BIBLIOTECA ENCICLOPEDICA

SEXTIL PUȘCARIU

LIMBA ROMÂNĂ

VOLUMUL I

PRIVIRE GENERALĂ

FUNDAȚIA PENTRU LITERATURĂ ȘI ARTĂ „REGELE CAROL II"

www.dacoromanica.ro

LIMBA ROMÂNĂ

www.dacoromanica.ro

S'AU TRAS DIN ACEASTĂ CARTE, PE
HÂRTIE VIDALON, TREIZECI ŞI ŞASE
DE EXEMPLARE NEPUSE IN COMERŢ,
NUMEROTATE DELA 1 LA 36

www.dacoromanica.ro

SEXTIL PUŞCARIU

LIMBA ROMÂNĂ

VOL. I

PRIVIRE GENERALĂ

BUCUREŞTI
FUNDAŢIA PENTRU LITERATURĂ ŞI ARTĂ „REGELE CAROL II"
39, Bulevardul Lascar Catargi, 39
1940

www.dacoromanica.ro

Copiilor mei dragi

RADU *şi* LIA

www.dacoromanica.ro

CUPRINSUL

Pag.

PREZENTARE 1

PARTEA ÎNTÂI: LIMBĂ ŞI EXPRESIE 13

A) ORGANIZAŢIA LIMBII 13

1. Sisteme 13
2. Gramatica 15

I. *Clasificarea materialului linguistic* 16

3. Asociaţie de idei. Puterea de abstracţiune 16
4. Familia cuvintelor. Simţul etimologic. Etimologii populare 17
5. Serii derivative şi morfologice. Simţul gramatical. Normalizarea. Proporţionalitatea şi simetria morfologică 17
6. Grupuri semantice. Semiotica 20
7. Contaminarea; forme supletive; orientarea formală . . 21
8. Grupări prin contraste şi corelaţiuni semantice 23
9. Contagiune semantică 23
10. Aspecte gramaticale 25
11. Generalizarea asupra materialului linguistic 28

II. *Graiul individual şi limba comună* 29

12. Uzul 29
13. Inovaţii colective 31
14. Exemplificare prin hărţi 32
15. Gramatică şi stilistică 34

III. *Economia limbii* 35

16. Mijloace extralexicale 35
17. Elipsa 36
18. Pronumele 37
19. Precizarea sexului 37
20. Morfemul 37
21. Instrumentele gramaticale 38
22. Cuvintele goale 39
23. Particule auxiliare 40
24. Morfonemele 42
25. Intonaţia. Relieful sonor 43

www.dacoromanica.ro

Pag.

26. Constraste fonologice: de apertură, de fonie, de rezonanţă, de durată şi de presiune 44
27. Abaterea conştientă dela forma obişnuită: prin topică; prin întrebuinţarea termenilor de înrudire în sens impropriu sau prin punerea în contrazicere a genului cu sexul; prin abrevieri, prin schimbare de sunete 46
28. Repetarea 49
29. Schimbarea funcţiunii 49
30. Echivocul şi evitarea lui 50

III. *Specificul românesc în organizarea limbii* 52
31. Comparaţia cu alte limbi 52

B) ROSTIREA 57
32. Limba scrisă 57

I. *Fonetica* 58
33. Litere şi sunete 58
34. Fonetica experimentală 59
35. Transcrierea fonetică 60
36. Tubul fonatoriu 61
37. Coarticulaţia 63
38. Silaba 66
39. Trăsăturile caracteristice ale foneticei româneşti. Sistemul fonetic al limbii române 69
40. Legi fonetice 71

II. *Fonologia* 72
41. Fonetică şi fonologie 72
42. Sunet şi fonem 74
43. Legi fonetice şi legi fonologice 75
44. Contraste fonologice 76
45. Hotare în timp şi spaţiu. Alternanţe 76
46. Interpretarea materialului linguistic 77
47. Excepţii. Analogia. Sistemul fonologic român 77

III. *Psihofonia* 78
47 a. Semnalul individual. Închegarea structurală. Urechea-filtru 78

IV. *Eufonia* 82
48. Sonorităţi în limba poetică. Statistica frecvenţei relative a sunetelor române 82
48 a. Profilul muzical al „Rugăciunii“ lui Eminescu 88

V. *Scrierea* 96
49. Grafia 96
50. Limbă scrisă şi limbă vorbită 98

VI. *Onomatopeea* 98
51. Coloritul stilistic. Cuvintele imitative 98

www.dacoromanica.ro

Pag.

C) CUGETAREA LINGUISTICĂ 101
52. Asemănarea cu radioemisiunea 101

I. *Recepția* 103
53. Analiza 103
54. Cuvântul 103
55. Simțul analitic 105
56. Forma-tip 106
57. Tulpina 106
58. Cuvântul: formulă simplă pentru un complex de idei . 108
59. Interpretarea 109

II. *Lungimea de undă* 112
60. Legătura sufletească între vorbitor și ascultător 112
61. Apelul. Interjecțiile. Vocativul și imperativul 113
62. Invocativul 115
63. Semnalul. Articolul 116
64. Demonstrația (deixis) 117
65. Anafora 118
66. Apelul la fantazie. Metafora 119
67. Apelul la umor. Exagerarea (*hiperbola*) 121
68. Apelul la sentiment. Modurile 123
69. Situația 125
70. Contextul 125
71. Brevilocvența 125

III. *Emisiunea* 127
72. Expresia schiță și expresia desen 127
73. Logica și gramatica 128
74. Predicatul nominal. Elemente verbale auxiliare. Copula . 129
75. Fraza și propoziția 131
76. Categoriile linguistice. Particulele interogative 132
77. Genul 135
78. Cazurile 137
78 a. Verbul 145
79. Particulele interogative: unde? când? a cui? care (ce fel de)? câți? de ce? cum? pentru ce? 146
80. Golurile 149
81. Verbele personale 150
82. Verbele unipersonale 154
83. Verbele și construcțiile nominale impersonale 154
84. Complementele 156
85. Subiectul 157
86. Fraza fără subiect 158
87. Schimbări semantice 160
88. Alte goluri 160

www.dacoromanica.ro

Pag.

PARTEA A DOUA: LIMBĂ ŞI NAŢIUNE 162
89. Legătura între limba şi vieaţa unui popor 162

I. *Sângele* 166
90. Predispoziţii fiziologice 166
91. Substratul etnic 167
92. Linguistica balcanică. Imaginaţia linguistică 169
93. Elementul autohton 175
94. Superstratul 180
95. Românii vorbesc o limbă romanică 182
96. Latina vulgară. Hiperurbanisme. Deosebiri între latina clasică şi cea vulgară 184
97. Circulaţia cuvintelor 190
98. Uzarea cuvintelor 195
99. Bilinguismul 204
100. Cerere şi ofertă 207

II. *Pământul* 208
101. Colonizări 208
102. Răspândirea fenomenelor de limbă. Linguistica spaţială 211
103. Comunicaţia 214
104. Dialectul dacoromân 216
105. Dialectul aromân 219
106. Dialectul meglenoromân 224
107. Dialectul istroromân 228
108. Notele comune ale celor patru dialecte 232
109. Epoca străromână 244
110. Deosebiri regionale de graiu în epoca străromână . . . 249
111. Patria primitivă a Românilor 251
112. Românii Răsăriteni, Românii Apuseni şi Dacoromânii . 255

III. *Vecinii* 256
113. Sciţii, Sarmaţii, Agatirşii, Celţii, Cimerienii, Avarii . . 256
114. Grecii 258
115. Albanezii 263
116. Adstratul albanez 270
117. Germanii vechi 272
118. Saşii, Şvabii şi Nemţii 274
119. Slavii 277
120. Vechimea influenţei slave 282
121. Influenţa slavă în dialectele transdanubiene şi la Istro-români 287
122. Influenţa slavă la Dacoromâni 290
123. Slavonismele 295
123 a. Raporturile slavo-române 297
124. Onomastica de origine slavă 299

www.dacoromanica.ro

Pag.

125. Toponimia de origine slavă 302
126. Împrumuturi făcute de Slavi din limba română 307
127. Ungurii 310
128. Seminţiile turco-tătare. Turcii 314

IV. *Trecutul* 318
129. Raportul între limbă şi trecut 318
130. Cucerirea romană şi romanizarea Daciei 325
131. Evacuarea Daciei 329
132. Continuitatea Românilor în Dacia. Convieţuirea cu barbarii 332
133. Urmaşii Romanilor şi Dacilor romanizaţi din Dacia . . 337

V. *Elementul social* 343
134. Dialecte sociale 343
135. Graiul femeilor 345
136. Rusticizarea limbii latine în Sud-Estul european. Încetarea adstratului latin 347
137. Starea socială, felul de vieaţă şi îndeletnicirile Românilor 349
138. Aportul adus de diferitele pături sociale la graiul comun 356
139. Migraţiunile Românilor 360
140. Rezistenţa individuală împotriva organizării colective . . 362

VI. *Influenţe culturale* 364
141. Cu faţa întorşi spre Orient 364
142. Expresii şi cuvinte nouă. Împrumuturi de lux şi necesare. Termeni culturali. Neologisme. Barbarisme . . . 365
143. Orientarea bruscă spre Apus 367
144. Reromanizarea limbii noastre. Puriştii 370
145. Cele dintâi neologisme de origine latină 371
146. Spiritul tradiţionalist şi sfieala faţă de neologisme. Polisemia 374
147. Traduceri şi decalcuri 378
148. Termeni tehnici. Căile de penetraţie: comerţul, moda, presa, societatea bună 381
149. Reacţiunea împotriva neologismelor şi noul teren favorabil neologismului 384
150. Campania antineologistă 389
151. Problema neologismului e de natură stilistică 392
152. Atrofierea puterii creatoare a limbii 395
153. Forma neologismului 398
154. Dublete şi triplete 408
155. Pătrunderea neologismului la ţară 408
156. Neologismul în Ardeal 409

CONCLUZII 416

www.dacoromanica.ro

Pag.

ABREVIERI 423

INDICE 427
a) *de materii* 427
b) *de nume* 439
c) *de cuvinte* 442

www.dacoromanica.ro

ILUSTRAŢII ŞI HĂRŢI

	Pag.
Harta 1: Pluralul dela CAP	32— 33
» 2: Pluralul MAŢURI	32— 33
» 3: CURGE	32— 33
» 4: SLINTIT, SCHINTIT = scrântit	32— 33
» 5: Inovaţii neobişnuite	32— 33
» 6: Labiale palatalizate	32— 33
O pagină din manuscrisele lui Eminescu	89
Profilul muzical al « Rugăciunii » lui Eminescu	93
Harta 7: GÂT	196—197
» 8: BURTĂ	196—197
» 9: GLESNĂ	196—197
» 10: CHIOR	196—197
» 11: SUDOARE	196—197
» 12: PLĂMÂNI	196—197
» 13: CIOBAN	200—201
» 14: PORUMB	200—201
» 15: JUDEŢ	202—203
» 16: Regiunea din care au pornit « Coritarii » din Iugoslavia	210
» 17: ARINĂ	212—213
» 18: ZĂPADĂ	214—215
» 19: Aromânii şi Meglenoromânii	222—223
» 20: Istroromânii	226—227
» 21: DA	280—281
Hărţile 22—24: Cuvinte româneşti la Slavii din Carpaţii nordici	308—309
Harta 25: Întinderea teritorială a Imperiului roman	332—333
» 26: Extensiunea Neolatinilor	332—333
» 27: AIU, PEDESTRU, SĂMŢ	338—339
» 28: Colonizarea Romană a Daciei	338—339
» 29: Portul vaselor pe cap	338—339
» 30. Nume de localităţi din Ardeal formate cu sufixul -eşti	338—339

www.dacoromanica.ro

Pag.

Harta 31: GRESIE . . . . . 338—339
» 32: ZEAMĂ DE VARZĂ . . . . . 338—339
» 33: CURECHIU . . . . . 338—339
» 34 RINICHIU . . . . . 338—339
» 35: Pluralul dela MÂNĂ . . . . . 338—339

www.dacoromanica.ro

PREZENTARE

Omul de știință nu trădează bucuros dorințele care l-au ispitit și îndoielile care l-au neliniștit la zămislirea unei opere. De aceea prezentându-și cartea cetitorului, ține să-l lămurească de obiceiu numai asupra țelurilor urmate și a metodei întrebuințate. Totuși, oricât ar căuta un autor să păstreze o obiectivitate absolută, ceva din sufletul lui străbate totdeauna opera dela un capăt la altul. Așa fiind, cred că nu trebue să se ascundă după scrierea sa, n'are de ce să se sfiască să-și arate a t i t u d i n e a personală față de problemele tratate și face bine să introducă pe cetitor în atelierul său de cercetător, vorbindu-i și de luptele sufletești prin care a trecut. O asemenea prezentare justifică mai bine metoda aleasă.

Cartea de față apare cu treizeci și cinci de ani mai târziu decât fusese plănuită. Pe când aveam toată vigoarea tinereții — atât de necesară unei opere de sinteză — voiam să prefac cursurile mele universitare într'un m a n u a l d e g r a m a t i c ă i s t o r i c ă a l i m b i i r o m â n e. Mă gândeam la studenți, cărora aș fi vrut să le prezint, într'o expunere sistematică, un bogat material documentar și cărora le-aș fi împărtășit, poate, o concepție științifică contagioasă prin intransigența convingerilor de care eram stăpânit atunci.

Scrupule de tot felul au întârziat apariția lucrării. Cu cât trecea vremea, cu atât creșteau aceste scrupule. Dela un timp ochelarii prin care mă obișnuisem să privesc lucrurile nu mai aveau transparența inițială, ci, pe măsură ce experiența creștea, sticla lor se aburea mai des. Încetul cu încetul mă convingeam că pentru fenomenul linguistic nu există de obiceiu o s i n g u r ă, ci mai multe posibilități de explicare. Deși țelul nostru final rămâne descoperirea

www.dacoromanica.ro

adevărului, nu trebue să uităm că acesta iese adesea la iveală printr'o simplă întâmplare fericită, independentă de voința noastră. Farmecul cercetării științifice nu-l dă a f l a r e a, ci c ă u t a r e a luminei, iar străduința noastră de fiecare clipă trebue să fie perfecționarea armelor cu care combatem întunerecul. În locul intransigenței în convingeri s'a accentuat la mine din ce în ce mai mult îngăduința față de părerile altora. Aceasta explică lipsa tonului polemic în lucrarea de față.

În cursul celor treizeci și cinci de ani de amânări necontenite, în această lungă epocă de incubație, orizonturile în cercetările linguistice s'au lărgit. C u r i o z i t a t e a ș t i i n ț i f i c ă a început să se manifeste și la mine în direcții nouă. Paralel cu aceste preocupări mergea, precum era firesc, emanciparea parțială de subt unele din ideile dominante ale școalei în care îmi făcusem ucenicia. Emanciparea aceasta a urmat mai ales în trei direcții: de subt tirania termenului tehnic, de subt metodele împrumutate de linguiști dela alte discipline și de subt istorismul exagerat.

Dacă în unele regiuni se rostește *mńie* în loc de *mie*, apariția unui *ń* între *m* și *i* era explicată de cei vechi ca «epenteză». Dar «epenteză», ca și «afereză», «protează», «svarabhacti» — acesta cu tot prestigiul miraculos pe care i-l dă exotismul — nu e x p l i c ă nimic, ci c o n s t a t ă numai. Singurul merit al unor asemenea termeni tehnici este că numesc cu un singur nume o serie de fapte care au o notă — nu și o origine — comună. Numai dacă știu cum se articulează *m* și *i*, îmi dau seama că un *ń* s'a putut produce ușor între aceste două sunete atunci când partea anterioară a limbii, în loc să se apropie numai de cerul gurii tare, ca la *i*, se și lipește de el, în vreme ce se menține și rezonanța nazală, necesară pentru articularea lui *m* precedent.

Pe vremea când fonetica, știință nouă, preocupa în măsură mare pe linguiști, curiozitatea științifică era satisfăcută în momentul când procesul fiziologic care a dat naștere unei rostiri noui era înțeles. De ce această rostire nouă, cu *ń*, nu rămânea un fapt individual, ci se răspândea asupra unei colectivități, și nu se restrângea asupra cuvântului *mie*, ci cuprindea și alte cuvinte cu grupul *m* + *i*, de exemplu *mic*, *pomi*, etc., erau chestiuni pe care linguiștii credeau că le pot elucida printr'o comparație: așa cum bolile contagioase se răspândesc, în afară de voința noastră, într'un anumit timp și

www.dacoromanica.ro

pe un anumit spațiu, asupra unei colectivități, tot astfel o rostire nouă, condiționată de anumiți factori fiziologici, molipsește pe cei ce vorbesc o limbă sau un dialect. Dacă ici și colo un cuvânt nu se supune « legii fonetice », după cum anumiți indivizi scapă de molimele care cuprind pe cei din jurul lor, cauza este « analogia ». Dar « analogia » — care și astăzi este pentru mulți un plastru bun de pus pe orice rană — e de asemenea numai un termen tehnic, care numește în același fel un număr de fenomene diferite și lasă fără răspuns întrebarea « de ce? ». Însăși ierarhizarea ce se făcea între « legea fonetică », cu un rol linguistic precumpănitor — aflarea și formularea unei legi fonetice trecea drept un eveniment de mare importanță — și între « excepția », care nu merita decât o atenție secundară, era caracteristică pentru școala neogramatică. Ea își împrumuta metodele dela naturaliști și era preocupată mai ales de mecanismul limbii.

Ceva analog s'a petrecut cu termenii tehnici ca « subiect », « predicat », « obiect », « pasiv », etc., pe care filosofia i-a impus gramaticii tradiționale cu o atât de puternică autoritate, încât o emancipare desăvârșită de subt sclavia lor nu s'a putut încă produce. Totuși — precum se va vedea pe larg în acest volum — acești termeni tehnici împrumutați dela o disciplină străină, filosofia, pot fi păstrați mai departe, cu condiția ca să fie adaptați cugetării linguistice.

Atunci când linguiștii și-au dat seama că aparatul nostru fonator e numai servitorul creierului, că gândirea linguistică nu e identică cu cea filosofică, și mai ales atunci când sociologii ne-au atras atenția că omul e supus unor legi de natură socială, a început să fie recunoscut și rolul important al s t i l i s t i c e i. Alături de colectivitatea receptivă, nevoită să primească o normă convențională de expresie, valabilă pentru toți, e individul creator, care aduce aportul lui de originalitate la limba tradițională. Nu există subiect vorbitor, oricât de umil ar fi, care să nu adauge la expresia uzuală o notă individuală. Gramatica ne învață mijloacele de expresie care sunt întrebuințate în mod normal și admise de toți ca bune; stilistica ne arată partea de îmbogățire pe care o aduc limbii comune graiurile individuale.

Toate aceste preocupări nouă ale deceniilor din urmă au pus în umbră studiile de gramatică istorică. Cei ce intrasem în templul științei în epoca în care i s t o r i s m u l era stăpânitor și ne dăm seama de soliditatea pe care a dat-o acesta cercetărilor linguistice,

www.dacoromanica.ro

ne desbărăm cu greu de metoda istorică. Noi știm că urmărirea unui fenomen până la originile lui ne dă de cele mai multe ori și explicarea lui, că dacă am izbutit să arătăm cum s'a petrecut un lucru, am dat mai adeseori și răspunsul la întrebarea de ce e așa cum îl constatăm. Pentru M. BARTOLI, care a izbutit să se emancipeze de școala neogramatică în care-și făcuse ucenicia și care a adus atâtea contribuții nouă prin cercetările sale de geografie linguistică, noua disciplină a linguisticei spațiale e în cea mai mare parte un mijloc de a stabili, cu metode nouă, raporturi cronologice între faptele linguistice. (Noi vom vedea în acest volum că hărțile atlaselor ne permit să intrăm și în alt domeniu al linguisticei, surprinzând limba în stadiul ei de organizare).

LESSING dădea ca model pe HOMER, care voind să descrie scutul lui Ahile ne conducea în oficina zeului fierar în momentul când confecționa arma; un film științific de cinematograf e mai instructiv decât o fotografie sau un desen. Suntem atât de deprinși să constatăm că totul în jurul nostru e devenire, încât, într'o operă literară, gustăm mai mult acțiunea decât descrierea și înțelegem mai ușor un fenomen când îi urmărim evoluția. Cercetările de natură istorică corespund unei porniri firești și nu exclud înțelegerea preocupărilor noua ale linguisticei moderne, pe care le pot întregi adesea.

Nu-i mai puțin adevărat însă că obișnuința de a privi istoric lucrurile ne-a deformat uneori judecata justă. Astfel, vorbind de « număr », ne-am obișnuit bunăoară să zicem că pluralul dela *codru* îl formăm « transformând » pe *u* dela sfârșit în *i*, ca și când am avea a face cu o evoluție a singularului devenit plural. De fapt *codru* și *codri* sunt două forme ale aceluiași cuvânt care coexistă și se întrebuințează în mod alternativ, la singular și la plural. Urmărirea unui fenomen în mod diacronic, nu trebue să ne împiedece să vedem lucrurile sincronic.

DE SAUSSURE, care are marele merit de a fi insistat asupra acestui lucru, ne-a învățat să recunoaștem astfel contrastele și alternanțele, cu un rol atât de important în limbă. Latinescul *vivus* a devenit în franțuzește *vif*, iar *viva* a devenit *vive* (rostit de obiceiu *viv*, fără urmă de *e* final), *altus* a dat în românește *înalt*, *alti* a dat *înalți* (rostit în multe regiuni *înalț*, fără urmă de *i* final). Așa ne învață gramatica istorică. Dar curiozitatea științifică a

www.dacoromanica.ro

linguistului n'are voie să înceteze în momentul în care cunoaşte evoluţia acestor forme. Căci jocul între *f* şi *v* în franţuzeşte şi între *t* şi *ţ* în româneşte are, precum a arătat şcoala fonologică a lui N. TRUBEŢCOI şi a Cercului linguistic dela Praga, şi un rol funcţional în limbă, adică cel de a marca genul (în exemplul *vif-vive*) sau numărul (în exemplul *înalt-înalţi*).

Vulturul rotindu-se în aer îşi zăreşte prada în momentul când aceasta face o mişcare; privind lanul galben de grâu, ne atrage atenţia floarea roşie de mac. Observarea atentă a limbii, care e la temelia oricărei descoperiri, nu trebue să se mărginească la urmărirea dinamică a fenomenelor în prefacerea lor, ci trebue să le vadă şi static, prin contrastele ce le prezintă. Acest postulat am încercat să-l aplic mai des în volumul de faţă, care de multe ori face în mod voit abstracţie de latura istorică, pentru ca să poată scoate mai bine în evidenţă lucrurile aşa cum se prezintă ele, în afară de orice legătură cu trecutul.

Deprinderea de a limita cercetările noastre asupra precizării diferitelor stadii de desvoltare ne-a redus curiozitatea ştiinţifică şi în altă direcţie. De ce limba română nu mai face nicio distincţie formală între ideea de « stare » şi cea de « mişcare » sau între « nominativ » şi « acuzativ », ca Latinii? Gramatica istorică răspunde: pentrucă toate consonantele finale latine au amuţit în româneşte şi deci *aqua* şi *aquam* sau *filius* şi *filium* au devenit în româneşte *apă* şi *fiu*. Cei ce se mulţumesc cu această explicare — justă, fără îndoială — nu bagă însă de seamă că uzarea formală a unui cuvânt în cursul vremii, constatată de fonologia istorică, poate aduce cu sine o criză structurală. În asemenea cazuri linguistul se găseşte în faţa unor întrebări nouă.

Într'adevăr, examinând mai de aproape cele două exemple citate, vedem că limba a învins criza structurală provocată de amuţirea consonantelor finale în două chipuri deosebite.

În primul caz, deodată cu pierderea deosebirii formale exprimate prin dezinenţa *-am* (acuzativ) faţă de *-a* (ablativ), am pierdut şi sensibilitatea pentru deosebirea între « stare » şi « mişcare ». Deşi avem două întrebări, *încotro?* şi *unde?*, nu mai răspundem la cea dintâi cu acuzativul, ca Latinii *(in aquam)*, sau Germanii *(ins Wasser)* şi la a doua cu ablativul, ca Latinii *(in aqua)*, sau cu dativul, ca Germanii *(im Wasser)*, ci zicem deopotrivă *cad în apă* sau *sunt în apă*.

www.dacoromanica.ro

În cazul celălalt, nevoia de a distinge acuzativul de nominativ a fost — cel puțin la numele de ființe — atât de mare, încât și după ce *filius vidit* și *filium vidit* dăduseră același rezultat, ea trebuia marcată, printr'un semn formal. Limba română și-a creat singură mijloacele de a distinge subiectul de complementul drept și zice *fiul vede*, dar *vede pe fiul*.

Între structură și evoluție nu există o antinomie, ci, precum arată exemplul citat, fenomenul linguistic se explică și prin una și prin alta.

Dacă « structuraliștii » cer tot mai insistent aplicarea metodei totalitare, este, fiindcă în timpul din urmă filosofia face o nouă incursie în linguistică (ca, de altminteri, în toate ramurile științei). De astă dată însă filosofii nu stabilesc legile construcției gramaticale a propoziției, ci vor să ne convingă că *totul e mai mult decât suma elementelor componente*: ca să se nască un acord nu ajunge suma a trei tonuri, ci și o anumită configurație.

Deși nu ne putem alătura acelora dintre « Gestalt »-iști care susțin că numai întregul există, nu și elementele componente (care ar fi o pură abstracțiune), suntem totuși convinși, că fără cunoașterea întregului nu se poate înțelege de ajuns nici amănuntul. De aceea în volumul de față am încercat să arătăm liniile mari care țin de structura limbii române și am insistat asupra formei ei organizate.

Din cele precedente rezultă că planul inițial de a scrie un manual de gramatică istorică a limbii române trebuia părăsit. Pe măsură ce interesul pentru structura limbii creștea, istoria ei nu mai putea să formeze obiectul exclusiv al cărții mele; preocupările de natură fonologică îmi îndreptau atenția spre ceea ce e funcțional în limbă, iar cele stilistice făcură să părăsesc gândul de a scrie numai o gramatică — schelet fără carne. Nu mă mai puteam mulțumi nici numai cu împărțirea tradițională dată de gramaticii istorici, în Fonologie, Morfologie și Sintaxă

Adevărata împărțire rezultă din înțelegerea că *limba este mijlocul nostru obișnuit de comunicare organizată a gândurilor, preocupărilor și simțirilor noastre, prin graiu viu.*

Definiția aceasta nu e completă, dar are avantajul scurtimei și meritul să scoată în evidență cele patru elemente esențiale, fără de care o limbă nu se poate realiza: elementul material, adică s u-

www.dacoromanica.ro

n e t u l rostit, o r g a n i z a ţ i a, care face pe om stăpân pe limba sa, actul psihic al g â n d i r i i şi s i m ţ i r i i, şi actul s o c i a l, al împărtăşirii gândurilor.

ROSTIREA, ORGANIZAŢIA LIMBII şi CUGETAREA LINGUISTICĂ vor forma deci obiectul volumelor II, III şi IV.

Aceste trei mari capitole, care privesc « Limba şi expresia », se pot asemăna cu cartierele unui oraş. Deşi despărţite din punct de vedere administrativ, aceste cartiere sunt totuşi strâns unite într'un întreg. Legătura între ele n'o fac numai podurile care leagă ţărmurii râului ce trece prin oraş, nici arterele principale de comunicaţie ce se prelungesc dintr'un cartier într'altul, ci mai ales instalaţiile şi instituţiile lor comune şi urmele lăsate de trecutul lor comun. Rezervorul de apă sau uzina electrică din cutare mahala alimentează toate străzile, centrala telefonică deserveşte toate sectoarele; ca să-l urmăreşti pe Michelangelo, ca sculptor, pictor şi arhitect, trebue să-l cauţi prin biserici şi muzee răspândite în diferite oraşe şi cartiere; urmele lui Napoleon se recunosc în tot Parisul.

Nenumărate legături duc la fel dela un volum la altul al operei de faţă; acelaşi fenomen apare adesea subt diferite aspecte în fiecare volum. Punctul de contact al linguisticei cu psihologia nu trebue căutat numai în volumul întitulat « Cugetarea linguistică », căci acte psihice sunt şi clasificările şi abstracţiunile ce stau la baza « organizării limbii »; chiar şi diriguirea mişcărilor executate de organul nostru fonator se face dela creieri. Legi de natură sociologică stau la baza fonologiei şi a organizării limbii. Pe noi însă, care nu facem nici psihologie, nici sociologie, ci linguistică, problemele de natură psihologică sau sociologică ne preocupă numai în măsura în care ne ajută să înţelegem geneza expresiei şi prefacerea ei în comunicare.

Deoarece împărţirea scrierii mele nu este cea obişnuită, am crezut că este bine să dau cetitorului unele lămuriri înainte de a intra în materie. Ceea ce era să fie numai un capitol introductiv a crescut atât de mult, încât s'a prefăcut în acest prim volum, care se poate compara cu acele călătorii circulare prin oraşele mari, pe care călătorul le face ca să câştige din ziua întâi o orientare repede.

De sigur că după o asemenea trecere superficială din cartier în cartier nu poţi avea pretenţia să cunoşti oraşul. Autocarul trebue

www.dacoromanica.ro

să înainteze repede, iar explicările ghidului nu pot fi decât sumare. Totuși, traversând bulevardele pline de lume, oprindu-se în câte o piață cu perspective largi sau în fața unui monument evocator de amintiri istorice, poposind într'o grădină publică sau intrând într'o catedrală cu bolte mărețe, vizitatorul dobândește acea dispoziție sufletească, care e necesară ca să poată gusta farmecul particular al orașului.

Volumul I, cuprinzând o PRIVIRE GENERALĂ, nu mai seamănă cu un m a n u a l. E mai de grabă o încercare de evadare din lanțurile manualelor tradiționale. El nu vrea să învețe pe student, ci să îndemne pe cititor să-și revizuiască concepțiile în lumina preocupărilor linguistice moderne și să-și pună singur o serie de întrebări nouă.

Prin pasiunea ce o punea în cercetările de amănunt, prin a t o m i s m u l și prin felul aproape matematic și statistic de a trata problemele, filologia veacului trecut izbutise să îndepărteze publicul mare de preocupările linguistice. Cărțile erau scrise pentru specialiști; autorii aveau un dispreț suveran pentru cei ce nu cunoșteau valoarea semnelor fonetice și sensul termenilor tehnici sau a semnelor convenționale întrebuințate din belșug. Dar interesul pentru limbă — acest mijloc unic și admirabil al omului de a se împărtăși altora—există, în mod firesc, în cercurile largi ale oamenilor de cultură, încât datoria linguistului e să apropie din nou, printr'o prezentare plăcută și limpede, pe cititor de problemele linguistice. Legătura firească pe care am căutat-o cu linguistul înnăscut din fiecare cititor, explică partea mare pe care am dat-o — mai ales în note — observațiilor făcute de literați asupra limbii. Cine simte mai bine decât poetul minunea care se întâmplă atunci când gândul sau sentimentul nostru se preface în cuvinte rostite?

Măsura în care autorul poate presupune la cititor cunoștințe prealabile pentru expunerile sale, e o chestiune de instinct pedagogic. Experiența dela catedră, de unde ai posibilitatea să observi imediat dacă cei ce te ascultă te urmăresc cu înțelegere sau nu, nu ți-e de mare folos, căci atunci când publici o carte pentru publicul mare, nu poți ști cine o va lua în mână. Necunoscându-ți cititorii, nu știi cât de elementar trebue să fii în expunerile tale și cât trebue să te restrângi mai ales în întrebuințarea termenului tehnic, care se impune totuși din cauza scurtimii și preciziunii sale. Sforțarea inte-

www.dacoromanica.ro

lectuală pe care o cere înțelegerea lui poate fi înlesnită prin imagini, analogii și figuri evocative. Dar, observă cu dreptate K. BÜHLER — el însuși un maestru al stilului științific colorat — chiar cele mai potrivite imagini, adesea indispensabile pentru o mai bună înțelegere, după ce au adus servicii, trebue înlocuite prin noțiuni. Inițiații — filologi și linguiști — vor trebui să fie deci îngăduitori dacă m'am oprit uneori la lucruri elementare; cititorii fără cunoștințe de specialitate vor trece peste paginile cu documentări care depășesc pregătirea lor. Am convingerea că astfel și unii și alții vor găsi în cartea de față pagini instructive.

Am crezut în sfârșit că orice afirmație trebue lămurită printr'o bogată și sugestivă exemplificare. Chiar cu riscul de a înneca uneori expunerea în exemple, le-am dat, voind să atrag astfel atenția cititorului asupra nenumăratelor cazuri interesante pe lângă care trece zilnic fără să le observe, și să-i trezesc în acest fel interesul de observator al limbii sale.

Mai greu mi-a fost, o mărturisesc, să renunț la bogatul material documentar pe care-l aveam la îndemână. Fiind înfipt cu rădăcinile în epoca pozitivistă, care era stăpânitoare pe când îmi începeam studiile universitare, am păstrat toată viața pasiunea culegerii de material. Acum, către sfârșitul vieții, mi se pare că am datoria să dau și altora putința să profite de ceea ce am strâns cu nepotolit devotament. Cu atât mai mult, cu cât documentarea pare a fi mai puțin prețuită în timpul din urmă decât intuiția. Pe nedrept, cred. Mult hulitul pozitivism în cercetările linguistice e mai mult o chestiune de conștiință decât de metodă. Firește însă că nu trebue nici să confunzi strângerea de material cu știința însăși, căci «cercetând cu minuțiozitate amănuntul», scria H. SCHUCHARD (*Über die Lautgesetze*, p. 35), «să nu pierdem niciodată din vedere generalul; să ne adâncim în cercetarea științifică, spre a ne putea ridica de-asupra ei; s'o servim, pentruca s'o putem stăpâni».

Am crezut că din dilema în care mă aflam pot scăpa evitând în acest volum introductiv tot ce ar putea îngreuia citirea ușoară și lăsând documentarea amplă pentru volumele viitoare, care și ele vor da amănuntele mai ales în note.

Exemplele pe care le-am dat, le-am scos din diferite limbi, dar mai ales din limba română, căci scopul nu mi-a fost să scriu o operă de linguistică generală, ci un tratat despre limba română. Ținând

www.dacoromanica.ro

seama de ceea ce e general linguistic, am căutat să scot totdeauna în relief specificul românesc, să arăt mai ales ceea ce e caracteristic în sistemul fonetic, morfologic și sintactic al limbii noastre. Linguistul italian V. PISANI aseamănă cu drept cuvânt structura internă a unei limbi cu stilurile arhitecturii. Dintr'o limbă se poate traduce în alta înlocuind uneori numai cuvintele, precum dela o clădire a Renașterii se poate trece, prin modificarea ornamentației, la baroc sau rococo. Precum însă nu se poate trece dela stilul clasic la cel gotic printr'o simplă modificare de ornamentație exterioară, fiindcă întreaga clădire e «gândită» altfel, tot astfel redarea unei expresii într'o limbă străină cere de multe ori o schimbare a structurii însăși. Felul cum se exprimă diferitele popoare corespunde unor mentalități diferite.

Limba nu e — și acest lucru se recunoaște din ce în ce mai mult — numai un servitor al gândirii, ci și un stăpân al ei. Dacă e adevărat că omul vorbește așa cum cugetă, nu e mai puțin adevărat că omul cugetă după cum s'au deprins să vorbească înaintașii lui. În limba tradițională căutăm expresiile cele mai potrivite spre a ne îmbrăca gândurile, dar această limbă moștenită, cu anumite clișee și asociații constante, îndreaptă gândurile noastre pe căile pe care s'au mișcat și cugetele înaintașilor noștri, stabilind o legătură trainică între fiii aceluiași neam, o forma mentis națională.

De aceea într'o expunere sintetică despre limba unui popor nu poate lipsi un capitol asupra legăturii între limbă și neamul care o vorbește. Noi dăm această expunere chiar în volumul de față subt titlul «Limbă și națiune». Elementul social, de care se vorbește în definiția limbii dată mai sus, apare mai ales în această parte a lucrării, care e și un capitol de istorie culturală.

În călătoria circulară pe care am făcut-o, ne oprim, la sfârșit, pe o colină de unde putem vedea, la picioarele noastre, tot orașul prin care am trecut cutreierându-i cartierele. După orientarea sumară pe care am câștigat-o, traversând orașul, căutăm să descifrăm specificul lui. Spre acest scop vom întrebuința adesea, în loc de plan, hărțile Atlasului Linguistic Român. Ele ne vor face să ne desbărăm de unele idei preconcepute și ne vor atrage luarea aminte asupra unor aspecte ale limbii cărora le dădusem mai nainte prea puțină importanță.

www.dacoromanica.ro

Ghidul cu care cititorii acestui volum au făcut călătoria circulară n'a ţinut să le dea numai explicaţiile învăţate dela alţii, ci a încercat să prezinte lucrurile aşa cum ele i s'au lămurit lui, printr'o lungă şi necurmată meditare asupra lor. El ar fi bucuros dacă drumul făcut împreună ar deştepta în cititor dorinţa să se întoarcă în muzeele văzute în treacăt, să se documenteze mai bine din colecţiile cuprinse în volumele viitoare. În ele cititorul va găsi şi o bibliografie bogată.

Încheind, ţin să mulţumesc amicului meu A. PROCOPOVICI pentru numeroasele sugestii pe care mi le-a dat în urma citirii manuscrisului acestui volum.

Bran, Septemvrie 1939.

SEXTIL PUŞCARIU

www.dacoromanica.ro

PARTEA ÎNTÂI

LIMBĂ ȘI EXPRESIE

A) ORGANIZAȚIA LIMBII

1. O grămadă de cărți nu însemnează o bibliotecă; o mulțime de cuvinte, forme și construcții nu însemnează o limbă. Întocmai precum în cărțile pe care le-ai adunat în cursul anilor trebue să introduci o rânduială, pentru ca să poți găsi, când vrei, cartea căutată, tot astfel trebue să-ți organizezi și materialul de limbă pe care îl acumulezi o vieață întreagă sporindu-l și împrospătându-l din fragedă copilărie și până la bătrânețe.

Rânduiala aceasta se poate face după diferite criterii. Când eram tânăr și mândru că mi-am înjghebat un început de bibliotecă, așezam cărțile după cum erau legate sau nelegate, iar pe cele legate, după colori: Eminescu era în pânză roșie, Delavrancea în pânză galbenă, Alecsandri în piele neagră... Mai târziu, când am învățat limbi străine, aranjamentul bibliotecii l-am făcut după opere românești, nemțești, franțuzești, latinești... Când preocupările mele deveniră mai variate, așezam cărțile după materii, deosebind literatura de filologie, istorie, folclor... Deodată cu creșterea bibliotecii a trebuit să fac economie de loc, ținând seama de formatul cărților, iar mai târziu, am făcut un dulap anume pentru manuscripte și cărți rare sau ediții de lux.

Lucrul esențial la toate aceste aranjamente este să ai un sistem care să-ți ajute memoria de a nimeri, fără pierdere de vreme, locul unde se găsește cartea de care ai nevoie. La baza acestui sistem stă

www.dacoromanica.ro

de obiceiu un contrast sau o corelaţie: legat—nelegat, roşu—galben—negru; românește—nemțește—franţuzește—latinește; filologie—folclor—literatură—istorie; in folio—in 4°—in 8°—in 16°; manuscript — tipăritură, ediţie princeps — ediţie de lux — ediţie populară...

Acelaşi lucru se întâmplă şi cu materialul linguistic, pentru care creierul nostru creează un sistem mnemotehnic din cele mai ingenioase, cu nenumărate compartimente unite prin fel de fel de legături subtile. Ideile se asociază fără nicio sforţare, puterea de abstracţie a minţii omeneşti le grupează şi le clasifică, categoriile se ivesc în mod firesc.

Compartimentele în care-şi rânduește omul materialul linguistic sunt cu mult mai suple decât rafturile unei biblioteci. Formatele cele mai deosebite încap unul lângă altul. Cel deprins să vorbească mai multe limbi, suprapune, fără să le amestece, expresiile străine peste cele din limba sa maternă, putând să evoce în orice moment pe oricare din ele.

Limba nu e o bibliotecă creată din nou, cu mijloace proprii, ci ea e, în cea mai mare parte, moștenită; ea nici nu e o bibliotecă particulară, ci publică. De aceea sistemul de organizare al limbii nu poate fi individual şi arbitrar, ci e *tradiţional* şi *convenţional*.

Organizaţia limbii e un lucru atât de minunat, încât numai familiarizarea noastră cu ea şi faptul că rânduirea se face în mod subconştient şi a devenit mecanică, ne face să nu ne minunăm în deajuns de calităţile noastre extraordinare de organizatori ai graiului. Numai cel ce observă pe copil când începe să vorbească poate să-şi dea seama de minunea ce se întâmplă în căpşorul lui. Aşa cum mânuţele-i ajung, după câteva încercări, să facă mişcările cele mai potrivite pentru ca să apuce ceva, să deschidă capacul unei cutii sau să întoarcă cheia în broască, tot astfel mintea lui izbuteşte să analizeze cuvintele din frazele auzite, să le grupeze ca să le ţină minte şi să le întrebuinţeze aşa cum trebue, cu formele şi sensurile lor variate, după norma comună.

Linguistul nu poate să se desintereseze de felul în care omul îşi organizează limba. De aceea noi am introdus « organizaţia » în însăşi definiţia ce am dat-o limbii, iar în expunerile ce vor urma am dedicat acestei organizaţii un volum întreg. Cele trei capitole principale în

www.dacoromanica.ro

care ne ocupăm de ea vor trata — potrivit cu cele arătate — despre:

CLASIFICAREA MATERIALULUI LINGUISTIC,

GRAIUL INDIVIDUAL ŞI LIMBA COMUNĂ,

ECONOMIA LIMBII.

La sfârşit vom încerca să stabilim ce e specific românesc în organizaţia limbii noastre.

2. Comparaţia noastră cu bibliotecile poate fi dusă mai departe. Dicţionarul şi gramatica, operele indispensabile pentru învăţarea unei limbi, se pot asemăna cu cataloagele, pe autori şi pe materii, ale unei mari biblioteci publice. Ordinea alfabetică urmată în catalogul pe autori şi în dicţionar e o rânduială născocită de bibliotecar şi de lexicograf, pentru ca să înlesnească găsirea repede şi comodă a operei sau a vorbei căutate. Ea nu este ceva inerent nici cărţii nici cuvântului.

Catalogul pe materii şi gramatica ţin seama şi de cuprins, dar scopul lor rămâne tot cel practic, de a da o orientare celui ce caută o carte sau o expresie potrivită. Gramaticianul a fost dublat dela început mai mult de pedagog, decât de linguist. El n'a căutat să pătrundă în laboratorul în care limba ia fiinţă—în creierul omenesc—ci a voit să înlesnească pe cât se poate învăţarea limbii. Sistemul ales s'a adaptat deci scopului practic, stabilind reguli şi paradigme pentru memorizat şi trecând la rubrica «excepţii» tot ce nu încăpea în ele. Astfel se întâmplă adesea că gramatica uneşte în aceleaşi grupuri fenomene pe care mintea noastră le rânduieşte în compartimente diferite şi că desparte altele, care în g r a m a t i c a n e s c r i s ă, pe care şi-o alcătueşte fiecare individ grăitor, sunt asociate şi strâns unite.

M. BRÉAL citează (*Sémantique*, 253) următoarea comparaţie din ANATOLE FRANCE: «Les systèmes sont comme ces minces fils de platine qu'on met dans les lunettes astronomiques pour en diviser le champ en parties égales. Ces fils sont utiles à l'observation exacte des astres, mais *ils sont de l'homme et non du ciel.* Il est bon qu'il y ait des fils de platine dans les lunettes. Mais il ne faut pas oublier que c'est l'opticien qui les a mis». Acelaşi lucru se poate spune despre multe din aşa numitele categorii gramaticale: ele ţin de sistemul gramaticianului nu de al limbii.

Datoria linguistului este să se transpună în mentalitatea subiectului vorbitor. Când linguistul îşi studiază limba maternă, fiind şi

www.dacoromanica.ro

subiect vorbitor în aceeaşi persoană, are marele avantaj de a fi stăpân pe structura internă a graiului supus cercetării sale. Introspecţiunea nu e totdeauna uşoară, căci în momentul când ne observăm, pierdem siguranţa ce caracterizează vorbirea spontană. La aceasta se mai adaugă şi altă greutate: tradiţia gramaticală. Gramatica învăţată în şcoli ne-a familiarizat cu noţiuni care nu se potrivesc cu concepţiile moderne linguistice şi ne-a învăţat să aplicăm limbii noastre reguli valabile pentru structura altor limbi, mai ales a celor clasice.

Linguistul care vrea să cunoască organizaţia adevărată a limbii sale materne trebue să se desbere de concepţiile aprioristice ale gramaticii clasice şi să caute să proiecteze pe ecranul conştientului procesul care se desfăşoară atunci când, în mod inconştient, în calitate de subiect vorbitor, îşi rânduieşte materialul linguistic.

Despre sensibilitatea linguistică, ca cea mai bună călăuză a linguistului, zice H. PAUL: « das Sprachgefühl ist wertvoller als das Bewusstsein von den grammatischen Kategorien; jenes ist in der ersten Kindheit erworben, fast angeboren, dieses aber viel später angelernt, vielfach unsicher, manchmal irrig, wenn es überhaupt vorhanden ist ».

I. Clasificarea materialului linguistic

3. Atât procesul de **asociaţie a ideilor**, cât şi **puterea de abstracţiune**, care stau la baza organizării limbii, formează obiectul p s i h o l o g i e i. Totuşi linguistul nu se poate desinteresa de ele, ci trebue să-şi dea seama, cum se face, în mintea subiectelor vorbitoare, legătura între diferitele expresii şi cum urmează gruparea materialului linguistic în momentul inventarierii lui, precum şi cu ocazia întrebuinţării lui în vorbire.

Rămânând în domeniul linguisticei, noi nu vom intra în amănunte de ordin psihologic, ci ne vom mulţumi cu câteva consideraţii generale şi ne vom opri mai mult la efectele linguistice produse de anumite procese psihice.

În acest scop vom pleca dela un cuvânt luat ca exemplu şi-l vom urmări în câteva din grupările din care face parte.

4. Când aud (citesc sau rostesc) cuvântul *cald*, apăs pe un buton, care poate face ca imediat să se deschidă uşile unui mare număr de compartimente, în care acest cuvânt ne apare în tovărăşia altora.

www.dacoromanica.ro

Îl vedem mai întâi în mijlocul **familiei** sale mai apropiate: *călduț*, *căldicel*, *căldișor*, *căldură*; *încălzi*... uneori și al familiei mai depărtate: *căldare*, *scălda*. Omul posedă un **simț etimologic** înnăscut, care face ca toate cuvintele înrudite (și păstrând în structura lor formală semnele acestei înrudiri) să se grupeze într'o unitate, al cărei miez este t u l p i n a.

Repetarea aceluiași grup de sunete reprezentând o idee fundamentală într'o serie întreagă de cuvinte face ca familia respectivă de cuvinte să se întipărească mai ușor în memoria noastră. Când cuvinte nouă, fără o familie, intră în limbă ele se uită mai ușor și sunt expuse la fel de fel de modificări. Aceasta se observă mai ales la neologismele care pătrund în popor. Pentru *oftică* ALR. I 1637, înregistrează forme ca *oftícă*, *oftígă*, *héftică*, *heftícă*, *hoptícă*, *héptică*, *iftícă*, *iăftícă*, *iăftică*, *hertícă*, *hértică*, *hârtică*, *hética*, *hátică*, etc.

Trebuința pe care o simte omul de a uni într'o singură serie cuvintele înrudite — « das etymologische Bedürfnis », cum o numește G. von der Gabelentz — face adesea să se creeze false legături de înrudire și produce fenomenul numit în linguistică **etimologie populară**. Prin apropiere de verbul *a lăcrăma*, « plângerea » cu care își reclamă cineva dreptul dela o autoritate devine în gura țăranului *lăcrămație* (în loc de *reclamație*). *Țigara* e prin Ardeal *sugară*, fiindcă omul « suge » din ea. Tifosul fiind o boală « lungă » — căci după credința poporului, ține o lună de zile (ALR. I 1629/808) — *lângoare* (din lat. *languor*) devine *lungoare*. Din bulgărescul *lunica* — un derivat din *luna* « lună » — apropiat de « alună », cu care se aseamănă la coloare, avem pe *aluniță* (pe pielea corpului). Din *caroussel* poporul a făcut *călușei*. Latinescul *sanatoria* « vindecătoare » a dat în românește numele plantei *sunătoare*, prin apropiere etimologică de « a suna ».

Chiar și oamenii culți se lasă influențați de simțul lor etimologic în trebuința de a « explica » cuvintele; nici filologii nu scapă de false interpretări etimologice. Astfel pe *perucă* mulți îl pun în legătură cu *păr*; pe *patrulă* cu *patru*; iar pe *arzuliu* (turc. *arzulu* « doritor ») cu « a arde », această apropiere etimologică făcând chiar ca sensul lui să devină « focos ». Același lucru s'a întâmplat bunăoară cu *mirodenii*, din neogrecescul μυρωδιὰ « parfum, dresuri » (prin mijlocire slavă), pe care unii lexicografi îl pun în legătură cu *a se mira* și-l traduc prin « lucruri minunate » (« wunderbare Sachen », în loc de « Gewürz »). Foarte multe credințe populare și

www.dacoromanica.ro

jocuri de cuvinte se bazează pe etimologiile populare. Descriind obiceiurile din Şcheii Braşovului, PITIŞ ne informează că « copiii nu e bine să se nască *lunea*, că zice că sânt *lunatici* » (« Conv. lit. », 36, p. 548). Pentru cel ce n'o prea nimereşte, nici după ce s'a gândit mult, există o vorbă glumeaţă: « *Cu gândul — gândac rămâi* ».

Pe când pentru unii linguişti, ca SAUSSURE, etimologia populară e un fenomen patologic, care « nu lucrează decât în condiţiuni particulare şi nu atinge decât cuvintele rare, tehnice sau străine, pe care limba şi le asimilează în mod imperfect » (*Cours de linguistique générale*, p. 247), pentru alţii, de exemplu pentru GILLIÉRON, ea e un principiu creator în limbă. Instinctul etimologic atinge toate cuvintele, chiar cele mai uzuale, grupându-le, asociindu-le, disociindu-le, corectându-le, fie în conţinutul lor psihic, fie în forma lor materială. Mai ales interesează e t i m o l o g i a p o p u l a r ă l a t e n t ă, care se trădează numai în mod indirect (de ex. păstrarea lui *s* în franc. *espérer* şi *respirer* se datoreşte rudei lor adoptive *esprit*) şi rămâne ascuns celui ce nu pătrunde, ca GILLIÉRON, în sufletul cuvântului. Partea conştientă şi pe jumătate conştientă pe care o are poporul la elaborarea limbii este mare. Poporul nu rămâne cu braţele încrucişate înaintea pastei linguistice, ci o mişcă şi o frământă necontenit. Omul nu întrebuinţează fără critică instrumentele de care se serveşte zilnic; el face reflexii asupra lor, le analizează, le judecă (K. JABERG, *Romania*, 46, p. 125—128).

Simţul etimologic opreşte uneori desvoltarea cuvintelor în consonanţă cu legile fonologice. Astfel din *aurarius* trebuia să avem **arar*, din *coctura* să avem **cutură*..., dar legătura etimologică a acelor cuvinte cu *aur* şi cu *copt* a făcut să avem *aurar* şi *coptură*. (În **coctorium* > *cuptor*, legătura cu *copt* a menţinut numai grupul *pt* înainte de accent, dar n'a putut opri prefacerea regulată a lui *o* neaccentuat în *u*). În latina vulgară verbele compuse cu prepoziţii şi-au mutat accentul pe tulpină şi a fost reconstruită vocala din verbul primitiv: *infringo* a devenit **infrango*, căci se simţea compus din *in* + *frango*; *attĭneo* a devenit **attĕneo*, căci se simţea compus din *ad* + *teneo*; româneşte *înfrâng* şi *aţin*.

Legătura strânsă care există între membrii aceleiaşi familii de cuvinte se cunoaşte şi din faptul că dacă unul din ele sufere o prefacere, atrage mai totdeauna după sine şi pe celelalte. Astfel, dacă în limba hoţilor, *urs* însemnează « doctor », « doctoriţei » i se zice *ursoaică*.

5. Fiecare din derivatele dela *cald* are la rândul său câte o uşă deschisă spre alte compartimente: *călduţ* se găseşte în tovărăşia lui *grăsuţ*, *negruţ*, *amăruţ*...; *căldicel* alături de *molicel*, *înălticel*, *tări-*

www.dacoromanica.ro

cel...; *încălzi* formează aceeaşi **serie derivativă** cu *înălbi*, *întări*, *înveseli...*

Cald mai stă în corelaţie cu femininul *caldă*, care, la rândul său, formează o **serie morfologică** cu *bună*, *lină*, *tristă...*, — sau cu pluralul *calzi* din seria *buni*, *lini*, *trişti...*

Omul are şi un **simţ gramatical**. Efectele lui pot fi multiple.

Astfel constatăm înainte de toate iarăşi abateri dela desvoltarea normală fonologică, datorite fenomenului **normalizării** morfologice. Din formele mai numeroase sau mai des întrebuinţate se extrage o tulpină sau un morfem (sufix, dezinenţă) tipic, care se generalizează şi în cazurile în care legile fonologice produceau alte forme. Astfel *e* din *mergi*, *merge*, *mergem*, *mergeţi*, *mergeam*, *mergeaţi*, etc., produce şi o formă *merg* în loc de *mărg*, cum am aştepta din punct de vedere fonologic şi cum se şi zice prin Ardeal şi Moldova. Serii ca *gătesc*, *gonesc*, *întineresc...*, *găteală*, *încetineală...* păstrează în limba literară pe *e* şi *ea* şi după labiale în forme ca *vorbesc*, *mulţumesc*, *tocmeală...*, deşi am aştepta *vorbăsc*, *mulţumăsc*, *tocmală* (cum se şi zice în regiunile în care întâlnim pe *mărg*). Simţul că la conjugarea în *-are* dezinenţa participiului este *-at*, *-ată*, *-aţi*, *-ate* (*lăudat*, *lăudată*, *lăudaţi*, *lăudate...*) a făcut ca masculinul plural dela participiul verbelor *băia* şi *muia* să fie *băiaţi* şi *muiaţi* şi nu *băieţi* şi *muieţi* cum am aştepta după legea fonologică care preface pe *a* în *e* după palatală în poziţie moale (cf. *buruiene*, pluralul lui *buruiană*, *Stoiene*, vocativul dela *Stoian*). Astfel vorbim de doi *băieţi băiaţi* sau de *muieţi înmuiaţi*. Dacă în locul vechiului *uit*, *uiţi*, *uită*, *ultăm*, *ultaţi*, *uită*, conjugăm azi *uit*, *uiţi*, *uită*, *uităm*, *uitaţi*, *uită*, avem şi aici un caz de normalizare.

După acelaşi principiu se explică fenomenul **proporţionalităţii** şi al **simetriei morfologice**. Alături de pluralul vechiu *câmpi* (lat. *campi*) s'a format pluralul analogic *câmpuri*. Aceasta a avut ca urmare că alături de pluralul vechiu *piepturi* (lat. *pectora*) s'a născut un plural nou *piepţi* (cu un sens deosebit: *piepţii cămăşii*). Deoarece dela *învăţa* prezentul e *învăţ*, s'a creat şi dela *răsfăţa* un prezent *răsfăţ* (în loc de *răsfaţ*, cum se zicea în vechime); deoarece dela *faţă* pluralul e *feţe*, s'a creat şi dela *faţă* un plural *feţe* (în loc de *faţe*, din lat. *facies*); deoarece infinitivului *însura* îi corespunde prezentul *însor*, s'a creat şi dela *jura* un prezent *jor* (prin Ardeal), în loc de *jur* (din lat. *juro*).

www.dacoromanica.ro

Trebuința de a grupa materialul nou în seriile morfologice existente, face ca împrumuturile din alte limbi să se orienteze după cuvintele vechi. Astfel cuvintele nouă (mai ales de origine turcească) terminate în *-á* formează pluralul în *-ale* și cele în *-ea* fac pluralul în *-ele*, luându-se după elemente latine ca *stea—stele : basma—basmale, cafea—cafele*. E de ajuns chiar ca un cuvânt nou să se termine cu o vocală accentuată, pentru ca să formeze pluralul în *-ale : caró—carale, atú—atale* (și *atule*).

6. Alături de *cald* există și alt adjectiv făcând parte din același **grup semantic**: *fierbinte*, care exprimă o intensitate. Asemenea deosebiri se fac între *umed* și *ud, răcoare—frig—ger, teamă—frică—spaimă—groază, lovi* și *izbi*, etc.

Dar deosebirile ce există între cuvintele unor anumite grupuri semantice pot fi de multe alte feluri. Astfel *a frânge—a rupe—a sparge—a sdrobi—a fărâma* se întrebuințează când acțiunea prefacerii în bucăți se aplică la obiecte diferite: se frânge pânea, se rupe hârtia, se sparge sticla, se zdrobește sarea, se fărâmă oasele... *A fierbe, a coace, a frige, a prăji* arată diferitele feluri de a pregăti bucatele la foc. Deosebirea între *a muri* și *a crăpa, a naște* și *a făta* se face după cum vorbim despre oameni sau animale; deosebirea între sexe nu se face numai la verbe ca *însura—mărita* (în franțuzește *marier*, în nemțește *heiraten* pentru amândouă sexele), ci și în cazuri ca *chică*, care se zice în unele părți numai la părul lung al bărbaților, pe când femeile au *păr*, etc.

Când alături de cuvântul vechiu pătrunde în limbă un cuvânt nou, de ex. *jilav* (slav) alături de *umed* (latin); sau când alături de cuvântul învățat în copilărie omul primește un cuvânt cu același sens venit din altă parte, precum ar fi *cocoșat* (Muntenia) alături de *ghebos* (Ardeal, Moldova) sau *pleșuv* (Ardeal) alături de *chel* (Muntenia), *chelbos* (Moldova); sau când un cuvânt ajunge în desvoltarea sa semantică să însemneze același lucru cu alt cuvânt, cum ar fi *în față* = *înainte* (în tramvaiu: *treceți, vă rog, în față!*) — se nasc în limbă grupurile de **sinonime**.

De obiceiu însă sinonime perfecte nu există, căci fiecare din noi avem tendința de a stabili nuanțe deosebitoare de înțeles sau cel puțin nuanțe stilistice și anumite îngrădiri în întrebuințarea lor. Astfel există o deosebire nu numai între *frunză* (de stejar) și între

www.dacoromanica.ro

foaie (de varză), ci și între *foaie* și *filă* (din neogreceşte) și *listă* (la origine, slavul *listĭ* « foaie, frunză »). Între *musafir* (cuvânt de origine turcească) și *oaspe* (cuvânt vechiu de origine latină) se face pe alocuri deosebirea pe care Moldoveanul o caracterizează astfel: « *musafirului* îi dai o dulceață și pleacă; asupra *oaspetelui* trebue să asmuți uneori câinii » (căci nu se mai duce). Între *biruință*, *învingere* și *victorie* e mai mult o deosebire stilistică decât semantică. Deosebirea între *cuvânt* și *vorbă* se observă mai ales în frazeologie (*mă țin de cuvânt*, dar *vorbe goale*); după conjuncția *ca* nu întrebuințăm pe *cuvânt*, ca să evităm cacofonia.

Semiotica, cum numește R. MEYER (*Romanisch-germanische Monatsschrift*, V, 641), știința care se ocupă cu sinonimele, formează unul dintre cele mai interesante capitole ale semanticei. Ea ar trebui să ocupe un rol important în învățământul limbii materne, fiind unul din cele mai potrivite mijloace de a face pe elevi să pătrundă în spiritul limbii și de a-și însuși un tezaur lexical nuanțat și precis. « Cred că în mințile ferme și atente există un dicționar al sinonimelor, dar că el se deschide numai în caz de nevoie și la porunca stăpânului. Uneori cuvântul potrivit răsare dintr'odată; alteori el se lasă așteptat: atunci dicționarul latent intră în funcție și trimite succesiv sinonimele pe care le ține în rezervă, până ce termenul dorit e recunoscut » (M. BRÉAL, *Sémantique*, p. 38).

« Dintre cele două servitoare ale mele, una, cea mai bătrână și mai cu prestigiu, dar și mai refractară față de inovațiile de limbă, e din apropierea Clujului și vorbește o limbă împestrițată cu ungurisme. Pentru francezul « brosse » ea întrebuințează cuvântul *chefe* (din ung. *kefe*, cu același sens). Cealaltă, mai tânără și cu vădită tendință de a vorbi frumos, e din părțile Brașovului, și fusese servitoare în București, vorbește deci limba literară. Ea întrebuințează cuvântul literar *perie* (din slav. *perije*). Amestecul limbilor n'a întârziat să se producă. Pe când servitoarea mai bătrână, conservativă, a rămas la termenul *chefe*, cea mai tânără a primit noul termen, însă numai pentru peria de podini, făcută din « rădăcini »; pe cea de haine, ea continuă să o numească *perie*, « fiindcă e făcută din *păr* ». Etimologia populară a fost decisivă la diferențiarea de sens a celor două cuvinte ». (DR. II, 61—62).

Un material de o rară bogăție și varietate pentru studiul sinonimelor se găsește în *Dicționarul Academiei*, care arată cuvintele întrebuințate cu același sens în diferite regiuni, și în *Atlasul Linguistic Român*, unde subiectele anchetate arată adesea diferențele ce le fac în întrebuințarea sinonimelor.

7. Faptul că în același grup semantic se găsesc în strânsă tovărășie, două sau mai multe cuvinte cu același sens sau cu un sens apropiat, are ca urmare o confundare a lor, care poate apărea subt aspecte diferite, precum **contaminarea, formele supletive** și **orientarea formală.**

www.dacoromanica.ro

Când zic *cocor*, în mintea mea se pot ivi şi cuvintele *barză* şi *stârc*. Urmarea e forma născută prin fuziunea celor doi termeni: *cocobarză* (care are un caracter mai mult sau mai puţin glumeţ) sau *cocostârc* (care e numele curent al unui soiu de păsări). Tot astfel s'a născut din *zurba* şi *gâlceavă* forma *zurbavă;* din *ceas* şi *ornic: ceasornic;* din *coajă* şi slavul *kora* (care înseamnă tot «coajă»): *coarjă* (prin Moldova), etc. Dar nu numai cuvintele, ci şi sintagmele sunt supuse contaminării. Construcţia moldovenească *cerere de a se numi pe asistentul*, e născută din amestecul construcţiei *de a se numi asistentul* şi *de a numi pe asistentul.*

Dacă în franţuzeşte se conjugă *je vais, vous allez, nous irons*, cauza acestei «neregularităţi» este faptul că pentru noţiunea de «a se duce» Francezii au moştenit dela Latini trei verbe: *vadere, ambulare* şi *ire*, care se puteau ivi în mintea vorbitorului pe schimbate. Asemenea forme supletive (sau completive) avem şi în româneşte, chiar mai multe decât credem de obiceiu. Istroromânii conjugă verbul mişcării *io meg* (adică *merg*), la viitor *i-voi* (dela *ire*), iar la imperativ *pâs* (dela **passare* «a păşi»). Adjectivul «mult» e păstrat la ei numai la comparativ: *maimund;* la pozitiv ei zic *ţudę* (din croatul *čuda;* cf. lat. *multus—plus*). Noi zicem la singular *o dată*, dar la plural *de două ori;* femininul dela *frumuşel* (derivat cu sufixul *-el*) e *frumuşică* (derivat cu sufixul *-ică*); pluralul dela *râs* e *râsete* (care e propriu zis pluralul dela *râset*, neîntrebuinţat la singular), iar dela *pânză: pânzeturi* (dela *pânzet*, neîntrebuinţat la singular); imperativul dela *veni* e la noi, în multe regiuni, *hai*, iar dela *a se ruşina* e *să-ţi fie ruşine!* În graiul dela ţară asemenea cazuri sunt cu mult mai dese: «*hain* e superlativul dela *mare...*: *om hain, copac hain, casă haină*» (DR. V, 192); *bumbi* e pluralul dela *nasture* (Gamillscheg, *Oltenische-Mundarten*, p. III); dela *smocuşor* pluralul e *smocurele* (ALR. I, 15/528), etc.

Pentru felul în care două cuvinte aparţinând aceluiaşi grup semantic se influenţează reciproc se pot da nenumărate exemple. Dacă în loc de *frizer* se aude adesea *frizier*, e din cauza lui *bărbier;* participiul dela *fierbe* e *fiert* şi nu **fiers* (cum am aştepta după aoristul *fierse*), din cauza lui *fript* şi *copt*. Cele două verbe ale mişcării *a merge* (lat. *mergere*) şi *a cure* (lat. *currere*), apropiate şi prin faptul că formează participiul la fel *(mers—curs)*, s'au influenţat reciproc astfel că după *curs—cure* s'a format dela *mers* infinitivul *mere* (între-

www.dacoromanica.ro

buințat în regiunile vestice și la Istroromâni), iar după *mers—merge* s'a format — precum a arătat mai întâi HASDEU — infinitivul *curge* (atestat abia de prin secolul al XVIII-lea și devenit literar, dar neîntrebuințat într'o mare parte a teritoriului dacoromân, cf. harta 3).

8. Când aud cuvântul *cald* se mai deschide o ușă spre compartimentul în care se găsește cuvântul cu sens opus, *rece*. Asemenea **grupări prin contrast** — cum ar fi *mic—mare, gros—subțire, întunerec—lumină, a tăcea* în opoziție cu *a vorbi, a cânta, a striga* — sau numai prin **corelațiune semantică** — cum ar fi *frate—soră, lung—lat* (în opoziție cu *scurt—îngust*) — explică multe expresii, adesea foarte curioase. După *diu* s'a format în latinește *noctu*, după *diurnus, nocturnus;* după *septentrional* (*septem triones*) s'a modelat *meridional* (BRÉAL). Cuvintele romanice care corespund lui *gravis* latin (cf. neologismul *grav*), se reduc la o formă *grevis* (rom. *greu*), care are un *e* din cauza adjectivului *levis* « ușor ». Din cauza lui *grossus*, cu care stă în corelație semantică, *crassus* a devenit *grassus* (rom. *gras*). După ce *vado* a devenit în limba latină vulgară **vao*, acesta a făcut ca verbul cu sens opus, *sto*, să devină **stao*. « Miezul nopții » se numește în unele regiuni *crucea nopții*. Geneza acestei expresii se explică prin opoziție cu *crucea zilei* « miezul zilei », adică a timpului când « soarele stă în cruce ». Spre a arăta cât de vremelnice sunt toate în viața omului, Germanul întrebuințează locuțiunea *heute rot, morgen tot*. Opoziției între *azi* (« heute ») și *mâne* (« morgen ») îi corespunde *roșu* (« rot ») și *mort* (« tot »), fiindcă omul mort e « galben » — care e în corelație cu « roșu » — iar rima, atât de bine venită în locuțiunile proverbiale, a înlesnit asemenea « sărituri » în urmarea ideilor.

« Les mots », zice A. MEILLET (*Mélanges linguistiques*, p. 27), « étant, dans la conscience lexicale, opposés l'un à l'autre et mutuellement coordonnés, ils forment des systèmes formellement analogues aux systèmes morphologiques et susceptibles comme tels d'être étudiés par les linguistes ».

9. Exemplul simplu al lui *cald* arată în deajuns cât de adânc intrăm în domeniul morfologiei, al derivațiunii și al semanticei îndată ce încercăm să deslușim grupele în care se rânduește materialul linguistic. De obiceiu însă lucrurile nu sunt atât de simple, ci la organizarea acestui material se ivesc fel de fel de complicațiuni, rezultând din împrejurarea că mai adesea cuvântul nu e singur, ci, în vorbire,

www.dacoromanica.ro

se găseşte în fel de fel de tovărăşii, care pot produce, şi ele, asociaţii nouă.

Câteva exemple ajung ca să ilustreze varietatea acestor asociaţiuni.

Cuvântul care are sensul opus lui *cald*, adjectivul *rece*, datoreşte înţelesul său în româneşte întâmplării că se găsea mai adesea în tovărăşia substantivului *apă*. În latineşte, *recens* — din care derivă *rece* al nostru — însemna cu totul altceva. Precum arată neologismul *recent* — care e un dublet al lui *rece* — sensul lui originar era cel de « proaspăt ». Se zicea deci *aqua recens*, care însemna « apă proaspătă », adusă de curând dela izvor şi de aceea « având o temperatură scăzută ». Dacă accidentul fatal în istoria cuvântului *rece* ar fi fost întovărăşirea lui cu *panis*, în loc de *aqua*, sensul lui *rece* ar fi fost în româneşte, tocmai dimpotrivă, cel de « cald », căci pânea proaspăt scoasă din cuptor are o temperatură ridicată.

Un alt exemplu de **contagiune semantică** din partea tovarăşului de drum ni-l dă adjectivul *cumplit*, care e participiul verbului *a cumpli*, ieşit din uz, precum *completus* e, în latineşte, participiul lui *complēre*. Înţelesul de « complet » — dubletul lui *cumplit* — îl avea mai de mult *cumplit* în exemple ca *vieţuire lină şi cumplită*, adică « integrală ». Prin faptul că acest cuvânt servea mai adesea ca atribut lui « întunerec », « ger », « sete », « durere » şi alte asemenea substantive, care cuprindeau ideea de ceva « neplăcut, dureros, protivnic », acest înţeles a trecut asupra adjectivului şi *ger cumplit* însemnează azi « ger mare, greu de suportat ».

Apprehendo latinesc se deosebea de *comprehendo* numai prin faptul că la cel din urmă « prinderea, apucarea » era imaginată făcându-se « împreună » (*con-*) din toate părţile, pe când la cel dintâi numai din spre partea cea mai apropiată (*ad-*). În *focul a cuprins casa* avem aceeaşi imagine de « îmbrăţişare » ca în *mama a cuprins copilul în braţe*. La origine se va fi putut spune tot astfel: *mama a aprins copilul de braţ*, cu sensul de « l-a apucat de partea braţului cea mai apropiată », precum *focul a aprins casa* însemna « focul a încins partea cea mai apropiată a casei ». Pe când însă *a cuprinde* şi-a păstrat un sens autonom, neinfluenţat de tovarăşul cu care pleca la drum, *a aprinde* s'a molipsit dela soţul său « foc » atât de mult, încât a absorbit o parte din sensul acestuia, pierzând în acelaşi timp posibilitatea de a mai scăpa de această contagiune. *A aprinde* a intrat deci în grupul semantic al lui « foc » şi a ajuns să însemneze « a face să

www.dacoromanica.ro

începă să a r d ă». (În celelalte limbi romanice cele două verbe au intrat în alt grup semantic, în strânsă legătură cu «minte»: fr. *apprendre* «a prinde cu mintea, a învăța», *comprendre* «a îmbrățișa cu mintea, a înțelege»).

Iată în sfârșit un alt caz de atragere dintr'un grup într'altul: Verbul *a fierbe* — din lat. *fervere* — era la origine intransitiv și însemna «a fi în stare de ebulițiune, de prefacere în aburi cu ajutorul căldurii». Se zicea deci *apa fierbe*. Când unui verb intransitiv îi dăm — precum vom vedea — o complinire la acuzativ, dobândim un verb factitiv: *fierb apa* = o fac să fiarbă, o aduc în stare de ebuliţiune. Factitivele au însă comun cu transitivele complementul la acuzativ. Astfel *a fierbe* a putut ieși din categoria lui *îngheț* sau *mă topesc* — care arată transformări în urma unei influențe externe — și a intrat în seria transitivelor *coc, frig, prăjesc*..., care arată diferitele feluri de a pregăti mâncările: *fierb carnea, lintea* (ca *frig cârnații, coc cozonacii, prăjesc pânea*...).

Contagiunea aceasta semantică se poate constata și la derivate: sensul tulpinei se reflectă asupra sufixului. Astfel sufixul *-tură* derivă abstracte verbale. Deoarece se leagă de multe ori de verbe care însemnează ceva rău, urît, neplăcut, și abstractele derivate din ele aveau un sens rău (*borîtură, târîtură*, etc.), care a început să se atribue sufixului: dela *a aduna* avem abstractul *adunătură*, care e o «adunare» de oameni sau obiecte fără valoare sau nepotrivite, făcută la întâmplare, confuză, dezordonată, din toate părţile. Tot astfel nuanța glumeață sau disprețuitoare din derivate ca *certăreț, plângăreț*, trece asupra sufixului însuși, cu care se derivă adjective ca *înfigăreț, petrecăreț, plimbăreț*...

10. Dar *cald* se poate asocia și cu *foc* și *arde*. Câteși trele aceste cuvinte exprimă în definitiv aceeași idee, însă subt trei aspecte gramaticale diferite, de a d j e c t i v — făcând serie cu *bun, lin, dulce*..., — de s u b s t a n t i v — făcând serie cu *ger, lumină, întunerec*..., — și de v e r b — făcând serie cu *degeră, lucește, se întunecă*...

După Th. Kalepky, cuvintele sunt de trei feluri: nume de e x i s t e n ţ e (ființe sau lucruri: «Gegenstandsangaben»), de p r o c e s e («Verlaufsangaben») și de r e l a ţ i u n e (adjective și adverbe: «Verhältnisangaben»). Această împărțire corespunde unei distincții pe care o face însuși simțul nostru gramatical când com-

www.dacoromanica.ro

pară cuvintele unul cu altul şi nu le priveşte în raport cu fraza. Numai că graniţa între diferitele «părţi ale cuvântului» («parties du discours») nu e atât de precisă cum ar vrea să o facă gramaticul.

Înainte de toate deosebirea între adjective şi adverbe nu e esenţială, ci numai funcţională. Când zic despre o barbă că e *albă*, am dat o specificare pentru noţiunea generală «barbă», prezentând-o numai dintr'un singur punct de vedere, şi considerând deocamdată pe toate celelalte: lungă, moale, rară, etc. lipsite de importanţă; când zic că cineva cântă *frumos* am restrâns noţiunea prea largă şi cuprinzătoare de «a cânta», arătând că toate celelalte feluri subt care se poate face procesul cântării (tare, pe nas, fals, etc.) nu interesează pentru moment. Această notă comună, de cuvinte de relaţiune, a adjectivului şi adverbului se vede — în românește — şi din faptul că amândouă răspund mai adesea la aceeaşi întrebare: *cum? (Cum cântă? — Frumos. Cum e cântecul? — Frumos)* şi că pentru adjectiv şi adverb avem de cele mai multe ori o singură formă. Deosebirea între funcţiunea adverbială şi adjectivală se face, dar numai uneori, în gen *(cântă frumos; cântare frumoasă)*.

Deosebirea între substantiv şi adjectiv e esenţială, cel dintâi fiind un cuvânt cu înţeles de sine stătător şi răspunzând la întrebările *cine? (ce?)*, *a cui?* sau *cui?*, cel de al doilea având un înţeles în dependenţă de alt cuvânt şi răspunzând la întrebarea *cum?* sau *ce fel?* Totuşi şi substantivul poate fi întrebuinţat spre a arăta o relaţiune (adică în funcţie «atributivă») şi răspunzând în acest caz la întrebarea *ce fel?* Astfel Coresi vorbeşte despre *oameni creştini*, poetul Goga despre *vremuri pitice* şi toţi întrebuinţăm curent expresii ca *ţigan căldărar*, *cafea boabe* (în opoziţia cu «râşniţă»), etc. De asemenea sunt cunoscute în toate limbile cazurile de adjective substantivate, de ex. *lungul nasului*, *albul ochiului* (lat. *album oculi*), *latul pânzii* (cu pluralul *laţii*, cf. franc. *lé*), *seninul cerului*, etc. Şi adverbele sau locuţiunile adverbiale pot fi substantivate. Astfel se vorbeşte de *dinainţii* (= părţile din faţă) la o haină, despre *înscrisul* pe care îl dai cuiva, etc. Tot atât de frecvente sunt ubstantivele şi adjectivele care, în legătură cu un adjectiv (*îngheţat os*, *singur cuc*, *beat mort*...) sau cu un verb (*vine săgeată*, *cade grămadă*...) răspund, ca adverbele, la întrebarea *cum?*

www.dacoromanica.ro

Şi mai simţită e deosebirea între nume (înglobându-se în această numire substantivul şi adjectivul, care au, ca notă comună, faptul că cunosc deosebirea, după gen) şi între verb. Cât de adâncă e această deosebire se vede din aceea că numai numele răspunde la o întrebare, verbul — precum vom avea prilejul să o arătăm mai departe — nu. Totuşi avem forme verbale — de exemplu gerundiul — care răspund, ca adverbele, la întrebarea *cum? A venit curând* însemna odinioară « a venit fugind », nu « a venit repede », ca astăzi. Aromânii formează gerundiul lor cu dezinenţa nominală a genitivului: *cântăndalui* « cântând », *avdzindalui* « auzind ». Sunt limbi care nici nu fac — ca Indoeuropenii — distincţia între expresia verbală şi cea nominală; sunt de asemenea cazuri, şi în limbile indoeuropene, în care limita între cele două expresii e cu totul ştearsă. Despre ele vom vorbi pe larg mai târziu, când vom examina « predicatul nominal ». Aici menţionăm numai că chiar o interjecţie poate ţine locul predicatului verbal: *Când ursul s'a apropiat, vânătorul tronc! drept între ochi.* În acest exemplu exclamaţia *tronc!* însemnează « l-a împuşcat ».

Grupurile şi grupuleţele în care rânduieşte omul materialul său linguistic, după contraste, asemănări şi corelaţii formale sau semantice, sunt aproape nenumărate. Am spus mai înainte că **vao* (= vado) a atras după sine pe **stao* (= sto), care din punctul de vedere al sensului, exprima noţiunea opusă. Dar şi **stao* (din *sto*) a atras după sine pe **dao* (din *do*), iar aoristul *stete* a schimbat pe *dede* (lat. *dedit*) în *dete*. Ceea ce a făcut din aceste două verbe un grupuleţ nu mai era sensul, ci f o r m a lor: *sto* şi *do* erau singurele verbe monosilabe latine conservate în româneşte, care rimau.

M o n o s i l a b i s m u l poate deveni un « diacriticon » întrunind cele mai deosebite cuvinte într'o serie. În latineşte exista un număr de neutre care formau pluralul în *-ora: corpora, tempora, pectora...* Cele păstrate în româneşte deveniseră (după căderea consonantelor finale şi amuţirea lui *u* dela sfârşitul cuvintelor) monosilabe. Pentru simţul gramatical al Românului s'a stabilit la un moment dat, între dezinenţa *-ora* şi faptul că aceste cuvinte aveau o singură silabă, un raport de cauzalitate: se zice *timpuri, piepturi...* p e n t r u c ă la singular (*timp, piept...*) cuvintele acestea sunt monosilabe. Deci se va zice şi *capuri* (în loc de *capete*), *câmpuri* (în loc de *câmpi*), etc.

www.dacoromanica.ro

O regulă morfologică precizează că *a* din silaba accentuată a tulpinei se preface în *ă* la substantivele feminine paroxitone care fac pluralul în *-i : parte—părţi, adunare—adunări, vamă—vămi*... Masculinele şi adjectivele nu urmează această regulă, nici toate femininele proparoxitone. Pentru ca subiectele vorbitoare să poată distinge pe *căi* (pluralul dela *cale*) de *cai* (pluralul dela *cal*) şi să nu zică *argintări* în loc de *argintari*, *tări* în loc de *tari*, *lacrimi* mai bucuros decât *lăcrimi*..., trebue ca în mintea lor să existe de fapt compartimentele pe care gramaticianul le numeşte « feminin », « substantiv » şi « paroxiton ».

Mintea omenească, care e în stare — chiar la analfabeţi, când sunt dotaţi cu un talent specializat în direcţia aceasta — să realizeze cele mai subtile abstracţiuni matematice, e capabilă să distingă şi raporturile care există între sunetele unei limbi. Când linguistul formulează o « lege fonologică », nu face decât să precizeze cu mijloace mai perfecte şi să definească cu ajutorul unei terminologii expresive o gândire care există în mod vag şi poate inconştient în mintea subiectului vorbitor. Noi zicem: « *e* accentuat s'a prefăcut, în româneşte, în *ă*, când era precedat de labiale şi urmat de poziţie dură ». La subiectul vorbitor raţionamentul era, pe vremea când această lege fonologică lua fiinţă, următorul: eu zic: *me*, *betrân*, *fet*, *pecură*, *veduvă*, pe alţii îi aud zicând *mă*, *bătrân*, *jăt*, *păcură*, *văduvă*... Deoarece ei vorbesc mai bine decât mine, voiu rosti şi eu ca ei. Şi rostirea aceasta o voiu adopta şi la *căpăstru* (în loc de *căpestru*), *văr* (în loc de *ver*), *măr* (în loc de *mer*), etc. Subiectul vorbitor nu recunoaşte condiţiile unei reguli gramaticale sau unei legi fonologice în formula abstractă pe care o stabileşte linguistul, ci în exemplele concrete. Acestea-i permit totuşi ca în mintea lui, deşi în mod neprecis, să se închege anumite abstracţiuni, care corespund termenilor tehnici « accentuat », « labiale » sau « poziţie dură ». (*Études de linguistique roumaine*, 130).

11. Dacă aceste abstracţiuni n'ar exista, nu s'ar putea produce **generalizarea unei inovaţii asupra materialului linguistic.**

Pentru ca regulile de formare a pluralului arătate mai sus să se stabilească în simţul subiectelor vorbitoare, n'a fost nevoie ca fiecare subiect vorbitor să audă toate cuvintele în care monosilabele fac pluralul în *-uri* sau toate substantivele feminine care schimbă pe *a* accentuat din tulpină în *-ă* înaintea dezinenţei *i*. A fost deajuns ca cineva să audă *timpuri*, *trupuri*, *câmpuri*... pentru ca să extindă acest fel de a forma pluralul şi asupra lui *cap*, *caz*, *ceas*, *glas*...; cel ce a auzit *părţi* şi *adunări*... a format apoi singur *cărţi* şi *plimbări*...

www.dacoromanica.ro

Când imit graiul celor ce au un prestigiu asupra mea (frați mai mari, prieteni, camarazi, părinți, dascăli, superiori, membrii unei clase sociale mai înalte, orășeni, locuitorii capitalei, scriitorii, etc.) — chiar și numai de teama ridicolului — de cele mai multe ori o fac abia după ce am observat că între expresia sau rostirea întrebuințată de mine și a celui cu prestigiu asupra mea există o deosebire, pe care caut s'o înlătur. Această participare a conștiinței mele lingvistice este de cele mai multe ori promotorul generalizării unei forme noui. O simplă imitare ar putea atinge numai cuvintele auzite din gura altuia; pentru ca forma nouă s'o extind și asupra cuvintelor sau expresiilor construite la fel, e necesar să asemăn, să identific, să-mi dau seama de condițiile în care apare forma nouă. Avem în definitiv a face cu același fenomen pe care-l observăm la indivizi care au talentul să imite graiul cuiva și să reproducă un dialect oarecare. « Talentul lor constă de sigur în ușurătatea cu care pot reproduce întocmai expresiile, sunetele și modulațiile melodice auzite; dar asemenea imitatori au înainte de toate un foarte ascuțit spirit de observație: e deajuns să audă câteva fraze pentru ca să extragă din ele « regulile » din gramatica individuală sau din dialectul pe care-l reproduc. Dacă ei aud pe un Moldovean rostind *śīś, śeva, śară*, în loc de *cinci, ceva, ceară*, e deajuns pentru ca, imitându-l, să rostească și *śine, śer, śapă*, în loc de *cine, cer, ceapă*,

Deunăzi mă întorceam cu personalul de dimineață la Cluj. În stațiile din apropierea orașului începură să se urce în tren copiii care mergeau la școală. Ei dădeau busna în compartimentul încălzit, căci afară era « jer ». Acest *j* pentru *ĝ*, atât de fixat în dialect, revenea în graiul lor și când se uitau pe « jam », când scotoceau prin « jente » sau vorbeau de « jimnaziu » sau de ora de « jermană », *cu toate că aceste patru cuvinte nu sunt cunoscute în graiul satului lor natal, iar la școala din oraș, unde le-au auzit întâia oară, ele erau rostite, ca în limba literară, cu ĝ (geam, geantă, gimnaziu, germană)*. De sigur că în mintea copiilor din Apahida, Desmir sau Someșeni, când au auzit întâia oară, la școală, aceste cuvinte, rostite cu *ĝ*, s'a petrecut același prompt și repede proces de asemănare cu cuvintele din tezaurul lexical tradițional *jingaș, jeme, jinere...*, între care au fost imediat încadrate, ca și în mintea imitatorilor de care vorbeam mai înainte ». (DR. VII, 44).

II. Graiul individual și limba comună

12. Această generalizare apare mai adesea ca o tendință care nu se realizează deplin. Cauza: posibilitățile variate de grupare a materialului linguistic la diferiți indivizi vorbitori. Urmarea: excepțiile la atâtea reguli gramaticale și la legile fonologice, chiar când ele au fost exact formulate.

În consonanță cu o lege fonologică caracteristică dialectului dacoromân, un *e* accentuat se păstrează după labiale în poziție moale și devine *a* când în silaba următoare se găsește un *ă*: *vede, vezi* dar

www.dacoromanica.ro

să vadă; fete, feţi dar *fată*... Am văzut, când am vorbit despre fenomenul proporţionalităţii, că analogia lui *fată—fete* a produs şi dela *faţă* pluralul *feţe*, deşi în acest cuvânt *a* e etimologic (lat. *facies*) şi nu s'a desvoltat din *e*. Această analogie nu s'a generalizat, ci a rămas restrânsă asupra unui număr limitat de cazuri: se zice *berze* dela *barză* (cu *a* etimologic) (ca *verze* dela *varză*, cu *e* etimologic), dar nu se zice *bebe*, ci *babe*, nu *meme*, ci *mame*, etc. O nepoată a mea zicea, când era mică, *să bege*, în loc de *să bage* (ca: *să înveţe, să apese*); după puţin timp a zis însă *să bage*, ca toată lumea. *Ea a pus în consonanţă graiul ei particular cu limba comună.*

Necesităţi inexorabile de ordin social fac pe membrii aceluiaşi neam să pună în cosonanţă graiurile lor individuale cu trebuinţele de înţelegere colectivă, să nu se îndepărteze de felul de a se exprima al semenilor lor, să-şi adapteze necontenit «gramatica individuală» la normele «gramaticii colective». Această punere de acord a organizaţiei linguistice individuale cu organizaţia-standard a obştei ne face pe de o parte să renunţăm la acele inovaţii de limbă pe care le socotim că depăşesc limitele unei comprehensiuni uşoare, iar pe de altă parte să adoptăm, în momentul când le-am înţeles, noutăţile de expresie auzite la alţii.

Uzul este un tiran care pune stavilă pornirilor individuale şi limitează posibilităţile variate de expresie la ceea ce a devenit n o r m ă pentru colectivitate. Astfel sufixele diminutive *-el* (cu femininul *-ică*), *-uţ*, *-aş*, *-iţă*, *-uică*, etc. sunt vii în simţul limbii noastre, fără ca valoarea lor micşorătoare să fie diferită; ele se pot adăuga, î n t e o r i e, la orice substantiv. Î n p r a c t i c ă însă nu zicem nici *păsăriţă*, nici *păsăruţă* sau *păsăruşă*, ci *păsărică* sau *păsăruică*; nu zicem nici *mânică*, nici *mânuică*, ci *mânuţă*; nu zicem *degetaş*, ci *degeţel*, etc. Tot aşa vedem că între sufixele *-ină*, *-ică*, *-oaică*, *-easă*, *-iţă*, cu care caracterizăm sexul feminin, uzul a stabilit anume restricţii. Zicem *gospodină*, *Băncilica* (nevasta lui *Băncilă*), *lupoaică*, *preoteasă*, *măgăriţă*; dacă am zice *lupină*, *măgărică*, *preotiţă*, sau *gospodoaică* ar râde lumea de noi. Subiectele anchetate pentru Atlasul Linguistic Român, întrebate de anchetatori, cum formează pluralul dela cutare singulare tantum, răspundeau adesea cu «nu se zice» sau râdeau că cineva vrea să formeze pluralul dela astfel de cuvinte. Ceea ce e mai greu la învăţarea unei limbi străine, este tocmai faptul că «nu ţi-a intrat în sânge», că nu ştii care din diferitele forme

www.dacoromanica.ro

posibile sunt cele admise de norma colectivă. Greșeala pe care o fac străinii vorbind o limbă învățată din cărți, e tocmai întrebuințarea unor forme care se abat dela normă.

Citim în *Întunecare* de C. PETRESCU (ed. I, vol. II, 55): « Ce e muzeul acesta de conți, contese, marchizi, marchize, baroni, baroane, viconți, vicontese, duci, ducese, bancheri, bancherese, moftangii și... (se opri *fiindcă descoperi că nu există un plural femenin cert:* moftangese sau moftangioaice?) ».

A gândi incidental în altă limbă decât cea maternă, nu însemnează încă a stăpâni deplin această limbă, până în cele mai subtile nuanțe și mai ales nu însemnează a avea siguranța legilor ei. De aceea se întâmplă uneori că introducem în limba noastră un cuvânt într'o formă derivativă posibilă, dar inexistentă în limba străină. Astfel, în ungurește, dela substantivul *fest* « coloare », derivă, ca în sute de alte cazuri, verbul *festeni* « colora », iar dela substantivul *fürész* « ferestrău », ca în o mulțime de alte cazuri, verbul *fürész-el-ni* « ferăstrăi ». Tot atât de bine se putea deriva în ungurește **fest-el-ni* și **fürész-ni*, căci nu există niciun alt motiv, decât uzul, care să determine, de ce în cazul al doilea verbul primește elementul *-el-* și în cazul dintâi leagă pe *-(e)ni* al infinitivului direct de tulpina substantivală. În Sălaj, deci în regiunea unde contactul Românilor cu Ungurii e mai intim, găsim forma corectă a împrumutului: *fești*; în celelalte regiuni însă, unde acest cuvânt unguresc a pătruns în limbă — în Moldova, Bucovina și Banat — are forma *feșteli*, care presupune un **festelni* unguresc. Dimpotrivă, forma *firisău* (cu variantele ulterioare *ferăstău, ferăstrău*), presupune un substantiv unguresc **fürésző*, derivat din forma neatestabilă **fürész-ni*. Un caz analog e cel al cuvântului *godac* « porc de un an », a cărui etimologie e clară: slavul *god(ŭ)* « an » + sufixul de origine slavă *-ac*. Dar la niciunul din popoarele slave cu care Românii au venit în contact nu se poate atesta forma **godak(ŭ)*. Pe de altă parte, simplul *god(ŭ)* nu a trecut în românește, încât nu putem considera pe *godac* ca un derivat românesc. Se pare deci că cel ce a introdus mai întâi acest cuvânt în românește, știa bulgărește atât de bine, încât a plăsmuit după legile derivative ale acestei limbi un **godak*, dar nu era atât de stăpân pe limba bulgară, încât să știe că uzul s'a declarat în bulgărește pentru derivatul *god-in-ak* (care, de altfel, a pătruns și el în românește, subt forma *godănac*). (DR., VII, 476).

13. Inovațiile de limbă nu tind numai să se generalizeze asupra întregului material linguistic, ci și să se răspândească la toți indivizii care vorbesc aceeași limbă (sau același dialect). Precum etnograful poate constata numai extinderea anumitor credințe sau obiceiuri colective, în anumite regiuni, în anumite straturi sociale sau la anumite popoare, fără să fi ajuns să explice legile ce diriguesc această răspândire, astfel nici linguistul nu a izbutit să recunoască până acum cauzele care promovează sau opresc inovațiile de limbă ca să devină colective.

www.dacoromanica.ro

În stadiul actual al cunoştinţelor noastre linguistice nu putem încă deslui de ce din miile de inovaţii, care se nasc în fiecare clipă, unele se pierd (pentru ca să apară adesea din nou peste câtva timp sau în alte regiuni sau la alţi indivizi), iar altele sunt admise imediat şi sunt imitate şi înglobate în compartimentele existente. De ce cutare inovaţie apare la toţi cei ce vorbesc aceeaşi limbă — şi uneori depăşeşte chiar frontierele ei — pe când altele rămân limitate la o regiune mică? De ce unele se ivesc la mai multe popoare, înrudite sau diferite din punct de vedere etnic, chiar când o comunicaţie nu există între ele, şi altele se opresc la un punct care nu e măcar un obstacol geografic? Ce e hazard şi ce e înrudire, unde avem dreptul să admitem poligeneză şi unde monogeneză, unde încetează omologia şi unde începe analogia? Dacă observăm cum datina de a purta poveri mai uşoare pe cap (şi nu în spinare, pe umeri sau în braţe), ori obiceiul de a face ca boii să tragă carul cu fruntea (şi nu cu jugul aşezat după grumaz), apare în anumite regiuni şi nu în altele, avem a face cu un fenomen ce se poate explica la fel ca limitarea unei rostiri la un dialect?

Ceea ce unii explică — la legile fonologice — în mod fiziologic, ca derivând din baza de articulaţie, moştenită ori dobândită, sau chiar ca un răsunet al substratului etnic, alţii cred că se datoreşte unor legi de ordin social, în primul rând trebuinţii de a primi nişte semne convenţionale care să înlesnească o înţelegere repede şi neechivocă. Pe când unii văd cauza răspândirii în prestigiul pe care anumiţi indivizi îl exercită asupra mulţimii, silind-o să le imite graiul, alţii (de ex. R. JACOBSON), găsind analogie în legi de natură financiară-economică, cred că nu oferta e hotărîtoare, ci cererea; sunt în sfârşit linguişti (ca A. MEILLET), care cred că ceea ce dirigueşte răspândirea inovaţiilor şi nivelează deosebirile este conştiinţa aparţinerii la aceeaşi naţiune sau la acelaşi grup social mai restrâns. Chiar şi consideraţii de natură estetică pot fi, după unii ca (BEKKER), hotărîtoare la răspândirea şi mai ales la restrângerea unei rostiri. (DR., VII, 41—42).

14. Cei ce am crescut la şcoala neo-gramatică ne-am deprins să admirăm prea mult unitatea limbii şi regularitatea ce o stăpâneşte. Ne plăcea s'o lăsăm să treacă pe dinaintea ochilor noştri ca pe o trupă de soldaţi disciplinaţi. Atlasele linguistice ne introduc acum în curtea cazărmii, unde vedem şi sforţările îndelungate ale comandanţilor de a introduce disciplina şi unde asistăm la mişcările greşite ale soldaţilor. Linguistul nu trebue să se mulţumească cu spectacolul edificator al defilării, ci trebue să cunoască şi ceea ce s'a petrecut înainte ca unitatea relativă a limbii comune să fi fost atinsă, să cunoască şi încercările continue ale omului de a pune graiul său în consonanţă cu limba colectivităţii; el trebue să treacă pe la cazarmă, unde există sancţiuni pentru cei nedisciplinaţi.

Aproape din fiecare hartă a Atlasului Linguistic Român putem vedea lucrul acesta. E ca şi când ai fi citat în faţa ta trei sute de

www.dacoromanica.ro

HARTA 1

Pluralul dela CAP

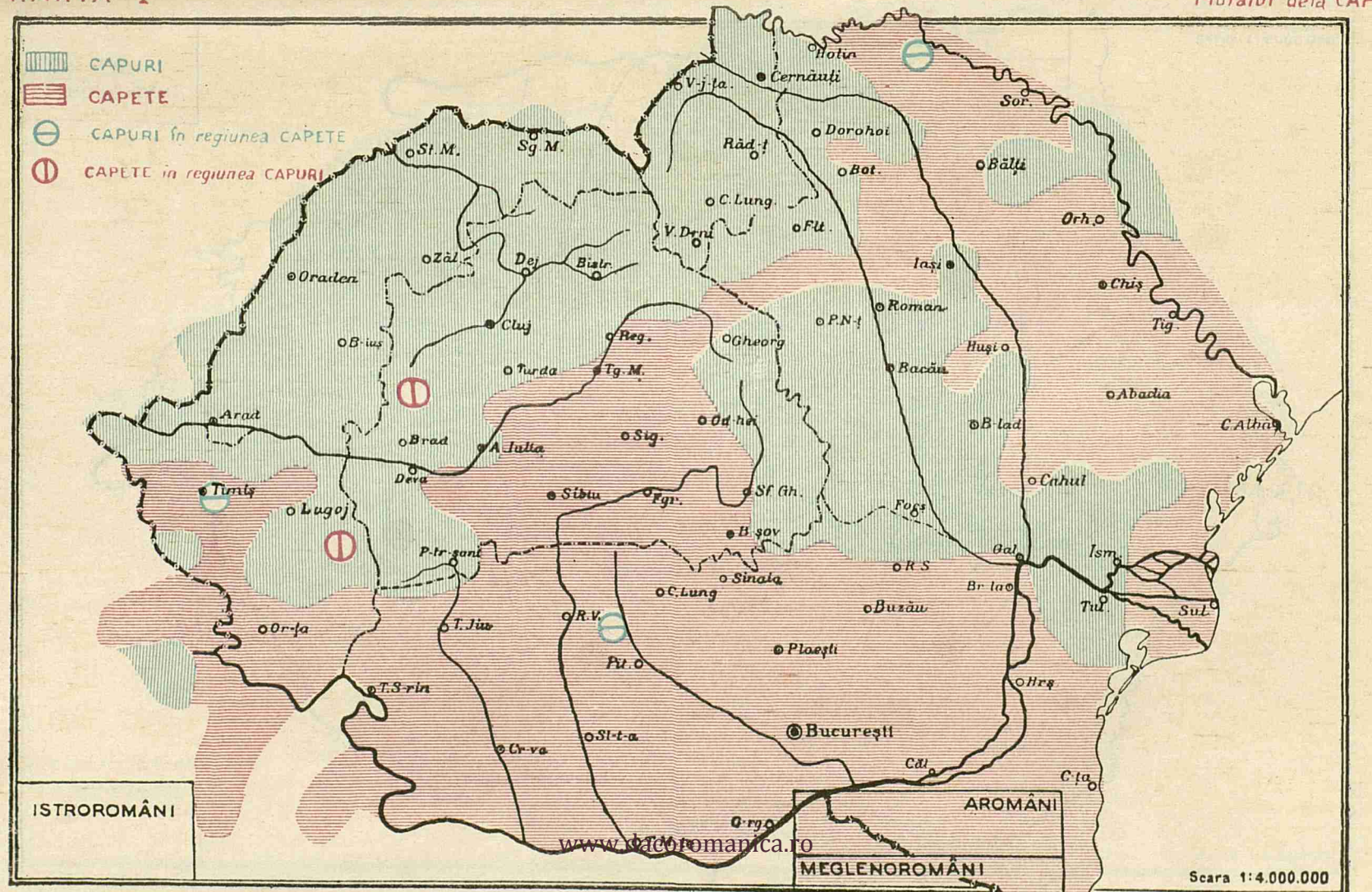

www.dacoromanica.ro

HARTA 2

Pluralul MAȚURI

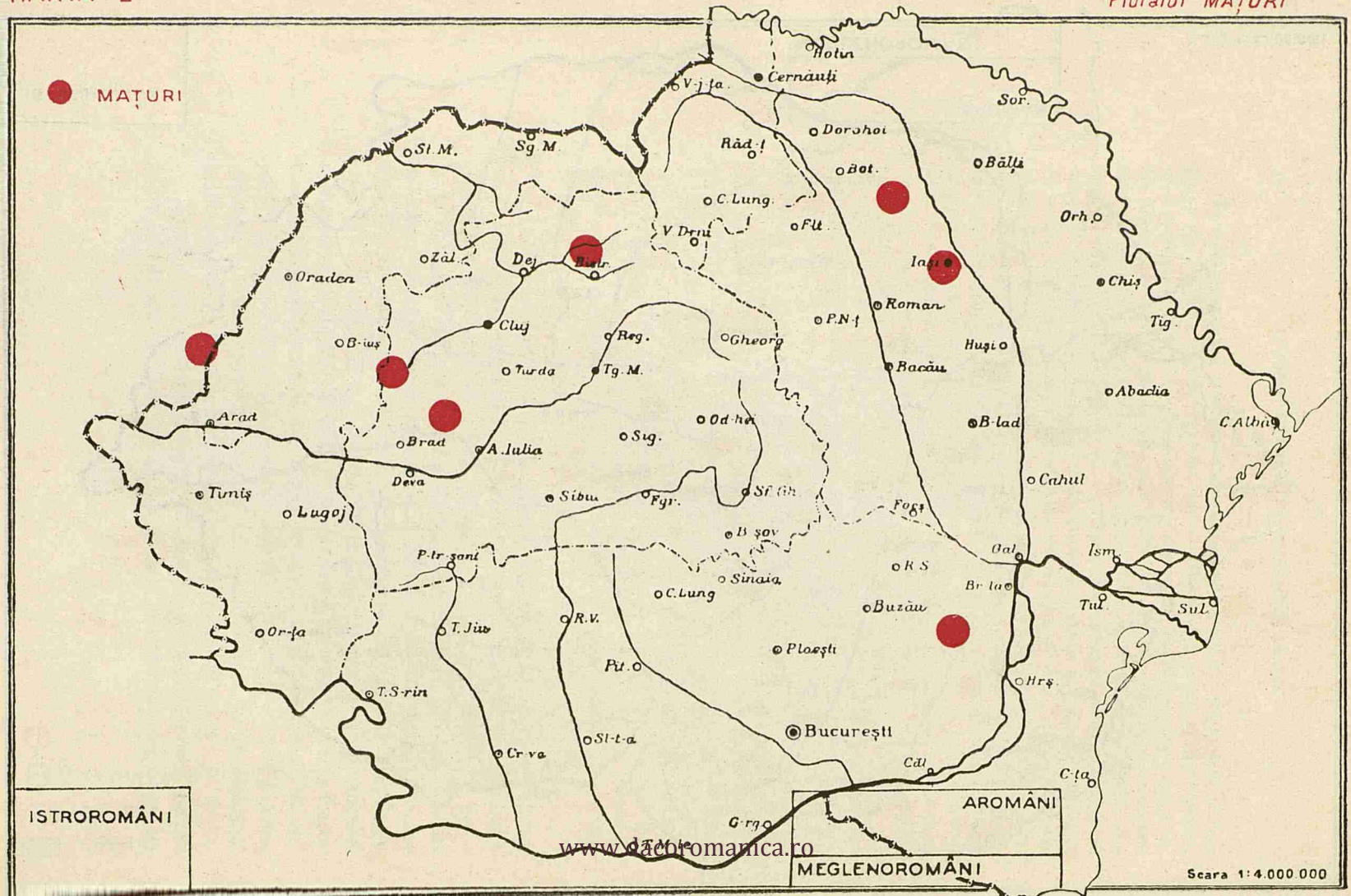

www.dacoromanica.ro

CURGE

CURE

În locurile rămase albe s'a răspuns cu alte forme sau deloc

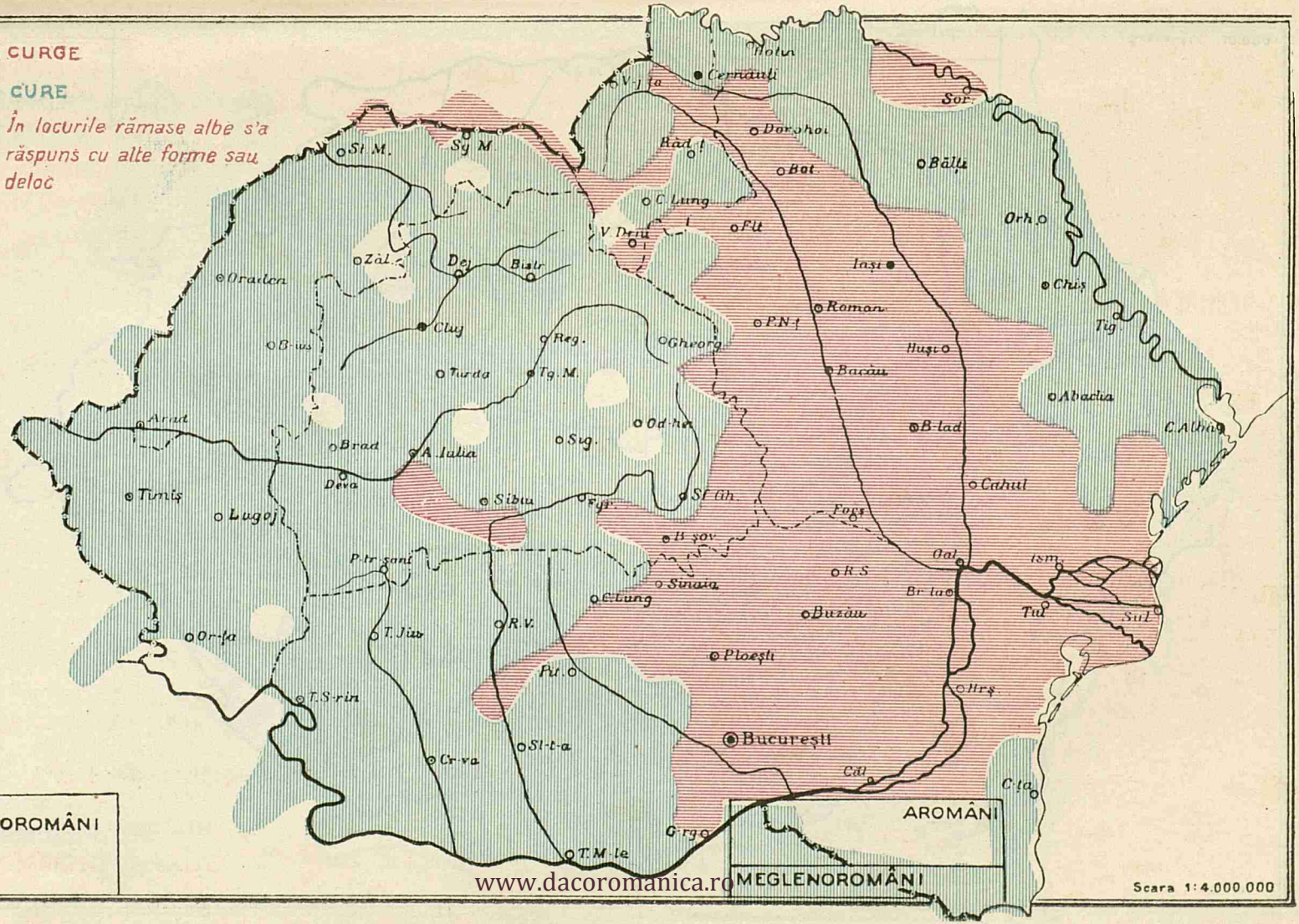

www.dacoromanica.ro

Scara 1:4.000.000

SCLINTIT, SCHINTIT = scrântit

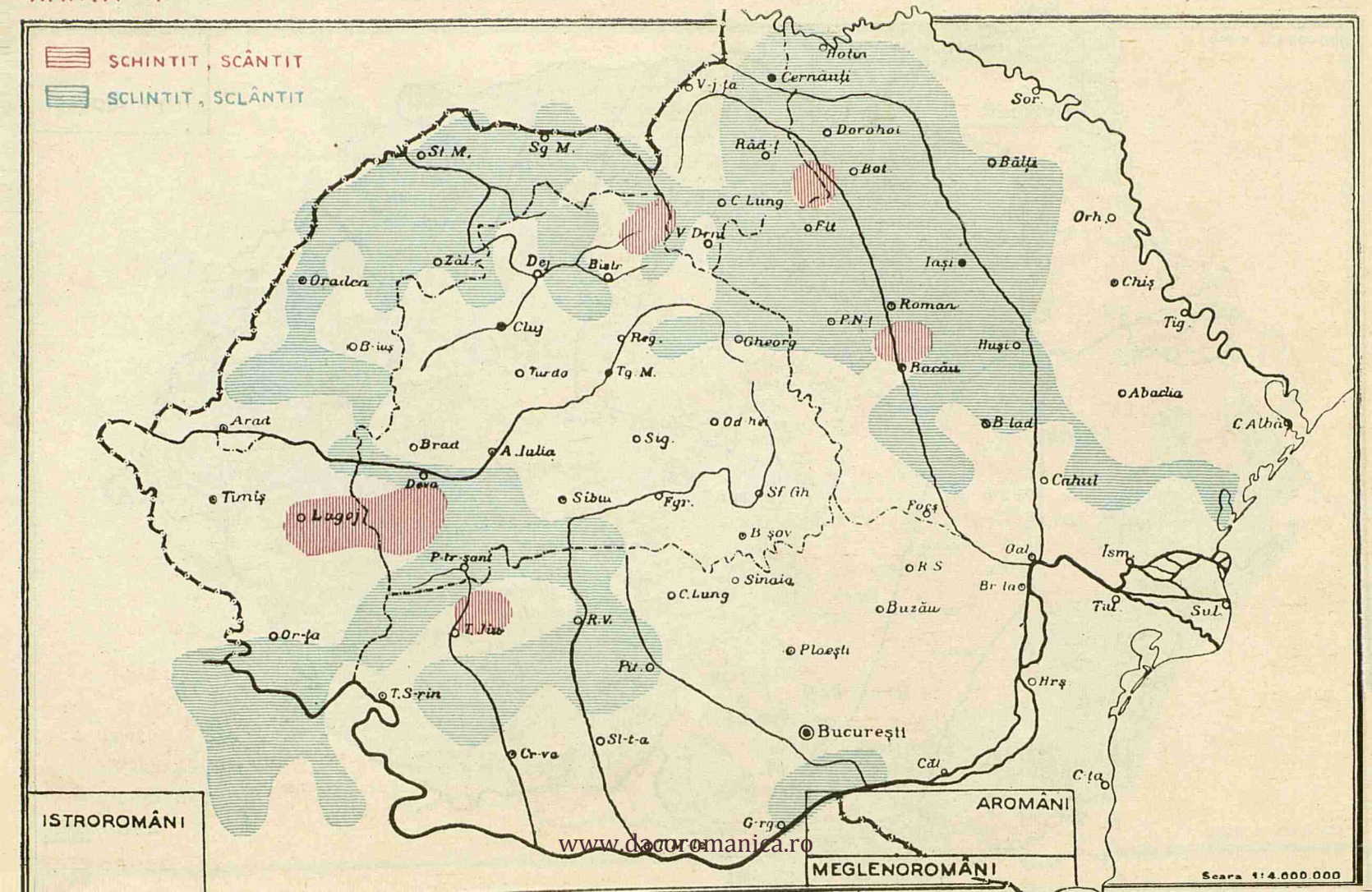

www.dacoromanica.ro

HARTA 5

Inovații neobișnuite.

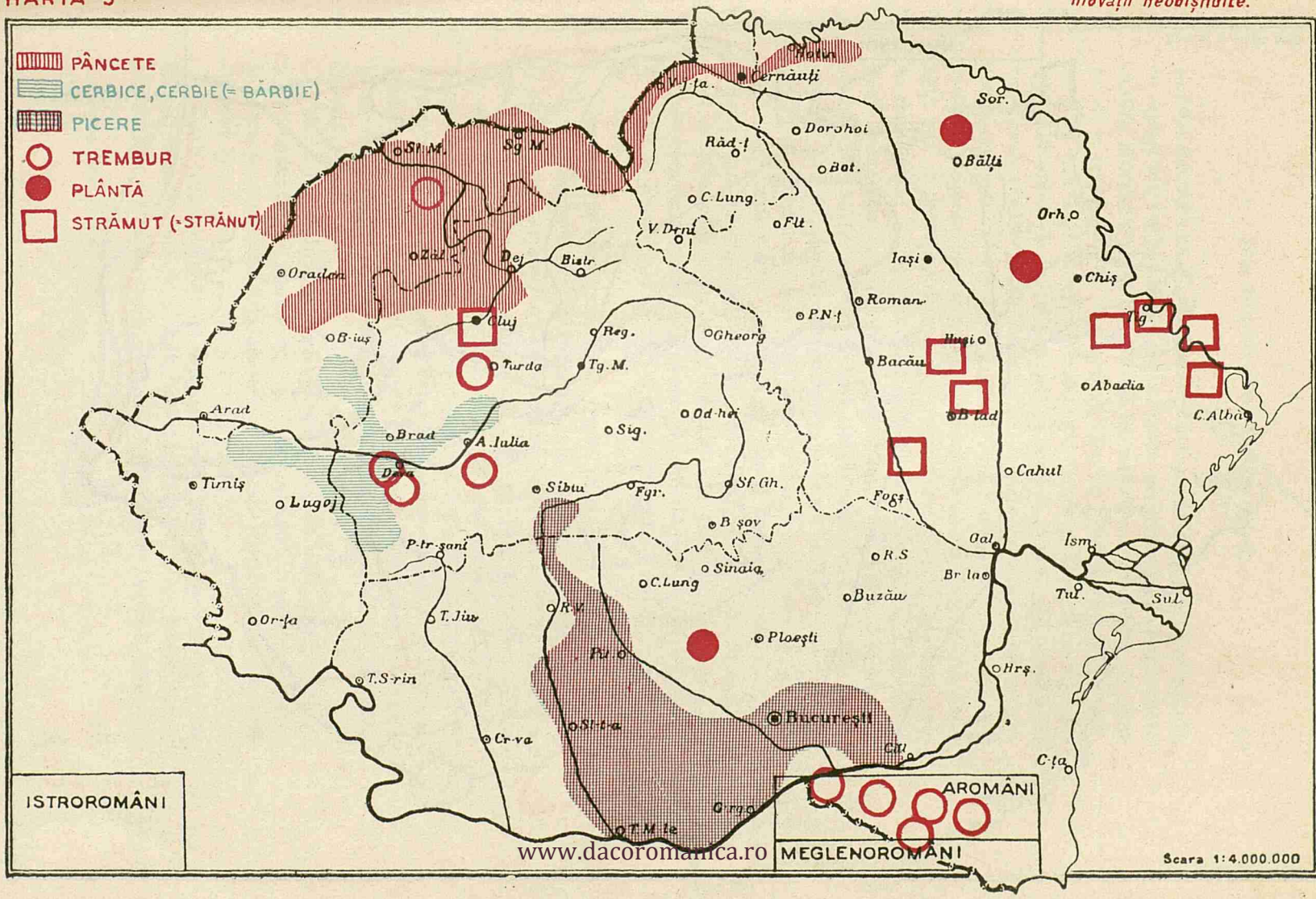

www.dacoromanica.ro

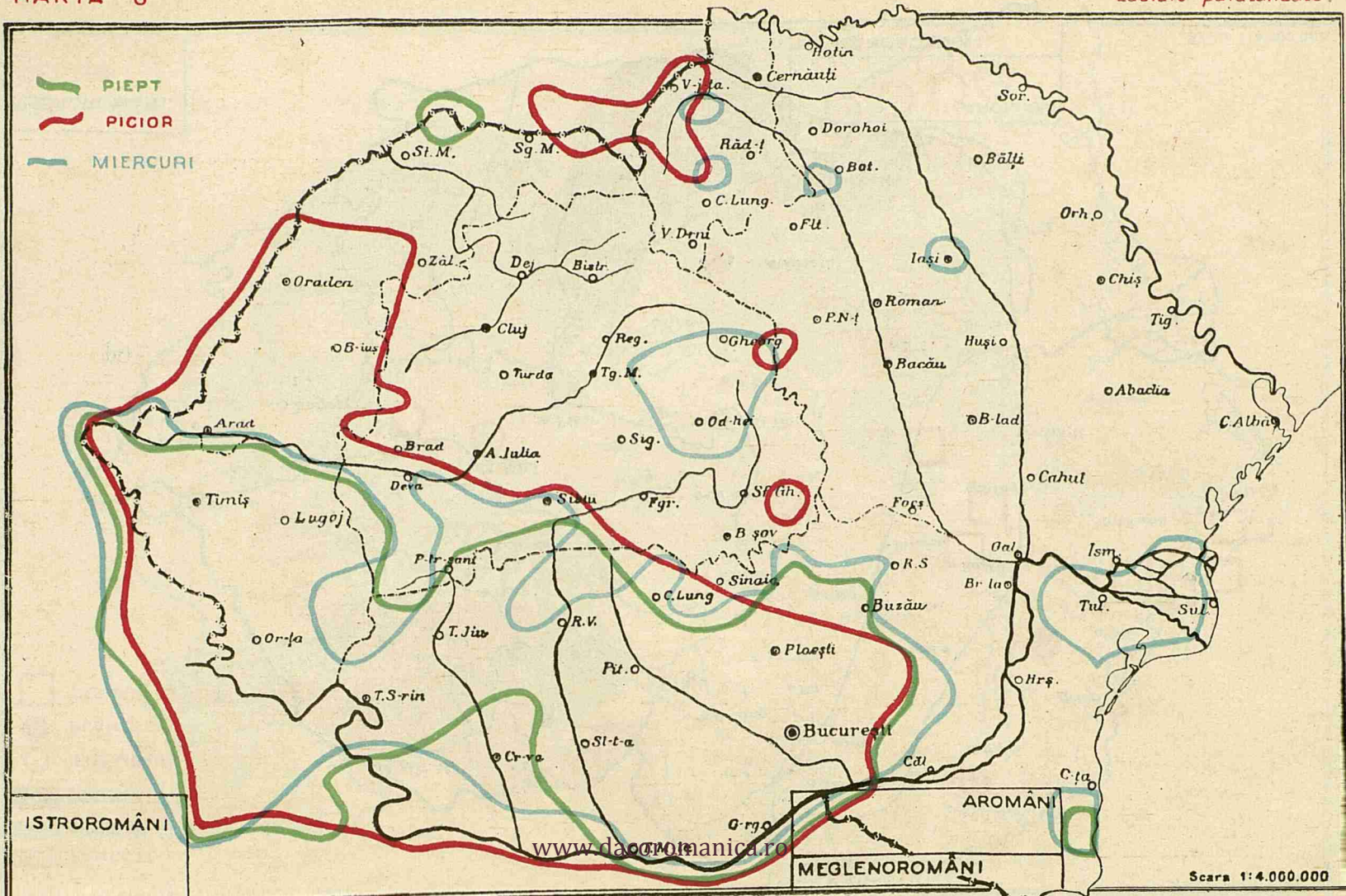

www.daco-romanica.ro

indivizi din trei sute de puncte ale țării și punându-le aceeași chestiune, în același fel, i-ai sili să răspundă fiecare așa cum știe el. *Răspunsurile acestea ilustrează însuși procesul de organizare a limbii*, căci ele arată pe de o parte cum în fiecare clipă să nasc inovații, care pot fi aceleași în cele mai îndepărtate puncte, dar în același timp trădează un vădit spirit de imitație și de adaptare la norma colectivă. Date fiind deosebirile de fire între atâtea subiecte vorbitoare și imperfecția organului lor fonator și auditiv, nu trebue să ne mire deosebirile în alegerea expresiilor și în reproducerea lor prin sunete. Dacă cele mai multe din inovațiile de rostire individuală se pierd, este în mare parte fiindcă cel ce le aude nu le observă, *fiind deprins să audă forma familiară lui și în graiul altuia.* Uneori însă el observă deosebirea. Atunci se pot ivi două cazuri: sau o respinge (și de obiceiu își bate joc de ea), sau comparând-o cu a sa, i se pare vrednică de imitat. Hărțile ne mai arată un lucru. Cele mai neașteptate inovații, care nouă ne fac impresie de greșeli de rostire sau de întrebuințări gramaticale și semantice eronate, pot fi ușor imitate. E ceea ce observăm și în curtea cazărmii: la comanda « dreapta » ici și colo câte un recrut face mișcarea în direcție opusă; uneori această greșeală e imitată de vecini și mișcarea spre « stânga » formează o « arie ».

Vom ilustra toate acestea cu câteva hărți.

Am arătat mai sus că vechiul plural *capete* (lat. *capita*) a putut fi înlocuit prin *capuri* din cauza legăturii ce s'a creat între dezinența *-uri* și monosilabismul singularului. Harta 1 (lucrată după harta 11 din ALRM I) arată ariile compacte ale inovației *capuri*. Această hartă trebue comparată cu harta 2 (lucrată după harta 72 din ALRM I) care arată că dela *maț* abia în șapte puncte, îndepărtate unele de altele, s'a format pluralul *mațuri*, în restul teritoriului întrebuințându-se aproape numai forma veche *mațe*, păstrată și în limba literară.

Alta e răspândirea inovației *curge*, în loc de *cure*, a cărei geneză a fost arătată mai înainte (§ 7). Ea formează o arie compactă, precum se vede din harta noastră 3 (lucrată după harta 131 din ALRM I).

Tot o arie compactă dă forma *sclintit* (*sclântit*), precum se vede din harta 4 (lucrată după harta 206 din ALRM I), în care au rămas necolorate regiunile care păstrează forma cu *r* (*scrintit*, *scrântit*),

www.dacoromanica.ro

obişnuită în limba literară. Avem a face, în acest cuvânt cu o disimilare parţială (*r-r* > *l-r*) în forma infinitivului (*scrintire* > *sclintire*) pătrunsă şi în celelalte forme verbale (ca *suspin*, din *suspinare*, disimilat din *suspirare*). Cu roşu s'au notat punctele din mai multe regiuni, îndepărtate una de alta, în care se găsesc formele cu disimilarea completă a lui *r* (mai întâi tot în forma infinitivului): *schintire* (*scântire*).

În harta 5 am însemnat cu roşu aria — din regiunile nordice — în care în loc de *pântece* se întrebuinţează forma metatezată *pâncete;* cu violet aria — din Sudul Munteniei — în care în loc de *picioare* se zice *picere* şi — pentru ca să însemnăm şi un fenomen de ordin semantic — cu albastru aria mică, din regiunile vestice, în care *cerbicea* e confundată cu *bărbia*. Pe aceeaşi hartă am însemnat cu diferite semne diferite inovaţii curioase care nu formează arii, dar nu sunt nici izolate, ci se găsesc în diferite puncte, aşezate adesea la distanţe mari unele de altele: cu cercuri roşii *trembur* (*trâmbur*, *trâmbur*, *triambur*) în loc de *tremur;* cu cercuri roşii pline forma metatezată *plântă* în loc de *tâmplă* şi cu pătrate roşii *strămut* (*stărmut*) în loc de *strănut*. Mai ales această formă din urmă e remarcabilă, fiindcă arată cum în diferite puncte ale ţării se poate ivi, în mod independent, acelaşi fenomen curios de confundare a două cuvinte cu două sensuri diferite (*strănuta* şi *strămuta*) numai fiindcă au o formă apropiată. Tot astfel se găseşte pe un teritoriu întins *greier* în loc de *creier* sau *colibă* în loc de *colivă*.

Pentru ca să se vadă că ariile aceluiaşi fenomen linguistic nu coincid pentru diferite cuvinte, am însemnat în harta 6, după lucrarea lui D. MACREA, publicată în DR. IX, hotarele rostirii cu labiala « nepalatalizată » la cuvintele *piept*, *picior* (amândouă cu *p*, dar odată în silabă accentuată, iar a doua oară în silabă protonă) şi *miercuri*.

15. După cum individul grăitor trebue să-şi pună necontenit gramatica sa nescrisă în consonanţă cu gramatica obştească, să se adapteze la ceea ce colectivitatea admite ca normă, tot astfel limba comună se îmbogăţeşte necontenit din graiurile individuale şi regionale; gramatica « scrisă » trebue să ţină seamă de inovaţiile fericite ale indivizilor grăitori. Frământarea fiecăruia din noi ca să găsim pentru gândurile noastre expresia cea mai fericită nu este o muncă

www.dacoromanica.ro

zadarnică, ci din ea se desprind o mulţime de mijloace nouă de expresie, care merită să devină un bun colectiv.

O limbă «gramaticalizată» în măsură mare e un instrument mai potrivit spre a exprima gândurile în mod clar şi precis. În schimb ea pierde din prospeţime, căldură şi plasticitate. În gramatică învăţăm că vocativul dela *fiu* e *fiule!* În realitate, mama nu-şi chiamă copilul niciodată aşa, ci sau îi spune pe nume, sau îi zice *mamă!* (sau *maică!*). Forma gramaticală *fiule!* în gura unei mame e atât de solemnă şi atât de rece, încât după ea nu poate urma niciodată o vorbă caldă de mângâiere, care să meargă la inimă, ci numai o mustrare sau un sfat care face apel la raţiune.

Aşa cum am cerut linguistului să se transpună în mentalitatea vorbitorului, tot aşa trebue să-i cerem să-şi dea seama şi de ceea ce se petrece în sufletul lui. Dar ceea ce picură din suflet nu mai este un fenomen colectiv, ci unul individual, el nu mai încape în gramatică, ci face parte din **stilistică.** Dacă gramatica este codul de legi, stilistica se poate asemăna cu jurisprudenţele de care orice judecător conştiincios trebue să ţină seamă.

III. Economia Limbii

16. Dacă omul n'ar avea la dispoziţie decât cuvintele spre a-şi îmbrăca gândurile în momentul când vrea să le comunice altora, vorbirea ar fi foarte grea şi mai ales foarte puţin economicoasă. Ceea ce ne permite să cruţăm o mulţime de vorbe sunt **mijloacele extralexicale** de care dispunem. Azi, când termeni ca clearing, valută efectivă, conversiune, contingentare, etc., pătrund până în chilia de pustnic a savantului, silindu-l să se smulgă din mijlocul preocupărilor sale desinteresate, pentru ca să fie atent la realitatea din jurul lui, noţiunile economice şi financiare, cu care e silit să se familiarizeze, au deprins încetul cu încetul şi pe linguist să privească limba şi din acest punct de vedere, al economiei. «Economia limbii» o înţelegem deci în acest înţeles de chiverniseală, de întrebuinţare economicoasă a mijloacelor ce-i stau limbii la dispoziţie pentru exprimarea gândurilor.

Constatarea pe care o putem face din capul locului e că numărul acestor mijloace extralexicale e limitat, ceea ce-l sileşte pe om la o

www.dacoromanica.ro

gospodărire rațională a lor. Chiar din acest număr redus de mijloace, diferitele limbi folosesc numai câteva.

În examinarea care urmează vom începe cu câteva cazuri tipice, pentru ca să ajungem la altele, mai puțin considerate în cercetările de până acum.

17. Cel mai tipic caz de economie e **elipsa** (care nu trebue însă identificată cu b r e v i l o c v e n ţ a, despre care va fi vorba mai târziu). Când o idee e atât de prezentă în mintea noastră, încât devine dela-sine-înțeleasă, ea poate rămânea neexprimată. Fiind vorba de vițele tinere, nu s'a mai zis în latinește *vites novellae*, ci numai *novellae*, de unde românescul *nuiele*. Din *consobrinus germanus*, adică « frate din aceieași părinți », s'a născut în spaniolește *hermano;* tot așa din *consobrinus verus*, adică « văr adevărat » s'a născut, la noi, *văr*. (Aromânii păstrează încă în acest sens cuvântul *cusurin*, care, ca și francezul *cousin*, ital. *cugino*, e urmașul lui *consobrinus*).

În « Legea Trupului » de AGÂRBICEANU (p. 67) găsim următorul dialog: *Vii și tu, Floreo? — De ce să nu?* Lipsește în răspuns « viu », pentrucă propoziția e perfect inteligibilă și așa.

Elipsa explică unele locuțiuni curioase. *Rușine*, un derivat dela *roșu*, însemna la origine « roșeață ». Construcția: *să-ți fie rușine obrazului* — care se aude încă subt forma aceasta și care însemna la origine « să ți se înroșească obrazul » — a devenit: *să-ți fie rușine*, dat fiind că urcarea sângelui în obraz trece pretutindeni ca cel mai evident semn al rușinării. Din această expresie eliptică s'a desfăcut *rușine* = lat. verecundia.

Franţuzismului *sunt zece ani* și germanismului (în Ardeal) *înainte cu zece ani* le corespunde construcția curat românească *acum zece ani*, care s'a născut, prin elipsă, din *s'au împlinit acum zece ani. Acum*, care la origine era un element accesoriu, arătând momentul când se petrecea acțiunea (« s'au împlinit »), deveni astfel elementul esențial, corespunzând predicatului *il-y-a* din construcția franceză.

Foarte des întâlnim expresiile eliptice la Istroromâni, care — mai ales în răspunsuri — omit uneori verbul-predicat și dau numai auxiliarul. Pentru noi construcțiile acestea eliptice sunt lipsite de claritate: *zedurmít-a gospodări, ma hlapățu n-âv* « au adormit stăpânii, dar sluga *n'a* (adormit) ». *N-ăi ni vut* (*un fil'*)? — *âm un fil'* « nici n'ai avut (un fiu?) — *am* (avut) un fiu ». (Cf. *Studii istroromâne*, II, § 267).

www.dacoromanica.ro

18. Alt caz tipic de economie îl obținem prin întrebuințarea **pronumelui.** *Ion, Petru și Gheorghe au plecat la drum.* În loc să continuăm: *Ion, Petru și Gheorghe s'au întâlnit cu Pavel și cu Nicolae; Ion, Petru, Gheorghe, Pavel și Nicolae au continuat drumul împreună,* vom zice: *E i s'au întâlnit cu Pavel și cu Nicolae și t o ț i au continuat drumul împreună.* Ce economie mare se realizează prin întrebuințarea pronumelor — care dau propozițiunii o întorsătură mult mai elegantă — e evident pentru oricine.

19. Spre a **preciza sexul** se pot întrebuința cuvinte diferite: *tată—mamă, unchiu—mătușă, cocoș—găină, oaie—berbece...* Asemenea distincții nu sunt economicoase, căci ele măresc cu sută la sută numărul cuvintelor pe care trebue să le ținem minte. Cu mult mai gospodărește procedează limba când întrebuințează sufixe moționale: *văr—verișoară, croitor—croitoreasă, vulpe—vulpoiu...* sau când redă contrastele de sex prin jocul între *u* (sau zero) și *ă* final: *socru—soacră, vecin—vecină, ied—iadă...*

Deosebit de interesant e de urmărit, care din cele două mijloace sunt întrebuințate în diferite limbi, și chiar în aceeași limbă, unde adesea, în epoci și regiuni diferite, există contraste diferite. Astfel franțuzescului *garçon—fille* sau nemțescului *Knabe—Mädchen* i-a corespuns *făt* — păstrat încă în *fătul mieu!* — și *fată*, sau după vârstă, *copil—copilă* și *prunc—pruncă*, pe la Brașov și *băiat—băiată*. În limba literară avem însă *băiat—fată*, iar în Bucovina se zicea *școală de băieți*, dar *școală de copile*.

20. Exemplul din urmă ne arată ce rol important are în economia limbii **morfemul.** În loc să repetăm «nevastă de preot», «nevastă de negustor» ... zicem *preoteasă, negustoreasă...*; în loc de «pădure de fag», «pădure de brad» ... zicem *făget, brădet...*, în loc de «băiat mic», «deget mic» ... zicem *băiețel, degețel...* Raporturi ca cel ce există între *cald—foc—arde*, despre care am vorbit mai nainte, se pot exprima prin elemente derivative: *cald—căldură—încălzi, dulce - dulceață—îndulci.* Pentru ca să exprim ideea opusă sau contrară avem prefixul *ne-* (în neologisme *in-*): în loc de *adevăr—minciună, pieptănat—sbârlit...*, pot zice (cu oarecare nuanță de înțeles) *adevăr—neadevăr, pieptănat—nepieptănat...* S u f i x u l — în măsură mai mică p r e f i x u l — e unul din mijloacele de care limba română face mai mult uz pentru ca să realizeze economii. De aceea D e r i v a ț i u n i i îi vom rezerva un capitol important în volumele viitoare.

www.dacoromanica.ro

Ceea ce spune H. SCHUCHARDT despre limba bască (*Das Baskische und die Sprachwissenschaft*, p. 22) se potriveşte şi pentru limba română: «preferinţa pentru sufixe se explică prin faptul că prefixele nu-şi asumă o parte din funcţiunea acestora». Astfel deosebirile semantice pe care le dau prefixele derivatelor latine *transire—praeterire—exire—inire*, noi — ca şi Francezii de altfel («*franchir—passer—sortir—entrer*») — trebue să le redăm prin verbe deosebite: *a trece—a ieşi—a intra*.

E inutil să insistăm asupra rolului covârşitor pe care îl are cel de al doilea fel de morfeme: dezinenţa. Toată flexiunea nominală (declinarea) şi verbală (conjugarea) se face în mare parte cu ajutorul acestor dezinenţe, care disting cele două genuri (masculinul şi femininul), cele două numere (singularul şi pluralul), cazurile, timpurile, modurile, etc. Chiar înainte de Derivaţiune, vom avea să studiem cele mai multe capitole din Morfologia românească în volumul dedicat Organizaţiunii limbii.

Şi un element sintactic, cum e articolul (sau demonstrativele *cel*, *al*), poate împlini un rol distinctiv în economia limbii. Astfel adjectivele *bun* sau *rău* devin substantive în *bunul—răul* sau *cel bun—cel rău*; comparativului *mai bun* îi corespunde superlativul *cel mai bun*; faţă de numeralele cardinale *trei*, *patru* avem ordinalele *al treile(a)*, *al patrule(a)* (mai de mult *al patrul*).

21. Alături de morfem, un rol important în economia limbii îl au **instrumentele gramaticale**, acele cuvinţele (particule) fără sens autonom şi absolut, care împlinesc anumite funcţiuni gramaticale sau stabilesc anumite raporturi între părţile propoziţiunii.

Prin terminaţiunea *-o*, *-as*, *-at* în latineşte (*amo*, *amas*, *amat*) sau prin *-u* (sau zero), *-i*, *-ă* în româneşte (*aflu*, *afli*, *află*) se distinge, la verbele de conjugarea I, la singular, persoana întâi de a doua şi de a treia. Aceeaşi distincţie se face în franceza vorbită (căci deosebirile grafice nu corespund unor deosebiri de rostire) prin prepunerea cuvinţelelor *je*, *tu*, *il*, care sunt simple instrumente gramaticale, fără sens autonom (căci pronumelor *eu*, *tu*, *el* le corespunde în franţuzeşte *moi*, *toi*, *lui*). Când zic *îl aud pe Ion*, particula *pe* nu mai deşteaptă în mintea mea ideea de «poziţie deasupra unui lucru», pe care o are prepoziţia *pe* (din care s'a născut) în *pun pe masă*, ci e numai un mijloc formal spre a distinge acuzativul de nominativ. Tot astfel

www.dacoromanica.ro

a înaintea infinitivelor nu mai e prepoziție cu sens local, ci un simplu instrument gramatical, care apare în anumite construcții sintactice (*a munci e mai greu decât a da sfaturi* față de *nu pot munci*).

Conjuncția *să*, care la început avea menirea să indice un raport sintactic (*a uitat să vină*), a devenit în românește un semn distinctiv care înlocuește deosebirile dezinențiale între indicativ și conjunctiv. *Să* din *să fac* are aceeași funcțiune ca dezinența *-am* din latinescul *faciam*. Numai la persoana a treia, unde dezinența conjunctivului e alta decât a indicativului (*laudă—laude, face—facă...*), acest *să* poate lipsi (*facă ce-o vrea*); încolo particula *să* e tot atât de indispensabilă, spre a distinge conjunctivul de indicativul românesc (*cânt—să cânt, auzim—să auzim...*), ca *je, tu, il* francez pentru distingerea persoanei.

Manualele de gramatică nu țin uneori seama de starea reală a limbii. Astfel ele ne învață că vocativul dela substantivele de declinarea a doua se formează cu dezinența *-e* sau *-ule: băiete* sau *băiatule, Ioane, Ștefane, Radule...* Dela numele proprii se formează vocativul uneori fără morfem și sunt egale cu nominativul: *Andrei, Matei*. De fapt și nume ca cele două din urmă pot avea o formă de vocativ deosebită de nominativ: *măi Andrei! bre Tănase!* la feminin: *Ană fa!* Cătălina zice, în «Luceafărul»: «Da ce vrei, *mări Cătălin*. Ia las', cată-ți de treabă!». Interjecțiile *măi, mări, bre, fa...* sunt instrumente gramaticale de care limba noastră face foarte adesea uz spre a da vocativului o formă distinctă de a nominativului sau numai spre a întovărăși vocativele formate cu dezinență: *măi oamenilor, Ioano fa!*

22. Uneori și cuvinte obișnuite ale limbii pot pierde sensul lor original spre a deveni simple instrumente gramaticale. E vorba de așa numitele **cuvinte goale**. (Termenul e împrumutat din gramaticile chinezești).

Iată un exemplu interesant din limba română. Anumite cuvinte cu sens colectiv, ca *păr, linte, nisip...*, se întrebuințează în mod obișnuit la singular, indiferent de cantitatea în care se găsește materia respectivă: *îmi cade părul, mănânc linte, cumpăr nisip* (mult sau puțin). În mod excepțional simțim însă nevoia să scoatem în relief o singură părticică din masa exprimată prin aceste cuvinte. Această s i n g u l a r i z a r e se exprimă de obiceiu printr'un cu-

www.dacoromanica.ro

vânt care arată forma părticelelor din care se compune materia respectivă. Vorbim deci de un *fir de păr*, de un *bob de linte*, de o *picătură de apă*, etc. Îndată ce aceste cuvinte ajung să împlinească o funcțiune gramaticală, ele sunt primejduite să nu mai aibă un sens autonom, să se golească de conținutul lor semantic. Astfel se explică de ce *fir* — îndreptățit să se întrebuințeze în legătură cu « păr » sau « iarbă » — poate să singularizeze și cuvinte ca « piper » sau « nisip » (*un fir de nisip, de piper*).

În definitiv avem același caz de « absurditate etimologică » ca atunci când zicem *foarte slab, tare nevoiaș*. În latinește *fortis* însemna « tare ». În acest sens se întrebuința în limba veche: *striga foarte*=tare (cf. și astăzi: *vă foarte mulțumim*). Ca și *tare*, el ajunse mai târziu un simplu instrument gramatical, spre a arăta gradul suprem: *e foarte frumos*. Astfel se explică că îl găsim și înaintea unor adjective care însemnează tocmai contrariul dela « tare », ca « slab », « nevoiaș », etc. Același lucru se repetă cu *rău*. Nu se zice numai *e rău prost*, ci e posibil și un *e rău bun*.

Tot un fel de cuvinte goale ajung unele substantive întrebuințate în funcțiune predicativă sau atributivă spre a arăta un fel de gradație. Când zic *beat mort*, asemănarea omului, atât de beat încât nu se mai poate mișca, cu un cadavru, e prezentă în mintea noastră. Mai greu e de simțit un tertium comparationis în expresii ca *beat tun* (încât poți trage cu tunul fără ca el să se deștepte?) sau *plin ochiu* (probabil: atât de plin, încât lichidul primește în vas forma convexă care se aseamănă cu un ochiu umed și bulbucat). Cei mai mulți dintre noi întrebuințăm expresii ca *înghețat bocnă* = foarte tare, fără să știm că *bocna* e un fel de cremene, sau *alb colilie* = alb strălucitor, fără să știm că *colilia* e o plantă albă și strălucitoare. N. DRĂGANU a arătat că latinescul *cimex*, *-icem* — care s'a păstrat în alte limbi romanice cu înțelesul originar de « ploșniță » — apare la noi numai în expresia *sătul cince*, care se întrebuințează prin Banat spre a arăta că cineva a mâncat peste sațiu. La origine acest *sătul cince* însemna « sătul ca o ploșniță umflată de sânge ».

23. Este foarte greu de tras granița între morfeme, instrumente gramaticale și particulele auxiliare. Ca verb auxiliar considerăm pe *am*, *aș* sau *voiu* în *am cântat*, *aș cânta*, *voiu cânta*. Pe când însă lui *am cântat* îi corespunde și în franțuzește tot o construcție cu un auxi-

www.dacoromanica.ro

liar *(j'ai chanté)*, lui *voiu cânta* îi corespunde *je chanterai*, al cărui *-ai* face impresia unei dezinențe, deși se reduce tot la *habeo* latinesc *(cantare habeo* față de *habeo cantatum)*. Tot astfel pronumele demonstrativ, devenit articol, se confundă în românește cu dezinențele de declinare. Dacă întrebi pe un German, care e dativul dela *Mutter*, va răspunde *der Mutter* (deși acesta e propriu zis dativul dela forma articulată *die Mutter*); de asemenea noi simțim pe *lupului* ca dativ al lui *lup* (nu numai al formei articulate *lupul*). Particula *mai*, cu care, după gramatica învățată în școală, se formează comparativul, și *cel mai* cu care se formează superlativul, corespund dezinențelor latine *-ior* și *-issimus*.

Noțiunea de «auxiliar» trebue concepută în sens mai larg decât se face de obiceiu. Vom vedea, când vom vorbi despre acord, că acel *al, a, ai, ale*, pe care unele gramatici îl socotesc ca articol, iar altele îl așează între pronume, are uneori rolul unui auxiliar sintactic: *în spitalul de ochi al Brașovului, al* nu are alt rost decât să indice că raportul de posesiune privește *spitalul* și *Brașovul* (nu *ochii* și *Brașovul*).

Ceea ce gramaticile numesc pronume reflexiv are rosturi deosebite în limbă. Să luăm ca exemplu verbele care exprimă un proces sau stadiu în legătură cu corpul omenesc sau organele lui. Când zic *mă scald* sau *mă spăl, mă* este complementul la acuzativ care răspunde la întrebarea *pe cine?* Între *mama scaldă copilul* și *mama se scaldă* nu e nicio altă deosebire decât că în cazul al doilea acțiunea, care pleacă dela subiectul *mamă*, se resfrânge tot asupra lui. Termenul de « reflexiv » e deci îndreptățit. Când zic însă *copilul se gâdilă*, aceasta nu însemnează, decât rar și incidental, că își produce singur senzația gâdilitului. Mai des însemnează că e gâdilicios, deci nu putem întreba *pe cine?* întocmai cum nu întrebăm la intransitivele *asudă* sau *sughite*. Asemănarea cu intransitivele se vede și din faptul că muntenescului *găina ouă* (intransitiv) îi corespunde în Moldova *găina se ouă*. *Se* în cazul acesta nu mai e pronume reflexiv, ci un simplu auxiliar al cărui rost nu e altul decât să arate că acțiunea o săvârșește subiectul cu unul din organele sale. În conjugarea *mă gâdil, te gâdili, se gâdilă* avem o dublă indicare a « persoanei »: odată prin dezinențele zero, *-i* și *-ă*, și a doua oară prin auxiliarele *mă, te, se*. — Tot auxiliar e *se* atunci când exprimă pasivul, ca în *te cunoști după vorbă că ești străin* sau în *se zice*, în care *se* corespunde dezinenței *-itur* din corespondentul latin *dicitur*.

www.dacoromanica.ro

Vom vedea că în *l-a făcut tată-său popă* verbul *a face* are mai mult un rol funcţional decât semantic. *Fac pe cineva popă* exprimă acelaşi lucru ca *popesc pe cineva*, deci *fac* are aceeaşi funcţiune ca sufixul verbal *-esc*. Tot astfel în *mi se face somn, îmi vine somnul, mă apucă somnul*, verbele *face, veni, apuca* s'au golit de sensul lor originar şi au devenit un fel de auxiliare spre a exprima începutul acţiunii. Pentru această funcţiune «incoativă» unele limbi au anumite sufixe, cum era *-esco* în latineşte.

24. Când distincţiile morfologice nu se fac nici prin morfeme, nici prin instrumente gramaticale, ori cuvinte goale sau auxiliare, ci prin mijloace fonologice, atunci vorbim despre **morfoneme** (termen introdus de N. TRUBEŢCOI).

Dacă în nemţeşte pluralul *Brüder* «fraţi» se distinge de singularul *Bruder* «frate» prin jocul între *ü* şi *u*, sau imperativul *gib* «dă» de imperfectul *gab* «dădea» prin jocul între *i* şi *a*, şi dacă acest joc se repetă şi în alte cazuri similare (de ex. *Mütter* «mame» faţă de *Mutter* «mamă», *nimm* «ia» faţă de *nahm* «lua»), fenomenul acesta, cunoscut şi subt numele de flexiune internă (în opoziţie cu flexiunea prin dezinenţe), prezintă un caz tipic de morfonem.

La noi asemenea cazuri sunt rare. S'ar putea cita contrastul între *t, d, s,* şi *ţ', ź, ś* şi — în graiul celor mai mulţi Români — cel între *ţ, ş* şi *ţ', ş*, pentru deosebirea între singular şi plural la masculine ca *tot—toţi, cald—calzi, pas—paşi; hoţ—hoţi, moş—moşi*; sau între persoana întâi şi a doua dela singular la verbe ca *pot—poţi, ud—uzi, las—laşi; înalţ—înalţi, îngraş—îngraşi*. (Deosebirea între dezinenţa zero şi dezinenţa *-i*, pe care în acest caz o face gramatica practică, e numai grafică).

Tot un morfonem, valabil însă pentru prea puţine cazuri, e jocul între *t* şi *ţ* sau *s* şi *ś*, care preface adjectivele în verbe, de ex. *înalt* (lat. *altus*) — *înalţ* (lat. **inaltio*), *gros* (lat. *grossus*) — *îngroş* (lat. **ingrossio*). În cazul din urmă morfonemul intră în combinaţie cu morfemul (prefixul *in-*). La rigoare am putea considera ca un morfonem şi deosebirea între *oa* şi *o* în *Floarea* (nume de femeie, articulat) şi *Florea* (nume de bărbat) sau jocul între *v* şi *y* în aromânescul *vine* din lat. *vĕnit* şi *yine* din lat. *vĕnit*.

De obiceiu morfonemul apare în româneşte în unire cu un morfem. În *apăs, apeşi, apasă* sau în *mor, mori, moare, murim*, diferi-

www.dacoromanica.ro

tele persoane se disting prin dezinență (zero, *i* afonizat, *-ă* sau *-e*, *-im*) dar în același timp și prin modificarea vocalei din tulpină (*ă—e—a* în exemplul dintâi, *o—oa—u* în exemplul al doilea) și a consonantei dela sfârșitul tulpinei (*s—ș* în *apăs—apeși*). Asemenea combinații dintre morfem și morfonem domină morfologia și derivațiunea românească, mărind numărul așa numitelor « verbe neregulate » și a pluralelor greu de învățat pentru străini. În volumele viitoare va trebui deci să le dăm o deosebită atențiune. Vom vedea acolo că s'au produs o mulțime de analogii interesante.

25. Vorbitorului « îi lipsesc cuvintele » mai ales când se găsește într'o stare de emoție sufletească. El va trebui într'un asemenea caz să înlocuiască sărăcia lexicală cu mijloace extralexicale, care nu sunt numai gesturile corporale, ci și gesturile vocale, nu numai mișcările cu umerii, mânile și mușchii obrazului, ci și mlădierile și inflexiunile vocii, nuanțele de înălțime și timbru, precum și precipitările și zăbovirile de ritm, care pot duce până la pauză, — cu un cuvânt **intonația**. Dar nu numai în graiul afectiv, ci și în cel obișnuit intonația are un rol sintactic deosebit de economicos, având să precizeze, ca și dezinențele modale, a t i t u d i n e a vorbitorului față de conținutul comunicării sau enunțării sale, sau să arate, ca și ordinea cuvintelor în unele limbi, care e membrul frazei pe care vorbitorul vrea să apese mai mult. După cum accentuăm cuvântul *puțin(ă)* sau substantivul următor, sensul frazei e cu totul altul în: « Dela un ministru se cere puțină minte, puțină abilitate și puțin tact ». S. KARCEVSKI — care a scris un foarte frumos studiu despre *Fonologia frazei* (1931) și un substanțial articol despre *Frază și propoziție* (1937) — crede chiar că « ceea ce constitue o frază, este intonația » (1937, p. 59). Este sigur că fără să cunoaștem intonația, analiza exactă a frazei e adesea peste putință. Ortografia a trebuit să introducă anumite semne (! ? . , ; —) ca să ne ajute să intonăm bine o frază scrisă.

Vine deseară poate corespunde franțuzescului *il vient ce soir* sau lui *vient-il ce soir?* după cum ridicăm sau nu glasul. Când zic *acest țăran are patru fete*, intenția comunicării mele n'o trădează decât intonația. După cum accentuez unul din cele cinci cuvinte, ascultătorul va ști că este vorba de *acest* țăran, nu de altul; de acest *țăran*, nu de un *orășean;* că el *are*, nu că a avut sau că nu mai are;

www.dacoromanica.ro

că numărul fetelor e *patru* nu două sau cinci; că e vorba de *fete*, nu de băieţi. O accentuare ca în românește, fără schimbarea topicei sau fără întrebuinţarea anumitor cuvinte demonstrative n'ar fi posibilă în franţuzește (*c'est ce paysan qui a...* față de *ce paysan a...*). — *Nu care cumva...!* însemnează « *să nu cumva!* » adică o opreliște pentru ascultătorul care voia să facă ceva; *nu care cumva...?* trădează, ca și « oare? » nedumerirea vorbitorului. — *Trandafirul e roşu, cicoarea albastră:* pauza dintre « cicoarea » și « albastră » are aceeași funcţie sintactică ca *e* din propoziţia dintâi, aratând că *albastră* nu e atribut ci predicat. — Când cineva zice: *venind la mine...* și lasă tonul ridicat, cel ce-l ascultă știe că trebue să mai urmeze ceva; tot astfel când cineva « licitează » la cărţi și zice: *două pici* cu ton urcător, dă partenerului său să înţeleagă că mai are și alte posibilităţi de licitare; urcarea tonului însemnează că fraza nu e terminată, ci numai suspendată. — Intonaţia poate schimba cu desăvârșire înţelesul unui cuvânt, sau cel puţin să ne silească să-i dăm o anumită interpretare. Când cineva intră într'o cameră în care i s'a semnalat prezenţa cuiva, cuvântul *tăcere*, rostit în mod obișnuit, însemnează « nu-i nimeni ». Dacă profesorul intră în clasa sgomotoasă și s t r i g ă *tăcere!* nu mai avem a face cu o constatare, ci cu o poruncă: « tăceţi! » — *I-am dat*, enunţă cineva. *Ce?* întreb eu, dacă vreau să aflu care a fost obiectul dat. Tot *ce?* dar pe un ton cu mult mai înalt (cu aproape o octavă, la mine) întreb atunci când n'am înţeles ceea ce mi s'a spus și vreau să mi se repete enunţarea. În sfârșit, când dau expresie mirării mele, întreb *ce-e?* despicând pe *e* în două silabe, dintre care întâia e rostită pe un ton înalt, iar a doua și mai înalt.

Se spune că « tonul face muzica ». Subt « ton » nu trebue să înţelegem numai deosebirile de înălţime, ci și cele de durată (lung—scurt), de intensitate (forte—piano), de ritm (allegro—lento), cu pauzele, intervalele și celelalte elemente care împreună alcătuesc muzica și care dau și frazei **relieful ei sonor** (cf. A. PROCOPOVICI, DR., IV, 26 și *Mic tratat de linguistică generală*, p. 65—67).

26. **Contrastele fonologice** sunt întrebuinţate în multe limbi ca mijloace economicoase pentru distincţii morfologice sau stilistice.

C o n t r a s t u l d e **apertură** (« închis—deschis ») în rostirea vocalei *e* este singurul mijloc de a deosebi în franţuzește infinitivul *aller* (și imperativul *allez*) de imperfectul *allait*. Un asemenea con-

www.dacoromanica.ro

trast între *u* și *u̯* și *i* și *i̯* distinge la noi, în graiul de toate zilele forma articulată de cea nearticulată în *rău̯, râu̯, greu̯, viu̯, bou̯... ; grei̯, boi̯...* (rostite cu o singură silabă) față de *rău, râu, greu, viu, bou... grei, boi...* (rostite cu două silabe și scrise *răul, râul, greul, viul, boul... ; greii, boii...*).

Contrastul de **fonie** («fonic—afonic») servește mai ales la distincții lexicale, de ex. în franțuzește *douce* și *douze*, în românește *papă* și *babă*, *nasuri* și *nazuri*, etc. El poate sluji însă și la distincții morfologice. Astfel contrastul între *v* și *f* deosebește în franțuzește femininul *vive* (pronunțat *viv*) de masculinul *vif*. La noi un asemenea contrast, între *i* (fonic) și *i* (afonizat) la sfârșitul cuvintelor, deosebește forma articulată *lupii* (rostit în cele mai multe regiuni *lupi*, cu două silabe) de cea nearticulată *lupi* (cu o singură silabă) sau *morarii* de *morari*.

Adevărat că în exemplele citate contrastul nu consistă numai în plusul sau minusul vocii, ci și în **durata** vocalei: pluralele nearticulate *lupi* și *morari* se rostesc cu un *i* afonizat și în același timp foarte scurt (atât de scurt încât nu mai poate forma silabă). Asemenea contraste între «lung» și «scurt» sunt în multe limbi mijloace mult întrebuințate spre distincții morfologice sau lexicale. Astfel în latinește ablativul *rosā* se deosebea de nominativul *rosa* numai prin lungimea vocalei *a*; în nemțește *lahm* (cu *a* lung) însemnează «paralitic», iar *Lamm* (cu *a* scurt) însemnează «miel». Noi întrebuințăm lungirea vocalei cu scopuri stilistice, ca să subliniem înțelesul cuvântului: *depārte, māre* e «foarte departe», «foarte mare», *vīne* e «vine mereu», etc.

De obiceiu această lungire a vocalei e împreunată și cu o despicare a ei, formând două silabe, spre a da acțiunii exprimate de verb ideea de continuitate neîntreruptă: *Ai lăsat robinetul deschis și apa cū-urge* (= curge mereu). *S'a culcat și a dormī-it* (= a tot dormit) *toată ziua*. Vocala lungită din silaba întâi se rostește pe un ton mai înălțat, iar cea din silaba a doua poartă accentul.

Scriitorii, când imită această lungire și despicare a vocalei, o repetă în scris. Iată un exemplu din romanul *Greta Garbo* de CEZAR PETRESCU (p. 131): «Duduie Alino, tare nu-mi place mie când te văd așa... *Staaai* nemișcată locului ...Te mai încălzește cel soare, că *taaare*-o mai înghețat inima 'n mata». Altul, din *Povestirile* lui M. SADOVEANU (p. 42): «Nu te *duuuce!* nu te duce! nu te duce! Se abătu cu fața la pământ... și... vărsă lacrimi».

www.dacoromanica.ro

Ca în franceză, unde *pot* şi *pont (po* şi *põ)*, *cas* şi *quand (ca* şi *că)*... nu se deosebesc decât prin caracterul oral sau nazal al vocalei, avem, mai rar — şi numai pentru distincţii lexicale — un contrast de **rezonanţă** şi în românește. Astfel *râză* «sdreanță» se deosebește de *rânză*, în rostirea celor mai mulţi Români, numai prin faptul că în cuvântul din urmă *î* e nazal.

În ceea ce privește contrastul de **presiune** («accentuat-neaccentuat») el servește la noi, ca în foarte multe limbi, pentru distincţii lexicale: *ácele—acéle*, *móbile—mobíle*, *sóții—soții*, *mozáic—mozaíc*... Deosebiri morfologice avem doar în cazuri ca *adúnă*, *áflă* (persoana a treia din singularul şi pluralul indicativului prezent) faţă de *adună*, *află* (persoana a treia din singularul aoristului). (Dar şi în cazul acesta mai avem, de obiceiu, ca semn distinctiv, şi un morfonem: *laudă—lăudă*, *joácă—jucă*).—Deosebiri funcţionale din cauza accentului avem la *și* = lat. «et» (conjuncţie copulativă) faţă de adverbul *și* = lat. «etiam» sau «iam» (*și el a venit; ai și venit?*).

Schimbarea accentului servește mai des pentru scopuri stilistice, ca să sublinieze importanţa unui cuvânt. Cel mai cunoscut caz este — în cele mai multe limbi — accentuarea particulei negative: *nú ştie; níci el n'a fost.* — De obiceiu se întâmplă lucrul acesta cu interjecţii sau adverbe, atunci când le atribuim mai mult decât un rol accesoriu în frază. *Bá să mai zici* e o accentuare curentă; *ián vino* se aude des în loc de *ian víno; măcár* devine *măcar* în *măcar de-ar face; apói* devine *ápoi* în *d'ápoi dacă nu vrea?; aşí* (din care a rezultat *aşá*) a devenit *áş(i)* în particula dubitativă *aş!* — Când accentuăm pe *mai* dinaintea unui adjectiv sau adverb, comparativul devine superlativ: *el ştia mài bine (decât toţi).* — Uneori se accentuează prepoziţia, pentru ca repetarea aceleiaşi situaţii să fie scoasă mai bine în relief. Cineva povestea despre un bărbat care-şi răsfăţa soţia, aducându-i fel de fel de cadouri: «venea *cú* pachete de bomboane, *cú* ciocolată, *cú* flori, *cú* una, *cú* alta».

I. AGÂRBICEANU caracterizează, în *Legea trupului* (p. 15), un personaj prin obicinuinţa de a accentua *áşa* în loc de *aşá:* «Aşa. Foarte bine. Directorul... apăsa pe *a* dintâi, *şa* nu se auzea de loc».

27. Efectul stilistic în *tăre* sau *măcar* constă mai ales în **abaterea conştientă dela forma obişnuită** prin lungirea excesivă a vocalei sau prin mutarea accentului. Aşa cum poetul îşi permite anumite

www.dacoromanica.ro

« licenţe » pentru ca versul său să devină mai plastic sau mai expresiv, tot astfel subiectul vorbitor ştie că poate ieşi din banal şi atrage mai uşor atenţia ascultătorului asupra celor spuse, dacă părăseşte drumul bătut de toţi în fiecare zi.

Iată câteva din cele mai obişnuite cazuri:

a) **Topica** este, în cele mai multe limbi, prin excelenţă mijlocul s t i l i s t i c spre a scoate în relief un anume membru al frazei. Subiectul ocupă obişnuit locul dintâiu al propoziţiei. Acest loc îl caracterizează chiar faţă de obiect, care urmează abia la locul al treilea, după verb, deci: *focul îndreptează lemnul strâmb*. Cu toate acestea proverbul popular e *lemnul strâmb focul îl îndreptează* = pe cei răi pedeapsa îi îndreptează (Zanne, *Proverbe* I, 203). Prin aşezarea subiectului după obiect s'a încercat scoaterea lui în relief.

Locul adjectivului e după substantiv: *pace bună, masă pusă*, etc. Când greutatea cade pe adjectiv, vom zice însă *dă-mi bună pace! cu nepusă masa*, etc. În loc de *deus bonus* s'a zis, în franţuzeşte, în afect *bon Dieu!* Această topică devenind prea obişnuită, a început să se zică, în cercurile catolice din jurul lui St. Sulpice, în Paris — cu o revenire la ordinea primitivă — *Dieu bon*. Tot astfel în loc de *bună dimineaţă*, care cuprinde o inversiune cu scop stilistic, se aude în unele regiuni (de ex. pe la Cluj), noua inversiune *dimineaţă bună!* — La expresii cu mai multe sensuri, prin topică se pot face distincţii semantice. Astfel *o femeie sărmană* e o femeie lipsită de mijloace materiale; *sărmana femeie!* exclamăm în faţa unei femei vrednice de compătimire. Tot astfel zicem numai *biata femeie!* nu şi *o femeie biată* (poate, pentrucă am putea crede că e vorba de o femeie care a băut). — *De bună voie* înseamnă « intenţionat », *râse de voie bună* va să zică « de bine dispus ce era ». — *Braşovul-vechiu*, care traduce pe *Altstadt* al Saşilor, e o parte a Braşovului; *vechiul Braşov* însemnează Braşovul de altădată. — Joc de cuvinte: *A fost o* adevărată *lecţie de istorie, dar n'a fost o lecţie de istorie* adevărată. (Din ziarul « Curentul »).

În proverbe populare şi locuţiuni proverbiale întâlnim mai cu seamă asemenea reliefări prin ordinea cuvintelor, de ex. *vrabia mălaiu visează; dela faur cărbuni; calul, unde te trânteşte, acolo bate-l*, etc.

b) Spre a da expresie iubirii noastre faţă de cineva **întrebuinţăm termenii de înrudire în sens impropriu sau punem în contrazicere genul cu sexul.** Am amintit mai sus că mama zice — la noi, ca şi în

www.dacoromanica.ro

Italia meridională — copilului său *mamă* în loc de *fiule!* Tot *mamă!* zice, în multe căsnicii, soţul nevestei sale (imitând pe copii). Soţie-mea când vrea să mă convingă de ceva sau când e nerăbdătoare îmi zice *frate! (Nu ţi-am spus de atâtea ori, frate, că...?).* Citim la ISPIRESCU (*Legende*, 336): *Ce-i veni fetei în gând? Zise fratelui său: urcă-te, leică, într'un copaciu mare.* Cunoscut e şi obiceiul de a se adresa unui prieten, cu care nu eşti înrudit în niciun fel, prin *cumetre, vere* sau *frate, nene* (= frate mai mare). — Am auzit o mamă care zicea fiicei sale *frumuşelule!* iar pe alta care îi zicea *măicuţule!* Şi derivate ca *Gheorghiţă, Ionică* sau *Irinel* cuprind — sau cuprindeau la început — o pronunţată notă desmierdătoare fiindcă s'au adăugat la substantive masculine sufixe feminine sau la un substantiv feminin un sufix masculin. Dimpotrivă, dacă vreau să subliniez nota augmentativ-pejorativă a sufixului *-oiu*, formez, dela *măturǎ*, derivatul *măturoiu*, cu schimbarea genului feminin în masculin.

c) **Abrevierile** cele mai capricioase se întrebuinţează la numele de persoane spre a exprima simpatia sau dragostea faţă de cineva. Asemenea h i p o c o r i s t i c e abundă şi la noi, fie că se elimină partea primă a cuvântului, de ex. *Veta* din *Elisaveta, Dinu* din *Constandin;* partea finală, de ex. *Costea* din *Co(n)stantin;* sau partea din mijloc, de ex. *Nae* din *Nicolae.* Uneori nu mai rămâne din numele unei poersoane decât sufixul diminutiv-desmierdător, — şi nici măcar el întreg: din *Maria* avem *Mariţa*, apoi *Mariţica*, scurtat *Ţica.* Multe din numele de familie sunt la origine asemenea hipocoristice luate din slavoneşte, astfel *Budu* sau *Bude* e scurtat din *Budislav, Dima* sau *Duma* din *Dimitru* sau *Dumitru, Proca* din *Procopiu*, etc. Şi termenii de înrudire sufer adesea asemenea schimbări: *naş* e scurtat din *nănaş* (pentru *nunaş*, diminutiv din *nun*), *tuşă* se aude în loc de *mătuşă.* Tot astfel *unchiu* vine din latinul vulgar **unculus*, scurtat din *avunculus.*

d) Uneori **schimbăm,** în cuvinte afective, **chiar unul sau mai multe sunete** ale formei tradiţionale. Exclamaţia *sireacu!* sau *sileacu!* în loc de *săracul!* are o răspândire mare. Adesea se aude şi *du-te la dreacu!* (în loc de *dracu*). Am un cunoscut, care întrebuinţează forma *veacă* (în loc de *vacă*) ca termen injurios pentru o femeie disgraţioasă.

Acest *ea* pentru *a* îşi are originea, după toată probabilitatea, în rostiri dialectale ca *peană, peată, veadră.* Tocmai fiindcă sunt dialectale şi deci de evitat, imitarea lor se putea face spre a da anumitor cuvinte un colorit glumeţ şi afectiv.

www.dacoromanica.ro

28. Un mijloc extralexical spre a sublinia un cuvânt în frază este și **repetarea** lui. În limba română — ca și în alte limbi de altfel — se face des uz de ea și subt fel de fel de forme: *bată-te să te bată norocul! merse ce merse; era gata-gata să plângă! veneau cete-cete; e gol-goluț; a trecut câne-câneşte; plăcerea-plăcerilor; lins-prelins*, etc.

Iată câteva exemple scoase din autorii grupați în jurul «Sămănătorului», care imitau felul colorat de a vorbi al țăranului român: «*Am stat noi, am stat, am stat*... Când pe-aproape de ziuă, iaca... o groază de mistreți... Erau frumoși... și *mulți și mulți*». (SADOVEANU, în *Sămănătorul*, II, 603). «Ilie începu să zică cu foc un brâuleț... Jupânesele săriră grăbite de pe la locurile lor și se agățară de grumajii boierilor, — și mai întâi tot *pe loc, pe loc, pe loc*, — apoi tot mai repede» (id., *ibid.*, II, 610). «*Merg* eu așa, *merg, merg*. Am fost ieșit din sat și Bălan adulmeca niște urme de iepuri... *Stăm noi, stăm, stăm*. Într'un târziu auzim că bate la capătul pădurii... *Aștept eu, aștept, aștept*..., când numai iată că se aude un tropot». (AGÂRBICEANU, în *Luceafărul*, III, 103). «Mustăți negre ce-avea tâlharul: *pană de corb, pană de corb*, nu ceva, și *răsucite-răsucite* ca coada rățoiului». (N. N. BELDICEANU, în *Sămănătorul*, III, 168).

29. Dar economia cea mai mare se realizează în vorbire prin **schimbarea funcțiunii** unor cuvinte **fără de modificări formale.**

Iată câteva cazuri:

a) În *românește* față de *Român* sau în *cruciș* față de *cruce*, vedem cum adverbul se deosebește de substantiv printr'un sufix; în *bine* față de *bun* deosebirea între adverb și adjectiv se face prin întrebuințarea a două cuvinte deosebite. De obiceiu însă în cazul din urmă noi întrebuințăm forma masculină a adjectivului și în funcție adverbială, zicem deci *el cântă frumos*, precum zicem *un cântec frumos*. Tot atât de economicoasă e întrebuințarea participiului în funcțiune adjectivală *(fân adunat)* și substantivală *(adunatul fânului)*, și era mai de mult și întrebuințarea infinitivului în funcțiune substantivală. (Astăzi, după ce infinitivele au pierdut, în funcțiune verbală, terminațiunea *-re*, *mâncare*, *sosire*... față de verbele *mânca*, *sosi*... fac impreisa unor derivate cu sufixe). Cele mai multe adjective pot fi întrebuințate și ca substantive: *albastrul cerului, lungul nasului, bășica udului*, etc. Forma articulată a unor substantive cu înțeles temporal are funcțiune de adverb de timp: *vara, iarna*.

b) Un caz special e al identității de formă între un substantiv și o formă de conjugare a verbului respectiv. Se zice *eu joc, eu cânt, eu gust*... (verb) și *un joc, un cânt, un gust*... (substantiv), pentrucă

www.dacoromanica.ro

atât substantivele *jocus*, *cantus*, *gustus*... cât şi verbele *jocor*, *canto*, *gusto*... au dat în româneşte acelaşi rezultat. Această ecuaţie a atras după sine alta: după *eu auz* s'a putut forma substantivul postverbal *un auz*.

Uneori forma substantivului postverbal e identică cu persoana a treia a indicativului verbului respectiv. În acest caz substantivele au genul feminin: ca lat. *luctat—lucta* avem în româneşte *el luptă* şi *o luptă*. După asemenea modele s'au orientat postverbale ca *scaldă*, *joacă*, etc.

Evident că la plural deosebirea dezinenţială distinge verbul de substantiv: *două jocuri, cânturi* — dar *noi jucăm, cântăm*.

c) Deosebirea între întrebuinţarea intransitivă şi cea factitivă poate fi redată în diferite feluri: lui *şedea* îi corespunde *aşeza* (= a face să şeadă), lui *zace* îi corespunde *culca* (= a face să zacă), lui *muri* îi corespunde *omorî* (= a face să moară), avem deci deosebiri lexicale. În unele limbi deosebirea aceasta e redată prin morfoneme, de ex. germ. *fallen* «cădea» — *fällen* «a face să cadă, a doborî». La noi cazurile în care funcţiunea factitivă să fie marcată prin schimb de conjugare şi prefixe sunt rare: *calul cură* (= aleargă) — *încur calul* (= îl fac să alerge). De obiceiu adăugăm unui verb intransitiv un complement la acuzativ pentru ca să-l prefacem în verb transitiv, adesea cu sens factitiv: francezului «apprendre—enseigner» sau germanului «wachsen—erziehen» le corespund în româneşte *învăţ* (eu singur sau pe altul), *cresc* (eu însumi sau un copil); tot astfel *îl îmbătrânesc pe cineva ; trec pe elev în banca a doua*, etc. Lui *pier* şi *pierd* al nostru le corespunde la Aromâni un singur verb, *k'er*, intransitiv şi factitiv (*cum s-lu k'ară* «cum să-l piardă» = să-l facă să piară).

Un caz interesant de asemenea întrebuinţare factitivă a fost relevat de Lia Manoilescu: *îmi cresc părul, nu-l mai taiu* însemnează «îl las să crească»; *mama închină copilul* = se închină pentru el; *m'a întâlnit şi m'a jurat să viu s'o văd* = m'a pus să jur (= a insistat mult). Asemenea construcţii, necunoscute generaţiilor mai vechi, se aud tot mai des la cei tineri.

30. Prin faptul că acelaşi cuvânt poate îndeplini mai multe funcţiuni semantice, se realizează o mare economie, dar în acelaşi timp

www.dacoromanica.ro

există şi un mare inconvenient. Această lipsă de orice diacriticon poate produce uşor un **echivoc.**

Astfel dativul pronumelui personal are la noi, precum se ştie, şi funcţiunea unui pronume posesiv, încât nu ştim dacă cel ce zice altuia *vinde-mi moşia*, doreşte să cumpere moşia care aparţine celui căruia i se adresează (= vinde-mi mie moşia ta), sau dacă vrea ca cel căruia i se adresează să facă numai serviciul de vânzător (= scoate tu la vânzare moşia mea). Când spun *dentistul i-a scos un dinte*, sensul e clar; acesta nu mai e cazul când zic *doctorul i-a scos limba*, căci nu ştim (decât doar din context) dacă e vorba de limba pacientului sau a doctorului. Echivoce sunt şi genitivele obiective. *Istoria unui tânăr* poate fi « ceea ce istoriseşte un tânăr » sau « ceea ce se spune despre el »; *impilarea gloatei* poate fi « gloata impilează » sau « gloata e impilată ». La nedumeriri poate da naştere şi întrebuinţarea persoanei a doua pentru exprimarea pasivului (*Ce-ai făcut de nu te-ai mai văzut?*), a participiului trecut cu sens activ şi pasiv (*Eşti mâncat sau nemâncat?*), a prepoziţiei *cu* pentru « şi » (*am plecat amândoi cu frate-mieu* = doi sau trei?) ş. a. *Îl dăruesc* poate însemna « îl fac dar » (Ce faci cu cânele? — *Îl dăruesc*), sau « îi fac dar » (*L-am dăruit* cu de toate).

Pentru evitarea echivocurilor limba şi-a organizat diferite mijloace, dintre care două mai ales merită să fie relevate.

Cel dintâi e, precum am mai văzut, **topica.** În *stăpânul îşi chiamă sluga*, numai poziţia la locul dintâiu e mijlocul pentru recunoaşterea subiectului. Dacă am spune *sluga îşi chiamă stăpânul*, raportul între cel dela care pleacă şi cel pe care îl atinge acţiunea exprimată prin verb ar fi inversată. Tot astfel numai poziţia cuvintelor ne face să recunoaştem că *frumos* e adjectiv, în *cântecul frumos al privighetoarei*, sau adverb, în *privighetoarea cântă frumos*. Aici criteriul nu ni-l dă locul în frază (căci pot zice şi *ce frumos cântă privighetoarea!* sau *frumosul cântec al privighetoarei*), ci vecinătatea imediată de substantiv sau de verb. O apropiere de cuvântul nepotrivit poate da naştere la construcţii ca următoarea (relevată în ziarul « Curentul » dintr'un manual de şcoală): *Podul de peste Dunăre, dela Severin, a fost construit de arhitectul Apolodor din Damasc, ale cărui picioare se mai văd şi astăzi.*

Într'o frază ca: *pe vecinul Ion l-am apucat şi eu mic* nu ştim dacă e vorba de vecinul mic sau de autorul când era mic. Spre a remedia asemenea neajunsuri, limba are în unele cazuri un mijloc suveran: **acordul.** Dacă ar fi vorbit o femeie, echivocul n'ar exista, căci *mic* în cazul acesta nu s'ar putea raporta decât la « vecinul Ion ». Cum topica e mai mult sau mai puţin liberă în româneşte, acordul în gen, număr şi caz dă — ca şi în latineşte — cea mai sigură « orientare

www.dacoromanica.ro

în teren », ne face să știm care părți ale unei propoziții țin una de alta. În *luna răsărea frumoasă*, deși adjectivul e luat de lângă substantiv și așezat lângă verb, acordul în gen ne indică că nu avem a face cu un adverb. Rolul linguistic al genului nu e — precum vom mai avea ocazie să arătăm — să deosebească sexul atribuit de fantazie unor obiecte, ci de a servi ca instrument sintactic spre a arăta legătura dintre părțile propoziției.

Din aceeași tendință de a distinge prin acord părțile propoziției care țin una de alta se explică construcții ca următoarea: « *Frumos* că m'am pieptănat, *Curățea* m'am îmbrăcat » (popular), sau schimbarea unor adverbe în adjective, de exemplu în *femeile erau cuminți* (în loc de *cu minte*), întrebuințat și în literatură, și în *lucrurile erau grele* (în loc de *greu*, ca *anevoie*) *de făcut*, construcție care trece însă de greșită.

Tot din trebuința de a nu lăsa să planeze nici un echivoc se explică generalizarea pronumelui *al, a, ai, ale*, în loc de *a* și când acesta nu-i decât prepoziția care arată posesiunea sau aparținerea. În Moldova s'ar zice *profesoarele școalei de copii mici a orașului* și când e vorba de *școală*, care e **a** orașului, și când e vorba de *copiii* care sunt **ai** orașului (= din orașul respectiv) și când ne gândim la *profesoarele* care sunt **ale** orașului (= angajate de oraș, nu de stat). Evident că acordul întrebuințat în Muntenia și cerut de gramatică e preferabil din punct de vedere al clarității (chiar dacă etimologicește nu ar fi motivat).

IV. Specificul românesc în organizarea limbii

31. După ce am cunoscut câteva mijloace prin care limba izbutește să se organizeze, atențiunea noastră se va îndrepta asupra specificului românesc în organizarea limbii. Dacă în general mijloacele sunt cam aceleași în cele mai multe limbi, preferința pentru unele din ele și desvoltarea ce urmează din această preferință variază dela limbă la limbă. Specificul îl recunoaștem mai ușor prin **comparație cu alte limbi.**

Dacă asemănăm limba noastră cu cea germană sau franceză, ne bate la ochi marele rol pe care îl au la noi sufixele diminutive, care nu arată numai ceva mic, ci au și o mulțime de alte funcțiuni. Acest rol important explică și marele lor număr, care

www.dacoromanica.ro

contrastează cu *-on* și *-et* sau *-chen* și *-lein*, cu care se mulțumesc în general Francezii și Germanii.

În schimb p r e f i x u l are un rol mult mai mic în românește decât în nemțește și mai ales decât în limbile slave. Pentru *a fura* în construcția *a furat banii stăpânului* Germanul întrebuințează verbul simplu *stehlen;* în construcția *a furat pe stăpânu-său*, care însemnează « a luat pe nedrept banii sau alte lucruri ale stăpânului » (dar care ar putea însemna și că « l-a luat pe stăpânul însuși ») Germanul întrebuințează derivatul cu prefix *bestehlen.*

La Slavi prefixul are adesea rolul de a distinge a s p e c t u l verbal. Cum aspectele verbale nu fac parte din structura internă a limbii române, noi nu întrebuințăm decât incidental prefixul în această funcțiune.

În regiunile românești mai mult influențate de Slavi, de ex. în Banat *(m'am zăuitat...)* și în dialectul meglenit *(du-ard, iz-dun, nă-ved, pru-dorm, pud-ardic, zĕ-ling...)*, prefixele au un rol cu mult mai mare decât în limba română literară. La Istroromâni există chiar sensibilitatea pentru aspectul verbal, care se distinge sau prin mijloace lexicale (*muncâ* « mânca », imperfectiv — *poțidi* « a isprăvi cu mâncarea, a consuma », perfectiv; *maținâ* « a măcina », imperfectiv — *smil'i* « a sfârși cu măcinatul », perfectiv), sau prin morfeme (*misli* « a se gândi », imperfectiv — *nemisli* « a se gândi la ceva = a-și îndrepta gândul spre ceva », *domisli* « a-și aduce aminte, a-și da seama », *pomisli* « a se gândi = a avea ideea... », *predomisli* « a se răsgândi, a-și schimba gândul », *zmisli* « a se gândi, a concepe gândul », toate perfective — *mislivẹi* « a se tot gândi », iterativ).

Foarte puțin desvoltată — în comparație cu limba germană — e la noi c o m p o z i ț i a, deși rolul ei în economia limbii poate fi din cele mai rodnice. Cuvintele compuse — care pot fi considerate adesea ca niște propoziții scurtate — se reduc la noi mai ales la câteva tipuri reprezentate prin exemple ca *bot-gros* (cf. germ. Rotkehlchen) = un fel de pasăre, care bate la ochi prin botul (ciocul) ei gros; *târâie-brâu* = unul căruia îi atârnă brâul (de sărac și prăpădit ce e); *tren-fulger* (formație nouă, imitată după *Blitzzug* german) = tren care aleargă cu repeziciunea fulgerului; *primăvară*, în care elementele de compoziție, după dispariția lui *prim* « întâiu », nu se mai simt, sau *undelemn*, depărtat ca sens de *unt*, care nu mai însemnează, ca mai de mult, « grăsime » și de *lemn* care însemna — și în unele regiuni mai însemnează — și « copac ». La rigoare ar putea fi considerate ca niște compoziții și « comparațiunile scurtate » de

www.dacoromanica.ro

felul lui *întunerec-besnă*, *ud-leoarcă*, pe care Germanii le scriu într'una: *stockfinster* (= atât de întuneric, încât trebue să umbli cu bățul), *pudelnass* (= ud ca un câne plouat)...

Pe când Francezii formează adverbul cu sufixul *-ment*, noi întrebuinţăm forma adjectivului, fără morfem. Numai în *altminteri* am păstrat şi noi pe *mente* (ablativul lui *mens* latin). Sufixe adverbiale avem puţine, precum *-iş (cruciş, lungiş...)* şi *-eşte (românește, vitejește...)*.

În alte cazuri noi întrebuinţăm prepoziţii când alte limbi au sufixe şi invers. Astfel, deşi avem sufixe adjectivale ca *-esc (românesc, vitejesc...)*, *-os (pietros, vijelios...)*, *-at (buzat, urechiat...)*, *-eţ (citeţ, glumeţ...)*, *-iu (cenuşiu, vişiniu...)* ş. a., nu putem reda decât prin construcţii prepoziţionale adjective de felul germanului *hölzern*, *gläsern* = *de lemn*, *de sticlă*...

În sistemul nostru morfologic una din trăsăturile cele mai caracteristice este predilecţia pentru m o r f o n e m, chiar când distincţia dintre diferitele forme de declinare şi conjugare e dată prin dezinenţe diferite. De aceea pluralul *străzi* (deosebit de singularul *stradă* şi prin prefacerea lui *a* în *ă* şi a lui *d* în *z*) sau *roţi* (deosebit de singularul *roată* şi prin prefacerea lui *t* în *ţ* şi jocul între *oa* şi *o*) înlocueşte tot mai mult pluralele *strade* şi *roate* (deosebite de singular numai prin dezinenţă); de aceea dela *apăr* persoana a doua e *aperi* şi nu mai e *apări*, ca în textele noastre vechi.

Comparaţia trebue făcută înainte de toate cu limba latină, căci ea ne va arăta ce am păstrat şi desvoltat, şi ce am pierdut şi am înlocuit prin elemente nouă. Vom păşi astfel pe terenul m o r f o l o g i e i i s t o r i c e.

Dintre inovaţiunile — în parte datând din epoca preromanică — e de relevat înainte de toate p r e p o z i ţ i o n a l u l în locul unor cazuri de declinare cu dezinenţe; apoi formele verbale compuse cu v e r b e a j u t ă t o a r e, în locul celor cu dezinenţe (de ex. perfectul compus *am făcut*, viitorul *voiu face*, condiţionalul *aş face*, mai-mult-ca-perfectul *am fost făcut*, etc.).

Devenind instrumente gramaticale, unele cuvinte au suferit schimbări formale. Astfel verbul *avea* şi *vrea* au forme diferite când sunt verbe pregnante *(el are un cal)* şi când sunt ajutătoare *(el a făcut)*; pronumele personal are altă înfăţişare când e absolut şi alta când e conjunct *(pe mine nu mă vede)*; pronumele demonstrativ

www.dacoromanica.ro

a avut altă evoluțiune formală când și-a păstrat vechea funcțiune demonstrativă și alta când a devenit instrument gramatical (articol).

În urma desvoltărilor fonologice, forma cuvintelor s'a uzat adesea atât de mult, încât s'au născut omomorfe, neapte de a mai servi pentru distincții gramaticale. În asemenea cazuri limba și-a ajutat prin inovațiuni. Astfel, după ce *laudabam*, *laudabas*, *laudabat*, *laudabant* au devenit, în urma amuțirii tuturor consonantelor finale, toate, *lăuda*, forma aceasta unică nu a fost viabilă, ci distincția ce trebuia făcută pentru diferitele persoane a produs conjugarea actuală *lăudam*, *lăudai*, *lăuda*, *lăudau*, după modelul lui *lăudat-am*, *laudat-ai*, *lăudat-a*, *lăudat-au*.

Se poate ivi însă și fenomenul invers. Dispariția unor semne distinctive pentru diferite forme poate să aibă drept urmare pierderea sensibilității pentru distincția gramaticală însăși. Acest caz îl avem — precum am spus chiar în Prezentarea acestei cărți — la deosebirea ce se făcea în latinește între stare și mișcare. Starea cerea după anumite prepoziții cazul ablativ, iar mișcarea cazul acuzativ. Se zicea *eo in casam*, dar *sto in casa*. După dispariția lui *m* final, acuzativul și ablativul deveniseră egale. În loc ca limba română să-și creeze alt mijloc de distincție între stare și mișcare (pe care îl are bunăoară la *unde stai?* față de *încotro te duci?*), a renunțat la ea. Pierderea sensibilității pentru această distincție e și ea unul din elementele specificului românesc. O vedem mai ales când Românul vorbește nemțește și zice *ich gehe im Walde* (în loc de *in den Wald*) sau întreabă *wo* (în loc de *wohin*) *gehst Du?*

După căderea lui *-s* și *-m* final și în urma prefacerii lui *o* neaccentuat în *u*, *lupus* (nominativ), *lupum* (acuzativ), *lupo* (dativ și ablativ) au devenit egale. Această omomorfie a fost remediată numai în parte. Mai întâi vedem că ablativul a fost înlocuit, ca totdeauna în românește, prin prepoziționál *(cu lupul, prin lup...)*; lipsa unui semn distinctiv la dativ nu putea da naștere la echivocuri supărătoare, întru cât în marea majoritate a cazurilor întrebuințăm forma articulată a dativului, care se deosebește de nominativ și acuzativ *(lupului* față de *lupul)*. Omomorfe cu adevărat rămâneau numai cazurile nominativ și acuzativ. Omomorfia aceasta a avut uneori ca urmare — precum vom mai vedea — confundarea celor două cazuri într'un

www.dacoromanica.ro

fel de c a z g e n e r a l. Trebuința de claritate cerea însă ca la numele de ființă să se facă deosebire între nominativ şi acuzativ. (La neutre — de obiceiu numiri de obiecte — o distincție dezinențială între nominativ și acuzativ nu exista nici în latinește). De aceea s'a introdus la acuzativ morfemul *pe*, sau (uneori și) auxiliarul *îl, o, îi, le : mama crește pe copil* sau *copilul îl crește mama*.

www.dacoromanica.ro

B) ROSTIREA

32. Există — și joacă un rol deosebit de mare în istoria culturii moderne — **limba scrisă.** Dar aceasta, ca și vorbirea comunicată prin telefon sau pe plăci de gramofon, e numai un surogat al limbii vorbite. Vorbitorului la telefon îi lipsesc cele două mijloace importante, gestul și mimica, prin care întregim expresivitatea celor comunicate prin graiu viu. De aceea « speaker »-ul dela radio va face uz de o modulare mai îngrijită a vocii, de pauze lungi și de alte mijloace de dicțiune, prin care va compensa gestul și mimica. Scriitorul, lipsit și de posibilitatea de a reliefa prin intonație și prin melodia frazei comunicarea sa, va trebui să caute compensații în alte direcții și le va găsi de obiceiu în construcțiuni sintactice mai precise, într'o mai scrupuloasă alegere lexicală, într'o gradație între sinonime, în evitarea construcțiilor echivoce, în reducerea brevilocvenței la minim, etc. Deși limba scrisă e mai mult sau mai puțin o limbă artificială, ea merită să fie studiată cu atenție și prezintă interesante probleme linguistice. Nu trebue să uităm însă că ea nu dă imaginea exactă a limbii vorbite, care este de obiceiu dialogată, condiționată deci, în ceea ce privește alegerea cuvintelor și construcțiilor, de dialog. Când citim o bucată literară, o vom înțelege adesea numai dacă ne închipuim și tonul și gesturile cu care și-a imaginat-o autorul. De aceea ni se întâmplă uneori să recitim o frază cu voce tare, ca astfel s'o facem mai înțeleasă, și de aceea gustăm mai bine o operă literară când e recitată sau declamată de recitatori sau de actori de talent. Talentul acestora stă tocmai în ușurința de a gâci « modalul », adică gesturile mimica, intonația și mlădierea vocii pe care ar fi avut-o autorul dacă nu scria, ci vorbea, și pentru redarea cărora nu-i ajungeau, când scria, mijloacele grafice și sintactice. Limba scrisă se poate ase-

www.dacoromanica.ro

mâna cu hărțile unui atlas geografic: ele dau mai puțin decât poate prinde ochiul în natură, căci în ele lipsește jocul de lumină și umbră, colorile și perspectiva; dar dau și mai mult, de exemplu curbele de nivel, pe care nu le vedem când privim un peisaj.

Dacă avem în vedere graiul viu, dar și imaginea lui scrisă, volumul nostru întitulat « Rostirea » va cuprinde următoarele capitole mari:

FONETICA,
FONOLOGIA,
PSIHOFONIA,
EUFONIA,
GRAFIA și
ONOMATOPEEA.

I. FONETICA

33. F o n e t i c a este studiul care se ocupă cu cercetarea obiectivă a sunetelor, așa cum le rostește gura, le percepe urechea și le fixează memoria. Cât timp cercetările asupra limbilor erau făcute de filologi, a căror atențiune era concentrată asupra t e x t e l o r vechi, se vorbea de obiceiu de **litere**. Cei ce recunoscuseră fenomenul rotacismului latin, vorbeau de prefacerea « literei » *s* între vocale în *r*.

Cât de adânc e înrădăcinată concepția că limba constă din litere, se vede din figura poetică — mult gustată odinioară — pe care E. ROSTAND o punea în gura lui Cyrano de Bergerac. Acest poet numea sărutul « un punct trandafiriu pe *i* din cuvântul *aimer* », — care cuvânt în rostirea franceză nu are niciun *i* (căci se rostește *emé*).

Abia în secolul trecut s'a recunoscut că litera nu e decât o imagine aproximativă a **sunetului**. Această recunoaștere a dat naștere unei discipline nouă, foneticei, al cărei rol în cercetările lingvistice a fost exagerat de unii, mai ales în a doua jumătate a veacului trecut, în epoca pozitivismului, când metodele de cercetare lingvistică se apropiau de cele ale științelor naturale. Fiind o disciplină exactă, de laborator, *fiziologia sunetelor* — cum i se mai zicea foneticei — a canalizat cercetările lingvistice atât de mult spre cunoașterea cât mai exactă a pronunțării, încât de multe ori învățații uitau că rolul principal în limbă nu-l are gura și urechea, ci creierul.

Ca disciplină a u x i l i a r ă a lingvisticei, fonetica este însă indispensabilă. Am putea-o asemăna cu tabla de înmulțire, fără de

www.dacoromanica.ro

care nu se pot face operaţiuni complicate de calcul. Cu cât un linguist are cunoştinţe fonetice mai ample, cu atât e mai bine înarmat. Cum însă linguistica, ca orice ştiinţă, cere celui ce i se dedică o înţeleaptă limitare a preocupărilor, un tratat general asupra limbii unui popor, se poate mărgini — şi e bine să o facă — asupra câtorva principii generale şi asupra unor cunoştinţe fundamentale fonetice.

Chiar părintele foneticei moderne, E. SIEVERS, a arătat că rostirea presupune anumite procese psihice, că din anumite centre ale creierului nostru vin ordinele pentru anumite mişcări ale organului nostru fonator sau ale muşchilor care provoacă regularea debitului de aer. S'ar părea deci că despărţirea « rostirei » de « cugetare » nu e îndreptăţită. Se va vedea însă că în volumul intitulat de noi « Cugetarea linguistică », nu ne ocupăm cu actele psihice mecanizate şi rămase în a f a r ă de stăpânirea noastră, cum sunt cele ce diriguesc rostirea omenească normală. (Numai în cazuri anormale, când vrem să îndreptăm bunăoară defectele de rostire ale unui fonf, gângav, peltic, etc., facem eforturi conştiente de diriguire a mişcărilor executate de organele noastre de rostire).

34. Prin inventarea unor aparate ingenioase, începând cu simplul palat artificial şi sfârşind cu filmul sonor, s'a dat, mai ales în anii din urmă, o desvoltare din ce în ce mai mare **foneticei experimentale**, care a devenit o disciplină ştiinţifică autonomă, înrudită atât cu fizica cât şi cu linguistica. Cercetările ei pot fi de mare folos pentru linguist, lămurindu-i o mulţime de chestiuni, pe care nu le-ar cunoaşte, dacă singurul lui mijloc de percepţie ar fi urechea. Înregistrările făcute cu cilindrul inscriptor ne permit să distingem cu ochiul (cu mult mai bine înarmat decât urechea) vibraţiunile organelor ascunse vederii sau curbele descrise de sunete pe care urechea nu le distinge, iar filmele realizate la Bonn ne ajută să înţelegem marele rol jucat de coarticulaţiune.

Dar, oricât s'ar părea de paradoxal, această cunoaştere amănunţită şi obiectivă a sunetului înregistrat de aparate a produs fenomenul combătut pe bună dreptate de primii foneticieni la cei ce vedeau litera şi nu se gândeau la sunetul pe care-l reprezenta. Pentru linguist este mai puţin hotărîtor ceea ce distinge ochiul — palatograma sau oscilograma — decât ceea ce percepe şi poate analiza urechea. Are mai puţină importanţă din punct de vedere linguistic

www.dacoromanica.ro

cum e rostit sunetul în mod obiectiv, decât cum e înțeles în mod subiectiv de cel ce îl percepe cu urechea, și căruia din sunetele sale e asimilat. *Nu atât sunetele în sine, ci valoarea lor de semne are importanță linguistică.* Fonetiștii experimentali nu țin seama — și nu au cum s'o facă — de unul din cei mai importanți factori ai limbii, de *darul omului de ghicire a ceea ce a voit ș n'a izbutit pe deplin să spună — sau să rostească — cel ce-i vorbește.*

Acest lucru îl știu însă scriitorii. Iată de exemplu o observație justă la CEZAR PETRESCU (din romanul *Intunecare*, vol. I, p. 177): « Verbianu nu știe o boabă din altă limbă decât românește. *Și atunci, vorbind cu un străin, stâlcește cuvintele și le strigă din răsputeri*, cu impresia că așa va fi mai ușor înțeles. Un străin i se pare un infirm: surd sau așa ceva ».

35. Îngrădite astfel preocupările noastre, vom încerca în volumul întitulat « Rostirea », să dăm înainte de toate o descriere a sunetelor limbii române, arătând felul cum sunt articulate. Acest capitol, fără pretenții de originalitate, va cuprinde lucruri ce se găsesc în orice manual de fonetică generală. El se întemeiază pe lucrările unui SIEVERS, JESPERSEN, GRAMMONT ș. a. Totuși atenția noastră va fi ațintită și în acest caz asupra particularităților specifice românești, folosindu-ne mai ales de observațiunile prețioase făcute de G. WEIGAND și de învățații români și străini mai tineri, ca A. PROCOPOVICI, E. PETROVICI, A. ROSETTI, E. GAMILLSCHEG, A. LOMBARD ș. a. Mai ales utile ne-au fost observațiile numeroase de amănunt cuprinse în hărțile Atlasului Linguistic Român, al cărui sistem de **transcriere fonetică** îl urmăm în cartea noastră.

Principiul general al acestui sistem de transcriere este de a întrebuința semnele obișnuite ale grafiei românești (deci pe *ă, ș, j* și *ʒ* = dz, împrumutat din vechea ortografie) și de a nota nuanțele cu semne diacritice, valabile pentru toate grupele de sunete.

Astfel, un punct dedesubtul vocalelor arată că rostirea lor e « închisă », iar un cârlig, că e « deschisă »; două puncte sau un cârlig dublu arată că închiderea și deschiderea e mai mare (*vẹde* în Transilvania, *vȩde* în Bucovina, *vedę* și *vedȩ* în Moldova). « Tilda » spaniolă arată nazalitatea vocalelor; o variantă a acestei « tilde », seminazalitatea. O liniuță verticală subt vocale indică afonizarea *(lupi)*, iar semnul ⊢ semiafonizarea *(casă)*. Liniuța verticală deasupra vocalei arată accentul principal, iar așa numitul « accent grav » pe cel secundar *(mìnunáte)*; cu o linie dublă se notează accentul dinamic sporit *(nŭ vreau)*. Un arc subt o vocală arată că ea formează elementul secundar al unui diftong *(dau, noi)*, iar pus deasupra vocalelor arată că ele formează un diftong cu elemente

www.dacoromanica.ro

egale (to͡ate). O linie orizontală deasupra unei litere indică lungimea *(ō, r̄)*; pentru scurtime se întrebuinţează semnul ˘ aşezat deasupra (ŭ). Vocalele slab perceptibile sunt cuprinse în partea dintâi a unei paranteze rotunde: lup(u. Diferitele nuanţe de « ă » se însemnează prin semicerc deasupra vocalei *(ă, ĕ, ĭ, ŏ)*; diferenţa între â şi î nu e cea din ortografia oficială, ci î e semnul general pentru un ă închis, iar â însemnează o nuanţă între ă şi î (cum o auzim în moldovenescul *casâ*); vocala centrală cea mai închisă se scrie î (de ex. în bănăţenescul *rîu*); ō şi ŭ, ca în nemţeşte.

În ceea ce priveşte consonantele, o liniuţă verticală deasupra sau la umăr însemnează palatalizare *(t', ń, ś)*; în special ć e africata alveolo-palatală afonică pe care o întâlnim în bănăţeanul *fráće*(=frate). Prin circomflexul cu vârful în sus, deasupra lui *s* şi *z*, se însemnează şuerătoarele *ş* şi *j* alveolare-palatale, cum le avem în moldoveanul *fâsi* (= face) şi *ẑână* (= geană), iar, deasupra lui *c* şi *g*, africatele compuse cu acest element: muntenescul *ĉe̯ară* (= ceară), *ĝer* (= ger). Cu circomflexul cu vârful în jos se însemnează aceleaşi africate, având însă ca al doilea element un *ş* şi *j* nepalatalizat: *căr* (= cer) şi *găr* (= ger) în rostirea maramureşană. Printr'un astfel de circomflex, mai mic însă, se indică o palatalizare în măsură mică: *und˅e* (= unde), *pîn̆i* (= pâne) în Moldova. O cruciuliţă dedesubt indică o ocluziune incompletă: *îm̥văţ* (= învăţ), *în̥şir* (= înşir) în Muntenia, iar un punct subt *n* însemnează că nazala e foarte slabă, de ex. în *mũn̥te* (= munte).

Din alte alfabete s'au împrumutat semnele *đ* pentru africata fonică corespunzătoare lui *ć*, de ex. în bănăţenescul *đes* (= des); *ð* e fricativa dentală fonică cu apertură plată, având corespondenta afonică *θ*, de ex. în aromânescul *ðálă* (= zară), *θeámin*; *γ* e fricativa velară fonică, de ex. în istrorom. *roγu* (= rog) corespunzând afonicei *χ* de ex. în munt. *χái̯nă* (haină); *ł* e laterala velară, de ex. în basarabeanul *cał* (= cal); *ϱ* = un *r* uvular, de ex. *gúϱă* (= gură) la Fărşeroţi; *w* e fricativa bilabială fonică, de ex. în bucov. *wom* (= om); *y* e fricativa palatală fonică, corespunzând afonicului *h'*, de ex. în transilv. *yę́rme* (=vierme).

Din alte sisteme de transcriere fonetică a fost împrumutat ŋ pentru nazala velară urmată de *c* sau *g*, (de ex. *îŋcă* = încă) şi un *h* cu o prelungire în jos, pentru fricativa faringală fonică, precum o avem bunăoară, în poziţie intervocalică, în *hohot*.

36. Când vorbim, aerul, ieşind din plămâni, înainte de a se scurge pe gură şi pe nas, trece printr'un tub mărginit în partea posterioară de laringe şi în partea anterioară de buze sau de nări. *Deosebirile între sunete se reduc* — precum observă just A. MEILLET — *la diferitele obstacole pe care aerul le întâmpină în scurgerea lui prin* **tubul fonator.**

Întâiul obstacol pe care-l întâmpină aerul ieşind din plămâni se găseşte în laringe. Cu cât coardele vocale sunt mai depărtate una de alta, cu atât debitul de aer e mai mare. Când

www.dacoromanica.ro

ele se ating ușor, aerul ce se scurge din plămâni le face să vibreze, producând un zumzet (de care ne putem da seama dacă ne astupăm urechile cu mânile și încercăm să rostim un *b* sau *g*). Aceste vibrațiuni ale coardelor vocale produc *vocea* sau *fonia*, care joacă un rol deosebit de important în limbă. Minusul sau plusul de voce caracterizează perechile de consonante de felul lui *p—b*, *t—d*, *s—z*, *c—g*, dintre care cele dintâi *(p, t, s, c)* sunt a f o n i c e (sau *surde*) și cele de-al doilea *(b, d, z, g)* f o n i c e (sau *sonore*). Tot în coardele vocale — după cum le scurtăm sau le lungim — se produc diferențele de *înălțime*, care joacă un rol atât de important la a c c e n t u a r e și i n t o n a ț i e.

Avem, în rândul al doilea, o deosebire de r e z o n a n ț ă, după cum aerul trece numai prin gură — în care caz vorbim de sunete *orale* (dela lat. *os, oris* «gură») — sau și prin nas, în care caz vorbim de sunete *nazale* (dela lat. *nasus* «nas»). Când ne uităm în gura celui ce rostește *a*, vedem cum omușorul (uvula) lui se ridică. Acest omușor îndeplinește funcțiunea unei clape care închide în mod automat canalul nazal, lipindu-se de peretele faringal și silind aerul să iasă pe gură. Dacă zic *an*, atunci omușorul, când începe articularea lui *n*, se deslipește de peretele faringal și ia poziția lui de repaos, adică atârnă de cerul gurii moale. Ne mai găsind niciun obstacol, aerul se scurge și pe nas. Astfel se produce în cavitățile («fosele») nazale o rezonanță care dă sunetului un timbru nazal.

Limba, singură sau împreună cu maxilarul inferior — de care e legată prin mușchi la baza ei — și buzele pot produce de asemenea obstacole în calea aerului care tinde să părăsească tubul fonator.

Când gura e atât de deschisă și limba atât de depărtată de cerul gurii, încât aerul să se poată scurge fără să producă o vibrație a membranelor și mușchilor care mărginesc canalul oral, atunci sunetele produse sunt *vocale*. A p e r t u r a cea mai mare o avem la *a* (de aceea doctorul când vrea să ți se uite în gât îți zice să «faci *a*»); mai mică e la *e* și *o*; și mai mică la *i* și *u*. Când apertura e mai mică decât la *i* sau *u*, aerul nu mai poate trece neîmpiedecat și se produc vibrațiuni care dau un sgomot caracteristic pentru *consonante*.

Consonantele rostite cu o asemenea apertură mică se numesc *constrictive* (sau *fricative* sau *spirante*), de ex. *f, v, s, z*...

Când limba se lipește de partea superioară a gurii sau când buzele se lipesc una de alta închizând tubul fonator, avem a face

www.dacoromanica.ro

cu consonante *ocluzive*. Aerul, care n'are loc să se scurgă pe nas (ca la *m* și *n*), se adună în dosul obstacolului și ajunge la un moment dat să spargă obstacolul. În acest caz consonantele ocluzive se numesc și *explozive*: *p*, *b*, *t*, *d*, *c*, *g*.

Se poate întâmpla ca această închidere să se facă numai parțial, încât o parte din aer să se poată scurge *lateral*, de ex. la *l*. La diferitele feluri de *r* închiderea este completă, dar organele care închid gura sunt atât de elastice, încât o mică porție de aer adunată în dosul obstacolului ajunge pentru ca să-l spargă. În urma elasticității, ocluziunea se face însă din nou; dar aerul o sparge iarăși. Aceste explozii repetate fac asupra urechii noastre impresia unor vibrațiuni. De aceea *r* e o *vibrantă*.

Când rostesc, în fața oglinzii, *apa*, văd cum între cei doi *a* se face o închidere a buzelor mele. Tot o astfel de închidere, făcută însă cu dosul limbii și cerul gurii moale, se produce când zic *aca*. După l o c u l unde se produce obstacolul, sunetele se pot împărți în *labiale* (dela *labium* « buză »), *dentale* (dela *dens*, *-tis* « dinte », înțelegându-se dinții de sus), *alveolare* (adică la ridicătura din dosul dinților superiori), *palatale* (dela *palatum* « cerul gurii tare ») și *velare* (dela *velum* « cerul gurii moale ») — numite mai de mult și *guturale* (dela *guttur* « gât ») — *uvulare* (dela *uvula* « omușor »), *faringale* (dela *pharynx* « faringe ») și *laringale* (dela *larynx* « laringe »).

Când rostesc *u* și *i* înaintea oglinzii, văd cum buzele se rotunjesc și se țuguie la *u* și cum colțurile lor se mișcă spre urechi, când trec la *i*. Deci nu numai organul care produce apertura și mărimea aperturii, ci și f o r m a ei e importantă. Atât *s* cât și englezescul *th* sunt constrictive afonice dentale; ceea ce le deosebește e felul deschizăturii, în formă de făgaș la *s*, cu limba plată la *th*.

37. Descrierea sunetelor, așa cum am schițat-o în cele precedente, corespunde realității numai atunci când rostim sunetele izolate, ceea ce se întâmplă foarte rar și numai în mod excepțional în vorbirea obișnuită. Astfel, când comunic la telefon un nume necunoscut, pentru o mai bună înțelegere, voiu zice « *Dingu* cu *d* din *dorm*, *i* din *inimă*, *n* din *neted*, *g* din *gară* și *u* din *unu* ». (Tot așa învățau să « buchisească » bunicii noștri: « dobru-ije-naș-glagoli-ucu: Dingu »). De fapt însă *d* înainte de *i* se rostește altfel decât *d* înainte de *o* și mai ales *n* urmat de *g* e alt sunet decât *n* din *neted*. *În vorbirea obișnuită*

www.dacoromanica.ro

articularea sunetelor depinde totdeauna de aceea a sunetelor învecinate şi realizarea lor se face cu maximul de economie în mişcări. În măsura în care am siguranţa că sunt înţeles de cel ce mă ascultă, articulez incomplet, ca să economisesc unele mişcări, sau deplasez locul de articulaţie, ca să pot forma mai uşor articulaţia sunetului următor.

Când am să rostesc cuvântul *dragă*, organul meu fonator ia dela început două poziţii, pe care le menţine până la sfârşit: coardele vocale se ating ca să se producă vocea, iar omuşorul închide canalul nazal. Aceasta fiindcă toate sunetele acestui cuvânt sunt fonice şi orale. Când zic *trupul*, buzele, care se ţugue pentru primul *u*, rămân ţuguiate până când rostesc şi pe al doilea *u*. Explozia lui *p* se face cu buzele ţuguiate, nu cu ele întinse, ca atunci când rostesc *iepe*.

Dar, vorbind, nu suprimăm numai toate mişcările inutile, ci şi pregătim de mai nainte mişcările următoare. Când rostesc înaintea oglinzii cuvintele *glumă* şi *glie*, văd că buzele mele se ţugue pentru *u* şi se lăţesc pentru *i*, înainte chiar să încep să rostesc pe *gl*. Această pregătire a lui *u* sau *i* următor o pot face, pentrucă poziţia buzelor e indiferentă pentru *g* şi *l*, articulate în interiorul gurii. Vedem deci că există cazuri când *omul poate suprapune, cu totul sau cel puţin parţial, articulaţiile viitoare peste sunetele precedente, fără ca să sufere comprehensiunea.* Din asemenea observaţii controlate şi completate cu mijloacele moderne ale filmului vorbitor, a clădit P. MENZERATH o teorie nouă, care răstoarnă multe păreri eronate ale foneticienilor mai vechi.

Învăţatul german a tăiat în bucăţi filmul care conţinea cuvintele *Glas* şi *Glück* şi a lipit după *gl* din cuvântul al doilea pe *as* din cuvântul întâiu, şi invers, pe *gl* din cuvântul întâiu înainte de *ück* din cuvântul al doilea. Lăsând să ruleze filmul astfel modificat, a observat că *Glas* şi *Glück*, dobândite pe cale sintetică, nu se deosebeau, din punct de vedere acustic, de *Glas* şi *Glück* articulate în mod normal. *Modificând unele din componentele articulaţiei nu se alterează deci caracterul general al unui sunet.* Una din deosebirile esenţiale între *a* şi *i* este că *a* se prezintă cu cea mai mare deschizătură a gurii, iar *i* cu o deschizătură cu mult mai mică. Totuşi voiu distinge foarte bine pe *Dante* de *dinte* şi atunci când cineva rosteşte aceste două cuvinte cu pipa strânsă între dinţi. Ceea ce ne face să-l înţelegem şi în cazul acesta pe *a* ca *a*, e faptul că mişcarea maxilarului inferior, necesară pentru ca să producă apertura lui *a*, e com-

www.dacoromanica.ro

pensată prin mișcări ale buzelor și mai ales ale limbii, care stabilesc între sunetele rostite cu pipa în gură același raport ce există între apertura lui *a* și a lui *i* în vorbirea normală.

Tot astfel înțelegem pe unul care vorbește mâncând (« cu gura plină »), deși toate sunetele pe care le produce sunt articulate altfel decât în mod obișnuit.

Una din cele mai interesante compensații se întâmplă atunci când vrem să rostim corespondenta fonică a lui *h* laringal. Pentru articularea fricativei laringale coardele vocale trebue să se deschidă formând un unghiu de vreo 10°; pentru producerea vocii aceleași coarde vocale trebue să se apropie atât de mult încât să se atingă. Cele două articulări nu pot fi produse deci simultan, una exlcuzând pe cealaltă. Totuși, în cuvinte ca *hohot* bunăoară, Românul rostește deobiceiu pe al doilea *h* fonic, ceea ce se poate constata în mod neîndoios din oscilograme. În loc să vibreze coardele vocale apropiate înseși, vibrează, pe cât se pare, membrana fină și elastică în care sunt îmbrăcate și această vibrație compensatoare produce fonia lui *h* laringal.

Concluzia pe care o trage MENZERAT cu drept cuvânt este că atunci *când vorbim nu adăogăm sunet lângă sunet, articulat fiecare în mod separat, nici nu se produc sunete de tranziție între sunetele articulate la locuri diferite* — așa cum ne învățau până acum foneticienii — *ci* că *sunetele se suprapun și se împletesc într'o* coarticulare *continuă* (sau synkineză). Vorbirea noastră se realizează printr'o mișcare continuă a organului nostru fonator, cârmuită de om (« gesteuerte Dauerbewegung ») după anumite principii de economie. (Cf. P. MENZERATH, *Die Sprachartikulation als Struktur*, în *Forschungen und Fortschritte* XIII (1937), p. 364—366).

În filmul sonor prezentat la al patrulea Congres internațional de Linguistică din Copenhaga, se puteau urmări foarte bine cu ochii mișcările pregătitoare ale gurii și gâtlejului, înainte chiar de a se auzi începutul cuvântului. Aceste mișcări nu se fac însă numai pentru sunetele inițiale, ci pentru toate sunetele cuvântului, a căror articulație poate fi pregătită dinainte, întru cât mișcările care pregătesc diferitele sunete nu se stânjenesc unele pe altele. Imaginea din acest film se aseamănă cu ceea ce observăm la un grup de alergători, când așteaptă semnalul de plecare: îi vedem cu toți mușchii într'o supremă încordare, nu numai pentru întâiul salt, ci pentru cursa întreagă.

Această pregătire a organului nostru fonator pentru articularea unor sunete ce vor urma mai târziu, dă naștere la o serie de mișcări

www.dacoromanica.ro

simultane în articulaţie, care explică multe fenomene de a c o m o d a r e, a s i m i l a r e, d i f e r e n ţ i e r e, d i s i m i l a r e, m e t a t e z ă, etc., precum şi ivirea, dispariţia sau modificarea unor sunete ale limbii. În volumul despre « Rostire » vom da atenţia cuvenită acestor fenomene, nu numai spre a ne putea da seama despre geneza lor, ci şi spre a distinge cum se comportă limba română în privinţa lor. Sincopa bunăoară este una din cele mai pregnante caracteristice ale dialectului aromân (de Sud), comună cu limba Grecilor învecinaţi; asimilaţia vocalică este frecventă în româneşte, fără însă să ducă la acea sinharmonie (armonie vocalică) prin care se caracterizează unele limbi (ca cea ungurească); metateza este în limba română şi în cea albaneză un fenomen foarte des, mărind numărul asemănărilor ce denotă o strânsă legătură între aceste două limbi.

Recunoscând rolul important al coarticulaţiei în rostire, unele « neregularităţi » în desvoltarea sunetelor ne apar într'o lumină cu totul nouă. Prefacerea lui *s* în *ş* nu se iveşte numai în vecinătatea imediată a unei palatale următoare, ca în *pas-paşi*, ci şi « sărind » peste alt sunet, ca în *trist-trişti* şi chiar peste două, ca în *albastru-albaştri*. Un caz şi mai caracteristic pentru coarticularea unui sunet distanţat ni-l dă prefacerea lui *d* + *i̯* în *j* din cauza unui *o* accentuat următor în *medius lócus* > *mijlóc*. Pe când Aromânii, care accentuează *nóldzuc*, au *dz*, ca în *médius* > *nédz*, Dacoromânii — şi tot astfel Istroromânii şi Megleniţii — au *j* ca în *deórsum* > *jos*. Ţuguirea buzelor — mai marcată la *o* sau *u* în silabă accentuată decât într'una neaccentuată — care avea să urmeze la rostirea lui *lo* (din *locus*) următor, s'a transpus în mod anticipat asupra lui *dz* precedent, prefăcându-l în (*d*)*j* (*ş* şi *j* fiind singurele consonante rostite cu buzele ţuguiate). Pentru explicarea lui *j* din *mijloc* nu mai trebue deci să plecăm dela un tip latin vulgar construit: **mediólus locus* — precum propuneam odinioară — nici să admitem, cu CANDREA-DENSUSIANU (DE. nr. 1112), influenţa slavului *mežda* sau o asimilare a lui *z* faţă de *ĉ* următor în pluralul **mizloaĉe* (devenit *mijloace* şi atrăgând după sine şi singularul *mijloc*).

38. Principiul coarticulării ne face să înţelegem mai bine şi mult discutata problemă a **silabei.**

Pentru ca să ştim însă ce este o silabă, e necesar ca înainte de toate să ne desbărăm de concepţia ivită pe urma unei comparaţii greşite, cu t a c t u l în muzică. Muzica nu e imaginabilă fără tact. În mod normal însă noi nu « batem » silaba când vorbim, după cum batem — cu bagheta, cu piciorul sau numai în gând — tactul când cântăm. Dimpotrivă, *silabisirea e ceva excepţional şi se poate asemăna cu « buchisirea » de care am vorbit mai sus.* Dacă trimit servitorul la

www.dacoromanica.ro

farmacie să-mi aducă un *gomenol*, rostesc *go-me-nol*, silabisind, pentru ca să mă înţeleagă mai bine şi să i se întipărească cuvântul în memorie. Dar doctorii şi farmaciştii nu silabisesc acest cuvânt. Pentru 18, zic în mod normal *opşce*, fiind sigur că ascultătorul meu ghiceşte în *op* pe *opt* şi în *şce* pe *sprezece*. Dacă am însă tot interesul ca interlocutorul meu să nu mă înţeleagă greşit, dacă e foarte important ca el să ştie că e vorba de 18, nu de 17 sau 19, voiu pronunţa cuvântul silabisind. Mai mult decât atât. Pentruca « opt » să iasă mai bine în relief şi *t* să nu formeze cu *s* următor grupul de sunete coarticulate (« africata ») *ţ*, introduc un *â* între aceste două sunete: *optâsprezece*, schimbând astfel, deodată cu înmulţirea silabelor cu una, forma tradiţională a cuvântului.

Elementele componente ale unei africate nu se succed, ci se contopesc: *ĝ* nu constă dintr'un *d* u r m a t de *j*, ci dintr'un *d* peste care s e s u p r a p u n e un *j*, dând un singur sunet. Tot astfel în oscilograme diftongul *ai* are cu totul caracterul unei singure vocale. GRAMMONT, voind să caracterizeze o africată sau un diftong, scoate în evidenţă tocmai faptul că fiecare din aceste sunete compuse se rostesc într'o singură silabă. Îndată ce rostesc *adjudeca*, cu *d* şi *j* distinct, sau *haină* (femininul dela *hain*) cu accentul pe *i*, am înmulţit numărul silabelor cu una şi nu mai am nici africata *ĝ* (ca în *Adjud*, rostit *aĝud*) nici diftongul *aį* (ca în *haină* = îmbrăcăminte).

Ceva analog se întâmplă când rostesc *ba:* articularea lui *a* începe deodată cu articularea lui *b* precedent, căci limba ia în gură poziţia lui *a* chiar în timp ce buzele se închid pentru *b*. În momentul când această ocluziune se deschide, coloana de aer care străbate buzele deschise are forma caracteristică pentru *a*. Din cauza aceasta, un cuvânt, în care avem a face cu consonantă + vocală + consonantă + vocală, se desparte uşor în silabe: *ni-me-ri*. În loc de consonantă simplă poate fi o africată sau anumite grupe de consonante care se coarticulează uşor (ca *tr*, *dr*) şi în loc de vocală un diftong: *ra-ţă*, *rău-ta-te*, *pa-tru*.

Numărul silabelor unui cuvânt e identic cu numărul c u l m i l o r l u i s o n o r e. Deoarece s o n o r i t a t e a (germ. « Klangfülle ») depinde de apertură, se zice de obiceiu că un cuvânt are atâtea silabe câte deschizături realizează gura. E cunoscută experienţa lui

www.dacoromanica.ro

SIEVERS: dacă pronunţăm *a* şi ne batem cu palma peste gură, de câteori gura e astupată de palmă avem impresia că se încheie o silabă. Când cuvântul are un singur punct culminant, în jurul lui se grupează toate sunetele învecinate: în jurul lui *i* din *timp* sau a lui *au* din *scaun* se grupează toate consonantele învecinate. În acest caz vorbim de m o n o s i l a b e.

Între teoria silabei determinate de «culmile sonore» sau de «deschiderea gurii» şi între ceea ce ştim despre coarticulaţie nu este o contrazicere. Greutatea se iveşte însă atunci când avem să determinăm g r a n i ţ a silabelor la un grup de consonante între două vocale.

Când în loc de *scaun*, zic *scaunul*, *n* nu mai e satelitul lui *au* precedent, ci trece subt stăpânirea lui *u* următor, a doua culme sonoră. Cel puţin ortografia ne învaţă că dacă acest cuvânt nu mai începe la sfârşitul rândului, scriem *scau-*, cu linioară, şi începem rândul următor cu *nul*. Tot aşa scriem *tim-bru*. Acest fel de silabisire este însă potrivnic felului obişnuit de a coarticula sunetele acestui cuvânt. Când rostesc *timbru*, sunetele *m*, *b* şi *u* se formează cu o singură mişcare a buzelor, care se închid pentru *m* şi *b* şi se ţuguie pentru *u*. Simultan cu această mişcare a buzelor, vârful limbii articulează pe *r*, încât coloana de aer, când iese prin deschizătura labială, conţine şi vibraţiile lui *r*. Fireşte că noi putem rosti pe *m* şi desarticulându-l din complexul *mbru* şi coarticulându-l cu *i* precedent. Acest lucru se întâmplă când silabisim *tim-bru*. *Dar în acest caz silabisirea nu mai corespunde rostirii normale.*

Cu alte cuvinte, în vorbirea noastră obişnuită sunetele se rostesc coarticulate. Această rostire normală poate fi desfiinţată când voim să fim înţeleşi mai bine sau când urmărim anumite scopuri de ordin estetic (cf. § 48). După cum putem despărţi un cuvânt în sunetele care-l compun — să «buchisim» — tot astfel îl putem desarticula şi în silabe — să «silabisim». Deşi desarticulând pronunţăm sunetele altfel decât în vorbirea normală, impresia acustică nu se modifică în mod esenţial.

Din cauza caracterului artificial al silabisirii, unii fonetişti neagă pur şi simplu existenţa silabei. «Die Silbe existiert — phonetisch betrachtet — nicht... Es gibt nur mehr oder weniger lange Lautgruppen, deren Grenzen von der Atmung bestimmt werden; die diese Gruppen bildenden Laute sind nicht trennbar, weil sie eng untereinander verwachsen sind. Die Silbe phonetisch unter-

www.dacoromanica.ro

suchen und begründen zu wollen, ist also eine Utopie ». (PANCONCELLI-CALZIA, *Die experimentelle Phonetik*, 1924, p. 23 și 119). P. FOUCHÉ (*Études de Phonétique générale*, 1927, p. 7 ș. u.), a arătat în mod experimental că în rostirea aceleiași persoane silabisirea unui complex de sunete ca *umpu* se face în trei feluri: *um/pu*, *u/mpu* sau *um/mpu*. O. JESPERSEN (*Elementarbuch der Phonetik*, p. 153), care are meritul de a fi arătat rolul mare pe care îl are sonoritatea (« Klangfülle ») în alcătuirea silabei, scrie: « Die Phonetik gibt keine Weisung, ob man in der Schrift *fe-ste*, *fes-te* oder *fest-e* abteilen soll. Das einzige was hier vorliegt, sind zwei Gipfel mit dazwischenliegender Senkung, aber es ist ebenso müssig, darüber zu streiten, ob diese Senkung ganz zum ersten Glied oder ganz zum zweiten oder halb zu beiden gehört, wie es müssig ist, in einem Tal in der Natur nach einer bestimmten Scheide zwischen zwei Bergen zu suchen ». O încercare interesantă de a localiza totuși acest hotar — care uneori e în mijlocul sunetului — a făcut A. PROCOPOVICI în *Principiul sonorității în economia limbii*, DR., IV, 12—37. Noi am spune: când căutăm să desarticulăm un grup de sunete, care în mod firesc se rostesc coarticulate, dăm de greutăți pe care nu toți indivizii le rezolvă la fel și nici măcar același individ în aceeași limbă.

39. Dacă după această sumară orientare generală asupra articulării sunetelor, ne întrebăm care sunt **cele mai caracteristice trăsături ale foneticei românești**, socotim că sunt acestea: a f o n i z a r e a finalelor, împreunată cu o scurtare atât de mare a vocalelor dela sfârșitul cuvintelor, încât ele nu mai pot servi ca element de sprijin al silabei; apoi n a z a l i z a r e a v o c a l e l o r înainte de consonante nazale, o urmare a a s i n c r o n i s m u l u i; în sfârșit desvoltarea unui grup foarte variat de v o c a l e c e n t r a l e, pentru care limba literară întrebuințează semnele *ă* și *â* (acesta din urmă cu varianta o r t o g r a f i c ă *î*). Despre toate acestea vom vorbi pe larg în volumul dedicat « Rostirei » (Cf. și DR. VII, 1 ș. u. = ELR. 203 ș. u.). Cât de mult țin aceste sunete de felul specific românesc de articulare se poate vedea în mod indirect din greutățile pe care le întâmpină străinii la rostirea vocalelor afonizate, nazalizate și a celor centrale.

Din toate aceste trăsături caracteristice se poate desluși **sistemul fonetic** al limbii române. Acest sistem formează un tot închegat. Când printr'o inovațiune se produce o perturbare, sufere sistemul întreg și de obiceiu desechilibrul iscat trebue refăcut printr'o c o m p e n s a ț i e oarecare. La jocul de șah pot lua figurile partenerului meu, fără ca sistemul să se altereze. Tot astfel pot amuți anumite sunete și pot « cădea » anumite terminațiuni fără ca înțelegerea unui

www.dacoromanica.ro

graiu să fie turburată. Când însă luarea unei figuri poate avea ca urmare prăbuşirea întregului sistem clădit în jurul ei, atunci nu mai poate ajuta decât « compensaţia » pe care o poate aduce pionul schimbat în regină.

Din sistemul fonetic al limbii române face parte fenomenul care se poate caracteriza prin *masarea energiei de rostire la începutul cuvintelor*, având adesea ca urmare o reducere a energiei în silabele mijlocii şi finale, fără ca să se schimbe condiţiile de accentuare.

Vedem astfel că — atunci când nu există cauze speciale care să le modifice — consonantele şi grupele de consonante iniţiale s'au păstrat neschimbate: *barba* > *barbă*, *vinum* > *vin*, *blandus* > *blând*, *branca* > *brâncă*, faţă de *sebum* > *seu*, *rivus* > *râu*, *sub(u)la* > *sulă*, *fabrum* > *faur*, etc. Exemple ca *loc*, *nostru*, cu *l* şi *n* conservat, arată că aceste consonante aveau la începutul cuvintelor aceeaşi rostire ca *ll* şi *nn* în poziţie medială: *callem* > *cale* faţă de *mola* > *moară*, *annus* > *an*, faţă de *lana* > (dial.) *lână*. Mai mult decât atât. Consonanta *r* la începutul cuvântului, s'a rostit (şi se rosteşte şi azi în unele regiuni) cu vibraţiuni cu mult mai puternice decât în interior — în textele vechi se scria cu ρρ — şi influenţa lui asupra lui *e* şi *i* următor este aceeaşi ca a unui *rr* latin: *rivus* > *râu*, *reus* > *rău*, ca *horrîre* > *urî*, **arrecto* > *arăt*. Ceva analog s'a întâmplat mai târziu şi cu *n* iniţial, care, în anumite condiţii, se rosteşte lung: *nnainte*, *nnalt*.

În ceea ce priveşte vocala *a*, vedem că, în poziţie iniţială, chiar neaccentuată, are soarta lui *a* accentuat, păstrându-se fără să se prefacă în *ă* (*amára* > *amară* faţă de *barbátus* > *bărbat*) şi devenind *î* în poziţie nazală (*angústus* > *îngust* ca *ángelus* > *înger*). E. GAMILLSCHEG a auzit în unele părţi ale Olteniei pe *a* iniţial proton că « are un accent secundar şi e despărţit de consonanta următoare printr'o pauză a răsuflării: *à-cú* « acum », *à-ştépt* ». (*Oltenische Mundarten*, p. 10).

Consonantele finale latine — exceptând unele cazuri în monosilabe — amuţesc toate: *lupum* şi *lupus* > *lupu*, *nomen* > *nume*, *laudant* > *laudă*, *est* > *e*, *dic* > *zi*, *soror* > *soru*, etc., desăvârşindu-se astfel o tendinţă care exista şi în latineşte.

În unele dialecte germane (de ex. în Tirol) consonantele fonice dela începutul cuvintelor devin afonice (*pitte*, *tumm* în loc de *bitte*, *dumm*); la noi, dimpotrivă, fonicele s'au păstrat în poziţie iniţială,

www.dacoromanica.ro

pe când cele ajunse finale pe teren românesc, se rostesc numai la început cu voce și sfârșesc prin a se pronunța afonic: *nod* se rostește *nodt*, *rog* se rostește *rogc*, *orz* se rostește *orzs*; alături de *ovăz* întâlnim și forma *ovăs*.

Această afonizare e o urmare a *obiceiului de a anticipa asupra articulării următoare:* coardele vocale se deschid — ca în poziția pauzei — înainte de a fi sfârșit articularea completă a consonantei finale. În alte limbi observăm tocmai cazul invers, adică o z ă b a v ă în executarea promptă a mișcărilor articulatorii. Astfel fonia lui *n* se propagă asupra unui *t* și *p* următor în neogrecește, sau asupra lui *s* următor în nemțește; tot astfel Albanezii asimilează pe *rn* și *rl* în *rr*. Dacă la Aromânii din Grecia și din Albania găsim *minde* în loc de *minte* și *carră*, *fičorru* în loc de *carne*, *fičor-lu*, sau la Românii din Transilvania și Bucovina auzim rostiri ca *imenz*, *conzul* în loc de *imens*, *consul*, avem a face cu r o s t i r i de î m p r u m u t din neogrecește, albanezește sau nemțește, potrivnice limbii noastre. În românește influența sunetelor învecinate se manifestă în marea majoritate a cazurilor în *sens regresiv;* nu z ă b a v a, ci p r e c i p i t a r e a, nu m e n ţ i n e r e a articulației anterioare, ci a n t i c i p a r e a asupra celei următoare e caracteristică pentru sistemul nostru fonetic. De aceea *habeat* a devenit *aibă* și *mola* a dat *moara*, de aceea prin Moldova *bărbat* se rostește *barbat* și în limba veche *mine* devenise *mene*, etc. Nazalizarea vocalelor, atât de caracteristică limbii române, se explică și ea printr'o prea timpurie coborîre a omușorului (necesară la rostirea lui *n* următor).

40. Din sistemul fonetic decurg în mod firesc anumite **legi fonetice.** Coarticulația face să se producă anumite acomodări în rostirea unor sunete învecinate. Astfel un *s* urmat de fonicele *b*, *d*, *g* primește fonia acestora și se rostește *z:* față de *despart*, *destind*, *descarc*... avem *desbrac*, *desdăunez*, *desgolesc*... (scrise cu *des-*, dar rostite cu *dez-*). Când după prefixul *în-* urmează o labială, se produce o acomodare în privința locului de articulare și *n* din *în-* se schimbă în *m:* față de *îndes*, *înlătur*, *înhaț*... avem *împac*, *îmbuc*... Românul nu-și dă, în general, seama că *s* din prefixul *des-* e altul în *despart* și altul în *desbrac* sau că nazala din *înmărmuresc* și mai ales din *încuiu* e alta decât cea din *îndes*, fiindcă el nu poate rosti decât *z* înainte de *b*, *d*, *g*, și pronunță totdeauna *m* înainte de *p*, *b*, *m* și ŋ

www.dacoromanica.ro

înainte de *c* și *g*. *Atunci când avem a face cu o rostire generală și colectivă primită de toți membrii unei colectivități lingvistice fără ca ei să-și dea seama că se abat dela rostirea originală, avem a face cu o lege fonetică.* Generalizarea unei asemenea inovații de rostire se datorește imitației și obișnuinței, două elemente în afară de controlul nostru. Ea se poate asemăna cu anumite atitudini, apucături, gesturi sau mișcări pe care le surprindem la cei ce aparțin aceluiași grup geografic sau social (familie, provincie, națiune), fără ca cei ce le au să fie conștienți despre aceasta.

II. Fonologia

41. Cât timp sunetul articulat cu aparatul fonator produce numai o impresie acustică, ne găsim pe terenul foneticei, adică a științei care ne face cunoscut mecanismul vorbirei. În momentul când această impresie acustică e prelucrată de mintea noastră, care-i dă valoarea unui semn deosebitor, unui «diacriticon», am părăsit hotarele **foneticei** și am intrat pe tărâmul **fonologiei.**

O (scris *eau*) însemnează în franțuzește «apă», *u* (scris *ou* și *où*) însemnează «sau» și «unde», *i* însemnează în latinește «du-te», *ő* însemnează în ungurește «el» sau «ea». Sunetul poate servi deci pentru distincții semantice. De obiceiu acest rol îl are însă sunetul în combinație cu alte sunete. În cuvintele franțuzești *part* «parte» (sau *par* «prin»), *père* «tată», *pire* «mai rău», *port* «port», *pour* «pentru», *peur* «frică» și *pur* «curat» vedem că înlocuirea unei vocale prin alta între consonantele *p* și *r* produce deosebiri lămurite, de natură intelectuală. Tot astfel grupul *-ată* primește în românește alt sens ori de câte ori e precedat de altă consonantă sau semiconsonantă: *bată, cată, dată, fată, gată, iată, mată, pată, rată, tată, vată.*

Mijloacele materiale de care dispune omul spre a-și exprima gândurile sunt limitate la câteva zeci de sunete diferite. Nici o limbă nu face însă uz de toate aceste sunete, ci numai de o parte din ele, de obiceiu nu mai multe decât foile unui joc de cărți. Dar cât de nenumărate sunt posibilitățile de variație cu o pereche de cărți!

Un *-ă* adăugat la sfârșitul cuvântului poate fi semnul pentru genul feminin (*bun-bună, vecin-vecină...*), înlocuirea lui *-ă* prin

www.dacoromanica.ro

-e semnul pluralului (*casă-case*...), înlocuirea lui *-i* afonizat prin *-i* fonic şi silabic semnul articulării (*lupi-lupii*...), înlocuirea lui *-u* prin *-i* semnul persoanei a doua (*aflu-afli*...) ş.a.m.d. În asemenea cazuri sunetul poate deveni semnul prin care se distinge un morfem de altul, să aibă deci un rol gramatical. Dacă la *mare* adăogăm un *a* la început, avem un alt cuvânt: *amare* (femininul plural dela *amar*); dacă un *a* se adaugă la sfârşitul cuvântului, avem tot cuvântul *mare* însă cu forma lui articulată: *marea*. În *casa a mare*, *a* dinaintea cuvântului *mare* e un auxiliar, care nu dă alt sens, ci altă funcţiune sintactică cuvântului *mare*. Am văzut în cele precedente că în *măre* faţă de *mare* lungirea unui sunet are un rol stilistic.

Fonologia e o ştiinţă nouă ai cărei promotori sunt învăţaţii grupaţi în « Cercul linguistic dela Praga ». După teoreticianul principal al acestei discipline nouă, N. TRUBEŢCOI, fonetica e ştiinţa despre sunetele omeneşti privite din partea lor materială; foneticianul cercetează limba în afară de orice raport cu însemnătatea linguistică a complexelor de sunete. Fonologia, dimpotrivă, cercetează deosebirile fonice împreunate cu deosebiri de înţeles, caută să lămurească cum se comportă aceste elemente deosebitoare unul faţă de altul şi după care reguli pot fi combinate în cuvinte; pe fonolog îl interesează sunetul numai întrucât îndeplineşte o anumită funcţiune glotologică. (*Lehrbuch der Phonologie*, p. 13—14).

Spre a cunoaşte mai bine elementul nou pe care l-a introdus şcoala fonologică în cercetările linguistice, aducem exemplul adesea citat al limbii adigheze. După cum a arătat N. TRUBEŢCOI, în limba aceasta din Caucaz există numai trei vocale care sunt de fapt şi « semne » linguistice: *a*, *e* şi *ə*. Adevărat că Adighezii rostesc şi un *i*, *u ü*, *o* şi alte vocale, dar acest *i* al lor înlocueşte pe *ə* după palatale, *u* înlocuieşte pe *ə* după (sau înainte) de velare, *ü* înlocueşte pe *ə* între două labiale; *o* înlocueşte pe *e* după velare rotunjite, *ŏ* înlocueşte pe *e* între labiale, etc. Din punct de vedere obiectiv, în limba adigheză există, ca şi în limba germană, seria vocalică *a*, *e*, *ə*, *i*, *o*, *u*, *ŏ*, *ü*, dar dintre aceste vocale cele cinci din urmă sunt, după expresia lui K. BÜHLER, irelevante, căci ele nu însemnează altceva decât un *e* sau *ə*, ele nu au altă funcţiune, nu îndeplinesc o slujbă deosebită de a acestor vocale însemnătoare. Pe când, în limba germană, între *Tische* « mese » şi *Tasche* « buzunar » e o deosebire de sens, în adigheză acest « diacriticon » (*i* : *a* după dentale) lipseşte. Vedem deci că ceea ce din punct de vedere fonetic este egal (sistemul vocalic german şi cel adighez), poate fi diferit din punct de vedere fonologic.

Meritul cel mare al şcoalei fonologice este acela de a fi apăsat asupra valorii funcţionale pe care o poate avea sunetul. Fonologii exagerează neinteresându-i sunetul decât când are un rol funcţional în limbă, confundând astfel obiectul cu metoda cercetării. Graniţa între fonetică şi

www.dacoromanica.ro

fonologie nu poate fi trasă atât de precis cum o vor fonologii, căci nu există o limită hotărîtă între sunet și fonem (pe care linguiștii nu-l înțeleg toți la fel). Dacă fonetica se poate asemăna cu numismatica (care studiază banul în înțeles material) iar fonologia cu științele financiare (care se ocupă cu valoarea banului ca mijloc de schimb) nu trebue să uităm că aurul din care e bătută o monetă — și ar trebui să intereseze deci exclusiv pe numismat — poate deveni unul din cei mai importanți factori financiari, îndată ce i se dă valoarea convențională de etalon.

42. Spre deosebire de cei mai mulți « fonologiști », pentru noi — și încă din 1921, înainte de ivirea școalei « fonologice » dela Praga — fonologia nu are să cerceteze numai modul cum se întrebuințează în diferite limbi diferitele sunete spre scopuri funcționale, căci acest lucru interesează, precum văzurăm, mai mult « economia limbii ». Un sunet poate deveni « semn » și fără ca să fie legat de un sens sau de o funcțiune gramaticală. Ajunge ca să-mi « fac o idee » despre sunetul auzit, să-l observ, să-l asemăn cu alte sunete, să-i judec valoarea și să-l grupez în minte, pentru ca el să devină ceea ce T. Baudouin de Courtenay a numit mai întâi atât de potrivit: **fonem.**

Fonologia este știința care studiază fonemul, spre deosebire de fonetica, care se ocupă de sunetul emis de organul nostru fonator. Ceea ce pentru un pianist e t e h n i c a e pentru un linguist fonetica; fonologia se poate asemăna cu i n t e r p r e t a r e a unei bucăți muzicale.

Omul nu este — cum s'a crezut într'un timp — un imitator inconștient și un transmițător pasiv și indiferent al limbii tradiționale, însușită, mai ales în copilărie, ca o dexteritate oarecare. Dimpotrivă, el e un observator atent al graiului propriu și al limbii semenilor săi, stăpânit de năzuința de a desăvârși mereu, prin organizare, singurul mijloc ce-i stă la dispoziție ca să poată împărtăși altora gândurile și preocupările sale. Această necontenită observare cuprinde precum au dovedit-o cercetările mai recente — și în mare parte tocmai studiile « fonologiștilor » — nu numai cuvintele și construcțiunile gramaticale, ci și sunetele unei limbi. Prin comparația rostirii altora cu pronunțarea proprie, omul ajunge să-și dea seama de deosebiri, să cântărească între două rostiri, care e mai corespunzătoare, să respingă sau să adopte o pronunțare nouă. Cu alte cuvinte, preocuparea continuă de felul cum rostim ne duce la p ă s t r a r e a neștirbită a pronunțării tradiționale sau la introducerea unor i n o v a ț i u n i.

www.dacoromanica.ro

43. Mai mult decât atât. Observându-se pe sine și pe alții, omul bagă de seamă că anumite deosebiri se repetă regulat în toate cuvintele cu structură asemănătoare. El ajunge astfel să descopere condiţiunile în care apar anumite rostiri deosebite de ale lui. În urma acestei descoperiri el poate — precum văzurăm — generaliza o inovaţie de rostire asupra întregului material linguistic.

Să luăm un exemplu. În limba japoneză nu se face deosebire între *l* și *r*. Niponii rostesc un sunet, care pentru urechea noastră sună când ca *l*, când ca *r*. Se pare că într'o epocă veche a limbii noastre *l* începuse să fie pronunţat ca un fel de *r* japonez. Dacă această rostire s'ar fi ivit pentru orice *l*, am fi avut în românește o **lege fonetică** asemănătoare cu cea care se găsește la Japonezi. Dar modificarea în rostirea lui *l* era limitată la noi asupra unui singur caz: când el era intervocalic și nu era lung. Astfel era dată posibilitatea unei comparaţii a lui *l* intervocalic cu *l* în alte poziţii (de ex. inițial în *lung*, *lat*, etc.) și cu *l* rostit cu o durată mai lungă (de ex. în *stele*, din lat. *stellae*, etc.). Strămoși de ai noștri, care continuau să rostească *scala*, *mola*..., ca în latinește, auzeau la alți conaționali rostirea evoluată, cu un sunet pe care îl identificau cu *r* din *amara*, *mora* « să moară »... și cântărind această rostire nouă cu rostirea lor tradiţională, au găsit-o preferabilă pe cea cu *r* și au adoptat-o și ei. Astfel noua rostire a putut deveni cu timpul colectivă — unul din elementele ce caracterizează o **lege fonologică.**

A doua cerință a unei legi fonologice este ca ea să fie generală. Nu e de ajuns ca o inovaţie să fie primită de toţi membrii unei colectivităţi linguistice, ci e necesar ca ea să se generalizeze asupra întregului material linguistic. Cu alte cuvinte: nu a fost de ajuns ca în loc de *scala*, *mola* să se adopte rostirea *scara*, *mora*, ci *r* în loc de *l* a trebuit să fie extins și asupra lui *quale*, *tale*, *palumbu*, *pulece*, *saluto*..., din care s'au născut formele actuale *care*, *tare*, *porumb*, *purece*, *sărut*... Pentru generalizarea rostirei *r* în loc de *l* în toate aceste cazuri nu era necesar ca cei dispuși să adopte noua rostire să audă toate aceste cuvinte, dela cei ce le pronunţau cu *r*, ci era de ajuns ca ei să-și dea seama de condiţiile în care apărea *r* pentru *l*. Spre a observa aceste condiţii era iarăși deajuns ca să asemene rostirea veche *scala*, cu *l* ca în *lacrima* sau *stelle*, cu rostirea nouă: *scara*, deosebit de *lacrima* și *stelle*. (Cf. § 11).

www.dacoromanica.ro

44. Fonologia va urmări cu deosebită atenţie asemenea procese. Fonologia r o m â n ă va avea să stabilească în deosebi care sunt **contrastele** cărora Românul le atribue un rol fonologic. Ele sunt adesea altele decât în alte limbi. Astfel soarta unei vocale depinde în franţuzeşte sau în italieneşte adesea de faptul dacă e urmată de o singură consonantă (poziţie liberă) sau de două consonante (poziţie acoperită). În românește *ĕ* din *pĕctus* a devenit *ie*, întocmai ca *ĕ* din *mĕl : piept*, *miere* (spre deosebire de italieneşte: *petto*, *miele*). Tot astfel nu se face deosebire în tratamentul lui *o* dacă era lung sau scurt: *Dŏminus* şi *pōmum* au dat acelaşi rezultat: *domn*, *pom*, spre deosebire de alte limbi romanice. Dimpotrivă, deosebirile de presiune joacă un rol mare la noi. Pe când în italieneşte bunăoară *a* s'a păstrat când era neaccentuat ca şi când avea accent, în românește *a* lipsit de accent a devenit *ă*. O deosebită importanţă are în dialectul dacoromân poziţia « dură » sau « moale », deci caracterul nepalatal sau palatal al vocalei din silaba următoare, fără efecte în cele mai multe alte limbi şi chiar şi în dialectele transdanubiene. În volumul nostru despre « Rostire », toate aceste chestiuni vor fi tratate pe larg.

45. După ce rostirea *r* pentru *l* a ajuns să se generalizeze asupra tuturor cazurilor de poziţie intervocalică, la un moment dat nu mai exista în limba strămoşilor noştri nici un cuvânt cu *l* între vocale, încât legea fonologică a lui *l* prefăcut în *r* era încheiată. După ce valurile unei inovaţiuni de rostire au atins hotarele extreme, legea fonologică era mărginită şi din punct de vedere al întinderii ei geografice. Arătarea **hotarelor în timp** — prin urmărirea în documente vechi, în toponimie, în împrumuturile făcute din sau în alte limbi şi prin deducţii de cronologie relativă — şi a hotarelor **în spaţiu** (dialecte şi isofone) ajută mult la precizarea unei legi fonologice.

Adesea însă o asemenea lege nu e mărginită nici în timp nici în spaţiu. Când o lege fonologică are repercusiuni în morfologie, se ivesc în conştiinţa linguistică a subiectelor anumite **alternanţe**, care fac ca legea fonologică să rămână în a c ţ i u n e şi ca materialul linguistic să cuprindă şi cuvintele intrate mai târziu în limbă. După ce toate elementele latine prefăcuseră pe *l* intervocalic în *r*, împrumuturile mai nouă n'au mai putut participa la această modificare de rostire. De aceea latinescul *scala* apare ca *scară*, dar acelaşi cuvânt,

www.dacoromanica.ro

împrumutat în secolul al XIX-lea din italienește, are forma *scală*. Tot astfel lat. *mola* a dat *moară*, dar slavul *bolĭ* apare subt înfățișarea *boală*.

La acest cuvânt din urmă vedem însă că *o* s'a prefăcut în *oa* întocmai ca în cuvântul de origine latină *moară*. Aceasta, fiindcă un joc între *l* și *r* nu există în morfologia română, dar în cazuri ca *scol-scoală*, *domn-doamnă*, etc., există conștiința că în locul unui *o* trebue să apară un *oa* ori de câte ori în silaba următoare e un *ă* sau *e*. De aceea, probabil chiar la intrarea în limba română, slavul *bolĭ* a primit forma *boală*, precum lui *maccaroni* italian, intrat de curând în limbă, i-a corespuns dela început forma *macaroane*.

Precum o modificare de rostire depășește limitele în timp, tot astfel vedem cum uneori inovații de pronunțare — sau chiar anumite elemente care le condiționează — trec dincolo de hotarele unei limbi. Astfel prefacerea lui *a* neaccentuat în *ă* se întâlnește și în bulgărește și în limba albaneză. Paralel cu închiderea lui *a* neaccentuat în *ă*, merge închiderea lui *o* în *u* și a lui *e* în *i* în bulgărește și neogrecește, ca și la noi. Tot astfel vedem că în bulgărește *e*, *i* din silaba următoare produce — întocmai ca în dialectul dacoromân — reducerea lui *ea* în *e*: *věra* cu plur. *veri*, întocmai ca rom. *beat* cu plur. *beți*.

46. La baza celor mai multe legi fonologice sunt modificări recunoscute de rostire. Dar legi fonologice se pot naște și prin interpretări — greșite de cele mai multe ori — ale materialului linguistic. Dacă în Moldova se zice *barbat* în loc de *bărbat*, avem a face cu o asimilare vocalică a lui *ă* față de *a* următor. Asemenea cazuri fiind numeroase (*balan*, *pacat*, *scaldat*, etc.), această inovație de natură fonetică a putut să devină în unele regiuni o lege fonologică. Printr'o interpretare ulterioară, prefacerea lui *ă* în *a* n'a fost atribuită lui *a* următor, ci altui element, care se repeta în toate exemplele acestea: accentul următor. Astfel rostirea *a* pentru *ă* s'a putut extinde și asupra unor cuvinte ca *facút*, *sacúre*, etc., în loc de *făcut*, *săcure*, etc.

47. Nicăiri nu se pun poate atâtea probleme de natură principială și metodică ca în fonologie. Pentru explicarea excepțiilor ne stau de obiceiu deschise mai multe căi — căci preocupările intensive cu

www.dacoromanica.ro

probleme fonologice în a doua jumătate a veacului trecut au deschis o mulțime de perspective în direcția aceasta — încât de cele mai multe ori numai alegerea între mai multe posibilități de explicare este grea. Deoarece am considerat totdeauna că primează câștigul metodic, vom da în volumele următoare o deosebită atenție cazurilor de acest fel.

Exemplificarea bogată, pe care o va găsi acolo cititorul, servește spre a scoate mai bine în evidență tendințele generale care se opun cristalizării unei legi fonologice. Astfel, încercând a explica cazurile refractare, noi am căutat să deslușim efectele simțului e t i m o l o g i c, g r a m a t i c a l și a n a l i t i c la subiectele grăitoare, simțuri care acționează în mod diferit la diferiți indivizi și la diferite popoare, și nu ne-am mulțumit să le atribuim **analogiei**, cum făceau neogramaticii. Într'adevăr, analogia e, precum a arătat K. VOSSLER, mai de grabă fermentul pentru generalizarea unei inovații, decât cauza opririi ei. Exemplul citat mai sus, al lui *boală* sau *macaroane*, care au *oa*, după analogia cuvintelor vechi, o dovedește în deajuns.

Urmărind cu atenție, care contraste au în limba română o însemnătate fonologică, cum au fost lărgite și reinterpretate anumite modificări de rostire și cum au reacționat subiectele vorbitoare față de anumite tendințe de generalizare a lor, vom descoperi liniile mari ale **sistemului fonologic** român.

Am dat acestei laturi a fonologiei o importanță atât de mare fiindcă suntem convinși că legile fonologice nu sunt numai o plăsmuire a învățaților, ci corespund unor realități linguistice. Lucrul principal este ca ele să fie bine înțelese. În acest caz ele vor continua să servească ca cel mai sigur control în cercetările etimologice și să dea studiilor noastre acea consistență științifică pe care a introdus-o în linguistică școala neogramatică.

III. PSIHOFONIA

47 *a*. Vom vedea în capitolul despre « Cugetarea linguistică » că nu toți cei ce vorbesc aceeași limbă își clădesc frazele la fel — altminteri n'ar fi adevărat dictonul că « stilul e omul » — și că arhitectura frazei diferă chiar la același individ, după dispoziția sufletească, după « situația » (§ 69) în care se găsește și după pregătirea ascultătorului de a-l « ghici ». Când scopul nostru e să c o n v i n g e m pe

www.dacoromanica.ro

cineva, nu vom căuta numai argumentele care să sprijine ideea, ci vom da și frazei noastre înfățișarea unei propoziții construite l o g i c, cu subiect și predicat, obiect, propoziții coordonate și subordonate, etc. Când, dimpotrivă, voim să câștigăm pe cineva sufletește, vom face apel mai mult la sentimentele sale (§ 68). Și HUMBOLDT știa că limba nu e numai un mijloc de a c o m u n i c a cu altul, ci și o încercare de a c â ș t i g a pe interlocutor pentru sine.

Dar nu numai construcția frazei și mijloacele stilistice variază dela om la om — și chiar la același individ, după starea sufletească în care se găsește și după intențiile pe care le are când vorbește — ci și felul cum produce sunetele. Dacă n'ar fi așa, n'am recunoaște, la telefon, pe cel ce ne vorbește, chiar când nu-și spune numele; n'am ști că cei ce fac gălăgie în odaia vecină sunt niște copii; bunica oarbă n'ar ghici din vorba nepoatei sale că s'a întâmplat o nenorocire, oricât ar încerca nepoata să-și îmbrace comunicarea în fraze construite în mod normal ș. a. m. d.

E noapte. Niște bătăi la poartă mă scoală din somn. Deschid fereastra, dar din cauza întunerecului nu recunosc pe cel ce bate. « Cine-i? » întreb. « Eu » răspunde cineva. Acest « eu » e absurd, căci nu spune nimic. El e totuși **semnalul individual** al emitentului (BÜHLER). După glas recunosc imediat pe prietenul meu întors dintr'o călătorie.

Mai mult decât atât. După felul de a rosti pe acest « eu », ghicesc în același timp că prietenul meu e obosit sau bolnav, sau urmărit de cineva. Există anume mlădieri de voce care trădează starea sufletească sau temperamentul celui ce ne vorbește. Un om care se teme vorbește repede, unul deprimat sufletește vorbește rar; cei deprinși să stăpânească pe alții accentuează puternic cuvintele, timizii abia le scot în relief prin accent.

Toate aceste deosebiri de rostire, care ne permit să cunoaștem după organ pe cel ce ne vorbește și să-i cunoaștem, după intonație, temperamentul sau starea sufletească în care se găsește, interesează înainte de toate pe psihologi. Ei au izbutit în timpul din urmă să obțină, prin metoda e l e c t r o - a c u s t i c ă, niște oscilograme cu mult mai complexe decât cele dobândite cu aparatele fonetiștilor experimentali, înregistrând și acel plus care deosebește limba unui individ de a altuia, sau variațiile în graiul aceluiași individ, după împrejurări.

www.dacoromanica.ro

În timpurile din urmă ne-am deprins tot mai mult să recunoaștem importanța graiului individual și a limbii afective. Dar chiar făcând abstracție de aceste două aspecte care se lămuresc din oscilogramele psihologilor experimentali, mai sunt și altele, care arată câte hotare comune are psihologia cu linguistica. În capitolul despre « Rostire » nu pot deci lipsi câteva considerații generale despre ceea ce am putea numi *psihofonie*.

Urechea nu distinge numai un graiu individual de altul, ci și o limbă de alta. Un Bucureștean vorbește mai repede decât un Ardelean; pe un Român îl cunoști că e Român și când vorbește franțuzește, deoarece rostește la fel pe *grammaire* ca și pe *grand'mère* (fiindcă e deprins să nazalizeze totdeauna vocalele înaintea consonantelor nazale); dimpotrivă pe un Sas, oricât de bine ar vorbi românește, îl recunoști fiindcă rostește oral vocalele înainte de *m* și *n*; dacă ai auzit la radio vorbind pe un Suedez, vei cunoaște imediat, mai târziu, stațiunea Stockholm, chiar fără să știi limba suedeză, după felul cum « speaker »-ul își « cântă » limba.

Am arătat în § 25 că « intonația » are un rol deosebit de important în economia limbii. Am putea adăuga că chiar timbrul individual al glasului nostru și mai ales posibilitățile de a varia felul vorbei noastre sunt mijloace prin care putem să înlesnim înțelegerea celor spuse de noi sau să câștigăm pe ascultător pentru noi. Aristide Briand cucerea sala cu glasul său « de violoncel » și mulți oratori datoresc « organului » lor plăcut și sonor succesele de tribună; gingășia unui glas de femeie, duioșia unei voci înecate în lacrimi sau patosul unui entuziast pot convinge mai mult decât conținutul celor spuse de ei.

În *Journal de Psychologie*, XXXIV, 1937, p. 643—671, a publicat de curând A. GEMELLI un foarte interesant studiu rezumativ despre cercetările sale psihofonice. Reținem din el mai ales următoarele două principii de cea mai mare importanță nu numai pentru psiholog, ci și pentru linguist:

a) « Considerând oscilograma unui cuvânt izolat sau, de preferință, a unei fraze, limba se prezintă condusă de o lege internă de **închegare structuală** (« structurațiune »), mulțumită căreia fiecare cuvânt și fiecare frază ne apare ca ceva întreg. Se poate zice că fiecare cuvânt este emis de subiectul vorbitor s t r u c t u r a t și că fraza, perioada și orice parte a vorbirii posedând o anumită unitate intrinsecă, sunt supuse aceleiași legi totalizatoare ».

www.dacoromanica.ro

Tonalitatea pe care o dăm vorbirei noastre nu privește deci numai anumite sunete, ci emisiunea întreagă, și ea durează tot timpul cât suntem stăpâniți de o anumită stare sufletească. E deci ca și când, cântând la vioară, am întrebuința, pentru anumite pasagii, surdina. Ceea ce adăogăm rostirei noastre obișnuite, pentru ca să dobândim anumite modulațiuni, schimbă adesea și articulația sunetelor. Astfel, când șoptesc, coardele mele vocale se deschid. Pentru ca să pot produce totuși constrastele între sunetele afonice și fonice, atât de necesare spre a face să se înțeleagă mai ales cuvintele care nu se deosebesc decât prin aceste contraste (de ex. *papă* de *babă*, *tată* de *dadă*, etc.), trebue, în tot timpul cât șoptesc, să fac uz de fel de fel de mișcări compensatoare.

Tot astfel s'a recunoscut de mult că o rostire precipitată are alte efecte — producând bunăoară sincoparea vocalelor neaccentuate — decât vorbirea răspicată. De aceea anchetatorii Atlasului Linguistic Român au avut grijă să noteze și « tempo » vorbirei, adăogând după cuvântul notat, în paranteze, un AL = allegro sau un L = lento.

b) « Fiecare fonem își păstrează individualitatea... chiar și atunci când, din cauza vecinătății cu alte forme sau din cauza altor condiții în care e emis, își pierde sau i se slăbesc unele din trăsăturile lui caracteristice... Notele particulare ale graiului individual (« individualismele ») nu împiedică, nici nu îngreuiază înțelegerea limbii. Urechea omului are în fața acestor individualisme rolul unui **filtru**; ea recunoaște, cu toate deformațiile suferite, cuvântul și elementele lui constitutive... Ajunge ca fonemele și cuvintele să păstreze câteva elemente constante, pentru ca acestea, chiar reduse la minim, din punct de vedere cantitativ și calitativ, să fie recunoscute ca atare grație câtorva mecanisme de integrare ».

Deci, precum organul nostru fonator economisește, atunci când coarticulează, toate mișcările fără de care un fenomen mai poate fi recunoscut, tot astfel urechea noastră, nu strânge numai, ca o pâlnie, undele sonore, ci în același timp le filtrează, selecționând numai pe acelea, asupra cărora voim să ne ațintim atenția. Când examinez pe mai mulți elevi, toată atenția mea e concentrată asupra răspunsurilor lor. Urechea mea face abstracție de tot ce dă un timbru particular vocii lui Popescu sau Ionescu. Când însă aud glasuri în odaia vecină și aș vrea să știu cine e acolo, Popescu sau Ionescu, urechea

www.dacoromanica.ro

mea filtrează, dimpotrivă, notele vocilor individuale, neinteresând-o sensul cuvintelor rostite de ei. Noi recunoaştem cuvintele şi atunci când sunt cântate şi înţelegem şi pe un peltic sau fonf, ale căror rostiri sunt atât de « individuale »; ajunge să prindem câteva elemente caracteristice, chiar deformate, spre a ghici fonemul, fiindcă mintea noastră poate face abstracţie de toate adaosele care se ivesc, alături de ceea ce e tipic pentru fonem, la cei cu pronunţare viţioasă.

Această putere de întregire a fragmentelor prinse cu urechea joacă în linguistică un rol deosebit de important. Ea explică între altele fenomenul scurtării cuvintelor. Dacă în loc de *quinquedecim* Latinul zicea *quindecim*, o făcea fiindcă silaba accentuată *quin* ajungea ca să deştepte imaginea lui *quinque*. Tot astfel în *paisprezece* şi *şaisprezece*, *pai* sau *şai* urmate de *-sprezece*, ajung ca să evoce în mintea ascultătorului român pe *patru* şi *şase*.

Dacă la *pa-* în loc de *patru* s'a mai adăogat un *i*, aceasta s'a întâmplat din cauza lui *doi* şi *trei*, aşa încât, după *doisprezece*, *treisprezece*, s'a zis *paisprezece*, după care s'a orientat *şaisprezece*, atrăgând după sine pe *şaizeci*.

IV. Eufonia

48. Dacă un German ar zice: *Die Zeit vergeht und schweigt*, sau un Francez: *Le temps passe et se tait*, de sigur că nu ar izbuti nici pe departe să evoce cu atâta plasticitate trecerea impasibilă a vremii, care nu ţine seamă de aşteptările şi dorinţele omeneşti, ca acel *Vremea trece şi tace*, prin care Românul exprimă, cu echivalentele limbii sale, aceeaşi idee. Repetarea grupului consonantic iniţial (consonantă + *r*) urmat de *e* (vr*e*m*ea* tr*ece*) pentruca sfârşitul celor două cuvinte următoare să fie reluat (*trece* şi *tace*) sunt mijloace formale care măresc în mod considerabil puterea evocativă a cuvintelor. Aliteraţiunea şi rima (sau asonanţa) — care asociază cuvinte diferite din punctul de vedere al sensului după sunetele iniţiale sau finale — le reliefează şi le fixează mai bine în memorie. Unele limbi, ca cea germană, fac uz mai mult de întâiul mijloc (*im* B*ausch und* B*ogen*), altele, ca cea română, de al doilea (*Luntre şi punte. Calea-valea, lavre şi palavre, Adam-Babadam. Cine alege, culege. Tot un han şi-un ban. La unii mumă, la alţii ciumă*...).

www.dacoromanica.ro

Alt mijloc de a mări farmecul muzical al sunetelor e r i t m u cu repetarea unor anumite cadențe și r e f r e n u r i l e, care repetă, la sfârșitul fiecărei strofe—sau chiar după fiecare vers — anumite combinații de vocale și consonante, ce nu au niciun sens, dar creează poeziei o admirabilă atmosferă. Așa sunt multe refrenuri în poezia lirică franceză; așa acel *hai lerui* — cu nenumărate variante — care mărește nota mistică a colindelor noastre.

Alături de asemenea mijloace, de care fac uz mai ales poeții, există de sigur și anumite sonorități, care dau cuvântului un farmec eufonic deosebit. Fonologia limbii poetice e un capitol nestudiat încă, poate și din cauză că linguistul o crede de competența esteticianului, iar acesta nu are de obiceiu destulă comprehensiune linguistică. Cele câteva încercări făcute în vremea din urmă, aiurea și la noi, mai ales asupra limbii poeziilor lui EMINESCU, sunt niște începuturi interesante, care n'au izbutit însă să iasă cu totul din atmosfera neprecisă a unor interpretări impresioniste.

«Armonios» și «frumos» sunt noțiuni subiective. Celor mai mulți li se pare că limba lor maternă e cea mai frumoasă. Deprinderea cu sunetele și anumite legăruri sufletești aduc în mod firesc cu sine asemenea aprecieri. Totuși admitem de obiceiu că există limbi mai «armonioase» decât altele. Limba cehă — cu combinațiile ei neobișnuite de consonante, cu accentul ei fix și cu lungirea vocalelor neaccentuate — nu se poate compara cu cea italienească, bogată în vocale și cu foarte puține grupuri consonantice. În cuprinsul aceleiași limbi, avem dialecte care trec de frumoase și altele care sunt considerate urîte. Graiul vienez sună pentru un German cu mult mai plăcut decât cel din Dresda. Limba română vorbită de un Muntean ni se pare sobră, dar rece; cea vorbită de Moldoveni mai dulce și caldă, dar mai moale, mai feminină; în gura Ardelenilor ea e energică, dar aspră. Mai ales ne par «urîte» unele rostiri dialectale, precum sunt consonantele palatalizate. *Miṅe*, *cal'e*, *t'indă* sună «rău»; *k'atră*, *ǵine* sau *buri̯ete*, *du̯omn* sună «țărănește»; *faśi*, în loc de *face* din gura Moldovenilor — și mai ales a Moldovencelor — nu ne supără de loc.

Deși e foarte greu de precizat în ce consistă eufonia unei limbi, totuși există unele elemente obiective de apreciere, care rezultă din *statistica frecvenței relative* a sunetelor. Instructive sunt mai ales asemenea statistici când le putem compara cu alte limbi. Iată care

www.dacoromanica.ro

este, după D. MACREA, tabloul în procente al frecvenţei sunetelor din limba română:

1 peste 10%	*e* (10,14)	
2 între 7 şi 8 %	*i* (plin 6,52, afonizat 1,13)	*r* (7,41)
1 » 6 şi 7%	. . . . .	*n* (6,49)
4 » 5 şi 6%	*a* (5,97), *u* (5,82), *ă* (5,27)	*t* (5,39)
3 » 4 şi 5%	. . . . . *l* (4,80), *d* (4,32),	*c* (4,29)
3 » 3 şi 4%	. . . . . *s* (3,98) *m* (3,31),	*p* (3,21)
3 » 2 şi 3%	*o* (2,66), *î* (2,36)	*ş* (2,54)
6 » 1 şi 2%	*ea* (1,50) *ĉ* (1,50), *v* (1,29, *b* (1,25), *f* (1,10),	*ţ* (1,07)
25 subt 1%	*ai, au, ăi, ău, eau, ei, eo, eu, ia, ie, ii, iu, îi, oa, oi, ou, uă, ui . . . z, k', ģ, g, h, ĝ, j*	

Acest tablou permite să facem câteva constatări interesante:

Variaţia e mare, căci, pe lângă cele 5 vocale obişnuite, se adaogă cele două vocale centrale (*ă* şi *î*) şi nu mai puţin decât 19 diftongi şi triftongi (a căror proporţie faţă de vocale este totuşi destul de redusă, dat fiind că toţi diftongii şi triftongii la un loc nu fac decât ceva peste 11% din vocalism). Cele 22 de consonante sunt în proporţie de 54,84% faţă de cele 26 de feluri de vocale (inclusiv diftongii şi triftongii) cu 45,16%. Repartiţia între consonante şi vocale este deci aproape egală, urmând de obiceiu după o vocală o consonantă, şi invers. Cele mai frecvente consonante sunt lichidele (*r*, *l*, *n*), mai apropiate de vocale, dând împreună 18,70%.

Observăm de asemeni că sunetele fonice sunt în proporţie de aproape 76% (45,16% vocale + 30,38% consonante fonice) faţă de 24% de afonice. Din această proporţie se explică sonoritatea limbii române. (Adevărat că fonia scade la sfârşitul cuvintelor, însă numai înainte de pauză sau când urmează cuvinte începătoare cu consonante afonice, deci destul de rar).

Cu privire la rezonanţă observăm că ea este în mare măsură orală. Cele două consonante nazale, *n* şi *m*, fac împreună mai puţin de 10% din totalul sunetelor româneşti. Nazalitatea acestora se prelungeşte asupra vocalelor învecinate, dar vocale cu adevărat nazale, ca în franţuzeşte (adică urmate de alte consonante decât *n* şi *m*) nu avem.

Repartiţia sunetelor asupra cuvântului nu stă totdeauna în raport cu frecvenţa lor. Astfel vedem bunăoară că frecvenţa lui *e* faţă

www.dacoromanica.ro

de *c* (+ *ĉ* + *k'*) sau față de *s* este de 10,14% față de 6,10% și 3,98%. Dacă comparăm cu aceste cifre numărul paginilor din Dicționarul enciclopedic « Cartea Românească » avem proporția de: 7½: 6 (exact: 25 pagini la *e*, 185 pagini la *c* și 151 pagini la *s*), ceea ce însemnează că cel mai frecvent sunet din limba română, vocala *e*, nu se întrebuințează decât foarte rar (aproape numai în neologisme) la începutul cuvintelor, pe când alte sunete, cu o frecvență destul de mică, precum e *c* (+ *ĉ* + *k'*) și *s*, se găsesc foarte des în poziție inițială.

Instructivă e și o comparație cu alte limbi. Astfel raportul între *i* și *e* sau între *s* și *r* e tocmai invers (sau aproape invers) la noi și la Neogreci, căci față de 7,65% (*i*) și 10,14% (*e*) la noi, ei au 10,58% (*i*) și 9,61% (*e*), iar față de 3,98% (*s*) și 7,41% (*r*) la noi ei au 7,16% (*s*) și 4,67% (*r*). Cu totul deosebită față de limba noastră este la ei deasa întrebuințare a lui *a*, cu 13% (față de 5,97% la noi) și a lui *t* cu 7,70% (față de 5,39% la noi).

Și o comparație cu limbile romanice arată uneori deosebiri destul de mari. Dacă ne limităm la vocale (fără diftongi și triftongi), vedem că proporția vocalelor « răsunătoare » (« éclatantes ») *a* + *o* este la noi de 23½%, ceva mai mică decât la Francezi (24%), dar cu mult mai mică decât la Italieni (46%) și mai ales la Spanioli (56%). În schimb vocala « ascuțită » (« aiguë ») *i* e la noi (17½%) aproape tot atât de frecventă ca în italiană (18%) și mai des întrebuințată decât în spaniolă (10%) și franceză (15%). De limbile surori (italiana 31%, spaniola 28%, franceza 23%) ne apropiem în întrebuințarea vocalei « clare » (« claire ») *e* (25½%). Fără să fie atât de răsunătoare ca italiana și spaniola, limba română este de o mare claritate.

Cumpătul, care caracterizează pe Români, se reflectează și în limba lui, întru cât el nu face uz de contrastele de apertură și durată. În limba-model (așa cum se aude pe scena Teatrului Național) vocalele lui nu sunt nici prea deschise nici prea închise și nici prea lungi ori nici prea scurte (cu excepția lui « i scurt » la sfârșitul cuvintelor). De asemeni nu avem consonante geminate.

D. MACREA și-a făcut statistica în modul următor. A luat cele dintâi 70 de cuvinte de pe pagina 67 a scriitorilor EMINESCU, CREANGĂ, SADOVEANU (Moldoveni), CARAGIALE, ISPIRESCU, BRĂTESCU-VOINEȘTI, ARGHEZI (Munteni), AGÂRBICEANU și BLAGA (Ardeleni) și a culegerilor de poezii populare de JARNIK-BÂRSEANU (din Transilvania) și E. HODOȘ (din Banat) și a numărat toate sunetele, 3266 cu toatele, socotind apoi în procente frecvența lor. Media pentru un cuvânt e de 4—5 sunete. A făcut apoi a doua numărătoare, la cele dintâi 70 de cuvinte de

www.dacoromanica.ro

pe pagina 67 a următoarelor scrieri și autori vechi din diferitele provincii românești: CORESI, VARLAAM, NECULCE, Palia dela Orăștie (1582), Noul Testament dela Bălgrad (1848) și Biblia dela București (1688). Rezultatele sunt aproape identice, ceea ce dovedește că metoda e bună. (Deosebirile mai importante privesc diftongul *ea* necontras în *e* și pe « u scurt »). Cifrele comparative pentru neogreacă le-am luat din L. ROUSEL, *Grammaire descriptive du Roméique littéraire*, iar pentru limbile romanice din P. FOUCHÉ, *L'état actuel du phonétisme francais* (1936). În *Bulletin Linguistique* VI (1938), p. 17—25 A. GRAUR și A. ROSETTI dau o listă a grupelor consonantice întrebuințate în românește la începutul, în mijlocul și la sfârșitul cuvântului. Deși ele sunt numeroase, frecvența lor — care n'a fost urmărită de autori — este mică.

Între cuvintele unei limbi, unele sunt mai « poetice » decât altele. Astfel *dor*, *codru*, *cuib*, *plaiu*... trec de cuvinte pline de farmec — și romanticii făceau des uz de ele — altele ca *brânză*, *cârcă*, *târnăcop*, *șpriț*... sunt « nepoetice ».

Într'un studiu pătrunzător, întitulat *La phonologie et la langue poetique* (Paris, 1935), J. VENDRYES arată că disocierea diftongilor în franțuzește este un mijloc întrebuințat de poeți spre a mări expresivitatea cuvintelor. « Există o reală deosebire între *pieux* (rostit în limba curentă într'o singură silabă) și *pi-eux*, *violet* și *vi-olet*. E în fond aceeași deosebire care separă *eau* de *onde* sau, în germană, *Frühling* de *Lenz*. E o diferență de v a l o a r e. Pronunțarea în patru silabe, *silenci-eux* dă o impresie de mister și de calm liniștitor, *harmoni-eux* are o muzicalitate mai bogată, *delici-eux* o savoare voluptoasă și alintătoare ». (Cf. D. MACREA în DR. IX, 368). Aceeași observație se poate face și în românește. Poeții noștri — și mai ales EMINESCU — întrebuințează adesea diftongi disociați: « privitori ca la *te-atru* », etc. Tot astfel G. DIMA și E. MANDICEVSCHI, compunând liturghiile lor, despart *jertfa la-u-dei*. (De asemeni: *I-e-rusalime*, *arhi-e-reul*, etc.).

Scriitorii « reușesc să aleagă și să combine cuvintele astfel încât să le facă să exercite o impresie misterioasă; aceasta va trezi în cititor o stare sufletească asemănătoare aceleia în care se găsea scriitorul ». — GRÉGOIRE, *Linguistique*, (1938, p. 171).

Cei chemați în primul rând să descifreze enigma **eufoniei** limbii cutărui poet, sunt poeții înșiși, dotați din fire cu un simț care lipsește altora. Când poetul e dublat de estetician, el va fi în stare să împărtășească și altora ceea ce descopere cu simțul său înăscut. Acesta e bunăoară cazul poetului L. BLAGA, ca interpret al lui Eminescu, al cărui farmec deosebit consistă mai ales în limba armonioasă pe care o întrebuințează în versurile sale. Cum în volu-

www.dacoromanica.ro

mele viitoare nu vom mai avea prilej să vorbim despre «limba poetică», cititorul ne va ierta o lungă citaţie din *Geneza metaforei şi sensul culturii* (1937, p. 92—95) de L. BLAGA:

«De ce taci când fermecată
Inima-mi spre tine 'ntorn?
Mai suna-vei dulce corn
Pentru mine vre odată?

Este de sigur în ultimele două versuri o exclamaţie întrebătoare, menită să dea expresie unor stări de lină melancolie. Poezia acestor versuri nu consistă însă numai în împrejurarea că poetul a izbutit să dea o expresie concretă unei ntrebări şi nedumeriri abstracte, care priveşte durata vieţii sale. Dacă aceste două versuri ar fi simplă expresie concretă a acestei întrebări, ne-ar fi dată posibilitatea să remaniem cuvintele şi ordinea lor prin expresii echivalente. Să se încerce odată operaţia de substituire. «Vei mai cânta vreodată dulce bucium pentru mine?». Ni se va concede că această expresie, deşi logic şi concret echivalentă, nu poate înlocui pe aceea a versurilor. Cuvântul «suna-vei» are, prin neobişnuitul inversiunii gramaticale, carate rare, un aer indecis între firesc şi solemn; cuvântul «dulce» din complexul «dulce corn» obţine, prin sonoritatea sa, el însuşi o nuanţă de dulceaţă sufletească; iar cuvântul «corn», scurt şi de o substanţă vocalică relativ profundă, are ceva dintr'o melancolie nesentimentală, organic stăpânită, a unui om care nu se complace de loc în prelungirea retorică a stărilor sufleteşti. Cuvântul «vre odată», pus la urmă, sugerează, prin poziţia sa în frază chiar, ceva din pierderea contemplativă în timp. Pe urmă întregul acestor două versuri se leagă, definitiv, în sine, ca un monom, pe care nimic nu-l mai poate sparge, ca un monolit fără fisuri şi atât de închegat că pare a rezista în materialitatea sa oricărei chimii adverse. Cuvintele, prin sonoritatea, ritmul, muzicalitatea, prin poziţia lor în frază, etc. dobândesc în limbajul poetic virtuţi şi funcţii, pe care nu le au ca simple expresii cotidiane. În limbajul poetic cuvintele nu sunt numai expresii, ci sunt corpuri, substanţe, care solicită atenţia şi ca atare. S'ar zice că stările sufleteşti exprimate în poezie câştigă, datorită acestor virtuţi actualizate ale cuvintelor, potenţa unui mister relevat în chip definitiv. Cuvintele limbajului poetic devin revelatorii prin însăşi substanţa lor sonoră şi prin structura lor sensibilă, prin articularea şi ritmul lor. Ele nu exprimă numai ceva prin conţinutul lor conceptual, ci devin revelatorii prin însăşi materia, configuraţia şi structura lor materială. Limba poetică nu întrebuinţează cuvintele numai pentru darul lor expresiv-conceptual, ci şi pentru unele virtuţi latente ale lor, pe care tocmai poetul ştie să le actualizeze. Aceste virtuţi ţin de substanţa sonoră şi ritmică ca atare. Cuvântul «poetic» este în materialitatea sa de sigur *altceva* decât o stare emotivă sau un gând, dar el prezintă tocmai în materialitatea sa şi ceva analogic stării emotive sau gândului. Limbajul poetic este prin urmare prin latura sa materială, ritmică şi sonoră ca atare, ceva «metaforic». Datorită limbajului poetic, o stare sau o trăire, ca mistere deschise, ne apar dintr'odată relevate. Încă odată: limbajul cu adevărat poetic

www.dacoromanica.ro

are acest aspect « metaforic », chiar şi atunci când nu utilizează metafore propriu zise. Limba poetică se deosebeşte de proza zilnică tocmai prin acest aspect, mulţumită căreia ea, în calitate de lume sonoră şi ritmică, devine icoana miraculoasă a unor stări sau lucruri, exprimate de altă parte şi conceptual prin ea. Limba poetică e aşa dar *revelatorie*, nu simplă expresivă, şi întrucât e revelatorie ea poate fi învestită cu epitetul « metaforicului », indiferent că utilizează sau nu metafore propriu zise ».

Cât de mult era preocupat EMINESCU însuşi de efectul sonor al cuvântului întrebuinţat, se vede din manuscrisele sale. Reproducem în clişeul alăturat o pagină ce ni se pare deosebit de caracteristică. Însemnările notate pe ea nu privesc numai rimele, care măresc atât de mult valoarea eufonică a versului eminescian, mai ales prin noutatea lor, ci şi ceea ce singur numeşte « colori », adică efectul acustic ce rezultă din potrivirea sunetelor. Vedem că dintre aceste cuvinte eufonice nu lipseşte nici acel « întorn » rimând cu « corn » pe care l-a relevat şi L. BLAGA şi în care sunete pline de sonorităţi ridică în mijlocul strofei două cupole de un farmec arhitectonic extraordinar. În ce măsură îşi dădea seama EMINESCU despre valoarea expresivă a fonemului reiese din ceea ce ne spune SLAVICI despre el: « Ceea ce-i atingea plăcut urechea erau mai ales sunetele *ea*, *oa*, *ia*, *ă* şi *â*, care lipsesc în neologisme » (la CARACOSTEA, *Arta cuvântului la Eminescu*, p. 24). De aici rezerva lui pentru neologisme. Caracteristic este că el simţea ca mai armonioase vocalele şi diftongii cei mai specific româneşti.

48 *a*. Precum efectul pe care-l produce rima, asonanţa şi aliteraţiunea constă în esenţă din repetarea în anumite poziţii a aceluiaşi sunet sau grupuri de sunete, tot astfel muzicalitatea unui vers nu o dau sunetele în sine, cu un cuprins mai melodic decât altele, ci r e p e t i ţ i i l e , a l t e r n a n ţ e l e sau c o n t r a s t e l e, infinite în varietatea lor, dintre diferitele sunete în cadrul aceloraşi versuri sau strofe.

Dacă examinăm iarăşi poezia lui EMINESCU, vedem că unul din mijloacele cele mai obişnuite la el este **repetarea vocalei accentuate** a cuvântului din rimă într'o silabă accentuată anterioară, mai ales în jumătatea dintâi a versului.

Adâncu-i luminându-i...
Înseninându-mi gândul...
Vino 'n codrul la izvorul...
Pe lângă plopii fără soţ...
Tot nu poate să adoarmă...
Dulce dragoste bălaie...
Şi n'o să am ce blestema...
Ca mâni toţi anii s'o urma...

www.dacoromanica.ro

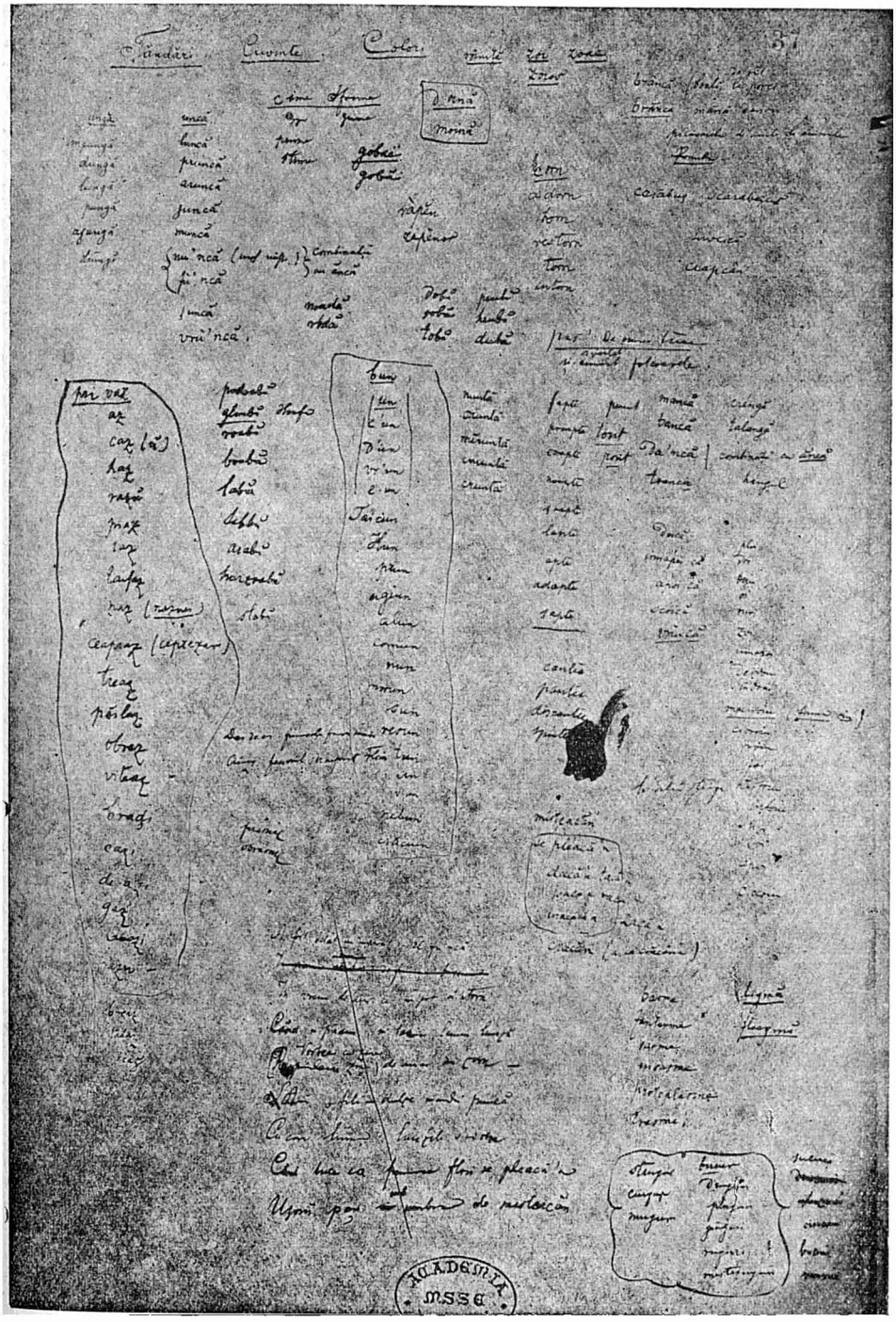

O pagină din manuscrisele lui EMINESCU.

www.dacoromanica.ro

Cu câte lacrimi le-am udat...
De cum răsare luna...
Simte inima-i că-i plină...
Nu le fac să fie azi...
Vântul tremură 'n perdele...
Peste ochii cuvioşi...
Umbre 'n codri ici şi colo...
Flori de tei în păru-i negru...

Uneori vocala rimei se repetă în silaba accentuată imediat precedentă:

Ne cunoşteam de mici copii...
Tremurând cu unde 'n spume...
Ea-l privea cu suflet dus...
Şi blând din cale-afară...
De ce nu vii tu, vină...,
Şi de dragi unul altuia...

Alte dăţi cele două feluri de repetare apar combinate, făcând ca vocala accentuată din rimă să răsune de două ori în corpul versului:

Ţârâesc încet ca greieri...
Varsă apelor văpaie...
De-asupra-i frunzele pustie...
Se scutur frunzele de nuc...

Avem şi versuri în care vocala accentuată din rimă se repetă în toate silabele accentuate precedente:

Şi dacă ramuri bat în geam...

În sfârşit găsim şi versuri care nu conţin decât vocala din rimă, atât în silabele accentuate, cât şi în cele neaccentuate:

Stelele 'n cer...

Asemenea repetări nu măresc numai muzicalitatea versului, ci şi plasticitatea lui. Cei patru *a* din «Şi dacă ramuri bat în geam», urmându-se la intervaluri ritmice egale, evocă lovirea crengilor în sticla ferestrei; cei patru *e* din «Stelele 'n cer» ne dau impresia licăririi ţintelor de aur pe bolta albastră a cerului.

www.dacoromanica.ro

Această repetare a vocalei din rimă nu poate fi întâmplătoare, ci ea formează unul din multele mijloace întrebuințate de EMINESCU spre a mări muzicalitatea versurilor sale. Faptul că n'o găsim în alte versuri, muzicale și ele, nu infirmă cele spuse, căci poetul dispune de infinite alte mijloace spre a ajunge același scop, dintre care n'are decât să aleagă. Să nu uităm cele spuse în § 47 *a*: urechea noastră e un filtru, capabil să rețină numai anumite sonorități. Astfel, chiar în versurile citate, vedem uneori că vocala din rimă se repetă în toate silabele, alteori numai în cele accentuate, alteori numai în silaba accentuată precedentă ș. a. m. d. În cazul dintâi urechea face abstracție de consonante, în cazul al doilea și de vocalele neaccentuate, în cazul al treilea de toate consonantele și vocalele afară de cea accentuată imediat precedentă, etc.

Dacă repetarea acelorași sunete — în cele mai variate forme — se poate constata relativ ușor, cu atât mai greu e să precizezi alternanțele și contrastele care dau **profilul muzical** al unui vers sau al unei poezii. Vom încerca totuși s'o facem cu una din cele mai melodioase poezii ale lui EMINESCU, cu *Rugăciunea*, pe care o reproducem întreagă:

Rugămu-ne 'ndurărilor,
Luceafărului mărilor;
Din valul ce ne bântue
Înalță-ne, ne mântue.
Privirea-ți adorată
Asupră-ne coboară
O, Maică preacurată
Și pururea fecioară,
Marie!

Am subliniat cele două versuri care formează sâmburele «Rugăciunii»: strigătul îndreptat, în momentul suprem, de un naufragiat al vieții către Puterea divină. Mai rar versuri de o mai concentrată expresivitate. Tot ce premerge și ce urmează e într'o legătură intimă și într'o armonie desăvârșită cu ele.

Rima bogată nu unește numai pentru ureche pe «bântue» cu «mântue», ci implorarea mântuirii e o urmare firească a acelei «bântuiri», care exprimă toată intensitatea unor crize sufletești

www.dacoromanica.ro

devenite insuportabile prin necontenita lor revenire. « Valul » ce crește năpraznic și amenințător din unduirea apei apare și în ritm: silaba accentuată se înalță după o urmare de trei silabe neaccentuate. Acest ritm, la rândul lui, aduce cu sine multele proparaxitone: formele verbale fără sufix « bântue », « mântue » (nu « bântuește », « mântuește »), construcțiile cu pronumele enclitic: « rugămu-ne », « înalță-ne », « asupră-ne » (nu « ne rugăm », « ne înalță », « asupra noastră ») și dativele « mărilor » și « îndurărilor ».

Mai mult chiar decât prin imaginile poetice, prin rimă, ritm, alegerea și potrivirea cuvintelor, poetul izbutește prin anumite sonorități armonice să ne pregătească pentru ca clocotul sentimentelor sale să răsune și în sufletul nostru. Limitând cercetarea la vocalele din silabele accentuate, cred că am ajuns să pot prezenta și în mod grafic, deci obiectiv, profilul muzical al « Rugăciunii » lui EMINESCU.

Cele trei vocale principale sunt *i-a-u*. Între vocala cea mai deschisă, *a*, și cele două vocale închise, *i* și *u*, se găsește o serie întreagă de vocale intermediare, dintre care ne-am deprins să mai deosebim cu deosebire două — pentru care avem și litere deosebite — pe *e* (între *a* și *i*) și pe *o* (între *a* și *u*). Scara vocalică e deci: *i e a o u*.

Aceste cinci vocale sunt distanțete unele de altele, în ceea ce privește înălțimea lor, prin câte o octavă. Numărul vibrațiilor lor simple e

u	o	a	e	i
450	900	1800	3600	7200

În unele limbi se mai găsesc și alte vocale. Astfel Francezii și Germanii au pe *ö* și *ü*, noi pe *ă* și *î*. Dacă asupra articulării vocalelor *ă* și *î* suntem azi destul de bine informați, nu știm prea multe despre înălțimea lor și deci nu știm sigur unde trebue așezate în scara vocalică. Judecând însă după efectul pe care-l produc asupra urechii noastre, locul lor e între vocalele profunde *o* și *u*, și adică *ă* mai aproape de *o*, iar *î* mai aproape de *u*. (WEIGAND însemna în transcrierea sa fonetică pe *ă* prin *ǫ* și pe *î* prin *ų*). Făcând abstracție de micile deosebiri ce există între *ă* și *î*, și așezându-le pe amândouă împreună, între *o* și *u*, căpătăm în românește un portativ cu șase linii, din care cea mai de jos e linia *u* și cea mai de sus linia *i*. (Pentru limba franceză sau cea germană portativul ar avea linia a șasea, pentru *ü* și *ö*, între linia *i* și linia *e*).

www.dacoromanica.ro

Dacă pe acest portativ imaginar însemnăm cu câte o liniuță orizontală cele 17 vocale din silabele accentuate (*-gă, -ră-; cea-, -mă-; va-, bân-; -nal-, mân-; -vi-, -ra-; -su-, -boa-; mai-, -ra-; -pu-, -cioa-; -ri-*) și unim capetele lor prin linii verticale, dobândim următorul profil muzical al poeziei Rugăciune:

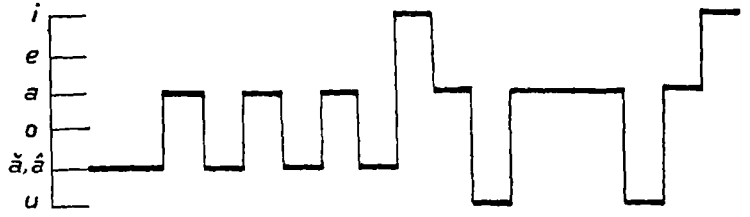

Profilul muzical al „Rugăciunii" lui EMINESCU.

Ce deslușim în această imagine grafică?

Descoperim înainte de toate «valurile» pe care le schițează și ritmul poeziei. Faptul că între vocalele accentuate nu se găsesc niciodată *e* și *o* (căci în diftongii *oa* și *ai*, *o* și *i* sunt elementele slabe care întovărășesc numai pe *a* accentuat) e caracteristic: sbuciumul sufletesc e prea mare pentru ca expresia lui să se oprească pe liniile vocalelor de transiție. În versurile care formează sâmburele poeziei e vorba de «valuri», nu de «unde»; profilul muzical nu schițează deci o unduire ușoară, ci o tălăzuire, o învălurare puternică.

Partea dintâi — cuprinzând primele patru versuri — se mișcă întreagă, în ridicări și coborîri egale, subt linia mijlocie a vocalei *a*. E un «de profundis clamavi», care amintește — după nimerita caracterizare a lui D. POPOVICI — sunetele de orgă. Culmile valurilor — silabele în care răsună vocala *a* — se găsesc totdeauna în cuvintele care, ca înțeles, deșteaptă în noi imaginea înălțimii sau a ridicării: «luceafăr», «val», «înalță».

În partea a doua a poeziei având să urmeze cuvântul «coboară», el e pregătit printr'o linie care, ea însăși scade dela cea mai mare înălțime, cu un scurt popas pe linia mijlocie, la cea mai mare adâncime: *i-a-u* (Privirea-ți adorată, Asupra-ne...).

În această parte a doua sbuciumul sufletesc apare mult intensificat, până se topește în acel strigăt cu care culminează poezia: Marie. Invocarea pe nume a Maicii Domnului tocmai la sfârșit — fără să

www.dacoromanica.ro

sufere alte cuvinte care ar umplea versul cu numărul de silabe al versurilor precedente — este de un efect deosebit. Dar numele Maria (care era dat şi nu putea fi deci înlocuit prin un alt sinonim) cuprinde vocala cea mai înaltă, *i*. Simţul de compoziţie al poetului nu putea lăsa această bruscă ridicare suspendată oarecum la sfârşitul poeziei. De aceea el i-a creat un contrapunct. Strofa a doua a poeziei — cuprinzând ultimele patru versuri — începe cu o silabă cu *i*. Această înălţare excesivă pe portativ, cere, la rândul ei, o coborîre dincolo de limitele păstrate în strofa dintâi a Rugăciunii. De aceea lui *i* din « privire » şi « Maria », le răspund cei doi *u* din « asupră-ne » şi din « pururea ». Valul prefăcut în munte, înainte de a se ridica a doua oară din adâncimi, stărue timp de trei silabe pe linia « a » în « coboară », « maică » şi « preacurată ».

Nu trebue să ne închipuim că EMINESCU a pus intenţionat în poezia sa toate elementele pe care le-a scos la iveală interpretarea noastră. El le-a găsit condus fiind de o instinctivă sete de muzicalitate. Dar multele variante păstrate — dintre care nici una nu are un profil muzical atât de armonios — dovedesc că perfecţiunea atinsă şi din punct de vedere al muzicalităţii nu se datoreşte numai unei inspiraţiuni momentane, ci nobilei străduinţe de a se ridica, prin căutare neodihnită, la înălţimea geniului înnăscut.

Dacă am încerca să aşezăm pe portativ şi alte poezii după principiile urmate în « Rugăciune », am da, probabil, greş, căci fiecare poezie îşi are profilul ei muzical particular. Încercarea de a găsi principii generale, potrivite pentru toţi poeţii şi pentru toate poeziile, o cred zadarnică.

În unele versuri m u z i c a l i t a t e a se uneşte — după cum văzurăm — cu p l a s t i c i t a t e a versului. Nu trebue însă confundată muzicalitatea cu o n o m a t o p e e a. Tocmai versul « Şi dacă ramuri bat în geam » ne-o arată. Într'adevăr, interjecţiile onomatopeice constând din *p* + vocală + *c* sunt în româneşte: *pac* pentru o explozie, *poc* pentru lovirea cu un obiect contondent, şi *pic* pentru sunetul produs de căderea unui strop de apă. Dacă poetul ar fi vrut să i m i t e sunetul produs de lovirea ramurilor de geam ar fi trebuit să aleagă cuvinte cu *o* în silaba accentuată. Faimosul vers al lui COŞBUC:

Prin vulturi vântul viu vuia

uneşte aliteraţiunea cu onomatopeea — căci un *v* prelungit imită suflarea vântului — ceea ce dă versului său o plasticitate mare, dar nu-l face deosebit de melodios.

Spre a ilustra deosebirea ce există între muzicalitate şi onomatopee reproduc sfârşitul poeziei *The cataracte of Lodore* de R. SOUTHEY (1774—1843), şi un fragment mai mare din traducerea română a lui ST. O. IOSIF. Atât poetul englez cât şi cel român au izbutit să imite în versurile lor căderea vijelioasă, sbuciumată şi frământată a apei: nici unul însă n'a scris o poezie care să exceleze prin muzicalitatea ei.

www.dacoromanica.ro

CATARACTA LADOREI

. . . Sărind şăgalnică,
Crescând năvalnică,
Slăbind târîindu-se,
Ţâşnind lăfăindu-se,
Fugind asvârlindu-se,
Aiurând svârcolindu-se,
Ocolind plecându-se,
Săltând rentorcându-se,
De peste tot şi-adună
În goana-i ce detună
Şuviţele ei săltăreţe,
Din care sar alte, răsleţe,
Pe care-apoi iarăşi le 'ndrugă
Pân la o nouă fugă.
Scurmând şi opintindu-se,
Luptând si despletindu-se,
Ea îşi urzeşte ţesătura ei
Că stai uimit şi pleoapele
Le 'nchizi fără să vrei.
Rămâi aşa nedumerit
Şl asurzit şi aiurit
De larma ce-o fac apele
În cursul lor ne mai oprit.

Săgeată, pornind,
Şoptind, forfotind,
Clocotind şi cotind,
Smorcăind, horcăind,
Ici picând strop cu strop,
Ici jucând în potop,
Năruind, stăruind,
Tremurând, murmurând,
Ţârâind, pârâind,
Ropotind, bobotind,
Duduind, zguduind,
Vâjâind, gâfâind,
Aromind şi momind
Şi murind, tresărind şi sărind
Şi fierbând şi turbând,

Galopând şi săpând şi rupând şi surpând,
Strălucind, clipocind, nălucind, rătăcind,
Lunecând, zdrumicând, şi jucând şi trecând,
Unduind, şerpuind şi suind şi vuind,
Spumegând, fumegând, răpăgând şi strigând,
Dănţuind, chefuind, duduind şi hiind
Bolborosind, regăsind, poposind şi sosind,
Şopăind, ropăind, ţopăind, hopăind,
Frământând şi cântând, desfătând şi săltând.

Mereu, mereu coboară, domoală ori zglobie
Bătrâna cataractă, vulcan de apă vie,
Împreunând tot soiul de zgomote ciudate
Cu-a valurilor sale schimbări neîncetate
Şi-şi trâmbiţă sonora
Şi vesela solie...
Aşa coboară apa 'n cădere la Lodora...

THE CATARACTE OF LADORE

. . . Recoiling, turmoiling and toiling and boiling,
And gleaming and streaming and steaming and beaming,
And rushing and flushing and brushing and gushing,
And flapping and rapping and clapping and slapping,
And curling and whirling and purling and twirling,
And thumping and plumping and lumping and jumping,
And dashing and flashing and splashing and clashing;
And so never ending, but always descending,
Sounds and motion for ever and ever are blending,
All at once and all o'er, with a mighty uproar,
And this is the way the water comes down at Lodore.

www.dacoromanica.ro

V. Scrierea

49. În strânsă legătură cu fonologia este şi **grafia.** În cuvintele *cale, colea, cum* nu există un *c*, ci trei feluri de *c*, rostiţi mai nainte sau mai înapoi în gură, după cum sunt urmaţi de un *a*, de un *o* sau de un *u*. Fonemul *c* e o abstracţiune, făcută de mintea noastră simplificatoare, din toate nuanţele de *c* auzite în diferite cuvinte. Litera *c* redă, la rândul ei, această abstracţiune. De multe ori distincţia între două sunete cu articulări asemănătoare e foarte greu de făcut. Astfel în felul cum rostesc Basarabenii pe *bine* nu prea ştim dacă vocala din silaba a doua e un *e* închis sau un *i* deschis; în *chem* unii pronunţă un *k* muiat, alţii un *t* muiat; unii Istroromâni pronunţă la fel pe *las* şi pe *laşi*, fără ca urechea unui Dacoromân să distingă dacă consonanta finală e *s* sau *ş*.

Cum însă noi Românii, nu am inventat un alfabet, ci am adoptat litere străine pentru trebuinţele noastre, cunoaşterea diferitelor faze prin care a trecut grafia românească nu are un interes linguistic, ci mai mult filologic, ajutându-ne ca să putem citi exact textele din vremurile trecute.

Adaptarea alfabetului chirilic la trebuinţele limbii române a fost în general destul de lesnicioasă, căci numărul mare al buchilor permitea găsirea unor semne adecvate pentru sunete pe care alfabetul latin le poate reproduce în mod foarte imperfect. Pentru cele două vocale centrale tipice, *ă* şi *â*, serveau când semnele slave pentru cei doi «ier» *(ъ, ь)* — care redau uneori şi vocalele afonizate dela sfârşitul cuvintelor — când semnul ѫ, din care a rezultat, pe cale fonologică, în bulgăreşte un *ă*. Acelaşi semn, modificat în ѧ, devine o slovă curat românească prin care se redă un *n (m, ŋ)* silabic sau grupul *â* + *n*, *m* sau *ŋ*. (Pe cât se pare prin ѧ se putea reda şi un *n* constrictiv sau se indică chiar numai nazalitatea vocalei precedente). Diftongii *ea, ia* şi *iu* erau redaţi prin ѣ, ѧ, ꙗ şi ю, putându-se astfel deosebi de *e* + *a*, *i* + *a*, *i* + *u* (în hiat), distincţie pe care n'o putem face în ortografia actuală *(teamă-leal, piatră-fiastru, viu-viul)*. Un *i* ca parte slabă a unui diftong era marcat uneori prin й — şi acest semn al scurtării asupra lui *i* a trecut şi în vechea ortografie cu litere latine *(noĭ, boĭ, ĭa)* — sau prin ї, pentru a reda pe *i* dublu în *i-i̯e* şi *i-i̯a*. Firește că nu lipsesc nici semnele cu dublă întrebuinţare sau, invers, mai multe semne pentru acelaşi sunet. Avem chiar

www.dacoromanica.ro

pedanterii ortografice — imitate după Slavi — precum scrierea lui *o* din *ochiu* (la singular) cu un punct, iar la plural cu două puncte. Pentru *ş* şi *j* avem slovele ш, ж; africatele *ce*, *ge*, *ţ* şi *dz* se simţeau ca un singur sunet şi se scriau cu câte un singur semn: ч, џ, ц şi ѕ; ca acestea erau redate şi grupele *şt* şi *cs* prin câte un singur semn: щ şi ѯ.

Încercările de a înlocui buchile cu literele alfabetului latin — mai puţin numeroase şi mai nepotrivite spre a reda sunetele specifice ale limbii noastre — au întâmpinat dela început dificultăţi mari. Calvinii ardeleni, care au scris şi tipărit întâiele scrieri româneşti cu litere latine, au adoptat în mare parte ortografia ungurească, cu unele semne diacritice pentru sunetele care nu se găseau în ungureşte (*è* pentru *ă*, etc.). Tot astfel unii străini. Când şcoala ardeleană a încercat, la sfârşitul secolului al XVIII-lea, să dovedească şi prin grafie originea noastră latină, s'a pus la temelia ortografiei noastre principiul e t i m o l o g i c. Dela CLAIN datează multe particularităţi ale scrierii noastre, între altele punerea unui *s* micuţ subt *t* spre a reda pe *ţ* — în care el a recunoscut combinaţia *t* + *s* — sau *é* pentru *ea*.

În desvoltarea ulterioară a ortografiei noastre au fost adoptate câteva semne diacritice, care evitau echivocurile supărătoare ale ortografiei actuale. Astfel distincţia ce se făcea între *i* şi *u* plenison şi *ĭ* şi *ŭ* semivocalic, precum şi scrierea diftongilor *ea* şi *oa* cu *é* şi *ó*, ne dădea mijlocul de a distinge în scris, ca şi în vremea alfabetului chirilic, diftongii de grupurile vocalice repartizate pe două silabe. Tot prin *ĭ* se însemna *i* final afonizat, putându-se deosebi de cel obişnuit *(afli*, dar *şcolĭ*, *pomĭ)*. Părăsirea acestui fel de a scrie din motive de ordin estetic, spre a se evita prea multe semne diacritice deasupra şi dedesubtul literelor, a făcut ca ortografia noastră actuală să cuprindă unele lipsuri însemnate. Pe de altă parte, emanciparea treptată de tendinţa latinizantă, a simplificat ortografia de semne ca *ḑ* pentru *z* în cuvinte de origine latină şi de *ĕ (pĕr)*, *ŏ (fŏră)*, *ê (vênt)* şi *û (fûntână)*, pentru *ă* şi *â*, după criterii etimologice. Numai grafiile *â* şi *î* s'au păstrat pentru acelaşi sunet, după cum se găsea în mijlocul cuvântului *(bătrân)* sau la începutul *(îmbrac)* şi sfârşitul cuvântului *(urî*, deci şi *urît)*. Din italieneşte am împrumutat felul de a reda pe ч şi џ chirilic prin *c* şi *g* urmat de *e* şi *i (cer*, *ger)* iar pe к, г chirilic, urmaţi de *e* şi *i*, prin *ch*, *gh (chip*,

www.dacoromanica.ro

ghem). Din franţuzeşte am luat semnul *j* pentru a reda pe ж chirilic *(jar)*. Cazul invers, ca semnele alfabetului român să fi servit altui alfabet, îl avem în noua ortografie turcească, care a luat dela noi litera *ş*.

Aşa cum e astăzi, ortografia noastră nu este ideală. Totuşi e cu mult mai simplă şi mai limpede decât multe alte ortografii şi poate fi perfecţionată prin modificări ce i se mai pot aduce. O ortografie perfectă nici nu e imaginabilă, iar necesitatea de a o revizui din timp în timp e firească. Nu trebue uitat un lucru: noi nu scriem cum vorbim, ci cum au scris înaintaşii noştri. Cum limba evoluează necontenit şi rostirea se schimbă, semnele cu care îmbrăcăm această limbă se aseamănă cu un costum moştenit de copii dela părinţi, care trebue ajustat pe talia celor ce-l îmbracă.

50. Am arătat mai nainte că **limba scrisă** e numai un surogat al celei **vorbite**. Faptul că omul, atunci când îşi aşterne gândurile în scris, e silit să compenseze unele mijloace expresive, ca gestul, mimica, intonaţia, prin mijloace lexicale, sintactice şi stilistice, şi împrejurarea că cel ce scrie are tot răgazul să-şi construiască frazele după modele celebre şi să înlocuiască o construcţie cu alta, au dat limbii scrise un caracter particular, care a influenţat în parte şi limba vorbită a cărturarilor. Această influenţă nu se simte numai în morfologie, sintaxă, frazeologie şi alegerea cuvintelor, ci şi în rostire. În ţări ca Germania, în care şi cărturarii vorbesc în familie graiul local, **limba scrisă** a devenit **limba comună**, influenţată mai ales în rostire de pronunţarea locală a vorbitorului, dar influenţând şi ea dialectele. Urmărirea atentă a unor asemenea fenomene şi la noi ar fi de sigur interesantă din punct de vedere linguistic.

VI. Onomatopeea

51. Dacă punem alături cuvântul franţuzesc *table* cu echivalentele lui româneşti, nemţeşti şi ruseşti *masă*, *Tisch* şi *stol*, ne convingem imediat că între sensul cuvântului şi între sunetele din care e compus nu există un raport de corespondenţă, deoarece aceeaşi noţiune poate fi redată în diferite limbi — şi chiar şi în aceeaşi limbă — prin combinaţii fonice diferite. Totuşi avem şi cazuri destul de dese când sunetele din care e compus un cuvânt încearcă

www.dacoromanica.ro

în mod evident, să se adapteze ideii cuprinsă în cuvântul respectiv. Vorbim în asemenea cazuri despre onomatopee.

Nu ne vom ocupa cu problema onomatopeei ca bază a rădăcinilor indoeuropene. Se știe că asemenea păreri au fost emise adesea. Nu e greu să găsești — mai ales când te autosugestionezi — o legătură între înțelesul vag al unei rădăcini și între sunetele care o compun. Asemenea încercări de a înlocui faptele cu plăsmuiri ale imaginației au dus la generalizări și exagerări compromițătoare pentru o idee, care urmărită cu prudență și discernământ, poate da rezultate interesante.

« Într'o școală germană, profesorul voind să explice verbul onomatopeic, a adus ca exemplu: *der Donner r o l l t*. Dar știm că *rollen* nu e o formație onomatopeică creată de Germani, ci e luată din v. francez *roler*, care vine din latinescul *rotulare* ». (MEYER-LÜBKE, în *Revue de linguistique romane*, 1925, p. 20). — În strigătul picherii (bibilicii) Românilor din unele regiuni li se par că aud cuvintele *prind păduchi*.

Prin reacțiune s'a născut un fel de scepticism față de onomatopee în general. Mai ales în epoca pozitivistă a generației trecute, cercetătorii nu se simțeau în largul lor pe acest teren, care, oricât de mult va fi studiat, tot va rămânea, după expresia unui pasionat cercetător al onomatopeei, H. SCHUHARDT, un labirint.

Sunt limbi, cum e bunăoară cea bască, în care coloritul onomatopeic are un rol fonologic. Pentru un Basc, palatalizarea consonantelor e un mijloc de a exprima politeța sau simpatia și bunăvoința față de cineva. Același cuvânt, care rostit cu *n*, *l* sau *t*, exprimă numai ideea, fără nicio nuanță afectivă, ia locul unui diminutiv (ipocoristic) de-al nostru când e pronunțat — mai ales în graiul copiilor — cu *ń*, *l'* sau *t'* (cf. J. LOHMANN, în *Forschungen u. Fortschritte* XIII, 1937, p. 421—422). Asemenea importanță nu are la noi onomatopeea. Totuși ea este singurul izvor fertil de creație de tulpine nouă, cu mijloace proprii (și nu prin împrumut din altă limbă), și este un mijloc foarte des întrebuințat în graiul familiar și popular spre a da vorbirii o mai mare plasticitate, un **colorit stilistic**. Într'o expunere asupra rostirii nu poate deci lipsi capitolul despre onomatopee.

Nu avem, firește pretenția să deschidem căi largi în acest labirint. Am vrea numai să găsim un fir al Ariadnei, făcând distincție între diferitele feluri de cuvinte onomatopeice, precum i n t e r j e c ț i i l e p r i m a r e (sunetele reflexe) ca *ah*, *of*, *valeu*... prin

www.dacoromanica.ro

care reacţionăm când suntem cuprinşi de un sentiment intensiv de durere, mirare, bucurie, admiraţie...; interjecţiile cu care chemăm sau alungăm animalele: *cuţu*, *piri-piri*...; interjecţiile cu care ne adresăm copiilor spre a le atrage atenţia asupra unei primejdii sau să-i speriem, ca *bâja*, *bibi*, *baubau*, sau pe care le întrebuinţăm în locul cuvintelor obişnuite, când vorbim cu ei, precum *caca* «urît» şi «ieşire la scaun», *mumos* sau *găgălaş* (stâlcite din «frumos» şi «drăgălaş» după felul de a vorbi al copiilor); în sfârşit cuvintele-ecou, la origine simple exerciţii de vorbire în gura pruncilor, cărora cei din jurul lor le împrumută un înţeles, ca *papa* «mâncare», şi dintre care unele, ca *mama*, *tata* pot ajunge să înlocuiască cu totul vechile cuvinte ce exprimau aceste idei (lat. *mater*, *pater*, păstrate în toate limbile romanice). Toate acestea au oarecare înrudire cu onomatopeele propriu zise.

Onomatopeele adevărate, **cuvintele imitative**, sunt de două feluri: unele redau prin sunete o impresie acustică, altele una vizuală. Cele dintâi sunt cele originare. Dacă *a bâjbâi* însemnează «a umbla repede încoace şi încolo mulţi de-odată», acest sens e secundar, căci verbul a însemnat la început «a face *bâj-bâj*»; mulţimea a produs mai întâi o impresie asupra urechii prin sgomotul produs (care Românului i se pare că e o combinaţie a consonantelor *b* + *j*) şi numai în al doilea rând prin mişcarea însăşi.

Având, şi în privinţa onomatopeelor, tendinţa de a distinge înainte de toate ceea ce e curat românesc, vom căuta să lămurim mijloacele întrebuinţate de limba noastră la crearea lor şi să cunoaştem măsura în care sunt puse la contribuţie mijloacele cunoscute şi din alte limbi, precum reduplicarea (*bâjbâi* din *bâj bâj*, *mormăi* din *mor mor*...), împerecherile gemene (*treanca-fleanca*, *fâţa-mâţa*, *gâra-mâra*, *cioc-boc*...), nazalizarea (*ţânţar* din *ţ-ţ*), rotacizarea (*bârzăun* din *bz*), etc.

Toate acestea vor forma obiectul unui capitol special din volumul dedicat «Rostirii».

www.dacoromanica.ro

C) CUGETAREA LINGUISTICĂ

52. Vorbirea se poate asemăna cu radioemisiunea. Ea are un post de e m i s i u n e — vorbitorul, — unul de r e c e p ţ i e — ascultătorul — şi un p r o g r a m — obiectul vorbirei. Fără un vorbitor şi un ascultător nu există vorbire şi deci nici limbă.

« Celui qui parle ne fait pas seulement une émission de sons et celui qui écoute n'est pas un simple récepteur des sons, mais... tous les deux construissent ensemble le langage; les deux fonctions, acoustique et motrice, se commandent et s'influencent ». (A. GEMMELLI, în *Journal de Psychologie*, XXXIV — 1937 — p. 658).

M o n o l o g u l e ceva în afară de felul normal de a vorbi: pot ajunge dela fereastră la uşă şi sărind într'un picior, dar umbletul normal se face cu două picioare. S. KARCEVSKI e cel ce a accentuat în timpul din urmă mai ales consecinţele pe care le are asupra graiului nostru faptul că la temelia lui se găseşte d i a l o g u l. « Le dialogue est tantôt une alternance de *questions* et de *réponses*, tantôt une discussion où s'affrontent des thèses opposées, des énoncés ». (*Phrase et proposition*, 1937, p. 60). Dacă *unde* în româneşte nu are sensul lui « d'où » franţuzesc, ca în latineşte, ci a lui « où », această desvoltare semantică neaşteptată se explică prin faptul că cel ce întreba *unde?* se aştepta la un răspuns care începea cu *de* (*de acasă, dela şcoală*, etc.). Un fel de atracţie a răspunsului l-a făcut pe întrebător să anticipeze pe acest *de* chiar la întrebare: *de unde vii? — De acasă.* Urmarea a fost că *de* a fost simţit ca particulă care arăta punctul de plecare, iar lui *unde* nu i-a mai rămas decât sensul vag local. Invers, întrebarea *de ce nu se însoară?* atrage răspunsul *de prost (ce e)*, în care *de* primeşte sensul « pentrucă ».

Pentru ca dela postul de emisiune la cel de recepţie să se poată stabili o înţelegere, se mai cere aceeaşi l u n g i m e d e u n d ă, se cere ceea ce psihologii numesc « configuraţie », adică aceeaşi sensibilitate şi dorinţă de înţelegere la vorbitor şi ascultător.

Din aceste condiţii pentru realizarea vorbirii, una poate fi neglijată în consideraţiile noastre, oricât de importantă ar fi ea în sine.

www.dacoromanica.ro

E vorba de o b i e c t, pe care l-am asemănat cu programul radioemisiunii. Acesta este infinit de variabil. Din punct de vedere l i n g u i s t i c nu ne interesează însă c e comunicăm altora, ci c u m o facem. Nu gândul în sine are să ne preocupe, ci g â n d i r e a, şi nici măcar procesul psihic al cugetării — care formează obiectul psihologiei — ci ceea ce se petrece în mintea noastră atunci când exteriorizăm gândurile noastre prin graiu viu, deci cugetarea l i n g u i s t i c ă.

Câtă diferenţă este între felul nostru de a g â n d i şi felul de a e x p r i m a p r i n v o r b e cugetele noastre, înţelegem imediat, dacă ne dăm seama că primim de afară s i m u l t a n un număr însemnat de impresii pe care creierul le înregistrează şi elaborează î n a c e l a ş i t i m p, dar pe care graiul nu le poate exprima decât c o n s e c u t i v. Când asist la o reprezentaţie de operă, văd pe cântăreţi pe scenă, pe şeful de orchestră dirijând, pe domnul dinaintea mea legănându-se, aud aria cântată de tenor, acompaniamentul orchestrei şi tuşitul vecinului dela stânga, simt în acelaşi timp cotul celui din dreapta apăsându-mă în coaste şi miros parfumul doamnei de lângă mine. Când încerc însă să comunic altuia toate aceste senzaţii, trebue să o fac p e r â n d. Această discordanţă între gând şi vorbire ne supără adesea. Ea explică unele fenomene linguistice interesante, precum c o a r t i c u l a ţ i a, a c c e l e r a r e a mişcării (vorbirea a l l e g r o) şi c o n t a m i n a r e a (care se poate asemăna cu trucul de care uzează unii regisori, când pe filmul ce prezintă un personaj îndeplinind o acţiune în prezent, suprapun nişte imagini prin care se arată amintirile lui din trecut).

Obiectul comunicărilor noastre poate fi foarte variat, precum melodiile sunt nenumărate. Pe acelaşi instrument muzical poate fi executată o sonată sau o gavotă, o nocturnă sau un vals; după aceeaşi gramatică pot fi exprimate cele mai variate gânduri. Ceea ce ne interesează pe noi, nu e melodia — gând, ci felul cum e executată la un anumit instrument, adică cum e exprimată într'o anumită limbă. Căci aceeaşi bucată muzicală poate fi cântată la pian, la flaut şi la vioară sau la violoncel; numai tehnica variază; altfel ating degetele clapele pianului, altfel deschid găurile flautului şi altfel apasă coardele violinii sau ale violoncelului. Dacă fiecare instrument muzical îşi are timbrul lui, fiecare limbă îşi are s t r u c t u r a e i i n ţ e r n ă. Felul cum limba română, cu structura ei internă, exteriori-

www.dacoromanica.ro

zează prin graiu viu ceea ce gândește sau simte un Român, este scopul volumului rezervat « Gândirii linguistice ».

El va cuprinde prin urmare trei mari capitole:

RECEPȚIA,

EMISIUNEA,

LUNGIMEA DE UNDĂ.

I. RECEPȚIA

53. Ne vom așeza mai întâi la postul de recepție, fiindcă acolo se învață limba. Auzind vorbind pe cei din jurul lui, copilul ajunge, prin analizarea și interpretarea celor auzite, să poată vorbi însuși.

W. WUNDT a asemănat pe cel ce învață o limbă cu un om pe care îl duci din ograda bătută de soare într'o odaie cu storurile lăsate. Ochii lui se vor deprinde numai încetul cu încetul cu întunerecul; pupilele lui mărite vor distinge mai întâi obiectele ușor de recunoscut și numai într'un târziu tot « aranjamentul » camerei. Acest proces de **analiză** îl face și copilul. Încetul cu încetul el distinge din frază cuvintele, mai întâi pe cele care exprimă noțiuni cu care operează mereu, și ajunge astfel să-și însușească aparatul complicat al limbii materne.

Fiul meu, când era micuț, avea obiceiul să strângă de pe jos tot ce găsea. *Dă-i lu tata*, îi ziceam, întinzând mâna după acele obiecte, cu care nu voiam să se joace. Într'o zi îmi aduse singur o floare pe care o ridicase de pe jos, zicându-mi: *dăilu*. Din cele auzite dela mine, el analizase mai întâi pe *tata*, element cunoscut; restul, *dăilu*, era un complex de sunete cărora le dase interpretarea pe care o provocase în mintea lui gestul meu cu mâna întinsă, un fel de a exprima trecerea obiectului dela el la mine (tata). Abia mai târziu ajunse să desprindă și pe *dă* din *dăilu* și să recunoască — n'aș putea spune la ce vârstă — pe *i* și pe *lu*, cu rosturile lor sintactice.

54. Gândirea noastră nu se realizează prin lipirea unor cuvinte de altele, fraza nu e deci un fel de mozaic compus din părticele (cuvinte), ci noi gândim în fraze, pe care le analizăm în cuvinte.

Ceea ce am spus în § 37 despre silabă se potrivește și la cuvânt. Silabisind trebue să desarticulăm ceea ce fusese rostit coarticulat; scoțând cuvântul din frază trebue să desfacem în părți componente

www.dacoromanica.ro

ceea ce este contopit. « Culmilor sonore » din cuvânt le corespund « accentele » în frază. Fenomenele de fonetică sintactică se explică tocmai prin faptul că diferite părți ale frazei sunt pentru vorbitor atât de strâns împletite între sine încât sufer aceleași modificări ca și când ar forma un singur cuvânt: dacă în unele părți ale Moldovei se zice *ma face* în loc de *mă face*, e pentru că *ă* din *mă* nu a rămas neschimbat, ca *ă* final din *casă*, ci s'a desvoltat ca *ă* proton din *barbat*, *pacat* (în loc de *bărbat*, *păcat*). Între cuvintele contopite în frază nu există în românește, în vorbirea normală, hotare precise, precum nu există granița între silabele coarticulate. Dacă n'ar fi așa, EMINESCU n'ar putea rima pe *muncă* cu *nu'ncă*, pe *mesteacăn* cu *se pleacă'n*, etc. (Cf. încercările de acest fel pe fila de manuscris reprodusă de noi la p. 89). După cum despărțirea silabelor se face în ortografie după anumite reguli mai mult sau mai puțin arbitrare, tot astfel și despărțirea cuvintelor din frază. Precum e greu să spunem ce e în definitiv « silaba », este aproape cu neputință să dăm o definiție mulțumitoare pentru « cuvânt ». Anchetatorii Atlasului Linguistic Român nu știau adesea dacă cutare complex de sunete trebue notat într'un cuvânt sau în mai multe, iar ortografia oficială a Academiei Române e neconsecventă când cere să scriem *pentrucă* dar *pentru ca*, *deoarece* dar *cu toate că*, etc. Scriem *nu-l văd* dar *nu l-am văzut*, dând lui *l* când valoare enclitică, când proclitică. De rostit, rostim *nulvăd* și *nulamvăzut*. Grecii vechi scriau cuvintele într'una și ca ei scriau Slavii, pe care i-au imitat și cei ce au scris mai întâi românește.

Criterii sigure de ordin formal pentru a ști unde începe și unde sfârșește un cuvânt nu există decât în anumite limbi. Astfel în grecește spiritul lin sau aspru arăta la cuvintele începătoare cu o vocală sau *r*, începutul cuvântului; tot astfel în nemțește, ocluziunea coardelor vocale (« spiritul lin »), înainte de a articula începutul vocalic al unui cuvânt marchează, și pentru ureche, granița de dinainte a cuvântului, în opoziție cu limba franceză, care face legătura (« liaison ») între începutul vocalic al unui cuvânt și sfârșitul consonantic al celui precedent. În limbile cu accentul pe silaba dintâi, ca cea cehă sau ungurească, se poate cunoaște cel puțin începutul cuvântului; în cele cu accentul pe silaba finală, accentul e semnalul pentru sfârșitul cuvântului. În limbile cu armonie vocalică, ca cea ungurească sau turcească, hotarele unui cuvânt se recunosc după

www.dacoromanica.ro

faptul că toate morfemele se orientează în vocalism după timbrul vocalei radicale: ung. *napnak* « soarelui » față de *népnek* « poporului », *hirtelen* « fără veste » față de *hallatlan* « neauzit ».

55. În limbi ca cea română, unde procliza se întâlnește alături de encliză, unde fonetica sintactică joacă un rol important și unde nu avem criterii formale pentru a recunoaște granițele unui cuvânt, e foarte greu să desparți cuvintele din frază după criterii formale sigure. **Simțul analitic** instinctiv al subiectelor vorbitoare dă uneori greș. Atunci se ivesc cazurile de a n a l i z e g r e ș i t e, cunoscute din cele mai multe limbi. De acest fel sunt d e g l u t i n ă r i l e ca în cazul lui *buric*, *târtan*, despărțite greșit din **umburic* (lat. *umbilicus*), **untârtan* (din germ. *Untertan*, propriu « supus austriac »), deoarece au fost înțelese ca *un* + *buric*, *un* + *târtan*. Tot astfel din lat. **ambulester* s'a născut adjectivul *îmbuiestru* (de ex. *un cal îmbuiestru* « buiestraș »); iar acesta fiind apropiat de *un cal în galop*, s'a născut despărțirea greșită: *un cal în buiestru* (ca și când *buiestru* ar fi substantiv). Comparativul *mai iușor* a fost despărțit în *mai ușor*, de unde s'a generalizat forma *ușor* în locul vechiului *iușor*. Cazul invers, de a g l u t i n a r e — mai rar la noi — îl avem în numele localității *Avrig*, din *a* (= la) + **Vrig* (din săsescul *Freck*). Interesant e cazul conjugării istroromâne *io mega*, la persoana întâi a prezentului, alături de *io meg* « merg ». Acest *-a* final adăugat provine din combinații ca *io meg aclo* « merg acolo », care au putut fi analizate ca *io mega clo*, căci la Istroromâni un *a* inițial neaccentuat dispare adesea și alături de *aclo* se întâlnește, chiar mai des, forma *clo*. Instructive sunt și cazurile împrumuturilor străine înțelese și analizate greșit. Acuzative formate cu dezinența *-t* în ungurește, precum *bút* (dela *bu*), *kaput* (dela *kapu*), *terhet* (dela *terh*) au fost luate de Români — care formează în același fel acuzativul și nominativul — drept nominative: *but*, *căput*, *tărhat*. Invers, ung. *csoport* a fost considerat ca acuzativ și s'a format dela el un nominativ — inexistent în ungurește — *ciopor*. La aceste exemple date de N. Drăganu (DR. IV, 754) se mai poate adăuga *ismă* din ung. *izmat*, considerat ca acuzativ (DR. VII, 117).

Dintre diferitele definiții ce s'au dat « cuvântului » cea mai potrivită ni se pare cea din Dicționarul Academiei: grup de sunete (mai rar un singur sunet) pe care putem să-l obținem prin analiza

www.dacoromanica.ro

unei fraze şi care reprezintă ultima unitate independentă cu acelaşi înţeles (sau înţelesuri) pentru toţi membrii unei comunităţi linguistice.

56. Ceea ce face ca definirea lui « cuvânt » să fie atât de anevoiasă, e mai întâi împrejurarea că definiţia vrea să stabilească hotare clare acolo unde ele nu există.

A. MEILLET a arătat (în *Linguistique historique et linguistique générale*, vol. II, p. 9—13) că în franţuzeşte noţiunii « lup » îi corespunde cuvântul *loup*, care e invariabil şi deci poate fi analizat subt această formă unică din orice frază în care e întrebuinţat. « În latineşte, dimpotrivă, nu există niciun cuvânt care să însemneze « lup ». Dacă vrem să zicem că l u p u l a venit, avem forma l u p u s; dacă vedem l u p i i, l u p o s; un număr mare d e l u p i: *luporum;* am făcut ceva p e n t r u l u p i: *lupis*, etc. Niciuna din formele acestea nu poate fi considerată mai mult decât celelalte ca nume al lupului ». În românește e ca în latineşte. Noi nu avem o **formă-tip** pentru noţiunea « lup », ci mai multe forme — după rolul pe care cuvântul îl are în frază — dintre care însă fiecare deşteaptă, deodată cu ideea funcţiunii morfologice, imaginea lupului, aceeaşi în toate « cazurile ».

Dacă în Dicţionarul enciclopedic « Cartea Românească », în dreptul figurei care reprezintă animalul, se găseşte — ca şi în titlul articolului — forma *lup*, aceasta e o pură convenţie a dicţionarelor noastre, nevoite să aleagă o singură formă. Tot astfel, la verbe, se alege forma infinitivului, îndreptăţită oarecum să fie considerată ca formă-tip, fiind singura care nu implică ideea de timp, mod, număr şi persoană, ca celelalte forme verbale. Cât de puţin se acopere însă infinitivul cu forma-tip se vede din dialectul aromân, unde el nu există de loc şi unde ideea cuprinsă de « a cânta » sau « a dormi » trebue redată printr'o formă a verbului finit.

57. Ar fi greşit să deducem, din cauză că în românește nu suntem în stare să arătăm care e forma-tip corespunzătoare unui substantiv sau verb, că în mintea subiectelor vorbitoare nu există abstracţiunea care implică în sine toate formele flexionare ale unui cuvânt variabil. Aceste forme se pot asemăna cu expresiile diferite pe care le are faţa cuiva. Deşi expresia feţii unui prieten nu este aceeaşi totdeauna, sunt totuşi în stare să-mi evoc ori şi când faţa lui.

www.dacoromanica.ro

Precum cuvântul e analizat din frază, astfel **tulpina** poate fi analizată, prin eliminarea succesivă a tuturor elementelor dezinențiale sau derivative, din diferitele forme flexionare sau derivate ale unui cuvânt. Delimitarea tulpinei o facem fără greutate, conduși de simțul nostru analitic înnăscut. Greutatea se ivește iarăși numai în momentul când vrem să definim ce e « tulpina », « dezinența » sau « afixul » și când căutăm să precizăm cu termeni tehnici linguistici procesul psihologic ce se petrece în mintea subiectului vorbitor în momentul când analizează tulpina unui cuvânt. Numirea pe care linguistul e nevoit s'o inventeze, naște de obiceiu ea însăși idei greșite, iar îngrădirea în definiții exclude n u a n ț e l e care alcătuesc s u p l e ț e a limbii.

Într'adevăr, începând cu *dhâtu* « lege » din gramaticile sanscrite și trecând la ῥιζώματα—*radices* ale gramaticilor greco-latini, vedem că în mod fatal numirea introdusă de filolog se întemeiază pe o metaforă și implică deci o idee preconcepută. Ideea aceasta era în consonanță cu concepția de organism viu pe care o aveau unii despre limbă, și care a condus la părerea școlii romantice, că la începutul graiului omenesc nu existau propoziții ci « rădăcini ». Azi nu mai sunt mulți care să creadă acest lucru, dar mulți linguiști continuă să fie convinși, cu POTT, că « rădăcina » în linguistică este, ca « rădăcina » în matematici, o abstracțiune creată numai de învățați, spre a le înlesni operațiunile cu noțiuni ireale, și că acestei abstracțiuni nu-i corespunde nimic în mintea subiectului vorbitor. Dar puterea de abstracțiune nu e o prerogativă a linguistului, ci ea se găsește, în măsură mai mare decât o admit unii, la orice subiect vorbitor, la copii ca și la analfabeți.

Aceeași abstracțiune pe care o face cercetătorul științific, se realizează în subconștientul individului vorbitor atunci când, dintr'un număr oarecare de forme morfologice și derivate ale aceluiași cuvânt, extrage, prin analiză, complexul de sunete, care nu mai poate fi redus fără ca ideea fundamentală să devină neînțeleasă; această idee fundamentală, strâns legată de un complex de sunete, apare, uneori nuanțată și variată, în toată seria formelor morfologice și derivative. Mai potrivit decât « rădăcină » — din care « crește » cuvântul — este, dacă menținem expresia figurată, cel de t u l p i n ă: partea esențială și văzută, care rămâne după ce am despoiat copacul de crengi sau cuvântul de dezinențe și afixe.

Am putea defini deci « tulpina » ca un sunet sau un grup de sunete, constant în simțul unei limbi, care se repetă în toate formele flexionare sau în toate cuvintele aparținând aceleiași familii semantice. (DR. VI 217). Cu o rezervă totuși. Precum cuvântul *lup* implică toate celelalte forme flexionare, *tulpina unui cuvânt nu e în mintea noastră numai un complex fix de sunete, ci acest complex î m p r e u n ă c u*

www.dacoromanica.ro

toate modificările formale care se produc în momentul flexiunii sau derivării. Din familia *porc, porci, porcar, porcărie, poarcă, purcel...* tulpina e *porc* împreună cu toate morfonemele cărora se datoresc variantele *porč, poarc, purc* şi *purč.* Pe de altă parte, sufixele din *adunătură, muietură, acriturâ, borîturâ* şi *umplutură,* deşi apar sub formele *-ătură, -etură, -itură, -îturâ* şi *-utură,* sunt nu numai din punct de vedere evolutiv (*e* din *ă* după palatală, *î* din *i* după *r*), ci şi static, pentru interpretarea pe care o dăm astăzi limbii noastre, «acelaşi sufix». Căci vorbitorul nu păstrează în mintea lui numai materialul din care poate analiza, în orice moment, abstracţiunile «tulpină» şi «sufix», ci şi toate morfonemele care apar atunci când sufixul se leagă de tulpină. (DR. VI, 219).

58. A doua cauză care face atât de grea definiţia «cuvântului», este tendinţa noastră de a căuta să facem deosebiri între «cuvânt» şi «fraza» din care face parte, sau să stabilim o ierarhie între aceste două noţiuni. În realitate o deosebire esenţială nu există, iar raportul între cuvânt şi frază nu-i cel de subordonare, ci de coordonare. **Cuvântul** *nu-i decât o* **formulă simplă** *pentru un complex de idei, ca şi fraza.* Când zic despre găină că *cloceşte,* spun acelaşi lucru, dar mai pe scurt, ca şi când aş zice că *stă pe ouă ca să scoată pui.* Cel ce traduce dintr'o limbă într'alta, îşi dă seama cât de greu este uneori să găseşti în limba proprie echivalente pentru cuvinte străine: adesea eşti silit să le redai prin propoziţii întregi. *Bogăţia şi expresivitatea unei limbi stă în mare parte în putinţa de a reda idei cât mai variate prin asemenea formule simple, în loc de a le circumscrie prin fraze.*

Dacă ne dăm exact seama de complexul de idei cuprins într'un cuvânt, înţelegem şi multe din evoluţiile de înţeles, datorite faptului că o *notă secundară din acest complex de note e ridicată la rangul de notă principală, sau, invers, că notele esenţiale la origine se pălesc cu timpul şi pot chiar dispărea cu totul.* Precum arată etimologia, sensul originar al verbului *a cără* era «a pune marfa în car spre a o transporta dintr'un loc într'altul». Dacă nota principală «car» devine notă accesorie, iar pe primul plan al atenţiei se ridică nota «transportului», pot zice şi *am cărat cu roaba* sau *cu calul.* O mulţime de alte exemple de acest fel vom întâlni în volumul despre Cugetarea linguistică.

www.dacoromanica.ro

Am arătat mai sus (§ 9) ce rol mare are, în desvoltarea semantică a unui cuvânt, contagiunea: *a aprinde* are sensul actual numai fiindcă ideea originară de «a aprinde» s'a pătruns de ideea cuvântului *foc*, cu care se găsea în tovărășie. Chiar și sufixul se poate contagia de radicalul cu care se găsește adesea în unire. Cuvântul nu e întrebuințat singur, ci în legătură cu alte cuvinte, iar prin contactul cu ele «se ia» și pe el ceva din coloarea acestora. Cuvântul nu e un calup, în care ideea să se toarne astfel încât să încapă exact în el, ci o formă dintr'un material mlădios, care se adaptează conținutului, primind în sine și bucăți din conținutul cuvintelor învecinate. «Limba n'are oase, ca să se mlădie după gând», zice un proverb popular. Nici chiar cuvinte cu un înțeles atât de precis, ca *bou*, *mămăligă* sau ca numeralul *doi*, nu au numai un singur sens. *Ești un bou* însemnează «ești un prost», *e o mămăligă* va să zică că e «moale», iar *două trei lemne* va să zică «câteva, puține lemne». Întrebuințând o idee mai veche, K. v. Ettmayer (*Über das Wesen der Dialektbildung*, 1927, p. 7) face deosebire între «sensul» (germ. «Sinn») și «însemnarea» (germ. «Bedeutung») unui cuvânt, adică între ideea pe care o deșteaptă în cineva cuvântul rostit singur și între ideea aceasta modificată prin cuvintele în vecinătatea cărora se găsește în frază.

59. În asemenea împrejurări e dela sine înțeles că **interpretarea** pe care o dă ascultătorul cuvântului auzit joacă un rol deosebit de mare și explică în mare parte desvoltările semantice ale cuvintelor.

Cele dintâi limbi pe care istoria ni le-a păstrat, apar bogate și cu construcții gramaticale complicate; din cele mai vechi timpuri cuvintele în împerecherea lor nu sunt numai niște căi drepte, pe care gândurile să poată călători dela om la om, ci ne apar adesea ca drumuri șerpuitoare, cu legături multiple între ele, pe marginea cărora cresc flori parfumate și boschete tăinuite, în care gândul să se poată ascunde la nevoie. Moștenind dela părinți aceste căi bătătorite de generații întregi, noi nu umblăm cu gândurile noastre pe ele pasivi, ci fiecare subiect grăitor e singur un inginer de poduri și șosele, contribuind la întreținerea și lărgirea lor și găsind poteci nouă de legătură între cele vechi. Nu există trecător, oricât de umil, care să nu fi lăsat în trecere o urmă pe aceste căi, nu e minte gânditoare și inimă simțitoare să nu fi contribuit la sporirea limbii.

www.dacoromanica.ro

La postul de recepţie nu stă un străin, ci cineva care vorbeşte aceeaşi limbă ca şi emitentul şi e deci în stare să umple cu fantazia sa lacunele din comunicarea ce i se face. Uneori el înţelege greşit, sau alt fel decât a înţeles cel dela postul de emisiune. Interpretând cuvântul în felul său, el îşi îmbogăţeşte tezaurul lexical cu înţelesuri nouă.

Câteva exemple arată ce voim să spunem.

Verbul *a rade* are — după cum complementul e «părul» sau «pielea» — două nuanţe de sens: «a t ă i a părul cu briciul» şi «a c u r ă ţ i pielea de păr cu briciul». *Mi-am ras barba* înseamnă în mintea celui dela postul de emisiune «mi-am tăiat cu briciul părul crescut pe bărbie». Cel dela postul de emisiune poate înţelege pe *a rade* în celălalt sens şi să interpreteze «mi-au curăţit bărbia de păr». Din această nouă interpretare se naşte noua ecuaţie: *barbă* = bărbie.

M e t o n i m i a nu e în cele mai multe cazuri, ca metafora, o figură pe care o face vorbitorul spre a da mai multă coloare expresivă spuselor sale, ci rezultatul unei interpretări nouă la postul de recepţie. Când întrebuinţez cuvântul *masă* pentru «mâncare» sau *lumină* pentru «lumânare» o fac fiindcă am dat o interpretare figurată frazelor: *mi s'a făcut rău ieri la masă* gândită: «pe când stăteam la masă» şi înţeleasă: «în timpul mâncării» şi *am lucrat la lumină*, gândit ca germanul: ich arbeitete beim L i c h t şi înţeles ca germanul K e r z e.

Pe când prepoziţia *de* avea încă înţelesul lui «din», expresia *nu pleca de loc* însemna «nu pleca din loc». Acest *de loc* a putut fi interpretat ca o întărire a negaţiunii, întocmai ca *rien* franţuzesc (din lat. *rem*), care într'o frază ca *je ne fais rien* însemna la origine «nu fac (niciun) lucru». Astfel *nu pleca de loc* a ajuns să însemneze: «în niciun caz».

Sensul unui cuvânt poate varia după punctul de vedere asupra căruia te-ai fixat. Când doctorul îţi zice că *ai să te faci bine*, cuvântul *bine* îl interpretezi ca «sănătos».

În unele regiuni — de ex. în Bucovina — oamenii când se întâlnesc în biserică se sărută. Obiceiul de a se săruta, când se văd, îl mai au la noi şi femeile. Aşa se explică de ce «salutarea» şi «sărutarea» s'au putut confunda în româneşte, ca şi în alte limbi de altminteri (de ex. în spaniolă sau în bulgăreşte). Originea lui *săruta* e latinescul *salutare*.

www.dacoromanica.ro

Când un cuvânt primește un sens nou, acest înțeles nou îl introducem sau îl simțim de obiceiu și în locuțiunile care mai păstrează accepțiunea veche. Astfel *a cere*, care vine din latinescul *quaerere*, însemna la început « a căuta », sens pe care îl avea în limba veche (*laudă Domnul ce cer el* = Dumnezeu laudă pe cei care îl caută) și-l are până azi în dialectul istroromân și meglenoromân. Mai târziu însă a ajuns să însemneze ceea ce Francezul exprimă prin « demander » și cu acest sens nou îl interpretăm și într'o frază ca: *grâul a început să se ceară*, pe care l-am traduce în franțuzește « à être demandé », deși în expresia aceasta se păstrează sensul vechiu: « à être cherché », ca și în proverbul popular *unde se găsește frâul, se cere* (în variante: s e c a u t ă) *și calul.*

Și d i f e r e n ț i e r i l e de sens sunt de cele mai multe ori rezultatul unor interpretări individuale, care pot deveni apoi mai mult sau mai puțin colective. Astfel în regiunile vestice cuvântul *inimă* are pe alocuri forma *irmă*. Alături de această formă, pătrunde în graiul dela țară forma literară *inimă*, care pentru cei deprinși să zică *irmă* e alt cuvânt. Morăreasa din Valea Ierii mi-a explicat: « *inima* e cea care bate în piept, *irma* e cea care te doare; domnii îi zic stomah ». Cuvântul vechiu a rămas deci în expresia populară *mă doare irma.*

Am arătat în DR. II, 62 un caz analog. În limba literară se conjugă *eu lucrez, tu lucrezi, el lucrează*..., prin Ardeal se zice *eu lucru, tu lucri, el lucră*... Formele din urmă sunt cele obșnuite în familia mea; numai eu, subt influența limbii literare, rostesc, de câțiva ani încoace, de când mi-am dat seama de această deosebire, *lucrez*. Copila mea, auzind dela mumă-sa *lucru* și dela mine *lucrez*, făcea, când era mică, următoarea distincție: *lucru* pentru lucrul manual (cusutul, gătitul, direticatul), *lucrez* pentru lucrul la biurou, unde mă vedea de obiceiu pe mine. De aceea odată, când m'am dus în grădină, « să lucrez » la straturile cu legume, ea m'a corectat: « Te duci să l u c r i, căci ți-ai luat lopata ! ».

Asemenea interpretări nu se restrâng la partea semantică a cuvintelor, ci și la întrebuințarea lor sintactică sau frazeologică. Instructiv în privința aceasta e cazul lui *dânsul*, care în cursul timpului a devenit egal cu *el*. Devenite sinonime, s'a simțit trebuința unei diferențieri. Pentru mine, *dânsul, dânsa* e mai respectuos decât *el, ea*. Vorbind despre bună-mea ziceam totdeauna *dânsa ;* vorbind despre

www.dacoromanica.ro

un prieten, ziceam *el*. Această distincție am întâlnit-o și la alți cunoscuți, din regiuni foarte deosebite. Când aud pe un Moldovean zicând despre masă că *a căzut ceva subt dânsa* sau despre pisică că *s'a jucat cu dânsa*, mi se pare foarte nepotrivit. Moldovenii nu-și dau seama, în ce condiții întrebuințează pe *dânsul* și pe *el*, deși o fac după o regulă sintactică foarte consecventă: *dânsul* are locul după prepoziție, *el* în alte cazuri. Această regulă sintactică s'a născut printr'o largă interpretare a uzului vechiu de a întrebuința pe *dânsul* după prepoziția *a* (mai târziu *la*). Se zicea *mă duc (l)a-dânsul* (lat. *ad ipsum illum*), dar mă duc *cu-nusul* (lat. *cum ipso illo*). Mai pe urmă s'a zis și *mă duc cu dânsul*, iar prin generalizare, *dânsul* a înlocuit pe *el* după oricare prepoziție.

Tot astfel, după ce deosebirea între *omul bun* și *omul cel bun* a început să dispară, vedem cum Românul, reinterpretând materialul său linguistic, începe să stabilească o regulă nouă sintactică, sau cel puțin o preferință de a întrebuința pe *cel* atunci când atributul nu e un adjectiv simplu, ci o construcție perifrastică: *pânea albă*, dar *pânea cea de toate zilele ; ceasul înaintat*, dar *până la ceasul cel de moarte*.

Salutul, la întâlnire sau la despărțire, era *ziua bună* sau — cu topică afectivă — *bună ziua*. După ce, prin deasă întrebuințare, nota afectivă a început să dispară la *bună ziua*, cele două feluri de a se saluta au devenit și din punct de vedere stilistic sinonime. Diferențierea n'a întârziat: în unele regiuni se zice *bună ziua* la întâlnire și *ziua bună* la plecare sau, în altele, cel ce salută mai întâiu zice *bună ziua*, iar cel ce răspunde, zice *ziua bună*.

În § 46 am arătat că interpretarea materialului linguistic poate duce și la ivirea unor legi fonologice nouă.

II. Lungimea de Undă

60. Înainte de a trece dela postul de recepție la cel de emisiune, vom vorbi despre l u n g i m e a d e u n d ă, fără de care înțelegerea între cele două posturi nu e imaginabilă. Între vorbitor și ascultător trebue să existe consensul tacit de a întrebuința fiecare mijloacele de exprimare pe care le-ar folosi și celălalt în situații asemănătoare; se cere ca ascultătorul să fie pregătit să completeze din materialul său propriu de limbă ceea ce vorbitorul n'a izbutit

www.dacoromanica.ro

să exprime desăvârșit sau a crezut că e de prisos să o facă, fiind sigur că interlocutorul său îl va « ghici » și atunci când întrebuințează aluzii sau nu-și desvoltă gândul până la ultimul amănunt. Între vorbitor și ascultător trebue stabilită o **legătură sufletească**, o concordanță, un paralelism conceptual și afectiv.

61. Înainte de toate avem, ca mijloc de legătură cu ascultătorul, **apelul**, care se poate asemăna cu *alo, alo!* cu care începem o conversație telefonică. **Interjecțiile** de felul lui *mă, fă, bre, hăi...*, sau cele prezentative, ca *na, ian, iată...* sunt asemenea apeluri. Evoluția de sens pe care a suferit-o în românește *adică*, interjecție, care în limba veche însemna « iată », iar azi introduce, ca *anume*, o explicație următoare, arată cum asemenea simple apeluri pot primi un rol sintactic mai desvoltat.

Interjecția poate avea, ca și intonația sau gestul, rolul de a împrumuta unei forme verbale caracterul ei modal. Forma *pleacă* devine un « mod » verbal în momentul când tonul ridicat sau gestul cu mâna întinsă trădează că nu avem a face cu constatarea redată în franțuzește prin « il s'en va », ci cu ordinul « va-t'en ». Dacă ridic umărul, imperativul *pleacă* nu mai e o poruncă, ci exprimă ideea că « n'am nimic împotriva plecării tale ». Asemenea gesturi pot fi înlocuite prin interjecții: *ian pleacă* sau *hai pleacă!* exprimă nerăbdarea vorbitorului de a-și vedea interlocutorul plecat. La întrebări, *oare pleacă?* trădează atitudinea de nedumerire a vorbitorului.

În *Dicționarul Academiei* s'a arătat că *ba* nu era la origine o particulă negativă, ci preciza numai, într'o convorbire, că punctul de vedere al celui ce răspunde e altul decât al vorbitorului: *Ar fi bine să nu mai amânăm plecarea. — Ba da, s'o amânăm. — Ba nu, chiar acum să pornim.* Tot astfel *da* preciza, la origine, numai atitudinea de nerăbdare sau nedumerire a celui ce poruncea sau întreba ceva: *Da pleacă odată! Da nu pleacă și el?* Apăsarea asupra cuvântului lângă care se așeza *da*, a făcut să devină — chiar la Slavii dela care l-am împrumutat — particulă afirmativă: *Merită prețul, da prețul tău!* Apoi: *Merită prețul tău? — Da!*

În locul interjecțiilor *mă, fă*, etc. — sau alături de ele — numele persoanei căreia ne adresăm poate fi întovărășit de un morfem dezinențial: alături de **mă** *Mihai*, avem — cum am mai spus în § 21 — *Ioan*e sau **mă** *Ioan*e. Asemenea forme se numesc **vocative;**

www.dacoromanica.ro

gramatica clasică le așează între cazurile declinării. Ele se aud atât de des în limbă, încât forma de vocativ poate deveni forma generală a numelor proprii: pe lângă *Petru* avem — și la nominativ — *Petre*, iar dacă în loc de *Ioan* se aude mai adesea *Ion*, este fiindcă dela vocativul *Ioane* s'a format un nominativ nou *Ion* (ca *doamne-domn*).

Propunându-ne să studiem mai de aproape vocativul românesc în volumul despre « Organizația limbii », relevăm aici numai două fenomene interesante:

a) În opoziție cu numele de ființe, care formează vocativul cu dezinențe sau cu interjecții, animalele le chemăm de obiceiu cu elemente lexicale deosebite. Într'adevăr, vocativul dela *câne* este în românește *cuțu*, dela *porc* e *celu* — *porcule* zicem unui om, când îl asemănăm cu acest animal — dela *gâscă* e *liba-liba*, etc. Asemenea elemente lexicale sunt sau de origine onomatopeică (de ex. *cuțu*, răspândit în foarte multe limbi) sau scurtări ale nominativelor articulate *(celu* din *purcelu)* sau — precum a arătat V. Bogrea în DR. I, 78—79 — însuși numele animalului într'altă limbă: auzind pe Unguri — mari cultivatori de gâște — că chiamă aceste pasări cu însuși cuvântul care însemnează gâscă *(liba)*, i-au imitat și Românii. Pentru alungarea animalelor limba are alte elemente lexicale: *țiba! hi!* etc.

b) La plural, vocativul — masculin și feminin — are forma dativului articulat: *băieților, fetelor!* Precum am arătat aiurea, acest vocativ necunoscut dialectelor transdanubiene, s'a născut, prin interpretare nouă, din construcții ca *spun vouă, fraților creștini, să vă pocăiți!* — în care *fraților creștini* e o apoziție a lui *vouă* precedent, deci acordat cu el. Trebuința de a avea și la plural pentru vocativ o formă dezinențială deosebită de a nominativului, a făcut ca din graiul solemn al cazaniilor, acest *fraților* să intre — însă numai în vremuri relativ recente și numai încetul cu încetul — și în limba curentă.

Tot prin dezinențe deosebite se distinge apelul verbal, adică **imperativul**, pe care gramatica clasică îl socotește între m o d u r i. Cât de strânsă e legătura între vocativ și imperativ, sau între imperativ și interjecție, se vede, între altele, din faptul că și unul și altul sunt întovărășite de interjecții *(Ioane bre!* și *vino bre!)*, din împrejurarea că un morfem care indică vocativul poate trece ca morfem

www.dacoromanica.ro

al imperativului și că o interjecție — invariabilă dela natură — poate primi dezinența imperativului. Cazul dintâi s'a întâmplat cu imperativele *vină!* și *vino!* sau *adă!* și *ado!* care au primit dezinența de vocativ dela *soră* și *soro;* cazul al doilea îl întâlnim la *haidem!* și *haideți!* variante des întrebuințate pentru *haide!* Întâlnim și cazul invers, ca un imperativ să devină simplă interjecție. Acesta e bunăoară cazul lui *ui*, scurtat din *uite* (iar acesta din *uită-te*) sau a vechiului *blem*, păstrat încă în Maramureș cu sensul germanului «auf!». Acest *blem* era la origine un imperativ, cu înțelesul de «să plecăm» și continuă pe latinescul *ambulemus*.

62. Un caz special e cel al **invocativelor.** Pentru ca să subliniezi, stilistic, comunicarea, invoci mărturia cuiva, atrăgându-l în cercul imediat al preocupărilor tale și apelând la el, ca să-ți confirme cele spuse sau cel puțin să nu mai fie un «el» desinteresat, ci să devină un «tu» pe care-l poți cita ca martor.

Iată câteva exemple.

Din *Basmele* lui MERA: «Se pun dracii pe lucru și *dă-i și dă-i*, pe întrecute și a doua zi... erau dealul și valea una». Alt exemplu din *Poveștile* lui I. POP-RETEGANUL: «Îndată se dă călugărul peste cap și se face fecior, iar mânăstirea fată ca mai nainte, și—*du-te copile!*» (vol. I, p. 38). Acest imperativ + vocativ, prin care povestitorul se adresează direct persoanelor despre care vorbește, e cu mult mai plastic decât «și plecară imediat amândoi», precum ar fi zis un povestitor cu mai puțin temperament. Dintr'o nuvelă de M. SADOVEANU: «Mai stăm noi o leacă și pe urmă, numai s'arată, *măi tată*, o groază de mistreți» (*Sămănătorul*, II, 603). Povestitorul simțind încă groaza pe care i-au pricinuit-o mistreții apăruți pe neașteptate, invocă — și când povestește — ajutorul tatălui său, pe care îl chema în copilărie de câte ori se simția amenințat. Din *Amintirile* lui CREANGĂ (p. 28): «Nici *tu* junghiu, nici *tu* friguri, nicio altă boală nu s'a lipit de noi». Această lipsă de acord între *tu* — prin care citează vorbitorul oarecum înaintea sa boalele, ca să se răfuiască cu ele — și între *s'a lipit*, la persoana a treia, e de un mare efect stilistic.

Cel mai obișnuit fel de invocative este al puterii divine. *Doamne!* a devenit expresia curentă care arată minunarea *(Doamne, că frumoasă mai este!)*, iar *dragă Doamne* e o locuțiune aproape sinonimă

www.dacoromanica.ro

cu « chipurile » *(Eram și noi, dragă Doamne, cu mustăți, intrasem în lume.* M. SADOVEANU, *Sămănătorul*, III, 231).

În poezia populară română e caracteristică invocarea frunzei verzi la început; mai rare sunt invocări ca acel plin de sonorități *mugur, mugurel*, sau *florile dalbe* care se întrebuințează ca refren, ultimul în colinde.

Foarte obișnuită este pomenirea dracului — și nu numai subt forma de vocativ, ci mai ales subt cea de « caz general », după o particulă întrebătoare. Am întrebat pe câțiva profesori de limba română, deprinși cu analiza gramaticală, cum își explică geneza unor expresii ca: *ce dracu* (sau *naiba* sau *focul* sau *păcatele*) *faci?* sau: *ce naiba are dulapul acesta de nu se deschide?* Toți le consideră eliptice. Cea dintâi s'ar fi născut din: *ce — dracu să te ia! — faci?*, cea de a doua ar fi o exprimare abreviată a întrebării: *ce are dulapul?* și în același timp a răspunsului: *naiba știe (că eu nu știu)!* Noi credem că avem a face cu cazuri de brevilocvență, ca altele, pe care le vom discuta îndată. În rezerva mintală a Românului, deprins să dea frâu liber sentimentelor sale — precum dovedesc mai ales înjurăturile pe care le întrebuințează atât de des — există o mulțime de expresii ca cele cu care profesorii de română au încercat să completeze frazele considerate de ei ca eliptice. Câte un *dracu să te ia!* îi « scapă » adesea Românului mânios; *naiba știe!* celui nedumirit. Dela asemenea exclamațiuni, care trădează mânia, necazul, plictiseala, contrarietatea și alte sentimente pe care le exprimă foarte des, cuvinte ca *dracu, naiba, focul, păcatele*, etc. s'au i m p r e g n a t cu un conținut de natură afectivă, s'au c o n t a g i a t atât de mult, încât au ajuns la urmă să-și piardă înțelesul originar și să devină simple i n s t r u m e n t e s t i l i s t i c e spre a exprima mânia, necazul, contrarietatea, plictiseala, etc.

63. În loc de apelul *alo, alo!* întrebuințat la începutul conversațiilor telefonice, avem la radioemisiune un **semnal.** Cu primele tacturi din marșul « Pe-al nostru steag e scris unire », cu care semnalizează Radio București emisiunea, se pot asemăna cuvintele-semnale pe care le întrebuințează limba spre a o r i e n t a pe ascultător.

Între acestea cel mai interesant este fără îndoială **articolul,** o inovație linguistică pe care n'o cunosc nici chiar limbi atât de evoluate ca cea latină. Articolul se poate asemăna cu tablele indica-

www.dacoromanica.ro

toare pe care călătorul le găsește la intrarea sau ieșirea dintr'o localitate, având însemnat pe ele numele comunei, distanța dela sau până la localitatea următoare și, când se despart mai multe drumuri, direcția pe care trebue să apuce.

Rostul articolului în limbă nu este altul decât să prevină pe ascultător — să s e m n a l i z e z e — că persoana sau lucrul de care e vorba nu este un « novum », ci un cineva sau ceva cunoscut de toată lumea ori persoana sau lucrul despre care a fost vorba în cele precedente: *A fost odată un împărat. Î m p ă r a t u l avea două fete. F e t e l e aveau și ele copii.* Dacă persoanele sau lucrurile nu ne sunt cunoscute din cele precedente, articolul ne previne că imediat va urma o determinare a lor, că vom afla imediat de cine sau de ce e vorba: *Împăratul J a p o n i e i a declarat războiu Chinei.*

64. Pronumele demonstrativ, din care s'a născut articolul în cele mai multe limbi, este mijlocul linguistic care înlocuește arătarea printr'un gest cu mâna. Când un adult zice: *păpușa aceasta*, traduce cu vorbe ceea ce un copil exprimă prin cuvântul *pupa* spre care arată cu mâna. (Dacă adultul face și gestul arătător când zice *păpușa aceasta*, aceasta însemnează o demonstrație pleonastică și e o rămășiță din graiul său copilăresc sau o relictă din vremea când omul se găsea pe o treaptă culturală primitivă). Între mijloacele de orientare trebue socotită și **demonstrația** prin cuvinte care înlocuesc gesturile **(deixis).**

Prin p r o n u m e l e d e m o n s t r a t i v e indicăm persoana sau obiectul asupra căruia ne îndreptăm atenția, cerând și ascultătorilor noștri să facă același lucru. *Acela* e un « el acolo (încotro arăt) ». Această demonstrație poate servi, ca și articolul, spre a i n d i v i d u a l i z a: în *pomul acela a crescut strâmb* e vorba de un exemplar de pom, în opoziție cu genul sau specia la care mă gândesc când zic *pom să crească până în cer, nu s'a văzut.* Tot ca articolul, pronumele demonstrativ poate s u b s t a n t i v a un adjectiv. Numele popular al sifilisului e *cel pierit;* în loc de *alb u l ochilor* se zice în unele regiuni *m'a pălit în c e l alb* sau *se uită numai cu a l alb* (Cf. ALR, I 24/3888, 24/825).

Interesant e rolul de morfem sau instrument gramatical pe care îl iau unele a d v e r b e d e m o n s t r a t i v e. Astfel *ecce (eccum)* latin a devenit un element întăritor pentru adverbe și pronume;

www.dacoromanica.ro

îl găsim în partea dintâi a lui *aci*, *acolo*, *acest*, *acel*, etc. Compusele cu asemenea demonstrative se decolorează în curând şi pierd, prin banalizare, din pregnanţa lor. Exemplul adverbului demonstrativ *illac* e edificator în privinţa aceasta. Precum *celui-là* cuprinde în franţuzeşte o demonstraţie mai accentuată decât *celui*, tot astfel *acela* (scos în evidenţă mai întâiu prin demonstraţia *eccum*, pus înainte, apoi prin *illac*, întrebuinţat enclitic) era la origine mai expresiv decât *acel*. Cu timpul însă nota întăritoare dată de demonstraţia adăugată, *illac*, s'a şters cu totul şi *acela* a devenit sinonim cu *acel*. (Ca de obiceiu în asemenea cazuri, a intervenit, printr'o nouă interpretare, o diferenţiere, care însă nu mai e semantică, cum era la început, ci sintactică; s'a stabilit adică topica *acel om*, dar *omul acela*).

Acelaşi *illac* servea să întărească sensul prepoziţiei locale *a* (din lat. *ad*). Când se zicea — precum se mai zice pe alocuri şi astăzi — *mergem a munte*, prepoziţia *a* arăta numai direcţia. Spre a da o preciziune mai mare, s'a spus *mergem la a munte*, adică « acolo la munte ». Din contracţiunea celor doi *a* învecinaţi s'a născut *mergem la munte* (ca *clasa doua* din *clasa a doua*); prin automatizare, prepoziţia *la* (din *la* + *a*) a înlocuit pe *a* (păstrat numai în expresii ca *acasă*, *amoiu*, *amurg*, *aminte*, *a vânat*, etc.).

65. Demonstraţia este adesea o simplă referire la cele anterioare: *în aceste condiţii* (adică în condiţiile arătate mai nainte) *nu mă învoiesc*. Trebuinţa de a arăta spre cele precedente poate produce în unele limbi nişte instrumente gramaticale cu o foarte deasă întrebuinţare, precum e *en* şi *y* în limba franceză *(de l'argent, j'en ai; à l'école, j'y vais...)*. Rolul important al **anaforei** în limbă a fost arătat în urmă mai ales de K. BÜHLER (întemeiat în mare parte pe BRUGMANN) în a sa *Sprachtheorie*. *Toţi oamenii sunt muritori. Caius e om. Deci Caius e muritor*. Acest *deci* e anaforic. Anafora prin excelenţă, e după BÜHLER, dela care am împrumutat şi exemplul citat, relativul *care*. Când zic: *Câne le latră, nu muşcă*, am ridicat oarecum în faţa ascultătorului meu doi pereţi marcând două compartimente în care îl conduc. Când zic însă: *câne le care latră nu muşcă*, am prins cei doi pereţi unul de altul cu un fel de scoabă. *Care* face, printr'o raportare la cele precedente, din două, un singur compartiment.

www.dacoromanica.ro

Rolul cuvintelor anaforice e mare mai ales în românește. Noi nu putem zice, ca în nemțește *Dich ruft man*, ci numai *pe tine te chiamă*, cu intercalarea acelui *te*, care face legătura cu cele precedente. Cât de importantă e această legătură am arătat mai sus (§ 30), când am vorbit de evitarea echivocului: elementul anaforic *o* din *sluga o chiamă stăpânul* este instrumentul gramatical care deosebește complementul la acuzativ *(sluga)* de subiect *(stăpânul)*. Tot astfel în exemple ca *spitalul de ochi al Bucureștenilor*, elementul anaforic *al*, prin acordul cu cuvântul anterior la care se raportă *(spitalul)*, evită confuzia ce s'ar putea ivi dacă s'ar întrebuința, ca prin Moldova, numai prepoziția *a* (care ar putea da prilej la interpretarea falsă: *un spital pentru ochii Bucureștenilor*). Întrebuințarea din nou și subt forma conjunctă pe lângă cea absolută a pronumelui în cazuri ca *pe tine te chiamă*, *lui i-a dat*, etc., a putut să atragă după sine și alte întrebuințări pleonastice, precum dialectalul *m'a văzutu-mă*, *al treile(a)* și chiar și arom. *a ńia* « mie », la noi, *a unora*, etc.

66. Afară de orientarea pe care ținem s'o dăm ascultătorilor noștri, prin apelul la atențiunea lor, prin semnalizare, demonstrație și anaforă, ne mai putem adresa și la simțul de orientare al interlocutorului nostru. În locul demonstrației ad oculos putem întrebuința o demonstrație spre ochii lăuntrici ai celor dela postul de recepție, să facem ceea ce BÜHLER numește « Deixis am Phantasma » (*Sprachtheorie*, p. 123), adică un **apel la fantazia** lor.

Apelul acesta ține seama de darul înnăscut al omului de a ghici din câteva aluzii gândul altuia. Zelul cu care un matematician caută soluția unor probleme, pasiunea pentru « cuvintele încrucișate » și pentru deslegarea de șarade la atâți cititori de reviste, farmecul ghicitorilor noastre populare, sunt probe indiscutabile despre existența unui asemenea dar și despre plăcerea de a-l pune în lucrare. Când nu găsesc în limbă un cuvânt pentru un anumit complex de reprezentări — sau mi se pare că vorba prin care se redă de obiceiu acest complex nu e destul de evocativă — întrebuințez o **metaforă**. În loc de a numi ceva, numesc altceva, cu care acel ceva are o notă comună atât de izbitoare, încât ascultătorul meu, înțelegând comparația scurtată care se face, e în stare să întregească, din imaginația sa, notele rămase neexprimate. *Cureluşă unsă prin iarbă ascunsă* e ghicitoarea pentru șarpe; *nevăstuică* e numirea metaforică a animalului

www.dacoromanica.ro

graţios Mustella (ca în italienescul) *donnola* şi în ungurescul *hölgy* « doamnă » (de unde al nostru *helge*). Când vorbesc de *buza* unui vas sau a unei răni, sunt sigur că ascultătorul meu va elimina toate reprezentările cuprinse în cuvântul *buză* în sens propriu — precum reprezentarea unei mase cărnoase, a unor anumite mişcări, a colorii roşii, etc. — spre a reţine una singură, cea de mărginire de jur împrejur a unei deschizături. Metafora odată înţeleasă, poate fi continuată: *buzele răsfrânte ale unei oale.*

Cum un obiect poate avea mai multe feţe, el poate servi în acelaşi timp la serii întregi de metafore. Astfel *gura* e organul prin care introducem alimentele în corp. Prin asemănare vorbim şi de *gura sacului, a pivniţei, a fântânii, a prăpastiei.* Dar *gura* e şi organul prin care vărsăm, sau scuipăm. De aceea oricine va înţelege expresii figurate ca *Gurile Dunării, gura tunului, gura hornului,* etc. *Gura* cu dinţii mai e şi organul cu care tăiem bucatele pe care vrem să le mâncăm, deci se zice şi *gura coasei* = tăişul ei. *Gura* mai e şi organul vorbirei, de aceea se poate întrebuinţa în mod metaforic şi pentru « glas » *(se aude numai gura lui)*, « gălăgie » *(face gură)*, « ceartă » *(a se lua în gură cu cineva)*, « vorbă, spusă » *(gura satului)*, « lăudăroşie » *(numai gura de el)*, « bârfitor » *(gurile rele)*. În sfârşit, *gura* ca organ cu care săruţi, a dat *guriţă* « sărut » (ca în lat. *osculum* şi în alte limbi).

Deoarece metafora este un izvor nesecat de îmbogăţire a tezaurului lexical, ne vom ocupa pe larg de ea în volumul despre Gândirea linguistică. Aici am vrea să accentuăm numai un singur lucru: deşi vorbitorul găseşte la interlocutorul său o mare comprehensiune pentru asemenea figuri, totuşi metaforele din orice limbă sunt dependente de anumite împrejurări locale, care fac ca unele din ele să fie mai gustate decât altele. *Metafora face parte deci din specificul fiecărei limbi şi reflectă, până la oarecare grad, împrejurările istorice, geografice şi sociale în care s'a desvoltat limba respectivă.* H. HATZFELD, în al său *Leitfaden der vergleichenden Bedeutungslehre*, arată că Latinii luau majoritatea metaforelor lor din vieaţa agricolă (*cumulus* « dâmb » primeşte sensul de « mulţime », *fructuosus* « plin de roade » devine « folositor »), Francezii din vieaţa erotică, Spaniolii din cea religioasă. Rolul mare pe care l-a avut la noi vieaţa pastorală se cunoaşte din metafore ca *închegarea unui gând; oamenii se îmbulzesc*, etc.

www.dacoromanica.ro

Când zic cuiva să-şi *ia brânca de pe ceva*, i-am asemănat mâna cu partea de jos a piciorului unui urs. Ascultătorul meu simte că această metaforă e numai o figură stilistică izvorîtă din dorinţa mea de a glumi sau de a-mi bate joc. Se poate însă întâmpla — ca de atâtea alte ori — că ceea ce era la început element stilistic, să se prefacă în element intelectual, ceea ce era ocazional, să devină obişnuit şi normă gramaticală. De fapt, vedem din harta noastră nr. 36, că într'o regiune din Nord-Vestul ţării (mai ales prin Bihor) se zice *brâncă* în loc de « mână », fără nicio notă afectivă. H. WELLMANN a arătat (într'o teză de licenţă) că acelaşi lucru s'a întâmplat cu franc. *patte* în punctele 396 şi 398 ale Atlasului linguistic francez (harta 796) şi cu rus. *lapa* « labă ». Tot aşa s'a zis la început, în glumă sau în batjocură, *testa* adică « oală », în loc de *caput*. O parte mare din ţinuturile romanice numesc azi « capul », în sens propriu, *testa* (ital.), *tête* (franc.).

67. Această întrebuinţare « în glumă » sau « în batjocură » arată că omul, vorbind, nu urmăreşte numai scopul pur utilitar de a fi înţeles, ci urmează şi unei predispoziţii firești pentru glumă şi joacă. Când Românul zice despre cineva că a mâncat o bătaie sau despre un beţiv că « are darul beţiei », el face apel la umorul celui ce-l ascultă. Precum scriitorul de comedii scoate şi azi, ca acum două mii de ani, efecte nouă din acel *qui pro quo* atât de gustat de public, tot astfel vorbitorul face uz de metafore de natură glumeaţă: în loc de *beat* el zice *afumat*, *aghezmuit*, *amnărit*, *călit*, *cârpit*, *flecuit*, *pilit*, *sfinţit*, *tămâiat*, *trăsnit*, *turtit*, sau îi zice celui ameţit de băutură că *s'a făcut cuc*, *a luat apă la cap*, *a luat luleaua Neamţului* sau *purceaua de coadă*, *a fost muşcat de limbă de albine*, etc. Pe vremea când tunurile noastre erau cumpărate din Germania, dela fabrica Krupp din Essen, cineva în cercurile ofiţereşti, a zis în glumă, *beat Krupp* în loc de *beat tun*. Gluma a fost gustată şi expresia *beat crup* a devenit curentă. Unui om *aşezat* i se zice că e *cu scaun la cap*. Gluma dela baza acestei expresii neobişnuite consistă din asociaţia lui « aşezat » (întrebuinţat în mod figurat spre a arăta firea « liniştită » a cuiva) cu mobila pe care te aşezi, scaunul. Acest scaun a fost adus în legătură cu «cap», fiindcă omul aşezat e şi chibzuit şi înţelept.

K. JABERG, într'un studiu întitulat *Spiel und Scherz in der Sprache* (1930) a arătat ce variate schimbări de formă se produc

www.dacoromanica.ro

în limbă mai ales la numirile de animale mici cu mişcări repezi, de obiceiu cu accent proparoxiton. Etimologii populare, fel de fel de asimilări şi disimilări, contaminări şi confuzii de sens se produc împotriva normei tradiţionale din simpla plăcere de a s e j u c a cu astfel de numiri. În DR. IX, 433 ş. u. am arătat că asemenea transformări glumeţe, care au dus până la forma *cocoana chifteriţa*, s'au petrecut la noi cu numele *coropişniţei*. În DR. VIII, 127 ş. u. am căutat să dovedesc că ceea ce s'a petrecut cu *a crăpa*, care prin Moldova a ajuns să însemne « a mânca », se petrecuse odinioară cu lat. **rabidare*, care dela sensul de « a turba » a ajuns la cel de « a răbda ». Celui flămând i s'a zis, în glumă sau în bătaie de joc, *na, crapă!* adică « na, mănâncă până vei crăpa »; celui setos, căruia i se refuza băutura, i s'a zis, în glumă sau în ciudă, « turbează »! Din cest *rabd* « turb » (de sete, ger, durere, etc.) a rezultat întrebuinţarea actuală, lipsită de orice notă glumeaţă sau afectivă, de « a îndura ».

Asemenea e x p r e s i i c a r i c a t u r a l e sunt destul de frecvente şi în alte limbi. Efectul produs de ele se bazează de obiceiu pe o **exagerare (hiperbolă)**: *se prăpădea de râs; lucrează până-i sar ochii; fuge mâncând pământul; ciorba e ghiaţă* (= rece) sau *vale* (= s'a răcit) sau *leşie* (= fierbinte), etc. Cum asemenea expresii se uzează repede, *mort de foame, de sete*, etc. ajunge să însemneze « foarte flămând, însetoşat », etc. *Grozav, straşnic, îngrozitor*, etc. arată numai un grad mai înalt, pierzându-se cu totul ideea de « groază », încât I. Teodoreanu vorbeşte în *Medelenii* lui (II, 16) despre *un trup îngrozitor de alb.*

« Der Mensch », zice L. Spitzer (*Romanische Wortbildung*, p. 136), « ist im allgemeinen *witziger* als der « ernste » Linguist ihn ansetzt: ein grosser Teil der Namengebung (auch der Ortsnamengebung) ist dem Humor neckfreudiger Menschen entsprungen. Man pflegt derlei in der Sprachwissenschaft entweder als Selbstverständlichkeit abzutun (etwa mit der Etikette « Scherzbildung » zu behaften) oder als der Analyse unfähig zu betrachten. Beides ist falsch: denn auch der Witz ist eine Lebensfunktion des denkenden und sprechenden Menschen, daher Objekt der wissenschaftlichen Analyse, und sein Wirken ist keineswegs so selbstverständlich wie rationalistisch und unpoetisch gerichtete Gelehrte vermeinen ».

Cel ce a făcut în vieaţă călărie, ştie că dacă un cal se opreşte în faţa unui obstacol, nu e de vină calul, ci călăreţul. Când cel ce-l călăreşte priveşte liniştit înaintea sa, având aerul că nici nu vede şanţul sau gardul, calul sare fără ezitare şi cu plăcere peste obstacol;

www.dacoromanica.ro

când, dimpotrivă, călărețul se gândește că animalul de subt el are să se sperie sau să se codească de a sări, neliniștea sa se va transmite calului. Un poet care s'ar teme că figurile întrebuințate de el nu vor fi înțelese de cititori, riscă să devină cu adevărat neînțeles; când poetul are, dimpotrivă, sentimentul că expresia figurată a fost găsită într'un moment de fericită inspirație, el poate fi sigur că inspirația lui se va transmite asupra cititorului și-l va face apt ca să-l urmeze pe căile fantaziei lui înaripate. Ca acel fluid misterios care se revarsă dela călăreț asupra calului, așa se transmite dela vorbitor la ascultător și dispoziția sufletească pentru înțelegerea cutării metafore sau expresii neobișnuite.

68. Precum cu dreptate relevă J. VENDRYES (sprijinindu-se și pe o observație mai veche a subtilului linguist G. von der GABELENTZ), limba nu servește numai spre a exprima ceva către alții, ci și spre a ne exprima pe noi înșine, spre a da expresie sensibilității proprii (*Le langage*, 162—163). De cele mai multe ori, vorbitorul nu este un povestitor rece, obiectiv și desinteresat, ci participă în măsură mai mare decât se crede de obiceiu, și cu sufletul, nu numai cu rațiunea, la ceea ce spune altora; acestor sentimente ale sale el le dă și expresie. Ceea ce gramatica clasică numește **mod**, nu e altceva decât mijlocul formal prin care vorbitorul arată ce rol joacă conținutul enunțării în viața sufletească a vorbitorului (NOREEN). *De-ar da Dumnezeu să plouă!* nu exprimă numai raportul între acțiunea ploii și cel ce o trimite (Dumnezeu), ci și d o r i n ț a vie a vorbitorului ca acțiunea să se împlinească. Când povestitorul popular introduce în enunțările sale pe *ci-că* (din « zice că »), el arată că nu ia răspunderea celor spuse, se situează oarecum în afară de cele afirmate de alții. Mai mult decât atât. Vorbitorul face **apel** și **la sentimentul** interlocutorului său, îl invită oarecum să ia parte și el sufletește la cele auzite. *Am cunoscut o femeie cu o droaie de copii. Muncea — b i a t a — de dimineața până seara, dar — d i n n e f e r i c i r e — nu agonisea mai nimic. Într'o zi se pomeni cu portărelul — n'ar m a i f i p o m a n ă d e e l — că-i sechestrează și patul în care dormea...* Asemenea întreruperi ale firului povestirii cu izbucniri ale sentimentelor povestitorului sunt foarte obișnuite în limbajul zilnic și ele contribue în mare măsură la crearea unei atmosfere de compătimire la ascultător.

www.dacoromanica.ro

Un mijloc de care limba română face uz în mare măsură spre a da expresie sentimentelor de admirație, dragoste sau simpatie sunt sufixele diminutive; cele augmentative exprimă, dimpotrivă, dispreț și peiorație. Când un părinte care-și pierde copilul anunță în « Universul », că fiul său « de șase anișori » a fost răpit de o boală cumplită, cei șase ani împliniți n'au fost mai « mici » decât alți ani; diminutivul arată altceva decât micimea: dragostea și durerea părintelui.

Un exemplu clasic pentru apelul la sentimentul ascultătorului prin mijlocul formal al sufixelor diminutive ni-l dă poezia populară despre *Mănăstirea Argeșului*. Când soția lui Manole exclamă:

Zidul rău mă strânge,
Trupușoru-mi frânge.

ea nu vrea să exprime că trupul ei e mic, ci fragil și deci vrednic de compătimire. *Trupul* e pus aici în opoziție cu *zidul*, tare, rece, masiv.

Zidul se suia
Și o cuprindea
Pân' la *glesnișioare*
Pân' la *pulpișoare*,
Pân' la *costișoare*,
Pân' la *țâțișoare*.
Dar ea, *vai de ea*,
Tot mereu plângea
Și mereu zicea
Manoli, Manoli,
Meștere Manoli,
Zidul rău mă strânge
Țâțișoara-mi plânge
Copilașu-mi frânge.

Acest ultim argument: fie-ți milă cel puțin de copil! e redat prin sufixul diminutiv *-aș*.

Dacă, imitând modele străine, cutare prozator român vorbește de un *actoraș* sau *doctoraș*, ca să arate pe un actor « mic » și fără talent sau pe un doctor « începător » și nepriceput, el păcătuește împotriva spiritului limbii noastre, care prin sufixul *-aș* arată totdeauna prețuire, niciodată dispreț.

Sensul unor cuvinte nu ar fi explicabil dacă n'am ține seamă de rostul lor afectiv. Astfel legătura dintre *măcar* al nostru și μακάριος « fericit » grecesc, ar rămânea o enigmă dacă n'am ști că în siciliană bunăoară *macari (Dio)*, adică « fericite Dumnezeu » e o exclamație a bucuriei sau (în dialectul venețian) a dorinței vii: *magari che-l venga* « măcar de ar veni! ».

www.dacoromanica.ro

69. Orientarea asupra **situației** pe care o precizăm prin semnalizări de tot felul, prin demonstrațiune și anaforă, apoi împătritul apel, la atențiunea, fantazia, umorul și sentimentul ascultătorului, crează la el acea comprehensiune, care ne permite să-i vorbim a ș a c u m n e g â n d i m de obiceiu, adică fragmentar. « Un pictor a zis: a picta însemnează a ști lăsa la o parte. A vorbi bine însemnează a face economie și a lăsa pe ascultător să întregească cu gândirea-i constructivă cele spuse », zice K. BÜHLER (*Sprachtheorie*, p. 397). Din ambianța în care ne găsim și din contextul în care sunt așezate cuvintele întrebuințate decurge înțelegerea reciprocă, chiar când expresiile ce ne stau la dispoziție sunt echivoce, sau când întrebuințăm expresii trunchiate.

70. Cazul dintâi îl observăm mai ales la o m o n i m e, adică la cuvintele care, din cauza legilor fonologice, din diferite ce erau la început, au ajuns să aibă aceeași formă. Astfel, în urma rotacizării lui *l* intervocalic, latinescul *pĭlum* a dat în românește *păr*, întocmai ca *pĭrum*. Când eram copii obișnuiam să ne apucăm de păr întrebând: *ce e asta?* Dacă cel apucat răspundea: *păr*, atunci « scuturam perele », adică îl sgâlțâiam de chică. (Ca să evite acest lucru, trebuia să răspundă: *lână s'o lași din mână!*). În acest joc copilăresc se reoglindește starea de stânjenire pe care o produc în limbă omonimele. GILLIÉRON mai ales a arătat cum reacționează limba franceză — cu foarte multele ei omonime și cu un foarte desvoltat simț pentru claritatea și concizia expunerii — față de asemenea stări « patologice ». Într'adevăr, în vorbire (când deci nu există distincția făcută de ortografie), numai **contextul** sau situația generală sunt în stare să ne lămurească dacă e vorba de *părul* din grădină sau de cel din cap, sau dacă Francezul rostind *ver* se gândește la « sticlă », la « vers », la « vierme » sau la « către ».

71. Două persoane care trăiesc de mult împreună și au preocupări similare, au nevoie de puține cuvinte ca să se înțeleagă. Îndrăgostiții își știu spune multe cu un gest sau chiar tăcând; cei ce aparțin aceleiași națiuni au amintiri comune, încât se pot înțelege din a l u z i i. În expresia *a o lua la sănătoasa*, *sănătoasă* însemnează « fugă ». Un străin, care nu cunoaște proverbul *Fuga-i rușinoasă, dar e s ă n ă t o a s ă*, la care se face aluzie, cu greu va înțelege această întrebuințare curioasă a adjectivului *sănătos*.

www.dacoromanica.ro

Când locuiam la parter, obişnuiam să las perdeaua de câte ori aprindeam electrica, pentru ca trecătorii să nu vadă ce se petrecea în locuinţă. Într'o seară, intrând cu fiul meu, care pe atunci era copil mic, în odaia întunecoasă din spre stradă, acesta îmi zise: *aprinde perdelele!* Această expresie scurtată *(pentru aprinde electrica şi lasă perdelele)* era perfect inteligibilă în situaţiunea dată. Asemenea expresii brevilocvente prind foarte uşor şi se generalizează în limba de toate zilele şi atunci când situaţia iniţială nu mai e dată. Aşa bunăoară în loc să zicem: *i-ai dat o palmă atât de dureroasă, încât a avut sensaţia că l-ai ars cu ceva*, ne exprimăm scurt: *i-ai ars o palmă*. Sau, în loc să zicem *a executat sentinţa de moarte privitoare la condamnat*, ne exprimăm scurt: *a executat pe condamnat*. Astfel verbele *arde* şi *executa* ajung să însemneze «a lovi tare» şi «a omorî».

Dacă pe o ladă cu portocale, la uşa unei fructării, citim *8 lei bucata*, sau la poarta unei case găsim inscripţia *de vânzare*, sau la geamul unui compartiment de tren e atârnată o tăbliţă pe care scrie *pentru fumători*, aceste fragmente de propoziţii nu sunt, cum cred mulţi gramatici pedanţi, expresii eliptice, ci ele au fost gândite dintru început astfel. Celui ce ar încerca să întregească fraza *pentru fumători* prin propoziţia *acest compartiment este rezervat pentru fumători*, i s'ar putea răspunde că fraza trebue completată: *pentru fumători intrarea în acest compartiment este liberă*. În orice caz nimănui nu-i trece prin gând să scrie: *la noi bucata de portocale costă 8 lei*. Aşa ceva ar fi p o l i l o g h i e. Faptul că inscripţia se găseşte în magazinul în care se vând fructe, face de prisos să se insiste, şi cu vorbe, că portocalele sunt de vânzare şi că preţul arătat se înţelege pentru cei ce le cumpără acolo. Mai mult decât atât. Pe o asemenea ladă cu portocale am văzut odată inscripţia ~~8~~/6, care exprimă chiar fără cuvinte, un raport temporal. Negustorul care a pus această inscripţie era sigur că oricine o vede va înţelege că portocala, care se vindea mai nainte cu opt lei, costă acum numai şase. *Domnului Ion Popescu, Bucureşti, Griviţei* 7, pe plicul unei scrisori spune tot. Ar fi ridicol să scriem în adresă: *Oficiul poştal e rugat să predea această scrisoare Domnului Ion Popescu, care locueşte în Bucureşti, în calea Griviţei, la numărul* 7.

Gândirea omenească este de obiceiu fragmentară şi **brevilocvenţa** *este exteriorizarea vorbirii noastre interne obişnuite*. Dela cel ce scrie o bucată literară putem aştepta ca expresia lui linguistică să fie com-

www.dacoromanica.ro

pletată după toate regulile sintaxei, căci el are tot răgazul și calmul necesar s'o facă. Construcțiile « livrești » ale scriitorilor sau ale oamenilor de știință sunt totdeauna mai mult sau mai puțin artificiale. Ele cer o sforțare de cugetare, o conturare a gândului prin scoaterea lui din penumbră și prin precizarea lui cu ajutorul unor elemente care altfel ar rămânea ascunse. Mecanismul gândirii noastre lucrează de obiceiu cu « sărituri » dela o idee la alta, fără ca gândul să străbată pe îndelete tot drumul care unește ideile: când stai seara pe terasa dela Sacré-coeur și privești în jos orașul care se ilumineză, e de ajuns să vezi câte un bec electric din distanță în distanță, pentru ca să ai imaginea străzilor; ajunge să zărești aprinzându-se reclamele luminoase, pentru ca să ghicești șerpuirea bulevardelor. De obiceiu în vorbirea de toate zilele exteriorizăm graiul nostru intern în propoziții necomplete, sărind de pe culme pe culme, jalonând oarecum drumul ideilor noastre (A. SECHEHAYE), fiindcă ne stau la dispoziție gestul, tonul și alte mijloace expresive (care lipsesc celui ce scrie) și fiindcă ascultătorul nostru poate completa, din situația întreagă, ceea ce a rămas neexprimat cu vorbe.

Scriitorii își dau seama despre caracterul fragmentar și fulgerător al gândirii. ROGER MARTIN du GARD pune în gura unuia din eroii săi următoarele cuvinte caracteristice (*Les Thibault*, I, 174): « Je m'explique mal, je sens que vous ne m'entendez pas... Tout cela est mille fois plus compliqué encore que je ne peux le dire, *et je ne parviens à l'entrevoir moi-même que par étincelles* ».

Brevilocvența se deosebește de elipsă, precum se deosebește — și cer iertare cititorului pentru această comparație trivială — coada ursului, scurtă din fire, de coada tăiată a câinelui.

III. EMISIUNEA

72. Un lucru se cere bine lămurit în momentul când trecem la postul de emisiune. *Cele două feluri de exprimare, cel gramatical și cel stilistic, cel logic și cel afectiv, coexistă în limbajul nostru.* Alături de expresia completă din punct de vedere sintactic, obișnuită mai ales în stilul livresc, există, cu deosebire în graiul de toate zilele, expresia jalonată și nedesvoltată deplin. Deosebirea între ele e adesea mare. VENDRYES (*Le langage*, p. 171) susține că Francezul nu vorbește niciodată cum scrie și scrie rar cum vorbește. *Amândouă aceste feluri de exprimare, și cel discursiv — logic, și cel afectiv — spontan, sunt «normale» și le întrebuințăm după împrejurări, având să alegem*

www.dacoromanica.ro

între ele pe cel mai potrivit cu împrejurările, precum alegem între două sinonime lexicale sau sintactice. Același pictor poate reda același peisaj prin câteva linii sau printr'un desen desvoltat, cu toate amănuntele. *A susține că brevilocvența, adică* **expresia-schiță** *s'a născut prin scurtare din* **expresia-desen** *este tot atât de greșit ca a ne închipui că pictorul face schițele sale ștergând cu guma umbriturile dintr'un desen.*

Când zic *cine sapă groapa altuia...* și mă opresc, fiind sigur că ascultătorul meu cunoaște bine proverbul și întregește singur partea a doua a lui *(cade singur în ea)*, am a face cu o e l i p s ă. O arată chiar p a u z a pe care o fac acolo unde în scris am pus cele trei puncte. Sunt atât de sigur că interlocutorul meu cunoaște proverbul și înțelege aluzia mea, încât îmi pot permite luxul să fac economie de vorbe. *Când zic însă* singur cuc *sau* trenul-fulger *sau* ce dracu faci ? *nu am a face cu fragmente din expresii gândite complet, ci cu gândiri exprimate fragmentar, așa cum s'au ivit ele în minte.* În *singur cuc* nu a «căzut» particula comparativă *ca* din expresia completă *singur ca un cuc* (cum explica asemenea expresii WEIGAND), ci comparația s'a făcut dela început fără particulă comparativă. A. PROCOPOVICI îmi povestea cum, la o plimbare cu un prieten, s'au pomenit deodată, cu totul pe neașteptate, la o cotitură de drum, în fața unui tren care trecea în goană mare. *Fulger !* a exclamat spontan prietenul său. Această comparație scurtată explică îndeajuns de bine cum se pot naște compusele de felul lui *tren-fulger.*

73. Desvoltarea luată de studiile linguistice în vremea din urmă ne impune datoria să ne creem singuri mijloacele de investigație; linguistul nu mai are voie să trăiască din împrumuturi făcute dela alte discipline. Mai ales trebue să ne eliberăm de subt influența **logicei,** căreia gramatica i-a fost aservită atâta timp, din cauză că logicianul și gramaticianul s'au întâlnit în aceeași persoană. Filosoful, studiind adică legile gândirii logice, a trebuit să se întemeieze pe limbă, singurul mijloc de recunoaștere a gândirii. Luând câteva fraze tipice, a creat teoria propoziției. Gramaticianul, de care era dublat logicianul, a introdus în linguistică noțiunile filosofice de *subiect, predicat* și *obiect.*

«Pe când vorbirea obișnuită urmează cotiturile adesea capricioase ale cugetării de fiecare zi și de fiecare clipă, logica a trebuit să facă o alegere, să-și impună o schemă spre a putea ajunge la rezultate

www.dacoromanica.ro

stabile şi — atunci când temelia e justă — adevărate ». (V. BROENDAL, *Langage et logique*, 6). Logica are nevoie de noţiuni clare, bine definite; cu noţiuni vagi, şterse, ea nu poate lucra. Limba operează, dimpotrivă, mai ales cu elemente lipsite de contururi precise. Logicianul lucrează în laborator, distilând gândirea, spre a o prezenta pură, astfel precum farmacistul îţi serveşte în sticluţe sau hapuri, iodul sau vitamina C; obiectul linguistului este, dimpotrivă, mai ales gândirea netrecută prin toate retortele sintaxei. Gândirea logică e rece, ea face apel la raţiune şi lucrează cu argumente; cea linguistică e condusă adesea de afect, apelează la fantazia şi sensibilitatea ascultătorului şi face uz de retorism.

« Limba îşi are logica ei. Dar aceasta e o logică specială, oarecum profesională, care nu se confundă cu ceea ce noi numim de obiceiu logică » (M. BRÉAL, *Sémantique*, 224). Astfel, poporul distinge *albeaţa albă* de *albeaţa neagră* (boală de ochi); CREANGĂ ne spune în *Poveştile* lui că era *foc de ger* (= ger foarte mare); în *Convorbiri literare* (36, p. 562), citim despre « o femeie care-şi leagănă copilul cu piciorul şi *cu mânile-şi vede de treabă* ». Din punct de vedere logic, asemenea împerecheri de cuvinte sunt absurde, căci dacă-i « albeaţă » ea nu poate fi « neagră », dacă-i « ger » nu poate fi « foc » şi omul « vede » cu ochii, nu cu mânile. Din punct de vedere linguistic, ele sunt însă perfect îndreptăţite, căci legătura între boala de ochi numită *albeaţă* şi coloarea *alb* s'a pierdut; căci *foc* a ajuns un cuvânt « golit » de sensul său originar, întrebuinţat spre a arăta un grad înalt de...; căci *a-ţi vedea de treabă* e o combinaţie de cuvinte care însemnează « a-ţi continua lucrul ». De câteori intervine logica cealaltă, ca să îndrepte asemenea « absurdităţi », ea strică limba. Sentinţa în asemenea revizuiri de proces, iese totdeauna prost. Am auzit dascăli pedanţi învăţând pe elevii lor să zică *un pahar cu apă*, în loc de *un pahar de apă*, fiindcă « paharul e de sticlă, nu de apă » sau: *pune pălăria pe cap*, în loc de *în cap*, fiindcă « se bagă capul în pălărie, nu invers ». Dar prepoziţia *de* nu arată în româneşte numai materia (*o cruce de lemn*), ci, pe lângă multe alte, şi conţinutul (*un sac de făină*, *un litru de vin*, etc.). *Un pahar de apă* sau *pune pălăria în cap* nu e l o g i c, dar e r o m â n e ş t e. Cei ce cer să înlocuim aceste expresii cu *un pahar cu apă* şi *pune pălăria pe cap*, comit două mari păcate. Mai întâi ne sărăcesc limba, fiindcă se poate zice şi *un pahar cu apă*, însă cu alt sens (adică « un pahar în care a rămas ceva apă » sau « în care s'a turnat ceva apă »); al doilea, fiindcă rostul profesorului de limba română nu e să falsifice sensibilitatea elevului pentru s t r u c t u r a i n t e r n ă a limbii materne, ci să-l facă să o înţeleagă mai bine, să caute totdeauna să-şi îmbrace gândurile în cele mai neaoşe expresii, care, pentru ascultătorul său român, sunt şi cele mai clare şi mai plastice.

74. Oricine, chiar dacă n'are o pregătire specială, simte deosebirea ce există între cele trei aspecte gramaticale *foc*, *cald*, *arde*. Observarea continuă, deşi subconştientă, a limbii proprii şi simţul de

www.dacoromanica.ro

organizare înnăscut ne face să împărţim g r o s s o m o d o cuvintele în compartimentele *substantiv*, *adjectiv* şi *verb*. Peste aceste noţiuni de natură linguistică — căci ele există în sensibilitatea noastră de subiecte vorbitoare — s'au suprapus noţiunile filosofice *subiect*, *atribut*, *predicat*. De cele mai multe ori « subiectul » e un « substantiv », « predicatul » un « verb » şi « atributul » un « adjectiv »; în asemenea cazuri transpunerea de pe planul filosofic pe cel linguistic se face fără greutate. Cel mult dacă în mintea crudă a copiilor care fac cunoştinţă cu sintaxa în şcoală, se nasc confuzii — nevinovate — ca cea următoare: în *copilul doarme*, *copilul* e « substantiv » şi *doarme* « predicat », sau *copilul* e « subiect » şi *doarme* « verb ».

Lucrul se complică atunci când predicatul nu mai e un verb, ci o expresie nominală. Există adică anumite noţiuni verbale, pe care noi nu le putem exprima decât nominal. Alături de *mă speriu*, nu avem ca în alte limbi (cf. franc. *j'ai p e u r*, germ. *ich habe A n g s t*) o expresie nominală (căci nu se poate zice *am s p a i m ă* sau *mi-e s p a i m ă*), dar alături de *mă ruşinez* se întrebuinţează şi *mi-e r u ş i n e*. (Cât de uşor poate fi înlocuită expresia verbală prin cea nominală recunoaştem din faptul că imperativul lui *a se ruşina* este *să-ţi fie ruşine !*). Pentru germanul *ich friere*, noi nu avem o expresie verbală, ci numai una nominală *(mi-e frig)*, dar pe *ich fürchte* îl putem reda prin *mă tem*, *mi-e teamă* sau *am teamă* (mai ales la imperativul negativ: *n'avea teamă !*). În englezeşte substantivul devine verb dacă îi adăogăm înainte pe *to : love* « iubire » — *to love* « a iubi ».

Hotarul între verb şi expresia nominală corespunzătoare nu e totdeauna uşor de stabilit sau, dacă îl stabilim, o facem în mod mai mult sau mai puţin arbitrar. Pe *vedea-m'ar*, *vedea-te-ar*, *vedea-l-ar*... îl dăm între paradigmele de conjugare verbală; dar pe *teamă mi-e*, *teamă ţi-e*, *teamă i-e*... nu le considerăm ca forme de conjugare, deşi, din punct de vedere formal, într'un caz şi într'altul, între două forme invariabile (*vedea* şi *ar* în cazul dintâi şi *teamă* şi *e* în cazul al doilea) se intercalează nişte forme pronominale variabile, pentru ca să se poată distinge o persoană de alta. Distingerea după p e r s o a n ă este însă ceea ce caracterizează v e r b u l.

Şi mai limpede se vede această înrudire strânsă între verb şi nume într'un exemplu ca următorul: când zic *am urdinat* am conştiinţa că întrebuinţez o formă verbală compusă cu verbul ajutător *am* şi cu participiul trecut al verbului *urdina*; tot astfel consider ca formă compusă mai-mult-ca-perfectul *am fost urdinat*; mai de mult forma viitorului era *voiu urdinare*. *Am urdinat* se întrebuinţează alături de *urdinai*, *am fost urdinat* alături de *urdinasem*. Dar alături de *urdinez* se întrebuinţează foarte des forma *am urdinare*, care e compusă din acelaşi verb

www.dacoromanica.ro

avea pe care-l întrebuinţez ca auxiliar la perfect şi din forma infinitivului, cu care formez şi viitorul. Cu toate acestea *am urdinare* nu intră în paradigma de conjugare a verbului *urdina*.

De fapt, în expresiile nominale întrebuinţate în locul verbelor, *este* (în *mi-e frică*), *am* (în *am teamă*), franc. *faire* (în *il fait chaud*) nu sunt verbe autonome, ci nişte **elemente verbale auxiliare**. *Nu e l e cuprind noţiunea verbală, ci numele pe care îl întovărăşesc*. Sunt limbi, ca cea rusească sau ungurească, în care fraze ca *floarea este frumoasă* sau *ursul este animal* se exprimă fără «copulă»: *floarea frumoasă, ursul animal*. Asemenea construcţii se găsesc şi în alte limbi. *Ars longa, vita brevis*, ziceau Latinii; *Rauchen verboten* «fumatul oprit» zic Germanii, *finie la guerre*, zic Francezii; *poezie, sărăcie; schimbarea domnilor, bucuria proştilor* zicem noi în stil sentenţios; *feţişoara lui, spuma laptelui*, în stil poetic. *Bine că a venit!* zicem, iar nu *e bine că a venit*. În rusește sau ungurește verbul *a fi* se pune însă de câte ori nu mai e vorba de enunţarea unei generalităţi, ci de un caz concret, la care e important să cunoaştem şi raportul temporal: *vremea v a f i rea*. Din acest fapt putem deduce că verbul *a fi* nu avea, la origine, decât rostul unui auxiliar, servind să redea ceea ce nu se putea exprima numai prin nume, adică raportul de timp, de mod şi de persoană. (Când raportul de timp se poate preciza altfel decât printr'o formă verbală — de ex. printr'un adverb de timp — auxiliarul poate fi omis: *ieri căldură, azi căldură, mâne ploaie!*). Acest stadiu a rămas, precum văzurăm, în unele limbi şi se găseşte în formă de relicte şi în altele. Cele mai multe limbi însă au generalizat din cazuri ca *el e r a frumos, tu e ş t i frumos, voi v e ţ i f i buni*... întrebuinţarea elementului auxiliar şi acolo unde era de prisos: *omul e s t e muritor*. Astfel **copula** s'a instalat în unele limbi în mod definitiv pe lângă predicatul nominal. (Cf. J. VENDRYES, *Le langage*, p. 146). Rolul de auxiliar al verbului *a fi* se cunoaşte şi din prefacerea formelor *să fiu fost eu, să fii fost tu, să fie fost el, să fim fost noi*..., în *să fi fost eu, tu, el, noi*... sau *eu eram să cad, tu erai să cazi, el era să cadă*... în *eu era să cad, tu era să cazi, el era să cadă*... Îndată ce *a fi* nu mai avea sensul pregnant de «a exista», el nu s'a mai acordat cu subiectul, ci a devenit un simplu instrument gramatical invariabil.

75. Chiar când avem, pentru aceeaşi noţiune, expresii verbale şi nominale, preferăm uneori să le întrebuinţăm pe cele din urmă

www.dacoromanica.ro

ca predicat. În loc să zic: *lipsesc două scânduri*, pot zice: *două scânduri lipsă;* când profesorul intră în clasă, substantivul *liniște!* rostit cu intonația imperativelor, înlocuește pe « tăceți! ». Doi inși ies din casă. Impresionați de cele ce văd, ei exclamă: *se înnoptează* sau *întunerec*. Acest *liniște* sau acest *întunerec*, deși nu formează o **propoziție** completă, alcătuește totuși o **frază** înțeleasă de oricine.

Pentru termenii « propoziție » și « frază » s'au dat fel de fel de definiții, fără ca să se fi găsit una care să mulțumească pe toți (cf. T. RIES, *Was ist ein Satz?*). În timpul din urmă se încetățenește tot mai mult uzul de a da *frazei* un înțeles mai larg și adică cel de bucată dintr'o comunicare sau enunțare, pe care membrii aceleiași comunități linguistice o înțeleg ca formând o unitate de gândire. Când fraza e clădită după regulele gramaticei clasice, ea e o *propoziție*. Instructive sunt, în privința aceasta recentele expuneri ale lui S. KARCEVSKI, *Sur la phonologie de la phrase*, 1931 și *Phrase et proposition*, 1937, din care cităm: « Propoziția e o unitate gramaticală (sintactică)... ». « Ceea ce face o propoziție e introducerea unor valori de mod, de timp și de persoană... (pe care) le numim valori predicative ». « Fraza e o unitate de comunicare (C. SVEDELIUS). Ceea ce face o frază e intonația. Fraza nu trebue să aibă în mod necesar forma unei propoziții (de ex. *Iată. Da. Nu. Afară.*), căci ea n'are nimic a face cu gramatica. Totuși structura frazei — indiferent dacă enunță, răspunde sau întreabă ceva — caută să se modeleze după calapodul propozițiunii ». Deosebirea care se făcea mai de mult între cei doi termeni, după care *fraza* ar consta din mai multe *propoziții*, e cu totul artificială.

76. Repetăm ceea ce am spus la începutul acestei cărți: spre a pătrunde în tainele limbii nu trebue să ne înarmăm cu tehnica logicianului și cu mijloacele de investigație pe care ni le pune la dispoziție psihologia, ci să încercăm să ne transpunem în mentalitatea subiectului vorbitor, să privim lucrurile tot atât de naiv și nelogic cum le privește el, să umblăm, ca cercetători, pe drumul bătut de noi în calitate de vorbitori, să căutăm să ridicăm în sfera conștientului ceea ce se petrece inconștient și automat în mintea noastră când vorbim. Numai linguistul care se i d e n t i f i c ă cu subiectul vorbitor și păstrează, netulburată prin metode împrumutate dela alte discipline, sensibilitatea sa de om dotat cu facultatea vorbirei, va înțelege bine limba omenească. De aceea noi așezând în fruntea unui volum cuvintele « Gândirea linguistică », punem accentul mai mult pe cuvântul al doilea decât pe cel dintâi.

Dar dacă gândirea linguistică se deosebește uneori de cea filosofică, avem vreun mijloc de recunoaștere a ceea ce e linguistic de ceea ce e filosofic? Cu alte cuvinte, există oare **categorii linguistice**,

www.dacoromanica.ro

precum există categorii filosofice? Și dacă asemenea categorii există, cum le putem recunoaște?

Un astfel de mijloc există. Sunt **particulele interogative**, care ne indică în mod limpede categoriile linguistice. *Creații ale limbii însăși, ele trădează limitele curiozității linguistice și marchează implicit drumurile principale ale gândirii linguistice.*

Aceste categorii sunt uneori aceleași ca cele pe care le-au descoperit filosofii. Categoria spațială, temporală sau cea a cauzalității există și pentru gândirea linguistică, care se întreabă *unde? când?* și *de ce?* Totuși și în privința aceasta gândirea linguistică merge uneori pe drumuri care sunt numai ale ei. Așa de exemplu pentru categoria de timp se întrebuințează uneori aceleași mijloace de exprimare ca pentru cea de loc. Adverbe locale ca *hic* sau *ubi* în latinește sau *unde* în românește exprimă și timpul (*unde veni o ploaie...* = când veni) și cele mai multe dintre prepozițiile temporale sunt la origine locale (*spre seară, la orele 5, în anul trecut...*). Chiar și adverbele modale pot fi întrebuințate spre a arăta timpul: *cum* (= îndată ce) *ajunse, se apucă de treabă.*

Pe de altă parte, ceea ce pentru alte discipline face parte din categoria spațială, pentru limbă aparține categoriei modale. Cel ce face geometrie nu-și poate imagina o suprafață fără ideea de «lat» și «lung»; subcategoria dimensională face pentru el parte din categoria spațială. Pentru limbă, dimpotrivă «lung» și «lat» nu răspund la întrebarea *unde?* ci, întocmai ca alte adjective, precum «mic», «frumos», «scump», la întrebarea *cum?*

Deși în filosofie, dela KANT încoace, numărul categoriilor a crescut mereu, nu știu să existe, pentru filosofi, o categorie a proprietății, care în drept joacă un rol atât de important și care există și în limbă, unde avem întrebarea *a cui?* La această întrebare răspunde clasa pronumelor posesive, unele auxiliare și un caz de declinare (genitivul). Dacă și azi țăranul e în stare să facă moarte de om pentru un petec de pământ și dacă copilul învață de mic să distingă între ceea ce-i aparține lui și ceea ce e a altora, de sigur că ideea de proprietate a fost una din cele dintâi, care a preocupat pe omul primitiv. Exprimarea ei prin mijloace linguistice e deci firească.

Una din deosebirile esențiale între cugetarea linguistică și cea filosofică consistă tocmai în aceea că aceasta din urmă ține seama de toate achizițiile științei și se înnoiește pe măsură ce cunoștințele noastre se îmbogățesc. Limba, dim-

www.dacoromanica.ro

potrivă, e în esenţa ei conservatoare; ea operează în general cu acelaşi aparat cu care au lucrat strămoşii noştri de acum o mie sau zece mii de ani, şi priveşte lumea din jur cu aceeaşi ochi uimiţi şi naivi ca în vremea când omul locuia în peşteri şi vâna cu arcul şi săgeata. Pentru orice om cult, născut după Newton, *a cădea* însemnează «a fi atras de gravitaţiunea pământului». Verbul acesta are deci un sens p a s i v, în dependenţă de o forţă exterioară exercitată asupra celui ce cade. Dacă, în Dicţionarul Academiei, aşi fi dat definiţia cuvântului cum ar face-o un om de ştiinţă — şi cum trebue dată într'o enciclopedie — n'aşi fi fost în stare să explic desvoltările semantice ale acestui cuvânt. Pentru simţul nostru de limbă, *a cădea* e, ca şi pentru strămoşii noştri, un verb a c t i v, exprimând o mişcare de sus în jos (după ce cuiva sau unui lucru i s'a luat suportul). Când un guvern «cade» nu însemnează că l-a atras pământul, ci că a fost lipsit de sprijinul de sus. Deci chiar când întrebuinţez, în mod figurat, pe *a cădea* în legătură cu o instituţie modernă, cum e guvernul parlamentar, gândesc, în fond, tot ca strămoşii mei din epoca de piatră.

În limba tradiţională, în felul cum gândeşte un popor din moşi strămoşi suntem înfipţi cu nişte rădăcini adânci prin particulele interogative. Oricât am căuta să scăpăm de aceste întrebări, nu izbutim, căci însuşi felul nostru de a gândi linguistic ne sileşte să ne întoarcem iară şi iară la categoriile obţinute printr'o veche obişnuinţă. De aceea felul cum întreabă un popor prin particule interogative — limitate totdeauna ca număr — este într'o oarecare măsură un criteriu de a deosebi o limbă de alta şi chiar un popor de altul.

Astfel, pentru categoria i n s t r u m e n t a l ă, avem întrebările *cu ce* sau *prin ce?* Germanii întreabă nu numai *wodurch* (= unde prin)? pentru *prin ce?*, ci şi *womit* (unde cu)? pentru *cu ce?* Categoria instrumentală derivă la ei din cea spaţială.

Local era imaginat la origine, şi la noi şi la Francezi, raportul de proprietate. Dar pe când noi ne gândeam la o a p r o p i e r e pe care o exprimăm prin prepoziţia *a (a cui e casa? — A vecinului)*, Francezul se gândea la p u n c t u l d e p l e c a r e, pe care-l exprimă prin prepoziţia *de (la masion de mon père)*.

Pentru categoria cantităţii şi numărului noi avem o întrebare proprie: *cât?* Pentru German şi pentru Francez ideea cantitativă se exprimă printr'o întrebare în parte sau de tot calitativă *wie viel* (cum mult)? *combien* (cum bine)? În schimb noi şi Germanii putem — spre deosebire de Francezi — să ne informăm prin întrebarea calitativă *cum?* asupra preţului: *cum vinzi ouăle?* (germ. w i e verkaufen Sie die Eier?) — *(cu) doi lei bucata.*

www.dacoromanica.ro

Particulele întrebătoare ne permit să distingem diferitele aspecte gramaticale. În: *îi seacă puterile din picioare* avem o idee locală, care răspunde la întrebarea *de unde?* Pentru fraza *mănâncă din picioare*, întrebarea e *cum?* iar *din picioare* (=stând) e o locuțiune adverbială modală.

Recunoscând importanța lingvistică a particulelor interogative, nu ne va mira faptul că ele sunt la noi, aproape toate, de origine latină. Numai când interogativul latin devenise, prin polisemie și variata sa întrebuințare sintactică, prea neprecis, a fost înlocuit printr'unul nou, de origine străină sau modelat după o altă limbă. Acesta e cazul întrebării *care?* Prin *care?* Românul se informa la origine asupra c a l i t ă ț i i (lat. *qualitas*, derivat din *qualis*): *care barbă? — cea albă.* Cu timpul însă *care* s'a întrebuințat și în funcție predicativă (*care-i acolo?* = cine e acolo?) și mai ales ca pronume relativ *(omul care vine...)*, încât nu e greu de înțeles de ce Românul a împrumutat (dela Unguri: *miféle*) particula întrebătoare calificativă *ce fel de?...*

77. Ceea ce am spus despre particulele întrebătoare și categoriile lingvistice pare a fi contrazis prin faptul că o « categorie » gramaticală cum e **genul** nu are o întrebare corespunzătoare, precum are bunăoară n u m ă r u l *(câți?)*. De fapt pentru *(copilă) frumoasă* nu am altă întrebare ca pentru *(băiat) frumos*, adică *ce fel?* Am arătat în altă parte (§ 30) că rolul genului e cel de a face acordul adjectivului cu substantivul și de a arăta prin acest acord, care elemente ale frazei formează o unitate sintactică. Dacă e așa, vom înțelege că este greșit să considerăm genul ca o c a t e g o r i e linguistică. Faptul că nu avem la dispoziție o particulă întrebătoare, căreia să-i răspundem cu o distincție de gen, nu răstoarnă teoria noastră expusă în cele de mai sus, ci ne dovedește, dimpotrivă, că distincția după gen e numai un i n s t r u m e n t, nu o c a t e g o r i e gramaticală. De fapt sunt limbi, ca cea ungurească, care nu cunosc decât substantive de un singur gen (de aceea Ungurii învață atât de greu, când vorbesc nemțește, să facă distincție între *der, die, das*) și nu au decât o singură formă pentru adjective. Cât de puțin important e genul pentru i m a g i n a ț i a noastră linguistică o dovedesc, tocmai în românește, ambigenele, adică substantivele care la singular se acordă cu adjectivul la masculin *(un braț vânjos)*, iar la plural,

www.dacoromanica.ro

la feminin *(două brațe vânjoase)*. Dacă genul ar fi, precum cred unii, egal cu sexul, și obiectele ar avea un gen fiindcă fantazia poporului le personifică — ceea ce se întâmplă în prea puține cazuri și se întâmpla mai mult în vremurile vechi — atunci ambigenele (a căror naștere în românește, din neutrul latin, se datorește unor cauze fonologice) n'ar fi putut subsista în limbă, fără ca să se fi normalizat cu timpul. Cum să ne imaginăm bunăoară că *păcatul*, când e unul, e bărbat, și *păcatele*, când sunt multe, se transformă în femei?

Noi nu simțim niciun fel de stânjenire când zicem *un ceas*, *două* fiindcă *două* se acordă cu pluralul *ceasuri*. Tot astfel construim fraze ca: *singularul și pluralul sunt egale*, pentrucă pluralele acestor substantive sunt *singulare* și *plurale*. Că nu avem un gen «neutru», marcat prin dezinența pluralului *-uri*, pe care ar avea-o numai numirile de lucruri (deci cele lipsite de sex), o arată faptul că la Istroromâni cu *-uri*, dezinență a monosilabelor, se formează și pluralul dela «craiu»: *crâl'uri*, iar în limba veche găsim plurale ca *leoparduri*.

Cât de puțin se confundă genul cu sexul, se vede din împrejurarea că dezinențele care deosebesc genul se pot întrebuința la noi și pentru a se face alte distincții decât cele de sex. Astfel ideea de «fruct», în opoziție cu cea de «pom» se marchează prin dezinența femininului: *prună—prun*, *pară—păr*, *alună—alun*, etc. Adevărat că trebuința de a distinge sexurile a creat la noi perechea *nepot-nepoată*, în loc de **nepoate* (din lat. *nepos*, *-tem* pentru amândouă sexurile) și a făcut ca din femininul *cântătoare (cantatorem)* să se extragă un masculin nou *cântător* (ca și când ar deriva din lat. *cantatorius*), dar aceeași trebuință de distincție s'a făcut și la *nuc—nucă* în loc de **nuce* (lat. *nux*, *-cem*), pentru pom și fruct. Nu identificarea genului cu sexul, ci trebuința de distincție a fost mobilul acestor inovațiuni. Din aceeași cauză vedem că în loc de **line* (lat. *lenis*, *-e*), **triste* (lat. *tristis*, *-e*) apar *lin*, *-ă*, *trist*, *-ă*, care permit un acord mai lămurit cu substantivul de care se țin. Adjective cu o singură terminație, ca *verde*, *gata* sunt uneori supărătoare tocmai din cauză că nu permit un acord lipsit de echivoc.

Dacă pronumele *eu* și *tu* n'au două forme deosebite, după gen, este fiindcă vorbitorul și cel căruia i se adresează sunt cunoscuți și n'au nevoie de a fi distinși între ceilalți. Altul e cazul persoanei a treia, care arată un exemplar din tot restul oamenilor sau lucrurilor. Trebuința de a arăta la cine sau la ce se rapoartă acest pronume, a făcut ca să aibă, ca adjectivele, două genuri.

www.dacoromanica.ro

Distincția după sex o găsim la noi în apelul *fa* (sau *fă*), adresat femeilor, față de *mă*, adresat (însă nu exclusiv) bărbaților. Sunt limbi exotice care fac distincții și la imperativ: « vino » e în una din aceste limbi *tana*, când te adresezi unui bărbat, și *nana*, când poruncești femeii. În alte limbi sunt deosebite și dezinențele verbale de pers. 3, după cum acțiunea e săvârșită de bărbat sau de femeie.

Tot așa cum genul nu reprezintă o categorie lingvistică, ci numai un capitol din gramatică, « articolul » nu are un echivalent în imaginația noastră lingvistică și deci, atunci când această inovație s'a produs în limba română, n'a fost nevoie să se creeze pentru ea și o particulă întrebătoare.

78. Ceva mai complicată e chestiunea **cazurilor**, dar tocmai de aceea, din punct de vedere metodic, deosebit de interesantă. Întrebării, dacă declinarea este sau nu o categorie gramaticală, trebue să-i acordăm deci un spațiu mai mare chiar în acest volum de « privire generală ».

Gramaticii au născocit din vechime paradigmele de declinare pentru nume și pronume. La cele cinci « cazuri » ale Grecilor, Latinii au mai adăugat al șaselea, ba unul din gramaticii latini (QUINTILIAN) distingea chiar și cazul al șaptelea. Pe lângă nominativ, genitiv, dativ, acuzativ, vocativ, Latinii au adăugat ablativul și instrumentalul, iar gramatica indoeuropeană cunoaște și al optulea caz, locativul. Comparatiștii au găsit în limbi neindoeuropene (precum în cele fino-ugrice și caucaziene) și alte cazuri — nu mai puțin de șaptezeci și două — precum: abesivul, adverbialul, adcomitativul, aditivul, adesivul, afectivul, alativul, etc.

Ceea ce caracteriza cazurile pentru gramaticii clasici, erau dezinențele (terminațiunile), cu toate că aceeași dezinență servea adesea pentru mai multe cazuri. Ne aducem fiecare din noi aminte din școală, cât de grea era adesea analiza propoziției latine, fiindcă *brachium* putea fi interpretat ca nominativ sau acuzativ, *domino* ca dativ sau ablativ, *mensae* ca genitiv sau dativ singular sau nominativ plural. Tot așa în românește, *casă* poate fi nominativ sau acuzativ, *case* genitiv-dativ singular sau nominativ-acuzativ plural. De asemenea *ne* sau *vă* au funcție de dativ și de acuzativ plural *(ne spune, ne vede)*, etc.

Dar dacă dezinența ne permite totuși să distingem adesea cazurile, rolul ei nu e numai acesta, iar când are acest rol, ea mai poate îndeplini și alte funcțiuni. Astfel în latinește *-a* din *rosa*,

www.dacoromanica.ro

faţă de *-us* din *lupus* sau *-um* din *brachium*, nu serveşte spre a deosebi un caz de altul — căci cu câteşi trele dezinenţele se formează nominativul — ci ele deosebesc g e n u l feminin de cel masculin şi de cel neutru. Tot astfel *-a* din *rosa* faţă de *-ae* din *rosae* deosebeşte p l u r a l u l de singular, nu numai nominativul de alt caz. Deprinşi cu gramatica latină, acest lucru ne pare firesc. Sunt însă limbi în care numărul îşi are morfemul propriu. Astfel în ungureşte *embereknek* « oamenilor » are pentru plural morfemul *-ek* şi pentru dativ morfemul *-nek*: « oameni » e *ember-ek*, « omului » e *ember-nek*. În românește avem pe deoparte *casei* faţă de *caselor*, adică dezinenţa dativului e alta la singular şi alta la plural, dar ceea ce e înaintea ei are aceeaşi formă; pe de altă parte avem *lup-u-lui* faţă de *lup-i-lor*, adică dezinenţa e deosebită la dativul celor două numere şi afară de aceea avem şi contrastul dintre singular şi plural marcat prin jocul între *-u-* şi *-i-*. În românește lucrul se complică prin faptul că dezinenţa se poate confunda cu a r t i c o l u l: jocul între *ă* şi *a* din *casă-casa* nu distinge nominativul de alt caz, ci forma nearticulată de cea articulată.

Dar dezinenţa nu poate fi considerată ca o caracteristică a cazului, şi din cauză că sunt limbi care disting cazurile printr'un m o r f e m aşezat î n a i n t e. Astfel latinelor *fratr*is şi *fratr*i le corespund în franţuzeşte **du** *frère* şi **au** *frère*, iar în nemţeşte genitivul dela *Bruder* e **des** *Bruders*, cu morfem enclitic şi proclitic în acelaşi timp. Tot aşa noi zicem *văd mese***le**, dar *văd* **pe** *Ion*, *calul omu***lui** dar *calul* **lui** *Ion* (sau întrebuinţăm amândouă construcţiile: *casa* **lui** *Toma* dar *Dumineca Tom***ii**, *cheia* **lui** *Sfântul Petru* dar *postul Sâmpetru***lui**), iar la întrebarea *a cui e casa?* răspundem **a** *vecinu***lui**, cu morfem proclitic şi enclitic. Pentru acelaşi caz avem uneori două morfeme. Astfel alături de **lui** *Petru* zicem — şi în cărţile vechi se şi scria adesea — **lu** *Petru* (indiferent dacă avem a face cu un genitiv sau cu un dativ); în locul genitivului şi dativului cu morfem enclitic (*omu***lui**, *case***i**) întrebuinţăm, în anumite expresii, construcţii cu un auxiliar proclitic sau cu prepoziţie: *cu ocazia* **a** *două alegeri; foi* **de** *trandafiri*, *corb* **la** *corb nu-şi scoate ochii*...

Precum a arătat WUNDT, în multe limbi cazurile se formează fără morfem (enclitic sau proclitic). Ajunge o anumită t o p i c ă pentru ca să se distingă un caz de altul. În românește, nominativul *părinţii* din *părinţii îşi iubesc copiii* devine acuzativ dacă ordinea

www.dacoromanica.ro

cuvintelor e *copiii își iubesc părinții*, iar *copiii*, din acuzativ, devine nominativ.

Nici raportul de dependență de regimul său nu poate caracteriza un caz. Astfel se admite în genere că nominativul, dativul și acuzativul sunt cazuri a d v e r b a l e, depind adică de verb, iar genitivul un caz a d n o m i n a l. În majoritatea cazurilor acest lucru e just: în *copilul doarme*, *taie lemne*, *dă vecinului*, nominativul *copilul* depinde de verbul *doarme*, acuzativul *lemne* de verbul *taie*, dativul *vecinului* de verbul *dă;* dimpotrivă în *casa vecinului*, genitivul *vecinului* e dependent de substantivul *casa*. Dar avem și acuzative și dative adnominale: în *merg la secerat grâul*, acuzativul *grâul* depinde de substantivul *secerat*, iar în simțea o *desfătare inimii*, dativul *inimii* depinde de substantivul *desfătare*. De asemenea sunt cunoscute din multe limbi verbe construite cu genitivul.

Vedem dar că nici din punct de vedere formal sau funcțional, cazurile nu se pot caracteriza prin vreo trăsătură comună. Cu atât mai puțin le putem găsi o notă comună din punct de vedere s e m a n t i c. Toate încercările de a privi cazurile ca o « categorie morfologică » și de a găsi un sistem totalitar, în care ele să se încadreze în mod firesc, au dat greș. Nici cea mai recentă încercare în privința aceasta, a lui L. HJELMSLEV, *La catégorie des cas*, judecând după cele două părți apărute până în prezent (1935 și 1937), nu pare că va duce la un rezultat satisfăcător. Vom folosi unele date din însăși expunerea temeinică și bogată în amănunte a savantului danez, ca să arătăm acest lucru.

Cea mai obișnuită — dar în același timp cea mai vagă — caracterizare este cea care admite că rolul cazului e să arate raportul ce există între nume (și pronume) și celelalte părți ale frazei. Oricât de încăpătoare ar fi această definiție, ea nu se potrivește pentru vocativ, care nu exprimă niciun asemenea raport. De aceea foarte mulți învățați — între ei și HJELMSLEV — exclud vocativul dintre cazuri, cu toate că el are o dezinență ca cele mai multe cazuri nominale. În special în românește, vocativul la plural are dezinența unui caz precis, a dativului: *oamenilor*. Afară de aceea vocativul nu e singurul caz care nu exprimă un raport cu celelalte părți ale frazei. Ce raport exprimă de exemplu *dracu* sau *păcatele* — după formă nominativ sau acuzativ — în: *Când dracu vii? Ce păcatele întârzii atâta?* (§ 62).

www.dacoromanica.ro

După F. WÜLLNER, orice operație intelectuală se întemeiază în ultima analiză, în spirit kantian, pe concepția de spațiu și de timp. Pentru el și categoria cazuală se sprijină deci pe o concepție spațială. Astfel se deschide (la 1827) seria așa numiților l o c a l i ș t i în explicarea cazurilor. Și teoria aceasta cere însă excluderea vocativului dintre cazuri. Mai mult decât atât. WÜLLNER exclude și nominativul, care după el nu e un caz, ci exprimă ideea singură, independentă de restul frazei, sau tocmai absența unei relațiuni.

Asemenea excluderi sunt, firește, arbitrare. Nu vocativul și — în majoritatea cazurilor cel puțin — nominativul sunt lipsite de notele care caracterizează un caz, ci caracterizarea care s'a dat cazurilor este neexactă sau cel puțin neîncăpătoare.

Aceleași greutăți ca pentru definirea « categoriei » le-au întâmpinat învățații care au vrut să contureze c u p r i n s u l fiecărui caz în parte, încât WÜLLNER (citat de HJELMSLEV, 1937, 41) exclamă: « Dacă genitivul însemnează, precum se spune atât de des, uneori proprietate, alteori dependență, uneori una, alteori alta, nu e mai potrivit oare să credem că el nu însemnează nici una nici alta ? ».

E incontestabil că în fraza *copilul trimite vecinului cartea* deosebirea formală exprimată prin dezinența *-ul* din *copilul* și dezinența *-lui* din *vecinului* corespunde unei deosebiri semantice, pe care orice subiect vorbitor o simte și pentru care gramatica întrebuințează termenii « nominativ » și « dativ ». Această deosebire s'ar putea preciza în cazul de față prin explicarea: nominativul exprimă pe « agent » (căci acțiunea trimiterii pleacă dela copil); dativul pe cel interesat (căci vecinul e cel interesat de această trimitere) și acuzativul (în cazul nostru: cartea) arată obiectul asupra căruia se întinde sau se răsfrânge acțiunea (trimiterea). Dar când zic *du-te dracului! lipit pământului* sau *stai locului!* avem oare a face tot cu dative, întrebuințate însă în alt sens, sau avem a face cu alt caz (locativul) format cu aceeași dezinență ca dativul? Tot astfel, în *petrece vara la mare* avem un acuzativ sau alt caz (temporalul), format ca și acuzativul. KARCEVSKI a arătat că în rusește se zice *on vrač* « el e doctor », dar *on byl vračom* « el era doctor », în care instrumentalul *vračom* are funcțiunea nominativului *vrač*. Tot astfel afirmativului *jestĭ Bog* « există un Dumnezeu » îi corespunde negativul *Net Boga* « nu există Dumnezeu »; numai în cazul dintâiu « Dumnezeu » e redat

www.dacoromanica.ro

printr'un nominativ, în cazul al doilea el e exprimat printr'un acuzativ (la origine genitiv). În « acuzativul cu infinitiv » latinesc, agentul are forma acuzativului (*censeo Cartaginem esse delendam* « sunt de părerea că Cartagena trebue dărâmată »). În românește, când zic: *iată-l pe Moș Vasile că vine*, cel care vine, deci agentul, are forma acuzativului *(pe Vasile)*. În *matale de ce nu vii?* subiectul *matale*, scurtat din *dumitale* (din *domniei tale*) are forma genitivului sau dativului. Dimpotrivă, se aude des, la dativ, forma *mata: îți dau mata cartea. Văzând el pe frate-său, râse* e redat la Aromâni prin *vidzîndalui frati-so, arîse*, în care agentul « el » e redat prin genitivul « a lui ».

Aceste câteva exemple arată că deosebirile formale care caracterizează anumite cazuri nu se acoper totdeauna cu diferențele semantice ce li se atribue. Dar mai arată un lucru: că *nu se pot stabili pentru cazuri categorii semantice valabile pentru toate limbile, ci că fiecare limbă își are sistemul ei propriu de declinare.*

Dacă nu izbutim să precizăm nici conținutul fiecărui caz în parte, nici să dăm o definiție totalitară noțiunii « caz », e locul să ne întrebăm dacă există într'adevăr o « categorie morfologică » a cazurilor?

Noi credem că nu. *În gramatica nescrisă, adică în organizația din mintea subiectelor vorbitoare, noțiunei gramaticale « caz » nu-i corespunde nimic.* Pentru scopuri practice, gramatica învățată în școli e bine să mențină paradigmele de declinare — punând și nominativul și vocativul alături de genitiv, dativ, și acuzativ — căci cu ajutorul acestor tablouri sinoptice vom memoriza mai ușor o limbă străină. Linguistul însă trebue să-și dea seama că aceste cazuri nu-s decât câmpurile de pe lentila astronomului de care vorbea Anatole France. (Cf. § 2).

Pentru mentalitatea subiectului vorbitor, nu genitivul exprimă ideea de posesiune, ci ideea de posesiune poate fi exprimată prin ceea ce gramatica numește un genitiv. Mai exact: această idee de posesiune (proprietate, aparținere) poate fi exprimată prin dezinențele *-lui, -ei, -lor (casa vecinului, vecinei, vecinilor)*, printr'un auxiliar sau prepoziție *(cu ocazia a trei alegeri; foi de trandafir;* în Bran, la întrebarea *a cui e vaca?* răspunsul obișnuit e: *la un vecin*); prin lipsa oricărui morfem în sintagma cu topică fixă: *casa vecinu-meu;* printr'un pronume posesiv cu sau fără *a (casa mea; a cui e casa? — a mea)* sau prin dativul pronumelui personal *(casele-i)*.

www.dacoromanica.ro

În ceea ce privește i d e e a de posesiune, ea formează o categorie semantică, precum dovedește faptul că răspunde la o întrebare existentă în limbă: *a cui?* Aceste lucruri se vor vedea pe larg în cele următoare, unde vom arăta că verbul (mai rar numele) are « goluri », care cer să fie completate atunci când în jurul lui clădim fraza. Raporturile între cuvântul cu goluri și între cuvintele care servesc spre completarea lor se exprimă sau cu mijloace lexicale sau cu mijloace extralexicale (diferite morfeme, instrumente gramaticale, auxiliare, sintagme...) după cum am văzut când am vorbit despre « economia limbii ».

Ceea ce ținem să accentuăm de astă dată este că ideea însăși de « posesiune » (proprietate, apartenență) trebue înțeleasă în sens larg. Pentru imaginația lingvistică primitivă, păstrată în expresia lingvistică până azi, copilul e proprietatea părintelui. Se zice deci *fiul meu, copilul vecinului*. Printr'un paralelism ușor de explicat, a început și copilul să zică *tatăl meu, mama vecinului*, deși la drept vorbind — deci logic, nu linguistic — copilul n'are niciun fel de putere asupra părinților și nu poate să le poruncească. Metonimic vorbim și despre *boala noastră*, expresie în care pronumele posesiv exprimă numai un raport între boală și vorbitor. Dacă e vorba de o posesiune, mai de grabă boala « posedă » (stăpânește) pe om, decât invers.

Logica însă nu trebue amestecată atunci când voim să înțelegem mentalitatea linguistică. Asupra acestui lucru nu se poate îndeajuns insista. Dacă la întrebarea « cine ? » răspundem cu « agentul », nu trebue să ne mirăm că *eu* e « agent » nu numai în *eu fac, eu cânt*, etc., ci și în *eu mor* sau *eu sufăr*, deși moartea nu depinde de voința mea, iar logica ne-ar sili să considerăm pe cel ce sufere mai degrabă cu « patiens » decât cu « agens ». Dar nu concepția lingvistică e ilogică și absurdă, ci termenul de « agens » (« Täter »), cu care unii (conduși și de un paralelism între diatezele verbale: « activ » și « pasiv ») au încercat să înlocuiască pe cel de « nominativ », care nu se potrivește decât pentru un număr — mare, adevărat — de exemple, dar nu corespunde în altele cu răspunsul care se dă la întrebarea « cine ? ».

Din motive pe care nu e aici locul să le examinăm, genitivul și dativul, identice în latinește la singularul declinării I *(rosae)*, au devenit în românește identice și la celelalte declinări. Românescul *lupului* corespunde și lui *lupi* și lui *lupo* latin, iar *lupilor*, lui *luporum* și lui *lupis*. Din punct de vedere al gândirii linguistice ideea de posesiune e atât de importantă, încât cerea și o expresie proprie. De aceea alături de latinescul *cui?* păstrat în românescul *cui?* noi am creiat (în locul dispărutului *cuius*, întrebarea pentru categoria semantică a proprietății), întrebarea *a cui?* Când vrem să știm dacă *casei* sau

www.dacoromanica.ro

lupului e un genitiv sau un dativ, n'avem decât să examinăm la care din cele două întrebări răspunde. Astfel vedem că în *dau cartea vecinului*, cuvântul *vecinului* este genitiv dacă răspunde la întrebarea *a cui?* — când adică e adnominal și umple «golul» substantivului *cartea* — și dativ când răspunde la întrebarea *cui?* — când adică e adverbal și umple golul verbului *dau*. Spre a nu da prilej la un echivoc, preferăm în cazul al doilea să arătăm și prin topică legătura mai strânsă cu verbul: *dau vecinului cartea.*

În general, deosebirea formală între genitiv și dativ n'o arată dezinența, ci sintagma, fie că alegem o ordine mai potrivită a cuvintelor sau marcăm genitivul prin forma articulată a numelui precedent *(am trimis scrisoarea vecinului)* și dativul prin cea nearticulată *(am trimis scrisoare vecinului)*. Istroromânii, care formează genitivul și dativul cu auxiliarul *lu*, disting cele două cazuri, cel puțin la feminin, și prin dezinență: *lu câsę* genitivul, *lu câse*, dativul. Megleniții au o distincție și mai clară: *lu om* e genitivul, *la om* dativul.

Dacă după cele expuse ne întrebăm, ce caz avem în *du-te dracului! stai locului, ține minte, locuește vara la munte*, vom răspunde: în *du-te dracului* avem o expresie modelată după *trimite-l dracului*, deci cazul «*cui?*» (dativ); în *stai locului* avem cazul «unde?» și tot așa în *ține minte*, deci trebue să admitem și un «locativ» în limba română. *Vara* din *locuește vara la munte* răspunde la întrebarea *când?* deci avem un «temporal». Cu alte cuvinte, la întrebarea *unde?* și *când?* răspundem în românește sau cu mijloace lexicale (adverbele: *aici, acolo, la dreapta, înapoi*, etc.; *azi, ieri, la vară, în curând*, etc.) sau cu mijloace extralexicale, care de obiceiu sunt prepoziții; *în casă, subt masă, dincolo de râu*, etc., *la anul, în două rânduri*, etc., dar care, — de ex. în *stai locului* și *locuește vara la munte* — pot fi dezinențe, identice ca formă cu dezinențele dativului *(locului)* sau nominativ-acuzativului *(vara)*.

Prin faptul că consonantele finale latine au dispărut în românește, diferența formală între *lupus* și *lupum* sau între *mensa* și *mensam* a încetat: *lup*, articulat *lupul*, e forma pentru nominativ și acuzativ; tot așa *masă*, articulat *masa*. Deosebirea între «agens» și «patiens» este însă — după cum am arătat în «Prezentarea» acestei cărți — atât de importantă, mai ales atunci când e vorba de nume de ființe, capabile de a desvolta o acțiune, încât limba noastră și-a creat singură un mijloc formal de a distinge nominativul de acuzativ. Acesta e sau topica: *copilul iubește părinții* sau morfemul «pe»: *copilul*

www.dacoromanica.ro

iubeşte pe părinţi. Acelaşi « pe » apare şi în întrebarea « pe cine ? » pentru acuzativ.

Când avem a face însă cu obiecte, mijlocul distinctiv subt raport formal rămâne numai topica: *omul face haina, nu haina face pe om.* Întrebarea e « ce ? » pentru amândouă cazurile. Această lipsă de distincţie la întrebare, a avut ca urmare că deosebirea între nominativ şi acuzativ a început, în anumite împrejurări, să-şi piardă precizia şi că la întrebarea « ce ? » răspundem cu un fel de c a s u s g e n e r a l i s, care nu e, pentru sensibilitatea românească, nici nominativ, nici acuzativ, ci mai de grabă un « non-casus », exprimând numai ideea nominală, întocmai precum infinitivul e un « non-tempus » exprimând numai ideea verbală.

Acest « non-casus » îl întâlnim mai ales în exemple ca cele citate mai nainte: *când, dracu, vii? ce, păcatele, întârzii?* sau în expresii eliptice ca *seară bună!* Românul, care nu-şi mai dă seama că acest salut e scurtat din *îţi doresc seară bună*, sau *seară bună să-ţi dea Dumnezeu*, nu-l mai simte acuzativ, ca Germanul sau Ungurul, care-l caracterizează prin dezinenţa acuzativului: *gut*en *Abend! jó estét!*

« Cazul general » e, pentru sensibilitatea românească, predicativul la aşa numitele a c u z a t i v e sau n o m i n a t i v e d u b l e (scindate): *Moşul a vrut să-l facă pe tata p o p ă, dar el s'a făcut a v o c a t.* Un Român fără cunoştinţe de gramatică cu greu va recunoaşte în *popă* un acuzativ şi în *avocat* un nominativ, mai ales când *face* are sensul de « a numi » şi când al doilea substantiv se orientează şi în gen (sex) după cel dintâiu: *învăţătorul l-a făcut pe elev măgar, iar pe elevă a făcut-o gâscă.* Faptul că pentru întâiul acuzativ întrebăm *pe cine?* iar pentru al doilea *ce?* dovedeşte că pentru sensibilitatea noastră linguistică numai *pe tata, pe elev, pe elevă* e un acuzativ recunoscut ca atare, nu şi *avocat, măgar, gâscă.*

De fapt verbul *fac* formează împreună cu substantivul *popă* sau *măgar* o singură noţiune, pe care o putem reda şi prin derivatele *a popi* sau *a măgări: a vrut să popească pe fiul său, a măgărit pe elev.* În definitiv, *fac* are în cazurile citate mai mult o f u n c ţ i u n e verbală — ca şi sufixul *-esc* — decât un s e n s verbal şi *fac popă* = *popesc* e un verb transitiv cu un singur gol de umplut prin acuzativul *pe fiul său* (sau *pe elev*). Prea puţini Români pot spune fără ezitare dacă *doctor* în *este doctor* sau *s'a făcut doctor* este nominativ, şi în *l-a făcut tată-său doctor* e acuzativ. Aceasta se vede, indirect din tendinţa — mai ales prin Moldova — de a întrebuinţa, la nume de fiinţe, pe *pe* şi când verbul cere o construcţie cu nominativul, ca bunăoară la pasivul exprimat prin forma

www.dacoromanica.ro

reflexivă (*cerere de a se numi pe asistentul*; şi încă în Letopiseţe, II, 115: *rămânând Doamna lui îngrecată, să se aştepte pe acel prunc până a naşte*) sau când avem a face cu unipersonale (*îmi trebue pe cineva care să mă povăţuiască*, la ISPIRESCU).

Cei ce nu ţin seama de cugetarea linguistică a subiectelor vorbitoare, ci sunt preocupaţi numai să încadreze fenomenul în sistemele gramaticei plăsmuite de filologi, ajung să facă distincţii ca cea următoare: în franc. *il est soldat*, cuvântul *soldat* este în acelaşi timp un acuzativ sintactic şi un nominativ morfologic (C. de BOER, citat de HJELMSLEV, 1937, p. 93).

78 *a*. Ne întoarcem acum la p o s t u l d e e m i s i u n e. Aici, în studio, se alcătueşte programul emisiunii, care trebue să ţină seama de dorinţele şi de curiozitatea ascultătorilor. O b i e c t u l comunicării se adaptează acestor dorinţe; f e l u l comunicării ţine seama de curiozitatea celor ce stau la celălalt capăt, cu mâinele pe şuruburile aparatului de radio, c ă u t â n d. Precum am mai spus, obiectul comunicării, infinit de variabil, nu interesează direct pe linguist. Dar cu atât mai mult îl priveşte felul cum se face această comunicare. Ceea ce trebue să reţinem din capul locului este că programul care se alcătueşte în studio, ţinând seama de curiozitatea ascultătorului, caută s ă r ă s p u n d ă c u a n t i c i p a ţ i e l a t o a t e î n t r e b ă r i l e p e c a r e l e p r e s u p u n e l a a s c u l t ă t o r. *Fraza vorbitorului se alcătueşte din verb — sau numele care îl înlocueşte — iar în jurul acestuia se adaugă toate elementele lămuritoare, care răspund la una din particulele interogative ale limbii.*

Înainte de a ilustra printr'un exemplu cele spuse, trebue să explicăm faptul curios la aparenţă, că **verbul** însuşi nu răspunde la nicio întrebare. Dacă adverbul răspunde la chestiunea *cum?*, substantivul la întrebarea *cine? ce? a cui? cui?*, adjectivul la întrebarea *care?* sau *ce fel de?* — pentru a primi răspunsul *vine* sau *va ploua*, limba nu are nicio particulă întrebătoare, ci întrebarea însăşi trebue formulată în forma unei fraze (*ce se întâmplă? cum se face că...?* etc.). Cauza e evidentă: verbul e sâmburele frazei, fără de care nimic nu poate fi comunicat sau enunţat: «Pentru ca să se nască o frază», zice MEILLET (*Linguistique*, vol. II, p. 2), «trebue şi ajunge ca ceva să fie enunţat; acest ceva poate fi un fapt particular, un adevăr general pe care-l indicăm, un sentiment pe care-l exprimăm, o poruncă pe care o formulăm». Verbul — sau numele care-l înlocueşte — p r e e x i s t ă întrebărilor, cărora le dă naştere.

www.dacoromanica.ro

« Chaque partie du discours dispose de substituts interrogatifs et peut ainsi être représentée, dans le tisu sémantique d'une phrase, par un « trou ». Mais pas le verbe. Il n'y a pas de déterminatif (ou « pronom ») verbal interrogatif. C'est que les valeurs predicatives sont inséparables du verbe. Le prédicat, de par la définition, ne peut être ignoré..., le prédicat ne peu pas former de « trou ». (S. KARCEVSKI, 1937, p. 61).

Neexistând o particulă interogativă pentru verbe, nu există întrebări, firește, nici pentru aspectele, modurile sau diatezele verbale.

79. În stradă oamenii sunt adunați înaintea unei copile care se vaită, în vreme ce o femeie, cu un vătraiu în mână, intră mânioasă într'o casă. Un trecător, care nu asistase la cele întâmplate, întreabă: *Ce se s'a întâmplat?* Un martor îi răspunde: *A bătut-o. Furase.* S i t u a ț i a întreagă permite această exprimare brevilocventă, căci noul venit a mai văzut atâta cât era necesar pentru ca să întregească fraza cu toate elementele trebuitoare. (Răspunsul putea fi și nominal: *bătaie; furt.* Cel verbal era însă mai explicit, căci, prin întrebuințarea mai-mult-ca-perfectului *furase*, se indica ordinea în timp a celor două acțiuni: mai întâi furatul, apoi bătutul. Această ierarhizare în timp face ca bătaia să apară ca o urmare meritată a furtului, ca furtul să apară ca însăși cauza bătăii).

Dacă am să povestesc a doua zi cuiva, care n'a fost de față, întâmplarea aceasta, fraza mea nu mai poate fi atât de scurtă, ci sunt nevoit să întregesc cele două verbe « a bate » și « a fura » cu toate elementele necesare pentru înțelegerea întâmplării: *Vecina mea a dat ieri dimineață, în mijlocul străzii, copilei celei mici a portarului, două cu vătraiul peste spate, fiindcă a prins-o urcându-se pe ascuns în pom să șterpelească niște mere.*

Fraza, astfel completată, răspunde la toate întrebările pe care cel ce mă ascultă e în drept să mi le pună. Trecem deocamdată peste întrebările *cine? ce?* și *cui?* — de care va trebui să ne ocupăm mai amănunțit mai târziu — pentru ca să examinăm, una după alta, celelalte întrebări.

Unde? (sau **încotro?**) e întrebarea care cere informații asupra l o c u l u i. Răspunsul: *î n mijlocul străzii; p e s t e spate; î n pom.*

Poziția sau direcția r e l a t i v ă pe care o ocupă un obiect în raport cu altul se arată mai ales prin prepoziții: *cartea e p e masă, s u b t masă, î n masă, d u p ă masă, l â n g ă masă...* Raportul local între o parte a frazei și alta poate fi exprimat și prin dezinențe,

www.dacoromanica.ro

care în unele limbi au o formă anume numai pentru cazul locativ; în alte limbi ele sunt identice cu ale altor cazuri (cf. *stai locului!* al nostru). În dialectul aromân direcția se indică prin articularea numelor locale: *Bucureștil'i* = la București. Poziția absolută sau cea relativă față de vorbitor — uneori nedeterminată — se arată cu mijloace lexicale: adverbe sau locuțiuni adverbiale: *pretutindeni, la dreapta..., undeva.* Asemenea adverbe formează mai adesea opoziții sau corelații (*sus—jos, aici—acolo, îndărăt—înainte* sau *în față*), care se întâlnesc și la pronumele demonstrative: *acesta* e un «el aici, în apropiere», *acela* un «el acolo, în depărtare». Precizările locale servesc uneori numai ca să sublinieze demonstrația la pronume *(acela* din *acel* + *la*, ca franc. *celui-là)*, la adverbe *(acum-a)* sau la prepoziții (*la* din lat. *ad* întărit prin *illac*, cf. § 64). În sfârșit avem și sufixe cu sens local, ca *-et, -iș, -iște (brădet, stejeriș, porumbiște)*, loc cu brazi, stejari, porumb.

Când? e întrebarea pentru categoria temporală. Răspunsul: *ieri* și, cu o precizare complementară, *dimineață.*

O serie întreagă de adverbe temporale răspund la întrebarea *când?* precum: *acum, atunci, îndată, ieri...;* unele din ele sunt la origine locale *(unde)* sau modale *(cum)*. Prepozițiile temporale (născute aproape toate din prepoziții sau adverbe locale) servesc spre a exprima un raport temporal: *În zori de zi, peste un an.* Categoria temporală joacă un rol deosebit în conjugarea verbelor. Precum adverbe ca *ieri-azi-mâne* formează opoziții sau corelații, tot astfel timpul trecut stă în opoziție sau în corelație cu cel prezent și cu cel viitor: *ieri am fost—astăzi sunt—mâne voiu fi.* Timpul poate fi arătat la noi și prin forma articulată a unor substantive: *seara, iarna,* etc.

A cui? e chestiunea care cere lămuriri asupra categoriei de proprietate. Răspunsul: pronumele posesiv *mea* și genitivul *a portarului.* Am văzut în cele precedente (§ 78) că la această întrebare se poate răspunde și în alte chipuri.

Care? ce fel de...? — e întrebarea la care răspundem de obiceiu cu adjective. Rostul linguistic al acestor adjective este să caracterizeze substantivul pe lângă care ocupă funcțiunea de atribut. În cazul nostru, prin faptul că am spus «celei *mici*», am restrâns atât de mult sfera de înțeles cuprinsă în cuvintele «copilele portarului», încât am exclus orice confuzie cu celelalte fete ale lui.

www.dacoromanica.ro

Cu ce? e întrebarea al cărei răspuns — în cazul nostru *cu vătraiul* — ține de categoria instrumentală. În unele limbi instrumentalul e un caz de declinațiune cu dezinențe proprii; la noi, ca în cele mai multe limbi moderne din Europa, în locul lui avem prepoziționalul: *taiu lemne cu ferăstrăul; mânat de forță motrice; exprim prin vorbe...* Ca un raport instrumental e închipuit de omul primitiv și cel de coexistentă, aderență ș. a. În derivațiune avem și sufixe instrumentale, de ex. *-ar, -tor, -toare: vătrar, vânturătoare...*

Câți? (câte?) e întrebarea pentru categoria cantitativă. Răspuns: *două* (adică *lovituri*) și *niște mere.*

Numărul joacă un rol important în limbă, căci atât numele cât și verbele deosebesc în mod normal singularul de plural. (Dualul, care avea dezinențe proprii în sanscrită și în vechea greacă, a dispărut în cele mai multe limbi; în unele limbi exotice există și un trial). Alături de adverbe și adjective ca *mult, puțin, tot, câțiva, niște,* care cuprind ideea numărului în mod neprecizat sau vag, avem seria întreagă a numeralelor, care dau numărul exact: *doi, zece, o sută.* (Dar și între acestea, *unu* a devenit articol nehotărît, iar expresii ca *doi-trei* se întrebuințează cu sensul neprecis de «un număr mic de...»). Dacă zicem *patru oameni,* această construcție, care ni se pare atât de firească, este, pentru alte limbi, pleonastică. Arătând prin *patru* în mod precis numărul, nu mai e, în asemenea limbi, nevoie să indic multiplicitatea și prin dezinențe. De aceea în nemțește se aude des construcția *vier Mann* (*stark, hoch,* etc.); în ungurește, după un numeral sau un adverb cantitativ urmează totdeauna singularul: *négy fa, sok ember* («patru lemn», «mult om»). La Istroromâni avem amândouă construcțiile: *doi omir* sau *doi om.*

De ce? e întrebarea pentru categoria cauzală. Răspuns: *fiindcă a prins'o.* Acest *fiindcă* e o contaminare între două expresii, una cu gerundiul, alta cu conjuncțiunea *că. Fiind răcit voiu sta în pat* + *voiu sta în pat că sunt răcit* a dat pe *fiindcă sunt răcit, voiu sta în pat* (sau *voiu sta în pat fiindcă sunt răcit*). Conjuncția *că* este, la rândul ei, o simplă anaforă, căci vine din demonstrativul latin *quod.* A. Tobler a arătat că în germ. *ich weiss, dass du kommen wirst* «știu că vei veni» acest *dass* nu e altceva decât demonstrativul *das* întrebuințat mai întâi în funcțiune epexegetică: *ich weiss das: du wirst kommen,* adică «știu aceasta: tu vei veni».

www.dacoromanica.ro

Cum? e întrebarea pentru categoria modală. Răspuns: *urcându-se pe ascuns.*

La această întrebare răspundem de obiceiu prin adverbe sau locuțiuni adverbiale modale, ca: *repede, tiptil, cătinel, pe nevăzute, într'o doară...*, dintre care unele formează opoziții și corelații ca *iute—încet* sau *tare—încet, rare-ori—adese-ori, cruciș—curmeziș...* Dintre formele verbale, gerundiul are adesea funcțiunea unui adverb modal: *vine săltând, răspunde râzând.*

Pentru ce? e întrebarea pentru categoria finală. Scopul se arată de obiceiu prin propoziții introduse prin conjuncțiunile *pentru ca, ca, să...*; în cazul de față: *să șterpelească.*

În cele precedente n'am dat toate întrebările care caracterizează, în limbă română, categoriile linguistice; totuși am dat pe cele mai importante, destul de numeroase pentru ca să înțelegem rolul însemnat al interogativelor în limbă.

Înainte de a trece la cele trei întrebări esențiale, pe care anume le-am lăsat la urmă, am vrea să mai subliniem un lucru. În fraza citată vedem că cele două verbe principale «a bătut-o» și «furase», din expresia brevilocventă, apar înlocuite cu alte două verbe «i-a dat două» și «să șterpelească». Verbele «a bate» și «a fura» sunt reprezentantele generale ale unor clase în care intră cuvinte care reprezintă diferite nuanțe de sens și ca atare se potrivesc în enunțarea scurtă, care nu ține să precizeze amănunte. Precum *a curăți* e termenul general care poate fi înlocuit prin expresiile mai precise *a mătura* (prin curte), *a șterge* (praful), *a peria* (hainele), *a spăla* (butoiul, ferestrele), *a văxui* (ghetele), *a desface* (porumbul), etc., tot astfel *a bate* poate fi înlocuit prin *a da palme, a căra pumni, a-l lovi pe cineva cu un obiect contondent*, etc. În fraza desvoltată acest *bate* apare înlocuit printr'o expresie care precizează felul bătăii. Cât despre înlocuirea lui *fura* prin *șterpeli*, ea e mai mult de natură stilistică, cuprinzând o nuanță glumeață și potrivindu-se mai bine cu imaginea fetiței, care s'a strecurat pe ascuns să fure merele.

80. K. BÜHLER a arătat că anumite «părți ale cuvântului» au **goluri** în jurul lor. Astfel verbul se cere complinit printr'un adverb, iar substantivul printr'un adjectiv. «Golurile» acestea sunt însă și ele de două feluri: exterioare și interioare, după cum întrebările care le provoacă sunt accesorii sau esențiale. Când cineva îmi comunică: *vine*, pot întreba: *unde?* (răspuns: *încoace*), *când?* (răspuns: *acum*), *cum?* (răspuns: *călare*), *de ce?* (răspuns: *ca să mă vadă*)... *Încoace, acum, călare, ca să mă vadă* sunt o serie de note care servesc la preci-

www.dacoromanica.ro

zarea ideii prea vagi cuprinse în verbul *a veni*. Întrebarea interioară e însă alta: *cine?*

Când construesc o propoziţie e ca şi când aş lua pe cineva de mână şi l-aş duce de pe stradă într'o locuinţă. Verbul — elementul esenţial al frazei — e adăpostul pe care i-l dau. Pentru ca să se simtă bine, trebue să-i mobilez casa. *Cine? pe cine?* şi *cui?* sunt patul, masa şi scaunul, fără de care o locuire nu se prea poate imagina. *Cum? când? unde? de ce?* etc. sunt mobilele accesorii: un dulap, o etajeră, o oglindă, un covor, nişte perdele, etc., toate mai mult sau mai puţin de lux, fără de care putem locui, dar nu ne simţim în largul nostru. Între obiectele care alcătuesc un «interior» sunt unele care nici nu se pot numi «mobile» şi cu toate acestea au un rost precis: soba, comutatorul electric, soneria, robinetul dela apeduct, cuiul din perete, scara, etc. Cu acestea se pot asemăna morfemele şi auxiliarele care devin importante în clipa când împlinesc o funcţiune: când în sobă facem foc, când aprindem lumina electrică, când apăsăm butonul soneriei sau învârtim robinetul, când atârnăm un tablou de cuiul din perete, când ne urcăm pe scară ca să scoatem o carte din raftul cel mai de sus al bibliotecii. Conjuncţiunile şi prepoziţiile se pot asemăna cu sertarele, uşile şi cu ţâţânele în jurul cărora se învârtesc uşile. *Vinul e în sticlă: în* arată raportul spaţial între «vin» şi «sticlă», întocmai cum ţâţâna face legătura între uşă şi uşcior. *Vreau să vii. Ştiu că eşti bolnav:* când zic *să* sau *că*, am tras sertarul mesii sau am deschis uşa dulapului ca să văd ceea ce conţine. *Vino fiindcă vrea să te vadă mama: fiindcă*, care leagă două prepoziţii, e uşa ce dă acces dintr'o cameră într'alta.

81. Mai simplu se prezintă lucrul la **verbele personale**, adică la majoritatea verbelor. Acestea exprimă o stare, o acţiune, un proces sau un eveniment în raport cu vorbitorul (persoana «eu»), ascultătorul (persoana «tu») sau cu a treia persoană («el», «ea»). Tot ca a treia persoană e considerat şi cel ce nu e nici «eu», nici «tu», nici «el» («ea»), ci «altul» («alta»), sau nehotărîtul «cineva» («oarecine», «vreunul», «cutare», etc.).

În jurul acestor verbe se grupează, ca nişte sateliţi, cazurile «nobile» de declinare: nominativul, acuzativul şi dativul. Şi adică: nominativul umple în mod normal golul dinaintea tuturor verbelor personale; acuzativul golul care în mod normal se găseşte în urma

www.dacoromanica.ro

tuturor verbelor transitive; dativul al doilea gol, care în mod normal se găsește în urma unora din verbele transitive.

Cu alte cuvinte: verbele intransitive au în mod normal un singur gol, înainte , umplut de un nominativ: *copilul doarme; apa curge.* Întrebarea e *cine? (copilul)* sau *ce? (apa).*

Verbele transitive au în mod normal un gol înainte, umplut de un nominativ *(mama, o mână)* și al doilea gol, în urmă, umplut de un acuzativ: *mama îmbracă copilul; o mână spală pe alta.* Întrebarea a doua e *pe cine?* sau *ce?* Răspunsul: *copilul, pe alta.*

Unele verbe transitive mai au, afară de aceea un al treilea gol, tot în urmă, umplut de un dativ: *tata a împrumutat vecinului coasa.* Întrebarea e *cui? (vecinului).*

În ceea ce privește verbele reflexive, trebue exclus mai întâi cazul când reflexivul e o formă gramaticală pentru exprimarea pasivului. Când zic *muzeul se deschide la 10*, acest *se deschide* = e deschis. În asemenea construcții nominativul *(muzeul)* corespunde unui acuzativ dintr'o construcție activă *(portarul deschide muzeul la 10).*

De cele mai multe ori reflexivul nu e alta decât un transitiv la care golul dinainte și cel dinapoi, adică nominativul și acuzativul, reprezintă aceeași persoană sau același lucru. Când zic *mama se îmbracă pe sine* avem a face cu același verb transitiv *a îmbrăca*, ca în *mama îmbracă copilul.* Tot așa: *părinții și copiii se iubesc* = părinții iubesc pe copii și copiii iubesc pe părinți. Reflexivul are în acest exemplu sens reciproc.

Cazuri ca cele precedente trebue distinse de acele reflexive la care verbul — precum s'a arătat în § 23 — nu corespunde unui verb transitiv și pronumele nu e acuzativul lui, ci un instrument semantic. Când zic *mă screm, mă opintesc, mă înnăbuș*, pronumele *mă* nu răspunde la întrebarea *pe cine?* ca în *mă văd în oglindă*, ci e un simplu auxiliar. Ele nu suportă complinirea *pe mine* (nu se poate zice *mă screm pe mine*). Aceste verbe se aseamănă deci întru totul cu intransitivele — pe care le înlocuesc adesea — și au, ca și acestea, un singur gol, înainte, răspunzând la întrebarea *cine? (ce?).* Se zice, într'adevăr, *răcesc* sau *mă răcesc, călătoresc* sau *mă călătoresc, urc în pom* sau *mă urc în pom*, etc. Reflexivele formează de multe ori perechea factitivelor: *deștept pe cineva din somn — mă deștept (singur).*

www.dacoromanica.ro

Mai rar avem reflexive care se construesc cu două goluri, ca transitivele: *Ion s'a gândit ceva* (ca *Ion a făcut ceva*); *vaca s'a bălegat sânge* (ca *vaca a urdinat sânge*, care construcție i-a servit ca model).

Înainte de a trece la verbele unipersonale și la impersonale, e bine să ne dăm seama de câteva lucruri.

a) Pentru golurile umplute de nominativ și acuzativ avem câte două particule interogative *cine?* și *ce?* la nominativ și *pe cine?* și *ce?* la acuzativ, întocmai cum Germanii întreabă *wer?* și *was?* la nominativ și *wen?* și *was?* la acuzativ. Distincția între f i i n ț e (însuflețite) și l u c r u r i (neînsuflețite) este deci ceva esențial pentru gândirea linguistică a omului primitiv, care cunoștea și morfeme prin care dintingea ființele — masculine sau feminine — de obiecte, de obiceiu neutre. Deosebirea între *quem* și *quid* (neutru) s'a păstrat în particulele noastre întrebătoare *cine?* (din *quem*) și *ce?* (din *quid*). La lucruri, distincția între nominativ și acuzativ nu are importanța pe care o are la ființe; de aceea întrebuințăm și pentru nominativ și pentru acuzativ aceeași particulă interogativă *(ce?)*, întocmai ca Germanii *(was?)*.

b) «Situațiunea» ne poate scuti să umplem golurile. După cele spuse mai sus (§ 71) despre brevilocvență, vom înțelege că chiar nominativul poate rămâne neexprimat. Într'o gară lumea nerăbdătoare așteaptă sosirea trenului care are întârziere. Deodată un funcționar anunță *vine!* Toată lumea știe de ce e vorba, deci «trenul» poate rămânea neexprimat. Din camera unui bolnav, care sufere de insomnie, iese doctorul și șoptește «doarme». Nimeni nu va întreba *cine?* Ca în latinește *(veni, vidi, vici)*, în românește dezinențele verbale arată despre care persoană («eu», «tu» sau «el») e vorba, încât întrebuințarea pronumelui personal este de prisos: *venii, văzui, învinsei.* Germanul trebue să zică în cazul acesta *ich kam, ich sah, ich siegte;* tot astfel Francezul trebue să întrebuințeze pe *je, tu, il.* În toate aceste cazuri — indiferent dacă persoana se arată printr'un pronume (ca în franțuzește), prin dezinențe (ca în latinește sau românește) sau prin pronume și prin dezinențe (ca în limba germană) — se arată numai, în mod vag, dacă acțiunea pleacă dela vorbitor, ascultător sau dela altul, fără ca să se precizeze, printr'un substantiv, cine e acel altul. Golul dinaintea verbului e umplut numai printr'o indicație generală asupra persoanei, nu printr'o complinire specială.

www.dacoromanica.ro

Într'un caz omiterea persoanei e chiar de rigoare: la imperative. *Şezi! tăceţi!* etc., e singura expresie bună românească (zicem *şezi tu* numai dacă adăogăm — prin vorbe sau în gând — *nu el*). Dezinenţa imperativului nu lasă nici o îndoială că e vorba de o poruncă care se dă persoanei a doua (de aceea în limbi ca cea franceză sau germană, care pun totdeauna pronumele personal înaintea verbului, la imperativ acesta lipseşte), deci situaţia e clară şi golul nu se iveşte.

c) Uneori complinirea golului cu un acuzativ, la verbe transitive, nu se face, f i i n d c ă n u i n t e r e s e a z ă. *Ce face tata? — Citeşte?* Răspund aşa, când din felul cum am fost întrebat ghicesc că cel ce mi-a pus chestiunea vrea să ştie care e ocupaţiunea momentană a tatălui meu şi numai atât; ce anume citeşte (gazeta, o scrisoare, un roman...), nu-l interesează. Verbul *a scutura*, în înţelesul lui obişnuit, cere o complinire la acuzativ: *scutur mărul, hainele.* Când însă scuturatul nu priveşte un anumit obiect, ci toate obiectele din casă, pe care se aşează praful, atunci *a scutura* primeşte sensul de «a curăţi de praf, a deretica», iar golul din urma lui fiind prea cuprinzător, nu se umple de loc: *De câte ori vin sâmbăta la ea, o găsesc scuturând.* În exemplul: *De câte ori mă duc la el, îl întâlnesc sau bând sau dormind*, faptul că pun transitivul «a bea» alături de intransitivul «a dormi», însemnează că mă interesează numai acţiunea şi cel ce o săvârşeşte, nu şi obiectul (vin, bere, rachiu) atins de această acţiune. De aici nu urmează că *a bea* în fraza aceasta e intransitiv, ca *a dormi*, ci numai că transitivul *a bea* e întrebuinţat î n m o d a b s o l u t, adică fără acuzativ. Tot aşa: *Plăcerea de a cunoaşte; dorinţa de a şti.* În anumite cazuri speciale, unele verbe transitive nu se mai întrebuinţează decât în mod absolut. Astfel *a vărsa* «a goli turnând» se cere complinit: *vărs apa, vărs paharul;* în înţelesul de «vomitez» se zice însă numai *vărs*. Numai atunci când, în mod excepţional, doctorul vrea să cunoască conţinutul stomacului, te întreabă *c e ai vărsat?*

d) Dimpotrivă, întâlnim uneori un acuzativ după verbe intransitive. Avem a face cu simple cazuri de analogie. Există anume o serie întreagă de verbe transitive al căror gol la acuzativ se poate umplea cu ceea ce se numeşte «complement intern» — de obiceiu o «figură etimologică»: *face o faptă bună; lucrează un lucru greu; visează un vis cumplit.* După acestea s'au luat şi unele intransitive ca *râde un râs nebun*, apoi *şi-a trăit traiul, a umblat un drum lung*, etc. Totuşi

www.dacoromanica.ro

uzul limitează asemenea construcţii la un număr redus de cazuri. În loc de *doarme un somn* se zice *trage (un puiu de) somn* cu înlocuirea verbului intransitiv, care cuprinde ideea de «somn»—*a dormi*—printr'un verb transitiv, care primeşte, în mod figurat, înţelesul lui, *a trage*.

e) După imperative dela verbe transitive, ca *priveşte-o !* s'a putut pune pronumele personal la acuzativ şi după interjecţii demonstrative ca *iat-o ! iacătă-le !*

f) Ca şi în alte limbi romanice, acuzativul feminin al pronumelui personal întregeşte verbul atunci când nu avem o idee lămurită asupra obiectului: *o va păţi ; a făcut-o lată* (Nimeni n'ar putea spune precis ce reprezintă acest *o*). Acest *o* poate să se unească şi cu verbe intransitive: *a o tuli*.

82. Mai greu de judecat şi de clasat sunt **verbele unipersonale**, adică cele care, ca dezinenţă verbală ţin de persoana a treia, dar care, ca sens, se leagă de ideea «eu», «tu» sau «el».

Aici aparţin înainte de toate expresiile nominale construite cu auxiliarul «a fi»: *mi-e sete (ţi-e sete, i-e sete, ne e sete, vă e sete, le e sete), mi-e dor, mi-e scârbă*. Ele sunt dese mai ales în dialectele subdanubiene. Întrebarea e *cui?* Complinirea se face cu dativul, fără nominativ şi acuzativ: *Bolnavului îi e sete*.

Tot aici aparţin verbe de felul lui *mi se pare (ţi se pare, i se pare, ni se pare, vi se pare, li se pare), îmi vine (îţi vine, îi vine, ne vine, vă vine, le vine), mă apucă (te apucă, îl apucă, ne apucă, vă apucă, îi apucă)*, complinite cu un abstract *(mă apucă groaza)* sau cu o propoziţie introdusă prin *să (îmi vine să plâng)* ori *că (mi se pare că tremuri)*. Ele răspund la întrebarea *ce?* Tot aşa trebue considerate verbe de felul lui *trebue, se cuvine, face...*, construite cu *să* + o formă verbală: *trebue să vii, se cuvine să vină, face să veniţi*.

În sfârşit avem verbe ca *mă doare (te doare, îl doare...)* sau *îmi ţiue (îţi ţiue, îi ţiue...)*, în care *mă* şi *îmi* sunt auxiliare şi nu umplu golurile verbelor. Ele răspund, ca intransitivele, la întrebarea *ce? (cine?) : mă doare gâtul, îmi ţiue urechile*.

83. Dacă trecem acum la **verbele** (sau **construcţiile nominale**) **impersonale**, ca *ploaă, ninge, se luminează de ziuă, e duminecă*, etc., constatăm că acestea sunt oarecum a u t o n o m e, că nu au niciun gol în jurul lor.

www.dacoromanica.ro

Când zic *ninge*, fac o constatare care nu cere nicio întregire. Nimeni nu se întreabă nici *cine* ninge, nici *ce* ninge, nici *cui* ninge. Mai mult decât atât: asemenea enunțări n u s u p o r t ă niciuna din aceste întrebări, pentrucă vorbitorul nu simte nevoia să fie informat în privința aceasta.

A considera pe *ninge* ca o frază eliptică și a-i căuta agentul, însemnează a falsifica însuși felul nostru tradițional de a gândi. O completare ca *zăpada ninge* — cum ar vrea unii gramatici s'o facă — e de sigur greșită. Pentru Român zăpada nu « ninge » ci « cade ». De asemenea, a spune că subiectul e « situația generală », însemnează a căuta să dai satisfacție gândirii logice fără să ții seama că linguistic cugetăm altfel. (Însăși etimologia cuvântului *zăpadă* exprimă ideea de « cădere »).

« Il y a des cas où notre pensée, si entachée qu'elle soit de représentations mythologiques..., se situe pour ainsi dire au milieu du procès même et non en dehors » (J. KARCEVSKI, *Phrase et proposition*, p. 63).

Adevărat că se poate zice și *Sfântul Ilie a tunat*. Dar imaginea aceasta a zeității care dirigueşte furtuna — Jupiter tonans al Romanilor — este de sigur o interpretare mitică u l t e r i o a r ă a constatării: *tună*, pe care a făcut-o omul primitiv înainte de a căuta să găsească originea, explicația fenomenului însuși. De asemenea pot zice, după o erupție a Vezuviului, că *a nins cenușă*, sau în cursul unei revoluții că *ploaă sânge*. Dar în cazurile acestea nici *ninge* nici *ploaă* nu mai au sensul originar, ci pe cel figurat de « a cădea de sus (ca ninsoarea)» sau de « a curge mult deodată », iar verbele *a cădea* și *a curge*, fiind intransitive, dau naștere în mod firesc întrebării *ce?* Totuși, într'un exemplu ca cel din urmă, Latinii nu umpleau golul cu un nominativ, ca noi, ci cu un acuzativ (*pluit sanguinem*, căci ca agent era imaginată o zeitate), iar Francezii printr'un partitiv *(il pleut du sang)*.

Ca să înțelegem mai bine deosebirea între verbele cu unul, două sau trei goluri și cele fără goluri, fie-ne îngăduit să facem iar o asemănare. Verbele autonome — cele fără goluri — se compară cu o sfârlează. Prisnelul se învârte în jurul axei sale fără să înainteze din loc și fără alt scop decât cel de a se ține în poziție verticală prin însăși mișcarea circulară. Verbele intransitive și cele la fel cu ele, având un singur gol înainte, umplut de nominativ, se pot asemăna cu o bicicletă, înaintând în urma învârtirii roatelor puse în mișcare de biciclistul care intră într'un raport de interdependență cu ea. Verbele transitive cu două goluri se aseamănă cu o roabă sau cu un cărucior mânat sau tras de cineva, care mișcându-se însuși din loc, transportă ceva sau duce pe cineva cu sine.

www.dacoromanica.ro

84. Dacă în cele precedente am evitat să vorbesc de « subiect » și « predicat », am făcut-o pentru ca să arăt că putem înțelege cum se alcătuește o frază și fără să întrebuințăm acești termeni împrumutați din filosofia aristotelică. Ar fi însă greșit să vrem cu tot prețul să părăsim o terminologie care s'a încetățenit la noi și aiurea atât de mult. Nu numirea interesează, ci ceea ce înțelegem subt această numire. *Termenii de « subiect », « predicat » și « complement » (la acuzativ și la dativ), inventați de filosofi, pot fi menținuți în gramatică, dar numai în măsura în care se potrivesc cu sensibilitatea noastră lingvistică. Iar aceasta e controlabilă în primul rând prin particulele interogative.* Dacă dascălul învață, în clasele inferioare, pe elev să caute subiectul cu întrebarea *cine? (ce?)*, complementul « direct » (« drept ») cu întrebarea *pe cine? (ce?)* și cel « indirect » (« nedrept ») cu întrebarea *cui?*, a găsit instinctiv metoda de analiză a frazei care răspunde mai bine sensibilității noastre lingvistice. Greutatea cea mare a acestui fel de analiză stă în faptul că pentru ceea ce e mai esențial în frază, predicatul, nu există o asemenea particulă întrebătoare.

În cele precedente noi n'am pus în opoziție « subiectul » cu « complementul direct » sau « indirect », căci *toate cuvintele care servesc la împlinirea golurilor sunt de fapt* **complemente**, având menirea să restrângă acțiunea verbală, dintr'o serie nesfârșită de posibilități, la una, să concretizeze, prin specificare, ideea prea abstractă exprimată prin orice verb întrebuințat singur. Vagul *cumpără* primește contururi mai precise când zic *mama cumpără*, căci o acțiune pe care o poate împlini oricine o limitez la o anumită persoană. Și mai precis e *mama cumpără zahăr*, căci dintre sutele de cumpărături pe care le poate face mama, arăt în mod concret una. În fraza *mama dă vecinei cratița*, cele trei goluri ale verbului *a da* sunt « complinite » prin nominativul *mama*, prin dativul *vecinei* și prin acuzativul *cratița*. Avem deci propriu zis un predicat: *dă* și trei complemente, adică compliniri: unul la nominativ (nomen regens): *mama*, unul la acuzativ (nomen rectum): *cratița* și unul la dativ: *vecinei*.

Ceea ce deosebește în mod esențial nominativul de acuzativ și de dativ este *faptul că, odată exprimat, între el și verb se naște un raport de interdependență*. Dacă la acuzativ și la dativ putem vorbi de « regimul » verbului, la nominativ am fi în drept să vorbim de un regim al substantivului asupra verbului. Într'adevăr, când zic *am dat o carte vecinului* sau *am dat două cărți vecinei*, forma verbului

www.dacoromanica.ro

(am dat) rămâne neschimbată. Dimpotrivă, în momentul când golul dinaintea verbului *a dormi* se umple cu un nominativ, verbul se acordă cu acesta: *copilul doarme, copiii dorm.* Verbul *a dormi* caută substantivul «copil», iar în momentul când l-a găsit, se orientează după el.

85. Chiar când golul verbal e împlinit printr'un nominativ, nu avem o siguranță absolută că acesta e într'adevăr **subiectul** frazei. Asemenea cazuri se ivesc mai ales atunci când topica logic-gramaticală e înlocuită cu topica afectiv-stilistică. Asupra începutului frazei se concentrează în mod normal atenția ascultătorului român. De aceea se așează acolo de obiceiu nominativul, urmând apoi verbul, iar după acesta complementele la dativ și acuzativ. Când însă vreau să scot în relief alt cuvânt din frază, fie că întreb *(venit-a vecina?)* sau neg *(n'a venit nimeni)* sau pun în opoziție *(casa a cumpărat-o frate-meu, grădina un vecin)* sau voesc numai să arăt că atribuiu o importanță mai mare altui cuvânt decât nominativului, atunci modific ordinea obișnuită în așezarea cuvintelor. În camera mobilată, de care vorbeam mai sus, fiecare mobilă își are locul ei tradițional, potrivit cu rostul pe care are să-l îndeplinească. Astfel scaunele sunt așezate în jurul mesei la care mâncăm. Cu toate acestea, în cazuri excepționale, când bunăoară trebue să schimb un bec la candelabrul din mijlocul odăii sau când fac curățenie în cameră, pot pune scaunul și pe masă. Așa și cu ordinea cuvintelor în frază. Față de *Mihnea încalecă, calul său tropotă* din poezia lui Bolintineanu, avem pe *A venit un lup din crâng* al lui Coșbuc sau *A fost odată un împărat* al basmelor noastre populare. Așezarea verbului în locul dintâi în aceste exemple se face din necesități stilistice: într'o bucată epică, într'o povestire, ceea ce interesează în primul rând e ceea ce se întâmplă, ceea ce exprimă verbul. (Acest schimb între locul tradițional și cel incidental face atât de greu capitolul sintactic despre topică).

Să luăm acum un exemplu care ni se pare deosebit de caracteristic. Zicem *mă doare gâtul* nu *gâtul mă doare* (decât doar când voim să marcăm o opoziție: *gâtul, nu urechea*). Ceea ce e de interes în comunicarea mea este durerea pe care o simt. De aceea zic *mă doare*. Dacă mi se pare că n'am fost destul de explicit, adaug complinirea *gâtul*. Tot atât de bine aș putea zice *mă doare în gât*. Doctorul, căruia îi spun că *mă doare*, mă poate întreba: *ce?* sau *unde?* E ade-

www.dacoromanica.ro

vărat că pentru sensibilitatea noastră linguistică — precum arată cele două întrebări diferite: *ce?* şi *unde?* — imaginea e alta la *mă doare gâtul*, care se poate asemăna cu *se strică vremea* şi alta la *mă doare în gât*, care se poate asemăna cu *ninge la munte*. Dar nu-i mai puţin adevărat că rostul de « subiect » al lui *gâtul* e cu mult mai şters decât de exemplu în *gâtul e lung*. Când zic *se strică vremea*, complinirea lui *se strică* prin subiectul *vremea* e necesară, fiindcă pentru modificarea atmosferică pe care o constat nu am un termen unic în limbă şi fiindcă verbul *a se strica* exprimă o idee completă numai când i se adaugă o complinire, care poate fi foarte variată: *se strică mâncarea*, *ceasul*, *afacerea*, etc. Când constat însă că *mă doare*, exprim o idee completă, ca atunci când zic *ninge;* complinirea « gâtul » e o precizare ulterioară, are acelaşi rol ca localizarea « în gât », nu mai e o complinire esenţială, ci accesorie, accidentală, precum se vede şi din locul după verb care i se dă. Pentru sensibilitatea mea, *gâtul* în *mă doare gâtul*, deşi răspunde la întrebarea *ce?* nu e fără îndoială subiect. Şi aceasta nu numai din cauza locului al doilea pe care-l ocupă în frază (căci în *a venit un lup* nu încape nicio îndoială că *lup* e subiect), ci fiindcă simt că raportul între *gât* şi *mă doare* nu e cel de agent şi acţiune, ci e mai mult o localizare (ca şi în *mă doare în gât*) a durerii. Că de fapt *gâtul* e o complinire ulterioară, care nici nu exista în mintea mea în momentul când am enunţat că simt o durere, se vede mai bine din construcţia: *mă doare picioarele*. Complinirea *picioarele* a răsărit în gândul vorbitorului atât de târziu, încât n'a mai fost vreme să se facă acordul verbului cu acest plural. (Am arătat în DR. III, 772 că dela asemenea cazuri de anacoluturi a plecat uzul acordului greşit al subiectului la plural cu predicatul la singular în graiul Bucureştenilor: *nu-mi place... vorbele astea; arde... casele vecinului*, etc.).

86. Din împrejurarea că există multe verbe (sau construcţii nominale cu funcţiune verbală) care suportă numai întrebări accidentale ca *unde? când? (Tună la răsărit. Ieri a fost Dumineca Tomii)*, nu şi întrebări esenţiale *(cine? cui? pe cine?)*, s'a născut o situaţie grea pentru cei ce caută cu tot preţul să pună în concordanţă ideile aprioristice ale propoziţiei aristotelice cu starea de fapt din limbă.

Cei mai mulţi profesori de limba română vor fi foarte încurcaţi să spună care e subiectul propoziţiei *călătorului îi şade bine cu drumul*.

www.dacoromanica.ro

Dacă au câştigat o tehnică mare în adaptarea gândirii aristotelice la gândirea linguistică, vor zice că fraza construită după regulele gramaticii ar trebui să fie *călătoria îi şade bine călătorului.* În loc de *călătoria* — care e subiectul — s'a zis *cu drumul. Cei ce raţionează astfel ar vrea să croiască limba după gramatică, în loc să extragă gramatica din limbă.* De câte ori dau de o expresie care nu se potriveşte în compartimentele lor gramaticale, în loc să-şi spună că aceste compartimente nu sunt destul de încăpătoare, vor să înlocuiască formele plastice şi pline de farmec izvorîte din gândirea firească linguistică, cu formele mucegăite ale unei limbi artificiale care există mai mult în cărţi decât în graiul viu.

Iată un exemplu caracteristic. Într'o scriere cu caracter popular citim: *A doua zi, iată-l pe moş Vasile că pleacă la drum.* Care e subiectul acestei fraze? Doi profesori de limbă română, unul universitar, altul secundar, mi-au dat acelaşi răspuns — pentru mine cu totul neaşteptat: — în propoziţia a doua subiectul e « moş Vasile », iar în propoziţia dintâi subiectul e « tu ». Motivarea: *iată* e egal cu un imperativ al verbului *vedea*, deci cu *vezi!*, şi e predicatul propoziţiei prime, având ca subiect subînţeles pe « tu ». *Greşeala cea mare pe care o comit cei ce analizează fraza în felul acesta, este că atribue vorbitorului intenţii pe care nu le avea.* Dacă avem, în fraza citată, *iată* şi nu *vezi*, e fiindcă *vezi* n'ar fi putut exprima exact intenţia vorbitorului. Înlocuirea lui *iată* prin *vezi* e un fals, pe care unii se cred îndreptăţiţi să-l facă, pentru ca să poată analiza ceea ce nu e analizabil în felul gramaticei clasice. Cei ce fac asemeni substituiri se aseamănă cu istoricii care se credeau în drept să plăsmuiască documente, spre a-şi dovedi teza, când asemenea documente lipseau.

Frazele *călătorului îi şade bine cu drumul*, sau *iată-l pe moş Vasile că pleacă* sunt **fraze fără subiect**, deci subiectul la nominativ n u t r e b u e c ă u t a t, precum nu trebue căutat în *cui i-e somn, să se culce!* După cum am arătat, expresii de felul lui *mi-e somn, îmi şade bine* nu pot răspunde la întrebarea *cine?* ci numai la întrebarea *cui?* Adevărat că *cui i-e somn, să se culce* se poate complini prin *acela*, care e atunci subiectul, dar n u s e z i c e a ş a, cel puţin în mod obişnuit (cel mult se zice *celui ce i-e somn, să se culce*, deci se construeşte tot cu dativul). *Scopul nostru nu poate fi să studiem limba care nu este în uz, ci pe cea întrebuinţată, şi să căutăm s'o înţelegem pe aceasta.*

www.dacoromanica.ro

87. Întrebările « esențiale » și cele « accidentale » pot să se schimbe foarte ușor una cu alta. Subiectul poate deveni complement la acuzativ sau instrument, complementul la acuzativ poate fi înlocuit printr'o noțiune spațială ș.a.m.d., precum în anumite condiții atmosferice apa poate apărea ca ghiață sau ca aburi. Foarte multe **schimbări semantice** se explică din asemenea schimbări produse de condițiile speciale în care se găsește verbul în frază. *Îndes făina în sac* însemnează « o apăs, ca să încapă toată »; *îndes sacul cu făină* însemnează « îl umplu apăsând ». *Îmbrac pe cineva cu o haină* redă ideea germanului « ankleiden »; *îmbrac haina* pe cea a lui « anziehen ». Lat. *totus orbis id non capit* « toată lumea n'o încape (adică n'o cuprinde) » devine *id non capit toto in orbe* « nu încape (nu are loc) în toată lumea ». Din *popa citește slujba pentru mort* s'a născut expresia scurtată *popa citește mortul.* Cu asemenea cazuri vom avea să ne ocupăm amănunțit în volumele viitoare.

88. În sfârșit mai amintim că « golurile » pot fi împlinite și cu fraze întregi, nu numai cu cuvinte. Verbul *a vedea* poate avea complinirea la acuzativ: *vede pasărea* sau poate fi complinit printr'o « propoziție obiectivă »: *vede că sboară*, sau poate avea amândouă complinirile: *vede pasărea că sboară.* Golul lui *a putea* sau *a vrea* poate fi împlinit cu o propoziție începătoare cu « să »: *poate să mănânce, vrea să mănânce.* Mai ales verbe ca *trebue, face, se cuvine* au asemenea compliniri: *Trebue să râzi când îl vezi; nu face să plecăm; se cuvine să tacă.* Golul dinaintea verbelor de felul acesta rămâne neîmplinit, iar răspunsul care se dă la întrebarea *ce?* ia rolul indicatorului persoanei (« tu », « noi », « el ») exprimată prin dezinența verbului din propoziția obiectivă *(râzi, plecăm, tacă).* Prin atracție, această dezinență poate trece și asupra verbului *trebue*, prefăcându-l în verb personal: *trebuești să râzi.*

În loc de *să mănânce*, golul e umplut după verbul *a putea* de obiceiu printr'un infinitiv: *poate mânca.* Mai de mult se zicea *poate mâncare*, cu infinitivul nescurtat. Tot astfel se zicea *vrea mâncare* în loc de *vrea să mănânce.* Prin faptul că golul după verbele transitive se împlinește de obiceiu printr'un substantiv la acuzativ, *mâncare* în *vrea mâncare* a fost interpretat ca substantiv. Astfel au ajuns infinitivele lungi să se substantiveze: *o mâncare, o cântare,* etc.

Pe de altă parte verbele nu sunt singurele cuvinte care pot avea goluri. Aceeași trebuință de a preciza, prin singularizare, o idee prea

www.dacoromanica.ro

generală, care ne face să dăm ascultătorului nostru — când acest lucru nu reiese din situația întreagă — informația că « cumpărarea » o face « mama » și că această cumpărare are de obiect « zahărul » *(mama cumpără zahăr)*, e la baza unor compliniri de felul lui *calul șchiop* sau *calul vecinului.* Cuvântul *cal* singur poate însemna orice *cal* din lume; când îi adaog atributul *șchiop*, am eliminat toți caii care au picioarele întregi, deci marea majoritate a cailor; același lucru îl fac când zic *calul vecinului ;* și mai precis sunt când zic *calul șchiop al vecinului*, reducând ideea generală de *cal* la unul singur. Substantivele au deci și ele goluri care pot fi împlinite și, asemenea verbelor, aceste goluri răspund la anumite particole interogative: *a (al, ai, ale) cui?* sau *care? (ce fel?).*

Dar și fraza poate avea un gol. Când zic *văzând că are să plouă...* las deschis un gol care trebue împlinit în mod necesar prin *și-a luat umbrela* sau *a rămas acasă* sau *s'a bucurat că are să crească iarba* sau altă asemenea propoziție. Pentru ca sensul să fie întreg, această propoziție complinitoare e atât de necesară, încât gramatica o numește « principală ».

www.dacoromanica.ro

PARTEA A DOUA

LIMBĂ ŞI NAŢIUNE

89. Într'o excursie pe munţii Bucegi rătăcisem drumul prin nişte păduri bătrâne, din care nu mai ştiam cum să ies. Într'un târziu, un lătrat de câne mă făcu să găsesc o turmă de oi. Întrebând pe cioban încotro s'o apuc, el îmi răspunse: « vino cu mine, c'am să-ţi dau plaiul ». Eram de două ori fericit: ca turist, căci găsisem mijlocul de a scăpa din desişul pădurii, şi ca linguist, căci mi se limpezi dintr'odată originea expresiei *a da drumul*. Pe când urmam pe cioban, care mă scotea la « plaiu » — cum numesc Brănenii « drumul » prin munţi — imaginaţia mea creea « situaţia » în care *a da drumul*, cu sensul de « a elibera » a luat fiinţă: Păduri seculare în care trăiau strămoşii noştri şi ale căror plaiuri ei singuri le ştiau. În asemenea codri atrăgeau ei — precum ne spun cronicarii — pe duşman pentru ca să prăvălească asupra lui copacii « înţinaţi ». Străinul intrat în desişul acestor codri era prizonierul lor şi « drumul » pe care i-l « dădea » Românul — după cum îmi dăduse mie ciobanul din Bucegi « plaiul » — devenea egal cu libertatea. Expresii analoage citează P. PAPAHAGI din dialectul aromân: *dă-l' cale* şi din alte limbi vorbite astăzi pe teritoriul locuit de strămoşii noştri sau din apropierea lor: alb. *ep i udhë*, bulg. *davam mu pătja*, n.-grec. δῶσ' του δρόμο.

Latinescul *pons* s'a păstrat în limbile romanice de Vest cu înţelesul original de « pod »; numai la noi el însemnează « punte ». De ce? Fiindcă în munţii în care trăiau strămoşii noştri nu curgeau ape mari, peste care se durau poduri, ci pâraie sălbatice, pe care le treceai pe câte un copac răsturnat de pe un ţărm pe altul: *puntea*.

www.dacoromanica.ro

Din vârful munţilor vedeai *şesul* spre care *mergeai tulind* la vale. *Şes* vine din latinescul *sessus*, care e participiul lui *sedere* « a şedea »: câmpia plană ţi se pare « aşezată », când o priveşti de sus. *A merge* vine din lat. *mergere*, care însemna « a se cufunda »: numai privit din vârful muntelui, cel ce se depărtează « se cufundă » în vale. Cât despre *tuli*, el e înrudit cu *tulnicul*, adică buciumul Românilor din Munţii Apuseni, derivat din slavul *tulŭ* « ţeavă, tub ». Cel ce a văzut vreodată coborînd toamna oile dela munte şi a auzit sgomotul mare produs de această coborîre, va înţelege de ce « a buciuma » poate deveni sinonim cu « a coborî » şi de ce prin unele regiuni aceeaşi idee se redă prin verbul *a urla* (*când urli dela munte?* prin Ardeal) şi în altele prin *a tuna la vale* (cf. DR. V, 424).

Pentru noţiunea de « bogat », limbile romanice nu au continuat termenii latini, ci şi-au creat singure expresiile sau le-au împrumutat din alte limbi. *Bogat* al nostru e împrumutat din slavoneşte, precum ital. *ricco* sau franc. *riche* e luat din germană. TH. CAPIDAN a arătat că latinescul *opulentus*, *-a*, *-um* s'a păstrat în arom. *purintă*, un adjectiv substantivat, care însemnează « mâncare spurcată, de dulce ». La origine însemna « mâncare gătită cu grăsime »; « bogat » şi « gras » erau două noţiuni care se puteau confunda. Ca şi alte limbi (franc. *avoir* şi v.-span. *aver*, cf. şi prov. *aver* « turmă de oi », în Lyon *avair* « stup de albine », apoi germ. *Hab* und Gut, bulg. *imane*), noi numim bogăţia şi *avere*, iar pe cel bogat *avut* (tot aşa la Albanezi *kamës* şi *pasurë*). Dar cel bogat nu e numai cel ce « are », ci şi cel ce îşi poate permite orice, cel căruia « îi dă mâna » să facă ce doreşte: om cu *dare de mână*. Mai interesant e termenul om *cu stare*, întrebuinţat, probabil, odinioară, în opoziţie cu cel ce se muta din loc în loc. Numai când strămoşii noştri migratori — şi deci săraci — izbuteau să se aşeze şi să « cuprindă » un loc (de obiceiu prin lăzuirea pădurilor), deveneau oameni *cuprinşi* şi începeau *să prindă chiag* (metaforă, luată din vieaţa pastorală).

Ne oprim, deşi am fi ispitiţi să continuăm, aducând şi alte exemple tot atât de lămuritoare. Credem însă că şi din cele citate reiese în deajuns strânsa legătură ce există între limba şi toată vieaţa unui popor. Trecutul, împrejurările geografice şi sociale în care a luat naştere şi s'a desvoltat un popor, pentru ca să devină apoi o naţiune, se reflectă în limba lui. Iată un adevăr banal — şi totuşi prea puţin dovedit cu exemple. Dacă trecutul influenţează limba, limba, la

www.dacoromanica.ro

rândul ei, e în stare să ne lămurească asupra trecutului unei națiuni, mai ales pentru epocile îndepărtate, pentru care lipsesc documentele istorice. Acesta e cazul mai ales la noi.

Între limbă și cei ce o vorbesc există un raport de influență r e c i p r o c ă. Nu numai omul e stăpân pe limba lui, ci — după cum am accentuat și în «Prezentarea» din fruntea acestui volum — și limba e stăpână pe cei ce o vorbesc, silindu-i să urmeze cu gândurile lor drumurile bătute de înaintași, să economisească timp și energie în căutarea expresiilor celor mai potrivite, luând de-a gata clișeele moștenite dela părinți.

«Limba maternă dă un ritm comun undelor intelectualității și afectivității noastre și coordonează astfel și solidarizează vrerile noastre. Limbile materne fac parte din forțele fundamentale care stilizează și diferențiază societatea umană. Tot ce gândim și facem, este influențat în mod fatal de felul în care lumea s'a reoglindit în limba noastră». A. PROCOPOVICI, *Limba și viața*, 1939, p. 8. Asemenea idei desvoltă pe larg L. WEISGERBER în *Muttersprache und Geistesbildung*, 1929.

În sfârșit nu trebue să uităm că limba împlinește un r o l s o c i a l, care și el ne silește să rămânem, când vorbim, în marginile tradiției, să întrebuințăm cuvintele, formele și rostirea pe care le-ar întrebuința interlocutorul nostru dacă ne-ar vorbi. Astfel se creează la o națiune o mentalitate comună, care face ca multe din expresiile figurate cu care fiecare din noi îmbogățim — în măsură mai mare sau mai mică — acest patrimoniu, să fie ușor înțelese și bucuros adoptate de conaționali. Așa se naște cu timpul, din inovațiile primite de colectivitate și din materialul linguistic interpretat din nou, suma aceea de particularități care alcătuesc s t r u c t u r a i n t e r n ă a unei limbi și care, la rândul ei, mărește coeziunea între membrii aceleiași națiuni.

Iată unul din multele exemple ce se pot cita.

Pentru colorile principale *alb*, *negru*, *roșu*, *galben*, *verde*, *vânăt* cele mai multe limbi au cuvinte moștenite (lat. *albus*, *niger*, *roseus*, *galbinus*, *viridis*, *venetus*) sau, mai rar, împrumutate (rom. *sur*..., fr. *blanc*, *bleu*..., ital. *bianco*, *azzuro*...). Spre a forma diferite nuanțe de colori, aproape fiecare limbă și-a creat mijloace proprii. Francezii iau numele unui obiect cu o coloare caracteristică și-l întrebuințează neschimbat, spre a arăta coloarea: *une robe rose*, *orange*, *fraise*, *mauve* «o rochie trandafir, portocală, fragă, nalbă». Ger-

www.dacoromanica.ro

manul întrebuinţează uneori sufixe, ca în *rosig* « trandafiriu ». Mai des întrebuinţează compuse: *aschgrau* « sur cenuşă », *ziegelrot* « roşu cărămidă »... Noi avem un mijloc foarte economicos: adăugăm la substantive sufixul adjectival *-iu: trandafiriu, portocaliu, cenuşiu, cărămiziu, vişiniu*, etc. Dar dacă asemenea formaţiuni exprimă colori intermediare, limba are nevoie şi de calificative pentru a exprima saturaţia sau intensitatea mai mare sau mai mică a unei colori. În felul cum sunt redate asemenea nuanţe prin expresii figurate, limbile se deosebesc mult unele de altele. Căutaţi să redaţi în nemţeşte sau în franţuzeşte pe *verde deschis* şi *închis* sau pe *roşu aprins*, în româneşte sau nemţeşte pe *vert foncé* sau în româneşte sau franţuzeşte pe *hochrot* şi veţi vedea cât de deosebit e însuşi felul de a vedea colorile la diferite popoare.

ROGER MARTIN du GARD, descrie în *Les Thibault* (« L'été 1914 », p. 20—21), o reuniune de socialişti la Geneva, înfrăţiţi prin aceleaşi idealuri. « L'homme a beau faire: il est du climat. Il a son tempérament d'origine. Il a sa complexion ethnique. Il tient à ses usages, aux formes particulières de la civilisation qui l'a façonné. Où qu'il soit, il garde sa langue. Attention ! C'est très important: *le problème de la patrie n'est peut-être, au fond, qu'un problème de langage ! Où qu'il soit, ou qu'il aille, l'homme continue à penser avec les mots, avec la syntaxe, de son pays...* Regarde autour de nous ! Nos amis de Genève, tous ces déportés volontaires, qui croient de bonne foi avoir répudié leur sol natal, et former une authentique colonie internationale ! Regarde-les, d'instinct, se chercher, se rejoindre, s'agglomérer en autant de petits clans italiens, autrichiens, russes... ».

Dacă este adevărat că cel mai sigur criteriu care deosebeşte un popor de altul este limba lui şi dacă legătura intimă între limbă şi naţiune se recunoaşte şi se simte la tot pasul, e evident că linguistul nu se poate mulţumi să studieze numai evoluţia şi structura unei limbi, ci trebue să acorde cuvenita atenţiune şi acestei legături « naţionale ». E ceea ce vom face în cele următoare, în capitolele întitulate:

SÂNGELE.
PĂMÂNTUL.
VECINII.
TRECUTUL.
STAREA SOCIALĂ.
INFLUENŢE CULTURALE.

www.dacoromanica.ro

I. Sângele

90. Un popor atât de mare şi numeros ca cel al Daco-geto-tracilor, care se întindea din Carpaţii nordici, încălecând Dunărea şi Balcanii, până în Asia Mică, şi care izbutea să strângă în rarele epoci de coeziune naţională, în jurul unor mari comandanţi, ca Burebista, oştiri de două sute de mii de luptători, n'a putut să piară fără urme de pe faţa pământului. Dacii, Geţii şi Tracii şi-au pierdut limba, dar sângele lor curge mai departe în vinele celor ce azi stăpânesc ţările din Sud-Estul Europei.

Sângele şi limba sunt două lucruri deosebite. *Sângele se moşteneşte, limba se învaţă.* Totuşi n'ar fi exclus ca anumite **predispoziţii fiziologice** să influenţeze sau chiar să determine evoluţia limbii în anumite direcţii. Unii cercetători o cred, admiţând, pentru anumite evoluţii fonetice, identitatea bazei de articulaţie sau păstrarea anumitor obiceiuri în accentuare, intonaţie sau în ritmul vorbirei. Astfel A. Rosetti (ILR. II, 27) atribue naşterea lui *ă* românesc şi a lui *ë* albanez «forţei mecanice a accentului de intensitate». Alţii (de ex. A. Procopovici), sunt de părere că anumite tendinţe moştenite pot rămânea latente sute de ani, pentru ca să ajungă apoi, într'un mediu prielnic, la o mare desvoltare. G. Weigand susţinea că dacă noi, Bulgarii şi Albanezii avem trăsături linguistice comune şi un folclor atât de asemănător, aceasta s'ar datori faptului că Albanezii ar fi Traci care şi-au păstrat limba, Românii, Traci romanizaţi, iar Bulgarii, Traci slavizaţi.

Oricât de ispititoare ar fi asemenea teorii, cercetările de până acum nu ne permit nicio deducţie sigură în direcţia aceasta. Asemănările între diferitele limbi se pot explica, în cele mai multe cazuri, altfel decât prin înrudire etnică.

Meyer-Lübke (*Einführung*) scria: «Am putea presupune a priori că amestecul limbii latine cu idiome deosebite să fi avut de urmare rezultate deosebite, şi, sprijiniţi pe acest amestec, să putem face despărţirea dialectelor. Dar până acuma ştiinţa n'a isbutit, decât în foarte puţine cazuri, să demonstreze astfel de influenţe etnologice». Dacă, totuşi, graniţele dialectale coincid în unele ţări cu vechile hotare etnice, s'ar putea explica, după el (în Hinneberg, *Die Kultur der Gegenwart*, 1909, p. 461), prin faptul că înrudirea de sânge a creat o comunitate de interese şi de tradiţii, care a cimentat legăturile între cei ce se ştiau aparţinând aceluiaşi neam. «Graniţele bisericeşti în evul mediu coincid adesea cu hotarele popoarelor şi a triburilor din vremile anteromane, fiindcă

www.dacoromanica.ro

simțul legăturilor vechi a rămas neatins de romanizare și fiindcă biserica a ținut seamă de el. De aici rezultă că grupele de limbi și dialecte romanice de azi se acoper cu grupele etnice din timpuri străvechi, cu toate că nu se poate documenta o influență linguistică directă a elementului autohton. Glasul sângelui, conștiința aparținerii la aceeași familie mare, strânge pe membrii ei în jurul aceloraşi centre politice, administrative, comerciale, bisericești, etc. și le depărtează de altele, producând hotare care nu sunt totdeauna identice cu granițele geografice cele mai indicate. Astfel, în definitiv, momentul etnologic, trebue privit, în rezultatele lui, tot ca un efect al comunicației mai strânse între cei ce se simt înrudiți prin sânge ».

În Sud-Estul european coeziunea provincială nu pare a fi fost mare pe vremea strămoșilor noștri daco-geto-traci. Aceștia trăiau în triburi și nu se supuneau bucuros căpeteniilor ce le restrângeau libertățile.

91. Legătura între limbă și rasă a fost urmărită până acum, mai insistent, în linguistică, subt raportul **substratului etnic**, adică a răsunetului limbii strămoșești în noua limbă pe care și-o însușește un popor.

Nu cred să existe cineva care să nege pur și simplu influența substratului. E deajuns să auzim la București vorbind pe un Ardelean sau pe un Basarabean, ca să știm de unde este; când un Berlinez, un Saxon sau un Vienez vorbesc « hochdeutsch », germana fiecăruia din ei e alta.

Deosebirile între linguiști încep în momentul aplicării principiului general la cazurile speciale. Dacă Francezul din Bordeaux sau cel din Marsilia vorbește limba franceză altfel decât Parizianul, însemnează aceasta că Galii, învățând latinește, au păstrat anumite particularități celte, care sunt cauza esențială a deosebirii între limba latină și cea franceză?

Într'o excursie am ajuns odată, seara, într'un sat din Transilvania și am tras la un țăran. A doua zi o ploaie mare m'a împiedecat să plec mai departe. Ca să nu pierd vremea, m'am dus în șura unde gazda mea și fiul său treierau. Ascultându-i vorbind, îmi notam graiul local. Peste vreo două ceasuri țăranca, din casă, își chemă bărbatul și fiul la mâncare — pe nemțește. « Știți săsește? » întrebaiu mirat. « Apoi noi sântem Sași ». — « Dar când am venit la voi, de ce vorbeați românește? ». — « Că ne vine mai ușor. Săsește vorbim numai cu muierile noastre ». Două ceasuri am ascultat, ca filolog deprins cu cercetări dialectale, vorba lor, fără să bănuesc măcar că n'ar fi Români. Aceeași constatare o fac la unii elevi minoritari, pe care îi

www.dacoromanica.ro

observ atent de douăzeci de ani încoace: cei trecuţi din copilărie prin şcoli româneşti, mai ales cei ce au şi sentimente româneşti, vorbesc fără « accent ». Totuşi n'aş cuteza să trag concluzia că la un individ sau la un neam pe cale de desnaţionalizare — şi deci având tot interesul să nu trădeze prin graiu originea etnică străină — relictele substratului de limbă dispar cu desăvârşire. Pentru o asemenea afirmaţie ar trebui observaţiuni mai atente, mai îndelungate, mai numeroase şi extinse asupra mai multor generaţii.

Din punct de vedere metodic, mi se pare că înainte de a atribui anumite fapte de limbă substratului etnic, este indicat să vedem dacă aceste fapte nu se pot explica cu mijloacele proprii ale limbii respective.

Articolul e o inovaţie romanică faţă de limba latină, în care se găsesc totuşi începuturile lui. Pe când însă toate celelalte limbi romanice au articolul proclitic, româna îl are enclitic, ca şi albaneza şi bulgara. Cu aceste două limbi, româna are şi alte asemănări mari. Deducţia ce s'a tras din toate aceste fapte, este că encliza articolului în aceste trei limbi vorbite pe teritoriul daco-geto-trac şi ilir, s'ar datora substratului comun.

Împotriva acestei deducţii logice se pot invoca următoarele fapte: nici despre Daco-geto-traci, nici despre Iliri nu ştim să fi avut articol, cu atât mai puţin articol enclitic. Lipsindu-ne orice urme de limbă albaneză veche, nu ştim cât de vechiu este articolul în această limbă. Ştim însă că în vechea-bulgară — precum dovedesc multe monumente de limbă din evul mediu — articolul lipsea. Prin urmare, cel puţin în această limbă, el nu poate continua o particularitate străveche, ci sau e împrumutat în vremuri mai nouă dela Români sau Albanezi, sau s'a desvoltat pe teren bulgăresc.

Numai limba română ne permite să urmărim geneza articolului până la izvor. Apariţia şi poziţia lui se explică perfect cu mijloacele acestei limbi. În latineşte topica *homo ille* era aproape tot atât de obişnuită ca şi *ille homo*.

Dacă limba română s'a hotărît — după ezitări ale căror urme se mai cunosc — pentru poziţia *homo ille*, aceasta se explică printr'o particularitate sintactică. Ca şi în celelalte limbi romanice, dar într'o măsură mai mare decât în ele, în limba română fraza nu putea începe cu un cuvânt neaccentuat. Pentru *veni et vidi* Românul zicea (şi zice în parte şi astăzi) *venit-am şi am văzut*. Tot astfel fraza nu putea începe cu *ille homo*, ci numai cu *homo ille*. Cum însă poziţia

www.dacoromanica.ro

normală a subiectului e la începutul propoziției și în marea majoritate a cazurilor subiectul este articulat, topica *homo ille* s'a putut generaliza și în interiorul frazei, unde ea de asemenea era normală într'o limbă în care se zice *frater meus (frate-mieu)* și nu *meus frater*, ca în franțuzește *(mon frère)*. Că de fapt aceasta e explicarea justă, se vede din faptul că la genitivul și dativul numelor proprii și astăzi se mai întrebuințează articolul proclitic: *calul lui Petru*. Fraza nu se începe în mod normal cu un genitiv sau dativ.

În opoziție cu limba franceză, care pune accentul pe silaba finală și apasă pe sfârșitul propoziției, limba română masează energia de rostire asupra începutului cuvântului și strânge elementele esențiale ale frazei la locul dintâiu. Astfel așezarea elementului auxiliar la urma numelui sau verbului se încadrează perfect în sistemul fonetic și sintactic al limbii române.

Dacă n'ar fi albaneza și bulgara, nimănui nu i-ar trece prin minte să atribue substratului etnic encliza articolului — atât de normală în românește, încât ne-ar mira să-l găsim în procliză — precum nimeni nu s'a gândit să explice prin influența substratului encliza articolului în limbile scandinave, în opoziție cu procliza lui în nemțește sau în englezește. Într'adevăr, rostul linguistic al articolului nu implică așezarea lui la începutul sau sfârșitul numelui, căci, ca instrument de orientare (cf. § 63), el se poate asemăna cu tablele care arată călătorului numele comunei și direcția sau distanța dela și până la comuna învecinată. Locul acestor inscripții orientătoare e sau la intrarea, sau la ieșirea dintr'o localitate.

92. În timpul din urmă se vorbește tot mai des de o **linguistică balcanică**. Mai exact ar fi să i se zică « linguistică sudesteuropeană », căci România nu face parte din Peninsula Balcanică. KR. SANDFELD a scris de curând o *Linguistique balkanique* (1930), în care se găsesc adunate o mulțime de coincidențe izbitoare între limbile română, bulgară, albaneză, sârbă și neogreacă. « Acel ceva, după care numai cu schimbarea cuvintelor se poate obține o altă limbă, întrucât se găsește numai în limbile vorbite de către neamurile din Peninsula Balcanică, s'a numit... element balcanic » (TH. CAPIDAN, DR. III, 132).

Dacă cercetăm mai de aproape aceste elemente « balcanice », vedem adesea, ca și în cazul articolului, că ceea ce e vechiu într'una din aceste limbi, e nou în altele, deci că nu poate fi vorba decât de

www.dacoromanica.ro

o propagare dela o limbă la alta prin împrumut — « balcanistul » G. WEIGAND însuşi admite că Bulgarii au primit dela Români o parte din « balcanismele » lor — sau de nişte inovaţii ivite în mai multe limbi în mod independent. Ceea ce uneşte aceste limbi într'un « mănunchiu » nu e nici înrudirea de sânge şi nu e, în majoritatea mare a cazurilor, nici răsunetul substratului comun, ci sunt condiţiile geografice şi istorice asemănătoare şi influenţele culturale identice în care s'au desvoltat şi care au creat o « forma mentis » comună şi prin urmare un teren favorabil pentru primirea aceloraşi împrumuturi dela o limbă la alta. Inovaţiile de limbă se datoresc, precum văzurăm, în mare parte interpretării pe care indivizii grăitori o dau materialului linguistic moştenit. La o populaţie care trăieşte în împrejurări asemănătoare şi nu e diferenţiată prea mult din punct de vedere social, o mentalitate asemănătoare face ca aceste interpretări să fie aceleaşi şi ca orice expresie nouă, orice întorsătură sintactică şi orice figură stilistică să fie imediat înţeleasă, apreciată şi imitată în cercuri largi. Deci nu ne va mira dacă există atâtea locuţiuni comune tuturor limbilor balcanice: *aşa i-a fost scris* zice Românul, *ashtu ish skruar* Albanezul, ἦταν γραφτό του Neogrecul, *taka mu bilo pisano* Bulgarul; lui *nu-l taie capul* îi corespunde *nuk i shqyn koka* la Albanezi, δὲν τοῦ κόφτει (τὸ μυαλότου κεφάλι) la Neogreci, *ne mu sěče glavata* la Bulgari. Tot astfel într'o mulţime de alte expresii idiomatice, adunate de P. PAPAHAGI, K. SANDFELD, EQREM GABEJ, S. PUŞCARIU, A. ROSETTI ş. a.

Ceea ce am spus despre articolul enclitic se poate spune şi despre alte fenomene « balcanice ». Astfel contopirea cazurilor genitiv şi dativ subt o singură formă, e la noi o moştenire latină. La declinarea I era o singură dezinenţă pentru amândouă cazurile *(mensae)* şi în latina clasică; *mortis* şi *morti* trebuiau să dea amândouă *morţi* în româneşte. În latina vulgară genitivul a fost înlocuit prin dativ sau printr'un prepoziţional. S'au făcut încercări să se explice şi în bulgăreşte cu mijloace proprii coincidenţa celor două cazuri (K. H. MEYER), deşi cei mai mulţi cred că Bulgarii s'au orientat în privinţa aceasta după Români. Cum era la Albanezi, înainte ca genitivul şi dativul să aibă o singură formă, nu ştim; dar la Neogreci ştim că evoluţia a fost inversă, nu ca la Români: dativul a fost înlocuit prin genitiv. Avem deci a face cu « curente omogene care au contribuit la uniformitatea limbilor balcanice » (SANDFELD).

www.dacoromanica.ro

Viitorul format în românește cu auxiliarul « vrea » și nu cu « avea », ca în celelalte limbi romanice, pare a fi într'adevăr imitat — el e atestat la Greci foarte devreme și-l au și ceilalți « Balcanici » — dar urme de *volo cantare* se găsesc și la Dalmați, iar *voiu cânta* nu e la noi singurul fel de a forma viitorul. Se zice mai des *viu mâne la tine* sau *am să viu mâne la tine*, decât *voiu veni mâne la tine* (Istroromânii zic *megu vinde* « voiu vinde », propriu « merg să vând »). De altminteri exprimarea unei intenții printr'un auxiliar care arată voința e cunoscută și din alte limbi: germ. *ich will ihm morgen schreiben*, franc. *je veux lui écrire demain*.

Extinderea lui *habere* ca auxiliar la formarea perfectului compus, dela transitive *(am făcut)* la intransitive *(am venit)*, pe care o întâlnim la Albanezi și Români este, după cum a arătat E. HERZOG în *Das to-Partizipium* (1910) și W. MEYER-LÜBKE, în *Rumänisch und Romanisch* (1930), o evoluție normală în limbile romanice; o întâlnim în Sicilia, în Peninsula Iberică și mai târziu și în alte regiuni.

MEYER-LÜBKE a mai arătat că și întinderea conjunctivului pe seama infinitivului — unul din cele mai pregnante fenomene « balcanice » — se găsește, în proporții mai reduse, și în limbi romanice. Precum Francezul zice *je veux qu'il chante* zice și Românul *vreau să cânte ;* subt influența limbilor învecinate am extins această construcție și asupra persoanei întâi și am zis și *vreau să cânt* în loc de *vreau cânta*. Am păstrat însă pe *pot cânta*.

Examinând mai de aproape și celelalte coincidențe din morfologie și sintaxă, vedem că de cele mai multe ori existau chiar în materialul moștenit tendințe sau începuturile lor, care au ușurat intrarea și generalizarea modelului balcanic și la noi.

Precum există fără îndoială o mentalitate « vesteuropeană » sau « americană », așa există și o mentalitate « sudesteuropeană ». Factorii cărora se datorește sunt multipli. Înainte de toate poziția geografică, care a făcut din acest Sud-Est european puntea de trecere între civilizația apuseană și cea orientală, iar din gurile Dunării poarta prin care s'a revărsat în Europa, din vechime, surplusul de populații ale stepelor și ale Nordului. Istoria acestui Sud-Est a fost deci cu totul alta decât a Europei de Vest, altul a fost felul de traiu adaptat acestor evenimente istorice și, în legătură cu el, alta stratificarea socială a populației. Legăturile directe cu Orientul au făcut ca la

www.dacoromanica.ro

toate aceste popoare sudesteuropene să pătrundă și să se răspândească aceleași credințe, superstiții, obiceiuri și produse ale literaturii populare. Religia creștină a păstrat aici mai ales forma primitivă orientală a ortodoxiei.

Aceeași atmosferă locală, aceleași influențe culturale, aceeași religie și același folclor, dar mai ales aceeași structură socială au produs aceeași mentalitate, cu concepții și convingeri identice, care, la rândul ei, a produs aceeași imaginație linguistică, cu trebuințe identice de îmbogățire a graiului. Când gândul era îmbrăcat într'o formă nouă, expresia figurată era ușor înțeleasă, apreciată, primită sau imitată imediat. Așa se explică de ce aceleași cuvinte împrumutate se găsesc la cele mai multe popoare balcanice și trec dincoace de Dunăre, la Români și la Unguri, și mai ales de ce cele mai numeroase coincidențe se găsesc tocmai în frazeologie și în expresiile metaforice. (DR. VII, 491).

Numărul mare de coincidențe « balcanice » a făcut pe « balcaniști » să exagereze, susținând că structura internă a acestor limbi ar fi aceeași (WEIGAND) și că n'ai decât să înlocuești cuvintele dintr'o locuțiune albaneză cu cuvinte bulgărești sau românești pentru ca s'o înțeleagă Bulgarul sau Românul, că am avea « o singură formă linguistică cu trei m a t e r i a l e linguistice diferite » (KOPITAR). De fapt acest lucru nu se potrivește decât într'un număr oarecare de cazuri; deosebirile structurale și frazeologice între aceste limbi sunt cu mult mai numeroase decât asemănările. Greșeala comparatiștilor este, în general, că izbiți de marile asemănări între mai multe limbi, nu țin seama și de deosebirile esențiale între ele.

Se exagerează de asemenea și « greutatea » coincidențelor. Astfel se susține că articolul enclitic, exprimarea genitivului și dativului printr'o singură formă, înlocuirea infinitivului prin conjunctiv și construcția viitorului cu *velle* (nu cu *habere*, ca în limbile romanice de Vest) sunt fenomene deosebit de caracteristice; ele ar schimba înfățișarea unei limbi atât de mult, încât ne-ar îndreptăți să vorbim de o înrudire spirituală între popoarele sudesteuropene. Dar nu mai puțin « importantă » e bunăoară înlocuirea lui *homo* prin *ille homo* și a lui *feci* prin *habeo factum* în limbile romanice, întocmai ca în germanul *der Mensch* și *ich habe gemacht*. Dacă în Sud-Estul european sufixul slav *-ica* a fost împrumutat de Români, Albanezi și Neogreci, nu trebue să uităm că în Vestul Europei sufixul latin

www.dacoromanica.ro

-arius a pătruns în limbile germane. Cu toate acestea nimeni nu vorbește de o linguistică « alpină », cuprinzând în același mănunchiu pe Neolatini și pe Germani.

În concluzie vom admite că « punctele de plecare pentru unele din cele mai caracteristice balcanisme se găsesc în structura particulară a fiecărei limbi și că mentalitatea asemănătoare și contactul viu au promovat desvoltarea lor în același sens » (DR. VII, 502). Asemănările între limbile sudesteuropene — pentru ca să întrebuințăm o comparație luată dela naturaliști — sunt fenomene de convergență nu de filiațiune (DR. IV, 1341). Termenul de linguistică balcanică este îndreptățit deci numai întru cât exprimă scurt și pregnant — ca bunăoară cel de « filologie clasică » — un caz de convergență.

În DR., I (1920), p. 407—408, am arătat abuzul care se face cu expresia « cuvânt balcanic », termen care nu explică nimic, ci constată cel mult o asemănare întâlnită și în alte părți între limbi supuse acelorași influențe culturale. Acolo citam următorul pasaj din *Einführung* a lui MEYER-LÜBKE: « Sintaxa limbilor romanice de azi apare în foarte multe privințe cu mult mai de aproape înrudită cu sintaxa limbii germane moderne sau a limbii neogrecești, decât cu a limbii latine clasice. Dacă cineva s'ar apuca să facă, fără cunoștințe istorice, deducții asupra înrudirii limbilor din sintaxa lor, constatările sale ar stabili raporturi defavorabile limbii latine ».

Cât de repede și de departe se pot propaga anumite expresii la cele mai diferite popoare, se vede din lucrarea *Locutions figurées calquées et non calquées* (1932) de O. T. TALLGREEN-TUULIO. Numeroase locuțiuni figurate, pornind din Grecia sau Roma antică, au călătorit prin Franța, Germania, Suedia, spre a pătrunde în Finlanda. A fost de ajuns să se ivească un puternic impuls cultural, precum a fost Renașterea, pentru ca limbile tuturor popoarelor europene să fie inundate de o mulțime de expresii figurate imitate după limbile clasice. În țările civilizate ale Europei avem azi o mentalitate atât de asemănătoare, încât, studiind limbile literare « avem viziunea, din sborul păsărilor, a unei Europe linguistice uniforme și transnaționale ». « Un jurnal ar putea apărea oare, fără să recurgă la o serie întreagă de asemenea locuțiuni clasate ? ». A. MEILLET citează cazul germanului *Gewissen*, care la Poloni apare ca *sumienie*, la Ruși ca *sovĕstĭ*, și care este decalcat după latinescul *conscientia*, iar acesta după grecescul *syneidhēsis*. Tot astfel avem în românește *fără frâu* (gr. *achalinos*, lat. *effrenatus*, germ. *zügellos*), zicem că un neam *se stinge* (gr. *aposbennynai*, lat. *extinctum* genus, fr. une famille *s'éteint*, germ. ein *erloschenes* Geschlecht), vorbim de un negoț *înfloritor* (gr. *anthein*, lat. *florere*, fr. *être florissant*, germ. *blühen*), de somn *adânc* (gr. *bathys* hypnos, lat. somnus *profundus*, fr. *profond* sommeil, germ. *tiefer* Schlaf), de *mâna dreaptă* (lat. *dextella*, fr. *bras droit*, germ. *rechte Hand*), de *drojdia* societății (lat. *faex* civitatis, fr. *la lie* du

www.dacoromanica.ro

peuple, germ. *die Hefe* des Volkes), etc. Dacă zicem că *puşca se încarcă* avem a face tot cu un decalc după fr. *charger*, ital. *carricare*, germ. *laden*; expresia ne-a venit din Apus, deodată cu obiectul; imaginea pleacă dela tunul pe roate (vechea noastră « puşcă »), în care se băgau, ca într'un c a r, sacii cu iarbă de puşcă.

Ar fi interesant să se studieze comparativ, aşa cum a făcut-o KR. SANDFELD, P. PAPAHAGI şi alţii la aşa numitele popoare « balcanice », coincidenţele de limbă la popoarele fostei monarhii austroungare (Cehi, Sloveni, Retoromani, Poloni, Unguri şi Românii ardeleni şi bucovineni). Sunt sigur că — cel puţin în ceea ce priveşte decalcurile — coincidenţele erau atât de numeroase şi izbitoare ca în Sud-Estul european, unde Bizanţul ortodox a jucat acelaşi rol ca Viena catolică în împărăţia habsburgică.

Adesea cuvinte şi expresii figurate considerate ca « balcanisme » se găsesc şi aiurea, fie că ele s'au propagat şi dincolo de hotarele Sud-Estului european sau că au venit în Peninsula Balcanică din alte părţi, sau, în sfârşit, că s'au ivit în Balcani şi aiurea, în mod spontan. Astfel KR. SANDFELD arată că *scribere* cu înţelesul de « a desemna », « a picta » se găseşte şi în latineşte; *copil de suflet* şi în Friaul şi Veneţia; *pumn* cu înţelesul de « cât încape în pumn » şi la Italieni *(pugno)*; sensul de « religie » a lui *lege* şi în vechea-franceză; *a cădea bolnav* şi la Italieni şi Francezi, etc. S'ar putea adăuga că *gâinuşii*, ca nume figurat al Pleiadelor, îi zic şi Francezii *poussinière*; *cap* cu sensul de « bucată » nu e cunoscut numai la Români, Neogreci şi Albanezi, ci şi la Sarzi şi Catalani; sensul de « matur » al lui *copt* nu-i numai balcanic, ci şi romanic şi în parte şi latin; evoluţia semantică a lui *invitiare*, devenit *învăţa*, pe care o găsim la Români şi Albanezi, e şi romanică; expresia *om şi jumătate* e obişnuită şi în franţuzeşte *(à corsaire, corsaire et demi)*. În Dicţionarul Academiei se pot urmări desvoltările de sens ale lui *codru* şi se văd bine rădăcinile lui romanice. Dacă asociaţia de idei între « pădure » şi « munte » o găsim şi la Albanezi şi la Slavii care au venit în contact cu Românii — dar numai la aceştia (Bulgari, Sârbi, Moravi) — este probabil că inovaţia a plecat dela muntenii noştri. I. A. CANDREA şi O. DENSUSIANU cred că sensul de « noyer », alături de cel de « étrangler, étouffer », pe care-l are românescul *îneca*, « fiind comun tuturor limbilor romanice, trebue să se fi desvoltat foarte de timpuriu în latina vulgară » şi din româneşte să se fi transmis la Albanezi, Neogreci, Bulgari şi Sârbi. Şi expresia *se crapă de ziuă*, pe care o au şi Bulgarii şi Neogrecii, cei doi autori o atestă în vechia-franceză *(l'aube crieve)*. Uneori aria de răspândire a unei asemenea expresii e mult mai mare, trecând peste multe hotare de ţări: expresia *cu toate acestea* se găseşte, precum arată KR. SANDFELD, în afară de Peninsula Balcanică şi România, la ceilalţi Neo-latini, la Ruşi, Danezi, etc. Tot aşa *a lua*, cu sensul de « a cumpăra » îl întâlnim în Friaul *(leva)* şi la Germani *(abnehmen)*.

Pentru căile îndepărtate şi cu curioase reveniri, pe care le poate lua un cuvânt călător, e interesant cazul lui *colac*. El e de origine slavă, un derivat dela *kolo* « roată ». Dela Slavii de Sud (bulg. *kolač*, sârb. *kolač*) l-am luat noi, Albanezii *(kuljaç)*, Turcii *(kulač)*, Ungurii *(kalács)*, Friulanii *(colazz)*, Vene-

www.dacoromanica.ro

ţienii *(colacci)*, Germanii-austrieci *(Kolatsche)* şi până şi Italienii din Calabria *(cullaciu)*. Dela pluralul *colaci* (pe care-l recunoaştem în *colăcer*) noi am format (după modele ca *saci-sac*) noul singular *colac*. Subt această formă l-au reîmprumutat dela noi Bulgarii *(kolak)* şi l-au luat şi Turcii *(kolak)*. La noi acest cuvânt a evoluat semantic, primind şi sensul de « dar, plocon », apoi « remuneraţie, recompensă » şi în special « recompensă pentru găsirea unei vite furate ». În acest sens din urmă l-au primit dela noi Ungurii: *kalák* şi *kalákpénz*.

Asemănarea limbii române cu limbile balcanice a făcut pe unii învăţaţi să considere « balcanice » în româneşte chiar şi fenomene de origine latină, precum e vocativul masculin în *-e*. Deoarece asemenea vocative în *-e* se găsesc şi în bulgăreşte şi deoarece la feminine, vocativele în *-o (Ano, soro...)* sunt împrumutate din această limbă, KR. SANDFELD admite că şi la masculine dezinenţa *-e*, care nu s'a păstrat în nicio altă limbă romanică, este luată dela Bulgari. Credem, dimpotrivă, că mai potrivit e raţionamentul următor: Ca în atâtea alte cazuri — dintre care unele vor fi arătate în cele următoare — limba română se dovedeşte mai conservativă decât limbile surori. Ea păstrează vocativele în *-e: doamne* al nostru continuă pe *domine* latin. Femininele continuă de asemenea tradiţia latină, adică formează vocativul în *-ă* (ca nominativul): *mamma = mamă*. Mai târziu am făcut cunoştinţă cu Bulgarii, care şi ei formează dela substantivele masculine vocativul în *-e*. Deoarece dela *Petru* vocativul era la Bulgari *Petre*, ca la noi, s'a format şi un vocativ în *-o* dela feminine, după modelul bulgăresc: *soro!*. Dacă şi *-e* la masculine ar fi imitat după Bulgari, el n'ar fi general, ci numai limitat la unele cazuri şi facultativ, ca *-o*, alături de *-ă* — acesta general — la feminin. (Noi putem zice *soro*, *Ano*, alături de *soră*, *Ană*, nu zicem însă *mamo*).

93. Cercetările de până acum n'au izbutit să dea la iveală niciun răsunet s i g u r al **elementului autohton** în limba română. Acest lucru se explică înainte de toate prin faptul că nu cunoaştem aproape nimic din limba strămoşilor noştri Traco-geto-daci, încât nu suntem în stare să recunoaştem nici ceea ce este de fapt moştenit dela ei. Să ne închipuim că un cataclism ar nimici orice urmă de limbă română şi nu s'ar păstra decât un fragment dintr'o pagină de Mers al trenurilor, cu numele de localităţi *Feldioara*, *Bod*, *Braşov*, *Dârste*, *Timiş*, *Predeal*, *Azuga*... Cum şi-ar putea face cineva o idee despre limba română din aceste numiri fără un sens precis şi fără rude în româneşte? Cam în aceeaşi situaţie ne găsim cu ceea ce ni s'a păstrat din limba Traco-geto-dacilor: o serie de nume de localităţi sau de persoane, redate într'o transcriere aproximativă cu litere greceşti sau latineşti, câteva numiri de plante glosate de PETANIUS DIOSCORIDES, rău şi târziu transmise, o inscripţie pe inelul găsit la Ezerovo, pe care nimeni n'a izbutit încă s'o descifreze...

www.dacoromanica.ro

În epoca romantică a filologiei române, tot ce nu putea fi explicat din latineşte sau — după o foarte superficială căutare prin dicţionare — ca împrumut din limbile învecinate, se credea că e element dacic, precum crezuse odinioară şi D. CANTEMIR, pentru care *stejar*, *pădure*, *heleşteu*, *cărare*, *grăesc*, *privesc*, *nemeresc* erau elemente dacice. Cu deosebire B. P. HASDEU a crezut că poate descoperi în tezaurul nostru lexical un număr însemnat de elemente dacice. O. DENSUSIANU a publicat (HLR. I, cap. II) lista completă a acestor presupuse urme dacice în limba noastră, supunându-le unui examen critic şi arătând în cele mai multe cazuri adevărata lor origine. Totuşi n'ar fi exclus ca unele cuvinte păstoreşti ca *brânză* şi *zer* sau verbe cu rădăcini atât de adânci în limbă, ca *a băga*, a căror etimologie a rămas obscură, să fie autohtone.

Faţă de scepticismul dela sfârşitul veacului trecut, avem, în timpurile din urmă, câteva încercări nouă de a descoperi în româneşte urme de limbă autohtonă. Forma cuvântului *Dunăre*, cu terminaţia *-re*, pare a fi o adaptare dacică a unei numiri mai vechi. Şi *Tâmpa* ar putea fi — precum a arătat N. DRĂGANU — un nume anteroman. În *Turda* se pare că păstrăm o compoziţie dacică cu elementul *-dava* « cetate » (în care *v* intervocalic a dispărut ca în elementele latine). Întâiul element de compoziţie ar fi *Tur*, care e numele unui sat din apropiere şi a pârâului care curge prin acest loc (DR. IV, 1353). Dintre apelative, se pare că *stână* se reduce la un **stana* dacic (DR. III, 382); poate şi numele de plante *smirdar* (DR. III, 691) şi *brânduşă* (DR. III, 571) să fie elemente autohtone.

Pentru recunoaşterea cuvintelor moştenite dela strămoşii noştri daco-geto-traci avem un mijloc mai puţin nesigur decât reconstrucţiile tipurilor indoeuropene. E asemănarea pe care o prezintă adesea vocabularul nostru cu limba albaneză. Când cuvântul românesc prezintă aceeaşi formă şi acelaşi înţeles ca cel albanez, iar originea lui nu e nici latină, nici slavă sau grecească, avem a face, foarte probabil, cu un împrumut din limba albaneză. Asemenea exemple vom da mai departe, când va fi vorba despre Albanezi. Când cuvântul albanez şi cel român se aseamănă, fără însă ca forma lor sau consideraţii de ordin semantic să permită să le considerăm ca împrumutate, avem a face, după toată probabilitatea, cu elemente trace, moştenite la noi şi împrumutate dela Traci de strămoşii Iliri ai Albanezilor, sau cu cuvinte de origine iliră intrate în limba Traco-geto-

www.dacoromanica.ro

dacilor și moștenite dela ei de Români. La astfel de concluzii sau la concluzii asemănătoare au ajuns Fr. Miklosich, G. Weigand, K. Treimer, K. Sandfeld, Th. Capidan, I. Șiadbei, A. Rosetti ș. a. a. examinând coincidențele lexicale albano-române. Și importanța lor în limbă și considerații de geografie linguistică vorbesc pentru autohtonia unora din aceste cuvinte.

Astfel, cuvinte ca *ceafă*, *grumaz* și *buză*, cărora le corespunde în limba albaneză *kjafë*, *gurmas* și *buzë* ar putea fi elemente autohtone nu numai fiindcă 90% din termenii care arată părți esențiale ale corpului sunt la noi cuvinte moștenite (din latinește), ci și fiindcă *ceafă* are *ĉ* pentru *k* urmat de velară, ca în elementele latine, fiindcă celelalte două se rostesc regional cu *dz*, tot ca în elementele latine, fiindcă tulpina *grum-* o regăsim și în *sugrum*, verb care nu există la Albanezi și care e compus cu un prefix *(su < sub)* ce nu era productiv decât în vremile străbune, și fiindcă *buză* se întâlnește și la Bulgari și e, probabil, și la ei o relictă dela Traci. Aceeași trecere fonetică ca la *ceafă* o întâlnim și la *jumătate*, care la Albanezi are un *gj*. N. Jokl a arătat că alb. *gjymësë* «jumătate» e derivat cu sufixul *-i̯o* dintr'un mai vechiu **gi̯umëtë*. Acesta s'a păstrat până azi în dialectul gheg (în forma *gjymët* «pe jumătate plin sau gol, ciuntit», *gjymtoj* «împuținez») și apare și în cuvântul românesc, care e și el derivat, însă cu un sufix latin (cf. *drept-ate*).

Tot ca în elementele latine, găsim prefacerea lui *l* intervocalic în *r*. Aceasta s'a întâmplat mai ales în cazurile când îi corespunde în albanezește un *l* velar: *mugull* = *mugur*, *dhallë* = *zară*, *modhullë* = *mazăre*, *thumbullë* = *sâmbure*, *vjedhullë* = *viezure*, *netullë* (probabil înrudit cu slav. *metla*) = *mătură*. Dar *l* velar apare între vocale la noi ca *u (stella > steauă)*, încât trebue să admitem, cu I. Șiadbei, că rostirea velară a lui *l* în cuvintele acestea e un fenomen albanez, care nu exista la cei ce ne-au transmis nouă aceste cuvinte. De fapt, noi găsim rotacizarea lui *l* și în *măgură*, căreia îi corespunde la Albanezi un *ll (magulljë)* și care cuvânt e înrudit cu *mogyla* slav (de unde avem pe *movilă*). Dimpotrivă, am păstrat pe *l* netrecut la *r* în *mal*, căruia îi corespunde la Albanezi *malj* (și care e de sigur un cuvânt străvechiu, căci îl regăsim în numirea *Dacia maluensis*) și în *baligă*, la Albanezi *bagëljë*, *bajgë*, cuvânt cu o răspândire mare în Nord-Vestul Peninsulei Balcanice (sârb. *balega*, *balaga*) și până la Italienii din Lissano în Istria *(baligola)*. Dacă al nostru *abure* e înrudit cu alb. *avull*,

www.dacoromanica.ro

precum ne face să presupunem sensul lor comun, avem pe de o parte pe *l* rotacizat, pe de altă parte păstrarea labialei *v* între vocale, care în elementele latine a căzut atât la noi, cât şi la Albanezi *(caballus > cal*, alb. *kal)*.

Ca şi la *l* vedem, chiar în cuvintele de care a fost vorba, că şi fricativei dentale albaneze îi corespund în româneşte mai multe sunete. Astfel pentru *dh* apare în româneşte un *(d)z* în *mazăre*. Ştim că *ţ* şi *dz* erau frecvente la Traci şi la Daci; în special în acest cuvânt africata *dz* e atestată în forma μόζουλα transmisă de DIOSCORIDE (care o identifică, adevărat, cu « cimbrul »). Acelaşi lucru îl vedem la *vjedhullë* (un derivat dela verbul care în albanezeşte însemnează « a fura ») = *viezure*, *dhallë* = *zară*, *bardh* « alb » = *barză*; pentru afonica corespunzătoare avem: *thark* = *ţarc*, *thep* = *ţeapă*, *grepth* « cârlig » — *grăpţăna*. Alături de aceste reflexe, vedem că unui *dh* albanez (devenit *th* la sfârşitul cuvintelor) îi corespunde în româneşte un *d* în *breth*, articulat *bredh-i* = *brad*, *garth* (înrudit cu *gradŭ* slav) = *gard*, apoi un *r* în *math* = *mare* şi în sfârşit un *j* în *jimb (jâmb)* « ştirb », « cu gura strâmbă », arom. *jimbu*, *jumbu*, « ştirb », care aminteşte pe alb. *dhâmbo*, *dhumboll* « ştirb », derivat din *dhâmb* (tosc. *dhëmb)* « dinte ». Lui *th* îi corespunde un *s* în *thumbull* = *sâmbure*, *kurthë* = *cursă* şi un *f* în *thërrime* = *fărâmă* (dar la Aromâni *sîrmă*, cu *s*). Şi dispariţia lui *n*, în *grâu* şi *frâu*, pe care o întâlnim în *brâu* = alb. *brez* (cf. *mbrenj* « încing ») arată vechimea acestui din urmă cuvânt.

Dacă unui *s* românesc îi corespunde (în *bashkë—bască*, *shtrep—strepede*, *shtrungë—strungă*) un *sh* albanez, nu trebue să uităm că acest *sh* e desvoltat în albaneză din *s*, deci că formele româneşti reprezintă un stadiu mai vechiu.

Din vocalism e de amintit că unui *a* românesc îi corespunde la Albanezi un *e* în *bredh-i* = *brad* şi un *grep* « cârlig, undiţă » = *grapă*. Şi în unele elemente latine Albanezii au *e* în loc de *a (canis > ken)*.

Acest fonetism deosebit, la noi şi la Albanezi, ne face să credem sau că strămoşii Albanezilor au împrumutat aceste cuvinte din alte graiuri tracice decât cele ce sunt la temelia cuvintelor noastre, sau că sunetele, având la Traci alt colorit, au fost asimilate, în împrumuturi, sunetelor ilire cele mai apropiate. De sigur că deosebiri dialectale existau la Traco-geto-daci. Din asemenea deosebiri se explică poate şi alte divergenţe româno-albaneze decât cele din domeniul

www.dacoromanica.ro

fonetic. Astfel noi avem *grapă* și *țeapă* față de alb. *grep* și *thep*, cu schimb de gen. În *bunget* față de alb. *bunk* « stejar », *strepede* (la MeglenițI *strépij*) față de *shtrep*, *șopârlă* față de *shapi*, limba română are forme la care apar adăugate elemente derivative; invers, în *brâu* noi păstrăm forma mai veche față de derivatul albanez *brez*.

Deosebiri de sens avem în *mă bucur* și *bucurie* față de alb. *bukurë* « frumos » (sens care trebue să fi existat și la noi, precum arată numele de *Bucur*, același ca *Mușat* = arom. *mușat* « frumos »), *bukuri* « frumusețe », *bukuronj* « înfrumusețez »; alb. *bunk* « stejar » — rom. *bunget* « desiș în pădure »; alb. *gjysh* « bunic » — rom. *ghiuj* « bătrân », alb. *moshë* « vârstă » — rom. *moașă* « bunică, babă ».

Dacă examinăm, după sens, cuvintele enumerate, vedem că ele aparțin unor grupe semantice care la noi sunt bogate în elemente latine, precum termeni în legătură cu corpul omenesc *(ceafă, g;umaz, buză)*, cu păstoritul *(mânz, strungă, țarc, zară)*, apoi numiri de animale *(viezure, strepede, șopârlă)* sau de plante *(brad, mazăre)* sau cuvinte în legătură cu poziția locurilor *(baltă, măgură, mal, gard)*... E probabil că și alți termeni de aceștia, care după forma lor ar putea fi și împrumutați dela Albanezi, să fie străvechi la noi; astfel *rânză* — alb. *rëndës*, « chiag », poate și *gușă* = alb. *gushë* (cf. *suguș*); apoi animale și plante ca *mușcoiu* — alb. *mushk* « catâr », *curpen* — alb. *kuljpër*, *kurpulj*; termeni în legătură cu poziția locurilor, ca *pârâu* — alb. *përrua* « vale, pârâu », *ciucă* — alb. *tsukë* « vârf de deal », *copaciu* — alb. *kopaç* « trunchiu de arbore », ș. a.

Și răspândirea geografică la popoarele balcanice a unor asemenea cuvinte le arată a fi mai de grabă relicte ale graiurilor autohtone decât împrumuturi. Astfel e *căciulă* (alb. *kësuljë*, bulg. *kačula*, n.-grec. κατσοῦλα; dela Români: ung. *kacsula* « pălărie de joc »), *copil* (alb. *kopilj*, n.-grec. κοπέλι,, bulg. *kópele*, etc., sârb. *kópil*, *kópio*; dela Români: rus. *kopelŭ*, ung. *kópé*), *fluier* (alb. *fljojere*, *füell*, sârb. *frula*, n.-grec. φλογέρα; dela Români: rut. *flojara*, polon. *fujara*, ung. *furulja*), *vatră* (alb. *vatrë* și *votrë*, bulg. *vatră*, dela Români: sloven, čeh *vatra*, pol. *watra*) ș. a.

Dintre aceste cuvinte, unele ne îndreaptă spre Vest, încât ar putea fi de origine ilirică, deci băștinașe la Albanezi și împrumutate de Traco-daci dela ei. Astfel se crede că *mânz*, care se găsește și în italienește *(manzo)*, trebue adus în legătură cu mesapicul *Menzana* (ca numire a lui Jupiter). Tot iliric se crede că e *baltă* (alb.

www.dacoromanica.ro

baljtë « noroiu, mlaștină », n.-grec. βάλτα, m.-bulg. *baltina*, lomb. *palta*, piemontez *pauta*, emilian *pälta* « noroiu »; dela Români: rut. *balta* « băltoacă de noroiu ») înrudit cu slavul *blato* (ca *gard*, alb. *garth* cu slav. *gradŭ*), poate și *țap* (alb. *ts(j)ap*, *thjap*, n.-grec. τσ(ι)άπος, triest. *zap* « caprone », vegliot *sapial* « capretto », dalmat *zapo* « capro castrato », sârb., slov., rut., pol., ceh. *cap*, ung. *cáp*, Italia de Sud *zappo*, *dzappu* « țap »).

Și unele înțelesuri curioase ale cuvintelor românești pot fi urme din timpuri străvechi. Astfel noi, Dacoromânii, numim « neaua » și *zăpadă*. Cuvântul acesta e de sigur slav. Dar la niciunii dintre Slavi *zapad* nu are sensul de « nea », ci el însemnează de obiceiu « apus », adică locul unde « cade » (slav. *pasti*) soarele. La Albanezi *dëborë* « zăpadă » și *resh* « a ninge » stau în legătură cu cuvinte care însemnează « a cădea ». N'ar fi deci exclus ca *zăpadă* slav, în sensul de « nea », să fie un decalc străvechiu.

94. Dacă deosebirile dintre limba franceză și cea latină le explică unii prin ecoul substratului galic, deosebirile dintre franceză și provansală sunt adesea atribuite **superstratului** franc. În general întâlnim adesea părerea că prefacerile mari în evoluția unei limbi se datoresc amestecului cu un element etnic nou, suprapus. Acest amestec ar produce — după unii — anumite predispoziții fiziologice, care pot îndruma evoluția limbii în alte direcții decât cele urmate până atunci; prestigiul — cred alții — silește pe cuceriți să primească anumite fenomene din limba cuceritorilor. Dacă Francezii au diftongi, în opoziție cu Provansalii, care păstrează vocalele curate, cauza ar fi, după unii, că Francii, deprinși cu diftongii, i-au rostit și când vorbeau limba supușilor lor galo-romani, iar aceștia i-au imitat, începând să rostească și ei limba lor cu « accentul » stăpânitorilor (W. v. WARTBURG).

Precum vom vedea în cele următoare, influența superstratului a fost mare și la noi. Nu cred însă că se va putea dovedi vreodată că transformarea vreunui sunet, ca inovație de rostire, s'ar datora, în românește, amestecului cu alt neam. Dacă noi avem în limbă *h* — pe care Latinii nu-l mai rosteau dela o vreme — e probabil că l-am învățat dela Slavi. Dar nu trebue să ne închipuim că acest *h* al nostru ar fi o relictă în gura Slavilor românizați, nici rezultatul unei anumite predispoziții pe care organul nostru fonator

www.dacoromanica.ro

a dobândit-o de când în vinele strămoșilor noștri a început să curgă și sânge slav, ci el e pur și simplu un sunet învățat prin contactul nostru viu și îndelungat cu Slavii trăitori printre noi. Tot așa au învățat Aromânii de Miazăzi dela Greci să pronunțe pe *δ* și *θ*, care nu existau în rostirea latină.

Una din cele mai caracteristice inovații în vocalismul românesc este, precum am arătat, afonizarea vocalelor finale. Nu avem nici cel mai slab indiciu că acest fenomen, care deosebește atât de mult limba română de alte limbi, s'ar datora substratului sau unui superstrat. Dimpotrivă, această afonizare se încadrează perfect în sistemul fonetic al limbii române, date fiind cele două particularități de rostire: anticiparea asupra articulației următoare — în cazul de față deschiderea prematură a coardelor vocale pentru poziția de repaus — și scăderea efortului articulator la sfârșitul cuvântului.

Totuși putem face o observație din cele mai interesante în legătură cu afonizarea vocalelor finale și influența superstratului. Numai că ea ne arată tocmai fenomenul opus: în dialectul istroromân, în care influența superstratului slav e atât de mare încât a dus până la un stadiu progresat de desnaționalizare, vocalele afonizate au dispărut. Istroromânii s'au deprins atât de mult cu articulația croată, încât sunetele din graiul lor matern, care lipsesc Croaților, le par greu de rostit. *În loc ca substratul să iasă la iveală în a doua limbă a acestor indivizi bilingui, superstratul îi silește să piardă particularitățile specifice ale limbii lor materne.* Într'adevăr, Istroromânii nu mai pot rosti *veri*, *mori*, ca Dacoromânii, cu «*i* scurt» final, ci au sau *ver* «vei» (auxiliar), cu amuțirea completă a vocalei afonizate arhiscurte, sau au *mori*, cu restituirea lui *i* plenison (care în acest caz are rolul unui morfem).

În ceea ce privește diftongii, îi avem și noi, dar ei nu se datoresc vreunui superstrat.

În românește observăm trei mari valuri de diftongare, deosebite și cronologic și în ceea ce privește condițiile în care apar. Avem mai întâi prefacerea străveche a lui *ĕ* accentuat latin în *i̯e* — nu și a lui *ŏ* în *u̯o* — cu rădăcini în latina vulgară. Mai târziu, însă tot în vremuri străvechi, *e* și *o* accentuați s'au prefăcut în *ea* și *oa*. Această diftongare e condiționată de vocala *a* din silaba următoare și se explică printr'o anticipație de rostire, în consonanță cu sistemul fonetic românesc. În timpuri recente se observă al treilea val mare de diftongare, care

www.dacoromanica.ro

atinge aproape toate vocalele: *e* se preface în *i̯e (buri̯ete, Vi̯eta)*, *i* în *i̯i (i̯inimă...)*, *o* în *u̯o (pu̯ot, du̯omn...)*, *a* în *âa (mâare...)*, *ă* în *âă (ovâăs...)*. Nici el nu se datoreşte influenţei vreunui superstrat.

În ceea ce priveşte aceşti din urmă diftongi, apariţia lor nu e condiţionată nici de lungimea vocalei, nici de alte aspecte fonetice, ca accent, sunete învecinate, poziţia în cuvânt, etc. În schimb ei apar în condiţii cu totul deosebite: îi găsim adică aproape numai la ţară şi aici cu deosebire la elementul fără contact cu oraşul şi cu limba literară, la analfabeţi, la copii înainte de vârsta şcolii şi cu deosebire la femei (căci acestea umblă foarte puţin în lume şi nu prea ies din satul lor). Oraşul îi respinge categoric. În liceu aveam un profesor care trecea de «ţărănoiu» şi de care ne băteam joc din cauza rostirii sale *mari̯e, cari̯e* în loc de *mare, care*.

Opoziţia între sat şi oraş e evidentă în acest caz. Rusticitatea unui fenomen linguistic este deci un element important, de care trebue să ţinem seama mai ales când căutăm să explicăm stări apuse, prin proiectarea în trecut a unor observaţii făcute în zilele noastre. Ea explică, precum vom mai vedea, în mare parte, poziţia limbii române între limbile surori. Pe când Apusul era diferenţiat din punct de vedere social şi avea clase suprapuse care impuneau graiul lor straturilor sociale de jos, la noi societatea era omogenă şi stăpânul vorbea limba slugii. Diferenţiarea limbii la noi nu se făcea — ca să întrebuinţăm o imagine a lui W. v. Wartburg — în sens vertical, de sus în jos, ci orizontal, urmând un curs lin, cu efecte mai puţin pregnante.

În concluzie: ceea ce se potriveşte în unele regiuni, nu trebue să se potrivească în altele. Pe de altă parte, inovaţiile le naşte limba — în majoritatea cazurilor — din sine, fără răsunetul substratului sau efectele superstratului. Modificări de rostire cu efecte din cele mai grave pot porni dintr'o neglijenţă în sincronizarea articulaţiei, care atingând sistemul fonetic, trebue compensată. Avalanşa care mătură pădurea din cale poate fi pornită de un uragan ce pune în mişcare gheţarii, dar ea poate lua naştere dintr'un grăunte de ghiaţă pe care-l mişcă o rază de soare sau fâlfâirea unei aripi de pasăre.

95. E neîndoios că în vinele noastre curge sânge traco-geto-dac, amestecat cu sânge roman şi mai târziu cu sânge străin, provenit dela neamurile pe care le-am asimilat în cursul veacurilor. Dar din

www.dacoromanica.ro

punct de vedere linguistic suntem un popor romanic și **vorbim o limbă romanică.**

De obiceiu se spune că limbile romanice s'au n ă s c u t din limba latină vulgară, că ele sânt f i i c e l e acesteia. Expresia aceasta figurată poate deștepta o imagine greșită. O naștere se întâmplă la o dată fixă, — dar limba latină s'a prefăcut pe nesimțite în limbi romanice; mama trăește de obiceiu alături de fiica pe care a născut-o, — dar limba latină era o limbă moartă în epoca în care Neolatinii vorbeau limbile lor.

Vom zice deci că *limba română nu este fiica, ci c o n t i n u a r e a limbei latine vorbite odinioară în cele mai multe părți ale Imperiului roman de Răsărit.* În cursul veacurilor limba aceasta a suferit diferite schimbări, în urma evoluțiunilor firești la care e supusă orice limbă în desvoltarea ei. De aceea limba română de azi se deosebește mult de limba latină; totuși, cunoscând legile evoluțiunilor de limbă și desbrăcând-o de împrumuturile străine, ușor se recunoaște și astăzi sâmburele latin al limbii noastre. Limba română de azi e însăși limba latină, la anul 1939, cu modificările ivite în cursul veacurilor, precum pielea de pe corpul nostru este tot pielea cu care ne-am născut, cu aceeași coloare și cu aceleași semne și alunițe ca și în pruncie, deși toate celulele ei s'au împrospătat în curgerea timpului.

Precum, vorbind despre limba română de astăzi, nu înțelegem în special nici limba lui Eminescu, nici a lui Maiorescu, nici a lui Caragiale sau Creangă, nici limba cutărui țăran din șesul Olteniei sau de aiurea, nici a ciobanului din creștetul Carpaților, ci subt limba română înțelegem limba tuturor Românilor, din toate regiunile locuite de Români și vorbită de toate păturile sociale, tot astfel limba latină era l i m b a c o m u n ă vorbită de Romanii din capitala țării și din provincie, de poeți, cărturari, funcționari, militari, negustori țărani, etc. Fiecare individ, fiecare strat social și fiecare provincie contribuia cu particularitățile ei de graiu la această limbă comună latină. Limba română peste cincizeci sau cinci sute de ani nu va fi deci urmașa limbii cutărui autor român de azi, ci ea va continua limba de astăzi, la care au contribuit deopotrivă Eminescu, cu împărecherile sale armonioase de vorbe, Maiorescu, cu limba sa corectă și plină de abstracțiuni, Caragiale, cu felul său cizelat și lapidar de a se exprima, Creangă, cu limba sa colorată și plină de plasticitate, țăranul oltean sau din oricare altă parte a țării, cu

www.dacoromanica.ro

figuri de limbă împrumutate din sfera vieţii agricole, şi ciobanul, cu expresiile sale luate din vieaţa păstorească.

Cu cât un popor e mai cult, cu atât limba lui comună se resimte mai puţin de particularităţile pe care le aduce în graiu fiecare provincie şi fiecare strat social; cu cât el are mai desvoltat simţul de autoritate şi tradiţie, respectul lucrului judecat, mândria civică şi grija de a vorbi frumos, cu atât limba scriitorilor lui de seamă pătrunde în cercuri mai largi.

Un asemenea popor era cel latin. Limba latină apare fixată ca limbă literară în sec. III înainte de Hristos. Deosebirea între vechile ordonanţe ale senatului, date în această limbă oficială, şi între limba lui Cicero sau a Sfântului Augustin sunt mici (A. MEILLET). O admirabilă reţea de comunicaţie, unind provincie cu provincie şi oraşele cu satele, nivela deosebirile de graiu. Latina « clasică » nu era numai înţeleasă, dar şi imitată de toţi. Gramatica învăţată în şcoli dădea ca model de imitat limba marilor scriitori, făcând ca inovaţiile firești ale limbii v o r b i t e să nu erupă şi să nu se poată generaliza în graiul oamenilor culţi.

Abia mai târziu, deodată cu decăderea stării înfloritoare culturale, graiul neîngrijit al straturilor de jos, bogat în provincialisme şi în expresii familiare, pătrunde din ce în ce mai mult în limba comună. « Rusticitatea » se accentuează pe socoteala « urbanităţii », vechi tendinţe în evoluţia limbii, repudiate de scriitorii clasici, ajung să se desvolte; deodată cu democratizarea progresivă a societăţii, limba vorbită e invadată de fenomene care mai înainte treceau de vulgare.

« Cât timp burghezimea romană şi italică, care deţinea puterea centrală a Republicei şi Imperiului, exercită o autoritate necontestată în provincie, limba latină a provinciei se supune disciplinei lui « sermo urbanus » al capitalei; dar din momentul când legiunile recrutate din Hispania, Rhaetia şi Germania sunt chemate, fără distincţie, să apere graniţele Italiei, din clipa când Columella, Martialis, Lucanus, Quintilianus, Orosius, ieşiţi din Spania, sunt consideraţi ca poeţi şi istorici mari, limba latină a provinciei nu mai recunoaşte fără rezervă supremaţia Italiei. Linguistica de mâne va înlătura ipoteza unităţii lexicale a latinei vulgare, care nu se acordă nici cu istoria, nici cu ceea ce observăm astăzi în statele moderne ». (J. JUD, *Revue de linguistique romane*, I, 189 şi 192).

96. Această vulgarizare a limbii latine, care se recunoaşte atât de bine în limbile neolatine, a făcut pe învăţaţi să susţină, printr'un fel de exagerare, că limbile romanice nu derivă din limba latină

www.dacoromanica.ro

« clasică », ci din limba latină vulgară. Termenul acesta e consacrat, deci nu mai poate fi înlocuit. Trebue numai să ne păzim a-l înţelege greşit şi a crede că limbile romanice continuă limba vorbită de un singur strat social, vulgul.

Cum avem să înţelegem « latina vulgară » ne-o vor arăta mai bine câteva exemple.

Când învăţăm să scandăm hexametrele latine, ni se spune că sunetele închise în paranteze din *monstr(um)* *(h)orrend(um)* *inform(e)* *ingens* nu se citesc, precum se citesc în proză. Ce însemnează asta ? Că sunetele *m* final şi *h* în orice poziţie nu se mai rosteau în graiul de toate zilele. Poeţii introduceau această rostire familiară, când nevoile ritmului îi sileau s'o facă, şi în versurile lor, pentru ca să câştige unul sau mai multe picioare. Mai exact ar fi să citim *monstr'orr...* cu elidarea vocalei *u* înainte de *o* următor, după amuţirea lui *m* şi *h*. Avem deci a face cu un caz asemănător cu cel din versurile româneşti *ceru-i ca oglinda* sau *satu 'n colb se 'nneacă*. Deşi în şcoală învăţăm că formele articulate dela *cer* şi *sat* sânt *cerul* şi *satul*, în graiul de toate zilele zicem *ceru*, *satu*, fără *l* final. Poeţii — chiar când sunt versificatori atât de scrupuloşi ca ALECSANDRI şi St. O. IOSIF — îşi permit « licenţa » de a introduce — dacă ritmul cere acest lucru — rostirile « vulgare ».

Fiecare din noi avem mai multe « limbi ». Cei ce în scrierile lor sau când vorbesc pe tribună, pe scenă, pe catedră şi la ocazii festive zic *omul acela va face* sau *fratele Anei venise când m'am întors*, ca în limba literară, întrebuinţează, în cercul familiar şi între prieteni sau când se adresează unui inferior, o limbă mai puţin îngrijită, mai bogată în particularităţi regionale şi zic *omu ăla* (sau *cela*, după provincii) *are să facă* (sau *o face*) şi *fratele lu Ana a venit* (sau *a fost venit*, în unele regiuni) *când m'am întors*. CICERO însuşi, în scrisorile trimise amicilor săi intimi, are expresii familiare, pe care nu le întrebuinţa când vorbea în senatul roman.

Diftongul *au* are diferite reflexe în limbile romanice, dar aceleaşi în toate cuvintele; unde, ca în româneşte, *au* s'a conservat, îl întâlnim şi în *taurus*, ca şi în *aurum... (taur, aur...)* ; unde a devenit *o*, ca în italieneşte, el apare în toate cuvintele: *oro*, *toro...* ; unde avem *ou*, ca în portugheză, întâlnim *ouro*, *touro...* Cu toate acestea, în loc de *auris*, toate limbile romanice au forme care se reduc la *oricla* (atestat în Appendix Probi şi chiar la CICERO), cu *o* (rom. *ure-*

www.dacoromanica.ro

che — ca *ucid* din *occido* — ital. *orecchia*, sard *orija*, franc. *oreille*, span. *oreja*, port. *orelha*), iar limba română *(curechiu)* și cea italiană *(colechio)* pleacă și dela o formă *colic(u)lus*, în loc de *caulis*, cu *au*. Explicarea acestei neregularităţi e următoarea: în jurul Romei diftongul *au* devenise, în graiul dela ţară, *o*. Această rostire fu adusă dela sat și în capitală. În unele cuvinte a fost adoptată și în graiul oamenilor culţi. Astfel vânzătorii de legume sau bucătăresele au adus în oraș forma *coliculus* în loc de *caulis*, pe care au adoptat-o și gospodinele; tot astfel doicile și servitoarele au introdus mai întâi în camera copiilor — precum dovedește forma diminutivală — pe *oricla* (în loc de *auris*), adoptată apoi, dela copii, de părinţi. Odată încetăţenite în capitală, aceste forme s'au răspândit în imperiul întreg, precum se vede din formele romanice pentru « ureche » citate mai sus.

Unele inovaţiuni, ivite foarte de vreme în limbă, au fost considerate dela început ca forme urîte sau vulgare și au fost repudiate de scriitori sau privite de ei ca arhaisme. Abia în momentul când limba literară nu mai avea prestigiul de mai înainte, aceste inovaţiuni, conservate în limba poporului, au putut să se extindă, să se generalizeze și să devină colective, mai ales în provinciile în care școala nu mai exercita o influenţă puternică, de exemplu în unele regiuni din Italia şi în Imperiul roman răsăritean. Acesta e bunăoară cazul dispariţiei lui *s* final, care e atestată în latinește foarte de timpuriu, dar care era legată de anumite condiţii de fonetică sintactică. Ca *s* final care « se leagă » în franţuzește de începutul vocalic al cuvântului următor *(les amis*, rostit *le zami*, faţă de *les maisons*, pronunţat *le mezõ)*, așa se păstra, după cât se pare, *s* final latin numai când cuvântul următor începea cu vocală, bunăoară în *(h)abemus auru(m)*, dar dispărea când urma un cuvânt începător cu consonantă *(h)abemu mensa(m)*. Ţările romanice se împart în două: unele, de exemplu Italia (în cea mai mare parte) și România, au generalizat amuţirea lui *s* în toate cazurile; celelalte ţări romanice — de sigur și sub influenţa școalei — au păstrat pe *s* final.

Unele substantive de declinarea a treia aveau la plural, alături de dezinenţa « regulată » *-ēs*, și forme în *-īs*, care treceau în latina clasică de « arhaice ». De fapt, din punct de vedere al desvoltării istorice, dezinenţa *-ēs* era originară la tulpinele consonantice şi s'a desvoltat din *-ens* (indoeur. *ns*): *pedes*, *homines;* iar dezinenţa *-īs*

www.dacoromanica.ro

aparținea la origine tulpinelor în *-i* și s'a născut din *-ins : hostis* = got. *gastins*. Prin analogie, raportul acesta s'a turburat cu timpul și *-ēs* s'a generalizat, rămânând totuși câteva cazuri terminate în *-īs*, alături de *-es*. Se pare însă că în graiul viu, cel puțin în Italia și în Imperiul de Est, *-īs* era des întrebuințat, căci în italienește și în românește *(frați, vulpi, verzi...)*, substantivele și adjectivele terminate în *-e* formează pluralul în *-i*. Avem totuși și urme de plurale în *-e*, precum, în italienește *fonte, vite, radice...* alături de *fonti, viti, radici...*, în românește *care* (din *quales*), mai demult *pace* (în loc de *păci*), *pădure* (în loc de *păduri*), iar azi, pe o mare întindere, *frunte* (în loc de *frunți*).

Cazul ca în limba comună — și chiar în limba aceluiași individ — să se păstreze atât forma « clasică » cât și cea « vulgară » se întâlnește adesea și astăzi și era frecvent și în latinește. Alături de formele literare *iepurele, cânele, spune-le...* eu întrebuințez foarte adesea — mai ales când vorbesc repede — formele sincopate *iepurle, cânle, spunle...* Tot astfel existau și în latinește — și sunt atestate subt amândouă formele — *viridis* și *virdis*, *laridum* și *lardum*, etc. Șovăirea aceasta se reflectează și în limbile romanice, dintre care unele au generalizat sincopareа, altele au menținut-o numai în anumite cazuri. În românește avem *verde* din *virdis*, *solzi* din *solidi*, *încărca* din *carricare...*, dar *oameni* din *homines*, *încălecare* din *caballicare*, etc. Interesante sunt mai ales derivatele în *-ulus*, care apar în românește când sincopate *(unghe* din *ungula*, *mușchiu* din *musculus...)*, când nesincopate *(singur* din *singulus*, *mascur* din *masculus...)*. Avem chiar cazuri când s'au păstrat aceleași cuvinte cu amândouă formele: alături de *staul* din *stablum* (ca *faur* din *fabrum*) avem, în unele regiuni, *staur*, care derivă din *stabulum*, cu *u* nesincopat; alături de *umbla* din *amblo* avem *îmbuestru* din **ambulester*, de asemenea cu *u* păstrat. Probabil că formele nesincopate, adică literare, erau cele întrebuințate în armată și păstrate de « veterani » și după ce deveneau « bătrâni », încât față de *stabulum* din cazarmă era *stablum* al țăranului, alături de **ambulester* ca termen al cavaleriei, *amblo* întrebuințat de toată lumea. Dacă în *piersică* din lat. *persica*, l-am conservat nealterat pe *rs* — ca în Provansa *(persega)* și Catalonia *(pressec)* — și nu l-am prefăcut în *ss*, ca în *sursum > sussum > sus* și *deorsum > deossum > jos*, e fiindcă acest cuvânt orășenesc își păstrase forma literară. În Italia *(pesca)* și în Franța *(pêche)*, unde piersecul

www.dacoromanica.ro

importat din Persia începuse să se cultive şi la ţară, numele lui, devenit popular, era *pessicum* (CGL. III, 358, 74).

Avem uneori şi **hiperurbanisme**, cazuri de exces de zel în prefacerea rostirii ţărăneşti în rostire orăşenească. Astfel *cearcăn* al nostru presupune o formă **circanus* în loc de *circinus*. În latineşte intraseră adică câteva cuvinte străine, mai ales greceşti, cu *a* în silaba intertonică. Poporul latin, pentru care *a* în asemenea poziţie era neobişnuit, le-a adaptat cuvintelor vechi, prefăcând pe *a* în *ĭ (e)*: *cithara* (din greceşte) a devenit *cithera* (atestat subt forma aceasta în Appendix Probi), de unde al nostru *ceteră*; *cerasus* a devenit *ceresus* (apoi *ceresia*, de unde *cireaşă*), etc. Cum alături de popularul *cithera* exista, în graiul claselor culte care ştiau greceşte, şi forma *cithara*, s'a creat în loc de *circinus* (din grec. κίρκινος) o formă **circanus*, de unde al nostru *cearcăn*.

Dacă examinăm exemplele cu *a* intertonic în limbile romanice, vedem că aceste limbi se comportă cu totul diferit: unele din ele (ca spaniola, sarda şi, dintre dialectele italiene, cel calabrez, veneţian şi genovez) păstrează formele cu *a*, altele pe cele cu *e*, iar cele mai multe — între ele şi româna — au forme cu *a* sau cu *e*, uneori cu *a* şi cu *e* (DR. III, 394 ş. u.). *Din asemenea exemple ne putem convinge că limba latină nu era unitară pretutindeni şi mai ales că vulgarismele nu erau repartizate în toate provinciile la fel.* Astfel, mutarea accentului de pe prefix pe tulpină, în cuvinte simţite ca derivate, e un fenomen repartizat în diferite feluri pe teritoriul Romaniei. Pe când limbile romanice de Vest au schimbat pe *cómpăter* în *compáter* (după *commăter*), în Romania estică avem amândouă accentuările: *commáter* şi *cómmater*, *cónsocer* şi *consócer*.

În general însă deosebirile esenţiale ale latinei vulgare faţă de latina clasică se întâlnesc în toate sau în cele mai multe limbi romanice. *Dimpotrivă, nu toate vulgarismele pe care le întâlnim în inscripţii sau în alte monumente cu caracter vulgar, s'au păstrat în limbile romanice.* Forme ca *noella, noembris* pentru *novella, novembris* — şi tot aşa alte asemenea « vulgarisme » atestate la Probus, ş. a. — existau în unele regiuni, dar nu s'au generalizat, precum dovedesc corespondentele lor romanice. Dacă în loc de *ipse* găsim forma *isse* — din care derivă *îns* al nostru — aceasta nu înseamnă că toate cuvintele cu *ps* din latina clasică erau rostite cu *ss* în latina vulgară.

www.dacoromanica.ro

Limba latină clasică o cunoaştem din scrierile literaţilor. De unde o cunoaştem pe cea vulgară? Deşi nu avem monumente scrise numai în această limbă, avem totuşi posibilitatea să reconstruim, din diferite izvoare, particularităţile ei cele mai însemnate. Iată — după minunata caracterizare dată de W. MEYER-LÜBKE (în «Grundriss»-ul lui G. GRÖBER) care sunt cele mai însemnate din aceste izvoare:

a) Scriitorii latini îşi dădeau seama de diferenţele care existau între limba literară pe care o scriau ei şi între *sermo quotidianus, proletarius, rusticus, vulgaris* şi *militaris*. În unele scrieri, precum în comediile în care se introduceau personagii din straturile sociale de jos, autorul le pune să vorbească ici şi colo cu particularităţile lor de graiu, fiind siguri că vor stârni râsul auditorilor, întocmai precum ALECSANDRI şi CARAGIALE, în măsură cu mult mai mare, întrebuinţează în comediile lor acest mijloc de a produce comicul şi de a caracteriza personajele. Ici şi colo se găsesc notiţe şi la retori ca CICERO şi QUINTILIAN. Ceva mai bogaţi în construcţii populare sunt enciclopediştii, ca GELLIUS şi ISIDOR de SEVILLA şi scriitorii bisericeşti (Vulgata).

b) Preţioase sunt mai ales observările g r a m a t i c i l o r latini, care adesea vorbesc de b a r b a r i s m e l e şi s o l e c i s m e l e limbii. Aceste greşeli împotriva regulelor gramaticale redau în mare parte limba uzuală. Deosebit de important e caieţelul cu notiţe pe care un elev de şcoală şi l-a întocmit ca să se desbere de greşelile de pronunţare şi de gramatică. Dacă în acest *Appendix Probi* aflăm: *vetulus non veclus* sau *auris non oricla*, putem deduce că în limba lui PROBUS se pronunţa *veclus* (rom. *vechiu*) şi *oricla* (rom. *ureche*). Profesorul său îl certa mereu în şcoală, făcându-l atent că latineşte corect are să zică *vetulus* «non» *veclus*, *auris* «non» *oricla*, iar bietul elev îşi făcu o listă întreagă de astfel de cuvinte rostite greşit. Pentru noi, aceste greşeli, care nu-s altceva decât vulgarisme, sunt de cea mai mare valoare.

c) Tot astfel găsim, în g l o s e l e ce ni s'au păstrat, o mulţime de cuvinte şi forme vulgare. Glosatorii explicau cuvinte din scriitorii clasici neîntrebuinţate în graiul zilnic şi neînţelese de publicul cititor, precum bunăoară în cărţile de lectură introduse în şcolile noastre se explică adesea, în note, cuvintele pe care elevii nu le cunosc. Astfel aflăm: *arcitidon id est giniperu*, sau *collirida: turta* în glosele dela Reichenau. Pentru noi importantă nu e l e m m a 'arcitidon' sau 'collirida', cuvinte neologice împrumutate de vreun scriitor latin din greceşte, ci i n t e r p r e t a m e n t a 'giniperu' şi 'turta', sinonimele obişnuite pe vremea glosatorului, pe care le regăsim în *jneapănul* şi *turta* noastră.

d) I n s c r i p ţ i i l e, nu atât cele oficiale, care erau scrise într'o limbă corectă, ci mai cu seamă cele private, precum pietrele mormântale pentru oameni mai săraci, făcute de meşteri simpli, fără multă ştiinţă de carte, cuprind de asemenea multe forme vulgare. Ele au pentru noi şi avantajul că sunt de multe ori datate şi se pot localiza. Astfel bunăoară, dacă într'o inscripţie dela sfârşitul secolului I citim NÆRVÆ C. I. L., II, 5546 (= inscripţia 5546 din volumul II — care cuprinde inscripţiile aflate în Spania — din marea colecţie îngrijită de MOMMSEN: *Corpus Inscriptionum latinarum*), avem o dovadă că meşterul care a săpat-o în piatră pronunţa pe *ae* ca *e*, deoarece-l pune la loc

www.dacoromanica.ro

nepotrivit. Tot astfel în *membra ad duos fratres* C. I. L., XIII, 2483, aflăm un caz de genitiv construit cu prepoziţia *ad* înainte de numerale, precum se zice şi azi în româneşte: *a doi fraţi.*

e) Mai puţin material ne dau manuscrisele, copiile după scrierile clasice, făcute mai târziu de copişti mai puţin culţi, care deci strecurau uneori forme vulgare în textul copiat. Astfel în loc de *palude* aflăm scris într'un loc *padule*, ceea ce nu va fi numai o greşeală de scris, ci era, probabil, forma metatezată pe care o întrebuinţa copistul şi pe care o regăsim şi în cuvântul românesc *pădure.*

f) Şi cuvintele latine împrumutate de alte limbi ne dau posibilitatea să facem deducţiuni asupra limbii poporului roman. Germanul *Keller*, *Kelch* din *celarium*, *calicem* pe de o parte şi *Zelle*, *Kreuz* din lat. *cella*, *cruce*, pe de altă parte, dovedesc că pe vremea când vechii Germani au învăţat dela Romani cultura viilor, *c* înainte de *e* se pronunţa palatal, iar mai târziu, pe când misionarii romani au dus creştinismul la Germani, pronunţarea aceasta se schimbase în africată.

g) Cel mai bogat izvor pentru reconstruirea limbii latine vulgare sunt însă limbile romanice. Cunoscând legile fonologice ale fiecărei limbi romanice în parte, putem reconstrui cuvântul latin. Astfel comparând, în limbile romanice, corespondentele cuvintelor latine clasice *cauda*, *florem* şi *aurum:*

româneşte	: c*oa*dă	fl*oa*re	*au*r
reto-roman	: k*ua*	fl*u*r	*o*r
italieneşte	: c*ọ*da	fi*ọ*re	*ọ*ro
vechiu-provensal	: c*ọ*za	fl*ọ*r	*au*r
franţuzeşte	: qu*eu*e	fl*eu*r	*o*r

ne convingem că în vocalism *cauda* nu dă aceleaşi rezultate ca *aurum*, precum ne-am aştepta, ci se desvoltă ca *florem*. Aceasta a făcut pe DIEZ, părintele filologiei romanice, să reconstruiască tipul latin vulgar **cōda*, înaintea căruia puse un asterisc, indicând astfel că forma aceasta nu o putem atesta în texte latine, dar că limbile romanice ne silesc să presupunem existenţa ei în limba latină vulgară. Dela DIEZ încoace filologia romanică a progresat; înmulţindu-se izvoarele noastre pentru cunoaşterea formelor vulgare s'a aflat nu numai *cauda: coda* C. Gl. L. V, 445, 11 (prescurtare pentru marea colecţie *Corpus Glosariorum Latinorum*, editată de G. GOETZ), ci forma *coda* s'a descoperit şi în copii după scrierile lui VARRO, CICERO ş. a. Nu demult W. MEYER-LÜBKE a dovedit că forma *coda* este îndreptăţită şi etimologiceşte şi că literarul *cauda* e un hiperurbanism.

Acest exemplu ne arată cât de justă a fost speculaţia lui DIEZ. Deodată cu progresul ştiinţei, elevii săi au fost în stare nu numai să suprime asteriscul, prin care maestrul indica forma hipotetică reconstruită din limbile romanice, ci au găsit şi explicarea ei.

97. Latinitatea limbii române se cunoaşte din întreaga ei structură. Organizaţia limbii noastre se face pe bază latină, morfemele şi instrumentele ei gramaticale sunt de origine latină, iar întrebările

www.dacoromanica.ro

la care răspundem când construim fraza — această esențială parte constitutivă a limbii (cf. § 79) — sunt *cine? ce? cui? a cui? care? cum? unde? cât?...* tot cuvinte de origine latină. Ceea ce s'a adăugat mai târziu, prin împrumut dela vecini, acestui stoc latin, e înainte de toate de ordin frazeologic și lexical. Dacă o parte mare din sufixe e de obârșie străină, aceasta se explică tot ca o influență a lexicului străin asupra celui românesc. Sufixul diminutiv *-iță* noi nu l-am împrumutat ca m o r f e m dela Slavi, ci în limba noastră au intrat dela vecinii noștri Slavi o seamă de cuvinte terminate în *-iță*, care toate exprimau ceva mic, tânăr, simpatic, etc. și din care, prin analiză, am extras pe teren românesc sufixul diminutiv *-iță*. *Importanța influenței slave nu se recunoaște din cele câteva sufixe, ci din deasa întrebuințare a diminutivelor și din mulțimea de funcții pe care le îndeplinesc, ca la Slavi, în limba noastră.*

Dar chiar în ceea ce privește tezaurul nostru lexical, numărul mare de cuvinte de origine străină e mai mult o înșelăciune optică. Adevărat că dacă luăm Dicționarul etimologic al lui CIHAC și asemănăm tomul I, în care sunt cuprinse cuvintele romane, cu tomul II, care conține pe cele de obârșie străină, vedem că acesta din urmă e cu mult mai voluminos. Indicele dela sfârșit are cu totul 5765 de cuvinte dintre care numai 1165 sunt de origine latină, iar restul de 4600 îl formează cuvintele slave, turcești, neogrecești, ungurești și albaneze. Dar precum nu vom număra cărămizile din care s'a clădit un palat, spre a cunoaște stilul lui arhitectonic, astfel nu vom face deducții asupra firii unei limbi dintr'o statistică ce numără cuvintele dintr'un dicționar.

Orice dicționar etimologic e unilateral, căci el ține seama numai de originea, nu și de **circulația cuvintelor** în limbă. Într'un dicționar etimologic cuvinte cunoscute și întrebuințate zilnic de fiecare Român, din orice parte a țării, ocupă o unitate de loc, întocmai ca vorbele întrebuințate numai în câteo regiune — și acolo foarte rar — și necunoscute tuturor celorlalte ținuturi.

E meritul lui B. P. HASDEU de a fi arătat că provincialismele și termenii speciali nu pot avea aceeași valoare în limbă ca vorbele elementare cu care operăm zilnic. Într'un dicționar mare, cum e cel al Academiei Române, chiar acele vorbe străine care sunt cunoscute în toate părțile românești, au o frazeologie și o desvoltare semantică săracă în raport cu cele moștenite din latinește. Astfel

www.dacoromanica.ro

bunăoară slavul *a găsi* sau maghiarul *a bănui* ocupă în Dicţionarul Academiei câte 1½—2 coloane, pe când *a ajunge* ocupă 5 coloane, *a bate* 13, *a avea* 14, iar *a face* chiar 40 de coloane.

Aceste cuvinte cu o întrebuinţare zilnică multiplă sunt «banii buni» ai limbii, ele formează stocul de aur care ridică «valuta». De aceea numai acea statistică are o îndreptăţire ştiinţifică, la care ţinem seamă şi de răspândirea şi circulaţia cuvintelor. Rezultatele ei vor diferi în mod surprinzător de statistica mecanică, pe care unii au încercat s'o facă după dicţionarul lui CIHAC.

Dar este cu putinţă să facem o asemenea statistică? Credem că da. Printr'un mijloc foarte simplu: numărăm toate cuvintele — şi cele care se repetă — dintr'un text oarecare şi stabilim câte din ele sunt moştenite şi câte împrumutate.

Astfel, deschizând bunăoară, la întâmplare, «Baladele şi Idilele» lui COŞBUC, am găsit între cele 117 cuvinte, de pe pagina 101, nu mai puţine decât 102, deci 88%, de provenienţă latină; am făcut controlul numărând cuvintele de pe aceeaşi pagină din «Legendele sau Basmele Românilor» de ISPIRESCU şi, între 363 de cuvinte, am găsit numai 30, adică 9% de origine străină, iar pe pagina 79 din «Poveştile» lui CREANGĂ (ed. «Bibliotecii pentru toţi», care are mai puţin de 101 de pagini), între 233 de cuvinte numai 18, deci 8% nu erau romanice. Luaţi media între COŞBUC şi CREANGĂ şi veţi găsi că ea e 10% pentru cuvintele străine, cam ca la ISPIRESCU.

Pentru a avea un termen de comparaţie, am făcut numărătoarea pe pag. 101 a romanului «Le crime de Sylvestre Bonnard» de ANATOLE FRANCE şi am găsit acelaşi raport între elementul latin moştenit şi cel împrumutat din alte limbi, ca la scriitorii români. D. MACREA a numărat cuvintele începătoare cu litera B în *Dictionnaire Étymologique de la langue française* de O. BLOCH şi a găsit — eliminând cele 142 de cuvinte de origine necunoscută sau obscură — că din 536 de vorbe numai 108 sunt moştenite din limba latină, deci 20%. În Dicţionarul lui CIHAC elementul latin e de 23%.

Acelaşi raport îl avem dacă asemănăm «Tatăl nostru» românesc cu cel franţuzesc. Din 60 de cuvinte ale rugăciunii noastre numai 6 — adică 10% — nu sunt de origine latină, pe când în cea franceză numărul cuvintelor care nu sunt moştenite din latineşte este de 7.

www.dacoromanica.ro

Datele acestea fiind destul de surprinzătoare, am căutat să le controlez printr'o numărătoare de alt fel. Am făcut-o cu termenii privitori la corpul omenesc. Am luat din Dicționarul lui DUDEN figura care reprezintă trupul unui om și am completat lista termenilor dați de el până la o sută, mai ales cu verbe și adjective. Astfel la *ochiu* am adăugat pe *văd* și pe *orb*, la *barbă* pe *rade* și pe *alb*, etc. Dintr'o sută de cuvinte obținute astfel, 92 sunt de origine latină, două sunt și ele străvechi și probabil autohtone *(ceafă* și *grumaz)*, trei slave *(trup, gât, glesnă)*, unul slavo-grec *(mirosi)* și unul obscur *(burtă)*. Mi se va aduce, poate, învinuirea că am ales tocmai părțile corpului, fiindcă acestea sunt, precum se știe, vorbe prin excelență « moștenite ». Dar ceea ce se potrivește pentru românește e valabil și pentru alte limbi. Ca să pot face o asemănare, am dat lista acestor cuvinte unui Francez, unui Italian și unui Englez, să le traducă în limbile lor. Cercetând originea cuvintelor corespunzătoare în aceste limbi am găsit: în italienește: 92 elemente latine, 1 celto-latin *(camminare)*, 1 celtic *(gota)*, 2 germane *(biondo, bianco)*, 1 francez *(mangiare)*, 1 oriental *(azzuro)* și 2 obscure *(brizzolato, fiutare)*; — în franțuzește: 89 latine, 1 italian *(moustache)*, 6 germane *(touffu, gris, bleu, blond, marcher, blanc)* și 4 obscure *(borgne, morve, joue, hoquet)*; — în englezește: 86 germane, 13 romane *(round, rare, tress, temple, face, blue, taste, jaw, palm, bowels, loins, muscles, vein)* și unul germano-roman *(armpit)*.

Iată lista celor o sută de cuvinte care numesc în românește părțile corpului sau noțiuni în legătură cu ele: *cap* < lat. caput, *creieri* < lat. cerebrum, *minte* < lat. mens, *rătund* < lat. retundus (= rotundus), *păr* < lat. pilus, *des* < lat. densus, *rar* < lat. rarus, *subțire* < lat. subtilis, *cărunt* < lat. canutus, *tunde* < lat. tondere, *coadă* < lat. coda (= cauda), *tâmplă* < lat. templa (= tempora), *față* < lat. facia (= facies), *frunte* < lat. frons, *lat* < lat. latus, *îngust* < lat. angustus, *ochiu* < lat. oc(u)lus, *albastru* < lat. albaster, *negru* < lat. niger, *vedea* < lat. videre, *plânge* < lat. plangere, *lacrimă* < lat. lacrima, *orb* < lat. orbus, *chior* < turc. kjor, *ureche* < lat. oricla (= auris), *auzi* < lat. audire, *surd* < lat. surdus, *nas* < lat. nasus, *nară* < lat. naris, *muci* < lat. muccus, *strănuta* < lat. sternutare, *mirosi* < slav. mirosati (din greceşte), *bucă* < lat. bucca, *mustață* < lat. *mustacia, *buză* (cf. alb. buzë), *roșu* < lat. roseus, *gură* < lat. gula, *mânca* < lat. manducare, *bea* < lat. bibere, *zice* < lat. dicere, *spune* < lat. exponere, *râde* < lat. ridere, *limbă* < lat. lingua, *gusta* < lat. gustare, *dinte* < lat. dens, *măsea* < lat. maxilla, *roade* < lat. rodere, *falcă* < lat. falx, *bărbie* < lat. *barbilia, *barbă* < lat. barba, *lung* < lat. longus, *rade* < lat. radere, *gât* < slav. glŭtŭ, *înghiți* < lat. inglutire, *sughița* < lat. sugglutiare (= singultio), *ceafă* (cf. alb. kjafë), *piept* < lat. pectus, *sân* <lat. sinus,

www.dacoromanica.ro

coastă <lat. costa, *inimă* < lat. anima, *plămâni* < lat. pulmo, *sufla* < lat. sufflare, *suspina* < lat. suspirare, *tuşi* < lat. tussire, *umăr* < lat. humerus, *braţ* < lat. brachium, *subsuoară* < lat. sub ala, *mână* < lat. manus, *cot* < lat. cubitum, *deget* < lat. digitus, *unghie* < lat. ungula, *palmă* < lat. palma, *pumn* < lat. pugnus, *spate* < lat. spatha, *burtă* (origine obscură), *maţe* < lat. matia, *ficat* < lat. ficatum, *fiere* < lat. fel, *rinichi* < lat. reniculus, *băşică* < lat. vesica, *buric* < lat. umbilicus, *picior* < lat. *peciolus (petiolus), *merge* < lat. mergere, *umbla* < lat. ambulare, *şale* < lat. sella, *coapsă* < lat. coxa, *genunche* < lat. genunc(u)lus, *pulpă* < lat. pulpa, *gleznă* slav. glezĭnŭ, *călcâiu* < lat. calcaneus, *trup* < slav. trupŭ, *piele* < lat. pellis, *alb* < lat. albus, *os* < lat. ossum (= os), *muşchiu* < lat. musculus, *carne* < lat. caro, *vână* < lat. vena, *sânge* < lat. sanguis, *naştere* < lat. nascere, *moarte* < lat. mors.

De ce creşte deodată atât de mult numărul cuvintelor de origine latină după aceste statistici? Pentru că vorbele care exprimă noţiuni elementare, cu care operăm la tot pasul, sunt mai toate moştenite din latineşte, pe când cele luate dela străini sunt în cea mai mare parte termeni speciali, întrebuinţaţi numai în anumite regiuni sau de anumite clase sociale.

Din cauza aceasta putem exprima fraze întregi, fără să întrebuinţăm niciun cuvânt de obârşie străină, dar cu greu vom putea construi o propoziţie, cât de scurtă, care să fie compusă numai din vorbe neromane. Nu cred să existe, în toată literatura noastră, o singură strofă care să cuprindă numai cuvinte împrumutate din alte limbi, dar avem strofe întregi, şi dintre cele mai frumoase, care constau numai din cuvinte de origine romană:

Somnoroase păsărele
Pe la cuiburi se adună,
Se ascund în rămurele —
Noapte bună!

sau:

Mai am un singur dor:
În liniştea sării
Să mă lăsaţi să mor
La marginea mării...

Rezultă dar, din aceste constatări, că şi în privinţa tezaurului lexical, limba română nu e mai romanică, nici mai puţin romanică decât limba italiană, franceză sau oricare alta din limbile neolatine, ci pur şi simplu romanică, fără comparativ, căci noţiunea «romanic» e absolută şi nu sufere gradaţie. Românii de azi continuă a vorbi

www.dacoromanica.ro

limba romană din Estul Imperiului. În cursul veacurilor ea s'a transformat printr'o desvoltare firească. Dar tocmai aceste elemente nouă, care se adaugă la elementul vechiu, prin amestecul și traiul la un loc cu alte neamuri, constitue nota esențială care deosebește noțiunea exprimată prin cuvântul *romanic* sau *neolatin* de cea cuprinsă în cuvântul *roman* sau *latin*.

D. MAZILU a arătat că din cele 1907 de cuvinte care compun cele 98 de strofe din *Luceafărul* lui EMINESCU, 1685 sunt de origine latină, fără să socotească neologismele, deci 88,6%, de 11 ori mai multe decât cele de origine slavă și de opt ori mai numeroase decât toate cele străine. 13 strofe au numai cuvinte de origine latină, iar în strofele care conțin momentul culminant al poemului proporția acestora e de 95%.

De sigur că eufonia versurilor lui Eminescu se explică în mare parte prin această instinctivă preferință pentru cuvintele de origine latină. Dar el nu este singurul poet care își compune strofele numai din elemente latine. Iată începutul unei poezii populare, care n'are niciun cuvânt de origine străină:

Aseară te-am așteptat
Tot cu foc și cu lumină
Și cu dor dela inimă.
Dac' am văst că nu mai vii
Pusei dorul căpătâiu...

HASDEU a publicat alte două, din Dobrogea, în *Cuvente den bătrâni*, III, p. 96, iar TH. CAPIDAN una aromânească în revista *Familia* (1935). Și în proză întâlnim fragmente importante constătătoare numai din elemente latine. Iată unul — destul de lung, căci conține 120 de cuvinte — din Palia dela Orăștie (1582), care, precum se știe, este t r a d u s ă din ungurește: «Și zise Dumnezeu: fie lumină; și fu lumină. Și văzu Dumnezeu c'ară fi bună lumina și despărți Dumnezeu lumina dela întunearec. Și chemă lumina zio și întunerecul noapte; și fu dentru seară și dentru demăneața zua dentâiu. Și zise Dumnezeu: fie tărie, în mijlocul apelor să desparță apele dela ape. Și feace Dumnezeu tărie și despărți apele ce era desupt tărie dela ceale ce era desupra tărie; și fu așa. Și chemă Dumnezeu cea tărie cerul; și fu seară și demăneață zua a doa. Și zise Dumnezeu: stringă-se apele de supt ceriu într'un loc, să se vază uscatul; și fu așa. Și chemă Dumnezeu uscatul pământ și strinsul apelor chemă mare. și văzu Dumnezeu că fu bine».

98. Statistica termenilor referitori la părțile corpului s'a făcut după cuvintele întrebuințate în limba literară. Limba poporului e adesea mai conservatoare decât cea a claselor culte. Dacă examinăm volumul I al Atlasului Linguistic Român, vedem că din împrumuturile străine multe sunt necunoscute pe un teritoriu mare al României.

www.dacoromanica.ro

Astfel vedem din harta noastră 7 (lucrată după ALR. I, 354 şi 357 şi ALRM. I, 52 şi 53) că termenul *gât* e răspândit numai în vechiul Regat şi în regiunile mărginaşe transilvănene, bucovinene şi bănăţene. Părţile vestice şi nordice ale României nu cunosc acest cuvânt de loc (sau numai în timpul din urmă, prin şcoală), ci întrebuinţează cuvântul *grumaz*, de origine autohtonă. Acesta trebue să fi fost termenul întrebuinţat şi în celelalte părţi, înainte ca slavul *gât* să-l fi golit de preciziune semantică, să-i fi restrâns întrebuinţarea la vite sau să-l fi scos cu totul din uz. Urmele lui *grumaz* se cunosc şi în expresia *grumazul* (sau *grumajii*) *gâtului*, întrebuinţată destul de des în Ţara Românească, mai rar în Moldova. Termenul concurent pare a fi fost în vechime *guşă*, păstrat la Aromâni şi în şase puncte din Banatul sudic cu înţelesul de « gât ». E probabil că *grumazul* să fi fost gâtul întreg, iar *guşa* numai partea anterioară a lui sau laringele. În acest caz verbul *sugruma* însemna strângerea gâtului de jur împrejur, iar *suguşa* apăsarea laringelui până la sufocare. Aşa s'ar explica şi sensul de « partea dinapoi, dela ceafă, a gâtului » pe care *grumaz* l-a primit pe alocuri, în opoziţie cu *guşa*, partea dinainte. Evoluţia sensului dela « gât » la cunoscuta boală şi umflare a glandelor tiroide pare a fi fost aceeaşi ca a lui *goitre* francez, dintr'un derivat al latinescului *guttur*.

Harta 8, lucrată după ALRM. I, 60, ne arată că aria lui *burtă* e restrânsă asupra Ţării Româneşti, cu mici depăşiri ale hotarelor în Transilvania sudică şi în Banat. Jumătatea nordică a ţării zice *pântece*, care e *pantex* latin. Sud-Vestul Ardealului, cu Banatul şi Crişana, zice *foale*, de asemenea un cuvânt latin *(follis)* : în glumă şi în batjocură burta (umflată, mare) a fost asemănată cu un foiu. Dacă *pântece* s'a păstrat pe alocurea şi în aria *burtă*, aceasta se datoreşte mai ales expresiei «a lua în pântece» des întrebuinţată în biserică (despre Maica Precesta); de fapt în unele puncte *pântece* se zice numai despre burta femeilor. Pe de altă parte vedem că, chiar în aria lui *burtă*, acest cuvânt se întrebuinţează mai mult când e vorba de animale. Deosebit de interesant este ceea ce ne spune BRĂTESCU-VOINEŞTI: pentru el *burtă* şi *pântece* sunt sinonime, dar nu poate zice *ciorbă de pântece*, ci numai *ciorbă de burtă*. E o indicaţie că *burta* la origine era numai cea de animale, mai ales ca termen culinar, şi că numai în glumă sau în batjocură s'a zis şi despre oameni că au « burtă ». Acelaşi lucru s'a petrecut, pe cât se pare, cu *maiu* de origine ma-

www.dacoromanica.ro

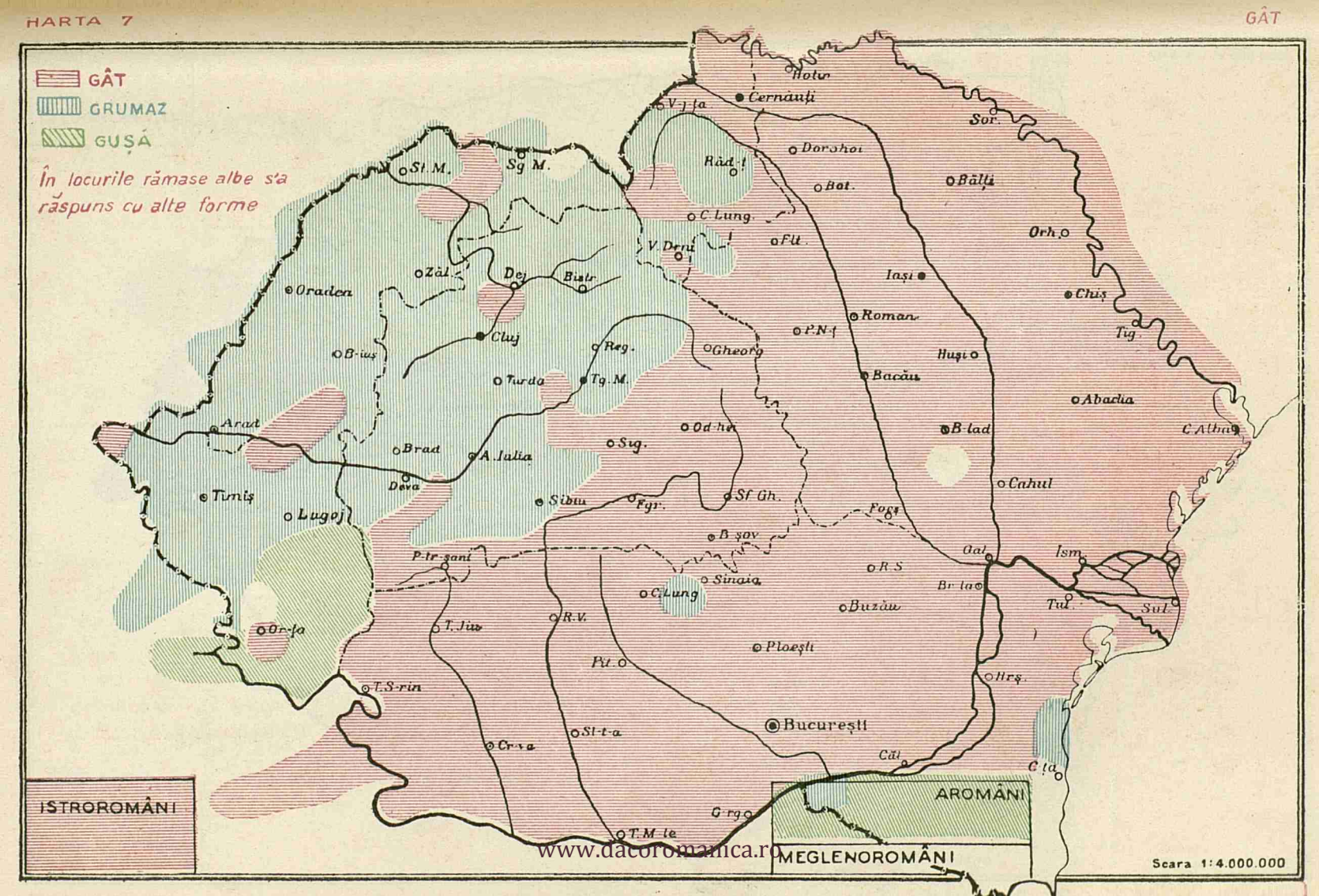

www.dacoromanica.ro

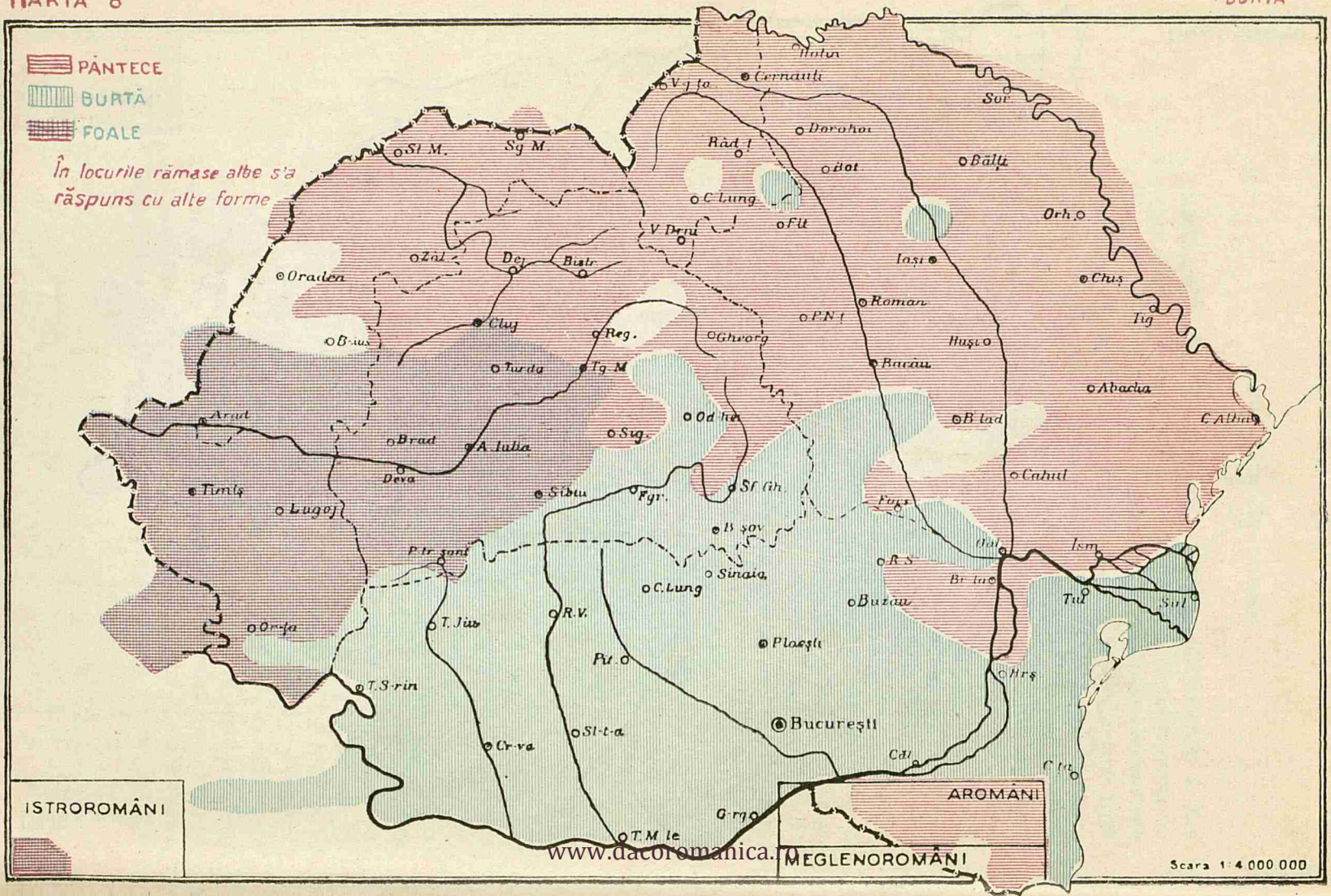

www.dacoromanica.ro

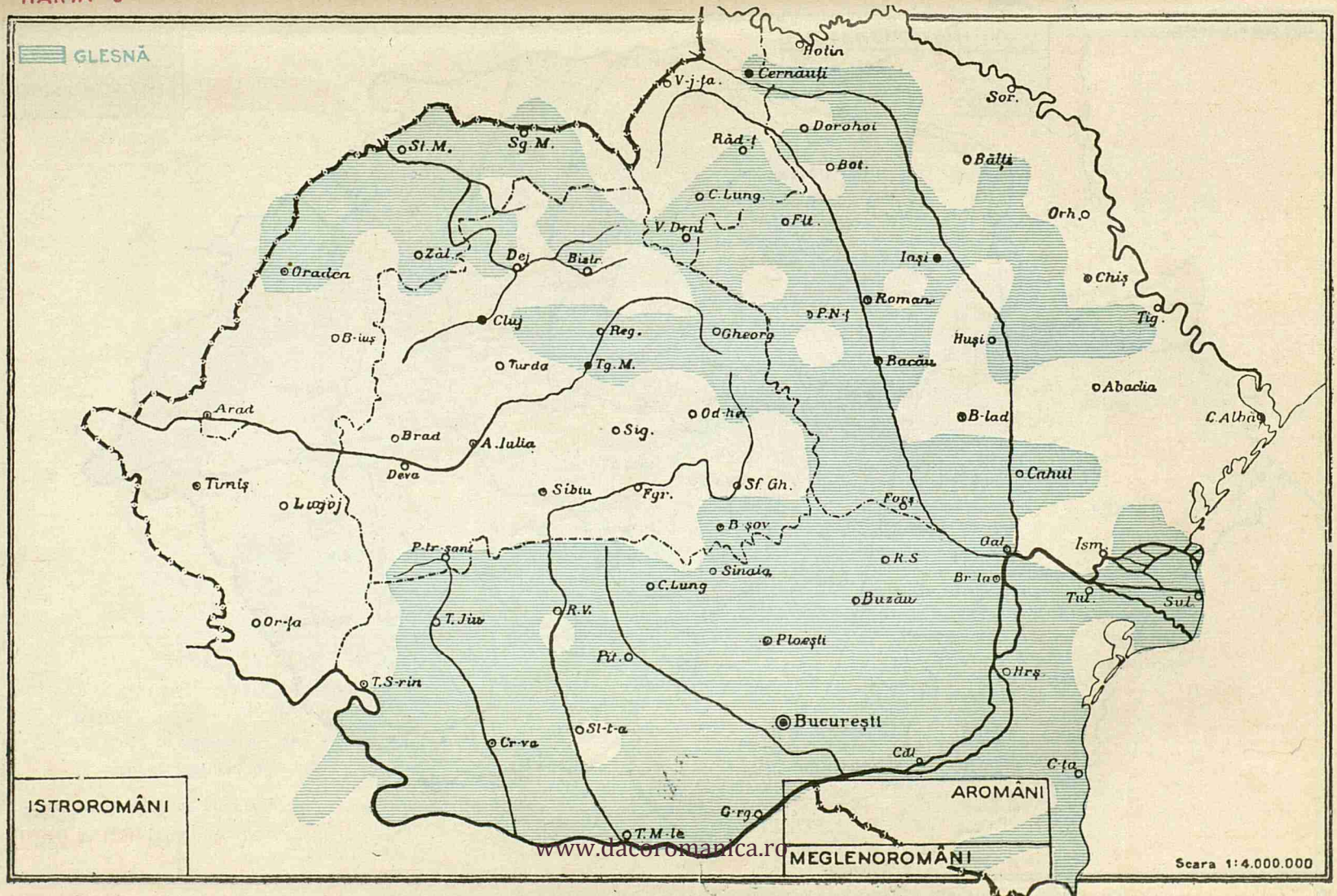

www.dacoromanica.ro

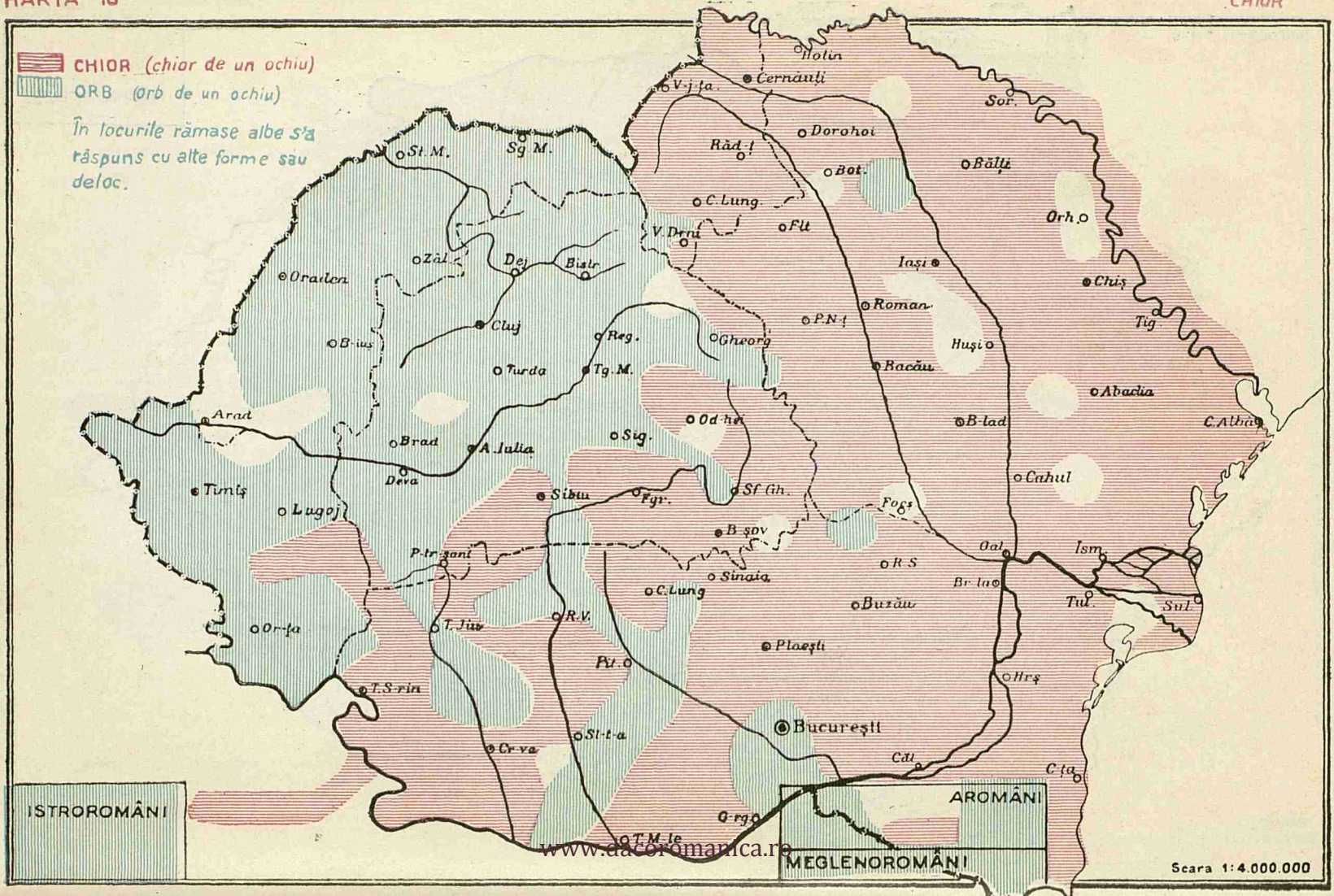

www.dacoromanica.ro

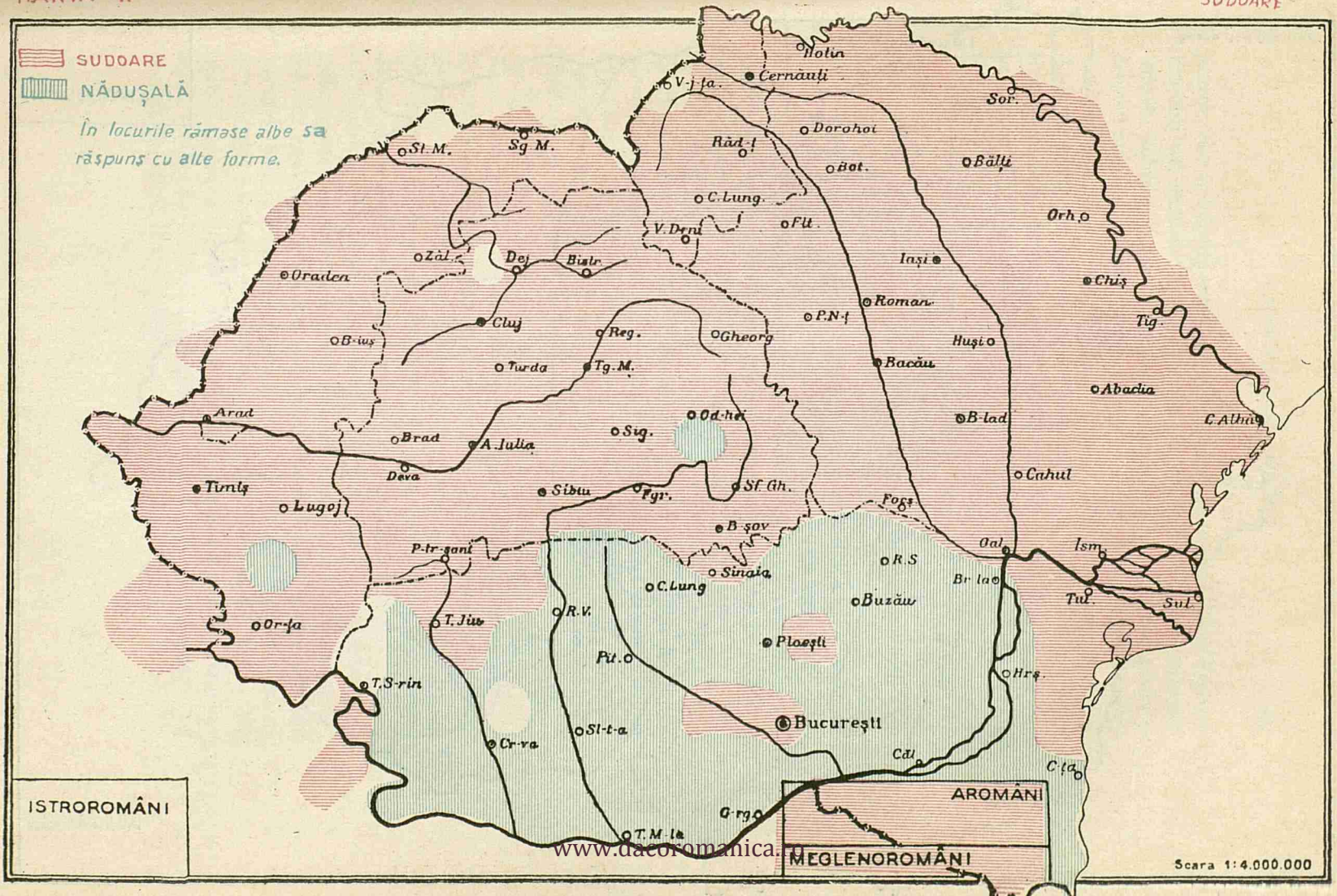

www.dacoromanica.ro

HARTA 12

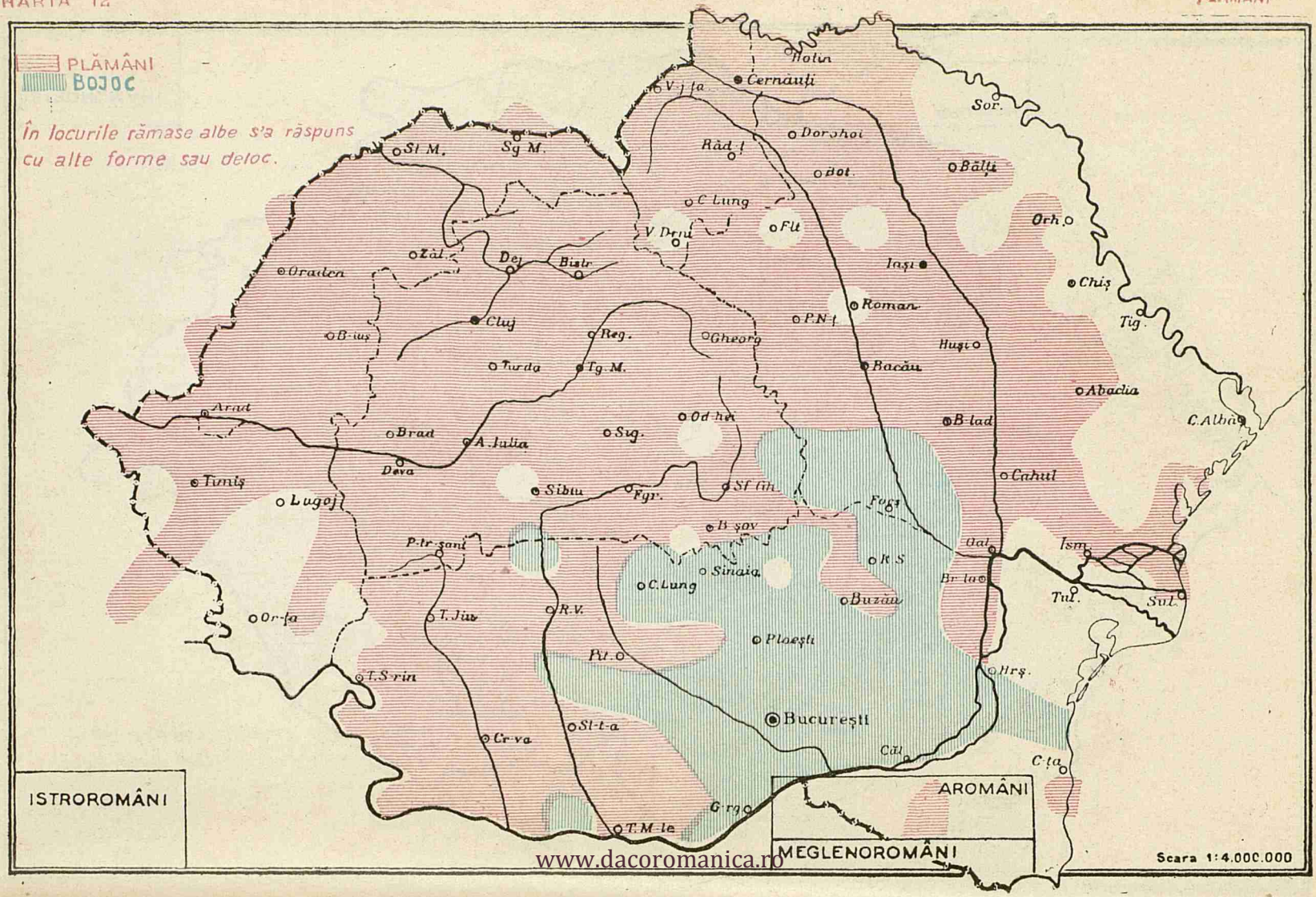

www.dacoromanica.ro

ghiară, care a înlocuit pe o mare întindere pe vechiul *ficat*. Precum Englezii au alături de cuvintele de origine germană, care numesc diferite animale domestice, termeni francezi pentru carnea gătită a acestor animale, așa am împrumutat noi dela Unguri — mari cultivatori de gâște — termenul *maiu*, pentru ficatul (de gâscă) gătit. Apoi s'a întâmplat ceea ce cu o mie și mai bine de ani mai înainte se întâmplase în latinește, când cuvântul *jecur* a dispărut din limbă, pentru ca *ficatum* — adică ficatul de gâscă gătit cu smochine *(ficus)*, o mâncare predilectă la Romani — să-i ia locul.

Chiar cuvântul *trup*, care e vechiu la noi, căci îl au și Istroromânii și Aromânii — l-au împrumutat dela Slavi și Albanezii — n'a izbutit încă să alunge cu desăvârșire pe *corp*. Precum se vede din ALRM. I, 1, *corp* se păstrează în șase puncte în Banat, în șapte în Muntenia, mai ales în regiunea muntoasă (unde nu-i probabil să fie neologism), iar în șaisprezece puncte din Oltenia, Banat, Crișana, Transilvania sudestică și Moldova vestică, *corp* se întrebuințează alături de *trup*. P. PAPAHAGI a arătat că *corp* e popular și în dialectul meglenit (unde de obiceiu se zice *snagă*).

Cât despre *glesnă*, precum se poate vedea din ALR. I, 147, cuvântul acesta e necunoscut în multe regiuni — mai ales în Transilvania și Banat — unde i se zice, cu cuvinte de origine latină, *încheietură*, *oul piciorului* sau *nod* (*nodea*, *noditǎ*, etc.). În harta noastră 9 am însemnat aria lui *glesnă*, rămânând neînsemnate regiunile în care se întrebuințează alți termeni.

Și turcescul *chior* e un cuvânt întrebuințat mai mult în vechiul Regat, precum se vede din harta noastră 10, lucrată după ALRM. I, 100. Aproape tot Vestul teritoriului, cu partea apuseană a Transilvaniei și cu insule în Oltenia și unele regiuni de prin Muntenia și Moldova, întrebuințează pe *orb de un ochiu* adică «lipsit (lat. *orbus*) de un ochiu», mai rar numai pe *orb*.

Alteori limba literară păstrează cuvântul latin, iar cuvântul nou există numai ca termen regional. Astfel vechiul *sudoare (asudoare)*, din lat. *sudor*, *-oris*, păstrat în cele mai multe părți, a fost înlocuit cu totul sau parțial, prin Muntenia, de slavul *năduşeală* — precum se vede din harta noastră 11 (lucrată după ALRM. I, 9). Tot astfel, vechiul *plămâni* din lat. *pulmones*, a fost înlocuit prin Muntenia de *bojoc* (*bojog*, *borjoc*, etc.), precum se vede din harta noastră 12 lucrată după ALRM. I, 68.

www.dacoromanica.ro

Dintre cuvintele de origine străină, de care vorbim, numai grecoslavul *mirosi* e răspândit pe tot teritoriul român (afară de Istroromâni). Așa ne arată ALR. I, 53. Dar Atlasele linguistice ne înfățișează numai cuvântul care se ivește spontan în mintea subiectului anchetat, termenul care e oarecum la suprafața memoriei lui linguistice, nu și rezerva lexicală pe care omul o mai posedă. Astfel în niciun sat din Bucovina nu e notată întrebuințarea lui *auzi* cu înțelesul lui « mirosi » (*se aude rău* = miroasă rău), deși această imitație după Slavi e curentă acolo, ca și la Istroromâni *(io-m avzit cu nuásu ke ĭihne)*. Nu se dă nici *apuți*, atestat în texte vechi și întrebuințat pe alocuri și azi în Banat și în Bucovina. Abia dacă există în ALR. I, 53 câteva urme despre existența lui *simți* cu sensul de mirosi, deși cei mai mulți Români întreabă foarte adesea « nu simți nimic ? » în loc de « nu miroși nimic ? ». Cel ce știe citi hărțile atlaselor, își va zice că chiar această uniformitate a ariei lui *mirosi* e o dovadă că vorba veche pe care a înlocuit-o trebue să fi fost bolnavă. Într'adevăr, judecând după celelalte limbi romanice, nu *olēre* era termenul latin popular pentru « a mirosi », ci *sentire* (franc. *sentir*). Prin plurisemia sa, acest cuvânt, care era în același timp termenul general pentru perceperea cu oricare simț și termenul special pentru perceperea cu simțul mirosului, era echivoc și deci bolnav, încât cuvântul nou, cu înțeles precis, a putut prinde rădăcini pretutindeni, fără să izbutească însă să-l înlocuiască de tot pe cel vechiu.

O simplă privire asupra acestor hărți ne arată că fiecare cuvânt își are istoria și aria sa de răspândire, deosebit de ale altora. Și ne mai arată cât de vană este încercarea de a stabili procentul de sânge latin din limba noastră după cuvintele latine păstrate de noi, precum se făcea până nu demult.

Ceea ce e firesc într'o limbă, nu e păstrarea, ci **uzarea cuvintelor.** Hărțile atlaselor linguistice ne arată — cum a dovedit-o cu atât talent J. GILLIÉRON — de cele mai multe ori lupta pe viață și pe moarte ce se dă între cuvintele vechi și cele nouă. *Aceste cuvinte nouă, care apar în locul celor vechi, nu trebue să fie împrumutate din alte limbi, ci pot face parte și din stocul de cuvinte moștenite, întrebuințate însă în mod figurat, sau sunt derivate de-ale cuvintelor vechi.* Astfel vedem că lui *cultellus* (franc. *couteau*) îi corespunde la noi **cotitus* > *cuțit ;* pentru *filare* avem *torquere* > *toarce ;* pentru *fornax* avem **coctorium* (răspândit și în Italia meridională) > *cuptor ;* pentru

www.dacoromanica.ro

lentus avem *quietus* > *încet*; pentru *malus* avem *reus* « culpabil » > *rău*; pentru *molere* — deși s'a păstrat *mola* > *moară* — avem *machinari* « a pune în mașină » > *a măcina*; pentru *pes* — păstrat în *piezi* și în derivatul *pieziș* — avem pe *picior*; pentru *planus* avem pe *nitidus* « strălucitor » > *neted*; pentru *plorare* avem *plangere* > *plânge*; pentru *precare* avem *rogare* > *ruga*; pentru *sine* și *minus* avem *foras* > *fără*; lui *somniare* — deși avem pe *somn* — îi corespunde **visare* > *visa*, etc.

Aceste elemente latine, desvoltând — în parte chiar în latinitatea estică — alte înțelesuri decât în Romania apuseană, fac și ele ca Neolatinii să înțeleagă limba română atât de greu. Un cuvânt ca *strica*, din lat. *extricare* « a desfășura », va fi înțeles tot atât de puțin de un Spaniol — pentru care *estrigar* însemnează « a ghemui » — ca și *păgubi*, de origine slavă. Francezul, care are *plier*, din latinescul *plicare*, nu va înțelege mai ușor pe *pleca* al nostru, întrebuințat în sensul lui « partir » (din lat. *partire*), decât pe *porni* de origine slavă sau pe *andăli* al unor Ardeleni, împrumutat din ungurește. Dacă *lacului* i se zice prin unele părți *iezăr*, cuvânt de origine slavă, în altele *tău*, cuvânt unguresc, și iarăși în unele *ghiol*, cuvânt turcesc, nu urmează că influența turcească a fost mai mare în Dobrogea decât cea slavă, iar cea ungurească mai mare decât cea slavă în Ardeal, ci numai că *lac* — lipsit de familie în limbă — e la noi un cuvânt slab, care a fost învins de primul intrus.

Dacă cuvântul latin *equus* s'a pierdut și s'a păstrat numai *equa* (subt forma *iapă*), procesul de înlocuire — încă pe teren latin vulgar — a acestui cuvânt ni-l putem închipui în modul următor: După cum românescul *cal* împlinește două funcțiuni semantice, arătând și sexul — stând deci în opoziție cu *iapă* — dar și speța — stând în corelație cu *măgar*, *catâr*, etc., tot astfel se întrebuința într'o vreme și *equus* latin. În glumă sau în bătaie de joc i s'a zis calului și « mârțoagă », pe latinește *caballus*. Întocmai cum în limba germană *Gaul*, care are încă în unele regiuni un înțeles depreciativ, a înlocuit pe alocuri cu totul pe *Pferd* sau *Ross*, tot astfel *caballus* a luat cu timpul locul lui *equus*. Această înlocuire nu s'a făcut și pentru *equa*, care se întrebuința numai spre a marca deosebirea de sex, nu și cea de speță. Astfel s'a născut perechea *caballus—equa*, care în economia limbii (cf. § 19) se aseamănă cu *bos—vacca* și nu cu *asinus—asina*.

Uneori cuvintele netrainice au lăsat urme indirecte, care dovedesc existența lor de altădată în limbă. Astfel faptul că zicem *viespe*

www.dacoromanica.ro

și nu *viespă*, e o dovadă că odinioară a existat și *apis* « albină », subt influența căruia *vespa* a devenit **vespis*. Tot astfel cuvântul *măzăriche* ne arată că alături de *lens*, *-tis* trebue să fi existat și diminutivul *lenticula*, păstrat în ital. *lenticchia*, franc. *lentille*, etc. Într'adevăr, numai după modelul *linte* — **lințiche* s'a putut deriva, dela cuvântul autohton *mazăre*, diminutivul *măzăriche*, căci alte asemenea derivate, din care s'ar fi putut extrage un sufix *-iche*, nu existau în românește.

Cele mai multe cuvinte mor de b ă t r â n e ț e, dispar adică din limbă atunci când devin inutile, fiindcă noțiunea pe care o exprimă nu mai e curentă. Precum s'au pierdut cuvinte ca *bostangiu* « soldat din garda sultanului », sau *capuchehaie* « reprezentant al Domnilor la Poartă », tot astfel e pe cale să dispară, deodată cu instituția, *solgăbiroul* Ardelenilor și, deodată cu moda, *crinolina* sau *juponul* doamnelor.

A doua cauză a dispariției cuvintelor e r e d u c e r e a l o r f o r m a l ă, în urma transformărilor fonetice, la un corp fonic atât de volatil și șubred, încât nu mai e capabil să fie purtătorul unei idei. Astfel din vechiul *ire* a rămas la noi *i*, păstrat în unele forme la Istroromâni și în cele mai vechi texte ale noastre și înlocuit astăzi cu totul prin acel *se ducere* care era odinioară, probabil, o expresie întrebuințată în glumă (ca expresia *a se căra* sau *a se cărăbăni*). De asemenea *lavare*, care a dat *la*, abia se mai păstrează în unele regiuni cu o însemnare restrânsă (a se spăla pe cap și a spăla cu leșie), fiind înlocuit prin compusul *spăla* (din **ex-perlavare*).

Tot astfel în loc de *avus*, *levis*, *ren* avem derivatele *auș* (la Aromâni), *ușor*, *rinichiu* sau *rărunchiu*; probabil că anemia fonică a lui *uă* (din uva), *im* (din limus), *nea* (din nivem), etc., a fost una din cauzele pentru care aceste cuvinte au fost înlocuite prin *strugure* sau *poamă*, *noroiu* sau *tină*, *zăpadă* sau *omăt*. La acestea se mai adaugă de sigur și altă pricină, și anume s t e r i l i t a t e a lor, neputința de a produce o familie numeroasă de derivate, din care să se poată extrage o tulpină, ca purtătoare a ideii, prin care cuvântul să se fixeze în memorie. Tot din cauza acestei lipse de derivate s'au pierdut cu totul, sau în cele mai multe regiuni, cuvinte ca *aceră* (din aquila), *agest* « aluvion » (din aggestum), *austru* (din austrum), *deșidera* (din desiderare), *lard* (din lardum), etc.

Boala cea mai primejdioasă pentru cuvinte este după GILLIÉRON, o m o n i m i a. Îmi aduc aminte că, pe vremea unei ploi mari, ser-

www.dacoromanica.ro

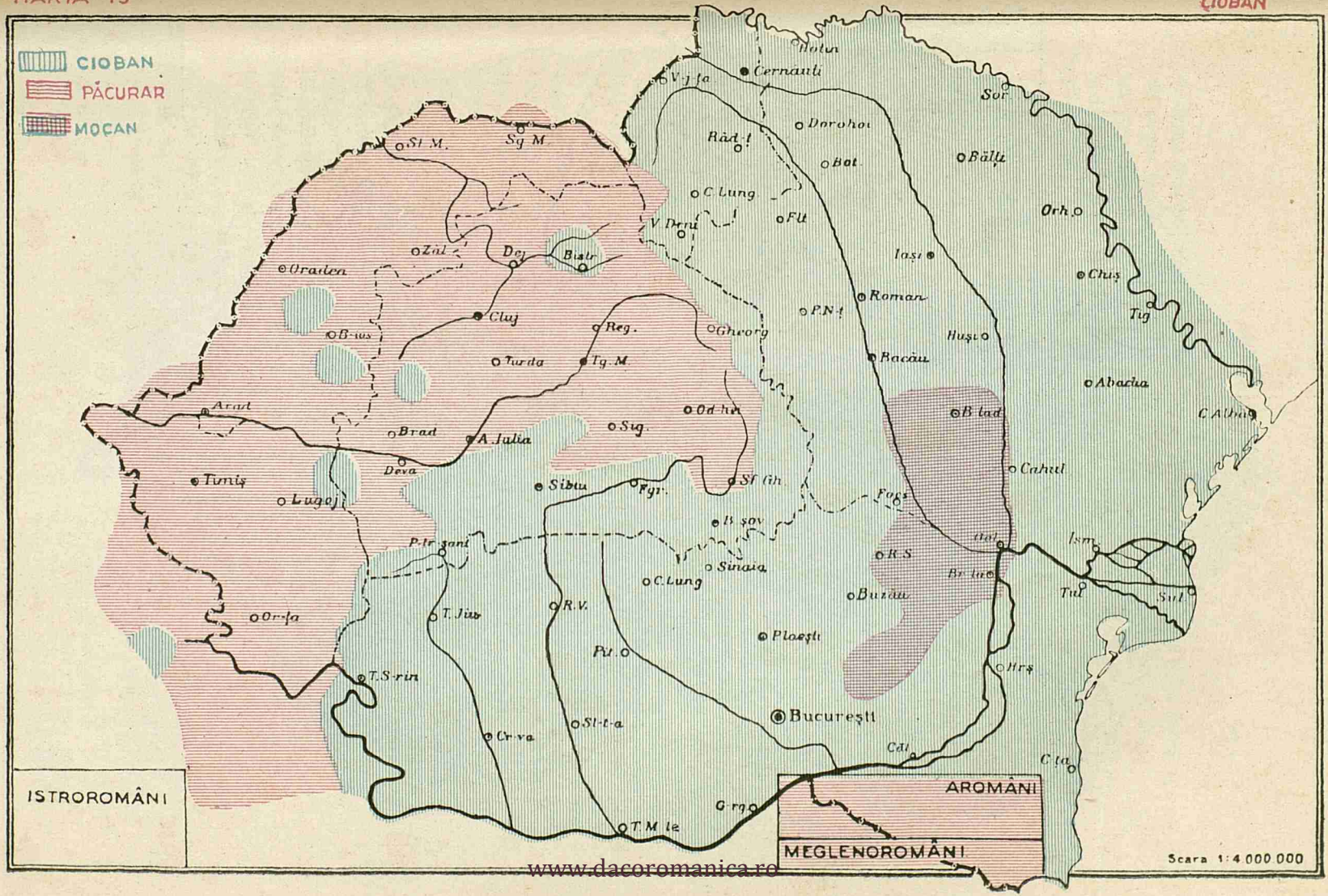

www.dacoromanica.ro

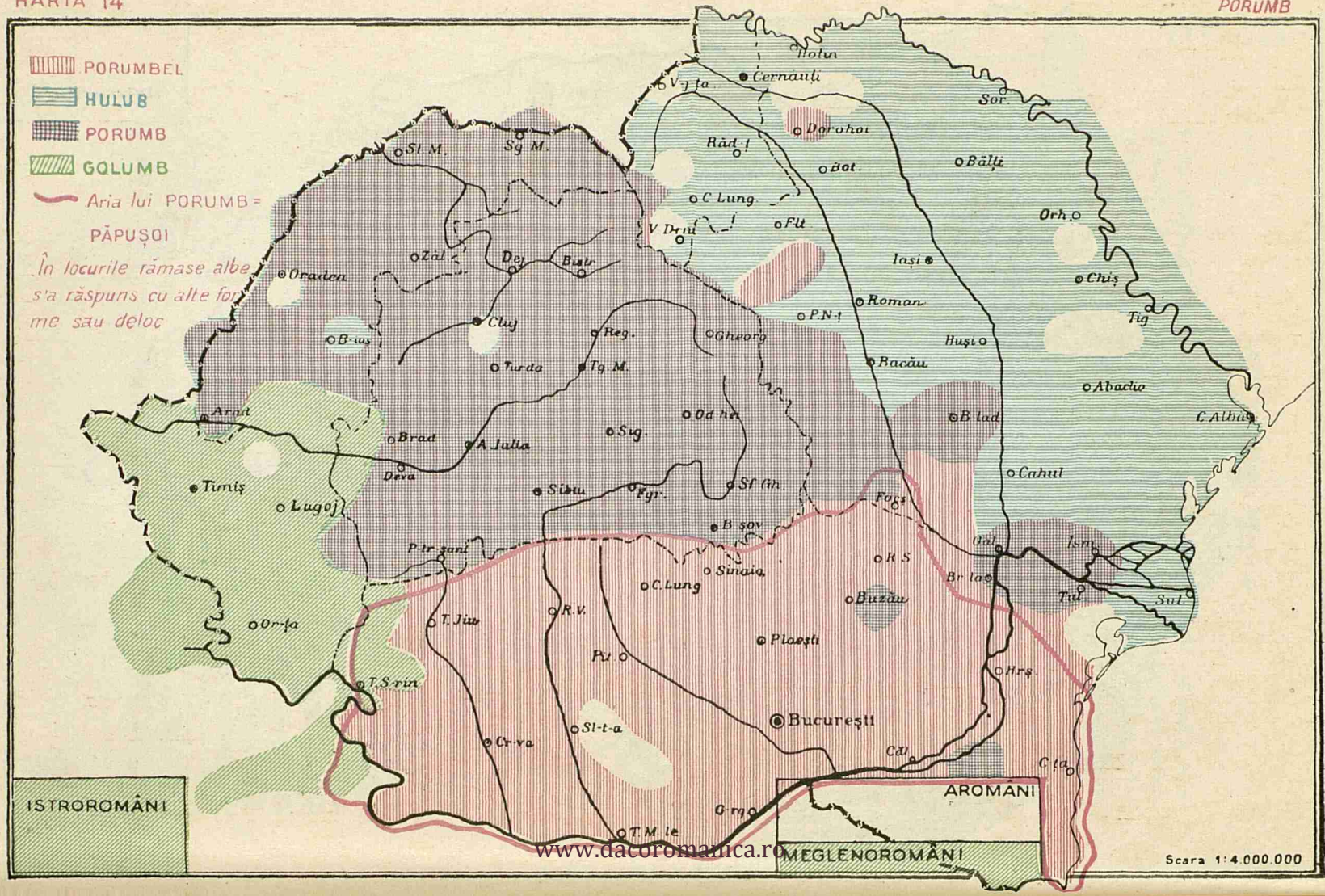

www.dacoromanica.ro

vitoarea noastră, care vorbește ardelenește, venind acasă mi-a spus ca să nu ies din casă, căci ea « s'a închinat pe drum »: voia să zică că s'a « întinat », s'a umplut de tină, iar eu mă miram de ce ploaia a fost pentru ea prilej de « închinare ». Limba știe să-și ajute în fel și chip în asemenea împrejurări, spre a evita echivocul. Astfel omonimia la feminin a adjectivului *biet* și *beat* a produs, precum a arătat E. GAMILLSCHEG, regula sintactică de a zice numai *o biată femeie* pentru « une pauvre femme », dar *o femeie beată* « une femme ivre ». Adesea însă neavând niciun asemenea mijloc la îndemână, limba sacrifică omonimele în momentul când are la dispoziție alte cuvinte, neechivoce. Astfel vedem că vechiul adjectiv *sân* din *sanus* a fost înlocuit prin derivatul *sănătos* numai la Dacoromâni, unde devenise omonim cu *sân* din *sinus*, dar că s'a păstrat în celelalte dialecte, unde această omonimie nu există (la Aromâni *sanus* a dat *sân*, iar *sinus* a dat *sin ;* la Istroromâni avem *săr* din *sanus* și *sir* din *sinus*). Urmele vechiului *sân* = sănătos se cunosc și la noi în rostirea *sânătos*, obișnuită prin Ardeal. Un caz interesant a fost arătat de D. CARACOSTEA: cuvântul *păcurar* din lat. *pecorarius* s'a păstrat numai în regiunile în care nu există terenuri petrolifere, deci nici « găzari » care vând păcură, cutreierând satele cu carele lor. Un profesor din Iași îmi mărturisea că nu înțelegea de ce în doinele ardelene fetele apar atât de des îndrăgostite de « găzari »; el nu știa că prin Ardeal *păcurar* însemnează « cioban » și nu-și dădea seama că în acest sens trebue să se fi întrebuințat odinioară și în Iași, unde un cartier poartă numele de *Păcurari*. Atlasul Linguistic Român confirmă pe deplin presupunerea lui CARACOSTEA, precum arată harta noastră nr. 13. Alt caz se vede din harta noastră nr. 14, care ne înfățișează extensiunea, în Muntenia, a formei diminutivale *porumbel* pentru pasărea numită în Ardeal *porumb*. Cu o linie roșie e însemnată pe această hartă aria cuvântului *porumb* pentru planta care în Moldova se numește *păpușoiu* iar în Ardeal *cucuruz*. Ea coincide aproape cu totul cu aria lui *porumbel*, ceea ce e o dovadă că această formă desmierdătoare pentru pasăre s'a generalizat pentru a se evita omonimia cu planta *porumb*.

Dacă în românește s'au pierdut multe cuvinte latine, care există în toate celelalte limbi romanice, cauza poate fi în unele cazuri omonimia, bunăoară la alae > *are*, amo > *am*, audet > dela audere (« cuteza ») > *aude*, avicellus > *acel*, callum > *cal*, carus > *car*, labrum >

www.dacoromanica.ro

laur, secare > *seca*. Este sigur însă că diferitele limbi reacționează în măsură diferită împotriva omonimiei și că Românul suportă omonimia mai ușor decât Francezul cu tendința lui pronunțată de a se exprima clar și neechivoc.

Dar dispariția cuvintelor de multe ori nu se întâmplă printr'o « îmbolnăvire » și prin « decesul » lor, ci printr'o înlocuire cu altele, care le iau locul prin dreptul tinereții, prin noutatea lor. În tendința de a impresiona, omul alege, când vorbește, cuvintele cele mai puțin banalizate printr'o întrebuințare prea deasă — și acestea sunt, pentru vorbitor, de obiceiu, cele pe care le-a învățat în urmă — și expresiile metaforice care stârnesc, tocmai prin întrebuințarea lor figurată, atenția celui ce le aude. Într'adevăr, n'am înțelege de ce un cuvânt ca *oaspe*, care are o formă atât de sonoră, are o familie numeroasă (ospăț, ospăta, ospătar, ospătareț, ospătărie, ospătarnic, ospătos, ospecior, ospețire, ospețime) și nu este omonim cu niciun alt cuvânt, a fost înlocuit în Țara-Românească prin turcescul *musafir*, în Banat prin serbo-șvăbescul *gost* și în Ardeal prin ungurescul *vindeg*, dacă pricina n'ar fi farmecul exotic prin care aceste cuvinte se impun în limbă. *A dârdâi de frig* e mai expresiv decât *a tremura de frig*, căci îți deșteaptă imaginea dinților care se bat când cineva tremură. Dacă un cuvânt atât de uzual ca *a cădea* e înlocuit cu totul, în regiunile estice ale teritoriului dacoromân, prin *a pica*, cauza e de sigur vigoarea simbolică a cuvântului onomatopeic; se repetă deci același fenomen care pe strămoșii noștri i-a făcut să înlocuiască pe incolorul *pater* și *mater* prin cuvintele expresive ale graiului copilăresc *tata* și *mamma*, sau pe *edere* prin onomatopeicul *pappare*. Dacă *vir* a fost înlocuit prin *barbatus* și *femina* prin *familia*, pricina este imaginea evocativă a omului « bărbos » și metafora care face din femeie reprezentanta prin excelență a familiei.

Uneori cuvintele sunt înlocuite prin tovarășul lor de drum. Povestea ariciului ingrat, care alungă de lângă sine pe protectorul său, se repetă și în limbă. Am văzut (§ 17) cum *văr*, din *cusurin văr*, a înlocuit pe *cusurin* din *consobrinus*. Tot astfel *tată bun* și *mamă bună* — « buni » pentru că împlinesc toate dorințele copiilor — au ajuns aproape cu desăvârșire să fie înlocuiți prin *bun* și *bună* sau prin diminutivele *bunic* și *bunică*. Din *vânăt albastru*, care ar corespunde unui franc. « bleu blanchâtre », a rămas numai *albastru* (care însemna

www.dacoromanica.ro

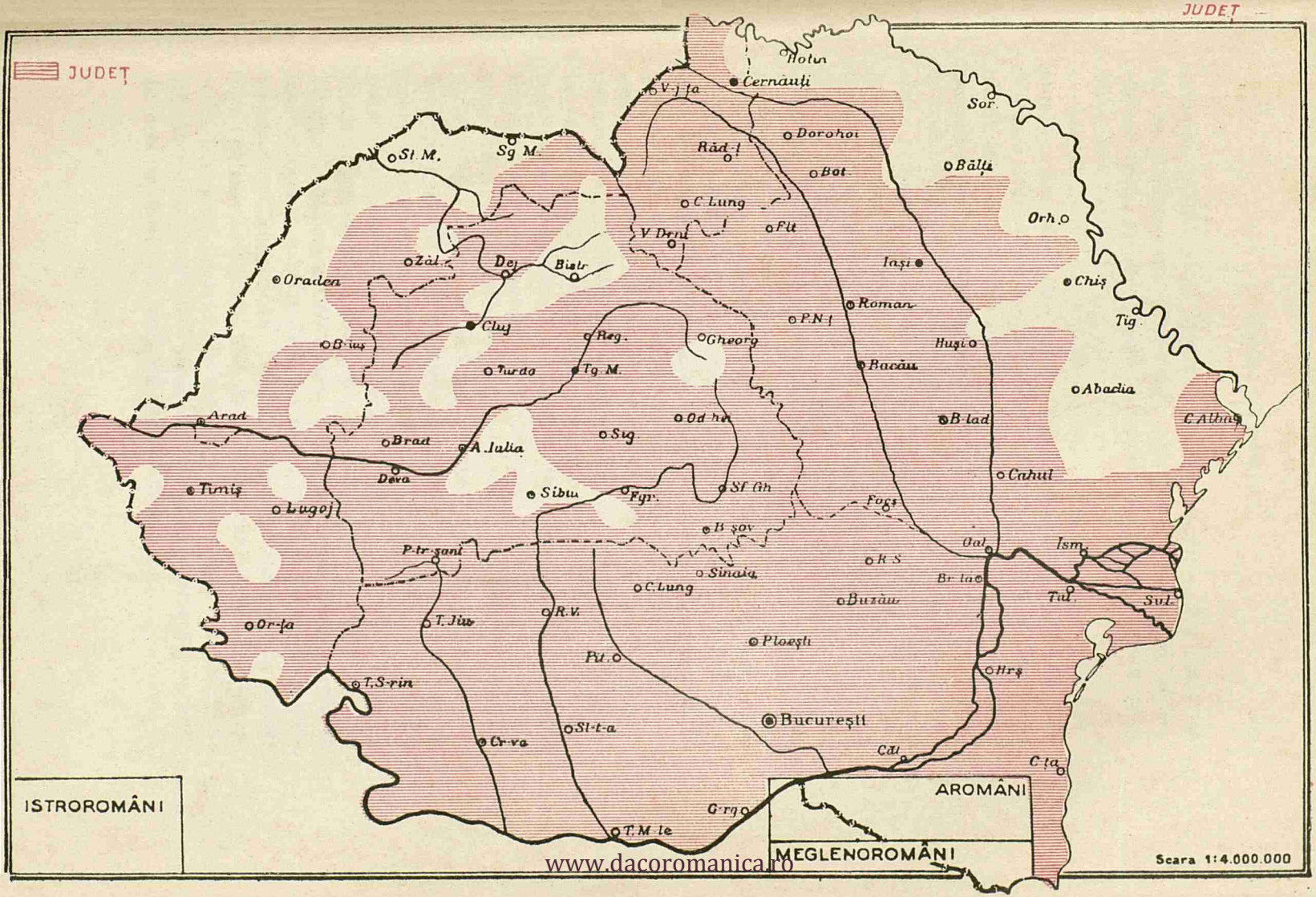

www.dacoromanica.ro

« alburiu, deschis ») cu înțeles de « vânăt deschis ». Tot astfel în loc de *pătlăgele roșii* și *pătlăgele vinete* zicem de obiceiu, eliptic, *roșii* și *vinete*, păstrând numai atributele care diferențiau cele două specii de legume.

Adesea cuvântul nou e, la origine, un termen glumeț sau batjocoritor. Am văzut mai înainte (§ 67) cum *mânca* e înlocuit prin Moldova prin *crăpa*. Însuși *mânca* e un cuvânt spus la început în glumă, căci el vine din lat. *manducare*, care însemna « a molfăi », dar care a înlocuit cu totul pe *edere*. Dacă în loc de *caput* întâlnim pe o mare întindere a Romaniei apusene pe *testa* (ital. *testa*, franc. *tête*...) și prin alte părți pe *concha* sau pe *coclea*, aceste cuvinte, care însemnau « țest », « scoică » și « oală », erau la origine termeni întrebuințați în glumă sau în bătaie de joc pentru « cap ». Tot astfel se zice la noi în unele regiuni, pentru craniu, *tidvă*, *ciutură*, *tigaie*, *curcubetă*, *diblă*, etc. (cf. ALR. I, 4).

În sfârșit, ceea ce scoate un cuvânt din circulație poate fi a n t i p a t i a pe care o produce. Acest lucru se observă la noi, dela unire încoace, în provinciile nouă. Scăpați de jugul ungar, rusesc sau german, în Ardeal, Basarabia și Bucovina, Românii — la oraș ca și la țară — caută să șteargă urmele acestei robii și părăsesc cuvintele pe care le recunosc a fi de origine străină, înlocuindu-le cu corespondentele lor din Vechiul Regat, în special din capitală. Acesta e mai cu seamă cazul în Ardeal, unde anchetatorii Atlasului au notat adesea: « vine pe ungurește » sau « mai nainte ziceam altfel, da-i vorbă ungurească », sau unde își exprimau chiar regretul că nu cunosc termenul adevărat românesc și sunt siliți să întrebuințeze pe cel străin. Ca exemplu pentru repeziciunea cu care cuvântul străin cedează locul celui literar — și oficial în cazul de față — poate servi harta 15, în care se arată aria de răspândire a cuvântului *județ*. Vechii termeni ai administrației austro-ungare: *comitat* și *bețârc* și cel al administrației rusești: *uiezd*, abia se mai păstrau în 1933 (când era terminată ancheta pentru ALR. I în provinciile nouă) în câteva insule (*comitat* mai ales în regiunile cu populație săsească; pentru amănunte, cf. S. Pop, DR. VII, 62 ș. u.). De atunci încoace acestea s'au micșorat de sigur și mai mult. Acest marș triumfal al termenului literar nu se explică printr'o impunere forțată din partea organelor administrative, ci printr'o bucuroasă primire a « normei » și printr'o instinctivă tendință de unificare.

www.dacoromanica.ro

De obiceiu cauza dispariţiei unui cuvânt e rezultatul unui concurs de împrejurări pe care noi nu le mai putem reconstitui cu mijloacele imperfecte de care dispunem. Aşezând exemplele date într'una din grupurile arătate în cele precedente — întemeiaţi mai ales pe expunerile lui GILLIÉRON, JABERG şi HOLTHAUSEN — explicarea noastră, care caută c a u z a în loc de c a u z e l e dispariţiei unui cuvânt, este imperfectă sau cel puţin unilaterală. Căci, ca să întrebuinţez o imagine a lui L. SPITZER, cuvintele nu au un călcâiu al lui Achille, un singur loc vulnerabil, ci cad, ca Sf. Sebastian, răpuse de sute de săgeţi.

99. Tot atât de revelatoare ca pentru uzarea şi moartea cuvintelor sunt hărţile atlaselor linguistice pentru înţelegerea felului cum cuvintele nouă, împrumutate din alte limbi, înlocuesc pe cele vechi.

Se spune adesea că **bilinguismul** este cauza principală care alungă cuvintele vechi dintr'o limbă şi le înlocueşte cu împrumuturi din limba a doua, vorbită de acelaşi individ. Toţi cei ce cunoaştem mai multe limbi ştim, într'adevăr, din proprie experienţă, cum, în anumite împrejurări, cuvântul străin ne vine mai uşor în minte decât cel din limba maternă, strecurându-se mai ales în vorbirea noastră mai puţin îngrijită. *A deduce din numărul mare de cuvinte străine dintr'o limbă asupra unui stadiu de bilinguism la un neam, este însă în cele mai multe cazuri greşit.* P. SKOK, care a studiat în timpurile din urmă raporturile linguistice slavo-române, exagerează de sigur când crede că simbioza cu Slavii a creat la strămoşii noştri o epocă de bilinguism, care ar explica pe de o parte numărul mare de cuvinte slave la noi şi, de altă parte, introducerea şi păstrarea limbii slave în administraţie. Abia din secolul al XVI-lea încoace, prin încetarea acestui bilinguism, limba română a fost — după SKOK — introdusă în documente şi în monumente literare.

Că printr'o lungă convieţuire cu Slavii am învăţat graiul lor, e sigur. În nicio altă parte a Europei nu se găsesc poate atâtea cazuri de cunoaştere a mai multor limbi ca în Sud-Estul continentului nostru. Dar trebue să facem distincţie între cunoaşterea unei a doua limbi în măsura în care e nevoie pentru ca să te poţi înţelege — la rigoare — cu un individ de alt neam, şi între bilinguismul adevărat, când şi g â n d e ş t i în a doua limbă. Există regiuni cu populaţie mixtă în care convieţuirea cu străinii produce un bilinguism masiv şi altele în care numai câţiva indivizi ştiu două limbi.

www.dacoromanica.ro

Că între Români și Slavi va fi existat și bilinguism adevărat și masiv e foarte probabil. Urmarea lui a fost însă de cele mai multe ori desnaționalizarea. Despre Românii Apuseni din Nord-Vestul Peninsulei Balcanice, pierduți în masele slave, suntem acum binișor informați; despre cei înghițiți de Unguri în Panonia și de Slavi în Carpații nordici știm mai puțin; despre Slavii românizați în România de azi avem cunoștințele cele mai imperfecte. Și totuși, judecând mai ales după urmele lăsate de ei în toponimie, numărul lor trebue să fi fost destul de mare. Pentru ca acești Slavi — numeroși — să-și fi pierdut limba și naționalitatea, trebue ca Românii să fi fost în Nordul Dunării mai mulți decât ei.

Analogia dialectului istroromân, unde de fapt avem un bilinguism, pe care-l putem observa în zilele noastre, și unde, în unele sate, istro-româna se mai vorbește numai în familie sau atunci când Românii nu vor ca să fie înțeleși de alții, e instructivă. Dacă Dacoromânii ar fi vorbit vreodată, ca Istroromânii, un idiom slav tot atât de bine ca și limba lor părintească, am întâlni modelări fonologice și morfologice și inovații care ating însăși structura internă a limbii, ca la Istroromâni, care au sunete, dezinențe, prepoziții și conjuncții croate, și cunosc, ca Slavii, aspectele verbale. Încă un pas mai departe pe această cale duce la pierderea limbii și conștiinței naționale, precum s'a întâmplat pe la începutul veacului trecut cu Istroromânii din Veglia și pe la mijlocul secolului al XIX-lea cu cei din Schitazza în Sudul Istriei. Faptul că în România de azi, unde odinioară trăiau și Slavi, au rămas, cu limba lor, Românii, nu Slavii, este cea mai lămurită dovadă *că nu Românii, ci Slavii au fost bilingui*, căci bilinguismul duce de obiceiu la desnaționalizare.

Pentru judecarea împrumuturilor dela Slavi e instructivă analogia ungurismelor din limba română. Cel ce cunoaște situația demografică din Ardeal, rămâne nedumerit constatând numărul însemnat de ungurisme în ținuturi unde populația nu știe — și nu știa — ungurește și unde nu există — și n'a existat — o populație ungurească dela care să fi fost împrumutate prin contact zilnic. Nu le-a impus numărul Ungurilor — totdeauna inferior — ci s t ă p â n i r e a ungurească, cu administrația ei, armata, școala și orașul apropiat, cu negoțul său și cu atracția exercitată asupra celor ce petreceau un timp ca muncitori sau servitori la oraș. (Tot astfel astăzi orașele sunt centrele din care pătrund, în număr din ce în ce mai mare,

www.dacoromanica.ro

românismele în limba ungurească, chiar când numărul Ungurilor e mare şi când ei se feresc de o apropiere de Români). Funcţionarul străin sau surtucarul român, crescut în şcoli străine, au impus prin prestigiul de care se bucurau, o mulţime de ungurisme în regiuni curat româneşti.

În privinţa aceasta experienţa anchetatorilor Atlasului Român e plină de învăţăminte. S. Pop (DR. VII, 62), vorbind de repulsiunea faţă de cuvintele luate înainte de Unire din ungureşte, prin judeţele Sălaj şi Satu-Mare, arată cum cunoaşterea limbii ungureşti permite subiectelor vorbitoare să recunoască aceste elemente ca ungurisme şi să le elimine, înlocuindu-le cu cuvinte învăţate în şcoală, armată, prin presă, etc. Nu tot aşa de refractari faţă de ungurisme sunt locuitorii din centrul Ardealului, *fiindcă nu cunosc suficient limba ungurească*. Într'o comunicare făcută la Muzeul Limbii Române, E. Petrovici a arătat că ungurismele cele mai patente nu se găsesc în satele cu populaţie mixtă — *în care predomină decalcurile şi traducerile* — ci în aşezările în care oamenii nu înţeleg ungureşte şi primesc oarecum de-a-gata cuvântul străin, ca o îmbogăţire a limbii cu un termen nou.

Asemenea observaţii se pot face şi cu privire la cuvintele slave. Lui *iapă* românesc îi corespunde la Slavi *kobyla*. Avem şi noi cuvântul *cobilă* (şi diminutivul *cobiliţă*) pentru a numi diferite obiecte pe care se pune o povară sau care au vreo altă asemănare cu o iapă. Acolo unde Românii au început să zică *cobilă* scaunului pe care rotarul îşi aşează roatele sau crăcanei pe care se pune plugul, e probabil că ştiau mai puţin limba slavă decât în regiunile în care aceloraşi obiecte li se zice *iapă*, care e cuvântul slav tradus în româneşte, ceea ce dovedeşte că acesta a fost înţeles. Avem şi *iepilă*, care e o contaminare din *kobyla* — din care n'a rămas decât sufixul — şi traducerea lui, *iapă*. Tot astfel găsim, în terminologia pescărească, pentru o parte a cârligului de prins peşte, *uha* şi, în alte regiuni, traducerea lui: *ureche*.

În general, atunci când studiem împrumuturile din slavoneşte, nu trebue să uităm că ele se datoresc înainte de toate unei cauze indirecte: uzării cuvintelor vechi. *Aceste împrumuturi nu dovedesc numaidecât că Slavii ar fi fost mai vechi sau că erau mai numeroşi decât Românii, nici că noi am fi fost bilingui, ci apariţia lor se explică mai adesea* — pentru ca să întrebuinţăm termeni introduşi de J. Gilliéron — « *terapeuticii* » *prin care limba îşi completează golurile iscate prin* « *îmbolnăvirea* » *elementelor moştenite.*

Un singur exemplu ne-o arată în mod destul de lămurit.

www.dacoromanica.ro

În textele noastre vechi întâlnim foarte adesea verbul *a vie*, din lat. *vivere*, pentru noţiunea pe care o redăm azi prin « a trăi ». Când a înlocuit acest slavism vechiul cuvânt ? O putem spune exact: atunci când *ѧ* începuse să se prefacă în *i*, când în textele noastre vechi grafia *vinie* începe să dispară, când deci *viu* din *venio* devenise omonim cu *viu* din *vivo* (şi *vie* din *veniat* cu *vie* din *vivat*). Cu alte cuvinte: împrumutul de origine slavă *a trăi* n'a înlocuit cuvântul străvechiu *a vie* fiindcă Slavii ne-ar fi impus cuvintele lor până şi pentru noţiuni primordiale (cum este « vivere »), ci fiindcă vechiul cuvânt *vie* s'a îmbolnăvit în urma uzării formale. Abia în momentul când vechiul *vie* nu mai era trainic, noul *trăi* — la început un sinonim timid al lui — a început să se impună.

100. W. MEYER-LÜBKE *(Rumänisch und Romanisch*, 1930, p. 32) vorbind despre înlocuirea cuvintelor latine cu cuvinte străine în româneşte, face interesanta constatare că multe din aceste cuvinte sunt înlocuite şi în alte limbi romanice cu împrumuturi din alte limbi. Astfel lui *războiu* îi corespunde germ. *wirra* (fr. *guerre*); lui *prieten* germ. *dru ;* lui *obraz* franc. *joue* şi ital. *guarcia ;* lui *breaz* v.-franc. *bler ;* lui *gol* lombardul *byot ;* lui *brâu* v.-franc. *gourle*, etc. Unele din aceste înlocuiri sunt vechi. Astfel *quercus* a cedat locul lui *cassanus* în Franţa, lui *garriga* în Catalonia, lui *carvalho* în Franţa sudică, lui *carresca* în Spania şi Portugalia, lui *stejar* şi *gorun* la noi. Tot aşa de interesantă e observaţia pe care o putem face în Sud-Estul european, anume că adesea *cuvântul străin care înlocueşte la noi pe cel latin, apare în locul termenului vechiu şi la popoarele învecinate*. Lucrul se explică uşor la anumiţi termeni împrumutaţi de toţi Balcanicii, de noi şi de Unguri, din turceşte: aceşti termeni sunt strâns legaţi de instituţii, obiceiuri sau felul de vieaţă al Turcilor pe vremea când stăpânirea lor se întindea peste toate ţinuturile locuite de noi şi vecinii noştri. Mai greu e de explicat de ce cuvinte care exprimă lucruri atât de deosebite ca slavul *baba, bělŭ, kosa, košĭ, kolęda, kurŭva, kosica, gŭdel, grŭbavŭ, globa, obor, pelynŭ, pistruva, sito, věverica, vrŭkolakŭ*... n'au pătruns numai la noi — înlocuind cuvinte vechi (ca lat. *meretrix, tructa, saetaceum, sciurus*, etc., păstrate în alte limbi romanice): *babă, băl, coasă, coş, colindă, curvă, cosiţă, gâdil, gârbov, gloabă, obor, păstrăv, pelin, sită, veveriţă, vârcolac*, ci şi la Albanezi *(babë, balj, kosë, kosh, koljëndrë, kurvë, gudulis*,

www.dacoromanica.ro

gërbë, gjobë, obor, peljin, pestrovë, sitë, ververiçë, vurkollak) şi la Neogreci (βάβα, μπέλου, κόσα, κόσσουρον, κολέντα, κούρβα, κόσσα, κουτουλῶ, κριμπός, γλόμπα, ὀβορός, πέστροβα, πελίνος, σίτα, βιρβιρίτσα, βουρκόλακας).

Ca pe piaţa de mărfuri, există şi cu privire la pătrunderea cuvintelor nouă în limbă, **o cerere şi o ofertă.** Cu cât contactul cu o limbă străină e mai mare, cu atât creşte şi oferta. Când nu există însă o cerere, în zadar se oferă. Unde condiţiile de traiu sunt asemănătoare şi mentalitatea identică, acolo aceleaşi mărfuri se cer pe toate pieţele.

Concluzia ce o putem trage din cele precedente este că limba — cel mai distinctiv criteriu pentru cunoaşterea unei naţiuni — nu e condiţionată de structura sanguină a unui popor. Dacă, după statistica pe care am făcut-o şi care ţine seama şi de frecvenţa cuvintelor, am putut constata la noi pentru cuvintele de origine latină un procent de 88—90%, aceasta nu înseamnă că 88—90% din sângele nostru e latin; nici absenţa unui număr însemnat de elemente autohtone nu însemnează că n'am avea în vine sânge traco-geto-dac. De asemenea nu cuvintele de origine slavă în limba noastră ne pot da o idee despre proporţia în care sângele nostru e amestecat cu sânge slav.

Măsurători după reacţia isoaglutinării (cf. Dr. G. Popovici, în revista *Cultura*, 1924, p. 232) au constatat în Sud-Estul european aproape acelaşi indice la Români (48,9,22.5 în Transilvania, 47.5,25.3 în Vechiul Regat) la Bulgari (46.8,20.4) şi la Sârbi (46.4, 20.2). Se pare deci că sângele ce curge în vinele tuturor acestor popoare are la temelie acelaşi sânge traco-geto-dac, care — întocmai ca un vin vechiu şi nobil care-şi conservă aroma când îl amesteci cu vin nou — şi-a păstrat structura iniţială şi după ce i s'a adăugat sânge nou roman şi a fost, mai târziu, împrospătat cu sânge slav. În Nordul Peninsulei Balcanice au fost slavizaţi mulţi Români, precum în Nordul Dunării au fost românizaţi mulţi Slavi.

II. Pământul

101. Dacă în ceea ce priveşte legătura ce există între sângele şi limba unui popor plutim numai în domeniul ipotezelor, iar cercetările linguistice au ajuns mai mult la concluzii negative, s'a recunoscut de mult raportul intim ce există între limbă şi pământul pe care trăeşte naţiunea ce o vorbeşte. Condiţiile geografice au silit

www.dacoromanica.ro

pe om să lupte cu aceleași mijloace împotriva naturii vrăjmașe și să primească cu aceeași bucurie darurile firii prietenoase, să ducă același fel de viață și să ia aceleași atitudini în fața ei. Astfel s'a creat acel mănunchiu de însușiri sufletești care, în măsură mai mare decât înfățișarea exterioară, fac ca Românii să se recunoască îndată unul pe altul și care se oglindesc și în limba lor.

Vom examina în cele următoare câteva aspecte ale acestei legături între limbă și pământ.

Se spune de obiceiu despre cuvinte că ele călătoresc. Expresia aceasta figurată poate fi înțeleasă în două feluri: sau oamenii călătoresc și duc cu ei cuvintele dintr'un loc într'altul; sau oamenii stau pe loc și transmit prin comunicație cuvintele — și în general orice inovație de limbă — dela om la om.

Cazul dintâiu s'a întâmplat adesea, mai ales la noi, unde mișcările de populație au fost atât de dese. Dacă Dobrogea are o limbă atât de pestriță, cauza este că ea a fost **colonizată** cu Români din diferite părți. În Bucovina întâlnim în unele sate forme și cuvinte care se deosebesc de cele din satele din împrejurimi și se aseamănă cu cele întrebuințate în Transilvania nord-estică. Presupunerea că avem a face cu coloniști veniți din acele părți se confirmă prin documentele care arată un val de emigrări, în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, din Transilvania nord-estică în Bucovina. Ungurismele care se găsesc în Basarabia sunt duse de descălecătorii maramureșeni. Păstori ardeleni au trecut și în Oltenia și Muntenia estică, ajungând până la Dunăre. În unele din așezările lor se vorbește și azi ca prin Transilvania. Dacă în Muntenia — adică în regiunea care păstrează nealterat pe *e* și pe *ea* după *ț* — se zice *broască țestoasă* și *țeastă* dar *țăran* și *țară*, aceste două cuvinte, cu *e* prefăcut în *ă* și cu *a* în loc de *ea*, ca în Transilvania, sunt vorbe importate. Într'adevăr, *țară* în înțeles de « șes întins » (cf. *Țara Bârsei*, *Țara Făgărașului*, etc.) și *țăran* sunt denumiri pe care Transilvănenii le-au dat marelui șes al Munteniei și locuitorilor de pe acest șes. Ei coborau în « Țară » când treceau munții, ducând cu ei și cuvintele nouă în « Țara-Românească ».

Cercetând hărțile atlaselor linguistice, putem adesea să stabilim, după limbă, locul de origine al unor așezări mai nouă. Un caz interesant de asemenea identificare a făcut E. Petrovici în DR. IX, 224—236. Călătorind în Iugoslavia, a studiat, în anul 1937, graiul

www.dacoromanica.ro

unor presupuşi Români din satul *Ciocheşina*, aproape de râul Drina (fosta graniţă între Serbia şi Bosnia). De fapt aceştia sunt, precum îi arată tipul şi ocupaţia de lingurari « coritari », ţigani românizaţi. Găsind câteva muntenisme caracteristice în limba lor, PETROVICI a transpus câteva din ele *(burtă, ţoale* pentru « haine », *dă* în loc de « de » şi *fun, frun* în loc de « vreun ») pe o hartă, pe care o reproducem şi noi (harta nr. 16). Aria cea mai extinsă, a lui *burtă*,

HARTA 16

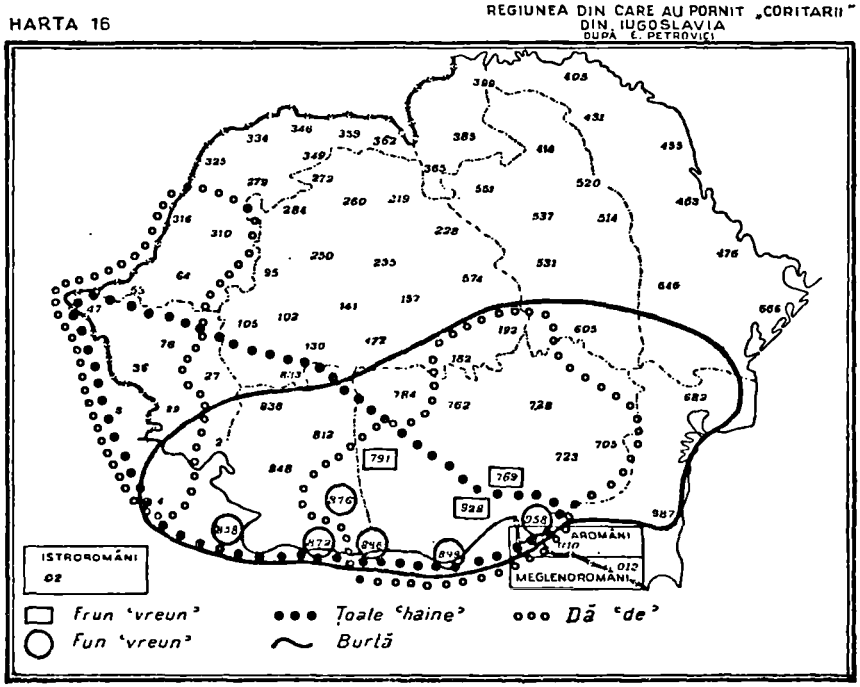

a fost simţitor redusă prin suprapunerea ariei lui *dă* (pentru *de*), iar din aceasta a rămas mai puţin de jumătate după suprapunerea ariei lui *ţoale* (cu sensul de « haine »). În sfârşit, şi din regiunea în care se zice *burtă, dă* şi *ţoale*, nu rămâne decât partea sudică, aproape de Dunăre, unde în loc de *vreo* se întrebuinţează *fo*, rostire care se găseşte şi la Ţiganii din Ciocheşina. Astfel localizarea regiunii de unde au emigrat în Serbia aceşti Ţigani românizaţi s'a putut limita la regiunea din Sud-Vestul Munteniei şi Sud-Estul Olteniei, aproape de Dunăre. În ceea ce priveşte timpul când au părăsit acest ţinut, acesta trebue să fi fost pe la începutul secolului al XVIII-lea, căci

www.dacoromanica.ro

« coritarii » cunosc cuvântul *porombi*, iar cultura porumbului nu e în Muntenia mai veche de sfârșitul veacului al XVII-lea.

Cu privire la regiunile colonizate, K. JABERG (*Aspects géographiques du langage*, 1936, p. 31) stabilește următorul principiu: « Ce qui, au point de vue de la géographie linguistique, caractérise les regions colonisées, ce sont les grandes nappes unitaires qui se sont formées grâce au melange des dialectes parlés par les immigrants ». *Unitatea linguistică din Moldova și Muntenia față de varietatea de cuvinte și forme din Ardeal, e un indiciu că leagănul poporului nostru e Ardealul, din care s'a coborît mereu surplusul de populație românească spre a coloniza cele două principate, care aveau o populație rară românească până adânc în evul mediu* și, în ceea ce privește Bărăganul, până în secolul al XIX-lea.

102. În Muntenia și în Sud-Estul ardelean se zice *pisică ;* în restul României se zice *mâță*. După cum un Român (neinfluențat prea tare de limba literară) întrebuințează una sau alta din aceste două vorbe, îi poți cunoaște locul de origine. Totuși și la București sau la Brașov se zice că *l-am prins cu mâța 'n sac* (nu *cu pisica 'n sac*). Ar fi greșit să deducem din acest fapt asupra unor colonizări moldovene pe teritoriul muntean. Expresia glumeață *a prinde pe cineva cu mâța în sac* s'a răspândit în aria *pisică* pe calea firească a propagării dela om la om. Acest fel de răspândire a unei inovații de limbă este cel mai obișnuit: aud la cineva o expresie care-mi lipsește sau care mi se pare mai potrivită, mai frumoasă sau mai plastică decât cea pe care o știu eu, mi-o însușesc și o întrebuințez, la rândul meu, transmițând-o altora. Dacă avem atâtea turcisme în Țara veche, nu însemnează că le-a adus o populație turcească așezată printre Români. Ele au fost aduse de m o d a, care imita felul de a se exprima a claselor suprapuse, cu legături la Poartă.

Răspândirea unui fenomen de limbă a fost asemănată cu cercurile din ce în ce mai mari ce se formează pe luciul unei ape în care arunci o pietricică. Hărțile atlaselor linguistice ne sugerează mai degrabă altă imagine. Inovațiile se propagă așa cum se revarsă o apă ce iese din matca ei, inundând împrejurimea. Cât timp terenul e uscat, ochiul nu distinge micile deosebiri de nivel; abia când e inundat, vezi cum apa urmează curbe ce-ți par capricioase, lâsând din loc în loc ostroave neacoperite de apă. Pe hărțile reproduse de noi

www.dacoromanica.ro

se cunosc multe asemenea insule prin regiuni lipsite de comunicaţii. *În ţinuturile izolate* — cuvântul «izolat» e derivat din ital. *isola*, care corespunde lui *insula* latin — *se păstrează de obiceiu mai bine formele vechi; ele sunt refractare multor inovaţii.*

Comparaţia cu apa care iese din matcă şi inundă regiunile apropiate ne explică şi de ce *în ţinuturile marginale (sau laterale) formele mai vechi de limbă se conservă mai bine decât în cele centrale.* Latinescul *arena* «nisip» se păstrează în România *(arină)* şi Spania *(arena)* care sunt arii laterale faţă de Franţa şi Italia, unde vedem că s'a încetăţenit cuvântul mai nou *sabulum* (franc. *sable*, ital. *sabbio*). Şi pe teren românesc, cuvântul *arină* (cu varianta *anină*) s'a conservat — precum se vede din harta 17 — la periferia nordică a României şi la grupul sudic al Aromânilor, două regiuni laterale faţă de centrul care zice *nisip* (de origine slavă), *homoc* (de origine ungurească), etc. Dar chiar şi numai la Dacoromâni, aria lui *arină* formează azi două insule în două regiuni marginale, despărţite de o arie centrală în care au pătruns cuvintele nouă. Textele noastre vechi dovedesc însă că în regiunea albă dintre cele două pete roşii de pe harta noastră 17 se întrebuinţa până în veacurile trecute cuvântul *arină*, ca şi la Prut, şi la Someş. Centrul, bătut de valuri din toate părţile, este mai expus la inovaţiile linguistice decât marginile, care au laturea din afară ferită faţă de ele (dar sunt mai accesibile pentru împrumuturi dela popoarele învecinate).

Precum pe hărţile Atlasului Linguistic Român, formele vechi se întâlnesc prin cutare regiune periferică din Transnistria sau Maramureş sau în cutare colţ izolat din Munţii Apuseni, tot astfel, dacă alăturăm hărţile atlaselor romanice, vedem că ceea ce face ca limba română să se deosebească de limbile surori este caracterul ei arhaic. Chiar după căderea Imperiului Roman apusean, anumite inovaţii de limbă, cum e confundarea lui *ŭ* cu *ō* sau prefacerea consonantelor afonice în fonice în poziţie intervocalică, s'au răspândit în cele mai multe provincii ale Romaniei apusene, peste hotarele provinciilor. Poziţia periferică a romanităţii estice, izolată de restul Romaniei prin popoarele nouă interpuse, face să deosebim până azi în vocalism pe *fŭrca* de *pōmum* (rom. *furcă*, *pom*) şi să păstrăm pe *p*, *f*, *s*, *t*, *c* între vocale în *ripa*, *scrofa*, *casa*, *rota*, *focus* (rom. *râpă*, *scroafă*, *casă*, *roată*, *foc*). Asemănarea mare a limbii române cu dialectele italiene de Sud se explică în parte prin poziţia lor periferică; asemănarea cu limba

www.dacoromanica.ro

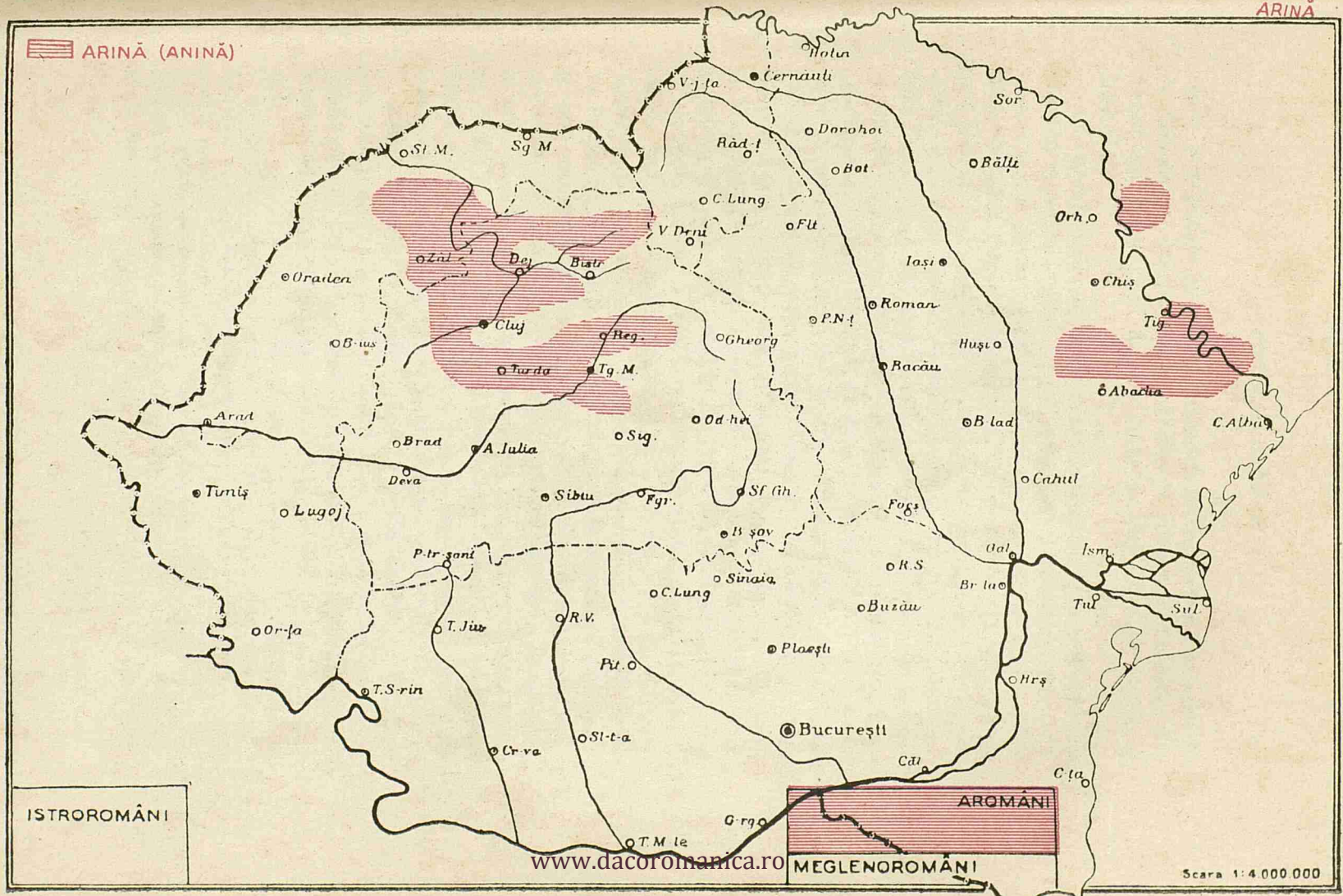

www.dacoromanica.ro

sardă, prin poziția lor izolată; asemănarea cu spaniola, în opoziție cu franceza și italiana, fiindcă Peninsula Iberică și România formează arii laterale față de aria centrală, care cuprinde Franța și Italia.

Caracterul arhaic al limbii române se recunoaște mai ales din tezaurul ei lexical. Multe cuvinte latine sau formațiuni latine vulgare nu s'au păstrat decât la noi, d. e. *adjutorium* > *ajutor*, *blanditia* > *blândețe*, *deprehendere* > *deprinde*, *languidus* > *lânged*, *placenta* > *plăcintă*, etc. În locul acestora s'au introdus în Vest altele. Astfel în loc de *venetus* > *vânăt* pătrunde, din limbile germanice, *blao* (franc. *bleu*), sau prin contactul cu Orientul, arabul *lâzaward*, el însuși împrumutat din persanul *lâdjeward* (ital. *azzuro*, fr. *azur*). Când pentru aceeași noțiune existau, în latinește, doi termeni, în Vest rămâne adesea unul, iar în Est celălalt. Astfel la Români se păstrează *lingula* țăranului roman *(lingură)*, pe când *cochlear(ium)*, cu care avuții mâncau melci și ouă sau luau medicamente, trăiește în franc. *cuiller*. În unele cazuri în românește se conservă formele primitive ale unor cuvinte, care în limba latină clasică apar numai ca derivate. Verbul *a feri*, care în limba veche avea încă înțelesul de «a serba», ne îndreptățește să reconstruim tipul latin **ferire*, dispărut din limba clasică, fiindcă era omonim cu celălalt *ferire*, cu înțeles de «a bate», dar a cărui existență e atestată prin *festus* și prin derivatele *feriae* și *feriare*. Mai ales măricel e numărul cuvintelor ca *agilis* > *ager*, *canticum* > *cântec*, *hospitium* > *ospăț*, care la noi s'au transmis, ca vorbe populare, din generație în generație, pe când la ceilalți Romani — ca bunăoară franc. *agile*, *cantique*, *hospice* — sunt «cuvinte savante», intrate mai târziu în limbă, din latineasca școalelor, bisericii și a cancelariilor medievale.

Astfel de cuvinte, păstrate numai în limba română, sunt multe. Am numărat, în Dicționarul limbilor romanice de MEYER-LÜBKE (ediția primă) vreo 120, ceea ce face cam 5—6% din toate cuvintele noastre de origine latină recunoscute până acum.

M. BARTOLI, plecând dela unele sugestii ale lui J. GILLIÉRON, a dat o deosebită amploare **linguisticei spațiale.** Cele cinci principii fundamentale pe care le stabilește învățatul profesor dela Torino sunt pe scurt următoarele (cf. în urmă *Per la storia del latino volgare*, în *Arch. Glott. ital.*, XXXI și *Linguistica spaziale*, extras din *Le razze e i popoli della Terra*, care apare subt direcția lui R. BIASUTTI):

www.dacoromanica.ro

1. Dacă, dintre două faze, una se găseşte într'o arie mai puţin expusă comunicaţiunii ca cealaltă, faza mai puţin expusă e de obiceiu cea mai veche. Exemplu: lat. *haedus*, care s'a păstrat numai în insula Sardinia (logudorez *edu*) şi în România izolată de restul Romaniei *(ied)*, reprezintă o fază mai veche decât *caprittus*, păstrat în Italia (toscan *capretto*).

2. Dacă dintre două faze cronologice una se găseşte — sau se găsea — în arii laterale şi alta în arii mijlocii, faza ariilor laterale e de obiceiu mai veche. Exemple: Peninsula Iberică şi Dacia formează arii laterale faţă de Catalonia, Galia, Alpii retici şi Italia, care alcătuesc arii centrale. De fapt vedem că vechiul *fervere* (portug. *ferver*, span. *hervir*, rom. *fierbe*) s'a păstrat în ariile laterale, în vreme ce noul cuvânt, mai expresiv, *bullire*, e răspândit în ariile centrale (catalan *bullir*, prov. *boulhir*, franc. *bouillir*, friulan *buli*, italian central *bollire*). Tot astfel s'a păstrat în Peninsula Iberică şi în Dacia *formosus*, *magis*, *rogare*, *tunc* (span. *hermoso*, *más*, etc., rom. *frumos*, *mai*, etc.), pe când în ariile centrale avem *bellus*, *plus*, *precare*, *ad illam horam*, etc.

3. Dacă dintre două arii una este — sau era odinioară — mult mai mare, adică mai extinsă decât cealaltă, faza răspândită în aria mai mare e de obiceiu cea mai veche. Limba română, care era şi izolată şi avea şi o poziţie laterală faţă de Italia şi Galia, păstrează — după cum am văzut — multe forme vechi. Pe de altă parte ea are şi un număr de forme mai nouă decât celelalte limbi romanice, unde cuvintele mai vechi au o răspândire mai mare. Iată câteva asemenea exemple din lista publicată în urmă de M. BARTOLI în *Zeitschrift für Volkskunde*, 1939, p. 85:

causa: span. *cosa*, franc. *chose*, ital. *cosa*; — rom. *lucru*,
cessare: span. *cessar*, franc. *cesser*, ital. *cessare*, — rom. *înceta*,
findere: span. *hender*, franc. *fendre*, ital. *fendere*, — rom. *crăpa*,
frigidus: span. *frio*, franc. *froid*, ital. *freddo*, — rom. *rece*,
nidus: span. *nido*, franc. *nid*, ital. *nido*, — rom. *cuib*,
tectum: span. *techo*, franc. *toit*, ital. *tetto*, — rom. *acoperiş*,
in vanum: span. *in vano*, franc. *en vain*, ital. *in vano*, — rom. *în deşert*,
gutta: span. *gota*, franc. *goutte*, ital. *goccia*, — rom. *picătură*,
monstrare: span. *mostrar*, franc. *montrer*, ital. *mostrare*, — rom. *arăta*,
movere: span *mover*, franc. *mouvoir*, ital. *mouvere*, — rom. *mişca*.

4. Aria mai târzie păstrează de obiceiu o fază anterioară. Aceasta se vede mai ales când comparăm Italia cu provinciile. Deşi romanitatea e mai veche în Italia şi provinciile au fost romanizate mai târziu, în aceste arii mai târzii se păstrează de obiceiu fazele mai vechi de limbă.

5. Dacă din două faze atestate în trecut, una a dispărut sau e mai puţin trainică decât cealaltă, faza dispărută sau mai puţin trainică e de obiceiu cea mai veche: *focus* care trăeşte în rom. *foc*, ital. *fuoco*, franc. *feu*, span. *fuego* e mai nou decât *ignis*, dispărut în limbile romanice.

103. Elementul geografic cel mai important din punct de vedere linguistic este **comunicaţia** între indivizii aparţinători aceleiaşi limbi sau aceluiaşi grup de limbi. Răspândirea unei inovaţii de limbă este

www.dacoromanica.ro

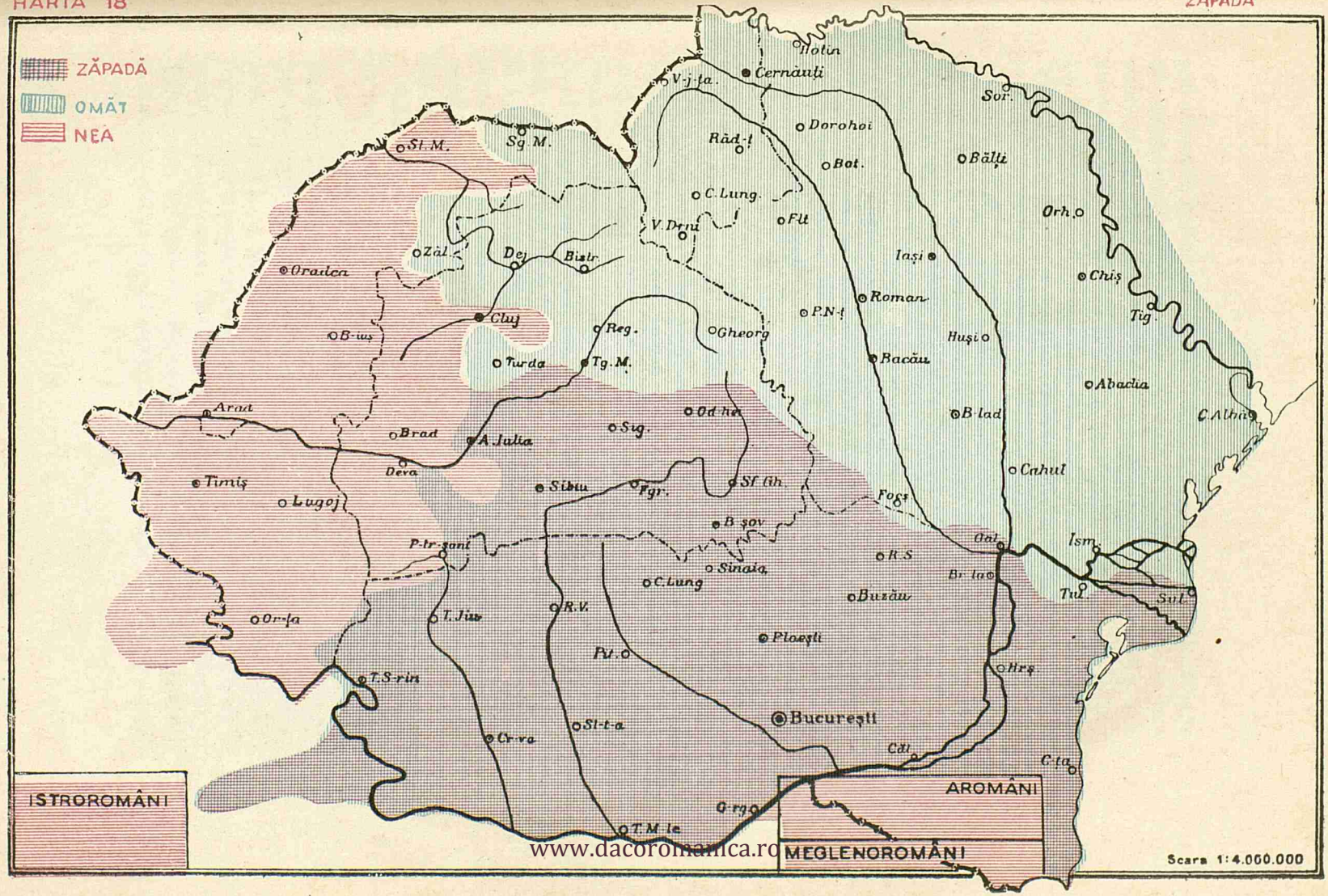

www.dacoromanica.ro

mai adesea în funcție de o comunicație continuă și susținută. Aceasta nu însemnează însă că aceeași inovație nu poate să apară în mai multe puncte, fără ca ea să fi fost transmisă, prin comunicație, dela un punct la altul. Harta noastră nr. 5 și cele spuse de noi, la pag. 34, în legătură cu ea, ne-o dovedesc. Nimic mai firesc decât ca între miile de inovații ce se nasc în fiecare clipă în limba vorbită, să se ivească coincidențe. Aceleași cauze pot produce, în mod spontan, mai ales la indivizi aparținători aceluiași neam, aceleași efecte. Totuși, pentru ca asemenea inovații să prindă rădăcini, să se răspândească și să formeze arii, e nevoie ca între cei ce și le transmit să existe o comunicație.

De obiceiu însă ne facem o idee greșită despre condițiile care crează, din punct de vedere linguistic, o comunicație grea sau ușoară.

La popoare ca al nostru, distanțele nu contează și comunicația nu presupune numai decât șosele bine întreținute. La clinica chirurgicală din Cluj, a venit de curând un țăran, cu o boală gravă, făcând dela Hunedoara drumul pe jos în două săptămâni; când Brănenii se duc cu căruțele lor spre Câmpulung, nu o iau pe serpentinele șoselei celei nouă, ci tot pe drumul vechiu, mai greu de urcat, dar mai scurt și mai direct. Și azi, când mijloacele moderne de locomoțiune au înghițit distanțele și au apropiat popoare care se cunoșteau abia după nume, la noi automobilele grăbite trebue să ocolească carul cu boi, pentru care timpul și felul drumului nu contează. Cu atât mai mult trebue să presupunem că strămoșii noștri aveau vreme să străbată distanțe mari pe locuri puțin umblate. *Nimic nu ne împiedecă deci să credem că în epoca de formație a limbii noastre, o populație rară, locuind un teritoriu întins, își putea transmite, dela distanțe mari și pe drumuri primitive, inovațiile de limbă.*

Obstacolele de ordin geografic, ca munți înalți și râuri late, nu au împiedecat pe strămoșii noștri să se întâlnească.

Aproape fiecare din hărțile reproduse în acest volum arată că Dunărea nu împiedecă limba Românilor din Iugoslavia și din Bulgaria să rămână aceeași ca cea din Banat și Oltenia. Mai instructivă e harta nr. 18, pe care e însemnată repartiția cuvintelor *nea, zăpadă* și *omăt*. Transilvania de Miază-zi are *zăpadă*, ca Muntenia; Transilvania de Miază-noapte *omăt*, ca Moldova (cu Bucovina și Basarabia); Transilvania de Apus are *nea*, ca Banatul și Crișana. Precum se vede și dintr'o mulțime de alte hărți, Atlasul Linguistic Român confirmă

www.dacoromanica.ro

constatarea făcută mai întâi de G. WEIGAND, că munţii *n'au împiedecat pe Români să comunice unii cu alţii, deşi pe crestele lor înalte trecea graniţa care despărţea în curs de veacuri pe Transilvăneni de Munteni, Moldoveni, Bănăţeni şi Ungureni.* Cu turmele lor, păstorii transilvăneni coborau pentru iernat pe şesurile de dincolo de Carpaţi, prin ale căror trecători numeroase fraţii de acelaşi sânge se căutau necontenit. *Carpaţii n'au despărţit pe Români, ci au format în toate vremurile şira spinării a neamului nostru.*

Asemenea observaţii au fost făcute şi în alte regiuni. DAUZAT constată că formidabilul masiv al Alpilor nu constitue aproape nicăiri o frontieră linguistică, ci, din contră, e traversat de limitele inovaţiilor fonetice. Dunărea, care curge prin Ungaria dela Vest spre Est şi dela Nord spre Sud, nu o desparte în grupe linguistice deosebite. Dimpotrivă, după observaţia lui WEIGAND (Jb. VI, p. 12—13), cumpenele apelor, chiar când nu alcătuesc piedici pentru comunicare, despart graiurile locale.

104. Dacă, precum văzurăm în cazul lui *nea—zăpadă—omăt*, Transilvania apare despărţită în mai multe arii, care se extind şi dincolo de munţi, fiindcă munţii nu au fost o piedecă pentru mişcările de populaţie şi pentru o comunicare susţinută pe ambele lor versante, nu cunosc, pe de altă parte, nicio inovaţie importantă de limbă care să fie răspândită în t o a t ă T r a n s i l v a n i a şi n u m a i în această provincie. Carpaţii, care cuprind Transilvania ca într'un lanţ, n'au creat condiţiile necesare pentru ivirea unui « dialect transilvan ».

Naşterea unui dialect nu se datoreşte numai unor cauze indirecte cum e î n c e t a r e a comunicaţiei între diferitele grupe aparţinătoare aceleiaşi naţiuni, ci dialectele se datoresc şi unor cauze directe, precum g r a v i t a r e a indivizilor grăitori spre aceleaşi centre şi a p r o p r i e r e a între ei produsă de aceleaşi aspiraţiuni de ordin naţional sau de aceleaşi interese de ordin social. Transilvania, stăpânită de străini nu putea forma pentru Români o unitate politică, iar oraşe ca Sibiul săsesc sau Clujul unguresc nu aveau o putere de atracţie pentru ţăranul român, care se ducea în ele numai să cumpere dela străini, să-şi desfacă marfa la străini, să se judece în faţa străinilor sau să-şi plătească birurile exploatatorului străin.

Cu totul altele erau condiţiile în Vechiul Regat, unde, în cele două state româneşti, capitalele locuite de Români erau centre politice, culturale, bisericeşti, administrative şi economice. Astfel în

www.dacoromanica.ro

Muntenia și Moldova s'au putut desvolta, în curs de câteva secole, două graiuri deosebite, cu unele inovații ce cuprindeau tot teritoriul acestor provincii și se opreau în regiunea Focșanilor. Numai Oltenia, cu puternicii ei bani la Craiova, cu numeroase infiltrații din Ardeal, mai prezintă particularități propri de graiu, care de cele mai multe ori fac puntea de trecere spre Banat.

Banatul însuși, cu câteva centre românești, și izolat politicește, un timp oarecare, de celelalte provincii ardelene, a putut desvolta și el un tip particular de graiu românesc.

În Moldova, Muntenia și Banat se poate descoperi un mănunchiu de izoglose, izofone și izomorfe care se acoper și nu trec în general mult peste hotarele acestor provincii. De obiceiu însă liniile care delimitează pe hărțile linguistice ariile unor cuvinte (izoglosele), unor rostiri (izofonele) și unor forme de conjugare sau declinare (izomorfele), nu țin seama de granițele provinciale, ci au cele mai variate forme și — mai totdeauna — se întretaie în Transilvania.

În general **dialectul dacoromân,** vorbit de masa mare de Români (la 1930, după statistica oficială, 13.180.936, azi peste 15.000.000 în România, la care se adaugă o jumătate de milion dincolo de Nistru, în Rusia sovietică, vreo 500.000 dincolo de Dunăre, în Iugoslavia și Bulgaria — aceștia nu trebue confundați cu Aromânii din Iugoslavia și Bulgaria — vreo 150.000 în America și câteva zeci de mii în Ungaria) se caracterizează printr'o unitate relativ mare. Pe când Napolitanul nu pricepe pe Venețian, nici Bavarezul pe Hamburghez, nici chiar Germanul din Dorna pe cel dela Bistrița, Românul din Banat și cel din Basarabia se înțeleg ușor, deosebirile între graiurile lor fiind mai mult lexicale. Moldovenii stabiliți după Unire la Cluj mi-au mărturisit de multe ori că aveau impresia că limba din centrul Transilvaniei e plină de « moldovenisme ».

Deosebiri mari, care fac ca o înțelegere reciprocă să fie foarte anevoioasă, există numai între dialectul dacoromân și dialectele aromân, megleno-român și istroromân. Deși structura celor patru dialecte române este aceeași, faptul că ele s'au desvoltat de multe veacuri despărțite unele de altele prin mase de neamuri străine sau în regiuni fără comunicație, a produs aceste deosebiri între ele.

Ceea ce caracterizează dialectul dacoromân, unitatea lui relativ mare, e și caracteristica fiecărui din celelalte trei dialecte în parte.

www.dacoromanica.ro

Aromânii, formând o rețea rară pe un teritoriu întins și greu de străbătut, trăind printre Greci, Albanezi, Sârbi și Bulgari, vorbesc un dialect cu foarte mici deosebiri regionale. Dacă Istroromânii din Jeiăni vorbesc un graiu întru câtva deosebit de cei din Valdarsa, e pentru că ei vând și cumpără la Triest și nu la Fiume, spre care gravitează cei dela Sud de Monte Maggiore.

Între cele patru grupuri de Români numai Dacoromânii au o limbă literară. Aceasta a contribuit și ea la unitatea limbii.

În comparație cu celelalte dialecte, cel dacoromân are unele inovații care îl deosebesc mult de celelalte dialecte; pe de altă parte el apare uneori mai conservativ decât dialectul istroromân, aromân și meglenit. Între inovațiile lui fonologice amintim influența mare a poziției următoare, dură sau moale; apoi influența labialelor asupra unui *e*, *ea* și *in* următor în poziție dură: *făt—feți—fată ; apăs—apeși—apasă—să apese ; vând—vinzi ;* reducerea lui *ea* la *e* înaintea unui *e* următor: *creastă—creste ;* prefacerea lui *l'* și *ń* în *ĭ : cai* (din *cal'*), pluralul lui *cal*, *cuvios* (din *cuviños*) alături de *cuvine*, etc. Dimpotrivă limba literară dacoromână păstrează pe *e* și pe *i* după *ș*, *z*, și *ț* (în opoziție cu Aromânii și Megleniții): *și*, *zi*, *țin*. Tot vechi sunt formele «iotacizate» ale unor verbe ca *auz*, *crez*, etc., pierdute în general la Istroromâni și mai ales la Aromâni și Meglenoromâni. În declinare am păstrat vocativele în *-e (doamne)*, dar am introdus, la plural, inovația *-lor (domnilor)* și la acuzativul numelor de ființe morfemul nou *pe (văd pe frate-meu)*. În conjugare avem încă mai-mult-ca-perfectele *lăudasem*, *auzisem*, înlocuite în celelalte dialecte cu forme perifrastice, și avem o dezinență deosebită la persoana a treia a conjunctivului la toate conjugările *(să laude*, *să tacă*, *să facă*, *să audă)*, pe când celelalte dialecte sau au generalizat dezinența *-ă* și la conjugarea I (așa la Aromâni) sau au, la toate conjugările, forma indicativului și pentru conjunctiv (așa la Istroromâni). Din sintaxă pomenesc conservarea infinitivului, ca formă verbală, în anumite construcții (*poate spune*, etc.), pierdut la Aromâni.

Cea mai mare deosebire între Dacoromâni și celelalte dialecte o formează vocabularul lor. Pe când Aromânii au suferit o puternică influență grecească, Megleniții una bulgărească, Istroromânii una croată, noi avem o mulțime de termeni slavi intrați în limbă pe cale bisericească și administrativă și avem ungurisme și germanisme

www.dacoromanica.ro

care lipsesc cu desăvârșire la ceilalți Români. Din tezaurul lexical de origine latină am pierdut câteva cuvinte, conservând — precum vom arăta — multe care s'au pierdut în celelalte dialecte.

105. **Dialectul aromân** se împarte în două grupuri mari: cel de Sud și cel de Nord.

Grupul de Sud e cel mai compact și cuprinde pe Aromânii din Pind, în regiunea muntoasă care desparte Epirul de Tesalia. Aici se găsesc orașele și satele curat românești *Aminciu (Meţovo)*, *Avdela*, *Laista*, *Perivoli*, *Breaza*, *Smixi*, *Samarina*, *Furca*, ș. a. Spre Miază-zi acești Aromâni ajung până în Acarnania și Peloponez, spre Apus ei trec în Epir, iar spre Răsărit sunt răspândiți în Tesalia întreagă, la *Tărcól (Tricala)*, *Cardița*, *Veleștin*, *Alméri*, *Lárisa*, *Târnovo*, *Caragiola*, *Lăsun (Elasona)*, *Şăcișta*, *Caterina*, etc. Tot din Pind — și anume din Avdela și Perivoli — sunt veniți acum vreo 200 de ani Aromânii care se găsesc în mase compacte în jurul orașului *Véria* și anume în *Xerolivadi*, *Dóliań*, *Selia de sus* și *Selia de jos*, *Niaușta*, ș. a., precum și ramificările dela *Poroi*, *Lípoș*, *Ramna*, *Cavala*, *Seer (Seres)*, *Drama*, *Xanti* până în Tracia orientală.

Un grup de Epiroți se găsește de mult pe muntele Olimp, în satele *Cokinopli*, *Vlaholivádi* și *Fteri*.

Grupul de Nord, caracterizat prin păstrarea dialectului mai neinfluențat de înrâuriri străine, se găsește la granița Macedoniei, în munții *Grámoste*, mai ales în frumosul sat *Nicolița*, apoi în *Castoria*, *Crupiștea*, *Vlahoclisura*, *Névesca*, *Pisudéri*, etc. Acești «grămusteni» s'au extins pe de o parte spre *Salonic*, pe de altă parte îi găsim în comuna mare *Livadi*, o insulă între Megleniți, pe vârful lor izolat de munte.

De asemenea «grămusteni» sunt Aromânii din Macedonia din jurul marelui centru *Bitolia (Monastir)* în *Târnovo*, *Maragovo* și *Crûșovo*, de unde ei s'au răspândit în *Pârleap (Perlepe)*, *Veles*, *Uschiub*, *Cumánova*, etc.

La grupul de Nord aparțin și Aromânii macedoneni din jurul *Ohridei*, în *Iancoveț*, *Resna*, ș. a. Aceștia însă sunt veniți din Albania, unde de timpuriu s'a răslețit o parte din Aromânii de Nord, formând un subdialect de sine stătător, cu multe influențe albaneze. Aici, în Albania, aveau odinioară, în orașul *Muscopole*, un centru cultural de mare însemnătate, din care, după pustiirea orașului de către

www.dacoromanica.ro

Ali-paşa, s'au răspândit în toate părţile. În *Corcea (Coriţa)*, *Pliasa*, *Grabovo*, *Lănga*, *Beliţa*, apoi în oraşele Albaniei centrale şi de Nord, în *Elbasan*, *Tirana*, *Cavaia*, *Durazzo*, etc. Aromânii sunt populaţia de frunte, ca număr şi ca însemnătate socială.

În mijlocul Albanezilor tosci, între râurile Vovusa şi Osum e insula mare a « Fărşeroţilor » aromâni, care au fondat sate ca *Fetiţa*, *Gramaticova*, *Cândrova*, etc., cu subdialectul lor distinct, iar în spre mare între râurile Vovusa şi Şcump, sunt răspândiţi Aromânii « muzechiari ».

Extensiunea aceasta a Aromânilor este rezultatul unor necontenite migraţiuni. Avem dovezi istorice de mutări ale lor dintr'un loc într'altul în urma persecuţiilor necontenite la care au fost supuşi. Tradiţia păstrată la bătrâni şi limba sunt dovezi vii despre mişcarea populaţiunii, care a părăsit sate întregi spre a înfiinţa aşezări nouă.

V i e a ţ a pe care o duc Aromânii este patriarhală şi curată. Ei sunt sobri, inteligenţi, nepretenţioşi şi doritori de cultură. Femeile sunt morale; copiii stau, chiar după ce ajung mari şi se însoară, în casa părinţilor lor; nu sunt rare casele în care de moşul bătrân ascultă copiii şi nepoţii strânşi subt acelaşi acoperiş. « Curajul, puterea şi iscusinţa Aromânilor a făcut ca în cetele de haiduci de prin Tesalia şi Albania numărul Aromânilor să fie neproporţionat de mare » (WEIGAND).

Ocupaţia principală a Aromânilor din Epir şi Tesalia, precum şi a celor din muntele Olimp şi din Livadi, este păstoritul. Cu turmele lor de oi, « picurarii » din Pind cutreieră munţii, în vârful cărora au cătunele lor de vară; iarna ei coboară cu nevestele şi copiii în satele lor aşezate în vale, la iernatic. În *Românii Nomazi* (studiu publicat în DR. IV), TH. CAPIDAN a arătat drumurile făcute de aceşti păstori.

Familiile crescătorilor de vite sunt organizate în « fălcări » (50—200 de familii, de obiceiu înrudite), în frunte cu « celnicul » (adică « fruntaşul »), bogat şi cu mare autoritate, având mai de mult şi putere judiciară. Celnicia era ereditară.

Spre deosebire de aceşti păstori, Aromânii din Macedonia şi din oraşele Albaniei sunt mai ales negustori. Ei au casele cele mai mari de comerţ, fiind angrosişti şi fabricanţi vestiţi. Negustori grămosteni şi muscopolitani au pătruns departe în Occident şi în Egipt.

www.dacoromanica.ro

Aromânii din Veria duc un comerț în stil mare cu lăptării, unt și brânzeturi; vestit e mai ales cașcavalul fabricat de ei. Ei formează puntea de trecere dela păstor la negustor.

O mare parte a Aromânilor sunt meseriași. Specialitatea în care se disting este, pe lângă zidărie, croitorie și cismărie, cu deosebire argintăria; filigranele lucrate de ei sunt tot atât de cunoscute, ca chilimurile și covoarele (« doadzile ») țesute de Aromâncele din Epir și din Veria.

Meseria care în întreaga Peninsulă Balcanică este în mâni aromânești, este cea de hotelieri și de hangii, la orașe și la sate. Oriunde se oprește călătorul în statele balcanice, cel care îi dă adăpost în casa sa curată este un Aromân.

Mulți Aromâni sunt chirigii.

Cu agricultura Aromânii nu se ocupă aproape deloc; numai Fărșeroții și Muzechiarii își lucrează pământurile lor. De asemenea nu se găsesc nicăiri slugi și pălmași printre ei. Aromânii nu sunt numai cei mai înstăriți locuitori din Peninsula Balcanică, ci în toate centrele mai mari ale Macedoniei, Albaniei, Tesaliei și Epirului reprezintă și cel mai cult element.

L o c u i n ț e l e Aromânilor, la munte, se deosebesc de ale celorlalți Balcanici: păstorii au « călive », sedentarii locuesc în « case » de piatră cu etaj, grupate în târguri mari. De asemenea se deosebesc de alte neamuri prin p o r t u l lor, același la toți Aromânii.

N u m ă r u l Aromânilor nu se cunoaște exact, căci pe vremea Turcilor statistici oficiale nu se făceau, iar cele de azi — mai ales cele grecești — sunt falsificate. După Th. Capidan (*Aromânii*, p. 32) ei ar fi 300.000—350.000, dintre care 150.000 în Grecia, 100.000 în Iugoslavia, 40.000 în Bulgaria și 65.000 în Albania. În cele două decenii din urmă viața devenindu-le nesuferită subt stăpânirile străine, mulți din ei au emigrat în Dobrogea nouă, unde au întemeiat colonii. Și prin orașele României — mai ales în București — se găsesc numeroși Aromâni, care însă după câteva generații își pierd graiul și devin Dacoromâni.

În cursul veacurilor mulți Aromâni și-au pierdut limba și conștiința națională și în Peninsula Balcanică. Cei dela Nord s'au slavizat, cei dela Sud s'au grecizat. C o p a c i a r i i și S ă r ă c ă c i a n i i, deși vorbesc azi grecește, și-au păstrat încă portul aromânesc. Mulți dintre eroii Grecilor (ca Andruțu, Bucovala, Ca-

www.dacoromanica.ro

ciandori), mulți mecenați (ca Sina, Sturnara, Toșița, Mușico, Averov), poeți (ca Riga Pheraeos, Zalacostas), oameni de știință (ca Pantazides, Lambros) și bărbați de stat (de ex. Coletti) din Grecia au fost Aromâni.

Între numirile ce li se dau, cea mai potrivită este cea de *Aromâni*. Ei înșiși își zic *Armâni*. După legile fonologice ale acestui dialect, acest cuvânt corespunde lui *Român*. Numele de *Macedo-Român* nu e potrivit, dat fiind că majoritatea lor nu locuește în Macedonia; *Cuțovlahi* (adică «Români șchiopi») și *Țințari* sunt nume de batjocură date lor de Greci, Bulgari și Sârbi; alte numiri ca *Romano-Vlahi*, dată de scriitorii aromâni (UCUTA) în gramaticele lor, sau de *Iliro-Vlahi*, cum le spunea I. MAIORESCU, n'au prins.

Din cauza poziției lor izolate, Aromânii au păstrat în dialectul lor multe trăsături vechi. Iată câteva:

Din fonologie: conservarea lui *e*, *ea* și *in* după labiale în poziție dură: *ved* «văd», *vintu* «vânt», *feată* «fată»...; păstrarea diftongului *ea* înaintea unui *e* din silaba următoare: *feate* «fete»...; menținerea lui *-u* final după grupuri consonantice (și în afară de cons. +*r* sau *l*): *somnu*, *optu*...; păstrarea lui *l'* și *ń* : *l'epure* «iepure», *gl'indă* «ghindă», *cuńu* «cuiu»...; conservarea africatelor *dz* și *ĝ* : *dzîc* «zic», *ĝoi* «joi»...; păstrarea lui *n* în (*u*)*nă* «o», *grăn* «grâu»...

Din morfologie: pronumele păstrează accentul pe dezinența dativului: *ațilúi*, *ațilêi*, *ațilór*... «acélui, acélei, acélor»; forma aoristului — care s'a păstrat pretutindeni — este la persoana întâia a verbelor tari de conjugarea a treia: *arîșŭ* «râsei», *ascumșu* «ascunsei»...; multe verbe tari de conjugarea a treia au păstrat aoristul în *-pșu* și participiul în *-ptu* : *trapșu—traptu* «trăsei—tras», *alepșu—aleptu* «alesei—ales»...; în Epir găsim vechiul condițional: *alăvdarim*, *alăvdari*, etc.

Din derivațiune: păstrarea sufixelor *-ame* (colectiv și abstract) și *-atic* (abstract): *bărbătame* «mulțime de bărbați», *amărame* «amărime»..., *ĝunatic* «voinicie»...

Din sintaxă: lipsește *p(r)e* la acuzativ: *ved fratili* «văd pe fratele».

În vocabularul Aromânilor găsim un număr măricel de elemente latine pierdute la noi, precum: *avră* «răcoare» < *aura*, *baș* «sărut» < *basio*, *căroare* «căldură < *calor*, *-oris*, *cună* «leagăn» < *cuna*, *cusurin* «văr» < *consobrinus*, *fao* «bob» < *faba*, *mes* «lună» < *mensis*, *țeațire* «năut» < *cicer*, *-ris*, *yinyit* «douăzeci» < *viginti*, etc.

www.dacoromanica.ro

HARTA 19

AROMÂNII ȘI MEGLENOROMÂNII
DUPĂ G. WEIGAND ȘI TH. CAPIDAN

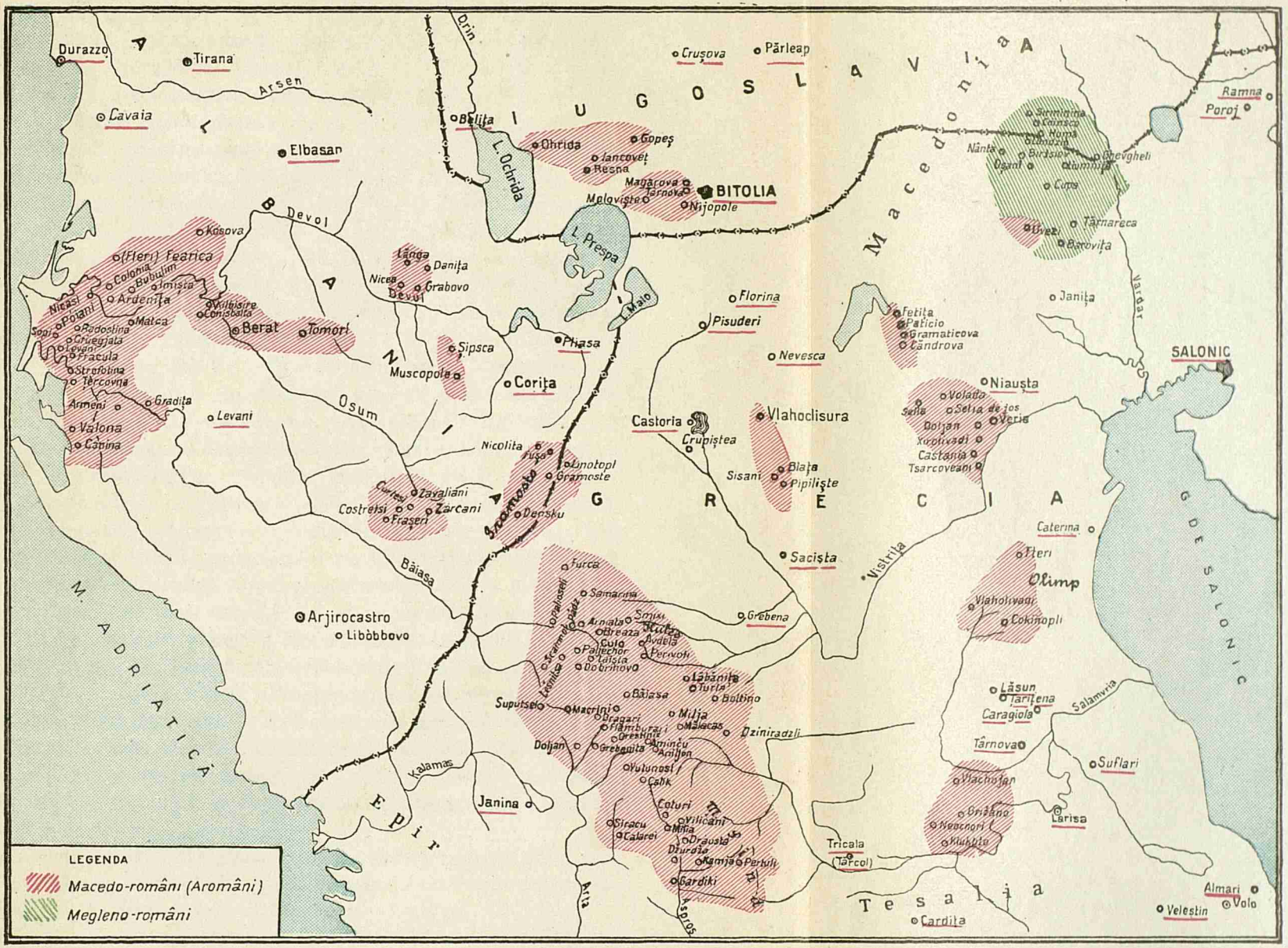

www.dacoromanica.ro

În faţa acestor trăsături conservative, avem cel puţin tot atâtea inovaţiuni, care nu există deloc — sau numai parţial — la Dacoromâni. Iată câteva:

Din fonologie: apariţia unui *a* protetic înainte de *r*, mai rar înainte de alte sunete: *armăn* « Român », *alasu* « las », *acumpăr* « cumpăr »...; prefacerea lui *e* în *ă* şi a lui *i* în *î* după *ş*, *dz* şi *ţ* (din *d* şi *t* latin): *budză* « buze »..., *şî*, *dzîc*, *ţîn*, *avdzî* « auzi »...; *au* şi *eu* înainte de consonante se prefac în *av* şi *ev (ef)*: *alavdu* « laud », *preftu* « preut »...; sincopa e foarte răspândită, mai ales la Aromânii de Miază-zi: *mărtare* « măritare », *nveastă* « nevastă », *vdzim* « fugim », *ngăm* « mâncăm », *omlu* din *omulu* « omul »...; la Aromânii din Grecia întâlnim sunetele *δ*, *ϑ* şi *γ* şi prefacerea lui *nt*, *nc* în *nd*, *ng* şi a lui *mp* în *mb*, după model grecesc: *ayru* « agru », *δascăl* « dascăl », *ϑeamin* « famen »..., *căndic* « cântec », *ninga* « încă »..., *mbuţina* « împuţina »...; la Aromânii din Albania *rl* şi *rn* au dat *r̄*: *cař̄ă* « carne », *dziniř̄ă* « ginerele »...; palatalizarea labialelor e un fenomen general şi colectiv: *k'eptu* « piept », *ǵine* « bine », *h'erbu* « fierb », *yespă* « vespe », *ńic* « mic »..., *n* se palatalizează înaintea dezinenţei *-i*: *buń* « buni », *aduń* « aduni »...

Din morfologie: oxitonele masculine au la plural dezinenţa *-adz* de origine neogrecească *(-άδες)*: *păşă—păşadz* « paşale », *k'irăĝi—k'irăĝadz* « chirigii »...; vocativul în *-e* s'a pierdut, fiind înlocuit cu nominativul; prepoziţia *a* nu întovărăşeşte numai genitivul *(a featăl'eį, a omuluį...)*, ci şi genitivul şi dativul pronumelor *(a ńia* « mie », *a nauă* « nouă »...*)* şi pronumele posesiv *(ańeu* « mieu »...*)*; acuzativul *mine* şi *tine* a înlocuit, la grupul de Nord, nominativul *ţo* şi *tu (mine fac)*; verbele iotacizate s'au desiotacizat: *avdu*...; la persoana a treia a conjunctivului s'a generalizat şi la conjugarea întâia dezinenţa *-ă*: *să cântă*...; mai-mult-ca-perfectul e perifrastic: *aveam lăvdată* « lăudasem », *aveai faptă* « făcuseşi »...; participiul trecut are forma feminină: *vidzută* « văzut », *are faptă* « a făcut »...; gerundiul se formează cu dezinenţa *-alui*: *aştiptândalui* « aşteptând »...

În derivaţiune avem câteva sufixe împrumutate dela Slavi şi Greci, necunoscute Dacoromânilor, ca *-izmă* (*asparizmă* « spaimă »...), *-iu* (*armâniu* « aromânime »...) ş. a.

Din sintaxă relevăm: articolul la numele masculine de oraşe arată direcţia: *mi duc Bucureşl'i* « mă duc la Bucureşti »; articolul

www.dacoromanica.ro

apare la asemenea nume şi după prepoziţie: *yine di Bucureşl'i* « vine din Bucureşti »; substantivul se leagă de numeralul precedent prin *de* dela 11 în sus (nu dela 20, ca la noi): *unspridzaţi di oamiń* « unsprezece oameni »; infinitivul a fost înlocuit pretutindeni prin *să*+conj.: *poati s-veadă* « poate vedea ».

Mai multe pierderi a suferit dialectul aromân în v o c a b u l a r, o mulţime de elemente latine fiind înlocuite prin împrumuturi străine — mai ales dela Neogreci — sau prin alte elemente latine ori derivate de ale lor. Iată câteva exemple: albie: *cupańe*, argint: *asime*, blând: *îmir*, dator: *burĝilí*, fraged: *crehtu*, negoţ: *emboriu*, pace: *bărişe*, popor: *milete* sau *laó*, repede: *agońa*, sălbatic: *agru*, sufer: *trag*, *pat*, suiu: *alin*, teamă: *angusă*, trimit: *pitrec*, umed: *nitios* sau *igrasios*...

Unele din fenomenele vechi păstrate la Aromâni se întâlnesc regional sau în măsură redusă şi la noi. Astfel *e* şi *ea* se păstrează după labiale, şi în poziţie dură, prin Transilvania sud-vestică: *mer*, *peană*...; *ń* se mai întâlneşte în Banat: *cuń*, *ursoańe*; accentuarea *acelór*, *acelúi* e cea obişnuită prin Bucovina; *aud* « strugure » din lat. *uva* se găseşte şi în Oltenia, *auş* « moş » din lat. *avus* e cuprins în derivatul *neaoş* (din *de auş*), *amură* « stomacul vitelor » se găseşte pe la Braşov subt forma *mură* (DR. V, 619), *nămal'u* < **animalium* s'a păstrat prin Banat (*nămaie* « vită ») şi despre existenţa lui şi în alte regiuni atestă numiri de munţi ca *Nămăieşti*. Tot astfel se găsesc la noi unele inovaţii ca la Aromâni, de ex. proteza unui *a*, mai ales în regiunile vestice şi nordvestice (*asudoare*, *apipăi*, *amirosi*, etc.); participiul feminin în construcţii ca *am fost văzută*, *să fi găsită*, etc., cu deosebire prin Ardeal, etc.

Pentru deosebirile între Aromânii de Nord şi cei de Sud, cf. expunerile lui TH. CAPIDAN în *Dr.*, VI, 132 ş. u.

106. La Nord de Salonic, în Macedonia — grecească astăzi, — pe malul drept al râului Vardar, se întinde regiunea Meglen sau Caragiova (« câmpie neagră »), cu văi atât de roditoare, încât produc până la trei recolte pe an. Între cele vreo 50 de sate bulgăreşti se găsesc câteva comune româneşt: orăşelul *Năntа*, cu 5000 locuitori, şi şapte sate: *Lugunţa (Lundziń)*, cu 3000 de locuitori, şi *Birislav* în Nord, *Huma*, *Oşani*, *Liumniţa*, *Cupa* şi *Ţârnareca*, precum şi trei sate cu populaţie mixtă româno-bulgară: *Barovi̯ţa*, *Coinsco* şi *Sirminina*, toate în părţile muntoase dinspre Răsărit. Ca şi aiurea, şi aici Românii sunt aşezaţi cu deosebire în munţi, dintre care unul — de 2090 m — are numele curat românesc de *Zǫna* (= zână).

www.dacoromanica.ro

În aceste sate se vorbește dialectul **meglenoromân** sau **meglenit.** (Între ele se găsește și un sat aromânesc, *Livădz*, cu o populație de 800 suflete, venită abia de vreo 150 de ani din părțile grămostene și în care se vorbește încă dialectul aromânesc).

Megleniții, în cea mai mare parte agricultori, dar și păstori, crescători de albine și de viermi de mătase, se deosebesc de ceilalți Români, în afară de graiu, și prin religie, port și tip. O parte din ei — Năntenii — sunt mahomedani (ca și Bulgarii din Meglen) — singura populație romanică cu această religie — turciți cu sila după aprige împotriviri, împreună cu episcopul lor ortodox de odinioară. Și portul lor este turcesc. În ceea ce privește tipul lor, ei bat la ochi fie prin pometii ieșiți, fie prin părul mai blond și ochii lor cu privirea stinsă. Acest tip neobișnuit la alți Români, precum și unele indicațiuni istorice au făcut pe C. Jireček să presupună că Meglenoromânii sunt Pecenegi românizați, din cei colonizați acolo în secolul al XI-lea de împăratul bizantin Alexios. Această supoziție, care nu prea pare verosimilă, era admisă și de G. Weigand, nu însă de Th. Capidan.

Convieţuirea cu Bulgarii — care se bucură de prestigiu înaintea lor — a produs la ei un fel de bilinguism cu o puternică influenţă bulgărească în graiu. În Nânta numai familiile sărace mai vorbesc românește.

Numărul Megleniților e de 12.000—14.000 de suflete.

În timpurile din urmă acest număr a mai scăzut, căci după războiul mondial, Grecii, cărora le-a revenit Meglenul, îi persecută și au așezat printre ei colonişti greci din Asia Mică. De aceea o parte din Megleniți — vreo 3000—4000 — au emigrat (mai ales din Liumniţa și Oșani, dar și din Lugunţa, Cupa, Huma și Ţârnareca) în Dobrogea nouă, unde sunt așezați în câteva sate — în parte curat meglenite, în parte amestecați cu Bulgari și cu Dacoromâni — între Turtucaia și Silistra. Aceștia, învățând dacoromânește, își vor pierde de sigur, peste câteva generaţii, graiul.

Meglenul fiind o provincie sălbatică, Românii așezați acolo nu au avut contact cu Aromânii din apropiere, încât au putut trăi neinfluențați de graiul acestora. Mult timp nu s'a știut nimic de existența lor. Abia târziu îi pomenește Grecul Nicolaides, descriitorul Albaniei Hahn și C. Jireček. Cel ce le-a studiat limba mai întâi a fost G. Weigand, după care au urmat P. Papahagi, Th.

www.dacoromanica.ro

CAPIDAN — care ne-a dat o monografie în trei volume despre ei — şi I. A. CANDREA.

Dialectul lor are unele trăsături arhaice:

În fonologie ei păstrează, ca şi Aromânii, pe *e*, *ea* (ca *ę*) şi *in* după labiale şi în poziţie dură *(fet, fętă, vind...)*, pe *l'* şi *ń* *(l'epuri, cl'em, viń㠫* « vie »...), dar, în opoziţie cu aceştia şi în consonanţă cu Dacoromânii, păstrează pe *u* din diftongii *au* şi *eu (eo) (gaură, preot...)*.

Din morfologie citǎm aoriste ca *merş* « mersei », ca la Aromâni.

Din sintaxă amintim acuzativele fără *p(r)e*, ca la Aromâni, dar, în opoziţie cu ei, Megleniţii păstrează uneori infinitivele, care sunt întregi, ca în dialectul vechiu dacoromân: *ti poţi duţiri* « te poţi duce ».

În vocabularul lor întâlnim câteva elemente latine — puţine la număr — pierdute aiurea, precum *căldaru* < caldarium, *dărtoari* < dolatoria, *muntur* < *mutulus, *piduriţă* < pedulis, *pricur* < percolo, *Pril'u* < *Aprilius (ca Martius, etc.), *urdin* < ordo, -inis. Ei au un număr măricel de cuvinte de origine latină comune cu dialectul dacoromân şi pierdute la Aromâni, precum: *ampirat* « împărat », *ascut, beat, cârnat, criel* « creieri », *des, floari, jur, mint*, etc. Mai puţine sunt elementele latine care ne lipsesc nouă, dar le au şi Aromânii, precum: *s'apiră* « se face ziuă » < aperit, *aură* « răcoare » < aura, *căloari* « căldură » < calor, -oris, *căstọńu* « castan » < *castaneus, *ic* « smochin » < ficus, *mes* « lună » < mensis, *surin* « loc bătut de soare » < *solīnus...

Mult mai numeroase sunt inovaţiile dialectului meglenit, care îl fac atât de greu de înţeles pentru noi. Iată câteva din ele:

Din fonologie: amuţirea lui *a* iniţial, ca la Istroromâni: *duc* « duc » şi « aduc », *fară* « afară »...; rostirea lui *ă* şi *î* accentuaţi ca *ọ : lọnă* « lână », *dọm* « dăm »...; amuţirea lui *h : rănes* « hrănesc », *vla* « vlah »...; prefacerea lui *h'*, uneori şi a lui *ģ*, în *į : įerb* (din *h'erb*) « fierb », *iụ* (alături de *ģiụ*) « viu »; palatalizarea labialelor, însă numai parţial: *k'atră* « piatră » dar *pędică...*, *ńilă* « milă » dar *mic...*, *ģarmi* « vierme » dar *vis*, numai *įer* « fier », *il'* « fiu » şi numai *bini, zber...; n* se înmoaie înaintea dezinenţei *-i*, ca la Aromâni: *buń* « buni », *duń* « aduni »; *u* final amuţeşte, ca la Dacoromâni, după un grup de consonante, afară de cons. +*r*, *l : codru*

www.dacoromanica.ro

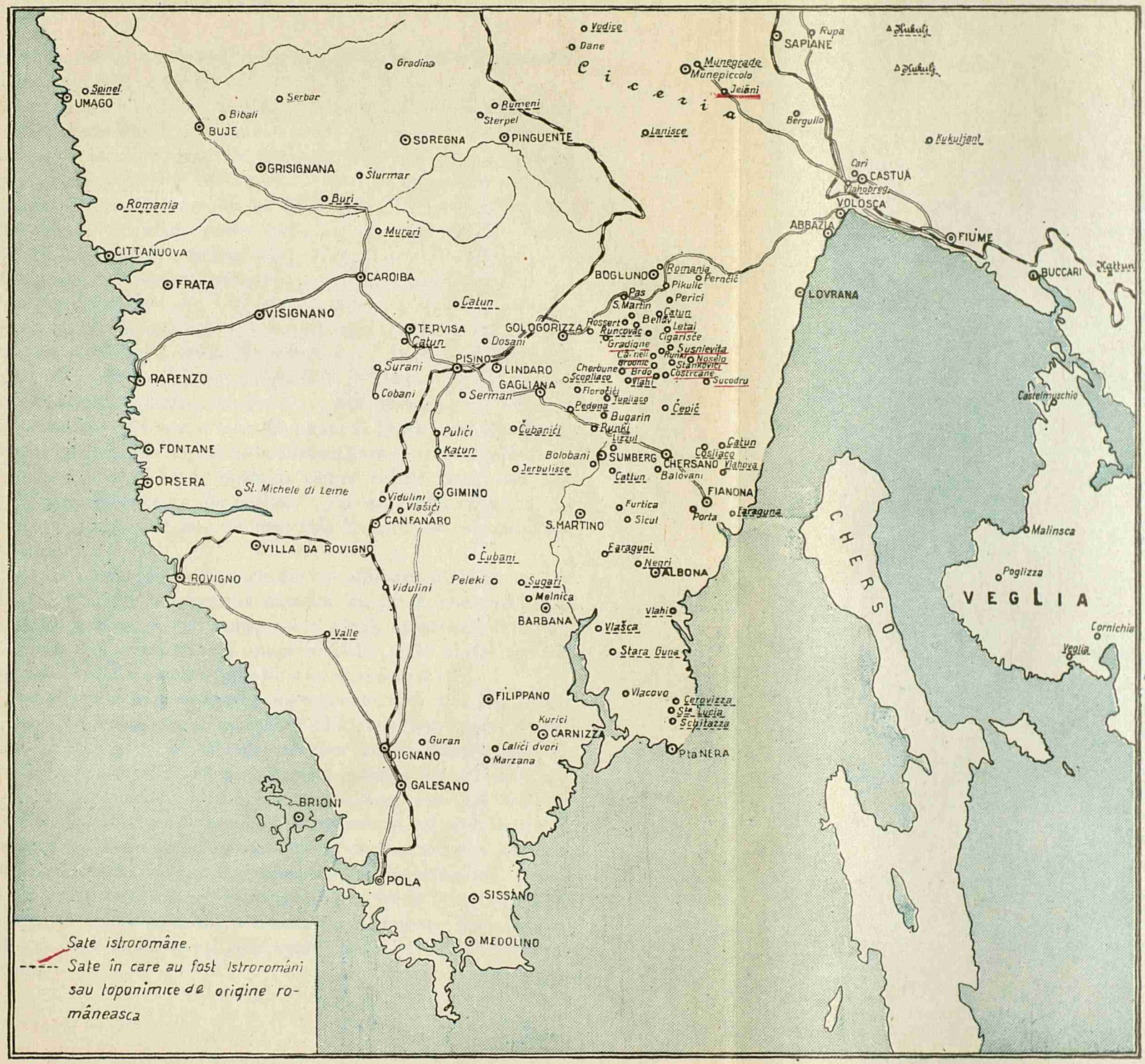

www.dacoromanica.ro

dar *fost...* ; *dz* și *ĝ* își pierd, ca în limba română literară, elementul ocluziv: *zac*, *joc*...

Din morfologie: genitivul se formează și la apelative cu *lu*, ca la Istroromâni, iar dativul (după model bulgăresc) cu *la*; întâlnim la masculine vocativele în *-ule*, ca la Dacoromâni: *domnuli...*; la pers. 1 din singularul indicativului apare, la unele verbe, adausul de origine bulgară al unui *-m*, iar la pers. 2 a unui *-ș*: *áflum*, *áfliș* «aflu, afli»...; cele mai multe verbe tari în *-xi* și *-ctum* au trecut, ca la Dacoromâni, în rândul celor în *-si*, *-sum*: *andirșe* «drese», *lșe* «alese»...; perfectul compus și mai-mult-ca-perfectul se formează și cu auxiliarul «fi»: *sam vinit* «am venit», *ram mâncat* «mâncasem»...; la gerundiu se mai adaugă *-ura* sau dezinența *-eaịchi*: *lăgọndura* «alergând», *șideaịchi* «șezând»...; ca la Aromâni, avem plurale în *-adz*: *căsăbadz*, *buiaĝadz*...; verbele iotacizate s'au desiotacizat, ca la Aromâni: *ut* «aud»...; participiul dela «fi» e *fost*, ca la Dacoromâni; persoana a treia din plural la imperfectul verbelor de conj. I primește, ca la Dacoromâni, adausul unui *-u*: *cântau*, *cădeau*...

În derivațiune întâlnim câteva sufixe nouă, mai ales de origine bulgărească, ca *-ĉoc (călĉoc...)* și *-lif (rănlif, miruslifcă...)* și foarte multe prefixe împrumutate dela Bulgari: *du-ard*, *pru-dorm*, *ză-ling*, etc.

În sintaxă constatăm unele din inovațiile pe care le-am întâlnit și la Aromâni, precum legătura numelui cu *di* la numeralul dela 11 în sus (*unsprăț di zọli* «unsprezece zile»), numeralele articulate (*doil' fraț* «cei doi frați») și unipersonalele, după model slav, ca *aṅ-ți mancă* «mi-e foame» (propriu «mi se mănâncă»).

Foarte multe sunt cuvintele împrumutate, mai ales din bulgărește și din turcește, care au înlocuit pe cele latine. Iată câteva: aramă: *blizną* sau *bacọr*, taur: *bic*, strâmb: *criv*, faur: *cuvaĉ*, plămâni: *drob alb*, porumb: *gulub*, scânteie: *iscră*, rândunică: *lăstoviță*, frumos: *ubav*, etc.

Precum se vede ușor din cele precedente, dialectul meglenit ocupă un loc intermediar între cel dacoromân și cel aromân, având un număr mare de note comune, atât în ceea ce privește păstrarea stadiilor mai vechi, cât și cu privire la inovații, cu amândouă. Totuși unele trăsături caracteristice, ca rostirea *ț*, *z* în loc de *ĉ* și *ĝ* (*țer* «cer», *zer* «ger»), palatalizarea lui *n* înainte de *i* flexionar *(buń, duń)* și păstrarea lui *n* în *nă* «o» și *grăn* «grâu» îl apropie mai mult de cel aromân.

www.dacoromanica.ro

107. **Dialectul istroromân** se vorbeşte astăzi în provincia italiană Istria în două grupuri despărţite prin muntele Monte Maggiore (croaţeşte Učka Gora). Centrele de gravitate fiind diferite şi căile de comunicaţie grele, un contact între grupul de Nord şi cel de Sud nu există de multă vreme.

Grupul de Nord e reprezentat de satul *Jeiăni* (it. *Seiane*). Odinioară grupul acesta de Istroromâni se extindea departe spre Vest. Mărturii istorice din a doua jumătate a secolului al XVII-lea vorbesc lămurit despre Vlahii care ajungeau până aproape de Triest în comunele Opchiena (Občina), Trebiciano (Trebič) şi Padiciano (Padič); până nu de mult se mai vorbea românește şi în Mune. Se pare că Românii locuiau, amestecaţi cu Slavi, pe o mare parte din « pământul Cicilor ».

Grupul de Sud, numit nu tocmai exact şi al Românilor din Valdarsa, cuprinde azi următoarele şapte sate şi cătune cu populaţie românească: *Letâi* (it. *Letana*), *Grádiňe* (it. *Gradigne*), *Susňéviţa* (it. *Frascati*), *Nóselo* (it. *Villanova*), *Sucódru* sau *Senovic* (it. *Frassineto*), *Brdo* (it. *Colle San-Giorgio*) — cu cătunele *Costerceáni* şi *Sáncovici* — şi *Grobnic* (it. *Avellino*). Dintre acestea numai patru *(Susňeviţa, Noselo, Brdo* şi *Grobnic)* şi-au mai păstrat naţionalitatea, deşi şi în ele locuitorii sunt bilingui sau chiar trilingui. În celelalte trei ei abia mai cunosc dialectul şi le e ruşine să-l vorbească sau îl vorbesc numai cu cei din alte sate românești. Pe la mijlocul veacului trecut, I. Maiorescu mai găsise Români în punctul extrem sudestic al Peninsulei (Punta Nera), la Schitazza. La începutul secolului al XIX-lea mai exista o colonie de Istroromâni şi pe insula Veglia. (Aceştia nu trebue confundaţi cu « Veglioţii », care vorbeau o limbă romanică deosebită, limba dalmată, al cărei ultim reprezentant, Udina Búrbur, a murit în deceniul din urmă al veacului trecut). Şi în alte sate din Istria se vorbea odinioară românește, precum dovedesc mărturii mai vechi şi numiri de localităţi ca Vlahi (Vlahova, Vlaška), Cherbune, Catun, Faraguna (= fără gună, adică « fără suman ») ş. a. Slavizarea lor treptată a fost favorizată de religia lor catolică şi de politica Austriei, care proteja pe Slavi în dauna Italienilor. La începutul veacului nostru Istroromânii erau vreo 3000; în 1921 statistica oficială italiană dădea numai 1644 de suflete.

www.dacoromanica.ro

Veneţianul IRENEO della CROCE, care, în secolul al XVII-lea, ne-a dat câteva probe de graiu istroromân, îi cunoaşte subt numele de *Rumeri*, adică *Rumări*, o formă care corespunde, după legile fonologice ale acestui dialect, lui *Români*. Astăzi îşi zic *Vlâş* (la singular *Vlâh*), iar vecinii îi poreclesc *Ciribiri*.

Istroromânii sunt urmaşii Românilor Apuseni, răspândiţi odinioară în Nord-Vestul Peninsulei Balcanice, unde au lăsat numeroase urme în toponimie, în limba şi onomastica iugoslavă. Ei s'au întins treptat, cu turmele lor, până în Istria sau s'au refugiat în această provincie despopulată dinaintea Turcilor.

Astăzi starea Istroromânilor e mizerabilă. Săraci, în regiuni sterpe, ei duc o vieaţă de oameni chinuiţi, mai ales de când filoxera le-a pustiit viţa de vie. Ca marinari sau cărbunari, iar nevestele lor ca doici, cutreieră ţările învecinate, fără să izbutească să se întoarcă bogaţi acasă. Numai câte un Istroromân întors din America e mai înstărit.

În ceea ce priveşte limba lor, ei se aseamănă cu Aromânii şi Megleniţii în conservarea unor particularităţi vechi, precum e, din fonologie, păstrarea (dar nu pretutindeni) a lui *e*, *ea* (ca *ę*) şi *in* după labiale în poziţie dură (*fet*, *fętę* « fată », *virę* « vână »...) şi a lui *l'* (nu în toate poziţiile) şi *ń* (*l'epur*, *cl'ema*, *lupońe* « lupoaică »...). Ca la Dacoromâni, *n* nu s'a înmuiat înaintea dezinenţei *-i*, ci s'a rotacizat între vocale: *bur* « buni », *dur* « aduni »; cu regiunile vestice dacoromâne se aseamănă Istroromânii în menţinerea labialelor nepalatalizate: *pičor* « picior », *bire* « bine », *fil'* « fiu », *vir* « viu », *mic*...

Din morfologie e de amintit înainte de toate conservarea condiţionalului: *aflâr*, *aflâri*, *aflâre*, *aflârno*, *aflâreţ*, *aflâru*... şi menţinerea, ca în Banat, a auxiliarului *ręs*, *rę̯i*, *rę*, *ręn*, *rę̯ţ*, *rę* « aş, ai, ar, am, aţi, ar »...; ca în unele regiuni periferice dacoromâne, dezinenţa persoanei întâi dela pluralul indicativului prezent este, la verbele de conjugarea I, *-am* (rostit *-âm* sau *-ân*): *noi lucrân* < lucramus.

Din sintaxă remarcăm lipsa lui *p(r)e* la acuzativ, ca la Aromâni şi Megleniţi, dar spre deosebire de Aromâni, Istroromânii păstrează infinitivul şi nu numai în construcţii ca *poc spure* « pot spune », ci şi *âflu fętę durmi* « găsesc fata dormind »...

www.dacoromanica.ro

Foarte multe sunt inovaţiile acestui dialect. Uneori ele se găsesc — mai ales regional — şi la Dacoromâni, mai rar la Megleniţi. De cele mai multe ori ele se datoresc influenţei Slavilor înconjurători. Iată câteva:

Din fonologie: *a* accentuat se pronunţă *å: fåc, pecåt* « păcat »...; *a* iniţial amuţeşte, ca la Megleniţi: *vę* « avea », *flå* « afla »...; *ă* medial devine *a: facút, cúmpar*...; *ă* final se rosteşte *ę: cåsę* « casă », *åflę* « află »...; diftongul *ea* se rosteşte *ę: sęrę* « seară », *stę* « stea »...; diftongul *oa* se preface în *o: morte* « moarte », *omir* « oameni »...; *e* + *a* se contrage în *a: nopta* « noaptea », *t-a vezut* « te-a văzut »; *-i* şi *-u* afonizaţi sau amuţesc cu totul *(bur* « buni », *lemn...)* sau se rostesc plenison *(fåţi* « faci », *vedu* « văd »...); *u̯* din orice diftong devine *v: åvdu* « aud », *mev* « mieu »...; *că-* proton devine *ke*, ca în regiunile vestice dacoromâne: *kemęse* « cămaşă »; *n* dispare, ca la Dacoromâni, în *una* > *o*, granum > *grăv* (din *grău*)...; *n* simplu între vocale se rotacizează în elemente latine, ca în unele regiuni dacoromâne: *vire* « vine », *lărę* « lână »; *dz* şi *ĝ* îşi pierd, ca la Megleniţi şi la Dacoromâni (în limba literară), elementul ocluziv: *zi, joc; l* final şi preconsonantic în poziţie dură dispare (ca la Serbo-Croaţi): *că* « cal », *åt* « alt » (dar la plural *ål'ţ*); *nv* trece în *nm* (ca la Albanezi): *nmeţå* « învăţa »; lui *scamnum* îi corespunde *scând* cu *nd*, ca la Megleniţi şi în regiunile vestice dacoromâne (scand).

Din morfologie: dezinenţa *-u* trece dela conjugarea II-IV şi la conj. I la persoana a treia dela pluralul indicativului: *åflu* « află »; forma indicativului se generalizează şi la persoana a treia a conjunctivului: *neca åflę* « să afle », *neca åvde* « să audă »; verbele în *-esc* au creat un nou tip în *-ęi: cuhęi* « a fierbe », *cuhęin* « fierbem »...; persoana a treia dela toate verbele în *-esc* este *ę* (scurtat din *-ęşte*): *hitę* « aruncă »...; întâlnim un nou tip de imperfect: *flåia* « afla » *sedęia* « şedea », *faţęia* « făcea », *veriia* « venea »...; aoristul şi mai-mult-ca-perfectul s'au pierdut; gerundiul adaugă la dezinenţă un *-a* adverbial: *lucrănda*...; verbele iotacizate s'au pierdut (afară de câteva urme): *åvdu* « auz »...; ca la Dacoromâni avem *facút, fost, meri* « mergi », *ne, le* din mai vechile *nă* şi *lă;* femininele în *-ea* au forma articulată în *-vu: stęvu* « steaua »...; genitivul şi dativul se formează la toate substantivele, în amândouă numerele, cu *lu: lu călu* « a calului », *lu fęte* « (a) fetelor »...; în anumite construcţii întâlnim dezinenţe de declinare slavă: *za ţiru* « la cină », *lasåt-a*

www.dacoromanica.ro

poloviţu « a lăsat jumătatea » (dela *poloviţę* « jumătate »)... ; adjectivele au, ca la Slavi, şi o formă « absolută » şi una « neutră »: *sveti* « sfânt », *groso* « gros »... ; numeralele dela 8 în sus sunt slave (afară de *zęţę*): *osn* « opt », *devet* « nouă », *ţeddnaist* « unsprezece », *dvaiset* « douăzeci »...

În d e r i v a ţ i u n e constatăm o mare sărăcie. Lipsesc infinitivele substantivate, adverbele în *-eşte*, substantivele şi adjectivele verbale în *-tor* şi abstractele în *-tură*. Prefixul *res-* înlocueşte uneori pe *des-*, ca la Megleniţi şi mai rar la Dacoromâni: *rescuţ* « desculţ ».

Din s i n t a x ă amintim: forma articulată a complementului la acuzativ şi când nu e cunoscut dinainte sau nu e definit mai de aproape: *furât-a âcu* « a furat un ac »... ; ca la Dacoromâni: *ţel'i doi omir* « cei doi oameni » (la Aromâni şi Megleniţi *doil'(i) fraţ*) şi *ţela mai betâru* « cela mai bătrânul »... ; după numerale urmează adesea singularul, iar substantivul următor nu se leagă niciodată prin *de* de numeral: *doi sold, dvaiset şi pâtru âń*... ; forma absolută a pronumelui se întrebuinţează în locul celei conjuncte: *no ntrębę* « ne întreabă » (propriu « pe noi întreabă »)... ; verbele se disting după « aspect » *muŋcâ* « mânca » e imperfectiv, *muŋcavęi* « a mânca mereu » e iterativ, *poidí* « a consuma » e perfectiv... ; infinitivul are funcţie de imperativ, iar nominativul articulat de vocativ: *proclet a fi* « blestemat să fie », *o Domnu* « Dumnezeule »... ; pe lângă « eu aş face » *(fâţe-ręs)* şi « eu aş fi făcut » *(ręs fost facút)* Istroromânii au şi pentru « eu voiu face », când prepoziţia nu exprimă o afirmaţie precisă, un fel de condiţional al viitorului (« restrictiv ») *se io facúr*...

Cele mai mari deosebiri sunt însă în privinţa v o c a b u l a r u l u i. Elementele latine pierdute în celelalte dialecte (sau păstrate numai regional) sunt puţine, astfel: *âsir* « măgar » (*asin* şi în vechea dacoromână), *ănjurbâ* « întâlni » < *obviare (*nuiba* la Megleniţi, în *uibul* locului, regional la Dacoromâni), *ăntru* « înainte » < *ante* (şi în vechea dacoromână), *ji* « a merge » < ire (defectiv, şi în vechea dacoromână), *muşât* « frumos » (şi arom. iar ca nume propriu şi la Dacoromâni), *gâbu* « galben » < galbus, -a, -um, *câibę* « colivie » < cavea... Mai multe sunt sensurile schimbate care apar la Istroromâni. Astfel *durâ* (= aduna) însemnează « a mâna », *ăntrebâ* « întreba » şi « cere » (ca în ital.), *ărpę* (= râpă) însemnează « piatră », *mesurâ* e « a ţinti » (decalc după slav. *meriti*), *pul'* nu e « puiu », ci « pasăre » (ca la Aromâni), *trâze* (= a trage) însemnează « a căra », *ţere* (a cere) însemnează « a căuta »...

www.dacoromanica.ro

Numărul cuvintelor vechi, înlocuite prin împrumuturi din limba croată şi italiană, e foarte mare, încât procentul elementelor latine (în primele două texte publicate de mine) nu trece de 82. Iată câteva exemple din cele începătoare cu primele trei litere ale alfabetului: alerga — *trlí*, arc — *stril'aliţę*, argint — *srebro*, ascuţi — *nebrosi*, aur— *zlåto*, blestema — *zecuni*, butoiu — *băţviţę*, câmp — *pol'e*, căpăstru — *caveĉa*, car — *voz*, carte — *cńigę*, cerb — *i̯elen*, cot — *låcăt*, crud — *presno*, culege — *poberi*, cumătră — *botra*, cumnat — *cuńådo*...

Multele inovaţiuni şi numărul mare de cuvinte străine fac ca dialectul istroromân să fie cel mai greu de înţeles.

108. Cu toate aceste mari deosebiri între cele patru dialecte, pentru orice linguist graiul vorbit în Regatul Român, în Pind, în Meglen sau în Istria, aparţine unei singure limbi. *Toate trăsăturile caracteristice ale limbii române, tot ce deosebeşte limba română de limba latină pe de o parte şi de celelalte limbi romanice pe de altă parte, se găseşte în câteşi patru dialectele.*

Ca să arătăm acest lucru, reproducem începutul unui basm meglenit, pe care l-am tradus în limba literară şi pe care un Aromân (P. PAPAHAGI) şi un Istroromân (A. BELULOVICI) l-au tradus în dialectele lor.

Dacoromâneşte	*Istroromâneşte*	*Aromâneşte*	*Meglenoromâneşte*
Era odată un împărat care nu avea niciun fiu şi dorea mult să aibă un fiu, ca să nu i se stingă numele. De aceea se ruga la Dumnezeu să-i dea un fiu.	O votę fost-a un crål' cårle n'å vut naŋcun fil' şi i̯e fost t'åro råda vę un fil' se nu l'i se zataré lumele. Din ţăsta rugåt-a Domnu neca-l' dåi̯e un fil'.	Earà nă oară un amiră ţe no-aveà niţiun h'il'ŭ şi multu dureà s'aibă un h'il'ŭ tra s nu-l' se-astingă numa. De-aţeà nâs urà la Dumnidzău să-l' da un h'il'ŭ.	Ra ună oară un ampirat cari nu vę niţiun il'ĭŭ şi multu ţineà să aibă un il'ĭŭ, sa nu-l'ĭ si stingă numea. Di ţea ĭel tucu si rugà la Domnu să-l'ĭ da un il'ĭŭ.
Într'o zi se duse la un vrăjitor, să vadă dacă-i va da Domnul un fiu, sau nu.	O zi mes-a la un strigún, za vedé se-l va Domnu då un fil', ali se nu va.	Nă dzuă si duse la un magŭ, ma-z-veadă di se va-l'da Domnul hil'ŭ, ică nu.	Ună zuŭă si dusi la un maghesnic, să cată dă-l'i să-l'ĭ da Domnu vrin il'ĭŭ, ili nu.
Iară acel vrăjitor îi dete un măr şi-i zise: să dai nevestii tale acest măr să-l mănânce şi ea va naşte un fiu aşa cum îţi cere inima.	Şi ţela strigún l'-a dåt un mer şi l'-a zis: dę ţesta mer lu tę mul'ęre neca-l poi̯dé si va rodí un fil' cum ręí tu vrę.	Am aţel mag îl' deade un mer şi-l' dzâse: si-l daĭ a mul'are-tăi aestu mer şi s-lu mâcă, şi ea va s-facă un h'il'ŭ, aşiţe cum îl' doare inima.	Ară ţel maghesnic ăl'i dędi ună męră şi-l'ĭ zisi: să-ŭ daĭ la mul'ĭari-ta ţęstă męră şi să-ŭ mănancă, şi ea să rudęscă un ilĭŭ şa cum aţi ţęri buricu.

www.dacoromanica.ro

Notele comune ale celor patru dialecte sunt atât de izbitoare, încât n'ar mai fi nevoie să insistăm asupra lor. Totuşi vom enumera în cele următoare, grupate după capitolele gramaticei, câteva din cele mai caracteristice inovaţiuni, comune tuturor Românilor.

A) Din fonologie

a) Modificări produse de accent:

Poziţia neaccentuată închide vocalele *a* şi *o*, prefăcându-le în *ă* şi *u*; în măsură mai mică se preface şi *e* în *i*: *gallina* > *găină*, istr. *gal'irę* (din *găl'irę*), arom. *găl'ină*, megl. *găl'ină*; **connosco* (= *cognosco*) > dacor., istror., megl. *cunosc*, arom. *cunoscu*; *fraxĭnus* > *frasin* istr. *frâsir*, arom. *frapsin*, megl. *frasin*...

Se face deosebire în tratarea lui *o* neaccentuat şi *o* cu accent redus; cel dintâiu devine, după cum văzurăm, *u*, cel de al doilea *ă*: *quod* > dacorom., arom., megl. *că*, istr. *ke* (din *că*)...

Accentul următor reduce pe *ps* şi *pt* (din *ps*, *pt* şi *cs*, *ct*) la *s* şi *t*: **accaptiare* > *acăţa*, istr. *caţâ*, arom. *acăţari*, megl. *căţari*; *laxare* > *lăsa*, istr. *lasâ*, arom. *alăsari*, megl. *lăsari*. De asemenea prefixul *con-* urmat de consonantă pierde pe *n* când urmează accentul: *comparo* > dacor., arom., megl. *cúmpăr*, istr. *cúmpar*, dar *contremulo* > dacor. *cutrémur*, arom. *cutreámbur*; *convéntum* > dacor. *cuvânt*, istr. *cuvínt*.

Vocalele latine *ĕ* şi *ī*, când erau accentuate, au primit proteza unui *i̯* şi deci au influenţat consonantele precedente, cu deosebire dentalele, muindu-le sau prefăcându-le în africate. Excepţie face grupa *ĕ* + *n* în proparoxitoane şi *ĕ* + *n* sau *m* + cons.: *tĕnerus* > dacor. *tânăr*, istr. *tirar*, arom., megl. *tinir* (faţă de *tĕneo* > dacor. *ţin*, istr. *ţir*, arom. *ţân*, megl. *ţon*); *dentem* > dacor., arom. *dinte*, megl. *dinti*; *tempus* > dacor., megl. *timp*. De asemenea în toate dialectele rămân nealterate înainte de *ĕ* şi *ī* lichidele *n* şi *r*, după care *ĕ* e tratat ca *ē*: *anĕllus* > *inel*, istr. *arel*, arom. *nel*, megl. *ninel*; **venītu* > dacor., arom. *venit*, istr. *verit*, megl. *vinit*. Remarcabil e în sfârşit faptul că dezinenţa *i*, deşi nu are accent dinamic, are totuşi un accent gramatical (cf. DR. II, 37) şi produce asupra lui *t*, *d*, *l* acelaşi efect ca *ī* accentuat: *audis* > dacor. *auzi*, istr. *âvzi*, arom. *avdzi*, megl. *uz*; *barbati* < dacor. *bărbaţi*, istr. *barbâţ*, arom. megl. *bărbaţ*.

www.dacoromanica.ro

b) Cantitatea vocalelor latine a influențat c a l i t a t e a lor numai la *ĭ*, care a dat aceleași rezultate ca *ē : lĭgo* > dacor., istr., arom., megl. *leg*. Dimpotrivă *ŭ* a rămas cu rostirea *u : mŭsca* > dacor., arom., megl. *muscă*, istr. *muskę*. Remarcabil e însă că cele câteva « excepții » cu *ŭ* > *o*, se găsesc în toate dialectele (unde se mai păstrează aceste cuvinte): *autumnus* > dacor., arom., megl. *toamnă*, istr. *tomnę ; muria* > dacor. *moare*, arom. *moari ; rubeus* > dacor. *roib*, arom. *aroi̯bu* (cf. istr. *roi̯s* < *roib* + *roșu?*).

c) *Poziția inițială* sau *finală* a unui sunet în cuvânt a produs următoarele modificări:

V o c a l e l e f i n a l e e x t r e m e (*i* și *u*) neaccentuate — în afară de câteva cazuri speciale — au început să se rostească afonic, iar după anumite consonante — la Istroromâni în mod regulat — să amuțească cu totul: *melum* > *măr*, istr., arom., megl. *mer ;* dacor. *oameni*, istr. *omir*, arom. *oamiń*, megl. *u̯amiń*...

C o n s o n a n t e l e f i n a l e latine — cu excepția celor din câteva monosilabe — au amuțit toate; mai ales gravă în urmări pentru declinare și conjugare a fost amuțirea lui *s* final: *lupus* și *lupum* > dacor., istr., arom., megl. *lup (< lupu) ; nomen* > dacor. *nume*, istr. *lume*, arom. *numă*, megl. *numi ; soror* > dacor. *soru-*, istr., arom., megl. *sor ; habent* > dacor., arom., megl. *au*, istr. *av ; quod* > dacor., arom., megl. *că*, istr. *ke ; fac* > dacor., arom. *fă*, istr. *fę*, megl. *fǫ*...

N, m, l (prin analogie și pronumele *ș* și *ț*) i n i ț i a l, când urma o consonantă cu care formau un grup greu de rostit, au primit proteza unui *ă (â) : (i)llum duco* > dacor. *îl duc*, istr., arom. *ăl duc ; (i)n casam* > dacor. *în casă*, istr. *ăn cåsę*, arom. *ăn* (și *în*) *casă*, megl. *ăn* (și *an*) *casă*...

d) *Poziția intervocalică* e cauza:

prefacerii lui *b* și *v* latin în *u̯*, care amuțește apoi cu totul în cele mai multe cazuri: *caballus* > dacor., arom., megl. *cal*, istr. *că ; vivus* > dacor. *viu*, istr. *vi̯u*, arom. *yiu*, megl. *ǵiu*. Excepție face, în toate dialectele, *habere*, care păstrează pe *b* intervocalic ca *v ;*

rotacizării lui *l* (simplu) latin: *mola* > dacor., arom., megl. *moară*, istr. *morę ;*

schimbării grupelor *-bl-* și *-br-* în *ul* și *ur* (al căror *u* se contopește uneori cu *u* precedent sau se preface mai târziu în *v*): *fabrum* > dacor. *faur*, istr. *fåvru*, arom. *favru ; *excubulare* > dacor. *scula*, istr. *sculå*, arom., megl. *sculari*.

www.dacoromanica.ro

e) *Metafonia* vocalelor accentuate *e* și *o* se produce înaintea unui *a*, *ă* și *e* din silaba următoare, schimbându-le în *ea* (care la noi se reduce, înainte de *e*, mai târziu în *e*, iar la Istroromâni devine *ę*) și *oa* (care la Istroromâni revine, mai târziu, la rostirea *o*): *lĭgat* > dacor., arom., megl. *leagă*, istr. *lęgę ; noctem* > dacor. *noapte*, istr. *nopte*, arom., megl. *noapti*.

f) *Influența sunetelor precedente* asupra celor următoare se observă în următoarele cazuri:

în grupele latine *cl* și *gl* sunetul *l* se moaie (devenind în unele părți, mai târziu, *i̯*) și schimbă pe *a* și *u* următori în *e* și *i*: *clamo* > dacor. *chem*, istr., arom., megl. *cl'em ; includo* > dacor. *închid*, istr., arom. *ăncl'id*, megl. *ancl'id ;*

i̯ și consonantele muiate prefac pe *ă* următor în *e* (care în unele regiuni — regulat la Megleniți — se preface mai târziu iarăși în *ĕ* sau *ă*): *oricla* (= *auricula*) > dacor. *ureche*, istr. *urę̆cl'e*, arom. *ureacl'i* (din *ureacl'e*), megl. *urę̆cl'ă ;*

r inițial și *rr* prefac pe *e* următor în *ă*, pe *ea* următor în *a* și pe *i* următor în *î (ă) : remaneo* > dacor. *rămân*, istr. *ramarescu* (din *rămărescu*), arom. *ar(ă)mân*, megl. *rămọn ; recens* > dacor. *rece* (din **race*), istr. *râțe* (din *rațe*), arom. *arați*, megl. *rați ; rideo* > dacor. *râd*, istr. *ărdu* (din *râdu*), arom. *arâdu*, megl. *rọd* (din *râd*);

g) *Sunetele următoare* alterează pe cele precedente în modul următor:

Poziția nazală (alcătuită de *n* + voc., *n* sau *m* + cons., nu însă de *m* + voc., de *nn*, *mm*, *mi̯* și *mn*) face ca, în elementele latine, vocalele accentuate să se închidă:

a devine *ă (â)*, care la Megleniți s'a prefăcut mai târziu în *ọ : sanguen* > dacor. *sânge*, istr. *sănze*, arom. *sândzi (săndze)*, megl. *sọnzi*, dar *annus* > dacor., arom., megl. *an*, istr. *ân*.

e devine *i : venit* > dacor. *vine*, istr. *vire* (din *vine*), megl. *vini*, arom. *yini*, dar *semino* > dacor. *seamăn*, istr. *sęmiru*, arom. *seamin*, megl. *sęmin*...

o devine *u : comparo* > dacor., megl. *cumpăr*, istr. *cumpar*, arom. *(a)cumpăr*, dar *domnus* > dacor., megl. *domn*, istr., arom. *domnu*...

Un *i̯* următor preface pe *c* și *t* în *ț* și pe *d* și *g* în *dz* (devenit mai târziu în unele regiuni *z*), pe *s* și *st*, *sc* în *ș* (care la Istroromâni, se rostește și *s*), pe *l* în *l'* (devenit mai târziu *i̯* la Dacoromâni), pe *n* în *ń* (devenit mai târziu *i̯* la cei mai mulți Dacoromâni), iar labialele + *i̯* s'au schimbat în *i̯* + labială: *invitio* > dacor. *învăț*, istr.

www.dacoromanica.ro

nmeț, arom. *nveț̦u*, megl. *anveț ; brachium* > dacor., arom., megl. *braț*, istr. *brâț ; medium* > dacor. *miez*, istr. *ml'ez*, arom. *ńedzu*, megl. *ńez ; axungia* > dacor. *osânză*, arom. *usăndză ; caseus* > dacor., arom., megl. *caș*, istr. *câs* (din *câș*); *ustia* > dacor., arom., megl. *uș̦ă*, istr. *ușe* (din *uș̦e*) ; *fascia* > dacor., arom., megl. *faș̦ă ; milium* > dacor. *meiu*, istr. *mel'*, arom., megl. *mel'u ; capitaneum* > dacor. *căpătâiu* (ban. *căpătâńu*), arom. *căpitâńu*, megl. *căpitǫńu* (cf. istr. *spuńu*); **cubium* > dacor. *cuib*, arom. *cuibu*, megl., istr. *cul'b* (din **cubl'i̯u*)...

La *i̯* inițial și în unele din grupele alcătuite de consonante + *i̯* citate mai sus, se face deosebire dacă după ele urmează un *a* sau un *o* ori *u* accentuați și adecă: înainte de *á* avem *ț̦* din *ti̯* și *ci̯ ; dz* (devenit în unele regiuni *z*) din *di̯*, *j* și *gi̯ ;* dar înainte de *ó* și *ú* avem *ĉ* (rostit de unii Istroromâni *ț̦*) din *ti̯* și *ci̯ ;* de asemenea *ĝ* (devenit pe alocuri *j*, iar la Istroromâni rostit și *z*) din *di̯*, *gi̯* și *j : invitiatus* > dacor. *învățat*, istr. *nmeț̦ât*, arom. *nveț̦at*, megl. *anveț̦at ; brachiale* > *brățară ; *brachiata* > arom. *bărțată ; diana* > dacor. *zână*, arom. *dzână*, megl. *zǫnă ; jaceo* > dacor., megl. *zac*, istr. *zâc*, arom. *dzac ; *fetiolus* > dacor. *fecior*, istr. *feĉor* (> *feț̦or*), arom., megl. *fiĉor ; *peciolus* > dacor. *picior*, istr. *piĉor* (> *piț̦or*), arom. (*ĉi*)*ĉor*, megl. *piĉor ; cyma* (rostit *ki̯uma*) > dacor. *ciumă*, arom., megl. *ĉumă ; deo*(*r*)*sum* > dacor. *jos*, istr. *jos* (și *zos*), arom. *ńgos* (< **ndžos*), megl. *anjos ; gyrus* (rostit *gi̯urus*) > dacor. *jur*, megl. *jur*...

Înainte de *ĕ* și *ī* accentuați — cu restricțiile și adaosurile arătate mai sus — dentalele *l*, *t*, *d*, *s* s'au modificat ca și înainte de *i̯*, iar *st* s'a prefăcut în *șt : lĕporem* > dacor. *iepure*, istr., megl. *l'epur*, arom. *l'epure ; tĕxeo* > dacor., istr. *țes*, arom. *țas*, megl. *țos ; dīco* > dacor., istr., megl. *zic*, arom. *dzîc ; sīc* > dacor., arom., megl. *și*, istr. *și* (> *si*); **astĕcto* > dacor. *aștept*, istr. *ștept* (> *stept*), arom. *aș̦teptu*, megl. *ștet*.

Un *n* următor preface pe *g* în *m*, iar un *t* și *s* următor pe *c* în *p : lignum* > dacor., megl. *lemn*, istr. *lęmnę*, arom. *lemnu ; lacte* > dacor. *lapte*, istr. *lâpte*, arom., megl. *lapti ; coxa* > dacor., arom. *coapsă*.

În poziție intervocalică, înainte de *a* următor, *ll* se preface în *u̯* (care sufere diferite schimbări) când accentul e precedent (dar se păstrează înainte de accent), iar *qu* se preface în unele cuvinte (aceleași în toate dialectele) în *p : stella* > dacor. *stea*(*uă*), istr. *stęvu*, arom. *steao* (< *steauă*), megl. *stęuă ; aqua* > dacor., arom., megl. *apă*, istr. *âpę*.

www.dacoromanica.ro

B) Din morfologie

α) Substantivul și adjectivul.

a) *Formarea pluralului* arată aceleași inovațiuni:

La declinarea I avem un număr mare de plurale în *-i* provenite din cazuri de metaplasmă de tipul « ghindă-ghinzi » (născut prin amestec din formele duble *ghindă — ghinde* < **glanda — *glandae* și *ghinde — ghinzi* < *glandem — *glandis*). Pluralele de tipul « stea—stele » au produs în toate dialectele același fel de analogii (« mele », « zile », etc.)

La declinarea III terminațiunea « arhaică » *-ēs* apare generalizată — afară de câteva relicte — pe socoteala lui *ēs*, dând în românește *-i*.

La declinarea II avem tipul nou (« păcat — păcate ») al « ambigenelor » rezultate din neutrele latine a căror dezinență *-a* a fost substituită prin *-ae* (în cazuri ca *ossa illae* > **ossae illae*).

Dezinența *-ora* (devenită *-orae*) s'a extins foarte mult, cuprinzând mai ales oxitonele și monosilabele; pluralele în *-ure* au ajuns în același timp să aibă și o nuanță nouă de înțeles, exprimând, pe lângă pluralitate, și ideea de « felurime », încât ele au intrat în toate declinările și s'au putut extinde și asupra femininelor (« ierburi » « cărnuri »).

b) *Formarea cazurilor* are aceleași trăsături caracteristice:

La toate declinările și în amândouă numerile avem o singură formă pentru nominativul, acuzativul și ablativul latin. Această simplificare a sistemului de declinare se explică în mare parte prin transformările fonologice normale. În singular, *casa*, (*in*) *casam*, (*in*) *casa*, au dat același rezultat *(în) casă;* de asemenea *lupus*, *lupum*, (*cum*) *lupo*, au dat *(cu) lup(u)*; analogia acestor forme a atras după sine și uniformizarea lui *mons*, *montem*, *(in) monte* sau *imperator*, *imperatorem*, *(cum) imperatore* devenite *(în) munte*, *(cu) împăratu*. Această uniformitate la singular a atras după sine uniformitatea pluralului, unde mai întâi au dispărut formele deosebite pentru ablativ, la decl. I și III *(casis*, *montibus)*. La declinarea III și la toate neutrele nominativul fiind egal cu acuzativul, forma aceasta comună s'a păstrat: **montis* > *munți*, **peccatae* > *păcate*, **temporae* > *timpure* (> *timpuri)*. La decl. I și II s'a generalizat forma nominativului, deoarece cea a acuzativului, în urma transformărilor fonologice normale, ar fi devenit identică cu singularul *(casas* > *casă*, *lupos* > *lupu)* și deoarece, la decl. II, ablativul

www.dacoromanica.ro

devenise şi el egal cu nominativul (*lupis* > *lupi*). Astfel avem la plural, generalizarea formei *casae* > *case*, *lupi*(*s*) > *lupi* în toate cazurile, deci şi la acuzativ;

De asemenea avem o singură dezinenţă şi pentru genitiv şi dativ. La feminine s'a păstrat, la singular, forma corespunzătoare celei latine: *casae* > (unei) *case*, *morti* > (unei) *morţi*; tot astfel la masculinele de decl. II: *lupo* > *lupu*. Deoarece însă forma aceasta din urmă era identică cu a nominativului şi a acuzativului, uniformitatea aceasta a atras după sine şi uniformizarea masculinelor de decl. III: *monti* a fost înlocuit prin *monte*(*m*) > *munte*. În plural n'avem urme de genitive şi nici de dative în *-bus*. Forma acuzativului — nominativ, s'a generalizat la dativ după modelul declinării II, unde ea a dat acelaşi rezultat: după *lupi* şi *lupis* > *lupi*, s'a orientat *munţi*, *case*, *vulpi*.

În declinarea articulată avem generalizarea formei (*i*)*llum* pentru acuzativ — nominativul singular de decl. II, iar a formei (*i*)*lle* pentru acuzativ — nominativul singular de declinarea III: *lupu-lu*, *munte-le*, precum şi învingerea, la plural, a nominativului asupra acuzativului, deci a lui (*i*)*llae* şi (*i*)*lli* asupra lui (*i*)*llas*, şi (*i*)*llos*, ca la declinarea nearticulată: *case-le*, *lupi-*(*l'*)*i*, *frunţi-le*, *munţi-*(*l'*)*i*. Genitivul şi dativul au aceeaşi formă, şi adică la singular forma dativului (*i*)*llui* şi (*i*)*llaei*, iar la plural, pentru amândouă genurile, forma genitivului (*i*)*llorum*: *case-*(*l'*)*ei* (> *casei*), *case-lor*; *lupu-lui*, *lupi-lor*; *frunţi-*(*l'*)*ei* (> *frunţii*), *frunţi-lor*, *munte-lui*, *munţi-lor*. Alături de aceste forme de articol enclitic avem şi cazuri de articol proclitic de tipul *lu Petru*, *lui Petru*, *ei Ane* răspândit în mod diferit în diferite dialecte.

c) Cazuri identice de *metaplasmă* şi de *schimb de gen* avem la cuvinte ca *ac* (masculin de decl. II), *mână* (fem.), *noră*, *soră* (alături de *noru-mea*, *soru-mea*), *socru—soacră*, *nepot—nepoată*, *nuc—nucă*, *greu—grea*, *lin*, *repede*, etc.

β) Numeralul.

a) În toate dialectele (urme există şi la Istroromâni), numeralele dela 11—19 se formează, în consonanţă cu limba albaneză şi limbile slave, după tipul *unus* (*su*)*per decem*.

b) Numeralele ordinale se formează, ca la Albanezi prin adăogarea unei terminaţiuni, identice ca formă cu articolul, adecă *-le* la masc. şi *-a* la fem.: *(al) treile*(*a*), *(a) patra*.

www.dacoromanica.ro

γ) Pronumele.

a) *Pronumele personal* prezintă în toate dialectele câteva inovaţiuni caracteristice:

În forma conjunctă, dativul singular derivă din lat. *mī* şi *(i)llī*, după care s'a orientat **tī* şi **sī*; la plural vedem că acuzativul *(nos, vos, (i)llos)* pătrunde şi la dativ.

În forma absolută, dativul singular presupune o formă **mīe* (din *mī* + *mihĭ)*, **tī(b)e* (**tī* + *tibĭ)* şi **sī(b)e* (**sī* + *sibĭ)*; la plural formele româneşti presupun *nobĭs, vobĭs* cu *ĭ* (în contradicţie deci cu *vobeis* atestat în CIL I, 196), prin urmare **vobe* ca **tibe*.

Acuzativul singular al formei absolute pleacă dela un tip **mene, *tene, *sene* (orientat după **quene* < *quem*), iar la plural a pătruns, după analogia substantivelor, şi la acuzativ forma nominativului *(nos vos, (i)lli, (i)llae)*.

b) *Pronumele posesiv* are la pluralul feminin formele analogice (orientate după tipul *stea-stele*): *mele*, etc.

δ) Verbul.

a) *Dezinenţa* persoanei 2 sing. este la toate conjugările *-i*, după analogia conjugării IV, deci: *cânţi, vezi, vinzi* după *dormi*; de asemenea *cântai, vedeai, vindeai, dormeai.*

b) La *conjunctivul prezent* s'au introdus, afară de câteva relicte, formele indicativului (cu excepţia, în unele dialecte, a persoanei 3 din sing. şi plur.). Ca urmare a acestei omomorfii, conjuncţia înaintea conjunctivului devine necesară (§ 21).

c) La conjugarea IV avem, la prezentul indicativului, extinderea sufixului *-esco* (dela verbele incoative) asupra celor mai multe verbe, nu însă şi la pers. 1 şi 2 din plural.

d) La *imperativ* avem, la verbele în *-esc*, forme scurtate; imperativul după negaţiune la singular e egal cu infinitivul.

e) Ca dezinenţă a *participiului trecut* s'a generalizat, pentru conj. I *-at* (şi la verbe de tipul *crepitum*), pentru conj. IV *-it* (şi la verbe de tipul *sensum, ventum, exitum*), pentru conj. II *-ut* (şi la verbe de tipul *parĭtum*). Cât despre verbele de conj. III, la acestea întâlnim la cele de tipul *gemĭtum, textum, cretum, natum* dezinenţa *-ut*, iar la cele «tari», participiile în *-sum* extinse — în măsură deosebită în diferitele dialecte — şi asupra celor în *-ctum* (*zis, dus*, etc.).

www.dacoromanica.ro

f) *Perfectul compus* se formează, la toate verbele, cu ajutorul verbului auxiliar *habere*, iar viitorul în general cu *velle*.

g) Din conjugarea verbelor *auxiliare*, relevăm, în toate dialectele, formele *am* şi *are* pentru *habeo* şi *habet*.

C) Din derivaţiune

a) Între cazurile de *derivaţiune directă* sunt remarcabile participiile trecute întrebuinţate — ca la Albanezi — în înţeles de abstract verbal.

b) Dintre *prefixe*, remarcăm marea vitalitate a lui *în-*, schimbul între *des-* şi *res-* şi răspândirea prefixului de origine slavă *ne-* spre a deriva cuvinte cu înţeles negativ.

c) Dintre *sufixele* de origine latină, e de relevat marea vitalitate a sufixelor de origine grecească *-ĭzo* > *-ez* (verbal) şi *ĭssa* > *-easă*, apoi *-onea* ca sufix moţional. Multe sufixe de origine slavă, precum *-iţă*, *-an*, *-ui* au pătruns de vreme în româneşte. Remarcabilă e extinderea lui *-ce* la adverbe, adăugarea unui *-a* emfatic la pronume şi adverbe, şi adăugarea lui *-va* la cuvinte întrebătoare şi nedefinite.

D) Din lexicologie

O mulţime de cuvinte latine, păstrate în celelalte limbi romanice au dispărut în toate dialectele române, fiind înlocuite prin derivate (în parte latine vulgare) sau prin cuvinte străine, mai ales slave. Iată câteva cuvinte slave care se găsesc, cu acelaşi sens, în toate dialectele române, şi sunt, probabil, străvechi.

dacor., arom., megl. *babă*, istr. *bâbę :* în lat. *anus*, iar în limbile romanice mai ales *vetula*, care la noi s'a păstrat numai ca adjectiv *(veche) ;*

dacor., istr. *clin*, arom., megl. *cl'in :* în limbile romanice mai ales *cuneus*, care la noi a dat *cuiu*, cu alt înţeles, şi *cuneolus ;*

dacor., istr. *clopot*, arom., megl. *cloput :* în limbile romanice *campana*, **clocca ;*

dacor., arom., megl. *coasă*, istr. *cosę :* în limbile romanice *falx*, care la noi a dat *falcă* şi *falce*, cu alte sensuri;

www.dacoromanica.ro

dacor. *colac*, istr. *colâc*, arom., megl. *culac :* în limbile romanice *focacia*, derivate dela *brachium* și *crispus* sau împrumuturi (got. **koka*);

dacor., arom., megl. *coș*, istr. *cos :* în limbile romanice *calathus*, *cista*, *cophinus*, *corbis* (și derivate ale lui), *ero*, *fiscus* (și derivate ale lui), *panarium*, *sporta* (și derivate ale lui), la care se mai adaugă, cuvinte de origine germană: *banse*, *bansta*, *mande*, *sahrja ;* de origine grecească: *canistrum* (păstrat și la Aromâni), *cartallus ;* de origine galică: *benna ;* de origine arabă: *çannah ;* de origine obscură: **bastum*, **bunia*, **capacium*, **cappaneum*, **carpinea*, **cavaneum*, **riscia ;*

dacor. *cosiță*, istr. *cositę*, arom., megl. *cusiță:* în limbile romanice **trichea ;*

dacor. *dăruesc*, istr. *darvesc*, arom. *dăruiesc*, megl. *dăruies:* în limbile romanice *donare ;*

dacor., arom. *gol*, istr. *go*, megl. *gol:* în limbile romanice *nudus* și *vacuus*, *vocitus ;*

dacor., istr. *gonesc*, arom. *agunescu*, megl. *gunes:* în limbile romanice *pulsare*, *captiare ;*

dacor. *împletesc*, istr. (*ăn*)*pletesc*, arom. *amplitescu*, megl. *amplites:* în limbile romanice derivate dela **trichea*, *matta* etc.;

dacor. *învârtesc*, istr. *ănvărtesc*, arom. *anvărtescu*, megl. *anvărtés:* în limbile romanice *tornare* (păstrat în *turna* al nostru, cu alt sens), *torquere* (păstrat cu alt înțeles în *toarce* al nostru), **tortiare ;*

dacor. *lopată*, istr. *lopâtę*, arom., megl. *lupată:* în limbile romanice *vatillum* și *pala ;*

dacor. *milă*, istr. *milę*, arom. *ńilă*, megl. *mil:* în limbile romanice *pietas* și cuvântul savant *misericordia ;*

dacor. *nevastă*, istr. *nevęstę*, arom. *n*(*i*)*veastă*, megl. *niveastă:* în celelalte limbi romanice *sponsa*, *uxor*, *femina* și *mulier* (păstrat, acesta, și în românescul *muiere*);

dacor. *obială*, istr. *obl'ală*, arom. *byįală*, megl. *ubel' ;*

dacor. *plătesc*, istr. *platésc*, arom. *plătescu*, megl. *platés:* în celelalte limbi romanice mai ales *pacare* (în românește *împăca*, cu alt sens);

dacor., arom., megl. *rac*, istr. *râc:* în celelalte limbi romanice mai ales *cancer* sau germ. *krebiz ;*

dacor., megl. *rană*, istr. *rânę*, arom. *aranâ:* în celelalte limbi romanice mai ales *plaga ;*

www.dacoromanica.ro

dacor., arom., megl. *sită*, istr. *sițę:* în celelalte limbi romanice *cerniculum*, *cribellum*, *farinarium*, *tamisium* şi mai ales *saetacium;*

dacor., arom., megl. *slab*, istr. *slâb:* în celelalte limbi romanice mai ales *delicatus (delinctus)* şi *flebilis*, pe alocuri şi *lentus*, *mendicus*, *minor*, *perlongus*, *primus;*

dacor., arom., megl. *trup*, istr. *trupę:* în celelalte limbi romanice *corpus* (păstrat pe alocuri şi la noi);

dacor., istr. *topesc*, arom. *tuk'escu*, megl. *tupés:* în celelalte limbi romanice mai ales *fundere* şi *liquare*.

La acestea se mai adaugă câteva cuvinte împrumutate din alte limbi, ca dacor., arom., megl. *frică*, istr. *frikę* (din greceşte), care a înlocuit pe *pavor* (**pavorea*) al celorlalte limbi romanice.

Un număr însemnat de elemente latine apare la noi, în toate dialectele, cu înţelesuri deosebite de celelalte limbi romanice, astfel:

**Allargo*, o formaţiune nouă (derivată din *largus*) s'a substituit tot mai mult lui *curro*, condamnat să dispară din limbă din cauza unei supărătoare omonimii: dacor. *alerg*, istr. *alerg* (nesigur, fiind atestat numai de I. MAIORESCU), arom. *alag*, megl. *lag;*

Anima a înlocuit pe *cor* al celorlalte limbi romanice: dacor., arom., megl. *inimă*, istr. *ţirimę;* cu vechiul înţeles întâlnim un derivat dela «a sufla»: dacor., istr. *suflet*, arom., megl. *suflit;*

Callis «potecă prin munţi sau păduri» păstrat, cu acest înţeles sau cu sensuri apropiate în unele părţi al Romaniei de Vest, e pentru noi termenul general pentru «drum»: dacor. *cale*, arom. *cali*, istr. *câle;*

Certo, are numai la noi înţelesul de «sfădesc, ocărăsc»: dacor. *cert*, istr. *ţertu*, megl. *(an)ţertu;*

Conventum, păstrat în câteva derivate romanice cu desvoltări semantice curioase («a se mira», «sălbatec», «a trebui») sau *conventus*, care în Romania de Vest însemnează «mănăstire», are la noi înţelesul de «vorbă»: dacor. *cuvânt*, istr. *cuvint;*

Excaldo «moiu în apă caldă» > dacor., megl. *scald*, istr. *scâd*, arom. *(a)scaldu*, a păstrat la noi un înţeles apropiat de cel latin sau a desvoltat (la Aromâni şi la Istroromâni, în parte) pe cel de «înnot», pe când în Romania apuseană apare cu cel de «încălzesc» sau «opăresc»;

Joco(r), are numai la noi, ca un decalc al slavului *igrati* («ludere» şi «salire»), şi înţelesul de «dansez»: dacor., megl. *joc*, istr. *zoc*, arom. *(a)džoc;*

www.dacoromanica.ro

Laborare s'a păstrat la noi numai în câteva derivate, fiind înlocuit prin *lucrare* > dacor. *lucrez (lucru)*, istr. *lucru*, arom. *lucredzu*, megl. *lucru*, cuvânt care în celelalte limbi romanice păstrează vechiul înțeles de « câștig » (care se întâlnește și în textele noastre vechi) sau are alte sensuri desvoltate din acesta;

Talis s'a păstrat cu vechiul înțeles (« atare ») numai în compoziții, pe când necompus a înlocuit pe *fortis* (păstrat ca adverb: *foarte*): dacor. *tare*, istr. *târe*, megl. *tari;*

Tener, care în toate limbile romanice apusene a păstrat înțelesul de « gingaș », la noi a evoluat la sensul actual: dacor. *tânăr*, arom., megl. *tinir*, istr. *tirar;*

Turbo s'a desvoltat la noi cu un înțeles necunoscut în celelalte limbi romanice, care în acest sens au derivate dela *rabies:* dacor. *turbez*, arom., istr. *turbu;*

Verecundia, păstrat în limbile romanice apusene, a fost înlocuit la noi prin **rosina* sau **rosionem:* dacor. *rușine*, istr. *rusirę*, arom. *ar(u)șine*, megl. *ruş̦oni.*

E) Din sintaxă

Din multele particularități sintactice relevăm câteva:

a) *Genitivul* se formează adesea cu prepoziția *de.*

b) *Gradația* se face cu particula « ma(i) ».

c) *Articolul* este de obiceiu *enclitic*, formând cu numele un singur cuvânt. Forma nearticulată este regulată după prepoziții (cu excepția lui « cu » și « de a »), cea articulată, când substantivul e urmat de o determinare. Prin articularea substantivelor care exprimă o idee temporală se pot naște adverbe de timp (« ziua și noaptea »).

d) *Pronumele* « cel » servește spre substantivarea adjectivelor și spre a exprima superlativul adjectivelor și adverbelor gradate prin « mai ». Dativul *pronumelui personal* exprimă un raport de posesiune.

e) *Pasivul* se exprimă mai ales prin reflexiv.

f) În locul *infinitivului* avem, ca în limbile balcanice, propoziții secundare.

g) Dintre *conjuncții* lipsește particula *che* (ital.), *que* (franc. span. portg.), care în limbile romanice de Vest s'a extins pe socoteala

www.dacoromanica.ro

altor conjuncții. În schimb s'a păstrat *quod* în propoziții obiective, iar *si* a luat o mare extensiune.

109. Unele din fenomenele fonologice, morfologice, derivative, lexicologice sau sintactice enumerate în cele precedente se găsesc și în alte limbi. Altele sunt specifice românești și în totalitatea lor nu se găsesc în nicio altă limbă. Coincidența între dialectele românești nu se restrânge numai asupra fenomenului, ci și asupra cauzelor lui și a condițiilor în care apare, încât găsim în câteși patru dialectele aceleași « excepții ». Avem dar a face cu aceleași tendințe generale de desvoltare caracteristice pentru limba noastră și care, în totalitatea lor, se pot considera ca formând caracterul național al limbii noastre.

Această unitate linguistică a fost observată și de străini, care au numit pe Români *Vlahi* oriunde se găseau ei, în Pind, la Dunăre sau în Carpații nordici.

Pe de altă parte faptul că cele mai caracteristice trăsături ale limbii române se găsesc în toate dialectele, e o dovadă că în epoca de formație a limbii române strămoșii noștri nu erau încă despărțiți, că între cei ce vorbeau românește exista o comunitate geografică.

Epoca aceasta, când limba română nu se divizase încă în dialectele de astăzi și când cele mai caracteristice inovații luaseră ființă, o numim **epoca străromână.**

Din punct de vedere al gramaticei istorice, cunoașterea dialectelor e de cea mai mare importanță, căci din comparația lor putem reconstrui stadiile vechi ale limbii române. Metoda e cea întrebuințată de romaniști, când din limbile romanice actuale reconstruesc, după legile evolutive ale fiecărei limbi (după cum văzurăm în nota la § 96), formele latinei vulgare, sau cea întrebuințată de indoeuropeniști, când din limbile indoeuropene extrag arhetipul care stă la baza lor. Situația noastră e însă mai avantajoasă decât a acestor din urmă, căci noi cunoaștem cele două stadii extreme, dialectele actuale și limba latină, și avem să reconstruim numai stadiile intermediare. Cunoașterea acestora n'ar fi cu putință, dacă n'am avea decât textele vechi, căci acestea încep la noi târziu (în secolul al XVI-lea), când limba ajunsese la un stadiu de evoluție apropiat de cel de astăzi.

www.dacoromanica.ro

În general putem spune că un fenomen de limbă este străromân, când se găsește în toate dialectele sau cel puțin în mai multe din ele. Totuși, faptul că la Dacoromâni și într'unul sau în mai multe din celelalte dialecte găsim aceeași inovație nu e încă un indiciu sigur că ea datează dinainte de despărțirea dialectelor. Dacă la Megleniți și la Istroromâni găsim, ca în limba literară, pierderea elementului ocluziv din africatele *dz* și *ĝ* sau, în anumite condiții, prefacerea lui *l'* în *i̯*, aceasta nu însemnează că aceste inovații trebue să dateze din epoca străromână, căci nimic mai obișnuit decât asemenea evoluții, chiar în limbi care n'au nicio înrudire între ele (de ex. *l'* > *i̯* în franțuzește, în albaneză și în ungurește). Dacă la Aromâni găsim cuvinte de origine grecească ca *perună*, *k'itru*, *migdală*, *pălămidă*, etc., ca și la noi, de sigur că ele nu datează din epoca străromână, ci atât Aromânii cât și Dacoromânii le-au împrumutat din neogrecește în mod independent; tot așa au Aromânii (ca și Albanezii) pe *coardă* « sabie » dela Slavi, iar noi avem același cuvânt dela Unguri (care l-au împrumutat și ei dela Slavi). Dacă Fărșeroții zic *fete* și *omu*, ca Dacoromânii (și nu *feate* și *omlu* ca ceilalți Aromâni), nu trebue să admitem o legătură mai strânsă între Aromânii din Albania și Dacoromâni, căci aceleași cauze banale (asimilație și analiză greșită) au putut produce acolo aceleași efecte ca aici.

În *Locul limbii române între limbile romanice* (ELR., p. 8 ș. u.) am căutat să stabilesc câteva criterii care ne permit să deslușim ce este înrudire și ce e coincidență întâmplătoare, ce este — ca să întrebuințăm termeni de ai naturaliștilor — o m o l o g i e și ce e a n a l o g i e. Adesea asemănări izbitoare nu sunt încă o dovadă de o înrudire mai strânsă, precum faptul că balena trăiește în apă și că liliacul sboară, nu trebue să ne facă să le despărțim de mamiferele de pe pământ și să le socotim ca pești și păsări. Astfel, dacă față de *aud* al nostru și *ud* (din *aud*) al Megleniților, Aromânii au *avdu* și Istroromânii *åvdu*, nu avem a face cu o evoluție care s'ar explica printr'o comunitate aromâno-istroromână, căci o examinare mai amănunțită arată că prefacerea lui *u̯* în *v* apare la Aromâni numai înainte de consonante, deci în alte condiții decât la Istroromâni, care au și *mev* « mieu », *grăvu* « grâu », etc.

Dacă, dimpotrivă, găsim pe *afină* și la Aromâni (subt forma *afinǵe*), sau pe *ciucur* și la Istroromâni (subt forma *ĉicur*), putem spune cu siguranță că nu avem a face cu cuvinte de origine ungu-

www.dacoromanica.ro

rească (precum s'a crezut) — căci nici Aromânii nici Istroromânii n'au venit în atingere cu Ungurii — ci cuvintele acestea sunt străvechi (precum dovedește de altfel și rotacismul în *afiră*) și Ungurii le-au împrumutat dela noi (pe *afină* și Sașii și Rutenii).

Cum dialectele păstrează uneori forme mai vechi, ele ne ajută să recunoaștem mai ușor etimologiile unor cuvinte. Astfel Aromânii, care nu cunosc prefacerea lui *a* după labiale în *e* (în poziție moale), disting pe *mastec* din *mastico* de *mestec* din *mixtico ;* fără controlul acestui dialect n'am ști cu siguranță că *mestec* al nostru e un omonim și că cele două sensuri deosebite ale lui (franc. « mâcher » și « mêler ») se explică prin dubla lui etimologie.

Mult timp nu s'a cunoscut etimologia cuvântului *băiat*. S'a crezut că sensul lui originar e cel de « scăldat » și că ar fi deci un participiu substantivat dela verbul *a băia* « a scălda ». Numele satului *Băietan* la Aromâni ne arată că *băiat* exista odinioară și în acest dialect. Dacă ar fi derivat dela verbul *a băña* « a scălda », ar trebui să aibă la Aromâni (și în Banat) un *ñ*. Faptul că la Aromâni avem *i̯* ca la noi, ne arată că adevărata etimologie e cea care pleacă dela *băia*, păstrat încă în unele regiuni din Transilvania cu sensul de « a crește (copii) », și presupunând un **bajare* (primitivul lui *bajulare*) latin vulgar. Nu putem admite nici măcar o formă **baljare* în loc de *bajulare*, căci atunci am avea la Aromâni *băl'at*.

De asemenea nu trebue uitat că *nu păstrarea elementelor vechi, ci inovațiile sunt cele ce ne permit deducții asupra unei mai strânse legături între două dialecte și, prin urmare, asupra unei comunități geografice care a trebuit să existe între ele.* Faptul că dialectele transdanubiene și Istroromânii (*virę*), păstrează pe *i* în *vină*, iar noi îl prefacem în *î* (*vână*), dovedește numai că Dacoromânii au în privința aceasta stadiul cel mai evoluat, nu și că celelalte dialecte — care conservă un stadiu mai vechiu — ar fi mai înrudite și că între ele ar fi existat vreodată o comunicație mai intensă. Dacă, dimpotrivă, găsim un număr mare de inovațiuni comune Istroromânilor și regiunilor vestice dacoromâne, suntem îndreptățiți să presupunem între aceste două ramuri de Români, pentru o epocă mai veche, și un contact geografic mai susținut.

Dacă ne uităm cu atenție pe hartă, vedem că coasta estică a Italiei se potrivește cu coasta vestică a Peninsulei Balcanice atât de bine, încât, dacă ar lipsi Marea Adriatică despărțitoare, și am ală-

www.dacoromanica.ro

tura cele două maluri, ele s'ar îmbuca unul într'altul. Tot astfel, dacă ne-am închipui că între regiunile vestice ale României și Istria ar lipsi masele de Iugoslavi despărțitori, am vedea cum graiul lor se întregește adesea. Precum cutare ieșitură din coasta estică a Italiei se potrivește în adâncătura din față a țărmului dalmat, tot astfel rostirea *chemeșe* în loc de *cămașă* din regiunile apusene ale teritoriului dacoromân, se regăsește aidoma la Istroromâni, care în loc de *aș face* zic *reș face*, întocmai ca în unele regiuni din Banat *(reaș faș̆ĕ)*.

Dar dacă între Istroromâni și Bănățeni sunt astăzi sute de kilometri, pe aproape tot ținutul acesta, care îi desparte, locuit de mase compacte de Serbocroați, se găsesc numiri toponimice românești (mai ales nume de munți) precum: *Kručica* (Crucița), *Negrišori*, *Magura*, *Kormatura* (Curmătură), *Lakustovo* (Lăcustă), *Kornišor*, *Kornet*, *Korbovo*, *Ratunda*, *Prijot* (Preot), *Taor* (Taur), *Durmitor*, *Cipitor* (Ațipitor), *Visitor* (Visător), *Pirlitor* (Pârlitor), etc., iar în documente vechi (și azi încă) se găsesc Sârbi și Croați cu numele *Barbat*, *Barbatovac*, *Berbos* (Bărbos), *Drakul*, *Drakulovich*, *Fečor*, *Ljeporov* (Iepure), *Lupulović*, *Mikul*, *Magurice*, *Pasarel*, *Sarapa* (Sare-apa), *Sarebire* (Sare-bine), *Šerbula*, *Šerban*, *Strimbul*, *Surdul Ursul*, *Ursulović*, *Visulović*, *Vyšinel* (Vișinel), *Zmantara* (Smântână), etc. Prin munții din apropierea orașului Zara, ciobanii slavi își numără până azi oile, două câte două, cu numeralele de origine română: *do*, *pato*, *šasto*, *šopće*, *zeći*.

Din grupul însemnat al Românilor Apuseni de odinioară, care populau partea de Nord-Vest a Peninsulei Balcanice, n'au mai păstrat limba lor maternă decât Istroromânii de azi, emigrați din Serbia, Bosnia și Croația în Istria. Restul s'a pierdut, desnaționalizându-se în marea slavă. Tot astfel s'au pierdut Românii răsăriteni din Bulgaria, după ce au lăsat și acolo, în toponimie și onomastică, urme de existența lor de odinioară, precum: *Čerčel*, *Krnul* (Cârnul), *Krecul* (Crețul), *Merul* (Mărul), *Singur*, etc. Pentru postul lor de radioemisiune, Bulgarii au ales cel mai central punct al Peninsulei Balcanice. Dacă așezăm compasul în acest punct, cu o rază care să ajungă până la Durazzo în Albania și până aproape de Atena, vedem că în cercul pe care-l tragem intră Belgradul, Bucureștii, Burgas, peninsula Gallipoli și Skutari. Acest punct central are numele românesc de *Vakarel*.

www.dacoromanica.ro

Totuși uneori putem face deducții interesante și din păstrarea unor cuvinte vechi. Există cuvinte românești, de origine latină, care prin însăși noțiunea pe care o reprezintă nu s'au putut conserva decât în anumite regiuni. Astfel *h'ic* și *căstâńu* la Aromâni (*ic* și *căstoń* la Megleniți) sunt pomi care nu cresc decât în regiunile calde ale Peninsulei Balcanice. În Nordul Dunării aceste cuvinte au dispărut din graiu, pentru ca să intre mai târziu, prin comerț, din alte limbi, în dialectul dacoromân, « smochinul » și « castanul ». Dimpotrivă *păcura* din lat. *picula* (din *pix*), s'a păstrat, după cum a relevat P. PAPAHAGI numai în Nordul Dunării, unde sunt regiuni petrolifere. Tot așa *bourul* din *bubalus*, care se vâna în Carpați până nu prea de mult, dar dispăruse mai de vreme în Peninsula Balcanică. Și faptul că *aur* s'a păstrat numai în România, cu minele ei aurifere, e caracteristic. Aromânii zic *malamă*, iar Istroromânii *zlâto*. Poate nu e o simplă întâmplare că la noi cuvântul *luna* a înlocuit pe *mensis*, conservat la Aromâni și Megleniți. Precum a arătat V. PÂRVAN, *luna* cu înțelesul francezului « mois » se găsește în Corpus Inscriptionum, volumul III, tocmai pe o inscripție din Dacia Traiană. Ar mai fi de relevat că numai Dacoromânii cunosc cuvântul *țărm*, care vine din lat. *termen (terminus)*, dar nu însemnează, ca în latinește, « hotar, graniță », ci « mal ». Această desvoltare semantică nu se poate explica decât într'o regiune unde țărmul mării sau al unui râu forma hotar de țară. Acesta a fost cazul, după părăsirea Daciei, la Dunăre, pentru Românii rămași pe malul ei stâng. Țărmul Dunării devenise frontiera care-i despărțea de « Împărăție ».

În ceea ce privește vremea când s'au despărțit dialectele — și a încetat deci epoca străromână — limba nu ne dă decât indicații vagi. Faptul că găsim în câteși patru dialectele un număr măricel de împrumuturi dela Slavi — câteva au fost înșirate la pag. 240—244 — fără însă ca aceste împrumuturi să fi luat parte la cele mai caracteristice inovații de limbă, ne arată că *Străromânii au convieţuit cu Slavii — deci că nu năvălirea Slavilor i-a împrăștiat pe Români în grupele actuale — fără ca influența limbii slave asupra celei românești să dateze însă din timpuri prea îndepărtate*. Se pare, dimpotrivă, că un timp oarecare păgânismul Slavilor a fost o piedecă pentru o simbioză mai strânsă cu Românii creștini. Abia încetul cu încetul Slavii din Nordul Peninsulei Balcanice sporind, și puterea lor consolidându-se în state naționale, înghițiră pe Românii rămași în mijlocul lor, despărțindu-i de cei ce se depărtaseră cu turmele lor spre Sud și Vest.

www.dacoromanica.ro

110. Faptul că cele patru dialecte ale limbii române s'au desvoltat în trăsăturile principale în acelaşi sens, ne sileşte să admitem o comunitate geografică pentru Străromâni. *Limba Străromânilor nu trebue însă să ne-o închipuim unitară.* Avem chiar probe că existau **deosebiri regionale de graiu în epoca străromână.**

Există adică în limba noastră câteva inovaţii care datează din epoca străromână, fără să fie însă pretutindeni generale şi colective. Ceea ce observăm azi în limbă trebue să fi fost şi în vechime: nu toate inovaţiile cuprindeau tot materialul linguistic şi tot teritoriul, ci alături de ele existau şi cazuri refractare şi regiuni — mai ales periferice şi izolate — care păstrau stadiile vechi.

Iată câteva din inovaţiile care începuseră în epoca străromână, fără ca să se generalizeze însă şi să devină colective:

1. *Palatalizarea labialelor* e generală şi colectivă la Aromâni, care cunosc numai forme ca *k'atră, ńic, h'il'u* « fiu », etc. La Meglenіţi ea este colectivă, dar nu apare generală: în anumite cuvinte toţi Megleniţii au palatale, în altele toţi rostesc labialele: *k'atră* dar *pędică, ńilă* dar *mic*. La Dacoromâni regiunile vestice păstrează încă labialele, care se rosteau mai de mult şi mai spre Nord; celelalte regiuni le palatalizează, dar nu în toate cazurile în aceeaşi măsură — aria lui *ĝine* e foarte mică, iar a lui *a(m)ńaz* foarte mare (cf. şi harta noastră nr. 6) — şi nu în toate straturile sociale la fel: cei umblaţi la şcoală nu palatalizează bucuros. Istroromânii nu cunosc palatalizarea decât în *kl'ept* « piept » şi *ţâptir* « pieptene »; dar aceste două cuvinte se pot explica şi ca născute prin disimilaţie (din *pl'ept*) şi prin metateză timpurie (**keptinem* în loc de **pectinem*).

2. Deşi după *rr* şi *r* iniţial un *i* se preface în *î* în toate dialectele, prin unele regiuni vestice şi nordice dacoromâne se aud încă forme ca *rid*, pe care le întâlnim şi în texte vechi.

3. În locul verbelor iotacizate au început să fie preferate în epoca străromână formele cu dentală nealterată: după *cred-crezi* s'a orientat şi *aud-auzi* (în loc de *auz-auzi*). Această « desiotacizare » o găsim — în afară de câteva urme — la Aromâni, Meglenoromâni şi în mare măsură la Istroromâni, iar la Dacoromâni în cele mai multe regiuni. Aria lui *auz-auzi* (după care s'a luat şi *crez-crezi*) e azi restrânsă mai ales asupra Munteniei; ea era cu mult mai mare în veacurile trecute.

www.dacoromanica.ro

4. Substantivele feminine care fac pluralele în *-i*, îl schimbă pe *a* accentuat al tulpinei în *ă: părți, adunări*. Aromânii şi Megleniții au extins această inovație asupra tuturor substantivelor şi asupra adjectivelor. La noi adjectivele au *a (două mări mari)*, la proparoxitone plurale ca *lacrimi* sunt mai obişnuite decât *lăcrimi* şi dintre paroxitone s'au păstrat *fragi, vaci* şi *Paşti*. În vechime se zicea şi *parți, adunari*. Istroromânii au *văl'* (adică *vai*, nu *văi*), dar *cadér* (din *cadări* « căldări »).

5. Dezinența persoanei 1 din pluralul indicativului prezent al verbelor de conjugarea întâi ar trebui să fie *-am*, din lat. *-amus*. Forma aceasta se mai păstrează la Istroromâni *(căntân*, din *cântam)* şi o găsim, la noi, într'un text din secolul al XVI-lea (Manuscrisul dela Ieud) din Maramureş şi într'altul, din secolul al XVII-lea, din Năsăud (N. DRĂGANU, DR. III 483. L. MORARIU (*Codrul Cosminului*, II, 292) şi A. PROCOPOVICI (*Revista filologică*, II, 362) au notat asemenea forme în Bucovina şi Basarabia, iar anchetatorii Atlasului Linguistic le-au auzit dincolo de Nistru, deci în regiuni periferice. Aromânii şi Megleniții nu cunosc decât inovația *-ăm*, ca restul teritoriului decoromân.

6. La persoana 1 din singular, la imperfect, verbele latine se terminau cu *-m*. Orice *m* final dispăruse însă foarte de vreme din limba latină vorbită. În textele noastre vechi întâlnim încă *eu lăuda, eu cânta...*, în locul formelor nouă *eu lăudam, eu cântam*. Forme fără *-m* se mai păstrează până azi prin Maramureş şi în Nord-Estul Ardealului. Tot restul teritoriului dacoromân, ca şi Aromânii şi Meglenoromânii, au numai inovația *eu lucram, eu cântam...* şi Istroromânii *lucravẹiam, căntavẹiam...*

7. Pierderea infinitivului şi înlocuirea lui prin conjuctiv se citează de obiceiu ca una din cele mai caracteristice inovațiuni balcanice. De fapt, Aromânii bunăoară nici nu mai cunosc un infinitiv ca formă verbală. La noi, în limba literară, afară de câteva construcții (ca *ştie cânta, poate vorbi*, etc.), infinitivul e înlocuit; se aude chiar şi *poate să vorbească, ştie să cânte*. Cu cât mergi însă mai spre Nord, cu atât găseşti mai des infinitivul. CREANGĂ îl întrebuințează de multe ori, iar prin Transilvania de Miază-noapte se aude *are a veni* şi chiar *ştie a facere*. La Istroromâni infinitivul e în plină vigoare.

8. Alături de dezinența *-arăți (-erăți, -urăți, -irăți)* la persoana a doua din pluralul aoristului *(cântarăți, ziserăți, băturăți, auzirăți)*,

www.dacoromanica.ro

apare dezinența *-at (-et, -ut, -it)* la Aromâni, în textele noastre vechi (*voi cântatu, zisetu, bătutu, auzitu*) și până azi *-arăt* la Moți *(cântarăt, făcurăt)*.

Toate aceste inovații sunt străromâne, căci fiecare se găsește în toate sau în cele mai multe dialecte și nu e probabil să se fi ivit în fiecare dialect în mod independent, după ce contactul între cele patru grupuri de Români încetase. Ele nu apucaseră însă să se generalizeze și să devină colective când a intervenit despărțirea Străromânilor. Acolo unde inovația e generală și colectivă — ca palatalizarea labialelor la Aromâni — și mai progresată — ca pluralele cu *ă* în tulpină, de asemenea la Aromâni — ea a găsit un teren mai prielnic, încât a putut înlocui cu totul formele vechi. La Dacoromâni, unde avem posibilitatea să urmărim, în texte vechi, desvoltarea limbii în curs de patru secole, vedem cum inovațiile au câștigat numai treptat terenul. Mai mult decât atât. *Faptul că la Dacoromâni se păstrează în unele regiuni sau chiar în limba literară — ca la Istroromâni — cele mai multe forme vechi (piept ; rid ; eu auz; două vaci, noi dam* la prezent, *eu lăuda, știe* cânta) *e un indiciu că aria dacoromână era încă în epoca străromână cea mai conservatoare, grație poziției ei periferice și izolate. Pe de altă parte, faptul că Străromânii aveau atâtea deosebiri regionale e un indiciu că pe vremea lor limba română se vorbea pe un teritoriu întins.* Se poate prea ușor ca asemenea deosebiri de graiu să fi fost mai numeroase decât le putem observa azi, căci *limba, în evoluția ei, nu produce numai forme nouă, ci și nivelează deosebirile.* Dacă azi Dacoromânii rostesc toți — afară de câțiva indivizi în satul Arieșeni — *tine* și *lână*, am putea crede că rotacismul n'a existat niciodată la noi. Dar textele vechi ne arată că în Nord se rostea mai de mult *tire* și *lâră* (ca la Istroromâni) și că formele v e c h i, cu *n*, s'au generalizat, venind dela Sud, încetul cu încetul și în regiunile de Miază-noapte, reducând aria i n o v a ț i e i rotacismului.

III. Asemănările mari între cele patru dialecte române au făcut pe mulți să creadă că limba străromână era unitară, iar această unitate presupusă i-a făcut să admită o **patrie primitivă** redusă ca întindere, din care poporul român ar fi roit apoi în toate părțile, ca albinele dintr'un stup.

În general suntem aplecați, atunci când urmărim retrospectiv o limbă, să ne închipuim din ce în ce mai mic teritoriul ocupat de

www.dacoromanica.ro

cei ce o vorbeau altădată, cu atât mai mic, cu cât ne apropiem mai mult de origini. E ca şi când stadiul actual ar fi la baza unei piramide, iar originile la creştetul ei. Această imagine se potriveşte la unele popoare, bunăoară la Latini, a căror limbă s'a răspândit dintr'o provincie mică — Latiul — asupra Italiei întregi şi a cucerit apoi marele Imperiu. Dar istoria ne arată şi popoare cucerite şi limbi dispărute pe o mare întindere. Aceasta s'a întâmplat cu aceeaşi limbă latină, pierdută după căderea puterii romane, în multe regiuni, mai ales la periferiile Imperiului.

Străromânii n'au fost cuceritori. Ei erau supravieţuitorii acelor Romani din Sud-Estul european care nu pieriseră în războaiele cu barbarii năvălitori şi nu s'au desnaţionalizat în masele popoarelor tinere aşezate în aceste regiuni. Patria lor primitivă — până la proba contrară — trebue căutată pe amândouă malurile Dunării şi a afluenţilor ei, între Marea Adriatică şi Marea Neagră, pe unde populaţia de limbă latină forma o reţea mai deasă sau mai rară, în diferite epoci.

Cei ce caută « leagănul » sau « vetrele » poporului român în vreo regiune mică, pleacă sau dela imaginea nepotrivită a piramidei, sau dela părerea greşită despre unitatea linguistică a Străromânilor. Ei mai comit şi greşeala că cumpănesc împrejurările din Sud-Estul european cu cântarul întrebuinţat în Europa de Vest. Cel ce vrea să aplice şi la noi metodele ce s'au dovedit bune în Apus, fără să ţină seama că pentru împrejurările specifice din Sud-Estul european trebue create uneori instrumente nouă de cercetare, este ameninţat să apuce pe căi greşite. Căci faţă de o problemă atât de grea, cum e cea a patriei primitive a Românilor, cele câteva date istorice ce ni s'au păstrat, susceptibile mai adesea de mai multe interpretări, nu pot singure să aducă lumină. La noi e necesar ca o fantezie disciplinată de critică să găsească analogii, să întreprindă incursii în ştiinţele auxiliare, spre a umplea lacunele şi să facă legăturile necesare între ştirile păstrate întâmplător, incomplete, răsleţe şi prea distanţate una de alta.

Aceste analogii nu trebue căutate prea departe, nici la popoare cu o structură politică şi socială fundamental deosebită de a noastră; ele vor fi găsite în nemijlocită apropiere prin intuiţia pe care ţi-o dă contactul zilnic şi observarea atentă a neamului din care faci parte. *Aceasta e adevărat mai ales la Români, care continuă să trăiască, la sate, şi în zilele noastre, în marea lor majoritate, în împrejurări ce*

www.dacoromanica.ro

nu se deosebesc mult de traiul pe care-l duceau în cele mai îndepărtate vremuri. Distanța de timp în cadrul aceluiași element etnic trebue să ne împiedece mai puțin să găsim analogii în nemijlocita noastră apropiere, decât depărtarea geografică și stările cu totul deosebite din Europa apuseană, chiar în cea de acum o mie de ani.

Sunt popoare care locuesc țări uriașe — cum e poporul rusesc — cu o limbă aproape omogenă; sunt iarăși alte popoare, cum e bunăoară cel italian, care, într'o țară incomparabil mai mică, au o mulțime de dialecte diferite unul de altul. Nici înălțimea munților Urali, nici lățimea râului Volga nu împiedecă pe Rusul din Siberia să se înțeleagă fără greutate cu cel dela Moscova. Distanțele, precum am spus, nu erau la un popor atât de puțin diferențiat din punct de vedere social și în continuă mobilitate, ca al nostru, o piedecă pentru ca inovațiile de limbă să se propage și pentru ca graiul să fie mereu nivelat.

Că Românii au locuit un teritoriu extins, care în Sud se întindea până unde crește *smochinul* și *castanul*, încălecând Dunărea, al cărei *țărm* era într'o vreme « hotar » de țară, și se întindea în regiunile cu terenuri petrolifere și băi de aur din Carpații, unde păsteau turmele de *bouri*, am arătat mai înainte (§ 109). Departe, la miază-zi, numele vechiului oraș *Salona* (pentru Thessalonike) e numit de Aromâni *Sărună;* desvoltarea aceasta, în consonanță cu legile fonologice ale limbii române, dovedește că strămoșii de-ai Aromânilor de azi au locuit din vechime prin apropiere. Th. Capidan a arătat că și numirile topice aromânești *Băiasa* și *Lăsun* continuă forme grecești cu fonetism vechiu. *Dunărea* păstrează și ea, în gura Românilor, o formă autohtonă, iar *Crișul* s'a desvoltat de-a-dreptul din numirea veche *Crisius*.

Un număr mare de coincidențe albano-române de dată veche ne fac să credem că o parte din strămoșii noștri ajungeau, în Vest, până aproape de Albanezi (care, la rândul lor, se întindeau mai spre Est decât astăzi). Spre aceste regiuni vestice ne duc pe de o parte cuvinte ca *mânz*, *țap*, *baltă*, despre care a mai fost vorba mai sus (§ 93), pe de altă parte unele expresii ca *a făgădui marea cu sarea*, pentru care cele mai multe popoare întrebuințează expresia « a făgădui munți de aur » (lat. *montes auri policeri*, franc. *promettre des montagnes d'or*, span. *prometer montes de oro*, germ. *goldene Berge versprechen*, rus. *suliti zolotyja gory*...). Cum în România actuală

www.dacoromanica.ro

marea e departe, dar sarea se găseşte la tot pasul, o asemenea locuţiune nu se putea naşte. Dimpotrivă, geneza ei e explicabilă în Nord-Vestul Peninsulei Balcanice, unde sarea, extrasă din Marea Adriatică, e un obiect greu de procurat şi preţios ca aurul. — O inovaţie care ne-a venit dela Apus, încă în vremuri foarte vechi, pe când contactul cu Italia nord-estică nu era cu totul întrerupt, este participiul *fost*. După *postum* = *positum*, participiul dela *ponere*, s'a născut în regiunile nord-estice ale Italiei o serie întreagă de participii în *-sto* (mai întâi *mosto* = *movesto*, opusul lui *posto*, apoi şi *piovesto* şi *piovosto*, *savesto*, *volesto*, *podesto*, *avesto*, ş. a.). Un val din această inovaţie a trecut şi la noi, unde, după *post* (păstrat în *adăpost*), s'a orientat *fost*, noul participiu dela «a fi». Această formă nouă a trecut dela Românii Apuseni la Dacoromâni şi la strămoşii Meglenoromânilor, dar nu s'a mai putut răspândi până la strămoşii Aromânilor, care nu au nicio urmă de *fost* în dialectul lor. (Cf. revista *Balcania*, 1938, p. 23). — Tot spre Apus ne conduce, precum a arătat TH. CAPIDAN, şi reflexul *un* pentru nazala veche-slavă ѫ, ca în sârbeşte, în cuvinte ca *scump*, *muncă*.

Dimpotrivă reflexul *ăn (în)* pentru aceeaşi nazală — ca în *pândă*... — e ceva caracteristic limbii bulgare. Tot bulgăresc e reflexul *şt* şi *jd* în împrumuturi ca *peşteră*, *grajd*.

Din cauza acestor coincidenţe cu Albanezii şi vechii Iliri, cu Sârbii şi cu Bulgarii, învăţaţii care căutau leagănul Românilor, l-au localizat în Nordul Peninsulei Balcanice, când mai spre Apus, când mai spre Răsărit. Unii au crezut chiar că pot stabili mai de aproape extinderea geografică a acestei patrii primitive a Românilor. Astfel, într'o lucrare recentă, M. FRIEDWAGNER (*Über die Sprache und Heimat der Rumänen*, în *Zeitschr. f. rom. Phil.*, LIV, p. 665), crede — de acord cu TOMASCHEK, JIREČEK şi WEIGAND — că «vatra», din care a iradiat limba română, era în Dacia nova, punctul de unire al Moesiei inferioare şi superioare şi al Dardaniei, unde o vieaţă romană mai era posibilă în veacul al VI-lea d. Hr. şi unde puteau pătrunde în româneşte elemente vechi albaneze. Cum se face însă — ne întrebăm cu drept cuvânt — că în această regiune niciun nume topic latin nu s'a păstrat cu fonetismul român?

Dacă în Răsărit ar fi existat, ca în Apus, o coeziune provincială, cu oraşe în jurul cărora să se grupeze interesele populaţiei din împrejurimi, am avea, după toată probabilitatea, şi în Sud-Estul euro-

www.dacoromanica.ro

pean mai multe limbi romanice. Dacă Dacia nova, cu centrul mitropolitan dela Scupi, ar fi fost celula din care să răsară un nou popor romanic, atunci noi n'am purta — precum a observat cu drept cuvânt V. PÂRVAN (*Contribuții epigrafice*, p. 92) — numele vag și nelegat de nicio noțiune geografică de *Români*, ci ne-am numi cu un cuvânt derivat dela Moesia, Dacia (Aureliană) sau Dardania, precum frații noștri din Apus se numesc Italieni, Spanioli sau Francezi. Faptul că între toate popoarele romanice numai noi păstrăm numirea de *Romani* — pus în opoziție cu numirile popoarelor barbare — și că cei de alt graiu ne distingeau cu numirea tot atât de generală de *Vlahi*, e și el o dovadă, că stările dela noi erau altele decât în Apus și deci altul trebue să fie și punctul nostru de vedere când voim să le elucidăm.

112. Se pare deci că *patria primitivă a Românilor era* pe un teritoriu întins, *de-a dreapta și de-a stânga Dunării*. În zadar vom căuta «leagănul» Românilor, în zadar vom căuta să ghicim vetrele în jurul cărora s'a închegat poporul nostru; istoria nu le numește, iar linguistica ne indică numai nuclee din care au pornit anumite inovații de limbă. Speculațiuni de ordin linguistic ne permit să distingem, pentru epoca străromână, numai următoarele grupuri mari de Români:

Cel dintâiu grup e al **Românilor Răsăriteni,** din care derivă Aromânii și Meglenoromânii. Cele două trăsături caracteristice în fonetismul acestui grup e redarea velarelor înainte de *e* și *i* prin *ț* și *dz* (devenit *z* la Megleniți): *țer* «cer» și *(d)zer* «ger», palatalizarea lui *n* înaintea dezinenței *i*: *buń* «buni», *(a)duń* «aduni» și păstrarea lui *n* în *(u)nă* «o» și *grăn (grọn)* «grâu».

Cei ce s'au desprins mai întâi din acest grup, emigrând spre Sud, au fost Aromânii. Tradiția păstrată de KEKAUMENOS (în secolul al XI-lea) vorbește de o asemenea dislocare pornită dela Nord, din regiunile dunărene, spre Sud. Ruperea strămoșilor Aromânilor actuali de restul Românilor trebue să fie anterioară secolului al X-lea, căci documentele istorice ne arată că elementul românesc era, după acea epocă, numeros în regiunile de Miază-zi ale Peninsulei Balcanice, pe unde se găsește și astăzi. La 1065 s'a răsculat Niculiță contra stăpânirii bizantine în Tesalia. Începând cu secolul al XII-lea amintirile istorice se înmulțesc. După cum presupune TH. CAPIDAN,

www.dacoromanica.ro

această scurgere spre Miază-zi s'a făcut în regiuni unde existau din vremuri mai vechi aşezări de păstori români, prin apropiere de *Sărună* (Salonic), *Băiasa* şi *Lăsun* şi în Peninsula Calcidică, unde sunt atestaţi în secolul al VII-lea — precum a relevat mai întâi Tomaschek — βλαχορηχῖνοι, adică Vlahii de lângă râul Ῥήχιος.

Strămoşii Meglenitilor au continuat să conlocuiască cu ceilalţi Străromâni şi după exodul Aromânilor. Astfel se explică la ei acele inovaţii de limbă, pe care le au în comun cu Istroromânii şi mai ales cu Dacoromânii şi care lipsesc Aromânilor. Se crede că în drumul lor spre Meglenia, ei au locuit o vreme în munţii Rodope, împreună cu Bulgarii, dela care au învăţat rostirea *ǫ* pentru *ă* accentuat.

A doua ramură de Străromâni e cea a **Românilor Apuseni** în Iugoslavia de Miază-noapte (din care n'a mai rămas decât grupul care emigrase în Istria, Istroromânii). Aceştia formau la început un singur grup împreună cu **Dacoromânii**. Limba acestor Străromâni, aşezaţi pe ţărmul drept şi stâng al Dunării, se caracteriza prin rotacismul (parţial la Dacoromâni) lui *n* intervocalic şi prin dispariţia lui *n* în *una* > *o*, *granum* > *grâu* (istrorom. *o* şi *grăv*), prin redarea velarelor înainte de *e* şi *i* prin *ĉ* şi *ĝ* (în gura Istroromânilor, care nu pot rosti pe *ş* şi *j*, acestea au devenit mai târziu, *ţ* şi *z*) şi prin câteva albanezisme comune cu dialectul tosc. Numărul inovaţiilor pe care Istroromânii le au în comun cu Dacoromânii — şi care lipsesc şi Aromânilor şi Meglenitilor — este mare.

Abia după ce contactul între Românii Apuseni şi Dacoromâni a încetat — înainte de aşezarea Ungurilor printre Români — acest grup s'a diferenţiat în Dacoromâni şi Istroromâni.

II. Vecinii

113. Soarta ne-a aşezat într'o regiune atât de frumoasă şi de bogată, încât nu puteam să rămânem singuri. Din vremuri străvechi şi până în zilele noastre neamuri de toate soiurile s'au oploşit printre noi; pe de altă parte neastâmpărul nostru ne-a dus prin părţi locuite de popoare străine. Acest îndelungat contact cu **vecinii** şi simbioza cu alte neamuri au lăsat urme adânci în limba noastră. Unele din aceste urme ne-au ajutat chiar, după cum am arătat, să ne lămurim asupra epocei străromâne şi a patriei noastre primitive.

www.dacoromanica.ro

Din vechime, pe când strămoşii noştri vorbeau încă limba traco-geto-dacică, au venit dela răsărit şi s'au aşezat printre ei popoare străine ca **Sciţii** — Mongoli nomazi conduşi de triburi iranice — **Sarmaţii** şi **Agatirşii** iranici, iar dinspre Miază-noapte **Celţii**. Mai târziu — după ce populaţia autohtonă se romanizase — a continuat scurgerea popoarelor iranice şi celtice, ca Alanii, Iazigii şi Bastarnii. O. DENSUSIANU (*Irano-Romanica*, în *Grai şi suflet*, I, 39—71 şi 235—250) a crezut că poate descoperi câteva urme iranice în vocabularul nostru, dar etimologiile lui n'au fost admise de linguişti. Câteva din râurile noastre au fost numite, pe cât se pare, de neamuri iranice. Astfel *Nistrul*, *Prutul* şi, poate, şi *Oltul*. Cât despre *Dunăre*, numele acestui râu pare să conţină o tulpină iranică, căreia Dacii i-au adăugat o terminaţie din limba lor.

Dela **Cimerieni** — care s'au coborît prin secolul al VIII-lea î. d. Chr. din locuinţele lor primitive de pe ţărmurile nordice ale Mării Negre către Sud-Vest şi au ajuns apoi în Tracia şi în Asia-Mică — am avea, după N. JOKL (*Indogermanische Forschungen*, 44, 13—70) — cuvântul *argea*. Cu cuvântul cimerian era înrudit vechiul macedonian *argella* (ἄργιλλα = κατάγειος οἰκία, Ephoros la Strabo 5, 244), care s'a păstrat în albanezul *ragalj*, *ragalja* «colibă» (*Rgalje* şi în toponimie).

Se pare că şi Celţii au lăsat urme în vocabularul nostru. De *ğep*, *žip*, *žup*, care într'o regiune întinsă a Alpilor însemnează Rhododendron ferrugineum şi hirsutum şi e de origine celtică (cf. galic *jupikellos* = jneapăn), nu pot fi despărţiţi *jepii* noştri (cf. DR. V 799). Cuvinte celtice, precum *cambare*, *cambia*, *camisia*, *carrum (cămaşă*, *car*, *agâmba*, *schimba)* ş. a. ne-au venit prin Latini, dar n'au mai pătruns până la noi *camminus* (ital. *cammino*, fr. *chemin*, sp. *camino*), *leuca* (fr. *lieue*), *alauda* «ciocârlie», etc.

Şi dela popoarele năvălitoare de mai târziu avem câteva reminiscenţe în limbă. P. SKOK a arătat în *Yužni Sloveni i turski narodi*, p. 15 (publicat în *Yugoslavenski istoriski časopis*, 1936), că *jupân*, cuvânt care se găseşte subt forma *župan* şi *žup* la Slavii occidentali sudici şi la cei nordici, fără să poată fi explicat cu mijloace slave, este, după toată probabilitatea, de origine **avară**. Astfel s'ar explica fonetismul lui vechiu în româneşte (rostirea dialectală cu *ĝ*, rotacismul şi prefacerea lui *an* în *ân*), pe care nu l-ar putea avea dacă ar fi împrumutat dela Slavi. Nu e exclus ca şi cuvântul *scrum* să fie

www.dacoromanica.ro

de origine avară, precum a presupus TH. CAPIDAN (DR. II, 458). Cuvântul acesta se găseşte la Turci *(kurum)*, la Unguri *(korom)* şi e atestat şi la Cumani *(kurum)* şi se pare că a fost împrumutat de noi în epocă străromână, precum indică faptul că îl au şi Aromânii şi Megleniţii, cu acelaşi *s* protetic, care apare şi la Albanezi *(shkrump)*. Dimpotrivă, cuvântul *cătun*, pe care K. TREIMER (*Slavia* III, 450), îl credea împrumutat dela Avari sau Protobulgari, este probabil, ca şi alb. *katund*, o moştenire autohtonă.

114. Dacă nu venea cucerirea romană, poporul trac (împreună cu Geţii şi Dacii) ar fi rămas în sfera influenţei greceşti. Totuşi, la grecizarea Tracilor nu s'ar fi ajuns, căci pentru Greci patria şi raza de activitate era marea, nu uscatul. În ochii lor continentul era numai un teren de exploatat, pe care n'aveau dorinţa să-l cucerească. De aceea expansiunea lor se limita la o fâşie îngustă de litoral. Nici Ligurii din Italia, nici Galii din Sudul Franţei şi de sigur nici Geţii din Dobrogea n'au fost ispitiţi să-şi părăsească limba maternă spre a o primi pe cea greacă. De aceea nu putem fi de părerea lui K. SANDFELD, că « balcanismele » noastre din morfologie şi sintaxă şi ale popoarelor vecine ar fi mai ales o urmare a influenţei greceşti. Grecii n'au pătruns masiv în interiorul Peninsulei Balcanice. (Tot astfel vedem că nici în graiul din jurul Marsiliei nu se găsesc decât câteva elemente lexicale de origine grecească).

Cu atât mai importantă a fost influenţa grecească asupra vocabularului. Ea a fost mai mare în Imperiul roman de Est decât aiurea, fiindcă Grecii au fost în partea aceasta a Europei elementul cultural dominant, iar dela secolul al VI-lea înainte limba lor a pătruns în locul celei latine, în administraţie, armată şi biserică. Aceste grecisme, intrate în latina vulgară dela cursul inferior al Dunării, au în româneşte fonetismul vechiu al elementelor latine: *amăgi* (din μαγεύω) şi *urgie* (din ὀργή) prefac pe *g* în *ĝ* ca în *fugi* (din lat. *fugire*); *mărgea* — atestat în CGL. II, 353, 36 subt forma *margella* — mai are şi fonetismul lui *stea* (din lat. *stella*); *mângâiu* (din μαγγανεύω) şi *spân* (din σπανός) au *ân* din *an*, ca la *lâna* (din lat. *lana*); arom. *stur* « stâlp » (cu urme şi în dialectul dacoromân; din gr. στῦλος) şi *Nicoară* (din Νικόλας) au pe *l* intervocalic trecut la *r*, ca în *moară* (din lat. *mola*); *cuteza* — atestat în CGL. V, 438, 32 subt forma *cottizare*, — *azimă* (din ἄζυμος « nefermentat ») şi *zeamă* (din

www.dacoromanica.ro

ζέμα) au rostirea regională cu *dz*, ca în elementele latine *(dzi, dzic)*..., etc.

Aceste și alte asemenea grecisme sunt necunoscute celorlalte limbi romanice. Excepție fac regiunile care au suferit o influență grecească, cum e Sicilia și o parte a Italiei de miază-zi, unde au existat colonii de Greci (păstrate în parte până azi) apoi litoralul venețian, genovez și sard, și bine înțeles Albania. Astfel lui *amăgi* îi corespunde *ammagari* în Sicilia, *ammajare* în Sardinia; lui *broatec* (din grec. βρόθακος): *vrotacu* în Sicilia și *bretëk* la Albanezi; lui *căsca* (din grec. χάσκω): *cascare* în Sardinia; lui *cuteza*: *scotezar* în Veneția, *kutisa* în Rovigno și Dignano, *scuttia* în Aquilea, *kudzonj* la Albanezi; lui *mic* (grec. μικ(κ)ός): *mikku* în Italia de Sud; lui *spân* (σπανός): *spano* în Sicilia, *spërk* la Albanezi; lui *azimă* îi corespunde *áyimo* în Calabria, *azme* în Veneția, *angyimu* în Corsica și *asmo* în Portugalia; lui *cadă* (grec. κάδος, cuvântul latin fiind *situla*): *catu* în Calabria și *katę* în Abruzzi, etc.

Cu atât mai remarcabilă e lipsa la noi a unor cuvinte de origine grecească, ca *butyrum* « unt » (ital. *burro*, fr. *beure*, etc., chiar și germ. *Butter*) sau *colaphus* « lovitură » (ital. *colpo*, fr. *coup*, etc.), care au ajuns, în Apus, la o mare răspândire.

Firește că existența unui grecism și în Italia și în Sardinia nu e totdeauna o dovadă a vechimii lui la Români. În dialectul genovez și la Sarzi a intrat cuvântul τὰ μοῦτρα (pluralul lui μοῦτρον), dar extensiunea geografică a lui *mutră* al nostru (necunoscut în Ardeal) îl arată a fi un împrumut relativ recent, din neogrecește.

Chiar în românește unele cuvinte grecești au intrat în limbă în mai multe rânduri. Astfel σχῆμα, -ατος a pătruns într'o epocă veche în latina populară de Est și s'a păstrat în *ștemăt(ă)* al nostru (cf. DR. V, 413); mai târziu, neogrecescul σχῆμα a mai fost împrumutat odată, prin mijlocire slavă, subt forma *schimă* (călugărească), iar în vremuri recente l-am primit ca neologism subt forma *schemă*.

Fonetismul cuvintelor de origine grecească ne dă unele indicații asupra vremii când acestea au intrat în limba noastră. În privința aceasta elementul grecesc trebue supus însă unui studiu nou, căci anumite contraziceri se cer lămurite. Astfel *υ* grecesc apare în cele mai vechi cuvinte ca *u* (μάρτυρος > *martur*, πάπυρος > *papură*, στῦλος > *stur*), iar *φ* ca *p* (φάλαγξ > *părângă*, στέριφος > *sterp*;

www.dacoromanica.ro

proaspăt < πρόσφατος poate să aibă *p* prin asimilare faţă de *p* precedent). Cu toate acestea, *trufie* < gr. τρυφὴ are *u* din υ, dar *f* din *φ*; tot *f* are şi *farmec* (< φάρμακον), împrumut vechiu şi el, precum arată *e* pentru *a* (ca în *ceteră* < *cithera* = *cithara*).

Reflexul *i̯u* în loc de v trebue să dateze din vremea când acest sunet avea încă valoarea de *ü*; vechimea acestei rostiri se cunoaşte şi din faptul că *i̯* din *i̯u* < υ preface pe *c* în *ĉ* şi pe *g* în *ĝ* (*j*), ca şi *i̯* în cuvintele de origine latină, înainte de *u* şi *o* accentuaţi: *ciul* < κυλλός, *ciumă* < κῦμα, *ciutură* < **cytola* (din κότυλος, κοτύλη), *jur* < γῦρος, ca în lat. **pecĭolus* > *picior*, *deorsum* > *jos*. Neclar e şi *sălămâzdră*, din **sălămânzdră* (cu al doilea *n* dispărut prin disimilare) < gr. σαλαμάνδρα. Prefacerea lui *an* în *ân* dovedeşte vechimea acestui împrumut; redarea lui δ prin *z* (*zd*) presupune rostirea, relativ târzie, ca fricativă a acestui sunet.

Când un cuvânt grecesc se găseşte la Dacoromâni şi la Aromâni, nu trebue să fie străvechiu, precum am arătat mai sus (§ 109). Dar existenţa unui asemenea cuvânt şi la Istroromâni, e un indiciu că a fost împrumutat în epocă străromână. Acesta e cazul lui *frică* (arom., megl. *frică*, istrorom. *frikę*) din φρίκη «fior, spaimă», pătruns şi la Albanezi (*frikë*) cu acelaşi sens ca în româneşte. În schimb altele, ca *livadă* (arom. *livaðe*, megl. *livădişti*, istrorom. *livadę*) pot fi la Aromâni împrumuturi din neogreceşte (λιβάδι), iar în celelalte dialecte să fi pătruns prin mijlocire slavă (bulg., sârb. *livada*). Tot Slavii de Sud (bulg., sârb. *koliba*, din grecește καλύβη) ne-au mijlocit pe *colibă*, pe care l-au împrumutat dela noi Ungurii (*kol(y)iba*), Cehii, Slovacii, Polonii (*koliba*) şi Rutenii *kolyba* «colibă de ciobani», deci termen păstoresc). Şi pe *pită* (cu rostirea regională (*p*)*k'ită*), care în multe părţi a înlocuit pe «pâne», s'ar putea să-l avem dela Bulgari sau Sârbi, al căror *pita*, este un împrumut din grecescul πίττα, cuvânt răspândit şi la Albanezi, la Engadini şi în Italia de Sud. De asemenea greco-slav e *mirosi* (arom. *aṁurdzescu*) = grec. μυρόω (ἐμυρωσα), bulg. *mirosati*; *camătă* = grec. κάματος, paleosl. *kamata*; *cărămidă* = m.-grec. κεραμίδα, paleosl. *keramida*; *drum* = grec. δρόμος, bulg., sârb., alb. *drum*; *ieftin* = grec. εὐθηνός bulg., sârb. *jevtin*, ş. a. Slavii ne-au transmis în deosebi un număr mare de termeni bisericeşti de origine greacă: *aghiasmă* (ἁγίασμα), (*a*)*naforă* (ἀναφορά), *arhanghel* (ἀρχάγγελος), deosebit ca fonetism de vechiul *înger* < lat. *angelus* < gr. ἄγγελος), etc.

www.dacoromanica.ro

De origine grecească — și răspândite și în limbile balcanice — sunt câteva desvoltări semantice ale unor cuvinte în legătură cu biserica ortodoxă, dincoace și dincolo de Dunăre, precum: *cununa* (στεφανόνω), *săptămâna mare* și *săptămâna brânzii* (ἡ μεγάλη ἑβδομάς și ἡ τυρινή), apoi: *frați de cruce* (σταυραδελφοί), *copil de suflet* (ψυχουιός), *mulțam* (din *la mulți ani*, 'σ πολλὰ ἔτη), etc.

Relativ vechi, datând din epoca bizantină, sunt cuvintele de origine grecească cunoscute pe întreg teritoriul dacoromân și uneori și la Aromâni, precum: *folos* (ὄφελος), atestat în cele mai vechi texte, *lipsi*, arom. *lipsescu* (λείπω, ἔλειψα), *părăsi* (παρεάω, παρείασα), *prisos* (περισσός), *sosi* (σώνω, aor. ἔσωσα), *cort* (κόρτη < lat. *cohors -tis*, la origine termen militar împrumutat de Greci dela Romani, etc. Dela Români cuvântul a trecut la Unguri *kort* și *kortuj*).

În opoziție cu asemenea cuvinte, generale la Dacoromâni, sunt împrumuturile neogrecești din vechiul Regat, făcute în număr mare mai ales în epoca fanariotă. Multe din ele se găsesc răspândite și prin limbile balcanice, astfel: *argat* (ἀργάτης), *crevat* (κρεββάτι), etc. Verbele apar mai ales cu tulpina aoristului, ca și la Iugoslavi: *chivernisi* < κυβερνῶ, aor. ἐκυβέρνησα. O asemenea înfățișare o au și unele neologisme de origine neo-latină, aduse la noi de Greci: *curarisi*, etc. Unele din aceste împrumuturi neogrecești au trecut și munții, astfel termeni comerciali ca *stafidă* (σταφίδα), etc., sau cuvinte în legătură cu moda, precum *chindisi* (gr. κεντῶ, κεντίζω).

Cu mult mai mare a fost influența neo-grecească asupra dialectului aromânesc, mai ales asupra celui de Sud. Ea nu se restrânge la vocabular, ci se manifestă și în fonologie. Sunetele γ, δ, θ, le-au învățat Aromânii sudici dela Greci; prefacerea lui *nc*, *nt* și *mp* în *ng*, *nd* și *mb* e imitată după Greci; sincoparea în măsură atât de mare la Aromânii din Pind are aceleași proporții ca la Greci; grecească e și dezinența *-adz* a pluralului (pe care o au și Megleniți), apoi câteva sufixe, ca *-ismă* ș. a.

Această influență a început de timpuriu la Aromânii trăitori printre Greci. Th. Capidan a arătat că unii termeni privitori la jocul cu arșice în graiul ciobanilor din Pind au un fonetism vechiu, astfel *vășcl'e* < βασιλεύς «împărat», cu $\beta = v$, dar cu *sl* > *scl'* ca în elementele vechi și în *șchiau* din bizantinul σκλάβος (din *Slavus*), sau *nip* din *un ip* < ἵππος, cuvânt dispărut de mult în înțelesul de

www.dacoromanica.ro

« cal » din greceşte (fiind înlocuit în neogreceşte prin ἄλογον) sau *curlă* din κύριλλος, cu desvoltarea lui *kiú* în *cú* ca în cuvintele vechi.

Influenţa grecească a fost neînsemnată la Megleniţi. După TH. CAPIDAN (MR. I, 84—85) grecismele ce se găsesc la ei se întâlnesc şi în celelalte limbi balcanice (de ex. *cămilă, aguridă, dăsagi...*). Megleniţii le-au primit prin Bulgari (de ex. *avlie* « curte », *călămar, căţie, mistrie*, etc.) sau prin Aromâni (de ex. *călises* « invit », *pezâ* « bătaie de joc », *stifă* « grămadă », etc.).

La Istroromâni nu se găseşte, afară de *frikę*, niciun cuvânt medio- sau neo-grecesc.

Fireşte că şi Românii au dat Grecilor cuvinte. Mai ales termeni care privesc păstoritul, meseria în care Românii le sunt superiori, dar şi alţii, ca κριπιτοῦρα « crăpături în caldarâmul de piatră » din arom. *cripitură*, κοκῶνα şi κοκωνίτζα, împrumutate de Grecii care trăiau în Principate, κοῦρκα şi κουρκάνος, ş. a. O listă a lor — care se poate mări — a dat G. MURNU în *Rumänische Lehnwörter im Neugriechischen* (1902).

Numeroase sunt şi relictele româneşti mai ales la Aromânii grecizaţi, ca Sărăcăcianii.

Un *studiu asupra elementului grec ante-fanariot în limba română* a publicat G. MURNU în 1894, iar *Elementul grec în dialectul aromân* l-a studiat C. GEAGEA (1932). L. GÁLDI în lucrarea sa recentă *Les mots d'origine néo-grecque en roumain à l'époque des Phanariotes* (1939) a făcut o serie de constatări interesante asupra acestor împrumuturi.

Când mânăstirile noastre începură să fie oferite marilor mânăstiri dela Muntele Atos, ele *se închinau*; în sec. al XVIII-lea se *afieroseau* (n.-grec. ἀφιερώνω). Numeroase erau cuvintele neogreceşti în legătură cu biserica ortodoxă, precum: *antologion* (ἀνθολόγιον), *chiriacodromion* (κυριακοδρόμιον), *pronie* (πρόνοια), etc. care se adăogau la grecismele mai vechi, ca: *aghiasmă, icoană*, etc., venite prin mijlocire slavă. Terminologia politică şi administrativă e săracă în împrumuturi greceşti în comparaţie cu cea de origine turcească; mai ales cuvintele care numesc abuzurile administraţiei (ca *arghirofilia* ş. a.) sunt neogreceşti. În ierarhia socială se distinge *protipendada* (πρώτη πεντάδα), însemnată în *arhondologhie*, cartea feţelor *simandicoase*. Vieaţa familiară a dat câţiva termeni mai mult glumeţi sau chiar injurioşi, precum *babacă* (μπαμπάκας), *ţaţă* (τσάτσα) sau *mandracucă* (μαντρακοῦκα), care avea să fie înlocuit de franţuzismul « metresă ». Jocul de cărţi l-am învăţat dela Greci, precum arată termenii *cartofor* (χαρτοφόρος), *rigă* (ρήγας), *spatie* (σπαθί), etc. Şcoala fiind grecească, *alfavita* (ἀλφαβήτα), *ipochimen* (ὑποκείμενον), *ptimă* (πόϊημα), etc. au fost precursorii lui « abecedar », « subiect », « poezie », etc. Dela medicii greci ne-au rămas *flegmă* (φλέγμα), *dropică* (ὑδρωπικία), *nevricale* (νευρικά), *lăhuză* (λεχοῦσα), *mamoş*

www.dacoromanica.ro

(μάμμος) ş. a. Moda ne-a dat *fiongul* (φιόγκος), *funda* (φοῦντα), *calţaveta* (καλτζοδέτα), *stamba* (στάμπα, din ital. *stampa*), etc. Marinarii noştri au învăţat dela Neogreci termeni ca *bandieră* (μπαντιέρα din it. bandiera), *navlu* (< ναῦλον), *fundarisi* « a arunca ancora » (φουντάρω) ş. a.

Cele mai multe din cuvintele de origine neogreacă aveau, chiar în epoca fanariotă, o circulaţie foarte redusă, fiind întrebuinţate numai în anumite cercuri ale societăţii. Dintre multele neogrecisme cuprinse în « lexicul » dela sfârşitul cărţii lui GÁLDI, autorul nu mai găseşte în limba actuală decât 150, dintre care aproape jumătate sunt necunoscute celor mai mulţi Români de azi. Tot atât de efemere erau cele mai multe românisme pătrunse în limba neogreacă în sec. al XVIII-lea, precum ἀδεβερίντζα, βάμμα, βάτρα, βεκίλος, βόρνικος, γκραδινάρις, δομνίζα, μουσία « moşie », ὀγζαρίτον « oierit », etc., citate la p. 18—19 în cartea lui GÁLDI, care mai dă, după SANDFELD, următoarea frază dintr'un document grecesc din 1789: ξεπεύτετε ἡ ῥασούρα τοῦ ἄρχοντος 'Αρμάσι 'Αλέξι, ἀπὸ τὴν σούμμαν τοῦ χαρατζίου, τὸ μερτικὸν του, adică « se scoate *răsura* dumisale *Armaşului* Alexe din *suma haraciului*, *merticul* lui ».

115. Asupra marei asemănări pe care limba română o are cu cea albaneză a atras mai întâi atenţia B. KOPITAR, în 1829. FR. MIKLOSICH a fost cel care dând o listă de cuvinte comune acestor două limbi, a insistat asupra însemnatelor coincidenţe albano-române de ordin fonologic, morfologic şi sintactic, dintre care unele se găsesc şi la Bulgari, Neogreci şi Sârbi. Listele acestora au fost completate, arătându-se şi izbitoarele coincidenţe semantice şi frazeologice, de H. SCHUCHARDT, B. P. HASDEU, S. PUŞCARIU, P. PAPAHAGI, A. PHILIPPIDE, A. ROSETTI şi mai ales G. MEYER, K. SANDFELD, K. TREIMER, G. WEIGAND şi TH. CAPIDAN.

Părerile acestor învăţaţi — şi ale altora, ca L. SPITZER, N. JOKL, P. SKOK, — asupra raporturilor de înrudire între limba română şi albaneză diferă, după poziţia pe care fiecare din ei o ia în problema substratului, a posibilităţilor de transmitere prin împrumut dela o limbă la alta şi a desvoltării spontane a aceloraşi inovaţii în mai multe limbi. În general, izbiţi de asemănările într'adevăr remarcabile, cei mai mulţi din linguişti au neglijat să cerceteze şi d e o s e b i r i l e ce există între română şi albaneză. O lăudabilă excepţie a făcut W. MEYER-LÜBKE, arătând, în studiul său *Rumänisch, Romanisch, Albanesisch* (1914), cât de mari sunt aceste deosebiri şi dovedind, într'un al doilea studiu, întitulat *Rumänisch und Romanisch* (1930), că unele din « balcanismele » româno-albaneze se găsesc — cel puţin ca tendinţe — şi în limbile romanice.

www.dacoromanica.ro

Dacă examinăm, înainte de toate, coincidenţele lexicale între cele două limbi, vedem, pe lângă unele deosebiri destul de mari, o izbitoare asemănare în tratarea elementului lexical de origine latină. Astfel întâlnim la Albanezi şi la Români — uneori şi la Neogreci şi la Slavii balcanici — o serie de cuvinte latine, obişnuite pe cât se pare, în latinitatea estică, dar pierdute în Apus, unde limbile romanice nu le mai păstrează ca vorbe populare: *consocer* > alb. *krushk* = rom. *cuscru*; *horrere* > alb. *urrenj* = *urî*; *hospitium* > alb. *shtëpi* « casă », rom. *ospăţ*, n.-grec. σπίτι; *imperator* > alb. *mbret* = *împărat*, etc. În cazuri ca alb. *mënoj* = *amâna*, *shpëlanj* = *spăla*, *kurcye* = *cruţa*... trebue să plecăm dela adverbul *ad-mane* şi dela derivatele latine vulgare **experlavare* şi **curtiare*, cu o desvoltare semantică particulară. Specifică româno-albaneză e şi evoluţia de sens în cuvinte ca *mërgonj* = *merge*, *shesh* = *şes*, despre care s'a vorbit mai nainte (§ 89), şi care arată că strămoşii Albanezilor au dus, în împrejurări geografice asemănătoare, acelaşi fel de traiu ca strămoşii noştri. Tot astfel din lat. *palus*, *-udis* « mlaştină » avem noi *pădure* şi Albanezii *pülj*, cu sensul francezului « forêt », o desvoltare semantică care ne duce în regiuni inundabile — probabil, în apropierea Dunării — acoperite cu codri întinşi. Alte cazuri de desvoltări semantice asemănătoare le avem la cuvinte latine ca *orare* « a ruga » > alb. *uronj* = *ura*; *scortea* > alb. *shkorsa* = *scoarţă* (de lână); *status* > alb. *shtat* = *stat* (= statură); *turbare* > alb. *tërbonj* = *turba* (despre câni), etc. Şi la cuvintele de alte origini găsim desvoltări de sens analoage, care şi ele se explică din « mentalitatea » şi « imaginaţia linguistică » comună. Astfel se face confuzie între « stup » şi « albină »; « avut » are sensul de « bogat »; noţiunea de « tare » derivă din cea de « aşa, astfel »; « durerea » se indentifică cu « dorul », etc. Uneori asemenea evoluţii se găsesc şi la Bulgari: « mână mică » pentru « mănuşă », « omuşor » pentru « uvulă », etc. Dintre multele expresii idiomatice comune la Români şi Albanezi citărm numai două: pe *iau peste picior* « batjocoresc » = alb. *marr ndëpë këmbi* şi pe *gură-rea* « bârfitor » = alb. *goj kekj*.

Afară de cuvintele pe care le-am considerat mai nainte (§ 93) ca relicte din graiurile strămoşeşti, avem un număr destul de mare de vorbe care — din diferite consideraţii, mai ales de natură formală — se arată a fi împrumuturi mai nouă. Astfel, păstrarea nealterată a lui *ģ* în *ghionoaie* e un semn că acest cuvânt, deşi e un

www.dacoromanica.ro

împrumut vechiu, căci se găsește și la Aromâni și Megleniți *(ǵon)*, dacă e de origine albaneză (*gjon*, cu înțelesul de « un fel de cucuvaie »), ne-a venit dela Albanezi pe vremea când *ǵ* nu se mai putea preface în *j* (ca în *jumătate* = alb. *ǵümësë*). În *gogă* « sperietoare », din alb. *gogë*, cu același sens, lipsește până și metafonia lui *o* în *oa*. Dacă *noian* este aglutinat din *un *oian*, ar putea fi un împrumut din alb. *ujanë* « ocean » (din *uj* « apă »); *a* netrecut în *î* înainte de *n* e o dovadă că nu este prea vechiu. Formațiunea cuvântului *curmeziș* nu poate fi explicată pe teren românesc; trebue să presupunem deci că alături de *curm*, a existat și un **curmez*, împrumutat din alb. (cf. *kurmzue*). Și alte cuvinte derivate cu sufixul *-ză*, precum *coacăză*, au fost împrumutate, probabil, subt forma aceasta diminutivală, dela Albanezi, deși în dicționarele albaneze nu e înregistrată decât forma simplă *kokjë* « boabă », « fruct ». Pentru *pupăză* găsim, dimpotrivă, atestat *pupë* și *pupëzë*. Un asemenea derivat e și *călbează (gălbează)* = alb. *këljbazë (gëljbazë)*. Cred că și termeni ca *gresie* (= alb. *gëresë*), cu care se *scăpăra* (alb. *shkrep*) mai de mult, când se făcea foc, sunt împrumutați dela Albanezi; de asemenea cuvinte onomatopeice ca *cioc* = alb. *tshok*, sau *ciupi* = alb. *tshupis* « ciugulesc », care ne-a venit însă, probabil, prin mijlocire sârbească (*čupati* « a ciuguli », cf. și ung. *csipni* « a pișca »). Un cuvânt, împrumutat de Albanezi din limba medio-greacă *(μανδραγόρα)*, a fost împrumutat de Români dela Albanezi *(matërgonë > mătrăgună)*.

Mult mai mare e, firește, numărul albanismelor în dialectul aromân, mai ales la Fârșeroți: *bană* « vieață » < alb. *bane* « locuință », *cuă* « coajă de pâne » < *kua*, idem, *dată* « spaimă » < *datë*, cu același sens, etc. În locul lui *zară*, care la noi pare a fi un element authoton, Aromânii au *δală*, împrumut mai nou din alb. *dhallë;* în loc de *ceafă*, care e tot străvechiu, ei au împrumutat dela Albanezi pe *zvercă* = alb. *sverk*, cu același sens.

Megleniții au simțitor mai puține albanezisme. Cele împrumutate într'o epocă mai recentă se găsesc și la Aromâni sau în limbile balcanice, astfel: *cuu̯ă* « coajă » < *kua*, *bibă* « carne » (la origine « carne de rață ») < *bibë* « rață », *daș* « miel de casă » < *dash* « berbece », *poĉ* « urcior » < alb. *potsh*, etc. Interesantă e forma *șăprătcă* « șarpe, năpârcă », care e o contaminare între alb. *nëpërkë* și *șarpe*.

La Istroromâni nu avem albanezisme lexicale, precum ne-am aștepta. Totuși, în afară de rotacismul lui *n*, mai găsim la ei, ca la

www.dacoromanica.ro

Albanezi, prefacerea grupului *nv* în *nm*: *nmeţă* « învăţa », ca alb. *mësoj*, *misă* < *îm* + *visa*.

Avem, pe de altă parte, precum era firesc, şi împrumuturi făcute de Albanezi din limba română. Astfel alb. *gjëndërë* nu poate fi împrumutat din lat. *glandula*, ci precum dovedeşte *r* pentru *l*, din rom. *ghindură* (pe când se rostea *gl'ăndură*). Din cauza lui *u* netrecut la *ü*, alb. *kukutë* nu poate veni din lat. **cucūta* (pentru *cicuta*), ci e împrumutat, ca şi sârbescul *kukuta*, din rom. *cucută*. Între aceste împrumuturi cele mai multe sunt termeni păstoreşti, răspândiţi uneori şi în alte limbi vecine. Unele din aceste cuvinte sunt împrumutate de Albanezi din dialectul aromân. Cuvântul *grur*, *grun* « grâu », care, după P. Skok, e împrumutat din româneşte, dovedeşte însă că Albanezii ne-au cunoscut şi ca agricultori. Iată câteva exemple, scoase din listele publicate de Th. Capidan (DR. IV 467 ş. u., VII, 151 ş. u.): *manar* « miel blând » < arom. *mânar* (< lat. *manuarius*) « miel ţinut pentru îngrăşare la casă, învăţat să se ia după om », împrumutat şi de Neogreci (μανάρι « miel îngrăşat »); *meljorë* « capră nefătată » < *mioară* (dintr'un mai vechiu *mil'oară*), arom. *mil'oară* (< lat. **agnelliola*), împrumutat şi de Neogreci (μυλιόρα « mioară de trei ani »); *skutér* « baciu » < dacor. *scutar* « mai-marele peste ciobani » (lat. *scutarius*); *orë* « demon de sex feminin » < arom. *ori* (din. lat. *horae*, *-arum*; cf. dacorom. *a-şi veni în ori*); *puljkë* « curcă » < *puică* (mai vechiu: *pul'că*, ca la Aromâni şi Megleniţi), trecut şi la Sârbi *(pujka)*, la Ruteni *(pul'ka, pujka)* şi la Unguri *(pujka)*; *kërrutë* « oaie cu coarne mari » < *cornută* (< lat. *cornūta*), împrumutat şi de Ruteni *(kornuta)*, Cehi *(kurnota)*, Sloveni *(kornuta)*, etc. şi care, din cauza lui *u* netrecut la *ü*, nu poate veni, la Albanezi, din cuvântul latin; *kërrigë* « andrea » vine din *cârlig* (de origine necunoscută în româneşte); *bat* « cursă pentru păsări » din arom. *bată* (postverbal dela *a bate*); *tere* « smântână » din *teară*, cu acelaşi sens (< lat. *tela* « pânză »); *mamalingë* din *mămăligă*, un derivat dela *mammă*, cu înţelesul de « mâncare îmbucată dată la copii » (< lat. *mamma* sau *mammella*), cuvânt trecut şi la Bulgari *(mamaliga)*, Sârbi *(mamaljuga)* şi Unguri *(mamaliga)*. Un decalc interesant după rom. *flori*, care la noi e un omonim, derivând din *flores* şi — când însemnează « menstruaţie » — din *fluores*, e alb. *ljulje* « floare » şi « menstruaţie ».

Unele din aceste împrumuturi sunt de dată relativ recentă, ceea ce dovedeşte că simbioza unei părţi a Românilor cu Albanezii —

www.dacoromanica.ro

atestată și istoric în documente sârbești — a fost îndelungată. Astfel alb. *mistrec* și *surbonj*, din rom. *mistreț* și *sorbi*, sunt mai recente decât prefacerea lui *s* în *sh*, terminată în secolul al X-lea. Deducții și mai precise se pot face — precum a arătat N. Jokl (*Revista Filologică*, II, p. 253) — din expresia *me trasë nji lundër* «a trage o luntre», care e împrumutată dela Români după ce Aromânii se despărțiseră de trunchiul comun străromân. Într'adevăr, la Aromâni, participiul dela *trage* e *trapt* și nu *tras*, ca la Dacoromâni, Meglenoromâni și Istroromâni.

Dar coincidențele româno-albaneze nu se restrâng asupra vocabularului și frazeologiei, ci sunt și de natură sintactică și chiar și morfologică și fonologică.

Dintre asemănările fonologice vom exclude mai întâi pe cele care reprezintă în amândouă limbile un stadiu vechiu, cum e păstrarea lui *ŭ* latin, netrecut la *o*, ca în cele mai multe limbi romanice apusene (*fŭrca* > rom. *furcă*, alb. *furkë*), și inovații prea banale, ca prefacerea lui *l'* și *ń* în *ĵ* (*venio* > alb. *vij*, rom. *viu*; *milia* > alb. *mijë*, rom. *mie*) sau desvoltarea destul de frecventă, a lui *v* în *b* după *l* și *r* (*salvare* > alb. *shelboj*, *corvus* > alb. *korp*, cf. rom. *sălbatic*, *corb*). Mai puțin obișnuită e amuțirea lui *b* intervocalic și contragerea celor doi *a* într'unul singur în *caballus* > alb. *kal*, rom. *cal*.

Dacă Aromânii — în special Fărșeroții — prefac, ca Albanezii, pe *rl*, și *rn* în *r̄* (*cară* < *carne*, *fiĉoru* < *fiĉorlu* «ficiorul»), avem a face de sigur cu o rostire împrumutată dela Albanezi. Precum Sașii din Ardeal au învățat dela Români să rostească *cl* în loc de *tl* (G. Kisch), tot astfel Aromânii din Albania rostesc *r̄* în loc de *rl* și *rn*. Și coincidența în închiderea vocalelor neaccentuate (*a* > *ă*, *o* > *u*, *e* > *i*), care se găsește la noi, la Albanezi, la Bulgari și în parte la Neogreci, este, precum am arătat mai sus (§ 45), o lege fonologică care s'a extins peste hotarele unei singure limbi, fără să știm în care din ele trebue căutat punctul de plecare și fără să fim siliți să explicăm geneza acestei rostiri închise prin influența substratului. La Români și la Albanezi asemănarea se extinde și asupra lui *e*, care în poziție neaccentuată se rostește adesea *ă*(*ë*).

Trecerea lui *a* în *ë* o găsim la Albanezi și înainte de consonantă nazală, ca la noi. Pe când însă la ei *a* devine *ë* și înaintea lui *m*, la noi *ă* (*î*) nu apare înainte de *m* neurmat de consonantă sau înainte de nazală dublă. În schimb la noi *ă* — care pe alocuri a evoluat

www.dacoromanica.ro

până la *î* — se găseşte în toate dialectele şi merge paralel cu închiderea lui *e* în *i* şi a lui *o* în *u* în poziţie nazală. La Albanezi, dimpotrivă, *e* nu trece în *i* (decât în cazurile în care el se închisese şi în latina vulgară, adică atunci când după *en* urma o dentală: *parentem* > *parintem*, alb. *print*) şi *o* nu trece în *u*; chiar şi *an* > *ën* e un fenomen restrâns la dialectul tosc (deşi există indicii că ar fi existat, în parte cel puţin, şi la Gheghi). Condiţiile în care *a* s'a prefăcut, înaintea nazalelor, în *ă* în limba română şi în *ë* în cea albaneză sunt prea deosebite ca să credem că avem aface cu un împrumut dintr'o limbă într'alta.

Dimpotrivă, credem că există mai mult decât o coincidenţă întâmplătoare la rotacizarea lui *n* intervocalic şi la prefacerea velarelor urmate de dentale în labiale, probabil şi la palatalizarea labialelor (*pljak* > *pqak* > *qak*, cf. ST. MLADENOV, în *Balkan-Archiv*, I, 43).

În dialectul tosc (*zëri* « vocea » = gheg *zâni*) *n* intervocalic se preface în *r* întocmai şi în aceleaşi condiţii ca în dialectul istroromân (*bine* > *bire*) şi regional şi la Dacoromâni (azi numai în Arieşeni, în Munţii Apuseni; mai de mult pe o întindere teritorială destul de mare), în opoziţie cu dialectul aromân şi meglenoromân, care nu are nicio urmă de rotacism. Se pare deci că această inovaţie de rostire s'a născut într'o regiune în care Românii Apuseni erau în atingere cu strămoşii Toscilor albanezi. Ea n'a putut pătrunde la Gheghi şi nu devenise — precum a arătat N. JOKL — la Albanezi o lege fonologică încheiată pe timpul întâiului contact cu Slavii, căci găsim rotacismul şi în împrumuturi din slavoneşte (slav. *vranŭ* > alb. tosc. *vrërëtë*). La noi, dimpotrivă, împrumuturile dela Slavi, chiar când datează din epoca străromână, cum e *rană*, *hrană* ş. a., nu au rotacism. Dela Românii Apuseni rotacismul s'a extins spre Nord la Dacoromâni, nu însă şi spre Est, la Românii Răsăriteni.

Trecerea velarei în labială înainte de dentală trebue să fie foarte veche, cu începuturi în latinitatea estică, căci n'o găsim numai pretutindeni la Români (*lucta* > *luptă*, *cognatus* > *cumnat*) şi la Albanezi (*coxa* > *kofshë*), ci parţial şi la Veglioţi (*octo* > *guapto*, *coxa* > *copsa*, *lucta* > *luftë*, *cognatus* > *comnut*). Urme pentru *ct* > *ft* şi *gn* > *vn*, *un* găsim şi în regiunile cu substrat etnic grecesc din Italia de Sud (*νυκτερίδυλα > *deftericula*; *agnus*, *lignum* > *aunu*, *livęnę* în Apulia).

În ceea ce priveşte particularităţile morfologice şi sintactice, ele sunt răspândite în mare parte şi în alte limbi balca-

www.dacoromanica.ro

nice », precum am arătat mai sus (§ 92), fără să putem stabili în fiecare caz cu precizie limba dela care au pornit. Totuşi şi în privinţa acestora asemănările româno-albaneze sunt de obiceiu mai mari decât asemănările cu celelalte limbi. Astfel, nu întâlnim la Români şi la Albanezi numai întrebuinţarea enclitică a articolului, ci şi dubla articulare: *miku i mirë* = *prietenul cel bun*, apoi lipsa articolului după prepoziţii *në kal* = *la cal*, întâlnim pe *o* la *o sută*, ca la Albanezi şi alte coincidenţe remarcabile.

Din derivaţie amintim sufixul *-onjë* cu aceleaşi funcţiuni ca *-oaie* românesc şi sufixul *-ză* împrumutat de Români dela Albanezi; el se adaugă şi la elemente latine (*crestează*, *spetează*, etc.).

Cercetate mai de aproape, aceste coincidenţe româno-albaneze — mai ales dacă ne gândim şi la urmele graiurilor autohtone — ne permit să facem unele constatări interesante.

Mai întâi constatăm faptul curios că Aromânilor, care trăiesc şi astăzi printre Albanezi sau în apropierea lor, le lipsesc multe din cuvintele care se găsesc la Dacoromâni şi la Albanezi. Astfel Aromânii nu au pe *mugur*, *cursă*, *pârâu*, *gata*, *ghiuj*, *strepede*, *ceafă*, *bunget*, *ghimpe*, *gresie*, etc., ci zic *bubuk'e*, *bată*, *arâuşor* (sau *trap*), *etimu* (sau *hazâr*), *mbogru*, *yermu di caş*, *nucă* (sau *zvercă*), *arburet*, *sk'in*, *k'atră* (sau *miracune*)... S'ar putea admite, la rigoare, că aceste cuvinte au existat odinioară şi la Aromâni şi s'au pierdut cu timpul. Dar procentul lor e atât de mare — Th. Capidan constată că din 52 de coincidenţe lexicale româno-albaneze 19 lipsesc Aromânilor — încât nu e probabil ca ele să fi dispărut tocmai din graiul Românilor deprinşi să audă în tot cursul veacurilor limba albaneză în contactul cu Albanezii. Precum am arătat în *Convorbiri Literare*, XXXIX, 56 ş. u., între limba albaneză şi dialectul dacoromân nu există numai coincidenţe lexicale, ci şi frazeologice, de ex. alb. *sikur* = *ca (şi) când* (arom. *ca şi cum*); *gjitë shtëpia* = *toată casa* (arom. *iţi casă* sau *cară casă*); *nje vëllanë t-im* = *un frate al meu* (arom. *un frate di a ńei*); *të palatit* = *ai palatului* (arom. *oamińli dit pălate*); *panjohur* = *neştiind* (arom. *fără să şcie*), etc.

Înainte de toate trebue citat însă cazul rotacismului, pentru care nu găsim urme la Aromâni şi la Megleniţi. Remarcabil mai e faptul că dintre cele două dialecte albaneze nu Gheghii, care locuesc în Nordul Albaniei, au rotacismul, ci Toscii, care locuesc azi la Sud de râul Shkump. Dacoromânii mai au şi alte coincidenţe cu dialectul

www.dacoromanica.ro

tosc, iar nu cu cel gheg. Aceasta se explică prin faptul că Toscii au locuit odinioară mai spre Nord decât astăzi. Ei sunt, dintre Albanezi, elementul care s'a mişcat mai mult. Afară de colonia dela Borgo Erizo lângă Zara, care vorbeşte dialectul gheg, toate celelalte colonii albaneze, care se datoresc unor emigrări în Grecia şi în Italia, aparţin grupului tosc.

116. Coincidenţele româno-albaneze au fost aduse în primul rând ca argument pentru originea suddanubiană a Românilor. Astfel P. Skok (*Slavia* 1929, p. 785) crede că identitatea tratării grupului *a* + nazală la Români şi Albanezi şi a lui *cs* şi *ct* la Români, Albanezi şi Veglioţi ne-ar autoriza să aşezăm patria primitivă a acestor trei popoare împreună în cele două Moesii transdanubiene şi, în parte cel puţin, şi în ţinutul iliric. M. Friedwagner (*Über die Sprache und Heimat der Rumänen in ihrer Frühzeit*, 1934, 665) crede că elementul străin, care, adăugat la cel latin, ar fi dat limbii române caracterul ei propriu, a fost limba străveche albaneză şi că această influenţă s'ar fi exercitat în Dardania.

În concepţia aceasta Friedwagner se întâlneşte cu Marius Valkhoff, care într'o lucrare recentă (1932), întitulată *Latijn, Romaans, Roemeens*, admite un **adstrat albanez** pentru latinitatea balcanică, al cărei caracter deosebit nu şi-l explică nici, ca Weigand, din substratul tracic, nici, ca Sandfeld, prin influenţe bizantine.

Mărturisesc că oricât de ademenitoare e această teorie, nu văd niciun fapt sigur care să ne constrângă s'o admitem. Albanezismele noastre şi coincidenţele linguistice cu Albanezii dovedesc un singur lucru, mai presus de orice îndoială, şi anume că strămoşi de-ai noştri au locuit împreună cu strămoşi de-ai Albanezilor actuali. Deoarece n'avem nici ştiri nici indicii că Albanezii ar fi trăit în Nordul Dunării, suntem nevoiţi să admitem că *cel puţin o parte a vechilor Români au locuit la Sudul fluviului.* Aceştia au transmis, pe calea firească pe care se comunică inovaţiile de limbă, adică prin contact dela om la om, celorlalţi Români împrumuturile şi decalcurile din albaneză. Foarte puţin verosimilă este ipoteza lui G. Weigand *(Albanische Einwanderung in Siebenbürgen)* despre o emigrare relativ recentă de Albanezi, aducând cu sine unele albanezisme (cf. DR. V, 751—764), în Ardeal.

www.dacoromanica.ro

Pentru ca să înţelegem şi mai bine asemănările de limbă între Români şi Albanezi, e bine să ne dăm seama şi despre unele trăsături comune în felul celor două popoare de a se prezenta în faţa istoriei. Că ei sunt din vechime în locurile pe care le ocupă astăzi, e neîndoios: Ἀλβανοί, Ἀλβανόπολις la PTOLOMEU (III, 13, 23) nu poate fi despărţit de seminţia *Arbën*, atestată de timpuriu la Nord-Est de Durazzo. Cu toate acestea, ca şi Românii, Albanezii apar târziu în documente istorice, iar vechile lor numiri topice au mai ales un caracter slav. Păstori, ei s'au mişcat dintr'un loc într'altul, ajungând până în Grecia şi în Italia de Miază-zi, unde — în afară de mici insule — s'au pierdut în masele de Greci şi Italieni. Mai ales se constată, ca la Aromâni, o mişcare puternică dela Nord spre Sud: în secolul al XI-lea sunt pomeniţi la Salonic, apoi în Epir. Coloniile din Sicilia şi Calabria datează din secolul al XVII-lea. Din numărul total de Albanezi — cam un milion şi jumătate — mai mult de o treime trăieşte şi azi în Grecia şi Iugoslavia.

În ceea ce priveşte pe înaintaşii Albanezilor, părerile sunt diferite şi azi. Pe când cei mai mulţi învăţaţi îi consideră ca urmaşi ai Ilirilor (G. MEYER, S. BUGGE, P. KRETSCHMER, ş. a.), alţii (ca PEDERSEN, HIRT, WEIGAND) îi cred urmaşi ai Tracilor. A. BARIČ îi crede Traci ilirizaţi. Cei mai mulţi aderenţi îi are astăzi teoria lui N. JOKL *(Reallexikon der Vorgeschichte* al lui EBERT, la articolele *Albaner*, *Illyrier* şi *Thraker)*, după care poporul albanez nu e nici urmaşul Ilirilor, nici al Tracilor, ci formează un grup deosebit, înrudit ca limbă şi cu limba ilirică şi cu cea tracică; patria lor primitivă trebue căutată în regiunea de atingere a acestor două popoare şi în sfera de influenţă a limbii latine, adică în vechea Dardanie, care ar fi şi «leagănul» poporului român.

E probabil că în timpurile vechi Peninsula Balcanică n'a fost mai unitară din punct de vedere etnic decât astăzi şi că Ilirii şi Tracii trăiau amestecaţi în regiunile în care se atingeau. De aceea strămoşii Albanezilor — Ilirii, după cât se pare — au putut avea multe împrumuturi trace în limba lor şi, invers, vechii Traci vor fi avut împrumuturi din limba Ilirilor, precum popoarele balcanice de azi au împrumuturi nenumărate dela vecinii lor. Astfel, s'ar explica mai uşor coincidenţele vechi între limba română şi cea albaneză, cu înfăţişări fonetice deosebite: cuvântul dac sau trac, păstrat în limba noastră, era adaptat sistemului fonetic iliric când trecea ca

www.dacoromanica.ro

împrumut la strămoşii Albanezilor; dimpotrivă, cuvântul iliric, împrumutat de Traci, lua înfăţişarea fonică obişnuită în limba acestora. La aceasta se mai adaugă deosebirile dialectale care existau între graiurile trace, getice şi dacice, care şi ele se reflectă, probabil, în nepotrivirile fonetice dintre unele cuvinte dacoromâne şi albaneze.

117. Începând cu a doua jumătate a secolului al II-lea d. Hr. apar în Dacia seminţii germane. După Marcomani, cu o sută de ani mai târziu, vin Goţii, cărora Aurelian le cedează provincia. De asemenea prin ţinuturile locuite de strămoşii noştri, sau prin apropierea lor, trec Vandalii şi Longobarzii, se aşează Herulii şi mai ales Gepizii, care stăpânesc mai mult de o sută de ani o parte a Ardealului şi Olteniei. Gepizii, ca şi Ostrogoţii înaintea lor, au trecut şi Dunărea, stabilindu-se în Nordul Peninsulei Balcanice .

N'ar fi deci nicio mirare dacă convieţuirea strămoşilor noştri cu popoare vechi germanice ar fi lăsat urme în limba noastră, ca cele din Dalmaţia, unde vedem că *brutes* — formă romanizată corespunzând germanului *Braut* — atestată într'o inscripţie veche (sec. III-VI) s'a conservat în vegliotul *bert-ain* « noră », alături de *rek* « bogat » (ital. *ricco*, franc. *riche* < germ. *rihhi*, modernul *reich*) şi de *skaina*, din germ. *skina*, păstrat şi în serbo-croatul *skina* (M. Bartoli).

Învăţaţii sunt împărţiţi în două tabere: unii cred că în româneşte se păstrează un număr mare de împrumuturi vechi germane, alţii le contestă. Între cei dintâi trebue amintit R. Loewe (1904), G. Giuglea şi mai ales C. Diculescu şi E. Gamillscheg, care vedeau în existenţa acestor germanisme la Dacoromâni o dovadă a continuităţii Românilor în Nordul Dunării; între cei din urmă O. Densusianu, A. Zauner, P. Skok, J. Bruch, Al. Rosetti, ş. a.

Privite mai de aproape, cele mai multe cuvinte considerate de origine veche germană se dovedesc a fi împrumutate din săseşte sau din alte limbi. Altele au o înfăţişare care exclude originea lor veche germană. Astfel *bălan*, dacă ar fi fost împrumutat dela Germani, în vremuri vechi, cum credea R. Loewe, ar trebui să aibă forma **bărân*, cu rotacizarea lui *l* intervocalic şi cu prefacerea lui *an* în *ân*. Unele din presupusele germanisme vechi ne-au putut fi transmise prin alte limbi. Astfel *pungă* e la noi mai de grabă împrumutat dela

www.dacoromanica.ro

Slavi (v.-bulg. *pągva*) sau dela Bizantini (m.-grec. πούγγα) decât din goticul *pungaz ; bardă* e împrumutat dela Unguri *(bárd)* sau dela Slavi (slov., rut. *bardą*) și nu din longobardul *bardâ*. Tot astfel longobardul *fâra* « familie, neam », ne-a venit, probabil, dela Albanezi *(farë)* sau Bulgari *(fara)*, iar la Aromâni dela Neogreci *(φάρα)*. Cuvântul se aude la noi prin Țara-Hațegului (ca nume propriu, *Fara*, și prin alte regiuni din Ardeal). Germ. *thûfas* pare a fi pătruns de timpuriu în latina vulgară, căci e atestat din secolul al V-lea la VEGETIUS (care se întemeia pe izvoare mai vechi) subt forma *tufa* (considerat ca « barbar » în secolul al VI-lea). El s'a păstrat în *tufă* al nostru și se pare că noi l-am dat Albanezilor — nu invers, cum crede JOKL — căci alb. *tufë* are *u*, nu *ü*, deși în germană *u* era lung.

Rămân totuși câteva cuvinte pentru care originea veche germană e foarte probabilă. Astfel *nasture*, cunoscut și de Aromâni, pare a fi goticul (sau gepidul) *nastilô* (= vgs. *nestila*, *nestilo*), pătruns la noi pe vremea când *l* intervocalic încă nu se prefăcuse în *r*. Cuvântul se găsește și în Italia de Sud (*nastuli* « nastur », la Otranto) și a fost romanizat și în alte părți ale Italiei și în regiunile stăpânite de Franci. Se pare deci că această parte ornamentală din îmbrăcămintea vechilor Germani a impresionat pe Romani în cele mai multe regiuni unde s'au întâlnit cu Germanii.

Un alt cuvânt pe care Germanii l-au dat Romanilor pretutindeni unde au venit în atingere cu ei, este *thorp* « aglomerație mare » (același ca *Dorf* german). El apare subt forma latinizată *troppus* în Lex Alamannorum și s'a păstrat în franc. *troupeau*, în adverbul *trop* (ital. *troppo*), în prov. *tropel* și catal. *atropellar*. Un **trop* trebue să fi existat și la noi. Din expresia *cu* **tropul* « în număr mare » s'a născut verbul *cutropi (cotropi)*, întocmai precum din *cu vârh* (= cu vârf) a fost derivat verbul *covârși*. Faptul că *cutropi* nu e cunoscut Românilor transdanubieni ar fi un indiciu că acest cuvânt, care exprimă însăși inundarea teritoriului nostru cu cetele năvălitorilor de origine germană, s'a format la Nordul Dunării.

După adjective de tipul *cornut*, *năsut* s'a format — precum a arătat C. DICULESCU — adjectivul **sternut* din v.-germ. *sternô* « stea ». *Strănut* i se spune unui cal care are un semn alb pe buză. Din epocă străromână datează *rapăn* și *rapură*, pe care le găsim la Aromâni în *arapune* și în verbul *arupunedzu* « mă spuzesc », și care

www.dacoromanica.ro

se pot compara cu medio-germanul superior *rapfe* « râie ». Forma gotică sau gepidă a cuvântului va fi fost *rappôns* (dela *rappô*).

Amintirea Goţilor s'a păstrat, după cât se pare, şi în toponimicele ardelene *Muntele Gotului* şi *Părâul Gotului*, în *Goteşti* şi în numele propriu *Gotea*. Precum a accentuat C. DICULESGU, mijlocirea slavă e exclusă în aceste numiri, căci forma slavă a lui *Got* e *Gŭt(in)ŭ*, care ar fi dat în româneşte *Gât* sau *Gut*.

118. După aşezarea coloniilor germane în Transilvania, a început în această provincie un val, nu prea puternic însă, de « săsisme », la care se adaugă mai târziu « şvăbismele » (primite uneori prin mijlocire sârbească) în Banat. Precum a arătat I. BORCIA într'un studiu temeinic, *Deutsche Sprachelemente im Rumänischen* (Jb. X, 138—253), influenţa săsească asupra limbii române n'a fost mare şi cuprinde aproape numai substantive referitoare la civilizaţia materială. Cauza acestei influenţe reduse e rezerva în care s'au ţinut **Saşii** totdeauna faţă de alte neamuri. Mai comunicativi au fost şi sunt **Şvabii** bănăţeni. În regiunile unde locuiesc — sau au locuit — Saşi, un număr însemnat de numiri de localităţi româneşti — studiate mai ales de I. BORCIA şi G. KISCH — sunt de origine săsească, de ex. *Agnita*, *Bungard*, *Caţa*, *Crisbaf*, *Ghimbav*, *Lancrăm*, etc.

O influenţă germană ne-a venit şi prin contactul cu civilizaţia apuseană din Austria. Ea a fost de două feluri. Mai întâi o influenţă directă prin **Nemţii** stabiliţi la noi, mineri, negustori şi mai ales industriaşii. Anumite îndeletniciri — ca cea de miner în Munţii Apuseni — şi anumite ramuri industriale, precum tipografia, au o terminologie în cea mai mare parte germană: *gang*, *şaitroc*, *şteamp*, *şteolnă*, *farbă (Farbe)*, *şpalt (Spalte)*, *vingălac (Winkelhaken)*; *bizeţ*, *fraht*, *şină*, *stofă*, *şlefuesc*, etc. Şi mecanicii erau mai ales Germani, ceea ce se oglindeşte în cuvinte ca *ghivent (Gewind(e))*, etc. De origine germană e şi *cufăr*, *chelner*, *halbă*, *cartof*, *chiflă*, etc., iar tradus din germ. « Bock »: *ţapul* (de bere). Alături de aceste germanisme, am avut la cărturari, în Ardeal şi în Bucovina — în măsură mai mică în Moldova — o influenţă germană destul de puternică, prin şcoală, în tot cursul veacului al XIX-lea şi la începutul acestui veac. Despre aceasta vom vorbi mai târziu, în capitolul despre neologisme (§ 156).

În dialectele transdanubiene lipsesc germanismele. Cele câteva pe care le întâlnim la Istroromâni (ca *frâi̯ar* « peţitor », *lumpę'i̯* « a

www.dacoromanica.ro

chefui », *tuzănt* « mie », *zåiʃę* « săpun ») nu vin direct — ci prin mijlocire slovenă — din limba germană *(Freier, lumpen, Tausend, Seife)*.

Mai mare decât înrâurirea exercitată de Sași asupra limbii române, a fost, în Ardeal, influența inversă, care dela Unire încoace, s'a accentuat și mai mult. Românismele intrate în limba Sașilor sunt mai numeroase în regiunile în care ei sunt tare amestecați cu Românii — de ex. în părțile Bistriței, pe Târnave sau pe la Orăștie și Miercurea — decât pe la Sibiu și în Țara Bârsei, unde cunoștințele de românește, printre Sași, sunt mai reduse. Totuși, se spune că un Sas din Bistrița și unul dela Sibiu, care vorbesc două dialecte atât de diferite, încât abia se pot înțelege, când se întâlnesc, o dau pe românește. Înainte chiar de a învăța germana literară — pentru ei o limbă străină, care trebue învățată în școală — copiii de Sas de prin Transilvania de Nord-Est, învață, prin contactul cu copiii români, românește.

J. BRENNDÖRFER dă în lucrarea lui despre cuvintele românești în săsește (*Román (Oláh) elemek az erdélyi szász nyelvben*, 1902) 858 de elemente lexicale de origine română, dintre care partea cea mai mare (620) sunt cunoscute de toți Sașii transilvăneni. Între ele sunt înainte de toate termeni în legătură cu vieața pastorală, ca *baciu (bâtsch)*, *berbece (berbetsch)*, *burduf (burdû)*, *ciurdă (tschurdĕ)*, *gălbează (gelbiâzĕ)*, *plaiu (plâi)*, *stână (stinĕ)*, *oaie stearpă (stirpĕ)*, *strungă (strungĕ)*, *târlă (tirlĕ)*, *zară (zârĕ)*, *zer (zer)*, etc. Între acestea unul *prânts* (din *brânză*) a suferit schimbări fonologice care arată vechimea mare a împrumutului. Dar împrumuturile din românește privesc cele mai variate noțiuni. Astfel au pătruns în săsește substantive ca *avere (avere)*, *babă (babĕ)*, *bardă (bardĕ)*, *balaur (belaur)*, *biciu (bitsch)*, *bolovan (bolovan)*, *broască (bruaskĕ)*, *caier (kâier)*, *călugăr (kalugĕr)*, *candelă (kandelĕ)*, *nevoie (nevoie)*, *poveste (poweste)*, *puică (puika)*, *pumn (pun* « lovitură cu pumnul »), *salbă (sâlbĕ)*, *spaimă (spâimĕ)*, *țuică (tsuikĕ)*, *zestre (zestre)*, etc.; apoi adjective — cele mai multe cu terminațiunea săsească *-ich* — ca *biet (bdjetich)*, *bărbos (bĕrbos)*, *buzat (buzatich)*, *crud (krud* și *krudich)*, *curat (kurat* și *kuratich)*, *lacom (lâkom* și *lâkomich)*, *știrb (schtirb* și *schtirbich)*, *trist (trist)*, etc.; multe verbe cu terminația săsească *-n*, ca *afurisi (afuresin)*, *apuca (apukân)*, *așeza (aschezân)*, *astâmpăra (astimperân)*, *batjocori (bažocurin)*, *bucura (bukurân)*, *colinda (kolindân)*, *croi (kroiin)* « a duce la bun sfârșit », *lepăda*

www.dacoromanica.ro

(lepedân), *omeni (omenin)*, *păcăli (pokelin)*, *povesti (powestin)*, *repezi (repezin)*, *răzbi (resbin)*, *răsfăța (resfĕtsân)*, *rânji (rinzin)*, *risipi (rissipin)*, *ruga (rugân)*, *sătura (szeturân)*, *socoti (sokotin)*, *trânti (trintin)*, etc.; în sfârșit adverbe și particule precum: *abia (abĭa, dabĭa)*, *furiș (furisch)*, *na-ți (nats)*, *pe jos (pežos)* ș. a. Interesantă e negația *pună lume*, din *până-i lumea*, adică « niciodată ». Cuvinte ca *purtschelchen* arată că Sașii simt pe *purcel* ca diminutiv, căci îi adaugă sufixul micșorător *-chen*. Câteva din aceste românisme au fost reîmprumutate de noi din săsește. Astfel *potlogar* a devenit în gura Sașilor *purligar*, care cuvânt se întrebuințează subt forma aceasta, de Românii din Brașov; cât despre numele orașului *Gherla*, care e la noi de origine germană, el a trecut la Sași (după ce au uitat vechea numire) subt forma *Djerla*. Numeroase sunt poreclele sau termenii batjocoritori luați dela Români (căci Românul e foarte inventiv în asemenea expresii și glumeț din fire): *Papelapte*, *Hants fore holde* (pentru « scăpătat ») *Spune-mult*, *Mossere holde* (« Măsură holde », pentru unul cu picioare lungi), *Laude-me-gure*, *Hopserake* (« hop săracă »), etc. De observat e că asemenea termeni se găsesc și în regiuni unde de altfel influența românească nu se resimte aproape de loc. Uneori la cuvântul românesc se adaugă sinonimul lui săsesc, dând astfel un compus hibrid, ca *brînsekäs* (din *brânză+Käse)*, alteori avem compuse cu un element românesc *(oală)* și unul săsesc *(Deckel) : oŭlĕndekel* « capac ».

Cât de adâncă e influența limbii române, se vede mai ales din decalcuri ca *der himăl* pentru « cerul gurii » în Dipșa (ALR, II, 6928/245), apoi, din schimbarea topicei germane (« tu nicht das », « sag's niemandem ») după felul românesc de așezare a cuvintelor (« nu face asta », « n'o spune nimănui »): *nätj dau do*, *nâimentem sō et ;* apoi din construcții cu negativul dublu: *ech hun n ä t j en Kretser gēlt n ä t j verdänjt « n'am* câștigat *nici* un creițar », sau din întrebuințarea prepoziției *bäi* (= germ. *bei*) și când se arată o mișcare, după românescul *la*.

În opoziție cu părerea în general admisă, că cel inferior din punct de vedere cultural primește împrumuturi în limbă dela cel cu o cultură superioară, vedem că în ceea ce privește împrumuturile între Români și Sași, primitorii sunt cei ce se găsesc pe o treaptă culturală mai înaltă, dar sunt inferiori din punct de vedere al rezistenței naționale.

www.dacoromanica.ro

119. Dintre toate popoarele conlocuitoare, **Slavii** au exercitat asupra noastră cea mai masivă și mai îndelungată influență. Vocabularul nostru e atât de împănat cu împrumuturi slave, încât, din pricina lor, limba română se deosebește mult de celelalte limbi neolatine. Cuvinte ca *avena*, *avica*, *bilancia*, *consuetudo*, *finis*, *honor*, *hortus*, *insula*, *nudus*, *rastellum*, *recipere*, *sanguisuga*, *sartor*, *speculum*, *solere*, *semita*, *trabo* și multe altele, care s'au păstrat în toate sau în cele mai multe limbi romanice apusene, s'au pierdut la noi, fiind înlocuite cu cuvinte de origine slavă: *ovăs*, *gâscă*, *cumpănă*, *obiceiu*, *sfârșit*, *cinste*, *grădină*, *ostrov*, *gol*, *greblă*, *primi*, *lipitoare*, *croitor*, *oglindă*, *obișnui*, *potecă*, *bârnă*. Precum arată exemplele citate, împrumuturile acestea sunt cunoscute în toată România și aparțin celor mai diverse grupuri semantice. Influența slavă a atins și înțelesurile cuvintelor vechi sau felul lor de a fi întrebuințate. Astfel *floare* însemnează la noi și « coloare », ca slavul *cvĕtĭ ; vână* se traduce în germană prin « Ader » și « Sehne », ca bulgărescul *žila ; a juca* are la noi, după slavul *igrati*, pe lângă sensul franțuzescului « jouer » și pe cel al lui « danser ». Dacă latinescului *timere* îi corespunde românește reflexivul *a se teme*, e fiindcă și în slavonește verbul e reflexiv *(bojati sę) ;* tot astfel după slav. *čuditi sę* s'a orientat *a se mira*. Construcția perifrastică *voiu fi făcut* pentru viitorul II e modelată tot după limbile slave. Deși înlocuirea pasivului prin reflexiv e o inovație ce se întâlnește și în limbile romanice, răspândirea ei în românește a fost de sigur promovată de modelele slave. Tot astfel întrebuințarea auxiliarului după verb *(văzut-am, cânta-voiu, facere-aș)*, normală când verbul se găsea la începutul propoziției, s'a extins în interiorul ei și fiindcă asemenea construcții erau obișnuite la Slavi.

Dar dacă asemenea împrumuturi, decalcuri și orientări după Slavi, sunt dovada unei conviețuiri îndelungate și intime cu ei, e de sigur greșit să credem că limba română ar fi — după cum s'a spus de atâtea ori și după cum susținea G. Weigand — un fel de limbă romano-slavă. Nu împărtășim nici părerea lui O. Densusianu (*Hist. de la langue roum.*, I, 240) că « c'est, en effet, à partir de l'invasion slave que le roman balkanique est devenu le roumain, tel qu'il se présente à nous aujourd'hui » și că fără de această infiltrație slavă noi am vorbi un fel de dialect italian.

Aspectul slav pe care i-l dau limbii române cuvintele de origine slavă e mai mult o afirmație impresionistă decât o realitate. Cei ce

www.dacoromanica.ro

cunosc vreo limbă slavă sunt izbiți, când aud vorbă românească, de câte un cuvânt care le amintește corespondentul slav, tocmai fiindcă acest caz se ivește numai din când în când și fiindcă împrumuturile dela Slavi, fiind de dată relativ recentă, au păstrat în general neschimbată forma și semnificația lor. E. PETROVICI a făcut proba contrară: a dat unor Slavi, care nu știau românește și nu cunoșteau nicio limbă romanică, să citească începutul unui basm românesc. Ei n'au înțeles în acest text decât că era vorba de o « babă », nimic mai mult. Frecvența cuvintelor de obârșie slavă e — precum dovedește statistica publicată în § 97 — neasemănat mai mică decât a celor moștenite din latinește.

De altfel nici nu trebue să ne închipuim că înlocuirea elementelor lexicale latine prin împrumuturi slave s'ar fi întâmplat într'o anumită epocă de simbioză intensă cu Slavii și de bilinguism româno-slav. Împrospătarea limbii cu cuvinte de origine slavă este un proces de lungă durată și înlocuirea termenului vechiu prin cel nou a urmat după o epocă de coexistență a celor două cuvinte sinonime. Dacă astăzi zicem *măgar*, a fost o vreme când poporul zicea *asin*, cuvânt păstrat încă la Istroromâni *(âsir)*; tot astfel înainte de a se generaliza *slugă*, se zicea *șerb*; în Munții Apuseni se mai păstrează *lard* în loc de *slănină*; prin regiunile nordice și nord-estice se zice nisipului încă: *arină*; *vipt* în loc de *hrană* e răspândit în Ardeal. De obiceiu limba literară, mai conservativă, păstrează termenii vechi: *veșmânt* alături de *haină*, *gaură* în loc de *bortă* (Bucovina, Moldova), *corb* în loc de *croncan* (în Banat și la Românii din Serbia), *curte* în loc de *ogradă* (Moldova, Bucovina), *porumb* în loc de *hulub* (Moldova), *rinichiu* în loc de *bobric* (Banat), *șea* în loc de *tarniță* (Bucovina), etc. Alteori — ca în cazul lui *față* și *obraz* — lupta între cei doi termeni e în plină desfășurare. Mai totdeauna cuvântul nou exprimă o nuanță sau dă o preciziune mai mare decât cel vechiu: *fântâna* nu mai e azi *izvor* (ca până prin secolul al XVII-lea); *laudă* e mai puțin decât *falâ*; *muștița* nu e *muscă*; *două ori* nu este *două ceasuri*; *pulberea* se deosebește uneori de *praf*; *a afla* nu e identic cu *a găsi*; *a bili (ghili)* poate înlocui pe *a înălbi* când e vorba de pânză, nu însă și când se vorbește de părul omului.

Cât de « nelogică » e înlocuirea cuvintelor de origine latină cu împrumuturi dela Slavi se vede din cazuri ca *plug*, *sită*, *războiu* (sau *stative*), *briciu*, de origine slavă, deși *ar*, *cern*, *țes* și *rad* sunt latine.

www.dacoromanica.ro

Evident că intrarea în limbă a cuvinelor citate nu însemnează că Românii au învăţat dela Slavi să lucreze cu instrumentele denumite de ele, căci dacă strămoşii noştri ar fi încetat în vreo epocă să are, să cearnă, să ţească sau să se radă, nu s'ar fi păstrat nici verbele respective. (De altfel *arat* s'a păstrat cu sensul de « plug » până astăzi la Aromâni şi, cu un sens modificat, în unele regiuni dacoromâne, cf. DR. V, 339). Tot astfel dacă, alături de *furca* latină, avem *grebla* slavă, de sigur că nu dela Slavi am învăţat să strângem *fânul* cu cele două unelte străvechi făcute din lemn. În cazul lui *secure* şi *topor*, cuvântul vechiu s'a păstrat alături de cel nou, împrumutat dela Slavi; în cazul lui *lopată*, vorba latină a dispărut din limbă.

Spre a arăta cât de profundă a fost influenţa slavă la noi, se insistă asupra cuvintelor care exprimă noţiuni elementare. (SANDFELD numără vreo 80 de asemenea cuvinte). O examinare mai atentă a lor ne arată însă că pierderea unui cuvânt şi înlocuirea lui cu altul nu are adesea nicio legătură cu importanţa noţiunii pe care o reprezintă, ci e un simplu fenomen de « uzare ». Acesta e bunăoară cazul lui *centum*, păstrat în celelalte limbi romanice şi înlocuit la noi prin *sută*, cuvânt slav. Înlocuirea unui numeral moştenit printr'unul de origine străină e un fenomen destul de frecvent. Fiindcă 40 joacă un rol mare în biserică (cf. *păresimi* din *quadragesima*) vedem că în locul cuvântului slav apare în ruseşte unul de origine grecească *(sorokŭ)* — cu toate că limba greacă n'a influenţat de altfel pe cea rusă — iar în croată un cuvânt de origine italiană (*kvarnar*, trecut şi la Istroromâni). Deşi avem pe *doi* şi *doisprezece*, numărăm ciorapii cu *perechea* şi batistele cu *duzina*. Tot astfel se vor fi numărat odinioară oile cu *suta*. Acest cuvânt străin a putut deci înlocui pe vechiul **cint*, care, la Aromâni, cel puţin la plural, trebuia să aibă forma *ţinţî* şi putea fi confundat — precum a arătat ASCOLI — cu *ţinţ* din *quinque*. Deoarece confundarea lui 100 cu 5 poate avea urmări grave, acest omonim trebuia evitat.

Dacă în loc de **car*, din lat. *carus*, avem *drag* (din slav. *dragŭ*) şi în loc de **ama* din lat. *amare* avem *iubi* (din slav. *ljubiti*), cauza poate fi şi omonimia parţială cu substantivul şi verbul *car* şi a lui *amo* cu *habeo (am)*. De altminteri tocmai asemenea cuvinte prin care exprimăm un sentiment puternic sunt — ca şi vorbele din sfera vieţii sexuale — cele care se uzează mai uşor şi se cer înlocuite prin cuvinte mai puţin banale şi mai expresive prin noutatea lor.

www.dacoromanica.ro

Dintre cuvintele care însemnează părţi ale corpului, unele, ca *burduhan* pentru *pântece*, sunt expresii glumeţe; *burtă* e la origine — precum văzurăm — un termen culinar. Proiectate pe hărţi, asemenea cuvinte, deşi pătrunse în limba literară, se prezintă cu o întindere geografică redusă, precum se vede din hărţile 8 *(burtă)* şi 7 *(gât)*.

Între cuvintele elementare se numără şi afirmaţiunea « da », pe care o avem dela Slavi. Dar Latinii nu aveau la dreptul vorbind o particulă afirmativă. În foarte multe regiuni afirmaţiunea se face, ca în latineşte, prin repetarea celor cuprinse în întrebare (« vii la mine ? — « viu ». « Ai văzut pe Ion ? » — « văzut »), sau prin adverbul *aşa* (= lat. *sic*) ori prin *iẹ*, scurtat din *ieste* (cu care se afirmă prin Banat). Pentru *da* nu există o arie propriu zisă, ci — precum rezultă şi din harta noastră nr. 21 — el se întrebuinţează în concurenţă cu *aşa*, *iẹ*, ori cu alte particule (de ex. *ei*).

Dacă « nevastă » e de origine slavă, introducerea acestui cuvânt în limbă datează, după toată probabilitatea, din epoca în care Românii începeau să se însoare cu Slave. *Mi-am luat o nevastă* nu însemna deci, la început, « mi-am luat soţie », ci « m'am însurat cu o Slavă ».

Latinescul *torquere* avea, ca sens principal, pe cel cuprins în franc. *tordre* sau în germ. « drehen »; *intorquere* corespundea germanului « hineindrehen », ca în expresia noastră *a întoarce un berbece*. Simplul *toarce* s'a specializat pentru un anumit fel de sucire, adică a fusului, corespunzând germanului « spinnen » (precum *trahere* s'a specializat în franc. *traire* la trasul laptelui din uger). Aceste restricţii de înţeles s'au ivit, probabil, atunci când, prin contactul cu Slavii, au intrat în limbă cuvintele *suci* = germ. « winden » şi *învârti* = germ. « drehen ». Mai ales acesta din urmă s'a impus din ce în ce mai mult prin forma lui expresivă (onomatopeică), înlocuind pe *întoarce*, care, în sensul de « drehen » se întrebuinţează rar (de exemplu *s'a întors într'un călcâiu*) şi corespunde mai ales germanului « umdrehen » sau « wenden » *(a întors haina pe dos)*.

Uneori cuvântul slav s'a suprapus peste cel latin, fiindcă acesta avea o formă asemănătoare. Astfel *sfânt* (slav. *svętŭ*) a înlocuit pe *sân* (lat. *sanctus*), păstrat încă în *Sâmpietru*, *Sânicoară*, *Sâmedru* şi, în regiunile sudvestice ale ţării, în *sâmţ* (din pluralul *sancti*), numele sărbătorii celor patruzeci de mucenici. Vechiul *cor* din lat. *chorus* (ca şi arom. *cor*) a fost înlocuit prin *horă*, din bulg, *horo* (iar acesta,

www.dacoromanica.ro

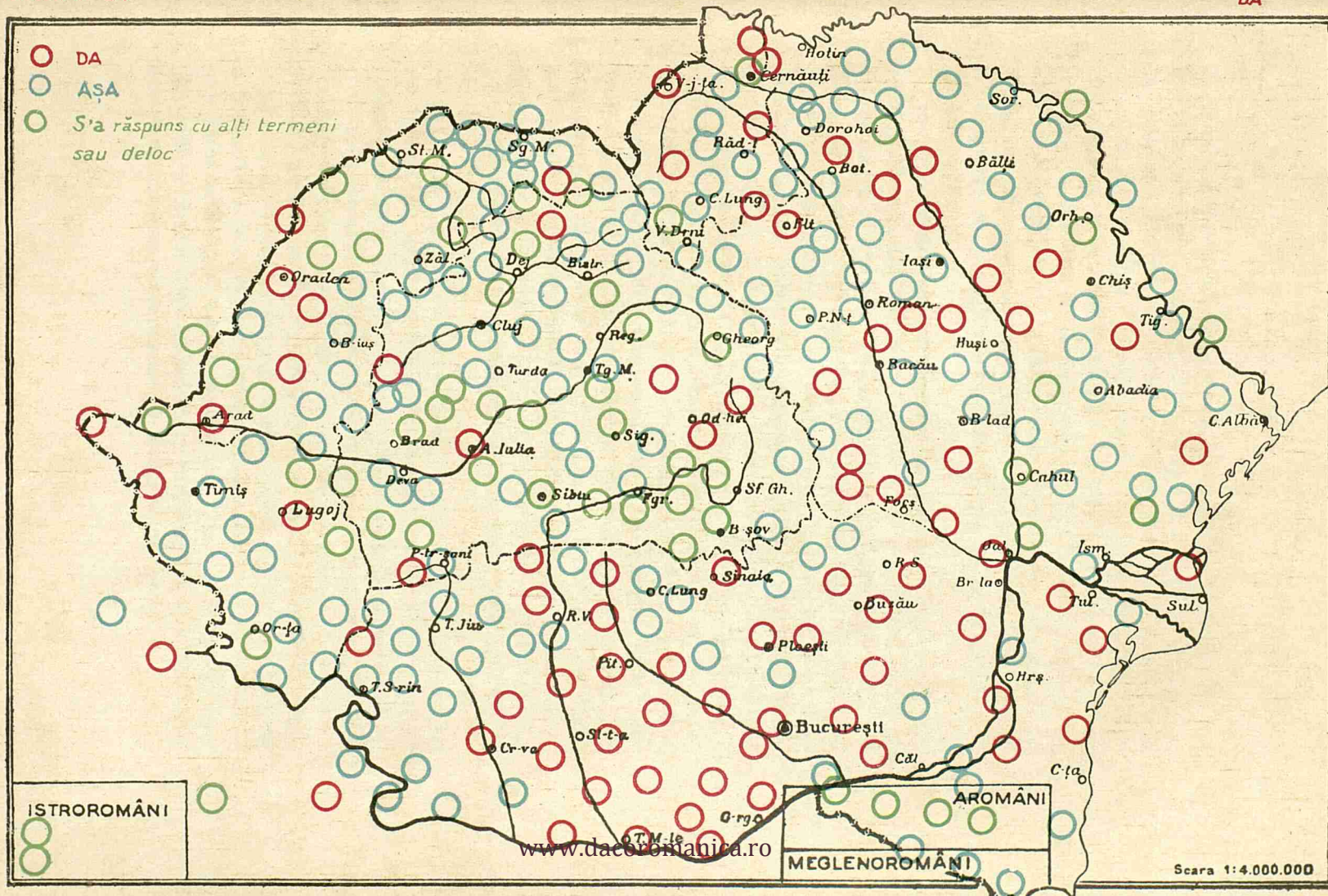

www.dacoromanica.ro

ca și cuvântul latinesc, din gr. χορός). După ce cuvântul slav s'a suprapus peste cel latin, înlocuirea s'a făcut și în sensurile-i speciale, ca cel de «fânul adunat pe un loc de câțiva metri pătrați, în mijlocul căruia se clădește claia» sau la verbul *a cori* «a usca fânul», înlocuit prin *a hori*. — Probabil că alături de *cătușă* «pisică» (păstrat cu acest sens la Aromâni, iar la noi, astăzi, numai în sensul figurat de «fiare»), derivat din lat. *cattus* (la care s'a adăugat sufixul *-ușă*) să fi existat și o formă masculină **cătoiu*, peste care s'a suprapus slavul *kotŭ*, ajutând să se producă asimilarea lui *ă* față de *o* următor din *cotoiu*.

În unele cazuri e greu de stabilit dacă avem a face cu un cuvânt de origine latină. Astfel *cep* pare a fi *cippus* latin, peste care s'a așezat *čep* bulgăresc. *Tâmpină* ar putea fi și slavul *tąpanŭ*, dar e mai de grabă *tympanum (*tympenum)* latin, căci în textele rotacizante găsim forma cu *r*. Instructiv în privința aceasta e cuvântul aromânesc *plăsedzu* «turtesc, lățesc prin apăsare», care există și în dialectul dacoromân și are încă sensul de «a bate din palme». După cum recunoscuse încă CIPARIU, originea acestui verb e lat. *plausare* «a aplauda». Aceasta se vede din împrejurarea că textele noastre vechi păstrează încă în *să plăsemu* forma originară a conjunctivului la plural *(plausemus*, ca în *blem* din *ambulemus* și în istrorom. *paseț* din **passetis)*, ceea ce exclude identificarea lui *plăsa* cu paleoslavul *plęsati* (care ar fi dat **plinsa*) sau sârbescul *plesati* (care ar fi dat **plesa* sau **plesi*). Dimpotrivă, verbul nostru *scuti* nu-i un derivat din *scut* — cum se crede în deobște — ci vine (precum arată și păstrarea lui *t* netrecut la *ț*) din bulg. *skut;* e deci înrudit cu *scutec* și cu *cută* (< bulg. *kuta*).

Dacă *pater* și *mater* s'au pierdut cu totul la noi și în locul lor s'au generalizat cuvintele din graiul copiilor *tata* și *mamma*, cauza e de sigur și împrejurarea că aceste două cuvinte le auzea Românul și în gura Slavilor. Tot așa există la Slavi și onomatopeicele *țâță* și *papă* «mâncare», moștenite de noi dela Romani.

Uneori Slavii au făcut pe intermediarii pentru intrarea în românește a unor cuvinte romanice. Astfel *mátur* ne-a venit prin Sârbi și nu continuă pe *matūrus* latin; *sigur* nu-i *securus* latin, ci ne-a venit prin Sârbi sau Bulgari, care ne-au transmis și pe *oțel* și *oțet* (la Slavi din *aciale* și *acetum* latin). Alături de vechiul *altar* < *altarium*, avem dela Slavi pe *oltar*, împrumutat de ei din limba latină.

www.dacoromanica.ro

De altminteri unele cuvinte de origine slavă au desvoltat în românește sensuri necunoscute în alte limbi în care au mai pătruns și necunoscute chiar Slavilor. Am vorbit mai nainte (§ 93) de sensul românescului *zăpadă*, care ar putea fi decalcat după un cuvânt autohton. Înțelesul de «repede» al lui *iute* nu-l are slavul *ljutĭ;* în schimb același raport ca între latinescul *rapidus* și *rapio* apare între slavul *grabiti* «a răpi» și *grăbi* românesc. *Izlazŭ* însemnează în bulgărește «ieșire», la noi «locul unde ies vitele la pășune»; *obosi* însemna de sigur și la noi «a rămânea desculț» (de multul umblet), ca slavul *obositi; muncă* și *a munci* a trecut dela sensul de «chin» (păstrat încă în *muncile iadului* sau *ale facerii*) la cel de «a lucra săvârșind ceva cu mari sforțări fizice» (ca și ungurescul *munka*). Foarte îndepărtat e sensul lui *găsi* de slavul *gasiti*, care însemnează «a stinge».

În alte cazuri nu pătrunde în românește numai cuvântul slav, cu sensul lui, ci sunt imitate și derivatele, cu sensurile desvoltate de ele în limbile slave. Astfel noi nu-l avem numai pe *greși*, din slavul *grešiti*, ci și pe *greșeală* corespunzând bulgărescului *greška* și rusescului *pogreška;* expresiunea *din greșeală* corespunde sârbescului *griješkom* și rusescului (vechiu) *grěchomŭ*, postverbalul *greș* are, ca și rutenescul *uzhrich*, și sensul de «loc rămas nearat la trecerea cu plugul».

Limba română poate servi deci pentru reconstituirea unor graiuri slave dispărute sau pentru explicarea unor forme sau sensuri neatestabile în limbile slave de azi. Alături de *lukŭ* — înrudit cu germanul *Lauch* — găsim la unii Slavi, pentru «usturoiu» și *česnovŭ*, pe care BERNEKER îl aduce în legătură cu *česati* în înțeles de «a tăia», «a împărți». De fapt acest cuvânt e un derivat dela verbul *česati* cu sensul de «a sgâria, a înțepa», precum arată românescul *usturoiu*, adjectiv substantivat din *aiu usturoiu*, adică «aiu care ustură, pișcăcios», iar acesta nu-i decât un decalc după slavul *lukŭ česnovŭ*.

120. Dacă cuvintele de origine slavă sunt atât de numeroase și atât de răspândite la noi, dacă influența slavă apare atât de des în sintaxă și în frazeologie, ea e aproape inexistentă în fonologie și morfologie. «Eu nu mă mir», scrie B. CONEV (citat de TH. CAPIDAN, DR. III, 133) în lucrarea sa despre cuvintele de origine bulgară în limba română, «că Românii au primit această mulțime de

www.dacoromanica.ro

cuvinte bulgărești, cât mă mir cum de ei au putut să-și păstreze structura latină a limbii lor și cum, în cursul veacurilor, conștiința lor națională a rămas tare și neatinsă. În aceasta stă mărimea și mândria lor, care întrec toate influențele străine asupra limbii lor ».

Totuși lucrul nu este tocmai atât de greu de înțeles, dacă ne dăm seama despre felul raporturilor româno-slave și mai ales dacă căutăm să întregim cu lămuriri de ordin linguistic multele lacune pe care istoria le lasă cu privire la aceste raporturi.

Precum Roma atrăsese pe Germani, așa atrăgea Constantinopolul pe Slavi. În revărsarea lor în Sud-Estul european, Slavii ajung mai întâi în atingere cu Daco-Geții romanizați din Dacia Traiană, apoi — prin secolul VI—VII-lea — cu Ilirii și Celții romanizați în regiunile Mării Adriatice, în Noricum și Pannonia, precum și cu Ilirii și Tracii romanizați în Nordul Peninsulei Balcanice. Toate aceste seminții, care vorbeau limba și aveau cultura Romei, au influențat în mare măsură pe Slavi. Cuvinte de origine latină trec în limba Slavilor dunăreni și dela ei se răspândesc și la seminţiile slave mai îndepărtate. Așa s'a întâmplat cu slavul-comun *črěša* din lat. *ceresia*, *ocĭtŭ* din lat. *acetum*, *cĭsarĭ* din lat. *caesarius*, ș. a., apoi cu termeni în legătură cu cultul religios, ca bulg. *komkam se* din lat. *communicare*, bulg. *patjă*, sârb. *patiti* din *patire*, *kolęda* din *calendae*, *Rusalja* din *Rosalia*, ș. a. După venirea Avarilor, care au introdus, precum se crede, bivolul în Europa, cuvântul *bubalus* = grec. βοῦβαλος (care însemna « antilopă, gazelă »), dat acestui animal, a fost primit de Slavi subt forma *byvolŭ (buvolŭ bivolŭ)*. În Noricum, Illyricum, Pannonia și Moesia, Slavii au primit numele localităților latine — adesea în forma instrumentalului sau în legătură cu o prepoziție latină — și le-au păstrat până azi, transformate după legile fonologice ale limbii lor. (Exemple la P. Skok, în *Zeitschrift f. slav. Phil.* 1925, 393—394).

Populația romanică a acestor orașe a devenit bilingvă și s'a pierdut cu timpul, prin desnaționalizare, în masele de Slavi, după ce aceștia împrumutaseră dela ei un număr de cuvinte. La țară însă, în regiunile greu accesibile, populația romanică și-a păstrat limba strămoșească, din care numai rareori pătrundea câteo vorbă — cu înfățișare românească — la Slavi. Astfel cuvântul *ciumă* (din lat. *cyma* = *kĭuma*), cu această formă românească și cu sensul evoluat — dela « bubă, tumoare », la « pestă bubonică » — a trecut din limba română la Slavii înconjurători și dela ei la alte seminții de Slavi din regiuni

www.dacoromanica.ro

îndepărtate. Acelaşi drum l-a luat cuvântul *Crăciun* (din lat. *calatio*, *-onis*, cu *l* intervocalic rotacizat).

Precum Francii cuceritori au influenţat limba Galo-romanilor, tot astfel Slavii au format un superstrat pentru limba Tracilor, Geţilor şi Dacilor romanizaţi. *Influenţa superstratului a fost însă la noi mai puţin viguroasă decât în Franţa, căci ea a început într'o vreme când principalele legi fonologice erau încheiate în româneşte şi când organizaţia limbii era fixată în trăsăturile ei principale.*

În ceea ce priveşte **vechimea influenţei slave**, credem cu TH. CAPIDAN (*Elementul slav în dialectul aromân*, 1925, 45, 51—52) că elementul slav a început să pătrundă în limba română între veacul al VIII-lea, când erau încheiate în româneşte legile fonologice cele mai caracteristice, şi veacul al X-lea, când strămoşii Aromânilor nu mai locuiau împreună cu ceilalţi Români. Lista de cuvinte de origine slavă care apar la noi în toate dialectele în locul unor cuvinte latine, pierdute în toate dialectele, publicată în § 109, dovedeşte că influenţa slavă a început la noi în epocă străromână. TH. CAPIDAN cunoaşte 72 de cuvinte slave care sunt comune dialectelor dacoromân, aromân şi meglenit. Între acestea, unele — ca *greşesc*, *nevastă*, *plătesc*, *pornesc*, *scump*, *sută* ş. a. — nu se întâlnesc la Neogreci şi Albanezi, ca multe alte cuvinte de origine slavă, încât reprezintă, după acelaşi autor, împrumuturi făcute pe vremea când Aromânii şi Megleniţii nu se coborîseră încă spre Sud şi nu se răspândiseră spre Marea Adriatică, în regiunile locuite de Greci şi Albanezi.

Unele din aceste cuvinte, precum *pletiti*, *valiti*, *vrŭtĕti*, apar compuse cu prefixul *în-* în câteşi trele dialectele române *(împleti*, *învăli*, *învârti*, arom. *mpletesc*, *anvălesc*, *anvîrtesc*, megl. *amplites*, *anviles*, *anvărtes)*, altele au aceleaşi desvoltări fonetice neregulate *(kopica > căpiţă*, *brŭvino > bârnă)*, ceea ce, nu s'ar fi întâmplat probabil, dacă aceste împrumuturi s'ar fi făcut în fiecare dialect în parte, după despărţire. Şi din punct de vedere semantic întâlnim la noi, la Aromâni şi la Megleniţi, aceleaşi evoluţii: *învăli* nu mai însemnează « înfăşura », ca slavul *valiti ; clin* nu « cuiu », ca slavul *klinŭ ; coajă* nu « piele » — cel puţin la Dacoromâni şi Aromâni — ca slavul *koža ; lovi* nu « a vâna », ca slavul *loviti ; izmene* nu « schimbare » ca la Slavi. Vechiu trebue să fie şi decalcul după *svĕtŭ*, care la Slavi are două sensuri: « lumină » şi « lume ». Din cauza acestei duble însemnări, românescul *lume*, din lat. *lumen* « lumină », are — în toate

www.dacoromanica.ro

dialectele — sensul latinescului *mundus*, în vreme ce vechiul sens, de «lumină», nu s'a conservat decât regional la Dacoromâni, în expresia *lumea ochilor*.

Tot străromână trebue să fie numărătoarea *unsprezece, doisprezece*... (arom. *unăsprădațe*...) și *treizeci, patruzeci*... (arom. *trei dăț, patru dăț*...), care a înlocuit pe *undecim* și *triginta* latin (numai *viginti* s'a păstrat încă la Aromâni: *yinģiț*) și e modelată după felul slav de a număra, după care s'au luat și Albanezii (*nji më dhit* = 11, *tridhit* = 30). De asemenea întrebuințarea prefixului negativ *ne-* (arom. *nividzut* «nevăzut», *niputeare* «neputință, boală», etc.) și dezinența *-o* la vocativul femininelor (arom. *mamo, ato* «mamă», etc.) datează de dinainte de despărțirea dialectelor.

Între cuvintele de origine slavă care se găsesc în toate dialectele române, care deci, după toată probabilitatea, sunt intrate la noi în epoca străromână, unele, ca *rană, hrană, boală, greblă*, păstrează pe *a* nealterat în poziție nazală și pe *bl* între vocale (în opoziție cu elementele latine, în care *a* se preface în *â* și *bl* în *ul*: *manus* > *mână*, *stab(u)lum* > *staul*); de asemenea pe *n* și *l* intervocalic netrecut în *r*, ca în elementele latine *(lână* < *lana*, la Istroromâni *lăre; moară* < *mola)* și în cuvintele autohtone *(viezure, sâmbure, stână, mânz...)* sau în împrumuturile vechi din grecește *(Nicoară)*, din limba avară *(jupân*, vechiu: *ĝupâr)* sau din vechea germană *(nasture)*. Aceasta e o dovadă că ele au intrat în limbă după ce aceste legi fonologice erau încheiate.

Pe de altă parte unele din aceste cuvinte au o formă care din punct de vedere slav nu poate fi prea recentă. Fonetismul lui *daltă* și a lui *scump* ne dovedește că cele mai vechi împrumuturi dela Slavi trebue să fie la noi anterioare secolului al IX-lea. Într'adevăr, în secolul al IX-lea metateza grupelor *tort* și *tolt* era, la Slavii de Sud, un fapt împlinit (cf. în urmă G. Nandriș, DR. VI, 350—357). Dacă avem în românește forme ca *drag* sau *plaz*, acestea sunt împrumuturi mai recente; în schimb *daltă* sau *scovardă* sunt anterioare formei atestate în paleoslavă *dlato* și *skovrada* (ca și grec. σάλμα față de paleosl. *slama*). Tot astfel știm că la Serbocroați nazala ѫ se rostea *un* până în secolul al IX, de când apoi începe rostirea *u*. În stadiul *un* au intrat, dela Sârbi, cuvinte ca *skąpu* și *mąka*, care au dat la noi *scump* (tot așa la Aromâni) și *muncă* (tot așa la Megleniți).

www.dacoromanica.ro

Şi evoluţia slavului ъ la *u* în *sută* (din slavul *sŭto*) presupune un fonetism mai vechiu (pe care-l întâlnim şi la Albanezi în *grusht* < *grŭstĭ* şi în *stulpa* < *stlŭpŭ*) decât în *tŭkŭmo* > *tocma* (megl. *tocmă* « logodnă »).

S'a crezut într'o vreme că există şi împrumuturi slave vechi, în care avem pe *a* trecut la *â* în poziţie nazală şi pe *l* intervocalic rotacizat. După cercetări mai nouă nu mai este de loc sigur că aceste cuvinte ne-ar fi venit dela Slavi. Am arătat (§ 113) că *jupân* e, ca şi slavul *župan*, după toată probabilitatea, de origine avară; că *stână* e un **stana* daco-trac, ca şi *mătură* (cf. alb. *netullë*), numai înrudit cu slavul *metla* (§ 93). Sensul ne împiedecă să derivăm pe *smântână* din slavul **sŭmętati* « a amesteca »; mai probabilă e etimologia **mantana*, un derivat latin vulgar din *mantum* (DR., III, p. 393—386). Forma mai veche *stincă*, ne arată că în *stâncă* nu avem a face la origine cu *a*+*n*, deci nu există legătură cu slavul *stanŭ*. Cât despre *stăpân*, un cuvânt balcanic şi străin la Slavi, el pare a deriva dintr'un latin **stepanus*, din grec. στέφανος = στεφαηφόρος=ἄρχων (DR., VIII, p. 457).

Inadmisibilă e părerea lui TIKTIN, că paleosl. ѫ, pronunţat *ã*, s'ar fi transformat în româneşte în *în* (în cuvinte ca *dąbŭ* > *dâmb*, *pądarĭ* > *pândar*) ca *an* în cuvinte latineşti *(campus* > *câmp)*; tot aşa credea A. BYHAN, că ѫ, pronunţat *õ*, ar fi devenit *un* (în cuvinte ca *mǫka* > *muncă*, *skǫpŭ* > *scump*) deodată cu *on* > *un* din cuvintele latineşti *(bonus* > *bun)*. Precum a arătat TH. CAPIDAN, cele două reflexe româneşti ale lui ѫ se datoresc unor rostiri diferite la cele două grupuri de Slavi balcanici: *un* e sârbesc, *ân* bulgăresc. Dacă, alături de *poruncă* găsim la noi şi forma *porâncă*, cauza e că acest cuvânt a intrat la noi pe două căi diferite.

Dacă în cuvinte ca arom. *ḑare (< zarja)*, dacor. *păḑesc (< pazja)* sau *obraḑ (< obrazŭ)* în unele regiuni, avem *ḑ* în loc de *z*, ca în elementele latine, asemenea rostiri nu dovedesc o vechime prea mare, ci numai că pe vremea când aceste cuvinte pătrundeau în limbă, Românii — cel puţin regional — nu aveau sunetul *z* ci numai *ḑ*; cuvintele străine, cu *z*, au fost asimilate celor vechi, cu *ḑ*. Tot aşa Aromânii şi Megleniţii, neavând în graiul lor grupul *cl*, *gl*, ci numai *cl'* şi *gl'*, au prefăcut pe slavul *klinŭ* în *cl'in* (care ar putea fi adaptat şi rostirii bulgăreşti din unele regiuni estice). Şi la noi avem un asemenea caz: slavul *žlĕbŭ* « canal » a devenit, după intercalarea unui *g* între *j* şi *l* (pe vremea când la noi se rostea încă *gl'indă*) *jgl'eab*, din care a rezultat *jghiab* (ca *ghindă*).

Evident că dacă un cuvânt de origine slavă se găseşte în mai multe dialecte române, el poate să fi fost împrumutat, după despărţirea dialectelor, în fiecare din aceste dialecte — precum am văzut că s'a întâmplat şi cu împrumuturile din greceşte — şi nu trebue să fie străromân. Chiar şi decalcurile s'au putut produce independent la Dacoromâni şi la Transdanubieni. Astfel, dacă prin atributele « alb » şi « negru » se deosebeşte, în unele regiuni nordice dacoromâne (cf. ALR., I, hărţile 45 şi 46), « ficatul » de « plămâni », avem a face cu un decalc după rutenescul *čârni* şi *bili potruh*; la fel a fost decalcat, după bulgăreşte,

www.dacoromanica.ro

h'icat laiu « plămâni » la Aromâni și *drob negru* « ficat » la Megleniți. După bulgărescul *slĕpo oko* i se zice « tâmplei » *uorbu ocl'u* la Megleniți; de asemenea după Slavi e decalcat ungurescul *vakszem*, după care s'a orientat, în regiunile vestice dacoromâne, expresia *ochiu orb* = tâmplă.

121. După despărțirea Românilor în cele patru grupuri, din care s'au desvoltat cele patru dialecte, în fiecare din ele influența slavă a continuat, dar nu în aceeași măsură și în același fel.

Dintre **dialectele transdanubiene** cel mai puțin influențat de Slavi e cel a r o m â n e s c, iar dintre Aromâni grupul de miază-zi, cu o puternică influență grecească. Totuși, conlocuirea mai departe cu Slavii, după coborîrea Aromânilor spre regiunile sudice, se resimte și în graiul lor, mai ales în vocabular, dar și în unele construcții ca *iń si măcă* « mi-e foame » (propriu « mi se mănâncă »), *iń si bea* « mi-e sete » (bulg. *jadi mi se*, *pie mi se*), apoi și *iń si doarme* « îmi vine somnul », *iń si imnă* « îmi vine să umblu ». (Tot așa la Meglenoromâni).

Slavii care au influențat pe Aromâni vorbeau un dialect bulgăresc; numai puține cuvinte ca *ĉuruńidă* « cărămidă », *bosil'ac* « busuioc », *scal'ŭ* « scaiu », *varoșe* « sat » și alte câteva sunt din sârbește (*ćeramida*, *bosiljak*, *čkalĭ*, *varoš*, acesta din ungurește). Th. Capidan, după care citărm aceste exemple, dă o listă de cuvinte aromânești de origine slavă care nu există la Dacoromâni, precum și două liste de asemenea cuvinte care au trecut și la Albanezi și la Neogreci.

Mult mai mare a fost influența slavă asupra M e g l e n i ț i l o r, care trăesc printre Slavi macedoneni. Numai femeile nu știu decât românește; bărbații vorbesc toți și bulgărește. Astfel influența slavă nu e numai lexicală, ci atinge și rostirea și gramatica. Dela Bulgarii din Rodope — pe unde par a fi trecut Megleniții înainte de a se așeza în regiunea Meglenului—au adoptat rostirea *o* (*o* deschis) pentru *ă* și *â* accentuat (*do* « da », *cond* « când »). Tot după model bulgar rostesc în anumite poziții *l* (*l* velar) în loc de *l* (*gol* « gol ») și au pierdut pe *h* (*rănes* « hrănesc », *prā* < *prah* « praf »). La conjugarea unor verbe în *-are* ei adaugă, după model slav, la persoana 1 și 2 din indicativul prezent, terminația *-m* și *ș*: *aflum*, *afliș*; *antrum*, *antriș*... Dacă dativul îl formează cu prepoziția *la*, aceasta e o generalizare, subt influență bulgărească (*la lup* « lupului », ca bulg. *na vălkăt*), a unei construcții cu rădăcini în latina vulgară *(mitto epistulam ad*

www.dacoromanica.ro

amicum în loc de *amico*) pe care o întâlnim şi la Dacoromâni *(dau fân la cai ; corb la corb nu scoate ochii)*. Persoana întâi din indicativul prezent al verbului «a fi» e *sọm*, din bulg. *săm*.

Foarte puternică e influenţa slavă asupra vocabularului meglenoromân, împănat cu cuvinte bulgăreşti. Un număr mare de cuvinte, dintre cele mai uzuale, moştenite dela Latini, păstrate la noi şi în parte şi la Aromâni, au fost date uitării. Astfel pentru *ficat*, *rădăcină*, *capră*, *ariciu*, *broască*, *vulpe*, *lăcustă*, *mierlă*, *gaură*, *pădure*, *şchiop*, *blând*, etc. întâlnim cuvinte de origine slavă *(drob*, *corin*, *coză*, *ịej*, *jabă*, *lişiţă*, *scacaleţ*, *scovran*, *dupcă*, *goră*, *criv*, *crotnic*).

Un număr mare de cuvinte slave, care nu se găsesc la Aromâni, sunt aceleaşi la Megleniţi şi la Dacoromâni. Dacă o parte din ele vor fi fost împrumutate dela Bulgari, în mod independent de Meglenoromâni şi de Dacoromâni, după despărţirea acestor două grupuri, altele par a fi împrumutate în vremurile vechi, când după ruperea Aromânilor, Megleniţii şi Dacoromânii continuau să aibă contact unii cu alţii. (Se poate ca o parte din ele să fi existat şi la Aromâni şi să se fi pierdut mai târziu subt presiunea cuvintelor greceşti). Iată — după Th. Capidan, MR. I, 89—90, — câteva din acestea: *bărlog* < sl. *brŭlogŭ*, *âas* < *časŭ*, *clatin* < *klatiti* (cu sufix românesc), *cremini* < *kremenĭ*, *cujoc* < *kožuhŭ* (cu terminaţiunea orientată după sufixul *-oc*), *dar* < *darŭ*, *drum* < *drumŭ* (din greceşte), *glas* < *glasŭ*, *gleznă* < *glezĭna*, *jir* < *žirŭ*, *leac* < *lěkŭ*, *mreajă* < *mrěža*, *păles* «pălesc» < *paliti*, *peaştiră* < *peštera*, *plod* < *plodŭ*, *pod* < *podŭ*, *post* < *postŭ*, *popă* < *popŭ* (trecut la declinarea I), *primeajdă* < *prěmeždie*, *primines* «premenesc» < *prěmeniti*, *pul'anâ* «poiană» < *poljana*, *raị* < *raj*, *rod* < *rodŭ*, *sădes* «sădesc» < *saditi*, *spuvides* «spovedesc» < *ispovedati*, *ubraz* < *obrazŭ*, *uvez* < *ověsŭ*, *var* < *varŭ*, *veac* < *věkŭ*, *vreami* < *vrěmę* (vechiu şi la Istroromâni), *zid* < *zidŭ*.

În cea mai mare măsură au influenţat Slavii pe **Istoromâni**, la care şi femeile ştiu vorbi croăţeşte. Influenţa superstratului croat e la ei atât de mare, încât au ajuns să nu mai rostească — precum am arătat — pe *i* afonizat la sfârşitul cuvintelor, fiindcă cu acest sunet nu sunt deprinşi Croaţii. După model slav, ei intercalează între labiale şi *ị* un *l'* *(pl'erd* < *pierd)* şi prefac pe *l* final şi înainte de consonante nepalatale în *u*, care poate, în anumite condiţiuni, să dispară cu totul *(destu* < *destul)*. În întrebuinţarea verbelor, Istroromânii au învăţat să distingă, după modelul slav — precum am

www.dacoromanica.ro

mai spus — aspectele perfectiv, imperfectiv și iterativ; ei întrebuințează — dela 8 în sus — numeralele slave și au introdus, în declinare, dezinențele slave *-a* și *-u* (§ 107).

Dacă examinăm mai de aproape tezaurul lexical de origine slavă din dialectul istroromân, întâlnim înainte de toate un număr însemnat de cuvinte care se găsesc și la noi, cu aceeași sau aproape aceeași formă și același înțeles. Cuvinte ca *bâba* « baba », *bob*, *bogât*, *bolę*, « boală », *crpí* « cârpi », *dâr*, *glâs*, *goní*, *hrânę*, *l'ubí* « iubi », *milę* « milă », *plug*, *prâsće* « prăștie », *rânę* « rană », *ranés* « rănesc », *sadí* « sădi », *slaninę*, *sluzbę* « slujbă », *vol'a* « voia », *zid*, ș. a. fac parte, după toată probabilitatea, din stocul de cuvinte slave împrumutate de Români în epoca străromână, deși nu avem nicio dovadă prin care să putem proba că ele nu sunt împrumutate din limba crotă în vremuri mai recente. Uneori înțelesul cuvintelor ne arată cu multă probabilitate izvorul din care a fost împrumutată cutare vorbă. Astfel *cozę* « piele » se potrivește ca sens cu slovenul *koža*, iar nu cu *coajă* al nostru; *loví* « a vâna » cu cr. *loviti*, iar nu cu *lovi* al nostru; *pilę* « ferăstrău » și *pilí* « ferăstrăi » cu cr. *pila* și *piliti*, iar nu cu *pilă* (= bulg. *pila*) și *pili* al nostru; *rezbi* « rupe, sparge », cu cr. *razbiti*, iar nu cu *răzbi* dacoromân; *ţudę* « mult » cu cr. *čuda*, iar nu cu *ciudă* al nostru. Și mai sigur decât înțelesul e criteriul formal. Astfel istr. *obl'aliţa*, prin *l'* intercalat între labială și *i* următor, se dovedește a fi un cuvânt vechiu *(obială)*; *stup* se deosebește de *stâlp* al nostru ca forma croată *(stup)* de cea paleoslavă *(stlŭpŭ)*. Paleoslavului ѫ și ѧ îi corespunde în croată *u* și *e*; dacă deci dacoromânești *grindă*, *gânsac*, *lindină*, *undiță*, *rândui* (< palosl. *gręda*, *gąska*, *lędina*, *ądica*, *rędŭ*) li se zice la Istroromâni *gredę*, *guskę*, *ledinę*, *uditę*, *redí*, avem a face cu împrumuturi din limba croată *(greda*, *guska*, *ledina*, *udica*, *rediti)*; dimpotrivă *dob(ă)ndí*, *Dumbrava*, *pos(ă)ndí*, *pâminte*, *gândi* « a se boci », *grumb*, *munčí*, *sandéts* (<**săndeţ*) « judecător », *sendí* (<**săndi*) « judeca », *tănzí* « a se văeta », *tămp* « stricat », *zmuntá* « a tulbura », se dovedesc a aparține stocului de cuvinte străromâne împrumutate în epocă paleoslavă *(dobąditi*, *dąbrava*, *posąditi*, *pamętĭ*, *gądą*, *grąbŭ*, *mąčiti*, *sądĭcĭ*, *sąditi*, *tążiti*, *tąpŭ*, *sŭmątiti)*. Un criteriu sigur pentru vechimea împrumuturilor slave e și metafonia lui *e* în *ę*: *vręme*, *nevęstę*, etc. Terminațiunea *-ę'i* dovedește că *pedepsę'i* « pedepsi » e împrumutat din cr. *pedepsati*. Avem însă și cazuri în care peste forma paleoslavă s'a suprapus cea croată.

www.dacoromanica.ro

Astfel *senoți* « azi noapte » are pe *se* din paleosl. *sĭnošti*, iar pe *noți* din cr. *noći* « noaptea » (în înțelesul de « azi noapte »: *noćas*). S'ar putea deci ca *grindă* să fi existat și la Istroromâni subt forma aceasta și să fi fost înlocuit prin *gredę* subt presiunea croatului *greda* sau că, subt presiunea croatului *koža*, cuvântul *cozę* să nu mai însemneze « coajă », ci « piele ».

Cât de puternică e influența slavă asupra Istroromânilor se vede și din decalcuri: după cr. *vrata*, *usę* însemnează « ușă » și « poartă »; după cr. *san*, *somăn* însemnează « somn » și « vis »; după cr. *stol*, *scând* însemnează (rar) « scaun » și (de obiceiu) « masă »; după cr. *pitati* « a întreba » și « a cere », *întrebâ* are amândouă aceste sensuri. Invers, când Istroromânii vorbesc croățește, ei împrumută cuvintelor croate polisemia celor românești: *mesec pun* « lună plină », *slep na jeno oko* « orb de (pe) un ochiu », etc. Caracteristice pentru prezența simultană în memorie a cuvântului latin și a sinonimului său croat (sau a unui cuvânt cu sens apropiat) sunt următoarele cazuri de contaminare: *jos* + cr. *pozdolu* > *pojos*; *linje* + cr. *oblizati (obližem)* > *oblinje* (cu part. *oblins*) « linge »; *ml'ez* « miez » + cr. *mozga* « mâzgă » > *ml'ezgu*; *roišu* « roșu » + *rožа* « trandafir » > *roișu*; *l'ermu* « vierme » + cr. *gl'ista* « râmă » > *gl'ermu* « vierme »; *mul'â* « muia » + cr. *zmočit* > *zmul'â*. Tot astfel, din amestecul cuvântului « coastă » cu cr. *kost* « os » s'a născut confuzia de sens, care face ca *costę* să însemneze și « os », iar *u̯os* să însemneze și « coastă ».

122. În **dialectul dacoromân** influența slavă e mai mare decât la Aromâni, nu însă atât de mare ca la Meglenoromâni și la Istroromâni.

În epoca străromână strămoșii Dacoromânilor trăiau împreună cu Slavii din Dacia Traiană, care au continuat să influențeze pe Români până când s'au topit cu totul în masele românești. Cum diferențierea limbii slave străvechi în limbile slave actuale s'a întâmplat târziu, graiul acestor Slavi nord-dunăreni nu se deosebea, în prima jumătate a evului mediu, prea mult de al altor Slavi. *Ei par a fi format puntea de trecere între Slavii sudici și cei nordici și estici, încât elementul slav din dialectul dacoromân — ca și cel din limba ungurească — merită să fie studiat mai de aproape și pentru problemele pe care le pune Slaviștilor.*

Există adică în românește o seamă de cuvinte de origine slavă, care, în ceea ce privește sensul sau forma lor, nu au corespondente

www.dacoromanica.ro

exacte în niciuna din limbile slave. În § 93 am arătat că sensul cuvântului *zăpadă* nu se acopere cu cel al lui *zapad* « apus » (propriu « cădere ») la vecinii noștri slavi și am presupus că avem a face cu un decalc după graiul autohtonilor din Dacia Traiană. Cuvântul *zapada* — subt această formă feminină — e atestat în graiul Slavilor transilvăneni. Mai dese sunt cazurile unor derivate care de asemenea nu se găsesc la Slavi și ale căror primitive nu există în românește, încât cu greu s'au putut forma pe teren românesc; ele sunt mai de grabă forme împrumutate dela Slavii nord-danubieni. Astfel, prin Munții Apuseni există un verb *a se guri*, cu sensul de « a se sui », care nu poate fi despărțit de slavul *gorĕ* « în sus ». Dar nici în românește nu există un adverb **gorea*, dela care s'ar fi putut deriva, nici la Slavii învecinați un verb **goriti*, care să fi trecut în limba noastră. Acest **goriti* a putut totuși să existe la Slavii înghițiți de Moți. Tot așa va fi existat un **čoklež* (rom. *cioclej* « parte din tulpina păpușoiului, care rămâne în pământ, după ce ai *tăiat-o* cu secera »), un derivat cu suf. *-ež* (ca în *gătej*) dela tulpina slavă *čukl-* (cf. slov. *čuklja* « membru tăiat », *čukljav* « schilod »). Pentru *cocli* trebue să presupunem un verb **kotĭliti* (derivat din *kotĭlŭ* « căldare de aramă », cf. bulg. *kotljasvam* « mă coclesc »). *Crâmpeiu*, *crâmpot*, *crâmpiță* nu pot fi derivate românești dela un **crâmp*, inexistent, ci slave, dela *krąpŭ* « mic », fără ca ele să se găsească la Bulgari. În DR., VI, 313, am arătat că *ciosvârtă* al nostru presupune o formă **čestvrŭtŭ*, rezultată din contaminarea lui *četvrŭtŭ* cu *čęstŭ* « parte », care trebue să fi existat în vreun idiom slav nord-dunărean. Faptul că *lan* nu însemnează numai o întindere de pământ semănată — ca rutenescul *lan* — ci prin Oltenia și « lanț », e dovadă că acesta e sensul originar și că bucata de pământ a fost numită după « lanțul » cu care se măsura, întocmai după cum în alte părți ea se numește « funie », « curea » sau « prăjină ». Dar limba română mai dovedește că și Slavii trebue să fi avut cuvântul *lanŭ* în înțelesul de « lanț », înainte de a fi fost înlocuit prin derivatul **lanĭcĭ* (sârb. *lanac*, ung. *lánc* « lanț »).

De sigur că un număr mare de cuvinte de origine slavă, care nu se găsesc în celelalte dialecte — mai ales cele răspândite pe tot teritoriul dacoromân — sunt împrumutate de Dacoromâni din limba Slavilor din Nordul Dunării, înainte de românizarea lor. Dar neavând posibilitatea să le recunoaștem ca atare, le considerăm de obiceiu ca împrumuturi din bulgărește, sârbește sau rutenește. În afară de

www.dacoromanica.ro

ceea ce ne-au dat Slavii nord-dunăreni, am primit adică un număr mare de cuvinte dela Slavii aşezaţi mai târziu, prin imigrare, în mijlocul nostru şi dela Slavii înconjurători, cu care eram în contact, în primul rând dela Slavii din Sudul Dunării şi mai ales dela Bulgari. Într'adevăr, un număr mare de cuvinte slave din limba noastră au o formă care se potriveşte cu cea bulgărească, având fonetismul caracteristic al acestei limbi (care ar putea fi însă şi al graiului slav transilvan). Astfel e redarea grupului *tį* şi *dį* prin *şt* şi *jd (grajd)*, tratamentul bulgar al grupelor consonantice formate cu lichide *(drag, plaz* şi, ca urme mai vechi, *daltă, scovardă)*, prefacerea lui *ę* în *in (grindă)* şi a lui *ą* în *ân* în elemente mai vechi *(răspândi)* şi în *ă* şi *â* în cele mai nouă *(zăbală* faţă de *zâmbesc)*, ş. a.

Avem însă la unele cuvinte şi fonetism sârbesc. Astfel *cin*, dintr'un mai vechiu *ciun*, în înţelesul de « luntre », ne-a venit, răspândindu-se de-alungul Dunării, dela Vest spre Est, din sârb. *čun*, care corespunde vechiului slav *člŭnŭ*, cu prefacerea lui *l* în *u* caracteristică limbii serbo-croate. Uneori fonetismul bulgăresc sau sârbesc nu e însă un indiciu sigur spre a stabili proveniența împrumuturilor. Astfel P. Skok a arătat că redarea lui *ě* prin *ea* (ca în *leac* < *lěkŭ*, *veac* < *věkŭ*, etc.) nu e o dovadă sigură că avem a face cu cuvinte de origine bulgărească, căci rostirea aceasta era mai de mult cunoscută şi Sârbilor. De asemenea astăzi accentul nu mai e în aceste două limbi cel din trecut.

De cele mai multe ori ne lipseşte orice indiciu de ordin formal spre a deosebi bulgărismele de sârbisme, cuvântul împrumutat având aceeaşi formă în bulgăreşte şi în sârbeşte. În asemenea cazuri sensul cuvântului românesc ne indică uneori proveniența lui. Astfel numai bulgărescul *griža* se întrebuinţează în accepţiunea românescului *grijă;* în celelalte limbi slave acest cuvânt are alte sensuri. Dimpotrivă, slavul *grajati* « a cârâi, a croncăni » are numai în sârbeşte şi sensul de « a vorbi ». După cum a arătat E. Petrovici (DR. VII, 179—180), vechiul slav *grajati* a ajuns în unele dialecte sârbeşti să însemneze mai întâiu « a face gălăgie ». În acest sens l-au împrumutat Românii, la care înţelesul a evoluat până la « a vorbi », încă în epocă străromână (căci şi Aromânii şi Istroromânii îl cunosc numai cu acest înţeles), reîmprumutându-l apoi, în această nouă accepţiune, Sârbilor din Craina Negotinului şi din Crna Reka.

Alteori proveniența unui cuvânt o indică aria lui de răspândire. Astfel cuvintele de origine slavă cunoscute numai prin Dobrogea

www.dacoromanica.ro

sau prin Ialomița sunt de cele mai multe ori bulgărisme, iar cele din Banat și Oltenia sârbisme. Totuși nici acest criteriu geografic nu e sigur. Mai întâi, fiindcă se poate foarte ușor ca un cuvânt să fi fost împrumutat, cu aceeași formă, în regiunile sudvestice din sârbește, iar în cele sudestice din bulgărește. Acesta e bunăoară cazul cu *bobric*, care a înlocuit pe vechiul *buric*, fiind împrumutat din sârbește în Banat (ca și la Istroromâni) și din bulgărește prin Dobrogea și Basarabia de Miază-zi. În al doilea rând, deoarece cuvintele călătoresc. Astfel *haină*, deși vine din sârb. *haljina* (de origine turcească), se aude azi aproape pretutindeni în România (alături de *țoale* prin Muntenia și *straie* prin Moldova). *Gubav*, care în vechime însemna « lepros » (și mai târziu a desvoltat la noi sensul de « bolnăvicios, slab, lipsit de putere »), se găsește cu acest sens, dintre Slavi, numai la Sârbi *(gubav)* ; cu toate acestea cuvântul e atestat în DA. mai ales din Moldova. Un caz în care criteriul formal e unit cu cel geografic îl avem la planta *calomfir*, cunoscută subt forma aceasta în Muntenia (din bulgărește *kalofer*), dar numită prin Banat, Transilvania și prin Moldova *calapăr* (din sârb. *kaloper*).

Alături de influența sud-slavă, avem un val puternic venit din Nord-Est, dela Ruteni, care cuprinde vechea Moldovă (cu Bucovina și Basarabia) și o mare parte din Nordul Ardealului. Harta 14, din care se văd formele slave care au înlocuit numele latin al păsării *porumb*, ne arată cum la Sud-Est a pătruns în Banat cuvântul sârbesc *golub*, pe când forma rutenească *hulub* cuprinde toată Moldova și părți din Ardealul nordic. Comparată cu harta 18, vedem că aria lui *hulub* se acopere în mare parte cu aria lui *omăt* (pentru *zăpadă*), împrumutate și unul și altul dela Ruteni. Cercetările toponimice coroborează — dar numai în parte — aceste constatări. Acolo unde se constată o influență ruteană, numirile de localități derivate dela cuvântul slav pentru « cioară » sau « oraș » au forme ca *Voroneț* (Bucovina), *Vorona* (Botoșani) și *Horodiște* (rut. *Horodyšče*), *Horodniceni* (rut. *Horodnyća*) în Dorohoiu, Iași, Neamțu, Suceava; în zona influenței sud-slave avem *Vrancea*, *Vrănceni* (Bacău), *Vrăncioaia* (Putna) și *Grădiște*, *Grádiște* (bulg. *gradište* « cetate, ruini ») în Argeș, Botoșani, Buzău, Ilfov, Muscel, Prahova, Râmnicul-Sărat, Vâlcea, Mehedinți, Olt, Romanați, Tulcea, Vlașca, Hunedoara.

Aceste exemple ne arată două din criteriile formale cele mai ușor de recunoscut, care ne permit să distingem cuvintele de ori-

www.dacoromanica.ro

gine ruteană de cele sud-slave: redarea lui *g* iniţial prin *h* şi fenomenul « polnoglasiei ». Tot astfel avem *g* în cuvintele de origine sud-slavă *graniţă*, *greabăn*, *galiţă*, *găluşcă*, *gat* (venit prin mijlocire ungurească), faţă de *hraniţă*, *hreabăn*, *Haliţă* (nume propriu pe la Năsăud), *hat* în ţinuturile cu influenţă ruteană. Dubletului *găluşcă—hăluşcă* (în Bucovina) îi corespunde şi în ungureşte *galuska* şi *haluska*. În moldovenescul *holo(a)tă* faţă de *gloată*, din celelalte regiuni dacoromâne, avem, afară de *h* pentru *g*, şi polnoglasie, ca în mold. *valoma* faţă de *valma* din Muntenia. Altă deosebire formală o întâlnim în *pâlc* şi *hâlm* (în Transilvania) din sud-slavul *plŭkŭ*, *chlŭmŭ*, faţă de *polc* şi *holm* moldovenesc, din rus. *polkŭ*, *holmŭ*. Asemenea dublete nu sunt rare: lui *jalbă*, din *žalba* sudslav, îi corespunde în Moldova *jalobă* (din ruseşte sau polonă); lui *clăti*, formă sud-slavă, îi corespunde în Bucovina *coloti*. Interesante sunt reflexele slavului *gąska*: alături de *gânsac*, în care lui *ą* îi corespunde *ăn* şi *ân*, ca în medio-bulgăreşte *(gănska)*, avem *gâscă*, care vine din neobulgarul *găska*; cuvântul a mai intrat în limbă şi dela Nord, subt forma *huscă*, care în Bucovina are sensul de « bucată de sare presată în forma unui con ciuntit » şi e împrumutat din rutenescul *huska*, cu acelaşi sens figurat (tertium comparationis e coloarea albă). Acest exemplu ne arată şi fonetismul deosebit al lui *ą* în diferite limbi slave. (Ruteana şi rusească merg în privinţa aceasta cu sârbească, care de asemenea are reflexul *u*).

Dar acest cuvânt, ca şi *golub—hulub*, ne arată că şi aria de răspândire a unui cuvânt poate fi un indiciu pentru a-i cunoaşte proveniența. Cele spuse mai sus despre *bobric* şi *haină* se potrivesc însă şi aici. Astfel, dacă în loc de a *înălbi* (pânza) se zice prin Transilvania, ca şi în Moldova, *a bili* (cu rostire regională: *ghili*), cuvântul ne-a venit pe două căi, dela Sârbi şi dela Ruteni. Pătrunderii unor sârbisme până în Moldova, precum văzurăm la *gubav* şi *calomfir*, îi corespunde extensiunea unor rutenisme până în Bihor, unde în loc de *gaură*, cuvânt de origine latină, se zice *bortă* (din rut. *bort(a)*), ca în Moldova şi Bucovina.

Pentru penetraţia cuvintelor slave pe diferite căi şi suprapunerea lor, un exemplu instructiv ni-l dă cuvântul *cârti*. În înţelesul lui obişnuit şi răspândit în toată ţara, de « a-şi arăta nemulţumirea » şi « a huli », el se leagă de bulgărescul *kărtja*, care însemnează « scormonesc » (înrudit cu *cârtiţă*) şi cu medio-bulgarul *krŭtĕnije*

www.dacoromanica.ro

« grohăire ». În Banat însă *cârti* însemnează și « a sfâșia » (cf. *ciocârti*), venind din sârbescul *krtiti* « a chinui », iar în Bucovina are sensul de « a dori », ca ruteanul *kortĕti*.

În afară de Ruteni, ne-au mai dat câteva cuvinte și Rușii și Polonezii, — precum reiese și din exemplele citate. Împrumuturile din rusește sunt limitate la Moldova și mai ales la Basarabia, unde majoritatea rusismelor datează din vremea alipirei acestei provincii la imperiul țarilor. Numai puține din ele, ca *ceaiu*, *ceașcă* și alte câteva, au o răspândire mai mare. Din timpul ocupației rusești ne-au venit termeni ca *polcovnic* « colonel », *cazon*, *pojarnic* « pompier », ș. a., precum și neologisme de origine neolatină, ca *administrație*, *aghiotant*, *gheneral*, *reghiment* (față de *general*, *regiment*, venite din Apus). Cuvintele de origine polonă (precum: *hatman*, *draniță*) se găsesc și ele mai ales în Moldova și au fost aduse în cea mai mare parte de cei ce făceau în Polonia cunoștință cu civilizația apuseană. Unele, precum *szołtysz* (românește *șoltuz*), din germ. *Schultheiss*, *armie* (romanic) > *armie*, *ţawęża* (din ital. *pavese*), > *pavăză*, ș. a., sunt și la Polonezi împrumuturi din Apus. Se pare că avem și câteva cuvinte aduse de Românii migratori din regiunile slovene și dela Slovaci, cf. N. DRĂGANU, *Românii în sec. IX-XIV*, p. 598—599.

H. BRÜSKE a dat în studiul său *Die russischen und polnischen Elemente des Rumänischen* (în *Jahresbericht des Instituts f. rum. Sprache zu Leipzig* XXVI—XXX, p. 1—69) o listă a cuvintelor împrumutate din limbile slave de Nord și de Est, încercând să stabilească și câteva criterii formale pentru distingerea lor și a epocii în care au fost împrumutate. Aceste criterii nu sunt însă sigure, precum a arătat D. SCHELUDKO (în *Balkan-Archiv* I, 153—172), care completează listele lui BRÜSKE.

123. O foarte însemnată parte de cuvinte de origine slavă nu au intrat în dialectul dacoromân prin contactul direct între Români și Slavi, ci pe cale culturală, prin biserică și cancelarie. Aceste împrumuturi — **slavonismele** — nu sunt lămuritoare pentru intimitatea legăturilor dintre popor și popor, ci arată influența, în direcția verticală, a unei clase dominante asupra altui neam.

Spre a ne face o idee despre numărul mare al cuvintelor intrate prin biserică într'o limbă, ajunge să privim enorma influență pe care a avut-o limba latină asupra limbilor romanice apusene sau slava bisericească asupra limbii rusești, pe care a modelat-o cu desăvârșire.

www.dacoromanica.ro

Într'un judicios studiu publicat în revista *Balcania* (1938, p. 83—87) despre sufixele *-anie* şi *-enie*, E. PETROVICI a demonstrat proveniența savantă a acestui sufix, nu numai la noi, ci şi în rusește, arătând în acelaşi timp că multe din cuvintele de origine slavă, intrate la noi prin biserică, sunt slavonisme şi la Ruşi. Comparaţia cu limba rusă ne permite deci într'o oarecare măsură să cunoaştem care cuvinte au pătruns la noi din slavona bisericească. Dacă un cuvânt rusesc nu are forma corespunzătoare cu legile fonologice ale acestei limbi, ci arată fonetism sud-slav şi se găseşte şi la noi, el este, după toate probabilitatea, un slavonism în amândouă limbile. Tot astfel, dacă unor cuvinte de origine slavă din limba română le corespund în limbile romanice apusene latinisme, avem, în cele mai multe cazuri, a face cu vorbe savante. Dacă comparăm Tatăl-nostru românesc cu cel franţuzesc, constatăm că tocmai acele cuvinte care sunt latinisme în rugăciunea franceză *(sanctifié, volonté, offenses, tentation, delivrer)* sunt slavonisme la noi *(sfinţi, voie, greşeală, ispită, izbăvi)*. Recunoaşterea lor nu e totdeauna atât de uşoară ca la termenii în legătură cu cultul bisericesc (*evanghelie, cazanie, blagoslovi, probrajenie, pustnic*, etc.), căci ele ating cele mai variate idei, a căror legătură cu religia nu se recunoaşte imediat. Într'o vreme când biserica stăpânea viaţa culturală, cărţile sfinte nu influenţau numai limba literară, ci cuvintele lor intrau până în adâncurile graiului de toate zilele, apărând în locul cuvintelor vechi. Astfel *post* a înlocuit pe *sec*, *pomană* pe *cumând*, etc. *Jitie*, cu sensul de « anecdotă », « păţanie » şi « beteşug », azi un cuvânt întrebuinţat de popor, era odinioară un termen literar bisericesc (însemnând « viaţă, biografie de sfânt »); tot din şcolile de slavonie a pătruns cuvântul slav-bisericesc *črŭta* « accent, semn deasupra unui cuvânt » în limba ţăranului în expresia *nicio cirtă* « nicio iotă, nimic » sau *într'o cirtă* « într'o clipă, imediat ». Forma unor cuvinte româneşti ca *becisnic* sau *praznic* arată că au fost introduse, precum a dovedit P. SKOK (*Slavia*, VII, 1929, p. 786) în epoca postpaleoslavă şi independent de rostirea corespondentelor lor în gura Slavilor balcanici. Forma *săvârşi* reflectează rostirea literară slavă-bisericească (*săvăršiti*, întocmai ca bulg. *săvăršen* « desăvârşit »), faţă de dubletul *sfârşi* împrumutat direct din bulgăreşte *(svăršam)*. În ceea ce priveşte verbul *hrăni*, el este, în înţelesul de « a nutri », un împrumut popular din bulg. *hranja* « nutresc, alimentez », dar în sensul de « a păzi », cum se

www.dacoromanica.ro

găsește în textele noastre vechi bisericești traduse din slavonește, e paleoslavul *chraniti* « a păzi ». Mai interesantă e construcția reflexivă *mă jur*, care e decalcată după slavona bisericească, ceea ce se vede din faptul că ea se întrebuințează numai despre jurământul în sens bisericesc *(mă jur pe Dumnezeu)*, nu și cel juridic *(a jurat strâmb)*.

Într'o oarecare măsură — și în mod indirect — putem recunoaște slavonismele bisericești prin comparație cu corespondentele lor în dialectul aromân. Limba liturgică fiind la Aromâni cea grecească, ei au sau grecisme sau au păstrat cuvintele de origine latină (de exemplu peste *sân* < *sanctus* nu s'a suprapus *sfânt*, de origine slavă, ca la noi, ci acest cuvânt a fost înlocuit, în parte, de *ayiu* de origine grecească). Dacă găsim deci un cuvânt de origine slavă și la Aromâni putem spune cu oarecare siguranță că el nu este slavonism bisericesc. (Firește că și în privința aceasta trebue să procedăm cu critica necesară: față de *icoană* al nostru, primit dela Slavi, găsim și la Aromâni pe *icoană*, care-i împrumutat dela Greci, dela care îl au și Slavii). Cazul invers nu se potrivește decât uneori. Astfel cuvântul nostru *citi* e de sigur un slavonism. Cuvântul mai vechiu era **leg*, ca în celelalte limbi romanice (ital. *leggere*, franc. *lire*), precum dovedește aromânescul *aleg* « citesc » (cu *a* protetic). Adevărat că Aromânii zic pentru « citesc » și *ġuvăsesc*, un grecism literar, care începe să înlocuiască cuvântul de origine latină, întocmai cum slavonismul *citi* a înlocuit pe **leg*.

Și Curtea domnească și cancelariile ne-au dat un număr mare de termeni juridici și administrativi de origine savantă, ca *vornic*, *stolnic*..., *camănă* (= o unitate de măsură de greutate, la origine de piatră), *izbrăni*, *dealâ*, *pravilă*, *zapis*, etc. Dacă în Moldova avem pe *hâtru*, cu această formă sud-slavă *(chytrŭ)*, e pentrucă avem a face cu un termen juridic răspândit prin cancelarii.

123 *a*. Din felul cum se prezintă influența slavă asupra limbii române putem face unele deducții interesante asupra **raporturilor româno-slave** în vremurile pentru care istoria e săracă în știri. Constatările de mai nainte ne fac să dăm dreptate lui C. C. GIURESCU, care crede (*Istoria Românilor*, I, 1935, p. 235 ș. u.) că Slavii nu s'au infiltrat pe nesimțite în regiunile din Nordul Dunării, ci au venit ca un popor năvalnic de cuceritori. După ce ne-au subjugat, ei au format clasa dominantă, boierimea — cuvântul *boier* însuși e de

www.dacoromanica.ro

origine slavă — impunând limba lor în biserică, administraţie şi în vorbirea claselor privilegiate româneşti, care au făcut dela început cauză comună cu ei. Din pricina numărului lor proporţional mic — căci majoritatea s'a revărsat asupra Peninsulei Balcanice — Slavii din România actuală au fost înghiţiţi în cursul vremii de Români. S'a petrecut deci la noi acelaşi proces istoric pe care-l întâlnim la Longobarzii din Italia, la Bulgarii slavizaţi din Peninsula Balcanică şi la atâtea alte neamuri. Întocmai precum Normanzii, după lupta dela Hastings (în anul 1066), au format în Anglia pătura conducătoare, impunând în cancelarii limba lor franceză (care a lăsat atâtea urme în limba engleză), iar mai târziu au primit ei înşişi limba populaţiei pe care o stăpâneau, tot astfel s'a întâmplat cu Slavii dela noi.

C. C. GIURESCU se întemeiază pe câteva argumente foarte plauzibile. Înainte de toate pe unul adus de P. P. PANAITESCU în *La littérature slavo-roumaine (XVe—XVIIe siècle) et son importance pour l'histoire des littératures slaves* (Praga 1931), care crede de asemenea că în Nordul Dunării mai existau în secolul X-XI-lea mici state slavo-române, în frunte cu principi slavi şi cu predominarea elementului slav (bulgar) din punct de vedere social şi politic. Numai astfel se explică cum un popor latin a putut adopta liturghia slavă, după încreştinarea căpeteniilor slave prin apostoli veniţi din Sudul Dunării. Adoptarea ritului slav de toţi Românii — şi de cei din Ardeal — trebue să fi fost anterioară cuceririi Transilvaniei de către Unguri, căci această mare reformă religioasă nu s'ar fi putut produce subt egida coroanei apostolice a Sfântului Ştefan. N. DRĂGANU (*Românii în veacurile IX-XIV*, 1933, p. 592) care se alătură şi el părerii lui P. P. PANAITESCU, adaugă că MELICH a arătat că şi terminologia ungurească de origine slavă — şi adică bulgară, nu sârbă — dovedeşte că liturghia slavă s'a întins dela Sud spre Nord, ajungând şi la Unguri (cf. *kereszt*, *keresztyén*, *szombat*, etc.), tot în secolul X-XI.

Despre o îndelungată comunitate slavo-română, în Nordul Dunării, dă dovadă, afară de numeroase toponimice şi cuvinte împrumutate reciproc, şi faptul că unele cuvinte de origine ungurească le avem prin mijlocire slavă, în deosebi ruteană. Am arătat în DR. VI, 520—524, că alipirea sufixului *-ui* (< slav. *-ovati*) la verbe de origine ungurească în limba noastră nu se poate explica decât admiţând — pentru cuvinte comune tuturor Dacoromânilor, ca *bănui*, *bântui*,

www.dacoromanica.ro

cheltui, *mântui*, etc. — o mijlocire slavă şi o epocă veche, dinainte de împrumutarea cuvintelor ungureşti cunoscute numai regional. Judecând după reflexele lui *gomb* > *bumb* « nasture » (cu *g-b* asimilat în *b-b*) şi *gond* > *gând*, se pare că aceste două cuvinte ungureşti au fost împrumutate mai întâi de Slavii nord-dunăreni dela Unguri şi adoptate graiurilor lor şi că din **gǫbŭ* slav a rezultat în româneşte *bumb*, ca *skǫpŭ* > *scump*, iar din **gądŭ* a rezultat *gând*, ca *pąditi* > *pândi*. (Dacă această supoziţie e justă, trebue să admitem că la Slavii nord-dunăreni se găseau, ca la cei sud-dunăreni, amândouă reflexele lui *ą*, şi că reflexul *un* a durat la ei până după venirea Ungurilor, spre deosebire de Sârbi, care au pierdut pe *n* din *un* în secolul al IX-lea).

N. DRĂGANU (*Românii în veacurile IX-XIV*, p. 596) mai adaugă că şi genul feminin al unor cuvinte ungureşti, ca *samă*, *talpă*, *vamă*, sau forma şi accentuarea altora, ca *a(r)şău*, *hotar*, *cătană*, presupun o mijlocire slavă. (Tot astfel au ajuns, prin mijlocire sârbească, câteva cuvinte ungureşti şi la Albanezi). Cu deosebire interesant e numele localităţii *Săvădisla* în centrul Ardealului. Precum a observat G. KISCH (*Siebenbürgen im Lichte der Sprache*, p. 287), acest nume nu ne-a venit direct din ungurescul *Szent László*, deşi aminteşte domnia acestui rege ungar (1077—1095), ci din traducerea lui slavă *Sfeti Vladislav* (devenit la noi *Sân-Vlădislau*, apoi *Săv(l)ădisla*), ceea ce e o dovadă că la întemeierea acestei localităţi locuiau încă Slavi prin apropierea Clujului.

Un alt argument invocat de C. C. GIURESCU este sensul de « ţăran neliber », pe care l-a primit pe alocuri cuvântul *român*. Acest înţeles arată în mod lămurit că Românii cuceriţi au fost subjugaţi economiceşte de Slavi. Pe când în Peninsula Balcanică *romanus* ajunge în limba albaneză *(rĕmĕr)* — ca şi *Vlah* în Peninsula Balcanică şi în Carpaţii nordici — să însemneze « păstor », în unele regiuni din Nordul Dunării el devine termenul pentru agricultorul ajuns în stare de şerbie.

124. O altă probă că în România actuală Românii au fost stăpâniţi de Slavii cuceritori ne-o dă şi **onomastica de origine slavă.** Întocmai precum în Franţa şi în alte ţări romanice, numele cuceritorilor germani au fost imitate de autohtonii romani, tot astfel, în vremea când Slavii alcătuiau clasa suprapusă, vechile numiri româneşti ca *Ursu*, *Corbu*, *Lupu*, *Crăciun*, ş. a. au fost înlocuite prin nume ca *Dan*, *Mircea*, *Stan*, *Dragomir*, *Vlaicu*, etc. Dacă mulţi dintre voie-

www.dacoromanica.ro

vozi şi atâţi boieri de-ai noştri purtau în vremurile vechi nume slave, aceasta nu însemnează că ei erau Slavi din născare, ci numai că boierimea română s'a luat în alegerea numelor după boierii slavi şi că numele boierilor români au pătruns apoi şi în popor. Nimic nu e mai supus modei decât tocmai numele ce se dau noilor născuţi. Paralel cu acest val de numiri de origine slavă s'a revărsat, prin biserică, al doilea mare val de nume scoase din calendar.

Numele de familie dacoromâne — când nu sunt supranume (porecle) — sunt în cea mai mare parte asemenea nume de botez slave. Formele hipocoristice subt care apar foarte multe din ele au de obiceiu aceleaşi scurtări şi aceleaşi elemente derivative ca la Slavii sudici, după cum ne putem convinge din studiile onomastice ale lui MIKLOSICH, WEIGAND, MARETIĆ, PAŞCA, ş. a.

Uneori întâlnim nume compuse ca *Aldomir*, *Dobroslav*, *Dragomir*, *Vladislav*, *Vladimir*..., alteori nume de sfinţi, mucenici saŭ personalităţi biblice ca *Adam*, *Cosma*, *Damian*, *Dănilă* (= Daniil), *Gheorghe*..., etc. Mai dese sunt formele scurtate şi derivate dela acestea, precum: *Aldea* < *Aldija* (iar acesta scurtat din *Aldomir*), cu derivate ca *Aldeş*, *Aldulea*, *Alducan*, etc.; *Baiu* < *Bajo* (din *Bajoslav*), cu derivate ca *Baicu* (< *Bajko*), *Băicoiu*, *Băilă* (< *Bajlo*); *Bârlea* < *Brle* (din *Bernardus*), cu derivate ca *Bârleţ*, *Bârlescu*; *Bera* < *Bera* (din *Berislav*), cu derivate ca *Berescu*, *Berilă*, *Bercu* (< *Berko*), *Bercan*; *Bobu* < *Bobo* (din *Bogoslav*), cu derivate ca *Bobeş*, *Bobancu*, *Bobanţu*, *Bobonea*, etc.; *Dobre* < *Dobre* (din *Dobromir* sau *Dobroslav*), cu derivatele *Dobrean* (< *Dobrijan*), *Dobrilă* (< *Dobrila*), *Dobrin* (< *Dobrin*), *Dobrotă* (< *Dobrota*); *Dragu* < *Drago* (< *Dragomir*), cu derivatul *Drăgan* (< *Dragan*); *Laţcu* < *Lacko* (din *Lazar* s. *Ladislav*), cu derivatele *Lăţcoiu*, *Lăscoiu*, *Lăţcoiaş*; *Mirea* < *Mira* (din *Miroslav*), cu derivatele *Mirescu*, *Mircea* (< *Mirča*), *Mircescu*, *Mircior*; *Stan* < *Stan* (din *Stanislav*), cu derivatul *Stanciu* (< *Stančo*), *Stănuţ*, *Stănescu*; *Vlad* < *Vlad* (din *Vladislav* sau *Vladimir*), cu derivate ca *Vlădău*, *Vlădăşel*, *Vlăduţ*, *Vlaicu* (< *Vlajko*); *Voicu* < *Vojko* (< *Vojislav*), etc.

Unele nume calendaristice şi derivatele lor apar subt o formă atât de scurtată, încât cu greu le mai recunoşti. Astfel *Chimu* < *Ioachim*, *Nasta* (sârb. *Nasto*, alb. *Nasto*) din *Anastase*, *Clemu* din *Clemente*, *Coca* şi *Coţa* din *Constantin*, *Dan* (bulg. *Dano*) din *Daniil*, cu derivatele *Dancu* (< *Danco*) şi *Danciu* (< *Dančo*); *Manea* (< *Ma-*

www.dacoromanica.ro

njo) din *Manuil*, cu derivatele *Maniu, Măneasa, Mănescu, Mănic, Mănicel, Măniga, Mănilă, Mănişor, Maniţ; Metea* < *Meto* (din *Metodi*), cu derivatele *Meteş, Metoaie, Metârnă; Mihu* < *Miho* (din *Mihail*), cu derivatele *Miha, Mihelea, Miheţ, Mihoc, Mihuţ*...

Numele cel care a desvoltat în slavă şi la noi cele mai multe variante şi derivate hipocoristice este cel al Sfântului *Ion: Ionaş, Ionaşcu, Iuonea* (bulg. *Ione*), *Ioncel* (bulg. *Ončo*), *Ionel, Ioaneş, Ionică, Ioniţă, Ioniţu, Ionuţ* şi femininele *Ioana, Ioneasa;* dela varianta *Onu*, cu femininul *Oana*, avem derivatele *O(a)ncea, Onciu, Oncică, Oncilă, Oncioiu, Onea, Onescu, Onica, Oniga;* dela varianta *Ene* (bulg. *Ene, Enjo*) avem derivatele *Enescu, Ienciu* (bulg. *Enčo*), *Ieneşel, Ienachi* (< *Ianake* < grec. Ἰωνάκης); dela *Ioba* (sârb. *Iova*) avem derivatele *Ioban;* dela *Ivan* (sârb. *Ivan*) avem *Ivănel, Ivancu (Ivanko);* dela *Ioja (Ioša)* avem hipocoristicul *Jică;* dela *Iancu (Janko)* derivatul *Iancăş*. La acestea se adaugă formele scurtate: *Nelu*, cu diminutivul *Nelucu; Liţă* şi *Liţi; Nică; Nicu; Niţă* cu diminutivul *Niţică, Niţucă*, apoi *Niţu* şi derivatul *Niţescu; Nuţu.*

Încercarea lui A. PHILIPIDE de a recunoaşte în unele nume româneşti nume latine (de ex. *Cândea* din *Cand-idus*) e nereuşită. Faptul că numele *Luţu* (scurtat din *Vasiluţu* sau *Gavriluţu*) coincide, ca formă, cu latinescul *Lucius*, nu ne îndreptăţeşte să-l considerăm ca un urmaş al acestuia, căci o continuitate între numirile oficiale ale Romanilor păgâni şi ale Românilor creştini nu există.

Pe cât se pare, strămoşii noştri se numeau, la începutul veacului de mijloc, cu cunoscute nume rustice, mai ales nume de animale, plante, pietre scumpe, etc., ale căror începuturi datează din epoca romană. Nume ca *Ariciu (Aricescu), Căprioară, Cerbu, Corbu, Cucu, Fluture, Iepure, Lăstun, Lupu* şi *Lupa*, cu derivatul *Lupan, Păun* şi *Păuna, Porumb, Şarpe, Şoimu, Sturzu, Ursu, Vulpe*, etc.; *Brad, Brânduş* (Moldova) şi *Brânduşa* (Sălişte în Transilv.), *Brebenel, Bujor, Busuioc, Floare* (şi mai ales *Florica*), *Garoafă, Goron, Leuştean, Paltin, Pipera, Plop, Sorbu, Rodia* (şi mai ales *Rodica*), *Sânziana, Secară, Sulfina, Trandafir, Urzică, Vioara* (şi mai ales *Viorica*); *Argint, Margări(n)t, (Pro)fira, Smaranda, Zamfira*, sunt în parte şi azi nume de botez date de ţăranul român copiilor săi. Cele mai multe nu s'au păstrat decât ca nume de familie. Tot nume de botez erau — şi sunt încă în parte şi azi — adjective ca *Albu, Bucur, Creţu, Fericel* (nume de botez în jud. Arad), *Lăpădat* (şi el cu model latin-medieval şi slav), *Micu, Muşat(a)* (corespunzând lui *Bellus* latin), *Negru, Turbure*; apoi *Soare* (cf. *Soare Z. Soare*, numele cunoscutului director de scenă al Teatrului Naţional din Bucureşti) şi derivatele *Sorin* şi *Soricu, Crăciun, Joia, Dumineca* (cf. slav. *Nedelja*), *Zâna*, cu diminutivul *Zânca* (prin hiperurbanism: *Zinca*, iar acesta considerat în unele părţi, de ex. în Braşov, ca diminutiv din *Zoe*), apoi *Domnica, Cercel, Ciucur* (Sălişte, în Transilv.), *Sora* (cu dimin. *Soriţa*), etc.

www.dacoromanica.ro

Creştinismul nu pare a fi schimbat mult onomastica veche românească. Afară de *Nicoară* şi *Sumedrea* (din *Sâmedru* = *Sanctus Demetrius*) nu avem alt nume de sfânt cu un fonetism vechiu, decât doar grecescul Κυριχός (în loc de Κυριαχός), păstrat la Sarzi, în Italia de Sud şi în numele românesc (azi nume de familie) *Ciurcu*, cf. DR., IV, 1367.

În jumătatea a doua a evului mediu valul puternic de nume slave a schimbat cu desăvârşire aspectul onomasticei române. S'au răspândit apoi nume ca *Alexandru*, *Ruxandra*, *Sighefrie*, etc. ca reminiscenţe literare din cărţi populare ca Alexandria, Ghenoveva ş. a., până ce moda a adus în Principate, în sec. XVII—XIX nume greceşti (*Aristiţa*, *Frosina*, *Marghioala*, etc.) — considerate şi azi în popor ca « nume scumpe » — şi mai târziu în Ardeal, nume latine, (*Traian*, *Casiu*, *Virginia*, etc.) şi, ca o reacţie împotriva lor, reîntoarcerea la nume de persoane importante din istoria Românilor (ca *Radu*, *Mircea*, *Vlad*, *Oltea*, etc.). În zilele noastre nu sunt rare numele străine ca *Oscar*, *Richard*, etc. Moda dictează şi azi, cum a dictat şi mai înainte. Aproape toate fetiţele născute în anii din urmă, la Cluj, se numesc *Rodica*. După apariţia « Medelenilor » lui IONEL TEODOREANU, foarte multe fete au fost botezate *Monica*.

Nu numai numiri ca *Apreotesii*, ci şi altele ca *Stăniloaie* sau *Mărtoiu* arată rolul important al matronimicelor în onomastica noastră.

125. Plină de numiri slave e şi **toponimia noastră.** Şi nu ne gândim la nume de localităţi ca *Iazul*, *Izlaz*, *Izvoarele*, *Lespedea*, *Livada*, *Ostrov*, etc., care există şi ca apelative — prin urmare au putut fi numite astfel şi de Români — ci la toponimice de origine slavă, care în româneşte nu însemnează nimic, deci n'au putut fi date localităţilor decât de cei ce le înţelegeau, Slavii. Din mulţimea de asemenea nume citărm după I. IORDAN (*Rumänische Toponomastik*, I-II, 1924—1926) şi G. KISCH (*Siebenbürgen im Lichte der Sprache*, 1926) câteva: *Bârza*, *Bârzeiu*, *Bârzava* (în Buzău, Dolj, Mehedinţi, Muscel, Prahova, Gorj, Brăila, Someş, Arad, Ciuc) < sl. *brŭzŭ* « repede »; — *Cerna*, *Cernaia*, *Cernat*, *Cernădia*, *Cernica*, *Cernişoara*, *Cernofca* (Mehedinţi, Tulcea, Vâlcea, Buzău, Muscel, Olt, Prahova, Gorj, Dorohoiu, Neamţu, Bacău, Constanţa, Ialomiţa, Ilfov, Tecuciu, Hunedoara, Timiş, Braşov) din sud-slavul *črŭnŭ* « negru » (cf. croat *Crnce*, sârb. *Černilo*), cu variantele de origine ruteană *Ciorneiul* (Roman), *Ciornohal* (Botoşani), *Ciornoiu* (Tulcea), cf. rut. *Čorne*, *Čorna*; — *Crasna*, *Crăsani*, *Crăsniţa* (Buzău, Fălciu, Gorj, Neamţu, Prahova, Vasluiu, Ialomiţa) din sl. *krasĭnŭ* « frumos »; — *Dâmbul*, *Dâmbroca*, *Dâmboviţa*, *Dâmbovicioara*, *Dâmboiul*, *Dâmboviceanul* (Dâmboviţa, Gorj, Suceava, Muscel, Ialomiţa) din v.-bulg. *dąb(r)ŭ* « stejar », *dab(r)ova* « arbori », cu varianta de origine v.-sâr-

www.dacoromanica.ro

bească *Dumbrava*, *Dumbrăviţa*, *Dumbosul*, *Dumbrăvioara*, etc. sau rutenească *(Dubrova*, *Dubrovyća) Dobrovăţul* (Vasluiu), *Dubruvăţul* (Iaşi). — *Dâlga*, *Dâlgov* (Brăila, Dolj, Ialomiţa, Râmnicul-Sărat) < sud-slavul *dlŭgŭ* « lung », cu variantele de provenienţă ruteană (cf. *Dołhe*, *Dołha*, *Dołzka*, etc.) *Dolhasca*, *Dolheni*, *Dolheşti* (Suceava, Fălciu, Neamţ); — *Ruda*, *Rudarea*, *Rudari*, *Rudărie*, *Rudeanca*, *Rudele*, *Rudeni*, *Rudeşti*, *Rudina* (Argeş, Muscel, Olt, Mehedinţi, Vâlcea, Prahova, Ilfov, Dorohoiu, Hunedoara, Timiş) < sl. *ruda* « metal »; — *Rast*, *Rasnicul* (Dolj, Râmnicul-Sărat) < sârb. *rast* « stejar »; — *Slatina*, *Slătioara*, *Slagna* (Muscel, Olt, Suceava, Romanaţi, Vâlcea, Argeş, Ialomiţa, Arad, Târnava-Mare) < sud-slav. *slatina* « apă sărată »; *Slănic* (Bacău, Buzău, Muscel, Prahova) < *slanikŭ* « vânzare de sare »; — *Topliţa*, *Topliceni*, *Topalul*, *Topla*, *Topleţelul* (Argeş, Bacău, Mehedinţi, Muscel, Râmnicul-Sărat, Constanţa, Someş, Ciuc) < v.-bulg. *toplŭ*, sârb. *topal* « cald », *toplica* « baia caldă » (şi toponimic în Serbia şi Bulgaria), etc.

În cele mai multe cazuri, formelor slave le corespund toponimice derivate dela tulpini româneşti. Astfel lui *Cerna*, *Cernica*, etc. le corespund numirile *Negreşti*, *Negraia*, *Negrăiţa*, *Negrişoara*, etc.; lui *Crasna*, *Crăsani*, etc.: *Frumuşei* (Gorj), *Frumuşele* (Iaşi), *Frumuşica* (Bacău, Botoşani, Ialomiţa, Ilfov, Vâlcea), *Frumuşiţa* (Ilfov, Vâlcea); lui *Slatina*, etc.: *Sărata* (Bacău, Botoşani, Neamţ, Prahova, Vâlcea), *Săratul* (Fălciu), *Sărăţeni* (Ialomiţa), etc.

Această repartiţie a numirilor româneşti şi a celor de origine slavă pe tot cuprinsul ţării e o dovadă despre o convetuire româno-slavă până în văile cele mai ascunse. « Nu există într'un loc numai denumiri slave şi în altul numai româneşti, ci ele sunt amestecate », constată cu bună dreptate C. C. Giurescu. Neîndreptăţită ni se pare însă deducţia pe care o face el, împreună cu I. Bogdan, că « nu poate fi vorba de popor român înainte de absorbirea elementelor slave de către populaţia băştinaşă romană în cursul secolului VI-X ».

Numărul mare de numiri date după diferite seminţii slave, ca *Bulgari*, *Sârbi* (care nu trebue să fi fost chiar Sârbi, ci şi de alt neam slav), *Ruşi* (care în Bucovina e numele pentru Ruteni), *Leşi* (= Poloni), *Tăuţi* (= Slovaci), *Huţani* (= Huţuli) şi, înainte de toate, *Şchei* (din *Sclavi* = *Slavi*), răspândite pe tot cuprinsul României, dovedesc că Slavii — cu deosebire coloniile de Slavi venite în vremurile mai nouă, ca refugiaţi sau muncitori din Peninsula Balca-

www.dacoromanica.ro

nică sau dela Nord — locuiau, cel puţin un timp oarecare, în aşezările lor, neamestecaţi cu Românii. Astfel întâlnim *Şcheia*, *Şcheaua*, *Şcheiul*, *Şcheuţul* în Brăila, Prahova, Roman, Vasluiu, Argeş, Buzău, Muscel, Dâmboviţa, Roman, Braşov, Bucovina, *Sârbi*, *Sârbeşti*, *Sârbiţu*, *Sârboiu* în Buzău, Gorj, Râmnicul-Sărat, Bacău, Dorohoiu, Neamţ, Olt, Romanaţi, Suceava, Tecuciu, Teleorman, Tutova, Vâlcea, Arad, Hunedoara, Bihor, Someş, Sălaj, Sătmar, apoi în Ardeal corespondente ungureşti ca *Rácfalva*, *Totfalu* şi nemţeşti ca *Raizendorf*, *Raizenbach*.

Dar chiar când toponimicele de origine slavă ne-au rămas dela vechile seminţii absorbite de noi în evul mediu, ele se explică, ca şi onomastica imitată după Slavi, tot în lumina cuceririi şi dominaţiei slave. În Ardeal o mare parte din numele oraşelor şi satelor e de origine unguréscă sau ne-a venit prin mijlocire maghiară, fiindcă Ungurii au stăpânit această provincie, nu fiindcă în vinele noastre ar curge mult sânge unguresc sau fiindcă Ungurii ar fi fost înaintea noastră în aceste regiuni. Dacă în Picardia majoritatea numelor de localităţi e de origine germană (chiar în jurul Parisului proporţia lor e de vreo 50%), aceasta nu se explică nici prin faptul că Francii ar fi venit într'un număr disproporţionat de mare în acele părţi, nici prin părăsirea locurilor de către autohtonii galo-romani dinaintea invaziilor, ci prin faptul că Francii au fost cuceritorii şi stăpânitorii. Acelaşi fenomen îl observăm în Bulgaria, unde populaţia slavă n'a părăsit ţara când au venit Turcii, şi totuşi toponimicele de origine slavă au fost înlocuite în mare parte prin numiri date de stăpânitorii turci, sau în Grecia, unde jumătatea nordică a ţării e împănată cu toponimice slave, deşi dominaţia Slavilor n'a durat mult timp în acele regiuni.

Numiri ca *Târnava* sau *Bălgrad* ne dovedesc că Ungurii — şi, mai târziu, Saşii — au aflat, la venirea lor în Ardeal, o populaţie românească, care avusese *aici* — şi nu în Peninsula Balcanică, cum pretind cei ce ne cred admigraţi din Sud — o lungă convieţuire cu Slavii. *Târnava* e un derivat din *trŭnŭ* «spin» în forma sud-slavă a cuvântului (căci Ruşii au *tërnŭ*, iar Rutenii *terń*), împrumutată de noi dela Slavi înainte de venirea Cumanilor şi Pecenegilor, care au decalcat — precum au arătat Hunfalvy, Kisch şi Munkácsi — după numirea slavă pe a lor, traducând, după secolul al X-lea, pe *trŭnŭ* prin cuvântul corespunzător din limba lor, *kukel*.

www.dacoromanica.ro

Ungurii au luat, la rândul lor, din limba cumană sau pecenegă pe al lor *Küküllő*, din care derivă și săsescul *Kokel*. Stăpânirea Cumanilor și Pecenegilor în aceste regiuni fiind dovedită și prin alte toponimice (cf. N. DRĂGANU, *Românii în veacurile IX-XIV*, p. 506 ș. u.), trebue explicată și numirea *Alba-Iuliei* ca *Alba-Gyulae*, adică *Cetatea-Albă* a unui *Gyula* (nume de demnitar cuman sau peceneg). Ungurescul *(Gyula-)Fehérvár* și nemțescul *(Stuhl)Weissenburg* nu-s, precum a arătat WEIGAND și KISCH, decât traducerea slavului *Belgrad*, păstrat în românescul *Bălgrad*.

Instructive sunt și nume ca *Cluj* (oricare ar fi etimologia lui), *Sibiu*, *Sad* (aceste două din urmă de sigur de origine slavă) și altele, ale căror corespondente ungurești și săsești se dovedesc, prin fonetismul lor, împrumutate din românește, iar nu invers.

Considerând toponimia noastră, nu trebue să uităm că o mare parte din toponimicele noastre sunt la origine nume de persoane. După cele arătate mai sus însă știm că purtătorii de nume slave erau adesea Români — și acesta era cazul mai ales în straturile sociale înstărite, în care trebue căutați proprietarii locurilor numite după ei. Mulțimea de toponimice de origine slavă nu este deci totdeauna dovadă despre numărul mare al Slavilor în timpurile mai vechi.

Uneori toponimicul slav nu e decât traducerea celui românesc, fie că numirea românească, găsită de Slavi la venirea lor, a fost exprimată de Slavi prin corespondentul lor chiar la așezarea lor în părțile noastre, fie că avem a face cu o traducere făcută de oficialitate. T. SĂVEANU (*Analele Dobrogei* XV (1934), p. 93—112) a arătat că în satul dobrogean *Camena* (din slav *kamenŭ* « piatră ») s'a găsit o inscripție care dovedește că el se numea pe vremea Romanilor *Petra* (sau *Petrae*). După toată probabilitatea există o continuitate între numirea latină, transmisă de Români Slavilor, și între traducerea ei slavă. Unul din afluenții râului *Bistrița* se numește, în regiunea muntoasă dela izvoarele lui, încă și astăzi *Repedele*. G. KISCH a dedus cu drept cuvânt că *Repedele* era la început numele râului pe tot parcursul lui și că Slavii l-au tradus pe limba lor numindu-l *Bystrica*. Un exemplu pentru traducere pe cale oficială este *Dâlgopol* pentru *Câmpulung* (= germ. *Langenau*) în documente ieșite din cancelarii. Uneori oficialitatea nici nu traduce măcar, ci dă alt nume localității. Astfel numele *Cozia* (dela slavul *koza* « capră ») a înlocuit vechea numire românească *Nucet*, atestată la 1388. Mai

www.dacoromanica.ro

în urmă asemenea numiri date de cuceritori sau cele oficiale sunt acceptate de populaţia autohtonă, care dă uitării numirea veche.

Dacă conservarea unui nume local vechiu în consonanţă cu legile fonologice e o dovadă despre o locuire neîntreruptă a unei populaţii în acel loc, pierderea sau înlocuirea unui nume vechiu, nu probează lipsa de continuitate. Dacă în locul *Lutetiei* a crescut *Parisul*, în loc de *Ticinum* avem *Pavia*, aceasta nu însemnează că populaţia acestor oraşe s'a schimbat. Chiar râurile îşi modifică adesea numele, precum arată *Allia* şi *Rubiconul* (FRIEDWAGNER).

Când avem a face cu traduceri, încetăţenirea numelui nou în locul celui vechiu este explicabilă, chiar din punct de vedere linguistic. Pe vremea când Românii ziceau cutăror locuri *Vad* sau *Pin* şi Slavii conlocuitori: *Brod* sau *Bor*, numirea cea străină era cea menită să rămână. Într'adevăr *mă duc la Brod, mă cobor din Bor* sunt expresii care nu pot da prilej la nici o răstălmăcire, pe când *mă duc la Vad, mă cobor din Pin* sunt echivoce.

Pătrunderea cuvântului străin este însă explicabilă mai ales atunci când el este oficial. Astfel, în Bucovina, stăpânirea de o sută de ani a Austriei a făcut ca vechiul *Vatra Dornei*, prefăcut în oficialul *Dorna Watra*, să devină, chiar în gura multor Români, *Dorna-Vatra*. Vechiul *Ilva mică* devenise, în timpul din urmă al stăpânirii maghiare, *Chişilva* (ung. *kis* = mic). C. LACEA a demonstrat că numele pârâului care curge prin Sibiu, *Ţibinul*, nu e decât reflexul săsesc al mai vechiului nume românesc *Sibiń* (cu *s* iniţial devenit *ţ* ca în săsescul *tsurpen* din *soarbe*), pe care Românii l-au dat însă uitării.

Dacă vechile numiri ale afluenţilor Dunării au în românește o formă care, după toată probabilitatea, arată o mijlocire slavă: *Pathissus-Tisa, Dierna-Cerna, Berzovis-Bârzava, Marisius-Mureş*, ş. a., aceasta nu însemnează că strămoşii noştri ar fi încetat să locuiască vreodată prin locurile spălate de apele lor, ci numai că în acele regiuni Slavii au fost odinioară stăpânitorii. Aşa s'a întâmplat şi în Peninsula Iberică, unde vechile numiri ca *Saetabis* sau *Pax* apar azi ca *Jativa* şi *Beja*, cu fonetism arab *(s > j ; a > e)*.

Numele *Oltului* nu poate fi explicat, pe baza legilor noastre fonologice, din vechiul *Alutum*, care în limbile slave putea da însă foarte bine *Olŭtŭ*. De aici s'a dedus că Românii n'au continuat să locuiască pe lângă acest râu, ci s'au întors, după părăsirea Daciei, în ţinuturile străbătute de el, unde au găsit pe Slavi. N. DRĂGANU (*Românii*

www.dacoromanica.ro

în veacurile IX-XIV, p. 537 ş. u.) a arătat însă că cea mai veche atestare a acestei ape este de fapt *Alt*. Ea se găseşte în documentele andreiene, în anii 1211, 1222 şi 1223, şi se repetă « în cel dintâi act dat de un voievod român în care i se pomeneşte numele », în anul 1372. Numai dintr'o formă *Alt* se explică numele *Alt*, pe care-l dau Saşii până în ziua de azi râului, şi tot din *Alt* s'a desvoltat în mod normal şi ungurescul *Olt*. Dacă este aşa, atunci nu mai încape nicio îndoială că la venirea Saşilor trebue să fi existat o populaţie mai veche, dela care ei primiră forma *Alt*, formă care corespunde cu totul legilor fonologiei româneşti (căci *Alutum*, accentuat pe întâia silabă, şi-a pierdut, prin sincopare, foarte de vreme pe *u* din silaba ce urma celei accentuate). Se pare deci că până în secolul al XIII-lea Românii au păstrat această formă veche, pentru a primi mai târziu, forma *Olt*, devenită între timp oficială subt stăpânire ungurească.

În concluzie: *toponimia noastră dovedeşte acelaşi lucru ca onomastica şi în general elementul slav din limba noastră: influenţa slavă se manifestă mai mult cantitativ decât calitativ, ea nu e la începutul, ci la sfârşitul epocei de formare a limbii române şi nu s'a exercitat numai în sens orizontal, prin simbioză dela popor la popor, ci în mare parte în sens vertical, dela Slavul cuceritor la Românul autohton.*

126. Aceasta nu însemnează însă că nu s'a produs şi o influenţă în sens invers. De mult au fost relevate **împrumuturi făcute de Slavi din limba română**, dar abia în timpul din urmă s'au recunoscut proporţiile acestor împrumuturi.

F. MIKLOSICH a atras atenţia asupra termenilor, mai cu seamă păstoreşti, pe care Românii migratori i-au dus la popoarele învecinate. E. KALUZNIACKI a studiat urmele de graiu românesc în Carpaţii nordici. Studiul său a fost reluat şi completat de S. WEDKIEWICZ. Atlasul polon al regiunilor subcarpatine a adus material nou. Reproducem, după DR. VIII, trei hărţi prelucrate după acest atlas, din care se cunoaşte răspândirea de-a-lungul Carpaţilor polonezi, a cuvintelor româneşti din graiul păstoresc: *bircă, vătuiu, cornut, şut; găleată, merinde, rumega, meriza; putină* şi *afină* (amândouă cu *n* rotacizat). Răspândirea aceasta până în Boemia şi Silezia, ne arată că nu e nicio piedică de a considera cuvinte ca *smetana*, obişnuite la Polonezi, la Cehi (cf. numele compozitorului *Smetana*) şi trecute dela ei la Germanii estici (subt forma *Schmetten*),

www.dacoromanica.ro

ca împrumutate din românește. Și cuvântul german (dialectal) *Goschen* « gură » (în sens dispreţuitor) pare a fi românescul *guşă*, pe care-l găsim şi la Albanezi *(gushë)*, Bulgari *(gušă)*, Neogreci *(γκοῦσα)*, Croaţi *(guša)* şi Unguri *(gusa)*.

Dintre Slavii vecini cu noi, R u t e n i i, care, precum văzurăm, au dat Moldovenilor o mulţime de cuvinte de-ale lor, au împrumutat la rândul lor foarte multe cuvinte românești. Dăm după listele publicate de I. A. CANDREA câteva exemple: *văcar, urmă, arete, fruntaş, pieptar, brăţară, fată, bucată, gaură, car, căruţă, sapă, frânghie, ariciu, prună, piersecă, jneapăn, cumnat, făţarnic, fin, gust, jurat, parte, pradă, putere, scap, seamăn, urît*, ş. a. Chiar unele cuvinte de origine slavă se dovedesc, prin forma sau înţelesul lor, a fi împrumutate de Ruteni dela Români, astfel: *kyrža* « bâtă ciobănească » < *cârjă ; kyrd'* şi *kerd* (nu **kord*) < *cârd ; kermač* (alături de *kormač*, cu fonetism rutean) < *cârmaciu ; pomana* < *pomană*...

În afară de termeni păstoreşti, ca cei citaţi mai sus, regionali în ţinuturile subcarpatice, P o l o n i i au împrumutat din românește câteva cuvinte devenite literare, precum *katusz (katusza)* « tortură », din *cătuşi*.

O listă a cuvintelor de origine română în limba s â r b e a s c ă — primite mai toate dela Românii Apuseni — am publicat în vol. II din *Studii istroromâne* (p. 274 ş. u.), de ex. *a-buşile, bale, băşică, bâtă, bircă, blândă, brânduşă, brânză, buric, câne* (cu *n* rotacizat: *kêr*), *canură, cărare, cărbune, cârnat, ciul, ciumă, ciutură, coacina* « oaie cu botul roşu » (< lat. *coccinus, -a, -um*), *colastră, creţ, cucută, fluier, ghindură, guşă, măr-gutuiu, gutunar, (în)groşa, laiu* « negru », *măciucă, mămăligă, păun, plaiu, puică, râncaş, sugar, târziu, turmă, urdă, urla... Brnka*, cu sensul de « erisipel » e împrumutat din românescul *brâncă*, care vine din slavul sudestic *brąka*. (Acesta ar fi dat în sârbește **bruka*). Dacă *činiti* « a face » are la Sârbi — nu însă şi la alţi Slavi — şi sensul de « a fermeca », aceasta se datorește, probabil, influenţei române.

Cuvinte românești se găsesc şi în « argotul » ţesătorilor de pănuri din păr de capră *(mutavdžije)*, al frângherilor şi olarilor din oraşele sârbeşti Kraljevo, Kragujevac, Leskovac, Niş ş. a., precum *brnza, galbin* (monedă), *karnja* « carne », *kasarina* « prăvălie » (din *casă* + sârb. *kućerina*), *krculja* « chitanţă » (din *cărţulie*) ş. a. (cf. E. PETROVICI, DR. VII 175).

www.dacoromanica.ro

Mapa nr 158 Zasięg wyrazów a) *byrka* 'rodzaj owcy (zwł. o krótkiej, kręte j wełnie)'; b) *vetula* 'młoda lub niepłodna owca (koza)', c) *pistrula* owca pstra na pysku

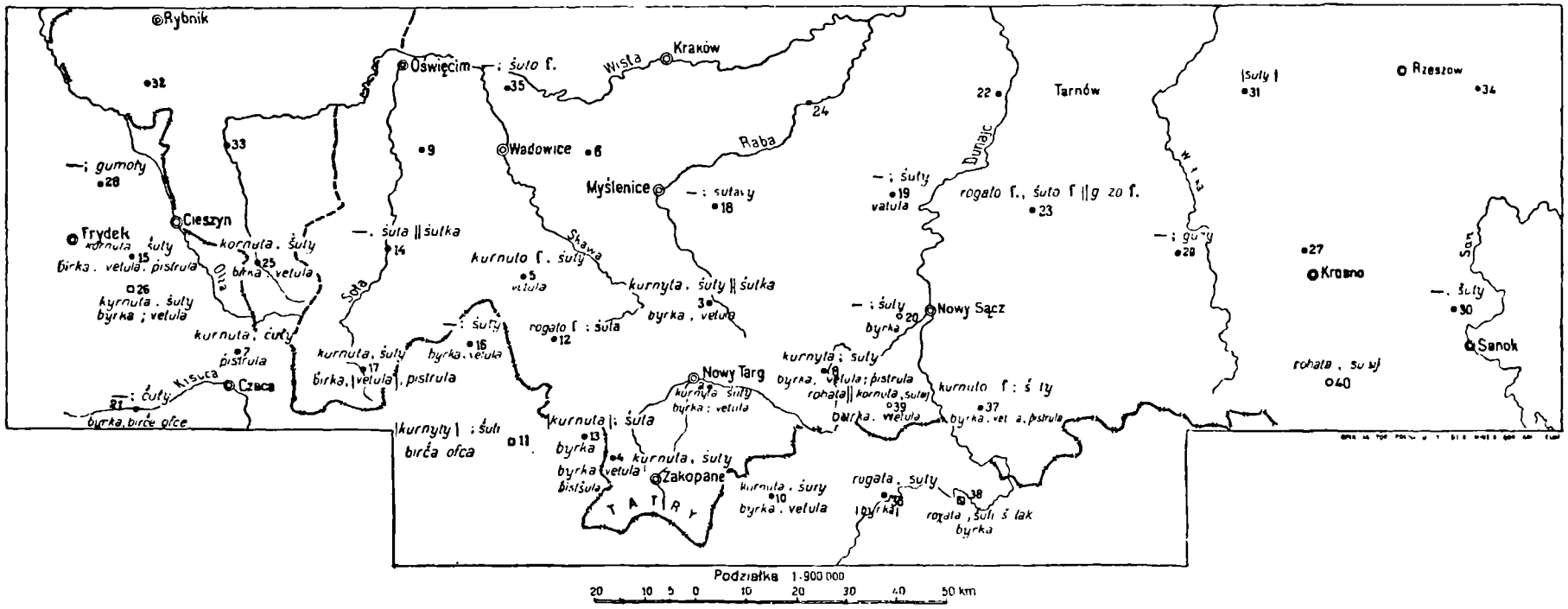

Mapa nr 161 a) owca) przezuwa b ewent zasięg wyrazu *me ynda*

Mapa nr 173 *geleta, gelatka* 'naczynie do dojenia owiec

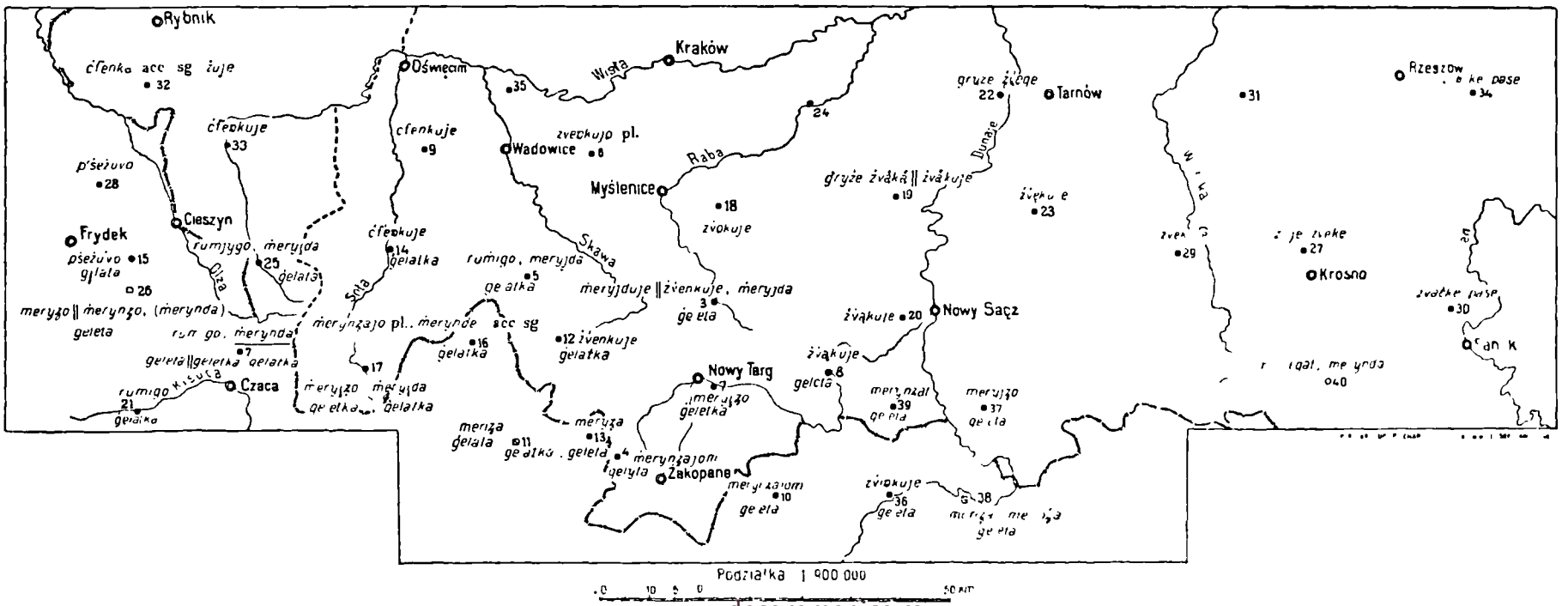

www.dacoromanica.ro

Mapa nr 174 'naczynie na żętycę'

Mapa nr 202 'krzak czarnych jagód (borówek)'

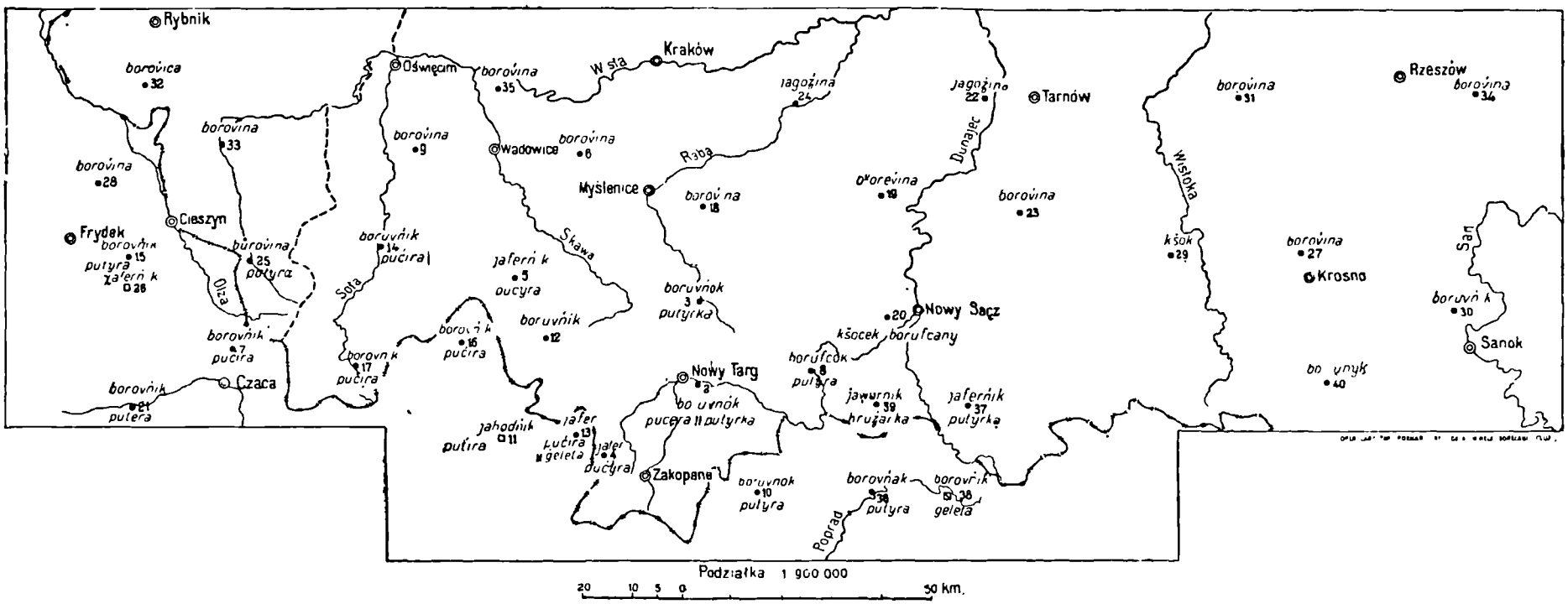

www.dacoromanica.ro

Într'o mulțime de nume de Serbocroați sau de Vlahi din Serbia recunoaștem cuvinte românești, de ex. *Arborić*, *Banišor*, *Barbarasa*, *Barbat*, *Bradel (Brad)*, *Bukur*, *Drakul*, *Fičor*, *Katuša*, *Korbovo*, *Kračun*, *Ljepurov* (Iepure), *Lupulović*, *Pasarel*, *Šerbula* și *Šerban*, *Singur*, *Strimbul*, *Surdul*, *Ursulović*, *Vyšinel*, etc. Cu *n* rotacizat sunt numele: *Sarapa* (= Sare-apa), *Sarebire* (= Sare-bine), *Zmantara* (= smântână). În toponimia serbo-croată întâlnim *Bučum* și *Bučumat*, *Cipitor* (= Ațipitor), *Durmitor*, *Funtura* (= Fântâna, cu *n* rotacizat), *Kornet*, *Kručica* (= Cruciță), *Kormatura* (= curmătură), *Magura*, *Maržini* (= margine), *Mijel* (= miel), *Negrišori*, *Oparitul*, *Pirlitor* (= pârlitor), *Prijot* (= preot), *Ratunda*, *Smederovo* (din Sâmedru), *Taor* (= taur), etc. În toponimia și onomastica serbo-croată întâlnim și câteva sufixe de origine română, ca *-el* (despărțit din nume ca *Bradel*, *Pasarel*, *Vyšinel*) în *Prekočel*, *Pričel*, *Radunel*, apoi *-(i)šor* (despărțit din nume ca *Banišor*, *Kornišor*, *Srbšor*) în *Milišor*, și mai cu seamă *-ul* (*-ula*, *-ule*, *-ulić*, *-ulović*, etc.) extras din nume articulate ca *Drakul*, etc.

La Slovaci și la Sloveni au intrat, după N. Drăganu (*Românii în veacurile IX-XIV*, p. 599), cuvintele românești *căței*, *ciutură*, *custură*, *cupă*, *oaie* și *peteci*.

Cea mai importantă influență a exercitat-o limba română asupra celei bulgare. Th. Capidan, în lucrarea sa *Raporturile lingvistice slavo-române* (DR. II, 129—234) a studiat acest element românesc în limba bulgară, constatând două straturi de împrumuturi, unul din perioada paleoslavă, cuprinzând cuvinte ca *čuma*, *kračunŭ*, *paunŭ*, *splina*, *sapun* și verbul *pastrija* = păstrez, și altul mai nou, care cuprinde cuvinte cunoscute de toți Bulgarii sau numai termeni regionali, din ținuturile cu populație românească de la Nord de Stara Planina. Între cuvintele împrumutate dela Români cu răspândire generală avem înainte de toate termeni pastorali, trecuți și la celelalte popoare balcanice — uneori și la Unguri, Ruteni și chiar și la Ruși — ca *fičor*, *furka*, *guša*, *kanura*, *kapuš* (= căpușă), *keptarče* (= pieptar), *kosture* (= custură), *kupa*, *spuza*, *sugare*, *tufa*, *vica* (viță). Altele se găsesc numai la Bulgari, precum: *batut*, *furna*, *karam* (= a căra), *korda*, *kărlig*, *mačuka*, *muskur*, *turta*. Unele, ca *guna* « manta », *kalčuni*, *mucka*, *samar*, *tumba* sunt cuvinte care lipsesc Dacoromânilor și nu le au — cel puțin în forma și cu înțelesul acesta — decât Aromânii. Cu întrebuințare generală sunt și *bučiniš* (nume de plantă), *faša*,

www.dacoromanica.ro

čarčaluša (= cerceluși), *destur* (destul), *flutur*, *gura* (nume de plantă), *katinar* (dela Aromâni), *kapra*, *lešija*, *limba* (nume de plantă), *masa*, *moc* (= moț), *pakura*, *pana*, *papura*, *papuša*, *skurtejka*, *speteazi*, *vuntur* (= vultur) ș. a. Și adverbul *maj* (= mai) e împrumutat dela Români.

Numeroase sunt și urmele românești în toponimia bulgară, relevate mai ales de C. JIREČEK și G. WEIGAND, precum: *Čerčel*, *Bukurovici*, *Krnul* (= cârnul), *Radulovici*, *Krecul* (= Crețul), *Merul*, *Ursolica*, *Singur*, *Murgaš*, *Păsărel*, *Vakarel*, *Jarbata*, *Mušat*, *Pičor* ș.a.

Dar influența limbii române asupra celei bulgărești nu se reduce la vocabular. Dacă unele evoluțiuni fonologice românești, precum închiderea vocalelor neaccentuate *(a > ă, e > i, o > u)* și reducerea diftongului *ea* la *e*, când în silaba următoare urmează vocală palatală (bulg. *veara* « credință » — plur. *veri*, ca rom. *seară* — plur. *seri*), le întâlnim și în dialectele răsăritene bulgărești, ele nu trebue să fie, cum crede CAPIDAN, împrumutate dela Români. Dacă însă întâlnim la Bulgari unele « balcanisme », precum articolul enclitic, identitatea cazurilor genitiv și dativ, înlocuirea infinitivului prin conjunctiv, repetarea pronumelui personal la dativ și acuzativ subt forma conjunctă *(mene me, tebe te, nego go*, ca rom. *pe mine mă vezi, pe tine te aud, pe el îl iubesc)*, este probabil că Bulgarii le-au împrumutat mai de grabă dela Români decât dela Albanezi sau Neogreci. Această influență s'a putut produce pe vremea Asanizilor, când Românii au jucat un rol atât de important în formația de stat româno-bulgar, încât limba lor trebue să se fi bucurat de un mare prestigiu.

127. Abia după anul 1000 au ajuns Dacoromânii în atingere cu **Ungurii**, a căror răspândire în Ardeal e relativ târzie. În epoca străromână nu se poate constata nicio influență maghiară, iar în celelalte dialecte române nu găsim niciun împrumut din limba ungurească. Cele câteva cuvinte de origine ungurească la Transdanubieni, ca arom. *varoș*, sau *cucie* le-au venit prin mijlocire slavă. Alteori, când găsim asemănări, ca între istr. *șeteți*, megl. *șetăes* « mă plimb » și ung. *sétálni* « a se plimba », acestea se explică prin faptul că în dialectele române cuvântul e împrumutat dela Slavi *(šetati)*, ca și la Unguri.

Din faptul că Istroromânii, Aromânii și Meglenoromânii nu au împrumuturi din ungurește se pot trage două concluzii: 1. Dacă

www.dacoromanica.ro

avem, şi în afară de dilaectul dacoromân, un cuvânt care la Unguri nu-i de origine slavă, el e împrumutat de Unguri dela noi şi nu invers. Acesta e, după cum văzurăm (§ 109), cazul lui *afină* sau *ciucure*. 2. Sfârşitul secolului al X-lea, ca limită extremă pentru epoca străromână, când Aromânii se găsesc în Sudul Peninsulei Balcanice, despărţiţi de ceilalţi Români, e confirmat şi prin absenţa împrumuturilor din ungureşte: după secolul al XI-lea Dacoromânii nu mai aveau contact cu ceilalţi Români, ca să le poată transmite primele lor împrumuturi din ungureşte.

Aceste prime împrumuturi din ungureşte se pare că ne-au venit — după cum reiese din cele arătate în § 123 *a* — prin mijlocire slavă. Mai târziu am primit cuvinte de origine unguresc de-a-dreptul, prin contact nemijlocit cu Ungurii.

O parte din cuvintele de origine unguresc sunt răspândite pe întreg teritoriul dacoromân, precum: *alcătui*, *bănui*, *bântui*, *belşug*, *cheltui* (atestat în documente slavo-române mai întâi la 1432—37), *chezeş* (1434—37), *chibzui*, *făgădui*, *îngădui*, *lăcui* (1418), *neam*, *labă*, *mântui*, *mistui*, *ogaş*, *pildă*, *şireag*, *tăgădui*, *talpă*, *uliu*, *uriaş*, *vamă*, *viclean*, etc. Cuvinte ca *chin*, *chip*, *gazdă* (atestat la 1427), *hotar* (1392), *ham* (de origine germană în ungureşte), *sălaş*, se găsesc şi la vecinii slavi ai Ungurilor; unele şi la Turci, altele, ca ung. *város* « oraş » (în limbile balcanice cu sensul de « mahala »), au pătruns până la Armeni. *Fel*, care se găseşte şi la Sârbi *(fela, vela)*, apare în româneşte în compuse formate cu elemente lexicale vechi spre a traduce expresii ungureşti: *astfel* = efféle, *altfel* = masféle, *ce fel* = miféle, *de multe feluri* = sokféle, *de tot felul* = mindenféle, etc. Unele împrumuturi au desvoltat în româneşte sensuri care nu se găsesc în ungureşte. Astfel *adomány* « dar » se găseşte în limba veche subt forma *ademană*, de unde a fost derivat *ademeni; marfă* e ung. *marha* « vită » (pătruns încă odată, în vremuri mai nouă, şi subt forma *mărhaie*); *sobă* însemnează « odaie », ca ung. *szoba*, numai prin unele părţi ale Ardealului, mai puternic influenţate de Unguri, încolo *soba* e aparatul de încălzit, ca în limbile balcanice.

Pentru cuvinte în legătură cu comerţul (ca *vamă*, *cheltui*...) sau cu industriile (ca *meşter*...) — călătoare prin excelenţă — sau în legătură cu unele instituţii imitate după Unguri (ca *aprod*, *uric*, *dijmă*...), învăţate de popor prin raporturile cu oficialitatea, răspândirea lor pretutindeni la Dacoromâni nu are nimic neobişnuit. Dacă *coso-*

www.dacoromanica.ro

roaba (ung. koszorufa) se aude atât de des şi în Ţara veche, este, fiindcă acest cuvânt a fost dus de meşteri unguri. Majoritatea cuvintelor însă — mai cu seamă verbele şi numele cu sens abstract — au trecut din Ardeal în Muntenia şi în Moldova deodată cu răspândirea românismului în aceste părţi. Părerea că ele ar fi relicte din graiul Ungurilor preexistenţi Românilor la Sud şi la Est de Carpaţi şi romanizaţi numai mai pe urmă — susţinută în timpul din urmă de TREML-TAMÁS — e cu totul neîntemeiată şi izvorăşte din tendinţa de a-i arăta pe Români veniţi din Peninsula Balcanică după aşezarea Ungurilor în ţara noastră.

Cuvinte ca *bâlciu*, *cimotie*, *feredeu*, *hapsân*, *hitoan*, *ileu*, *imaş*, *iz*, ş. a., întrebuinţate în Moldova (şi necunoscute în cele mai multe părţi ale Transilvaniei) au venit acolo deodată cu descălecatul Maramureşenilor. Nume de persoane şi de localităţi din Moldova şi Basarabia ne permit să urmărim mai de aproape această mişcare spre Est. Uneori vedem, ca la alte fenomene de limbă, că Moldova se potriveşte cu Banatul, existând între aceste două provincii o punte de unire în Transilvania. Acesta e bunăoară cazul lui *ciumurlui* din *csömörlik* (de origine slavă: *čemerĭ*).

Cele mai multe cuvinte de origine ungurească sunt cunoscute, precum e şi firesc, numai în Ardeal, mai ales în părţile vestice şi nordice, unde amestecul cu Ungurii a fost mai mare: *băsădi*, *birău*, *boaghe*, *dărab*, *fişpan*, *fonogiu*, *haizaş*, *holdă*, *nemeş*, *sechereş*, etc. Asemenea ungurisme cu întrebuinţare locală se găsesc chiar în cele mai vechi texte, precum şi în documentele scrise slavoneşte. Astfel e *fuglu* « prizonier » (ung. *fogoly*) sau *izeclean* « aspru » (ung. *izetlen* « fără gust ») în Codicele Voroneţean, *herţeg* (ung. *herzeg* < germ. *herzog*), *fărtal* « sfert », atestat în 1499 (din ung. *fertály* < germ. *Viertel*). Precum se vede din cuvinte ca *ciumurlui*, *herţeg*, *fărtal* ş. a., cuvântul unguresc însuşi e adesea împrumutat din slavă sau — mai ales când avem a face cu termeni culturali — din limba germană. Astfel *tar* « povară » vine din ung. *tár* (dintr'un mai vechiu *tavar*) < slav. *tovar*; *ţedulă* vine din ung. *cédula* < germ. *Zettel*.

Unele din ungurismele ardelene au primit în Ţara veche sensuri nouă. Astfel *beteag* are sensul de « bolnav », ca ung. *beteg*, numai în Ardeal; în Ţara veche însemnează « infirm ». Ung. *irha* « piele tăbăcită » a păstrat acest sens în Ardeal; în Teleorman *irhă* însemnează « blană rasă de păr », iar în Gorj « cureluşă subţire cu care cos cio-

www.dacoromanica.ro

banii cojoacele »; aceste înțelesuri modificate dovedesc că avem a face, în Muntenia, cu un cuvânt importat. *Cătană* însemna în Ardeal și Bucov. « soldat », ca ung. *katona ;* în Țara veche el avea — lucru ușor de explicat — sensul de « soldat austro-ungar ».

Precum am arătat mai nainte (§ 99) numărul destul de mare de ungurisme în Ardeal nu însemnează că populația ar fi fost bilinguă, căci o mare parte din ele se întâlnesc și în regiuni curat românești, în care populația nu știe și nu știa niciodată ungurește. Ele au iradiat dela oraș și s'au răspândit în direcție verticală, dela funcționarii și intelectualii unguri sau crescuți în școli ungurești. Dela ei porneau și locuțiuni decalcate după ungurește, ca a *tăiat* jos *pomul* (ung. *levágni*), *a scris* sus (ung. *felirni*), *coată* (= caută) *afară* (ung. *kinéz*, decalcat la rândul lui după germ. *aussehen*), etc., care se aud din ce în ce mai rar și mai ales prin mahalalele orașelor din Ardeal.

Avem și câteva sufixe de origine ungurească, precum *-șag* și *-șug* (*celușag*, *chelșug*, *meșteșug*, etc.), *-eș* (*vameș* etc.), *-aș* (în nume de agenți ca *birtaș*, etc.). Cele mai multe verbe de origine ungurească au primit sufixul *-ui*, de origine slavă: *birui*, *cheltui*, *mântui*, etc. Variantele *-ălui*, *-ului*, *-zui*, etc. ale acestui sufix, conțin elementele formative *l* și *z* întrebuințate și în ungurește.

Influența limbii române asupra celei ungurești e redusă geograficește mai mult asupra Săcuilor și Ciangăilor din Transilvania și din Moldova și cuprinde în parte aceeași termeni păstorești care se găsesc și la alte popoare vecine. Ca exemplu de cuvinte românești pătrunse în ungurește dăm: *ardeiu (árdelj)*, *armaș (ármás)*, *bărbat* (*borbáth*, și nume propriu), *bucată (bukáta*, *bukaté)*, *butoiu (butój*, *butójka)*, *ciutură (csutra)*, *coacăză (kokojza*, *kokolyza)*, *coraslă*, *cort (kort*, *kortuj)*, *cotor (toll katra* « cotorul de pe care s'au luat jos penele »), *fecior*, *găleată*, *gușă (gusa)*, *înjura (zsurál)*, *noaten (nótin)*, *oacheșă (vakisa*, ca polon. *bakieska*, slov. *vakeša)*, *puică (pulyka)*, *sarică* ș. a. Unele, ca *plăcintă* (ung. *palacsinta)*, au trecut și la Nemți *(Palatschinken)*. Altele au fost împrumutate iarăși — cu un sens evoluat — de Români: *cercel* a dat în ungurește *csercselye*, pe care l-au primit Românii din nou subt forma *ciorciol* « ciorchine de fructe, țurțur » (cu derivatul *ciorcioli* « a se murdări »). *Făt* a fost luat de vreme de Unguri dela noi, devenind *fattyú* « bastard », care, la rândul lui, a intrat în românește subt forma *fochiu* « copil din flori » (în Ardeal). Tot astfel *ciut* a trecut în ungurește primind sensul de « stân-

www.dacoromanica.ro

gaciu» şi cu acest sens a fost împrumutat din nou de Românii din Nordul Ardelalului. Unele din cuvintele româneşti au pătruns de timpuriu în ungureşte. Astfel *karácsony* «crăciun» e atestat ca nume propriu *(Karachun)* la a. 1209, *berbécs* «berbece» la 1598, iar ca nume propriu *(Berbech)* la 1423, *ficsór*, din *ficior*, ca nume propriu la 1202—03, *pakulár* «păcurar» la 1661 — 1711, *votulya* «vătuie» la 1652, etc. (Cf. N. DRĂGANU, *Românii în veacurile IX — XIV*, p. 583 ş. u.).

În cele două decenii din urmă românismele s'au înmulţit în limba ungurească din Ardeal. Ele nu privesc numai termeni în legătură cu dominaţia română (ca *siguráncia* «siguranţă», *lej* «leu», subt această formă şi la singular), ci şi cuvinte uzuale. Astfel am auzit la Cluj: *látni fogom a norokot* = am să-i văd norocul. Avem şi traduceri, ca numele «vinetelor» (= patlagelelor vinete): *kékek*. Un caz interesant auzit tot la Cluj e următorul. *Golul* (= engl. *goal*) pe care-l fac jucătorii români de foot-bal, identificat de Unguri cu adjectivul românesc «gol», apare tradus în ungureşte prin *üres* (*egy üres csinált* «a făcut un goal»). Un decalc vechiu în limba Ungurilor Ardeleni e construcţia *kell hogy megyek* (în loc de *meniem kell*), după *trebue să merg*.

128. Semnţiile **turco-tătare** care au lăsat câteva urme în limba noastră înainte de aşezarea Turcilor osmanlii în Europa, au fost, dacă facem abstracţie de Avari, care ne-au dat, pe cât se pare, şi ei câteva cuvinte (cf. § 113), Pecenegi, Cumani, Cazari şi Tătari. Influenţa acestor limbi începe însă după despărţirea dialectelor. Dacă un cuvânt ca *cioban* se găseşte şi în alte dialecte decât cel dacoromân, aceasta nu însemnează că e un cuvânt turanic împrumutat în epocă străromână. El e de origine turcească *(čoban)* şi a pătruns în toate limbile balcanice: bulg. *čoban*, *čobanin*, sârb. *čȍban*, *čȍbanin*, alb. *tshoban* «păstor» şi «Român», n.-grec. τζοβάνις. Dela Sârbi l-au împrumutat Istroromânii, la care *ţobân* e mai rar întrebuinţat decât *pastír*; dela Albanezi îl au Aromânii, care-l întrebuinţează foarte rar (*ĉobanbaş*, cf. şi localitatea *Ĉobanlades* în Tesalia), căci numele păstorului de oi e la ei *picurar*; dela Bulgari l-am împrumutat noi. Harta nr. 13 arată cum acest termen a trecut, adus de păstori în transhumanţă, din Ţara veche, în Ardeal, unde totuşi se păstrează încă vechiul termen *păcurar*.

www.dacoromanica.ro

Urme sigure de graiu p e c e n e g n'avem în românește decât în toponimie: *Peceneaga*, *Pecineaga*, *Pecineagul* (Brăila, Buzău, Muscel, Tulcea). În Ardeal întâlnim *Peceneagul* (Făgăraș), dar mai ales formele *Beşineu*, *Beşinou* şi *Beşinova* (Năsăud, Târnava-Mică, Timiș-Torontal, Sibiu), venite prin mijlocire ungurească *(Besenyő)*.

Mai bogată e toponimia noastră în urme c u m a n e: *Comána* şi *Cómăna*, *Comanea*, *Comani*, *Comeni*, *Comăneanul*, *Comăneasa*, *Comănească*, *Comăneşti*, *Comăniţa* sunt răspândite aproape pretutindeni în Ţara veche şi pe alocuri (Făgăraş, Hunedoara, Arad) în Ardeal; multe din aceste toponimice au la bază numele de persoană *Cóman*, cu derivatele şi hipocoristicele *Comănescu*, *Comşa* ş. a. După seminţia cumană a U z i l o r *(Οὐζοί)* e numită *Poiana Uzului* şi *Uzul* în Bacău. Cu Cumanii deodată au venit şi I a s i g i i (lat. Iassones), al căror nume îl păstrează oraşul *Iaşi* şi, în Ardeal, *Iaşul*, şi *Iaşii* din jud. Făgăraş şi Odorheiu. G. WEIGAND (Jb. XXVI-XXIX, p. 97—100) a arătat că tot de origine cumană sunt numirile locale terminate în *-uiu ;* de asemenea se crede că numirile de persoane terminate în *-ab(a)* ca *Toxsabă*, *Talabă*, *Tâncabă* — înainte de toate *Basarabii* — ar fi de origine cumană (cf. N. IORGA, *Imperiul Cumanilor şi domnia lui Basarabă*, p. 3—4).

Vocabularul cuman ne e cunoscut din faimosul Dicţionar cuman-latin din 1303 editat, după manuscrisul dăruit de Petrarca Bibliotecii din Veneţia, de GÉZA KÚUN. Cuvintele cumane nedeosebindu-se mult de cele turceşti, originea cumană a cutărui cuvânt sau nume local românesc o indică numai rareori forma lui, ca în cazul lui *Teleorman* din cumanul *Teli orman* « pădure nebună » (adică deasă) faţă de turcescul *Deli orman* (cu *d* corespunzând cumanului *t*). Avem totuşi un criteriu spre a recunoaşte cuvintele de origine cumană în românește. Neexistând adică în Ardeal cuvinte de origine turcească — decât cele transmise prin mijlocire slavă — extensiunea lor geografică dincolo de Carpaţi le arată a fi cumane. Asemenea cuvinte sunt: *beciu* « pivniţă boltită » (cuman *beč el* « urbs munita »; lipseşte la Turci), *duşman* (*dušman* în Codex Cumanicus) şi *toiu*, care avea sensul originar de « ospăţ », din cumanul *toy* « convivium ».

C a z a r i i au lăsat o urmă în toponimia noastră: numele satului *Cuzdrioara* (din *Cuzărioara < ung. *Kozárvár*) în Someş, pe când numiri ungureşti precum *Kazar*, *Kozar*, *Kozard*, etc. se întâlnesc şi în alte regiuni.

www.dacoromanica.ro

În ceea ce priveşte pe Tătari şi pe Nogaii înrudiţi cu ei, aceştia au lăsat puţine urme în vocabularul românesc, dispărute şi ele mai toate. Avem a face mai ales cu numiri ca *mârzaci*, date căpeteniilor tătăreşti, sau numele unor dări ca *alâmul*, *ilişul* (cuvânt atestat pe la mijlocul secolului al XV-lea) sau *uşurul*. Numai puţine cuvinte ca *arcan*, *capcană*, *cobuz*, *haraba* au trecut în graiul poporului şi sunt întrebuinţate până azi în Moldova.

Nu se cunosc în româneşte urme din graiul Bulgarilor turanici. Teoria lui MELICH, după care ei ar fi fost transmiţătorii numirilor unor râuri din Ardeal nu este convingătoare, (cf. N. DRĂGANU, DR. VII, 224—254).

Cu mult mai importantă — cel puţin din punct de vedere numeric — e influenţa limbii turceşti asupra celei româneşti. Ea a fost studiată în mod amănunţit de L. ŞĂINEANU în voluminoasa lui monografie despre *Influenţa orientală asupra limbii şi culturei române*, care ne-a servit şi nouă la elaborarea acestei părţi din lucrarea noastră. Iată câteva din concluziile lui:

Un strat mai vechiu de turcisme, din secolele XV-XVII, cuprinde cuvinte ca *aba*, *amanet*, *basma*, *cântar*, *chel*, *ciorbă*, *chirie*, *cusur*, *dulap*, *dulgher*, *fotă*, *fudul*, *halva*, *leafă*, *maramă*, *odaie*, *para*, *saltea*, *samsar*, *samur*, *soiu*, etc., cunoscute pe tot cuprinsul Ţării vechi, unde au pătruns şi în graiul poporului. Al doilea strat, mai nou, din epoca fanariotă, cuprinde neologisme turceşti cunoscute aproape numai în straturile superioare ale societăţii, care imitau mòdele venite dela Constantinopol. Ele au dispărut în cea mai mare parte din limbă deodată cu încheierea acestei epoci. Acestea abundă mai ales la ultimii cronicari şi la scriitori ca IENĂCHIŢĂ VĂCĂRESCU şi A. BELDIMAN. «Mai toate turcismele sunt de ordin material şi se raportă, afară de politică şi arta militară, la nume de plante, animale şi minerale, la casă, îmbrăcăminte şi nutriment, la meserii, comerţ şi industrie. Vieaţa religioasă şi intelectuală au rămas cu desăvârşire străine de contactul secular cu Turcii: bilanţul elementului osmanliu nu conţine nicio noţiune de ordine pur abstractă, niciun verb propriu zis». Verbe ca *chelesc*, *închiriez*, etc. sunt derivate, pe teren românesc, cu mijloace derivative româneşti. Avem însă câteva sufixe de origine turcească, precum *-giu (bragagiu, cafegiu, boiangiu...)*, *-lâc (samsarlâc, caraghiozlâc...)*, *-liu (chefliu, nurliu...)*. Aceste sufixe apar legate aproape numai de cuvinte de

www.dacoromanica.ro

origine turcească — chiar când nu există asemenea derivate în turcește — sau considerate ca atare. Când, acum câțiva ani, s'a introdus la noi dansul exotic *rumba*, acest cuvânt a fost asimilat celor de origine orientală; de aceea celui ce juca « rumba » i se zicea *rumbagiu*. Subiectele vorbitoare disting de cele mai multe ori turcismele între celelalte cuvinte ale limbii, fie din cauză că aparțin cam aceleiași sfere semantice, fie din pricina unui semn distinctiv formal: accentul pe silaba finală: *cafeá*, *casmá* (în pluralele *cafele*, *casmale*), *cazán*, *calabalâc*, etc.

Cuvintele de origine turcească fiind relativ nouă, au păstrat de cele mai multe ori sensul turcesc, iar dacă uneori apar și cu alte sensuri în românește, acestea se găsesc dialectal și în turcește. Numai rareori întâlnim evoluții semantice petrecute pe teren românesc, precum la *lichea*, *moft*, *nuri*, care în turcește însemnează « pată », « giaba » și « lumină ». Multe turcisme au primit la noi o notă glumeață sau batjocoritoare, astfel *marafet* (în turcește « știință, talent »), *tertip* (în turcește « proiect, plan »), *hal*, *hatâr*, *taifas*, etc.

« Unele turcisme foarte populare sunt înlocuite în Moldova (în total sau în parte) cu corespunzătoare de origine greacă sau slavă: *ciorap* (călțun), *caldarâm* (pavea), *ciarșaf* (prostire), *dud* (agud), *tibișir* (cridă), *peșchir* (prosop), *tavan* (sofit, alăturea de bagdadie), dar și viceversa, însă mai rar: *babacă* și *neneacă* (propriu Moldovei), *duducă* (domnișoară), *dughiană* (prăvălie) ».

Turcismelor din Țara veche le corespund adesea ungurisme în Ardeal, unde cultura materială a fost uneori de proveniență maghiară: *catifea* — barșon (ung. *bársony*), *basma*—cheșcheneu, *chibrit*—ghiufă, *cearșaf* — lepedeu, *lulea* — pipă, *rachiu* — palincă, *rândea* — gealău, *tutun* — duhan, etc. Nu rareori cuvântul unguresc din Ardeal e înrudit de aproape cu cel turcesc din Țara veche: *geaba* cu *hiaba* (ung. *hiába*).

Cele mai multe din cuvintele de origine turcească din limba română se găsesc și la popoarele balcanice, câteodată și la Unguri (*haraciu* — ung. *harács*, *fustan* — ung. *fosztány*, etc.), căci stăpânirea turcească a avut aceleași efecte pretutindeni. Aceste turcisme comune sunt o dovadă despre mentalitatea asemănătoare la popoarele din Sud-Estul european.

Lipsa turcismelor în Ardeal poate servi ca un criteriu pentru cunoașterea originii unor cuvinte. Astfel L. ȘĂINEANU și alții au

www.dacoromanica.ro

crezut că verbul *a leşina* e un derivat dela *leş* « cadavru ». Dar substantivul *leş*, de origine turcească, e necunoscut în Ardeal, unde totuşi e răspândit verbul *a leşina*, pentru care trebue căutată deci altă etimologie.

Unele din turcismele noastre — mai ales cele pătrunse în graiul popular — ne-au venit desigur prin mijlocire slavă. Aşa s'a întâmplat mai ales în Banat, unde numeroasele turcisme nu se datoresc stăpânirii turceşti, ci sunt împrumutate dela Sârbi. Aceasta se vede şi din forma şi din sensul unora din ele. Astfel în Banat nu se zice *ceşmea (cişmea)* şi *iatagan*, ca în Ţara veche, unde cuvintele sunt împrumutate din turceşte, ci *ceáşmă* şi *atagan* din sârb. *čésma*, *atagan*. De asemenea sensul de « conversaţie » pe care-l are cuvântul *divan* (cu derivatul *divăni* « a conversa ») în Banat, e necunoscut în turceşte (ca şi la *divan* în Ţara veche), dar îl are sârbescul *divan* şi *divaniti*. *Baş* pentru « tocmai, într'adevăr », atât de frecvent în graiul bănăţean, e şi el un turcism trecut prin filieră sârbească.

Acelaşi lucru se poate spune despre cuvintele de origine turcească din dialectul istroromân: toate sunt luate dela Serbocroaţi, de ex. *harambâsa* « căpitan », *ţobân* « cioban ».

În schimb dialectul a r o m â n şi cel m e g l e n i t, ca toate limbile balcanice, sunt pline de cuvinte de origine turcească, dintre care unele se găsesc şi la noi, altele însă nu. Mai ales Megleniţii au multe turcisme care lipsesc şi Aromânilor; le au însă şi Bulgarii din Meglenia.

Foarte mic e numărul cuvintelor româneşti în turceşte: *boyar* « boier », *kalaraş* « curier », *mukan* « cioban din Ardeal » (mocan), *mamaliga*, *dalavere* « transacţie » (= *daraveră*, care, la rândul lui, e decalcat după turcescul *alyşveriş*) şi alte câteva.

V. Trecutul.

129. Dacă examinăm cuvintele care în limba română însemnează « a se mişca dintr'un loc într'altul », observăm o mare bogăţie lexicală. Numai ca verb defectiv (în expresii ca *până atunci mai va* = mai trece) s'a păstrat latinescul *vadere*. Tot astfel *ire*, cunoscut textelor noastre vechi şi dialectului istroromân (la viitor: *i-voi*). Al treilea verb defectiv e **passare* (derivat din *passus* « pas »), cu o vitalitate

www.dacoromanica.ro

mare în alte limbi romanice (ital. *passare*, franc. *passer*, etc.); îl avem în expresii ca *pasă-mi-te*, iar la Istroromâni ca imperativ dela *męre* « merge »: *pâs !* Verbul care arată mişcarea dela un loc la altul e *ambulare* (rom. *umbla*), cu compusul *perambulare (a se plimba)*. La acesta s'au adăugat la noi alte două verbe, care în latineşte aveau cu totul alte sensuri, *mergere* « a cufunda » şi *plicare* « a îndoi », precum şi *se ducere*, despre care a mai fost vorba în acest volum. Dela *călător* s'a format derivatul *călători*. Şi verbe ca *lua*, *apuca* sau *face* şi *da* se întrebuinţează adesea cu sensul de a se mişca într'o direcţie: *a luat-o prin pădure*, *a apucat pe potecă*, *a făcut la stânga*, *voiu da pe la voi*... La aceste cuvinte de origine latină s'au adăugat împrumuturi ca *porni* (din slavă), *andăli* (din ung.). În special pentru umblarea prin munţi avem, pe lângă *sui*, *urca* şi *pogorî (coborî)*, cuvinte dialectale ca *guri* sau *gui*, *tuna*, *tuli*, *urla*.

Dacă examinăm cuvintele care numesc drumul, vedem mai întâi că s'au pierdut, ca şi în celelalte limbi romanice, *trames*, *deverticulum*, *meatus*, *actus*, *angiportus*. Lipseşte şi *semita* (franc. *sentier*) şi *camminus* (franc. *chemin*), de origine celtică. Se pare că şoselele care legau oraşele mari, întreţinute cu atâta grijă pe vremea dominaţiunii romane, nu mai jucau mai târziu un rol în vieaţa strămoşilor noştri, deoarece cuvântul latinesc pentru ele, *via*, a dispărut din limba română. Chiar şi drumurile de c a r e, *carrariae* se prefăcură cu timpul în *cărările* noastre înguste, pentru care avem o sinonimică bogată, formată din împrumuturi din alte limbi — ca *potecă*, *hăţiş*, etc. — la care s'au adăugat, prin munţi, *plaiurile*, atât de deosebite, ca sens, de franţuzescul *plage* sau italienescul *piaggia*.

Cuvântul *via* a fost înlocuit la noi prin *callis*, care în latineşte însemna o « potecă prin munţi sau păduri » (cf. « ut Apuli solent facere, qui *per calles* în montes Sabinos pecus ducunt », la VARRO) şi înlocuirea aceasta este caracteristică pentru vieaţa Românilor în munţi şi păduri, ale căror poteci au putut să primească înţelesul general de drum. Mai târziu, când *drum* a intrat, dela Slavi, în limba noastră, el a înlocuit de cele mai multe ori, în sensul material al cuvântului, pe *cale*, păstrat mai ales în sensul figurat de « direcţie » sau « procedeu, metodă ». Înainte însă de a ceda noului sinonim locul său, el desvoltase o frazeologie atât de bogată, cum numai un cuvânt întrebuinţat mereu şi la nenumărate ocazii o putea naşte. Într'adevăr, dacă deschidem Dicţionarul Academiei la cuvântul

www.dacoromanica.ro

« cale », vedem că în afară de expresii figurate precum *calea laptelui* (sau *a robilor*), *calea primară*, *calea albă*, *calea întoarsă*, *calea jumătate*, *calea mânzului*, etc., sau de locuţiunile (din Nordul Ardealului) *cu o cale* « totodată » şi *d'o cale* « odată » (care se găsesc şi la corespondentele romanice ale lui *via*), avem un număr mare de expresii formate cu *cale*, pentru cele mai variate noţiuni, pentru care azi întrebuinţăm mai ales neologisme.

Astfel: « potrivit, nimerit, corect, just, drept, cuviincios, cuminte, înţelepţesc, bine şi frumos » se exprimă prin *cu cale*, iar contrariul prin *fără (de) cale* (tot aşa la Aromâni şi Albanezi);

« peste măsură, foarte, prea, neobişnuit, extraordinar, excesiv, mare, straşnic » e redat prin *din cale afară* (sau *afară din cale*);

« drept, după merit, cum se cuvine » era mai de mult *p(r)e cale*, iar ideea opusă de « nu de-a-dreptul, pe de lături » este şi azi *alături*a *cu calea ;*

« asemenea, tot aşa » e *pe calea ceea ;* învoirea finală, se exprimă prin *calea(ca-)valea*, un fel de « treacă-meargă »;

ideea de « a îndruma, a aranja, a sfătui, a povăţui », dar şi « a organiza, a întocmi, a face rost, a pregăti » şi « a învăţa minte », precum şi « a hotărî » e *a pune la cale*, cu substantivul *punere-la-cale ;*

« a cădea de acord, a se putea învoi cu cineva » e *a (o) scoate* sau *a ieşi la cale ;*

« a îndrepta spre bine, a scoate din rătăcire » e *a duce pe cineva la cale*, sau *pe calea cea bună ;*

« a fi gata, dispus, a avea intenţie » e *a fi pe cale să... ;*

« a face să înţeleagă, a convinge » e *a-i da cuiva în cale ;*

« a-l scuti să mai meargă undeva » e *a lua cuiva calea din picioare ;*

« a nu şti încotro s'o apuci, a sta la îndoială, a şovăi » se exprimă prin *a-i fi cuiva calea cruce ;*

« a nu mai putea răsbi, a fi silit să renunţi la ceva » se exprimă prin *a i se închide cuiva calea în codru ;*

« a împiedica pe cineva în acţiunile sale » e *a sta cuiva în cale*, iar « a se împotrivi, a-l opri să-şi ajungă ţinta », *a se pune în calea cuiva ;*

« a pândi pe cineva » e *a-i ţine calea*, iar « a-l lăsa să treacă » e *a da cuiva calea ;*

« a-şi face rost să poţi pătrunde neobservat » e *a-şi face cale* (deosebit de *a face o cale* = o călătorie);

www.dacoromanica.ro

« a trebui să treci pe undeva » e *a avea cale ;*

« a nu se amesteca în treburile altora » e *a-şi vedea de cale ;*

« a încerca ceva în alt fel » e *a lua o altă cale* (deosebit de *a-şi lua* sau *apuca calea în picioare* « a pleca, a porni în călătorie »);

« modalitatea de a face ceva » se exprimă prin *a afla chip şi cale să... ;*

o « distanţă » (mare) se arată prin *cale de...* (*o poştă*, etc.).

O asemenea eflorescenţă frazeologică neobişnuită era firească la acei Vlahi pe care KEDRENOS îi cunoaşte în 976 ca « hoditoi », adică drumeţi, şi pe care documentele sârbeşti îi numesc cu vorba românească de *kjelatori* (= călători), vestiţi cunoscători ai celor mai ascunse căi din munţi şi codri. În această vreme, când nici munţii, nici pădurile nu reprezentau o bogăţie pentru proprietarii lor, Românii îi stăpâneau virtual din Pind şi până în Carpaţii Nordici.

Exemplul acesta este destul de elocvent, credem, pentru arătarea raportului strâns ce există între limba şi trecutul unui popor: bogăţia cea mare în termeni care arată mişcarea dela un loc la altul, evoluţia semantică a cuvintelor care însemnează un drum şi frazeologia variată a lui *cale* corespund uneia din cele mai interesante faze din trecutul nostru: epoca migraţiunilor pe plaiurile Carpaţilor şi ale continuatorilor acestor munţi în Peninsula Balcanică.

Dacă istoria ne dă — ca în cazul citat — explicarea unor fenomene interesante de limbă, limba, la rândul ei, poate să întregească lacunele istorice. Acest lucru e adevărat mai ales la noi, Românii. Începuturile poporului român sunt, pentru istorici, o « enigmă » şi « o minune »; pentru linguişti ele formează una din cele mai pasionante probleme. Căutând s'o elucideze, *cercetătorii de azi ai limbii au înainte de toate o datorie de împlinit: să rectifice unele opinii eronate din punct de vedere pur linguistic, exprimate de înaintaşii lor, căci acestea au condus pe căi rătăcite pe cercetătorii trecutului nostru îndepărtat.*

O vom face pe scurt aici, referindu-ne la cele expuse în capitolele precedente.

1. Din faptul că tot ceea ce caracterizează limba română, deosebind-o de oricare altă limbă din lume, se găseşte în câteşi patru dialectele (§ 108), s'a dedus cu drept cuvânt că într'o epocă străromână toate grupele de Români aveau contact unele cu altele, încât inovaţiile de limbă s'au putut propaga în toate direcţiile. În niciun caz

www.dacoromanica.ro

nu putem admite că un amestec din aceleaşi elemente constitutive, — Romani şi Traci la dreapta Dunării şi Romani şi Geto-Daci la stânga fluviului — ar fi putut produce, fără continuitate geografică, aceleaşi fenomene de limbă.

Din acestă desvoltare convergentă a limbii române în epoca în care au apărut cele mai importante inovaţiuni, s'a tras concluzia că limba străromână ar fi fost unitară, iar din această presupusă unitate s'a dedus că patria primitivă a Românilor trebue căutată pe o întindere teritorială redusă.

Am arătat în cele precedente (§ 110—111) mai întâi că unitatea relativă a limbii române se poate explica şi altfel decât aşezându-i pe Români într'un « leagăn » limitat, şi anume prin lipsa de centre orăşeneşti în jurul cărora se desvoltă de obiceiu dialectele, prin omogenitatea socială şi contactul nivelator dus pe distanţe mari de păstorii migratori. Dar limba străromână nici nu era de fapt atât de unitară după cum s'ar părea, ci existau importante deosebiri regionale de graiu. De asemenea am scos la iveală unele fapte din care putem deduce că Străromânii locuiau pe o întindere teritorială mare, în Peninsula Balcanică şi în Nordul Dunării.

2. Din faptul că limba română aparţine grupului de limbi balcanice, leagănul ei a fost aşezat în Peninsula Balcanică. S'a insistat cu deosebire asupra marilor asemănări cu limba albaneză, care nu s'ar explica în româneşte decât dacă leagănul Românilor ar fi fost în apropiere de leagănul albanez (prin D a c i a n o v a, cu Dardania).

Am arătat (§ 92) cum trebue să înţelegem asemănările limbii române cu limbile balcanice. În cele mai multe cazuri avem a face cu inovaţii româneşti ale căror începuturi le găsim în limba latină. Desvoltarea lor în sens « balcanic » se datoreşte contactului cu vecinii care, ca şi noi, aveau aceeaşi « forma mentis » sudesteuropeană, datorită aceloraşi influenţe culturale, aceluiaşi fel de traiu şi aceleiaşi atitudini în faţa unor evenimente istorice asemănătoare.

Calea normală de propagare dela o limbă la alta e cea a împrumutului. Pentru ca o expresie să ajungă dela un popor la altul, ajunge ca o parte a celor două popoare să fi fost în contact geografic; odată împrumutul realizat, el s'a putut propaga mai departe. A fost de ajuns ca un grup de Români să fi trăit printre sau lângă Albanezi — care aveau aceeaşi structură socială ca strămoşii noştri — pentru ca un element albanez să treacă la aceşti Români şi, dela ei, la Ro-

www.dacoromanica.ro

mânii care nu mai locuiau în apropierea nemijlocită a Albanezilor. Precum generalizarea cuvântului *chior*, de origine turcească, în toată ţara veche (cf. harta noastră nr. 10) nu însemnează că acest cuvânt a fost adus de Turcii care s'ar fi aşezat pretutindeni în ţară, tot astfel nu trebue să ne închipuim că elementele albaneze ar fi fost aduse în România actuală de Albanezi aşezaţi între noi sau de Români veniţi din Peninsula Balcanică.

Dunărea n'a fost o piedică geografică pentru propagarea inovaţiilor de limbă, precum ea nu împiedică nici astăzi ca Românii din jurul Vidinului şi din regiunile Timocului să vorbească acelaşi graiu ca cei din Oltenia şi din Banat.

3. Numirile topice sunt o dovadă peremptorie că cei ce le-au dat au locuit prin acele regiuni. Când forma lor e desvoltată în consonanţă cu legile fonologice ale limbii respective, ştim că cei ce vorbesc acea limbă au locuit în tot cursul timpului prin acele părţi: astfel Dacoromânii au locuit pe lângă Crişuri pe vremea când *s* urmat de *i̯* din *Crisius* se prefăcea în *ş (Criş)*, iar Aromânii nu locuiau de sigur prea departe de Salonic, pe când *a*, *l* şi *on* din lat. *Salona* se prefăcea în *ă*, *r* şi *un* în arom. *Sărună*.

Dimpotrivă, nici absenţa unor toponimice în consonanţă cu legile fonologice, nici prezenţa unor nume de localităţi cu aspect fonologic străin, nu dovedesc discontinuitate în locuirea acelor regiuni. Cu alte cuvinte, dacă în Grecia de Miază-noapte un număr mare de localităţi sunt de origine slavă, acest lucru nu însemnează decât că Slavii, care au stăpânit un timp — destul de scurt de altfel — aceste regiuni, au imprimat toponimiei greceşti pecetea şederii lor prin acele locuri, şi nicidecum că Grecii au părăsit ţara lor de baştină fugind dinaintea Slavilor năvălitori şi că ar fi revenit mai târziu pe acele locuri, primind numele slav în locul celui grecesc, pe care îl uitaseră. Tot astfel dacă unele nume vechi din Peninsula Iberică au astăzi o formă desvoltată după legile fonologice arabe, nu după cele spaniole, aceasta nu dovedeşte că Spaniolii au stat într'o vreme departe de acele localităţi ocupate de Arabi, ci numai că numirea oficială, a cuceritorilor arabi, s'a impus şi a fost primită şi de localnicii ibero-romani, care au dat-o uitării pe cea veche (§ 125).

Aşa s'a întâmplat şi cu numele locale care la noi au fonetism slav. Slavii cuceritori au impus autohtonilor cuceriţi pe ambele maluri ale Dunării numele date de ei *(Dâmboviţa, Ialomiţa*, etc.) sau mo-

www.dacoromanica.ro

dificate după legile fonologiei lor (*Mureş*, *Someş*, *Drava*, *Kulpa*, *Una*, etc.).

Dacă n'ar fi aşa, ar trebui să ajungem la concluziile câtorva învăţaţi unguri şi bulgari, cari se contrazic în mod atât de izbitor. Cei dintâi, având interese de ordin politic, să ne prezinte ca veniţi din Peninsula Balcanică după aşezarea lor în Ardeal, contestă continuitatea noastră din cauză că toponimia ardeleană n'ar păstra numele antice cu fonetism românesc. Bulgarii, cărora nu le convine să ne ştie cu drepturi istorice în ţara lor, cred dimpotrivă că « pour un espirt non prévenu, il est clair qu'une population romane n'aurrait pu vivre en Mésie après le VII-e siècle sans laisser de trace » (MUTAFČIEV). Dar dacă n'au fost nici în România de azi, cum cred Ungurii, nici în Peninsula Balcanică, cum cred Bulgarii, unde erau Românii în veacul de mijloc?

Faptul dela care trebue să plece oricine studiază începuturile poporului român, este următorul: regiunile dela cursul inferior al Dunării şi al afluenţilor ei erau locuite la sfârşitul evului vechiu de o populaţie romanică sau romanizată. În aceste regiuni apar astăzi Românii, care vorbesc o limbă romanică. Toponimia, onomastica şi unele împrumuturi la Bulgari şi Sârbi dovedesc existenţa Românilor în evul mediu prin regiuni locuite azi de Slavi în Peninsula Balcanică. Până la proba contrară, trebue să considerăm deci pe Români ca urmaşii Romanilor pe locurile unde se găseau odinioară şi unde îi regăsim şi astăzi — cu revărsări dincolo de limitele de pe vremea Imperiului Roman — după un hiat în istorie de câteva secole. Trecutul Românilor în tot timpul de când Romanii dispar din istorie şi până la primele ştiri istorice despre Români, se poate compara — după o frumoasă asemănare a lui WIRTH — cu acele pâraie subterane care intră în stâncile unor regiuni calcaroase, pentru ca să reapară mult mai târziu, cu aceeaşi apă limpede fertilizând împrejurimile.

Istoria, arheologia, etnografia şi linguistica trebue să meargă mână în mână spre a ne face să înţelegem desvoltarea poporului român în epoca parcursului său subteran.

« Die Rumänen sind » — spune A. WIRTH, în cartea sa *Der Balkan* (ed. 4, 1924) — die zäheste Rasse der Erde, selbst die Kinder Israels nicht ausgenommen. Juden gab es immer, aber die Rumänen waren... acht bis neun Jahrhunderte verschwunden. So völlig verschwunden, wie gewisse Bäche im

www.dacoromanica.ro

Schwäbischen Jura und im Karst, die meilenlang unterirdisch fliessen. Plötzlich aber im dreizehnten Jahrhundert, tauchen die Rumänen wieder auf, und diesmal blieben sie. Seitdem haben sie um sich gegriffen, wie eine grosse Wasserflut, eine schier uferlose Überschwemmung bildend. Sie lebten ausser unter eigener unter nicht weniger als fünf fremden Flaggen, aber kein Herrenvolk ist imstande gewesen, sie zu Boden zu drücken. Im Gegenteil: sie drücken auf ihre Herren ». (Citat de TH. CAPIDAN, în DR., IV, p. 1271—72).

Dacă istoricii şi cronicarii nu pomenesc de Români — nici la Nord nici la Sud de Dunăre — veacuri multe, e fiindcă izvoarele nu văd starea, ci mişcarea, fiindcă existenţa Românilor în aceste regiuni unde se găseau din vechime era ceva firesc, ce nu trebuia relevat. Tot astfel nu se pomeneşte, până târziu, nimic despre Albanezi, băştinaşi în regiunile locuite de ei. În cronici se notau e v e n i m e n t e l e, nu curgerea uniformă a vremii; invaziile popoarelor nouă, nu stăruirea celor autohtone; războaiele, nu vieaţa paşnică; organizaţiile de state nouă, nu lipsa de organizaţie a celor cuceriţi. Întâiele ştirl despre Români apar abia când încep şi ei să se mişte, când se răscoală, iau parte la expediţii războinice sau au oarecare legătură cu anumite personalităţi istorice.

TH. CAPIDAN (*Romanitatea balcanică*, 1936, p. 41) accentuează cu drept cuvânt că şi realităţile demografice actuale ne împiedecă să-i căutăm pe vechii Români pe un teritoriu atât de mic ca provincia Dardania. « Aceste realităţi ne arată că, astăzi, toţi Bulgarii cu toţi Grecii şi cu toţi Albanezii, adunaţi la un loc, nu dau numărul Românilor din Dacia şi din Sudul Dunării. Dacă noi Românii ajungem la 14½ milioane de suflete, Grecii, Bulgarii şi Albanezii laolaltă abia ajung la 13 milioane. Această proporţie trebue să se fi păstrat în oarecare măsură şi în veacurile de mijloc. Deoarece, dacă este adevărat că Românii din Dacia, cu timpul, şi-au putut asimila unele elemente alogene, în schimb, Vlahii din Sudul Dunării care roiau cu turmele în toată Peninsula, începând din Dalmaţia până la Marea Egee şi din Balcani până în Peloponez, în cea mai mare parte au fost desnaţionalizaţi. În condiţiunile acestea, oricare ar fi natura consideraţiunilor linguistice, pare lucru de neadmis ca strămoşii unui popor, care reprezintă sinteza celor mai puternice tulpini din Dacia şi Peninsulă, să fi rămas cu aşezările într'un teritoriu atât de redus, cum este triunghiul Scopie—Niş—Sofia, ceea ce ar corespunde cu ţinutul cuprins între Sibiu—Turda —Braşov, iar ceilalţi mai puţin numeroşi, să fi ocupat Dacia cu întreaga Peninsulă Balcanică ».

130. Cucerirea Peninsulei Balcanice a fost o necesitate pentru Roma, care trebuia să-şi asigure drumul spre Asia Mică. Subjugarea Dacilor a fost mai mult o măsură de ordin strategic: Dacia Traiană avea să fie un mare şi puternic cap de pod care să asigure cucerirea Peninsulei Balcanice dinspre Nord, atunci când Dacii deveniseră din ce în ce mai ameninţători.

Dintre toate invaziile care s'au revărsat asupra Sud-Estului european şi pe care Daco-Traco-Geţii le-au suportat relativ uşor, una

www.dacoromanica.ro

singură le-a fost fatală, cea venită dela Vest, a Romanilor. Ea a schimbat dintr'odată, în spre Roma, orientarea culturală, îndreptată până atunci spre Elada, și a produs evenimentul cel mai greu în urmări în istoria unui neam: pierderea limbii materne și înlocuirea ei cu o limbă nouă.

Urmașii lui Boerebista și ai lui Decebal n'au putut rezista armatelor disciplinate, forței imperialismului conștient roman, prestigiului imens al Romei și mijloacelor ei încercate și perfecționate într'o lungă epocă de cucerire, de colonizare și desnaționalizare a provinciilor. Peste o veche cultură daco-geto-tracă, cu influențe grecești și cu puternice aderențe orientale, s'a grefat civilizația apuseană a Romei. În locul caselor de bârne sau de leasă împletită din nuiele, așezate lângă un izvor sau pârâiaș de munte, răsăriră, ca din pământ, temple mărețe, uriașe amfiteatre și apeducte măiestre; în locul potecilor șerpuitoare călcate de piciorul încălțat în opinci al autohtonilor, s'au clădit străzile largi și pietruite ale inginerilor romani. Deodată cu ele, limba celor ce stăpâneau lumea fu primită de neamurile Tracilor, Dacilor și Geților. «Pentru ca o limbă să se generalizeze», zice A. MEILLET (*Linguistique*, p. 118 și 120) «e necesar și deajuns ca ea să servească de suport unei civilizații... Cu cât domeniul e mai vast, cu atât sunt mai importante relațiunile între oamenii care-l locuesc, cu atât trebuința unei limbi comune se face mai simțitoare, iar expansiunea limbii civilizației și a puterii politice devine mai ușoară și mai repede».

Romanizarea Daciei, în scurtul răstimp cât a ținut dominația romană, e pentru L. HAHN cea mai elocventă dovadă despre marea aptitudine pe care oamenii din popor, de rasă diferită — mai ales Asiatici și Sirieni — o aveau de a converti la romanism neamurile cucerite: «Ubicunque vicit Romanus, habitat», vorba lui SENECA. PATSCH crede că în cei 160 de ani de stăpânire romană s'a desfășurat în Dacia «o viață culturală romană de o intensitate extraordinară». Recordul de iuțeală în schimbarea caracterului provinciei Dacia nu se poate asemăna decât cu stările ce se pot observa, în epoca noastră, în America de Nord. Precum în noul continent cele mai deosebite neamuri și-au uitat în câteva generații limba și și-au renegat originea spre a primi cu mândrie calitatea de cetățeni americani și spre a vorbi de bună voie limba engleză, tot astfel conștiința vie a aparținerii la marele Imperiu și covârșitoarea civilizație apu-

www.dacoromanica.ro

seană au putut produce în acel timp adoptarea limbii latine până în păturile adânci ale populaţiei autohtone. Nu trebue să uităm nici prestigiul de care s'a bucurat la noi totdeauna tot ce e străin. Dacă considerăm cât de uşor învaţă Românul alte limbi şi privim numărul de cuvinte împrumutate de Români — în măsură mai mare decât o cerea economia internă a limbii — dela Slavi, în epoca în care au stat subt influenţa lor şi, mai târziu, dela Unguri în Ardeal; dacă privim devastările pe care le face, la ţară, imitarea graiului orăşenesc, considerat ca mai « ales », şi vedem cum gazetarii şi mulţi dintre scriitorii noştri mai tineri îşi împestriţează scrisul cu neologisme primite fără niciun simţ de respect pentru tradiţie — vom înţelege că mirajul civilizaţiei romane şi romanizarea impusă printr'o conştientă şi organizată acţiune de colonizare a dus în mod necesar pe strămoşii noştri (a căror fire am moştenit-o) la o însuşire repede a limbii stăpânitorului roman.

Mai e şi alt lucru. O limbă flexionară atât de nuanţată ca cea latină a fost adoptată, în provinciile cucerite, de o populaţie cu o conştiinţă linguistică foarte diferită şi prinzând numai vag nuanţele ei. În gura popoarelor alogene romanizate, latina păstra ce avea mai banal, ea era o limbă sărăcită, ad usum omnium (W. v. WARTBURG). Totuşi chiar şi acest « instrument comod, bun pentru toate mânile », cum îl numeşte MEILLET, latina vulgară, servea la răspândirea unei civilizaţii binefăcătoare, la mărirea orizonturilor de-a-lungul unor admirabile căi de comunicaţie şi la acea ordine care cumpănea independenţa pierdută. Populaţia băştinaşă trăise înainte de romanizare într'o fărămiţare mare, ducând o vieaţă pur regională. Toţi se găseau într'o nelinişte continuă, pricinuită de luptele interne şi cele cu duşmanii din afară. Roma era sinonim cu ideea de stabilitate. Tot ce ţinea de domeniul culturii şi toată terminologia legată de vieaţa de toate zilele a devenit latin; numai vocabularul ţăranului-păstor păstra urmele limbii vechi (W. v. WARTBURG).

Nu vom greşi deci când vom admite că după un secol şi jumătate de dominaţiune romană, Dacia Traiană, cel puţin în regiunile în care colonizarea era intensă, era, ca limbă, de fapt romană.

Procesul de romanizare în provinciile estice l-a descris în mod magistral L. HAHN în *Rom und Romanismus im Griechisch-römischen Osten* (1906). Dăm în cele următoare un scurt rezumat:

www.dacoromanica.ro

Romanizarea nu trebue să ne mire într'o epocă în care « orice funcţionar sau ofiţer îşi putea permite orice, când un centurion sau un lictor reprezenta majestatea poporului roman ». Omul simplu primea prin contactul cu soldaţii, negustorii, portăreii, perceptorii, expresiile latine din limba ostăşească, juridică, negustorească. Poziţia veteranilor era privilegiată în colonii. (Aşa se explică sensul general — ieşit din sfera termenilor ostăşeşti — pe care *veteranus* > *bătrân* îl are în româneşte). Pe timpul republicei, învingătorii romani romanizau fără scrupule; subt împăraţi romanizarea se realiza prin inflaţia elementului roman în Estul european. Roma, capitala, cu împăratul şi senatul ei, influenţează de departe. Claudius cere dela cetăţenii romani să ştie latineşte. Puterea nescăzută a Romanilor, cu toate pierderile mari în războaie, stă tocmai în câştigarea de elemente nouă romane. Serviciul îndelungat militar fiind o chezăşie a romanizării, face ca numărul cetăţenilor recrutaţi din soldaţii legiunilor şi al veteranilor din auxilia să sporească. Plinius cel tânăr e mulţumit cu câştigul realizat pentru romanitate din liberarea sclavilor. Aceştia uitau repede originea lor şi încercau, prin asimilare, să apară ca adevăraţi Romani. Din ei se recruta, pe vremea împăraţilor, o parte a funcţionărimii. « Conştiinţa că ai devenit un membru integral al naţiunii privilegiate şi că te poţi bucura de situaţia şi favorurile ei, trebue să fi exercitat o mare influenţă asupra mentalităţii celor ce se mândreau cu titlul de *civis Romanus* ». Şi Paulus — singurul apostol cu nume roman — se simte cetăţean roman şi beneficiază de drepturile ce decurg din această calitate. Prin el creştinismul primeşte o infiltraţie civică şi se acomodează la mentalitatea arică.

Soldaţii — care se simţeau Romani — întrebuinţaţi la clădiri, în fabrici, la paza prizonierilor şi întemniţaţilor, răspândeau limba latină şi la ţară. Mai ales o făceau soldaţii din provincii, care se credeau superiori provincialilor, având o foarte desvoltată mândrie naţională şi considerându-se ca reprezentanţii romanităţii. Ei câştigau dreptul de cetăţenie după un serviciu de 25 de ani.

Influenţa romanizatoare a oastei — mai întâi în apropierea garnizoanelor şi a castrelor — se vede mai ales în Dacia. Inscripţiile sunt în marea lor majoratate latine. Tot aşa în Moesia, Tracia nordică şi Panonia. Oştirea, cu influenţa ei romanizatoare, rupe Nordul Peninsulei Balcanice de subt influenţa grecească şi îl întoarce spre Roma.

Romanizarea Daciei s'a putut face atât de repede şi fiindcă ea coincide cu momentul celei mai mari expansiuni a romanismului. Plutarh spune că pe vremea lui Traian aproape toţi oamenii întrebuinţau limba Romei.

Urmărirea pe inscripţii a părinţilor cu nume dacic având copii cu nume roman, făcută cu atâta grijă de V. PÂRVAN, este de sigur un indiciu despre progresul evident al romanizării biruitoare, dar el se raportă mai mult la clasele sociale suprapuse, care aşezau inscripţii pe morminte şi la care felul de a-şi boteza copiii ca stăpânitorii poate să fi fost şi o chestiune de modă. Mai important e faptul că avem urme arheologice despre aşezări romane *la ţară:* « numai în judeţul Romanaţi s'au descoperit până acum urmele a 35 de sate romane » (C. C. GIURESCU).

www.dacoromanica.ro

131. Cea din urmă dintre provinciile romane, Dacia, fu părăsită cea dintâi. Istoricul PATSCH, în ale sale *Beiträge* (II, 1915, p. 206—43), ne arată imposibilitatea de a păstra pentru Roma această provincie hărțuită de vecinii care cereau un «spațiu vital». Marc Aureliu suportă acel bellum Germanicum et Sarmaticum, despre a cărui greutate ne putem face o idee din faptul că Iasigii făcuseră în Dacia, Panonia și probabil, în Moesia, 100.000 de prizonieri, pe care trebue să-i restitue la încheierea păcii. Subt Maximius (235—238) au fost alungați Dacii liberi și Sarmații năvălitori, iar în 245 fu respinsă invazia Carpilor, cu care avea să lupte din nou Decius (245—251). La 251 îl bat pe acesta și-l omoară Goții, care în 269 se revarsă peste țările balcanice.

În astfel de împrejurări Dacia nu mai era de ținut. Claudiu (270) se gândea s'o părăsească, iar Aurelian — împăratul care se îngrijise de recâștigarea altor provincii pierdute — renunță la politica de prestigiu și evacuă provincia, pentru ca să poată reface Peninsula Balcanică devastată. El cedă Goților, după o victorie, locurile din Nordul Dunării, sperând să-i abată astfel dela regiunile sub-dunărene, care trebuiau refăcute după grelele suferințe cășunate de invazii și de ciuma ce ajunsese la un punct culminant în anii 251, 261 și 270. Deci retragerea din Dacia n'a fost dictată de motive umanitare, ci de o politică realistă și de considerații strategice, precum le întâlnim la marii comandanți din toate timpurile: evacuarea regiunii prea expuse și așezarea oștirilor pe o linie strategică ușor de apărat, în dosul căreia forțele puteau fi reorganizate. «Prin părăsirea Daciei a fost salvat Imperiul» (C. DAICOVICIU).

Oricât de paradoxal s'ar părea, **evacuarea Daciei** de armată și oficialitate și lăsarea ei pradă barbarilor a fost una din cauzele care au favorizat menținerea romanismului în stânga Dunării. Dacă Roma ar fi opus aici o rezistență armată, năvălitorii ar fi distrus populația romană, trecând peste ea, precum un ciclon trece peste un dig prea slab, măturând tot ce i se opune în cale. Retrase în Dacia Aureliană, armatele imperiale găseau pe Dunăre o linie de apărare de primul rang, iar în Peninsula Balcanică un hinterland cu mari resurse; de asemenea drumul spre Asia Mică asigurat. Pe întinderea mare a provinciei lăsate, în Nordul fluviului, în stăpânirea năvălitorilor, aceștia aveau loc să se răspândească în toate direcțiile; ei nu mai puteau izbi cu atâta putere, precum valurile mării se pierd pe

www.dacoromanica.ro

o întinsă plajă nisipoasă. Setea de teritoriu a barbarilor era astâmpărată pentru un timp oarecare. Mulţi dintre cei ce au plecat cu legiunile vor fi nutrit nădejdea că se vor reîntoarce în Dacia, pe care o inscripţie pe o monedă o numeşte « cea fericită » *(Dacia felix)*. Mama viitorului împărat Galienus (311), plecând din Transilvania de azi, s'a refugiat dinaintea invaziilor Carpilor dincolo de Dunăre, dar s'a aşezat într'un loc de lângă ţărmul ei drept, gata să se înapoieze imediat ce situaţia politică s'ar fi schimbat şi rămânând cu ochii aţintiţi asupra provinciei părăsite, pe care o regreta şi spre care o trăgea inima (PATSCH).

Cei mulţi, ţăranii şi sărăcimea, au rămas de sigur în ţară şi după evacuarea oficială. Nici n'ar fi avut cum să-i încapă Dacia lui Aurelian, în provincia din Sudul Dunării.

Experienţa din ultimul războiu mondial ne arată şi ea cum trebue înţelese evacuările decretate de stăpânire. Ele atingeau armata şi funcţionărimea şi pe cei ce trăiau pe urmele lor sau pe cei ce-şi temeau bogăţiile; săracilor nu le cădea greu să ia asupra lor tot riscul invaziilor, *fiind cei dintâi care jefuiau ceea ce fugarii nu puteau duce cu sine*. Evacuările totale existau numai în rapoartele oficiale, menite să liniştească pe cei dela centru, şi în fantazia celor cuprinşi de panică. Când această spaimă colectivă trecea, mulţi se întorceau la vetrele părăsite. « O plecare în masă », zice ZEILLER (*Origines chrétiennes*, p. 39) « ar fi fost inexecutabilă fără de războiu. Goţii, înaintea cărora se retrăgeau Romanii, n'ar fi admis o evacuare a întregii populaţiuni civile. Dacă această populaţiune se acomoda noului regim, Aurelian n'avea niciun motiv să se arate mai intransigent decât ea. De fapt, nici AURELIUS VICTOR, nici autorul Epitomului ce i se atribue adesea, nici ZOSIM, nici ZONARAS nu coroborează mărturia lui EUTROPIUS şi a celorlalţi istorici. Înclinăm deci a crede că Dacia n'a fost evacuată complet în anul 275 ». Nu se părăseşte o provincie atât de frumoasă ca Dacia, observă cu drept cuvânt FRIEDWAGNER, care invocă — referindu-se la JUNG — analogia provinciilor Noricum şi Vindelicia, unde stăpânirea romană durase de trei ori mai mult decât în Dacia. Deşi la 488 a fost dată porunca pentru părăsirea acestor provincii şi e vorba, în ştirile istoricilor, de toţi locuitorii *(universi)* care ar fi ascultat de ordinul dat, ştim că mulţi dintre ei rămaseră locului. Nici oficialitatea n'avea interes să insiste prea mult asupra evacuării îndată ce era acoperită

www.dacoromanica.ro

şi nu mai avea răspundere. Astfel încă în secolul al IX-lea se mai găseau, în număr mare, ţărani care vorbeau o limbă romanică pe moşiile Mănăstirii St. Emmerau în Regensburg şi St. Peter în Salzburg, trăind în satele lor (« vici Romanisci ») şi lăsând în toponimie atâtea urme netăgăduite despre existenţa lor: *Lentia* > *Linz*, *Batava* (Castra) > *Passau*, etc. ».

« N'au fugit nici Galoromanii în faţa Francilor », scrie C. C. GIURESCU, « n'au fugit nici Italienii în faţa Goţilor şi apoi a Longobarzilor, n'au fugit, mai târziu, Sârbii, Grecii şi Bulgarii în faţa Turcilor. N'am fugit nici noi în faţa Tătarilor... În Moesia găseau un pământ mai sărac, în schimb aceleaşi primejdii, aceeaşi nesiguranţă ca acasă, în plus perceptorul roman. De altfel chiar armata care trebuia să-i apere de barbari însemna asemenea sarcini şi asemenea obligaţii... încât aceşti locuitori preferau o năvălire a barbarilor unei staţionări în mijlocul lor a armatei imperiale. Ne-o spune lămurit scriitorul LYDUS, referindu-se la epoca mai târzie a lui Iustinian ». Ce însemnau abuzurile unui militarism excesiv se vede din multele şi violentele răscoale ale populaţiei autohtone din Peninsula Balcanică împotriva stăpânitorului roman, mai ales când recrutările forţate începuseră să se facă şi între băştinaşi.

« Die Landbevölkerung und die niederen Schichten der städtischen blieben im Lande... In das herrenlose Gebiet strömten die Grenzstämme ein und traten an die Stelle der romanischen Oberschicht, die abgezogen war » (F. ALTHEIM, *Die Soldatenkaiser*, 1938, p. 103). « Im Bereiche der ehemaligen Provinz Dazien trafen die Gepiden noch Reste der eingesessenen romanischen Bevölkerung an. Wie Z. B. in Rhätien und Noricum werden auch hier nach Aufgabe der Provinz wesentlich nur die besitzenden Klassen ausgewandert, die Ärmeren, insbesondere die an die Scholle gefesselten Bauern der Grossgrundbesitzer zurückgeblieben sein. » (L. SCHMIDT, *Die Ostgermanen*, 1934, p. 544). « ...Daraus ergibt sich die wichtige Schlussfolgerung, dass die Latinität der trajanischen Kolonisationsperiode hier (in Siebenbürgen) nie erloschen ist, sondern dass sie im Munde der bäuerlichen Bevölkerung, unbeeinflusst von den städtischen Zentren, durch all die Jahrhunderte erhalten geblieben ist ». (G. ROHLFS, *Arhiv f. d. Studium d. neueren Sprachen*, vol. 175, p. 35). « Pas de déromanisation de la Roumanie actuelle au début du moyen âge, pas de réromanisation médievale par les Roumains partant de la rive Sud du Danube ». (O. J. TUULIO, *Neuphilologische Mitteilungen*, vol. 89, p. 99). « Die Frage, ob die Rumänen alle erst im Mittelalter vom Balkan herübergekommen seien, oder ob Rumänien immer eine weingstens zum Teil romanische Bevölkerung gehabt hat, beantwortet PUŞCARIU, meines Erachtens schlagend im Sinne der zweiten Alternative », scrie W. v. WARTBURG în *Zeitschrift f. rom. Philologie*, 1937, p. 98. Acelaşi autor vorbeşte despre continuitatea Românilor în opera sa *Die Entstehung der romanischen Völker* (1939, p. 157—159), din care dăm, în traducere românească, unele părţi: « Nimic nu ne îndreptăţeşte să presupunem că ordinul lui Aurelian ar fi fost urmat de întreaga populaţie. Aşa ceva ar fi în contrazicere cu tot ce ştim despre persistenţa coloniilor romane în regiunile evacuate... Romanii

www.dacoromanica.ro

dunăreni şi balcanici părăsiră mai târziu, dinaintea cetelor de barbari ce năvăleau mereu, numai şesurile bogate şi roditoare, retrăgându-se în văile împădurite şi prin păşunile neumblate din munţi. Ei deveniră păstori, în vecinică mişcare, trăind după produsul turmelor lor... şi ducând o vieaţă aspră, nesigură şi plină de privaţiuni, dar lipsită şi de orice moliciune. Nu vom enumera toate neamurile care s'au revărsat peste ţinuturile locuite de Romanii răsăriteni... Cei mai mulţi barbari veneau, erau un timp oarecare clasa conducătoare, şi dispăreau apoi iarăşi... Pentru Bizantini, care singuri s'au îngrijit să lase o amintire urmaşilor despre evenimentele vremii, numai aceste neamuri războinice şi cuceritoare erau vrednice de amintit... Despre Romani ei vorbesc rar sau nu pomenesc nimic... Lipsa urmelor arheologice este dela sine înţeleasă la un popor de păstori».

132. Majoritatea învăţaţilor — istorici şi linguişti — sunt de acord în a admite că o parte a populaţiei autohtone a continuat să rămână în Dacia Traiană şi după evacuarea provinciei de Aurelian, pe la 270 d. Chr. Mai puţini sunt cei ce cred că această populaţie s'a putut păstra cu limba ei romanică în lunga epocă de năvăliri şi că din ea ne-am trage noi, Dacoromânii, că între noi şi coloniştii lui Traian ar exista o **continuitate.**

Într'adevăr, dacă privim în alte părţi, vedem cum, deodată cu decăderea imperiului roman, care de acum se accentua din ce în ce mai mult, romanitatea regiunilor periferice începe să se stingă. Toată fâşia întinsă a Africei de Nord, începând în dreptul Peninsulei Iberice şi sfârşind în dreptul Sardiniei, s'a pierdut de timpuriu pentru romanism (pentru ca abia de curând să fie romanizată prin colonizări de Francezi, Spanioli şi Italieni). În Nord, nu numai în Insulele Britanice (care nu fuseseră niciodată romanizate complet), ci şi în regiunile ocupate de Germani, limba romană s'a stins; s'a conservat doar, în câteva insule mici, adăpostite în munţii retoromani.

În Europa Centrală, în Panonia şi Noricum, Romanii au fost desnaţionalizaţi. Numai în Sud-Estul european, romanitatea s'a păstrat până azi şi a cucerit cu timpul regiuni întinse. Hărţile nr. 25—26, reproduse după W. v. WARTBURG, permit o instructivă comparaţie a romanităţii, pe timpul celei mai mari expansiuni, cu ceea ce e romanic astăzi.

Deşi ţinuturile ocupate de Români au fost în vechime cele mai expuse năvălirilor şi deşi popoarele năvălitoare s'au aşezat ca un zid de nepătruns între Romanii dela cursul inferior al Dunării şi între fraţii lor din Apus, deşi nenumărate cete răsfirate de Români s'au pierdut în cursul veacurilor în mase aloglote, mai ales slave, totuşi

www.dacoromanica.ro

HARTA 25

ÎNTINDEREA TERITORIALĂ A IMPERIULUI ROMAN

DUPĂ W. v. WARTBURG

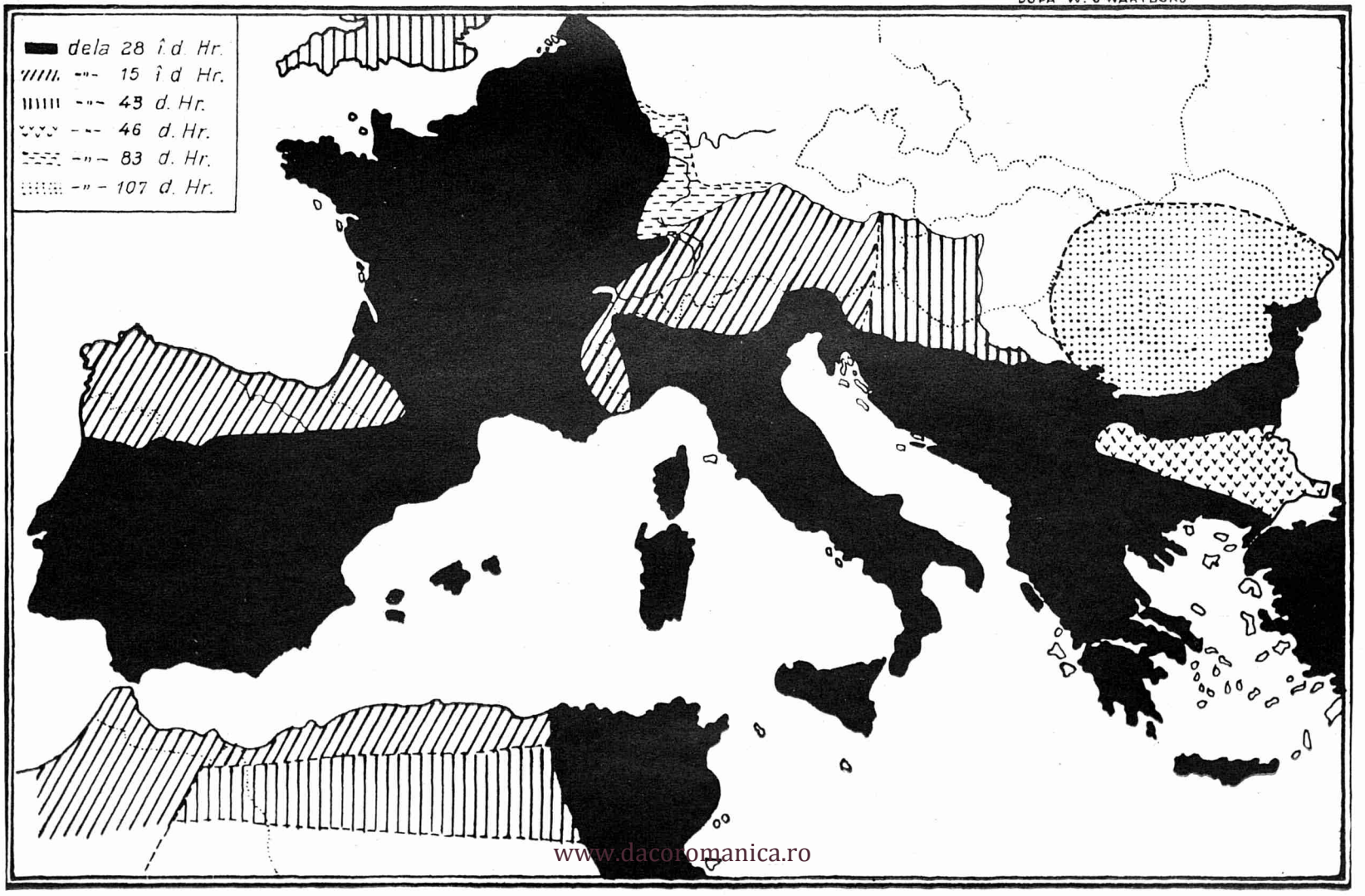

www.dacoromanica.ro

EXTENSIUNEA NEOLATINILOR DUPĂ W. v. WARTBURG

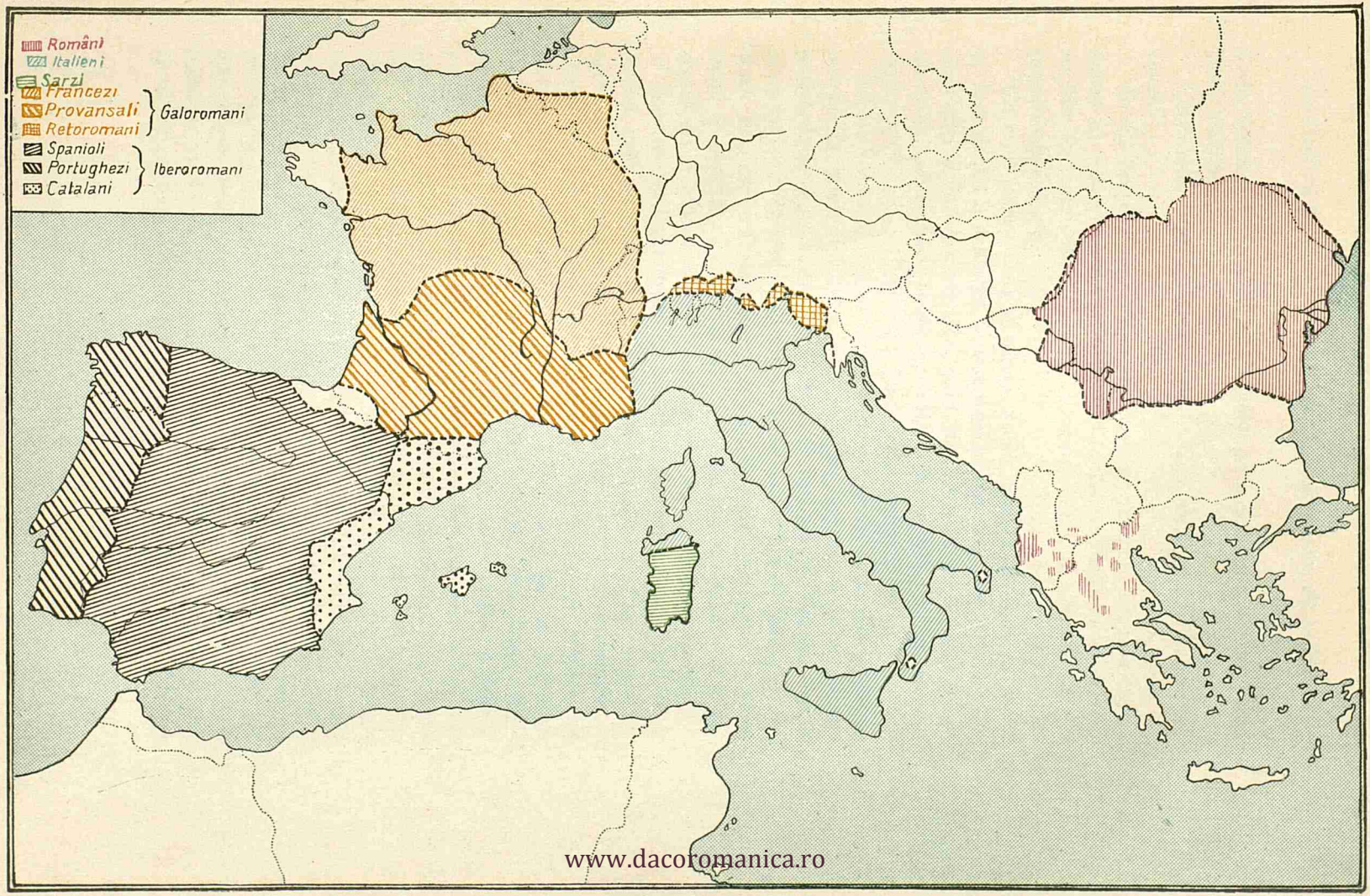

www.dacoromanica.ro

limba latină continuă să fie vorbită de multe milioane de Neolatini răsăriteni.

Care sunt cauzele acestei miraculoase vitalități ale romanității estice?

Oricât de paradoxal s'ar părea, cred că una din cauze e tocmai faptul că gurile Dunării și trecătorile Carpaților estici și nordici au fost în toate vremile porțile deschise prin care pătrundeau popoarele năvălitoare.

Cu mult înainte de a se începe marea mișcare de dislocare etnică pe care istoria o cunoaște, la începutul evului de mijloc, subt numele de «migrațiunea popoarelor», prin România de azi treceau — așezându-se adesea aici — neamuri venite din stepele Rusiei sau din regiunile Vistulei: Cimerieni, Celți, Sciți, Sarmați, ș. a.

Aceste invaziuni repetate, au creat la popoarele băștinașe o adaptabilitate la împrejurările istorice specifice acestor regiuni, adaptabilitate care avea să le prindă bine și mai târziu. Precum corpul omenesc se imunizează cu timpul contra unor agenți patogeni ce-l atacă în mod periodic, astfel strămoșii Românilor și-au întocmit traiul în așa fel, ca să poată rezista năvălirilor trecătoare sau să găsească un modus vivendi cu cuceritorii așezați statornic printre ei.

În privința **conviețuirii cu barbarii**, cele arătate de J. JUNG în *Römer und Romanen in den Donauländern* n'au pierdut nimic din valoarea lor documentară, ci, dimpotrivă, apar mai verosimile în lumina ultimelor cercetări. Invocând mărturia unor scriitori ca HIERONYMUS, SALVIANUS și PRISCUS, JUNG conchide că populația rămasă în Dacia trăia în împrejurări adesea mai bune decât înainte. Semințiile germane și Hunii erau prea puțini numeroși pentru ca să muncească singuri pământul, iar stăpânirile lor erau prea scurte și prea schimbătoare pentru ca să poată asimila pe localnici. «Germanii», scrie și GAMILLSCHEG, «care au venit înaintea Gepizilor în Dacia și Panonia — Vandali, Goți, etc. — nu se puteau dispensa de brațele populației autohtone, care trăia din munca pământului. Ei erau siliți s'o cruțe, întocmai ca Francii în Galia și Goții și Longobarzii în Italia. Acești Daci, Panoni și Iliri romanizați, erau pe jumătate liberi; deposedați fură numai marii proprietari». Cât despre Huni, cunoaștem mărturia atât de caracteristică a unui cetățean al Imperiului roman răsăritean, de naționalitate greacă, ajuns în captivitatea Hunilor și eliberat mai târziu, care povestea

www.dacoromanica.ro

lui PRISCUS cât de bine se simţea în noua sa patrie, unde nimeni nu-l supăra, unde dreptatea era sfântă, judecătorii nu erau venali, ca la Romani, iar birurile nu erau, ca subt aceştia, permanente şi insuportabile.

Greutatea dominaţiei romane trebuia s'o fi simţit mai ales aceşti Daci romanizaţi, refractari ordinei impuse fără de cruţare. Eliberaţi de subt jugul roman, ei trebue să fi răsuflat uşuraţi şi fericiţi că se întorc la libertatea lor de odinioară. Cu noii lor stăpânitori vremelnici izbuteau să se înţeleagă şi mai târziu; aceasta o vedem din multe atestări. Într'adevăr, într'un mare număr de ştiri şi de documente din t o a t e regiunile locuite de Români, aceştia sunt pomeniţi î m p r e u n ă cu alte neamuri: încă în secolul al VII-lea ei apar ca Βλαχορηχῖνοι, în Peninsula Calcidică, amestecaţi cu Slavi; după anonimul Regelui Bela, Ungurii găsesc la venirea lor pe Vlahi în tovărăşia Slavilor; la 1027 împăratul bizantin pleacă în Italia cu o armată în care sunt Bulgari şi Vlahi; tot bulgaro-vlah e şi Imperiul Asaneştilor; cronica lui ANSBERTUS (1190) aminteşte pe cruciaţii atacaţi de Vlahul Ioniţă care avea subt ascultarea sa, Vlahi pe lângă Cumani şi alte neamuri; expediţia comitelui Ioachim din Sibiu dela 1210 se face cu o armată alcătuită «ex Saxonibus, Vlacis, Siculis et Bissenis»; în documentele medievale sârbeşti Vlahii sunt amintiţi împreună cu Albanezii, iar în emigrările lor spre Vest, Vlahii, Maurovlahii şi Uscocii sunt amestecaţi cu Slavi; la 1224 e pomenită «sylva Blacorum et Bissenorum»; la 1256 e vorba de «pars Siculorum et Olachorum», etc.

Istoria ne învaţă că *migraţiunea popoarelor a sfârşit cu dispariţia celor mai multe popoare năvălitoare, iar nu cu a populaţiei invadate de ei.* Într'adevăr, pe o mare parte a Imperiului roman, pe unde au trecut şi s'au aşezat Vandali, Goţi, Longobarzi şi Franci, nu continuă până azi populaţia mai veche graiul roman? Unde sunt azi Hunii, Avarii, Cumanii şi Pecenegii, de isprăvile cărora sunt pline cronicele timpului? Au pierit, dar au rămas Românii, pe care niciun cronicar vechiu nu-i pomenea, tocmai fiindcă erau localnici şi prin urmare prezenţa lor dela sine înţelesă şi neinteresantă.

În al doilea rând ne întemeiem pe observaţia că şi azi indicele de naşteri este la Români mai ridicat decât la cele mai multe popoare din Europa. La un neam atât de prolific nu importă mult dacă numărul celor rămaşi în Dacia era mare sau nu. Spre a ne face o idee

www.dacoromanica.ro

despre posibilitățile de înmulțire, n'avem decât să urmărim sporul demografic făcut de Românii din Ardeal subt dominația ungurească, care numai binevoitoare nu le era, chiar în epoca de maghiarizare forțată și de împănare sistematică a ținuturilor românești cu colonii maghiare.

Și nu trebue să ne gândim numai la fecunditatea neamului nostru, ci și la marea lui p u t e r e de a a b s o r b i alte neamuri. Cunoaștem atâtea cazuri precise despre sate și orășele locuite odinioară de Unguri sau Sași în Ardeal, azi complet românizate, încât nu ne mai îndoim că acei Slavi, Cumani, Pecenegi, Tătari și alte neamuri dispărute, așezate odinioară în ținuturile noastre, de existența cărora abia mai vorbesc numele de persoane și de localități, s'au pierdut cu timpul prin desnaționalizare în masele de Români. Papa Grigore al IX-lea vorbind de « pseudo-episcopii » ortodocși ai Vlahilor, constată cu îngrijorare, că Unguri și Germani catolici, locuind printre ei, trec la credința lor și se fac una cu ei.

Sporul și puterea de asimilare a neamului nostru au fost atât de mari, încât puteau compensa risipa în vieți pe care o aduceau războaiele, decimările prin invazii, molimele și o mortalitate infantilă excesivă. Unor epoci de înmulțire mare, urmau desigur răstimpuri de scădere considerabilă, pentru ca mai târziu belșugul de populație să se ivească din nou, întocmai cum în regiuni tropice vegetația crește exuberantă după o ploaie abundentă sau e distrusă de o secetă năprasnică, fără ca posibilitățile unei nouă și abundente desvoltări să fie secate.

În ceea ce privește stările de după evacuarea provinciei, credem cu C. C. Giurescu, că « Dacia Traiană a continuat în linii mari viața economică a Daciei lui Decebal și Buerebista. Ocupațiunile de căpetenie au rămas tot agricultura și creșterea vitelor. Reprezentările de pe monumentul funerar al lui Gaius Iulius Quadratus, primar în Capidava pe vremea împăratului Hadrian, au subt acest raport o valoare simbolică. Pe o față a acestui monument se vede un păstor cu plete lungi, purtând sarica până la glesne; pe altă față un țăran arându-și ogorul cu un plug tras de doi boi ». Acești păstori și mici agricultori au fost — precum vom mai arăta în capitolul următor — cei ce au păstrat romanitatea în Sud-Estul european. După încetarea dominațiunii și a vieții urbane romane, populațiunea rustică, deși vorbea acum limba Romei, se întoarse la felul

www.dacoromanica.ro

primitiv de traiu al strămoşilor. Acest fapt îi apropia iarăşi de seminţiile Tracilor neromanizaţi din Peninsula Balcanică şi de Dacii liberi rămaşi în afara hotarelor imperiului. V. PÂRVAN a arătat că unele localităţi începură să se numească iarăşi cu numele străvechiu. Astfel nu oficialul *Philippopolis* trăieşte în gura poporului, ci tracicul *Pulpudeva*, devenit *Plovdiv*. Tot astfel va fi dispărut *Potaissa* în Transilvania, pentru ca să renască vechiul **Tur(i)dava*, devenit *Turda* (§ 93).

De obiceiu însă se întâmpla cazul invers: autohtonii primeau limba conaţionalilor lor romanizaţi. Precum fierul atras de un magnet devine el însuşi un magnet pentru altă bucată de fier ajunsă în apropierea lui, astfel Dacii romanizaţi au devenit propagatorii romanismului între seminţiile dacice ce mai păstrau limba lui Decebal şi se în torceau acum din nou în ţara din care Romanii făcuseră pe părinţii lor să se retragă dincolo de hotarele Imperiului. După cum aiurea neamul Besilor, care rezistaseră romanizării şi vorbeau încă în secolul V-VI după Christos limba tracă, au sfârşit prin a se topi în masele Tracilor romanizaţi, tot astfel Dacii s'au asimilat până la urmă cu autohtonii romanizaţi din Nordul Dunării.

Unii învăţaţi — între ei acum în urmă şi W. v. WARTBURG (*Die Entstehung der romanischen Völker*, p. 45) — referindu-se la notiţele lui EUTROPIUS: « Dacia enim diuturno bello Decebali viris fuerat exhausta », cred că în Dacia cucerită de Traian n'au mai rămas Daci. Vechii noştri istorici erau de aceeaşi părere, pentru ca să dovedească puritatea sângelui roman în vinele noastre, iar unii învăţaţi unguri, pentru ca să poată nega o continuitate etnică în Transilvania înainte de venirea Maghiarilor. O scenă de pe columna lui Traian a fost interpretată de CICHORIUS şi alţii ca o ilustrare a retragerii Dacilor înaintea lui Traian. Dar C. PATSCH a arătat de curând (*Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Traian*, 1937, p. 88 şi 176) că în relieful acesta Dacii nu p l e a c ă cu vitele şi armele lor — ce învingător ar fi lăsat pe învinşi să treacă pe dinaintea sa înarmaţi, ducând cu ei avuţia lor? — din Dacia, ci scena reprezintă î n t o a r c e r e a, din munţii în care se refugiaseră, a Dacilor care, supunându-se, au meritat clemenţa învingătorului. « Es blieben... in dem weiten, nicht allenthalb neu besiedelten Lande reichlich Autochtone unter der römischen Herrschaft wohnen » (p. 127). PATSCH mai arată că mulţi Daci — chiar ostaşi şi nobili din împrejurimea lui Decebal — s'au supus şi că încă prin secolul al III-lea un rebel mai pretindea că se trage direct dela Decebal. La Dacii rămaşi în ţară se adăugară Daci din cei din afară de hotarele imperiului, care se infiltrau mereu între rândurile conaţionalilor lor romanizaţi. DIO ne povesteşte că un număr de 12.000 de Daci liberi — împinşi, după părerea lui C. DAICOVICIU, de

www.dacoromanica.ro

Goți — cer să fie primiți în provincia romană, ceea ce Commodus le încuviințează. Știm că unii dintre ei, Carpii, locuiau încă pe vremea stăpânirii romane în părțile vestice ale Transilvaniei, având în județul Ciuc fortificații și purtând, împreună cu Goții, războiu cu Romanii (C. DAICOVICIU, în *La Transylvanie*, 1938, p. 111, 117—118, 140 și F. ALTHEIM, *Die Soldatenkaiser*, 1938, p. 79, 81, 98).

Și cercetările etnografice ale tipurilor de sate dela noi ne duc la rezultate favorabile « continuității ». R. VUIA studiind în *Chronologie des types de village dans le Banat et la Transylvanie* (în *Revue de Transylvanie*, III (1936), p. 33—68), în mod comparativ, diferitele tipuri de sate, arată că cele trei tipuri arhaice — din epoca preromană, romană și postromană, deci anterioare sec. VI după Hristos — sunt ale satelor « răsfirate », « disociate », și ale celor « din văi », toate exclusiv românești și păstrate, în mare măsură, până azi, în regiunile muntoase.

Urmează, ca vechime, satul « aglomerat » datând din epoca româno-slavă (sec. VII—XII), reprezentat mai ales prin sate românești. Abia la urmă vin satele de-a-lungul drumurilor, al căror început datează din sec. XII, și care sunt satele tipice ale coloniștilor veniți mai târziu. Ele alcătuesc tipul cel mai obișnuit al satelor săsești și ungurești, împreună cu satul « geometric », nou de tot (sec. XVIII—XIX).

133. Cine urmărește istoria popoarelor sudesteuropene, vede că Dunărea, care din punct de vedere strategic formează o admirabilă linie de apărare, n'a fost un hotar etnic și nici măcar în toate vremurile o graniță politică. Înainte de venirea Romanilor, populațiile traco-daco-getice se întindeau dela Carpații nordici până la Marea Egee și Imperiul lui Buerebista încăleca Dunărea. Expansiunea romană în Peninsula Balcanică nu s'a oprit la Dunăre, ci s'a extins și în România actuală. Raporturile între Dacii nord-danubieni cu Tracii sud-danubieni n'au încetat nici după cucerirea Traciei de Romani: subt Augustus au fost așezați în Sudul Dunării 50.000 de Geți și Daci, iar Silvanus aduce pe malul drept al râului 100.000 de transdanubieni strâmtorați de invazia Sarmaților (PATSCH, *Aus 500 Jahren vorrömischer und römischer Geschichte Südosteuropas*, I, 1932, p. 113 și 165). Mai târziu, între 1074 și 1144, stăpânirea cumană și pecenegă cuprindea amândouă malurile fluviului, precum le cuprinsese, înainte, stăpânirea Bulgarilor. Mircea cel Bătrân spune cu mândrie, în 1387, că stăpânește « toată țara Ungro-Vlahiei... și de amândouă părțile de peste toată Dunărea până la Marea cea mare ». Când constatăm în istorie o epocă de înflorire în viața uneia din națiunile care s'au afirmat în Sud-Estul Europei, vedem că Statul riveran cuprindea amândouă malurile râului. Oare România

www.dacoromanica.ro

actuală — cel mai puternic stat din bazinul Dunării — ar fi imaginabilă fără stăpânirea gurilor străvechei ape care a fost axa din totdeauna a poporului român ?

Şi după retragerea trupelor din Dacia Traiană subt Aurelian şi după ce Dunărea deveni hotarul nordic al Imperiului Roman răsăritean, îl vedem pe Constantin clădind peste Dunăre pasagii permanente, care « prindeau ţinuturile germane ca într'un cleşte, fixându-le de Imperiu, încât inamicul putea fi considerat ca învins, iar vechea provincie dacică ca reîncorporată imperiului ». Împăratul putea susţine că « a biruit a doua oară ţara cucerită odinioară de Traian » (PATSCH, *Die Völkerbewegung an der unteren Donau in der Zeit von Diokletian bis Heraklius*, 1928, p. 22—23). Contactul pe care-l stabileau cu locuitorii din stânga Dunării soldaţii şi civilii din garnizoanele nord-danubiene, făcu ca vechea populaţie romană, rămasă în Dacia şi după evacuare, să graviteze iar spre Sud (ibid.).

Era şi firesc să fie aşa, când la Nord şi la Est nu exista niciun centru comercial, economic, cultural sau religios, spre care populaţia din Dacia să se simtă atrasă, iar spre Vest o despărţeau de oraşele îndepărtate romane ţinuturi pustii sau locuite de seminţii barbare. La Miază-zi, dimpotrivă, era Imperiul cu tot mirajul lui, cu oraşe întărite în care rezidau episcopi creştini şi cu o populaţie care vorbea aceeaşi limbă.

Contactul cu Peninsula Balcanică rămase în deajuns de viu pentru ca limba romană vorbită pe ambele maluri ale Dunării să se desvolte în acelaşi sens.

În acelaşi timp vedem că centrul vieţii romane fiind mutat la Sudul Dunării, inovaţiunile de limbă nu mai pot să pătrundă toate până la periferie, încât regiunile Dacoromanilor şi, mai târziu, ale Dacoromânilor, n'au putut fi acoperite de toate valurile care se revărsau venind de pe malul drept al Dunării; aceste regiuni păstrează încă şi azi, după cum văzurăm, stadiile anterioare de limbă, caracteristice ariilor izolate.

Chiar după stingerea vieţii romane, regiunile sud-dunărene, cu care aveam legături politice şi de unde ne veneau influenţele culturale, ne trimeteau şi în limbă necontenite valuri inovatoare, cu revărsări mai întinse sau mai restrânse. Hărţile Atlasului linguistic ne relevă, în privinţa acestora, câteva fenomene interesante, care dovedesc continuitatea noastră în Nordul Dunării.

www.dacoromanica.ro

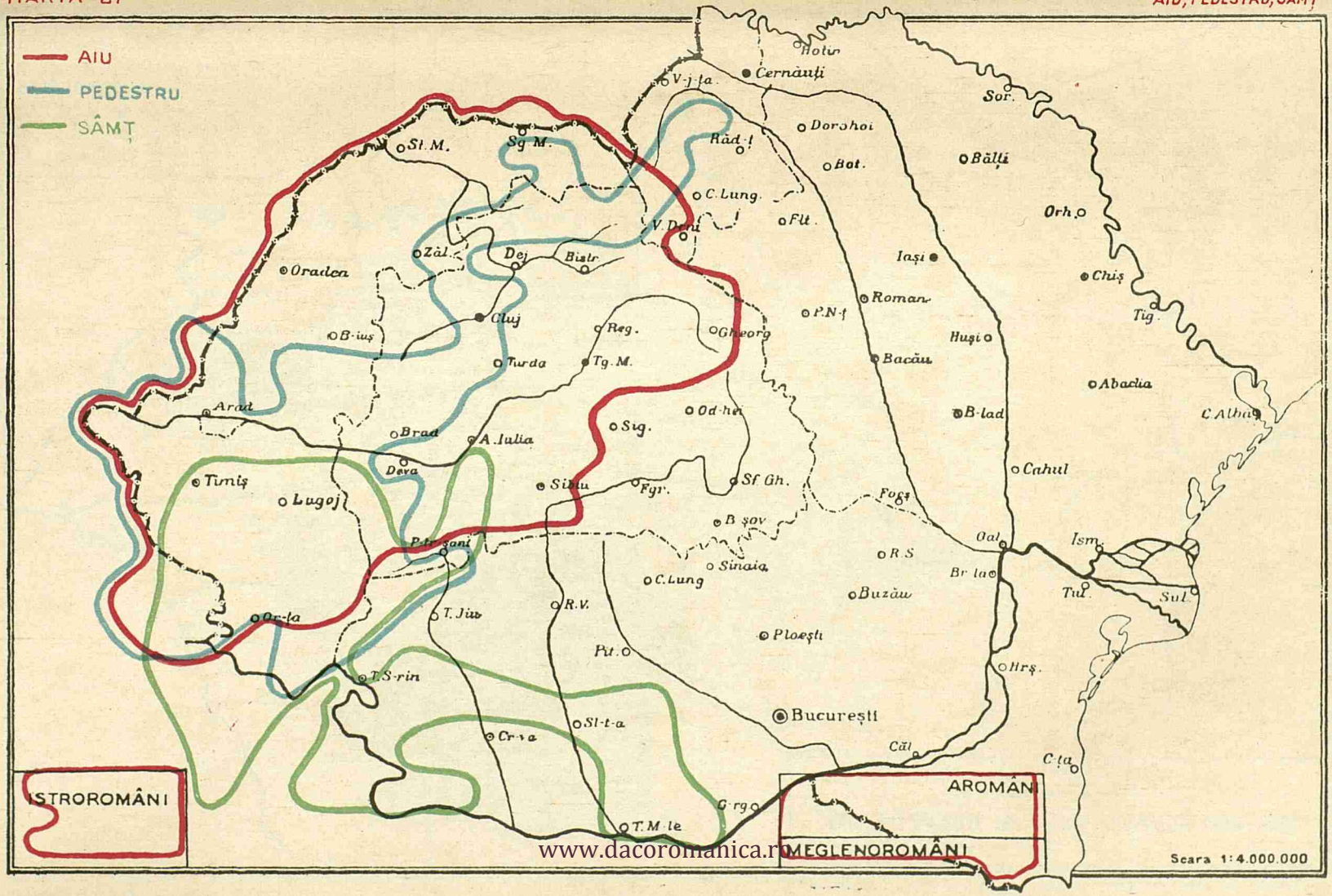

www.dacoromanica.ro

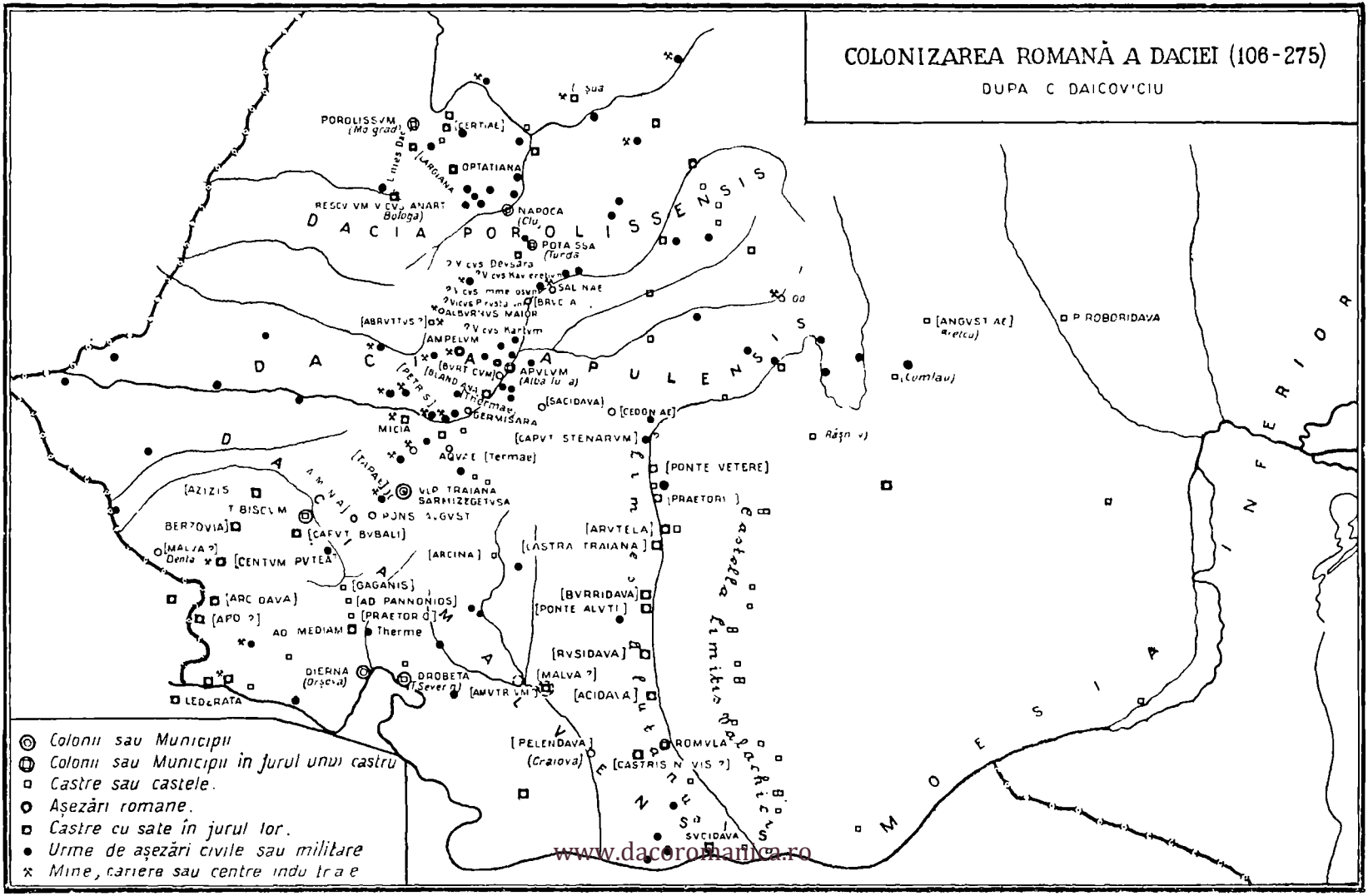

www.dacoromanica.ro

HARTA 29

PORTUL VASELOR PE CAP, după S MEHEDINȚI

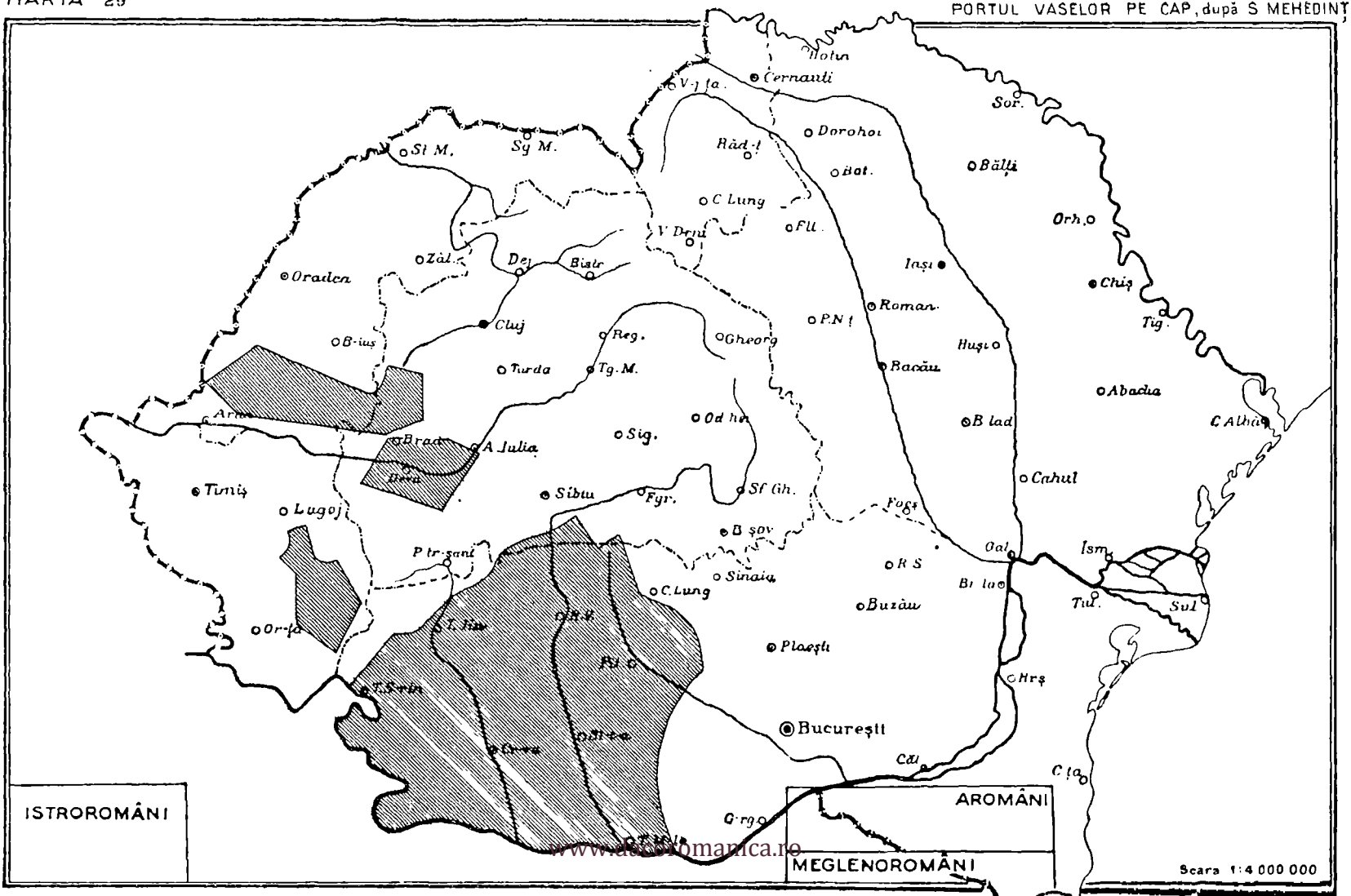

www.dacoromanica.ro

HARTA 30

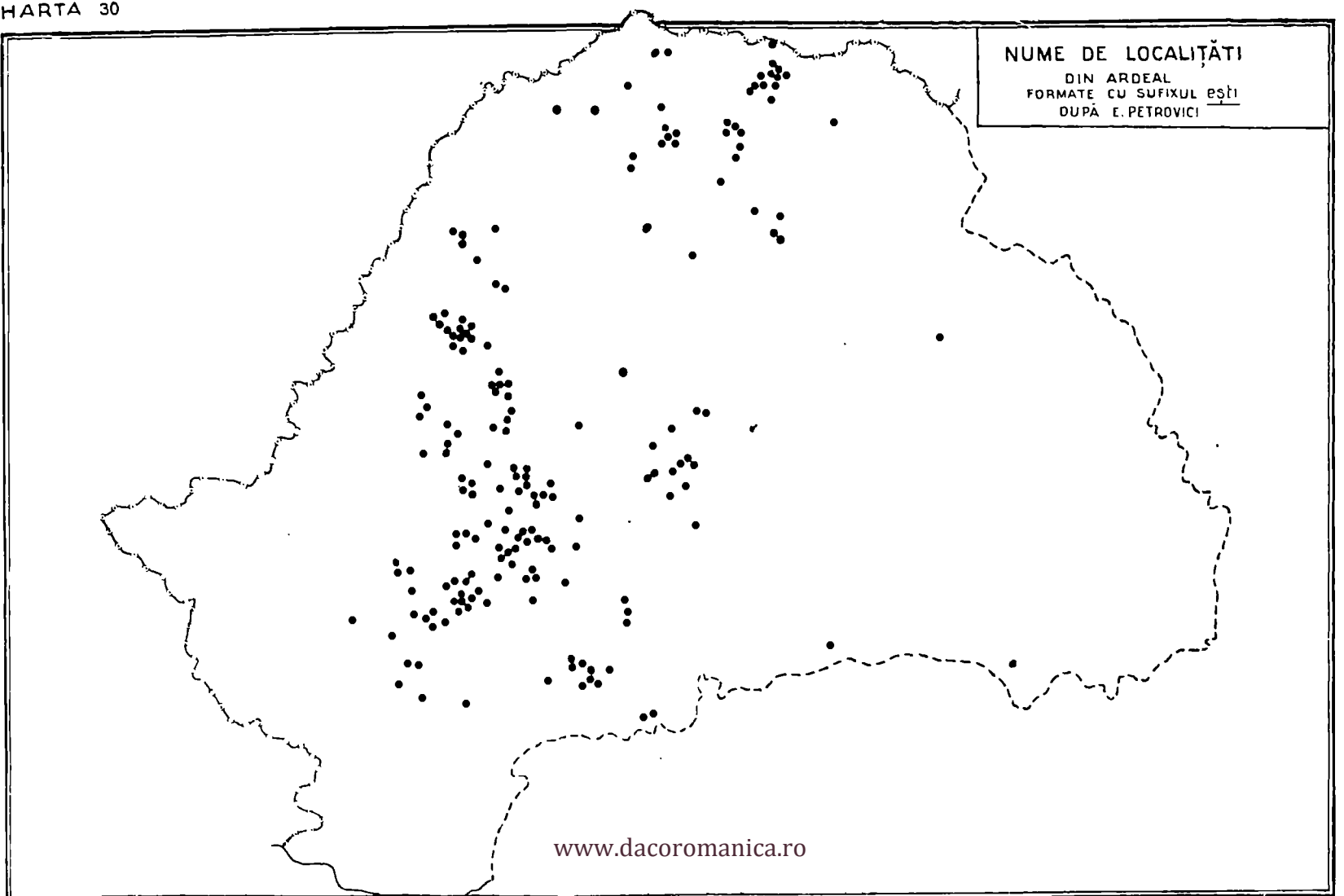

www.dacoromanica.ro

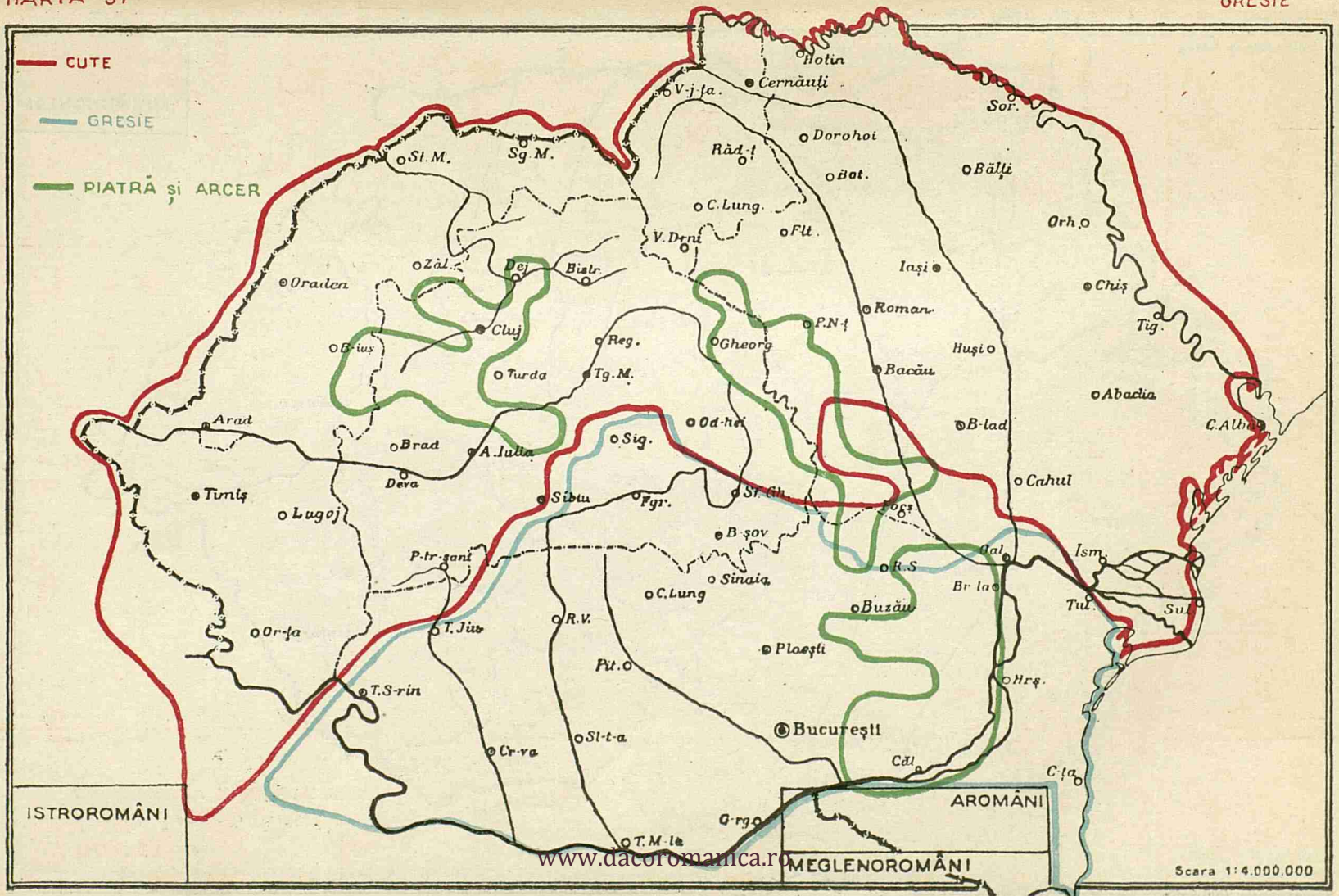

www.dacoromanica.ro

ZEAMĂ DE VARZĂ

MOARE

În locul rămas alb
s'a răspuns cu ZEAMĂ DE VARZĂ

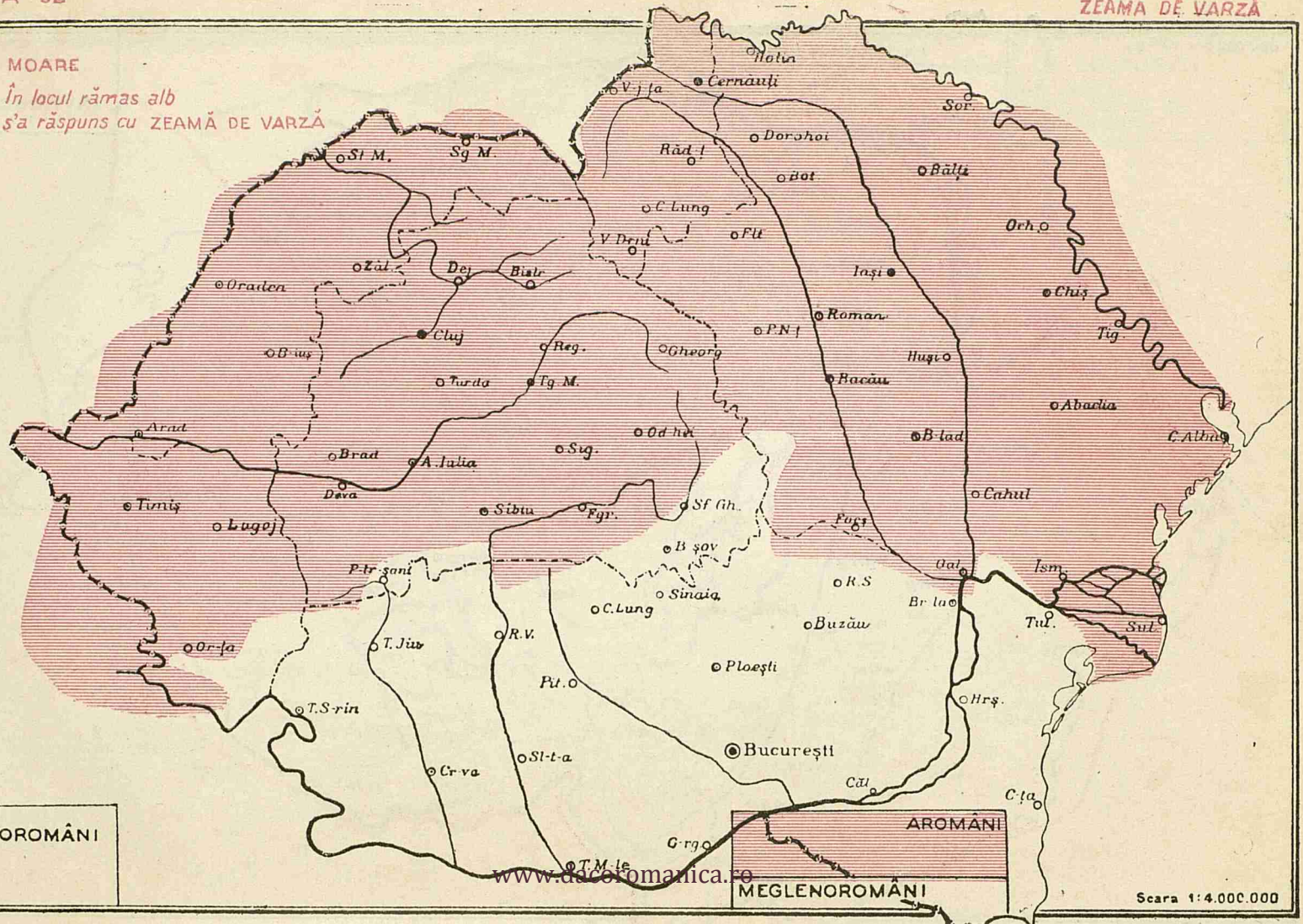

www.dacoromanica.ro

Scara 1:4.000.000

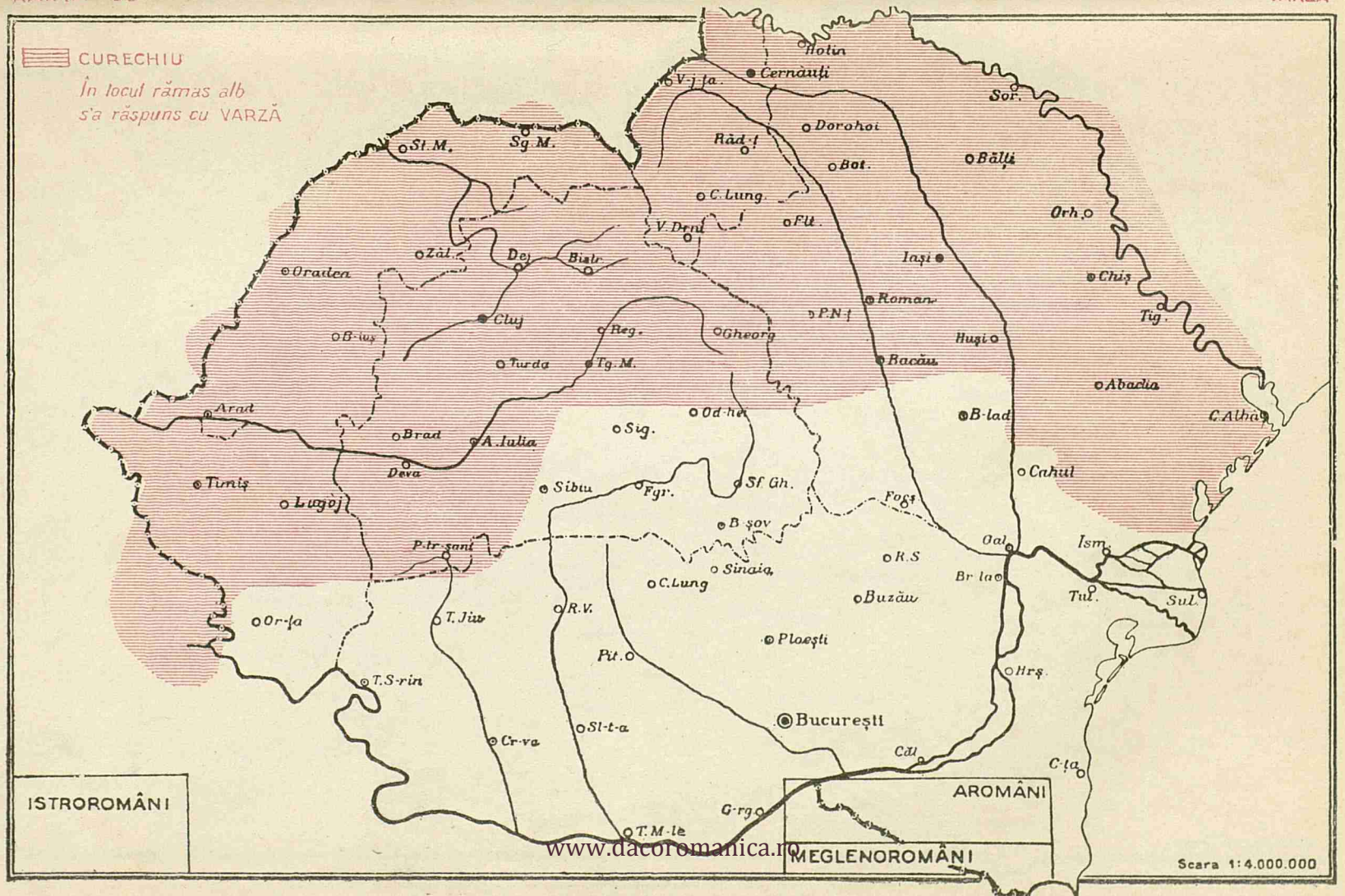

www.dacoromanica.ro

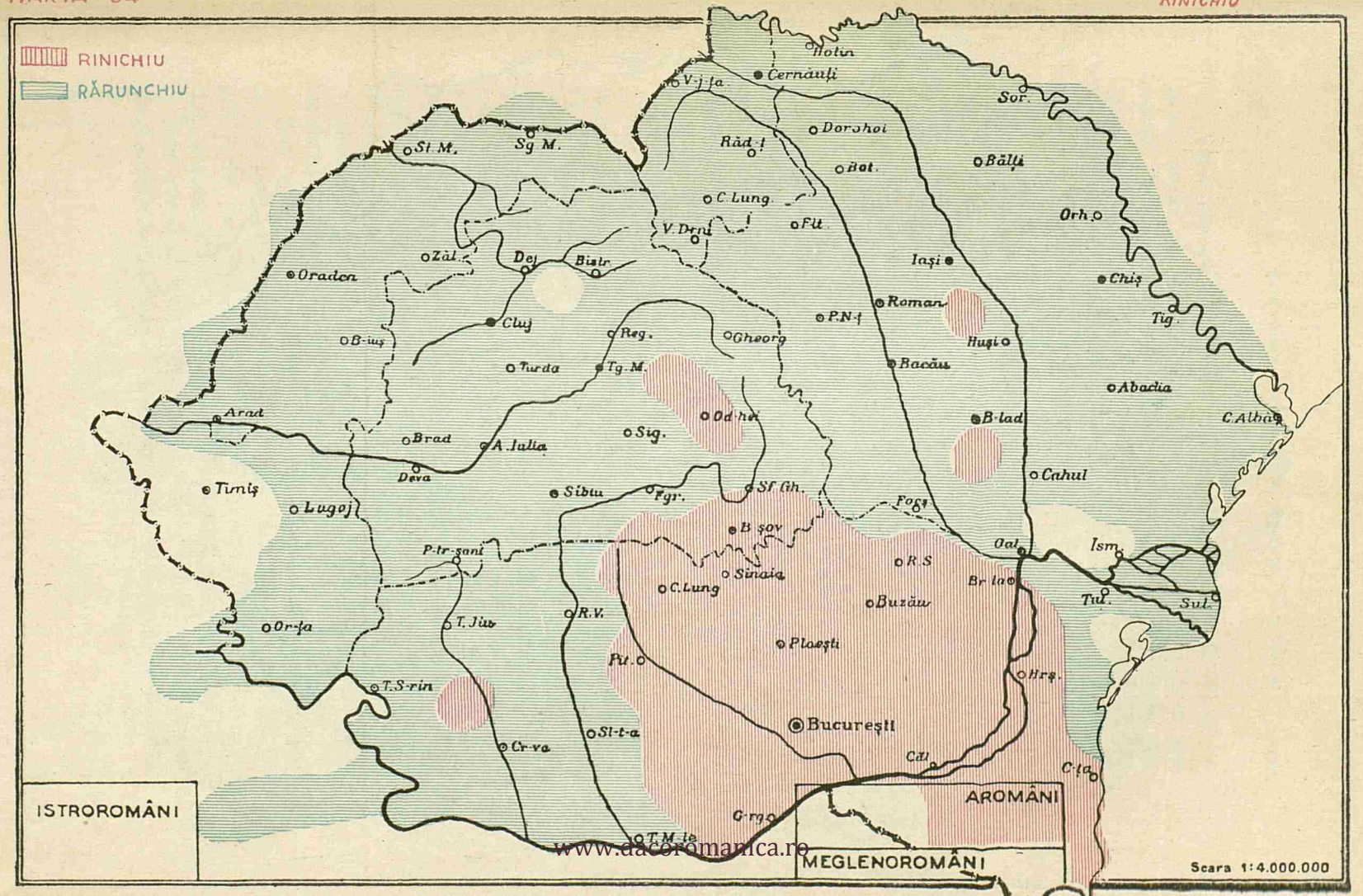

www.dacoromanica.ro

Pluralul dela MÂNĂ

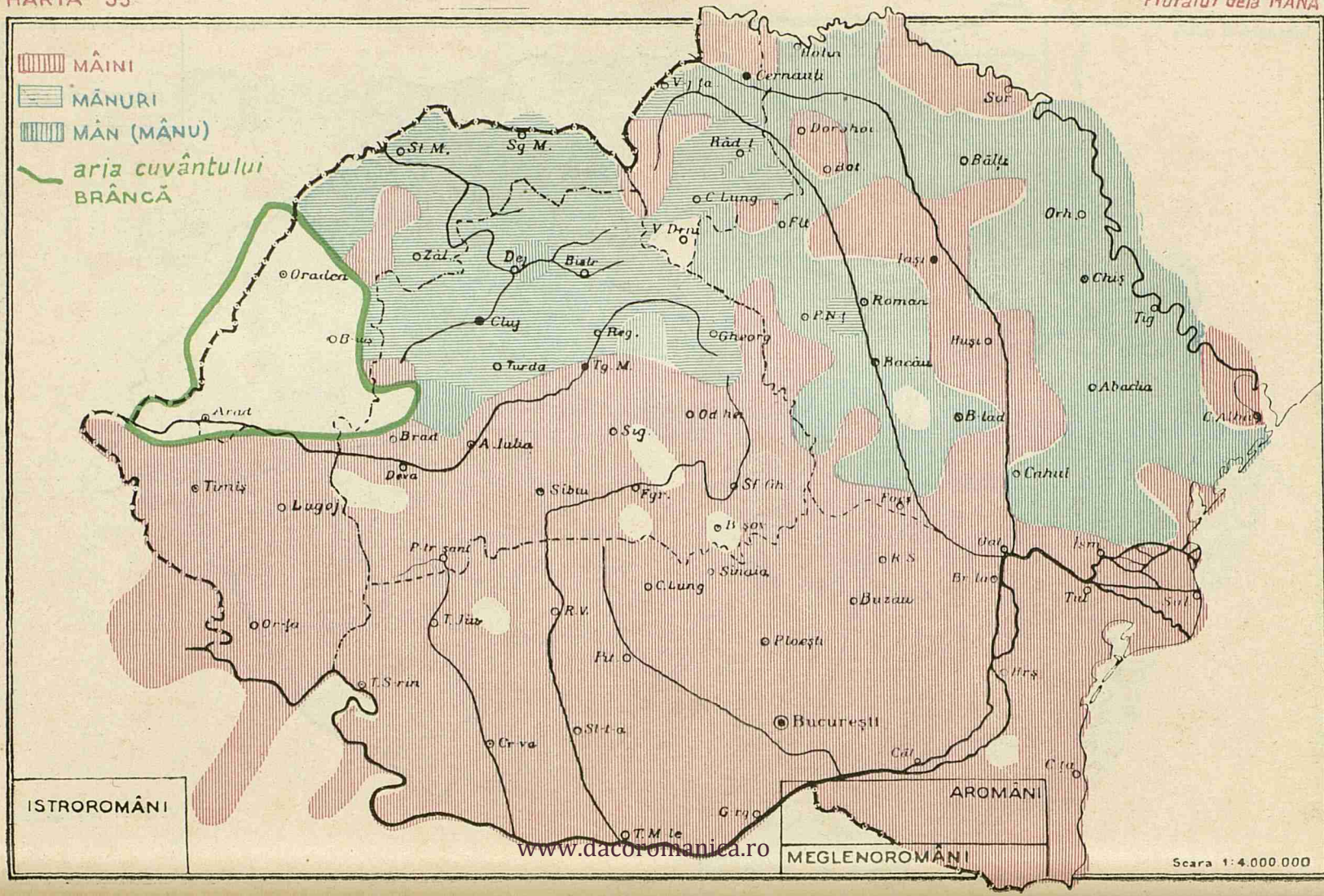

www.dacoromanica.ro

Vedem mai întâi că *elementele latine se păstrează mai des în regiunile vestice ale teritoriului dacoromân, unde romanitatea fusese mai intensă*. Astfel din hărțile 13, 18, 9 și 7 cunoaștem că ariile lui *păcurar* (din lat. *pecorarius*), a lui *nea* (din lat. *nivis*), a derivatelor din cuvinte latine (ca *încheietură*, *nodeu* ș. a.) și a cuvintelor străvechi *grumaz* și *gușă* cuprind Vestul țării cu o parte a Transilvaniei. În harta nr. 27 am însemnat cu linii de diferite colori regiunile în care « usturoiului » i se zice *aiu*, ca în latinește *(alium)*, unui om nevoiaș i se zice *pedestru*, din lat. *pedester* (cu același sens latin vulgar ca în *piètre*, corespondentul lui francez), iar sărbătorii celor patruzeci de mucenici i se zice *sâmț*, din pluralul latinesc *sancti*. Dacă asemănăm această hartă cu harta nr. 28, alcătuită de C. DAICOVICIU, în care sunt însemnate așezările (orașe, cetăți, sate și castre) din vremea stăpânirii romane, vedem că elementele romane se găsesc tocmai în regiunile cu cei mai mulți Romani. *Dacă Românii din România de azi ar fi venit din Peninsula Balcanică în evul mediu, cum pretind unii, s'ar putea oare ca ei să fi adus cu sine aceste cuvinte de origine latină — din care o parte lipsește în Sudul Dunării — și să se fi așezat cu ele, din întâmplare, tocmai în ținutul în care odinioară populația romană era mai deasă?*

În harta noastră nr. 29 arătăm, după S. MEHEDINȚI (*Der Zusammenhang der rumänischen Landschaft mit dem rumänischen Volke*) regiunile în care există și azi obiceiul roman de a purta sarcini ușoare și vase cu apă pe cap. E tocmai partea Daciei cu cea mai deasă populație romană și regiunea României care conservă cele mai multe elemente latine, despre care am vorbit mai sus. Harta noastră 30, lucrată de E. PETROVICI, dă o imagine a numelor de localități din Ardeal formate cu sufixul *-ești*. Deoarece acest fel de a numi așezările omenești e la noi cel mai vechiu, avem o nouă dovadă a persistenței Românilor din vechime în regiunile vestice.

Această potrivire între istorie, geografia linguistică, etnografie și toponimie nu poate fi întâmplătoare.

Dar cele mai lămuritoare concluzii asupra stărilor din trecut se pot scoate din examinarea cuvintelor nouă, care au înlocuit pe cele vechi. În locul lui *păcurar* vedem că apare *cioban*, cuvânt turcesc, pătruns la noi prin mijlocire bulgară. Tot turcesc e *chior*, care se aude numai în vechiul Regat, cu mici ramificări în jurul Brașovului și Sibiului (harta nr. 10), pe când restul țării păstrează cuvântul

www.dacoromanica.ro

latin *orb (de un ochiu)*. Dela Slavii de Sud ne-a venit şi *glesnă* (harta 9), *gât* (harta 7) şi probabil şi *burtă* (harta 8), care se luptă încă cu vechiul *pântece* chiar în Muntenia, provincia care formează aria lui de răspândire. Cam acelaşi tablou îl prezintă harta 11, în care vedem cum slavul *năduşală*, venind de dincolo de Dunăre, s'a răspândit, în Muntenia, în dauna lui *sudoare* (din lat. *sudor, -orem*).

Mai vechi decât aceste cuvinte de origine turcească sau sud-slavă sunt albanezul *gëresë* şi grecescul ζέμα, care venind din Peninsula Balcanică, au cucerit Sudul teritoriului românesc, pe când jumătatea nordică păstrează, precum se vede din hărţile noastre 31 şi 32, vechii termeni *cute*, din lat. *cos, cotis* şi *moare* din lat. *muria*.

Dar nu numai cuvinte, ci şi forme gramaticale ne-au venit dela Sudul Dunării. Astfel vocativele feminine în *-o*, ca *Ano, cumnato, soro*, de origine sudslavă, pe care le întâlnim şi la Aromâni şi Meglenîţi, sunt necunoscute în unele regiuni din Ardeal, care zic *Ană, cumnată, soră* la vocativ, păstrând dezinenţa latină *-a*.

În expansiunea lor dela Sud spre Nord, toate aceste cuvinte s'au lovit de un zid puternic, dincolo de care se păstrează cuvintele de origine latină sau chiar prelatină. Păstrătorii acestor elemente vechi nu pot fi decât **urmaşii Romanilor şi Dacilor romanizaţi** *care au continuat să trăiască în Dacia după părăsirea oficială a Daciei de către Aurelian, adică strămoşii Dacoromânilor de azi.* Într'adevăr, dacă România de azi ar fi fost locuită de alte neamuri şi Românii ar fi venit în ţara pe care o stăpânesc din Peninsula Balcanică, aducând cu sine cuvintele « balcanice », nu ne-am putea explica cum de nu le-au dus cu sine până la hotarele nordice şi vestice şi de ce în aceste ţinuturi de Miază-noapte şi Apus, unde se găsesc şi alte arhaisme (precum păstrarea infinitivului în locul conjunctivului sau păstrarea formei *eu era* în loc de *eu eram*), întâlnim, strâmtorate de revărsarea cuvintelor nouă, tocmai elemente latine, deşi dincolo de hotarele vestice şi nordice ale României nu trăesc popoare neolatine dela care să le fi putut împrumuta.

Dar nu numai cuvinte de origine străină ne-au venit din Sudul Dunării, ci chiar şi cuvinte de origine latină, însă cu forme şi sensuri nouă. Astfel de cuvinte sunt: *varză, gură, rinichi* şi *mână*.

www.dacoromanica.ro

Varză este de origine latină, venind din *vir(i)dia*, neutrul plural al lui *viridis* « verde ». Înțelesul lui originar era cel de « verdețuri » (înțeles pe care îl găsim în textele vechi dacoromâne). Încă în latina târzie s'a întâmplat la acest cuvânt ceea ce s'a petrecut și cu cuvântul nemțesc « Kraut »: numele generic de « legume verzi » (în germană cel de « plantă ») s'a restrâns asupra unui anumit gen, varza. Important este că această modificare de sens s'a produs în latinește relativ târziu și a plecat din Italia de Nord (cf. MEYER-LÜBKE, REW. nr. 9364). Ea a putut cuprinde Peninsula Balcanică — de aceea o găsim la Aromâni, Megleniți și Istroromâni — dar nu a mai putut ajunge la Românii izolați din Dacia Traiană. Abia mai târziu *varză* în înțelesul francezului « chou » a trecut Dunărea, răspândindu-se pe seama lui *curechiu* (din latinul vulgar *coliclu*, care înlocuise pe clasicul *caulis*), păstrat — precum arată harta noastră nr. 33 — tot în jumătatea nordică a țării, cam pe aceeași arie ca și *moare* și *cute*.

Judecând după unele forme dialectale franceze și provansale, se pare că latinescul *gula* ajunsese încă în latina vulgară să se întrebuințeze — la început, de sigur, în glumă sau deriziune — nu numai în înțelesul francezului « gueule », ci și în cel de « bouche ». În acest sens de « bouche » — care e cel obișnuit și la noi — îl cunosc nu numai celelalte dialecte române, ci și Albanezii și Neogrecii, ceea ce e un indiciu că el era al latinității balcanice. În limba textelor noastre vechi însă pentru « bouche » se întrebuința la Dacoromâni *rost* (din lat. *rostrum*), iar *gură* se zicea numai la animale (sens păstrat și azi în graiul popular: *vitele se îmbolnăvesc de gură; calul e tare în gură; gura-leului, a lupului, a mielului*, etc., ca numiri de plante).

Harta nr. 34 arată repartiția lui *rinichiu* și *rărunchiu* la Dacoromâni. Amândouă cuvintele sunt niște diminutive latine vulgare dela *ren: reniculus* și **renu(n)culus*. Care dintre cele două forme e mai veche în latinește nu știm, dar forma cu sufixul *-u(n)culus*, care se găsește și la Retoromani și în unele dialecte italiene, pare a fi fost cea obișnuită în Dacia Traiană, pe când cea cu sufixul *-ĭculus* (în loc de *-ĭculus*) cea răspândită în Peninsula Balcanică, căci numai ea e cunoscută la Transdanubieni (arom. *arnicl'u*). Răspândirea formei *rinichiu* numai în Muntenia, unde am găsit atâtea inovații venite din Peninsula Balcanică învecinată, ne face să credem că *rinichiu* ne-a venit dela Sud.

www.dacoromanica.ro

Şi mai instructiv e cazul cuvântului latinesc *manus* « mână » care nu se potrivea bine în sistemul nostru morfologic fiind de genul feminin şi având totuşi dezinenţa *-us*, ca masculinele. Din cauza aceasta foarte de timpuriu, el a primit dezinenţa *-a*, a femininelor. Aceasta s'a putut întâmpla cu atât mai uşor, cu cât forma articulată *mânu* + *a* trebue să dea *mâna* (ca *battualia* > *bătaie*), după care se putea ivi o formă nearticulată *mână*. Pluralul dela *mână* e *mâni (mâini)* sau *mâne*. Aşa e la Aromâni, Meglenoromâni, Istroromâni şi în jumătatea sudică a teritoriului dacoromân. Harta noastră nr. 35 arată bine acest lucru, indicând şi iradierile acestui plural devenit literar în aria pluralelor *mân* şi *mânuri*. Exceptând o regiune restrânsă în Vest, unde cuvântul *mână* a fost înlocuit prin *brâncă*, Nordul dacoromân conservă vechiul plural *mân*, care corespunde pluralului latinesc *manus*, sau forma *mânuri*, născută din aceasta (după analogia pluralelor în *-uri*). Acest plural vechiu, conservat numai la Dacoromâni, s'a putut păstra, căci, în forma articulată *mânule (mânurile)*, articolul *-le* indica destul de lămurit genul feminin, şi nu s'a lăsat biruit de noul plural venit dela Miază-zi.

Aceste exemple confirmă părerea că după evacuarea Daciei, provincia aceasta forma, din punct de vedere linguistic, o arie periferică şi izolată a romanităţii estice, ceea ce explică păstrarea atâtor forme vechi, mai ales în jumătatea nordică a ţării, până unde nu mai puteau pătrunde inovaţiile de limbă venite de peste Dunăre.

În general se poate spune despre colonizarea Daciei, că ea s'a oprit în Est la Olt. Dincolo de acest râu erau numai posturi strategice înaintate. În anul 242, subt presiunea Carpilor, limesul din Muntenia e părăsit şi apărarea romană se retrage pe vechea linie a Oltului, care fu întărită din nou (C. DAICOVICIU, în *La Transylvanie*, p. 141). Precum a observat atât de just F. ALTHEIM (*Die Soldatenkaiser*, p. 96—97), şesul Munteniei şi partea de şes din Moldova — o continuare a stepei ruseşti — aveau faţă de Dacia aceeaşi poziţie ca pusta Ungariei faţă de Panonia. « Acest şes mare, întinzându-se uniform spre orizont, străbătut de râuri întortochiate şi formând o mulţime de băltoace, era un ţinut potrivit pentru toate popoarele de nomazi şi de călăreţi. Pretutindeni, până la poalele Carpaţilor (Odobeşti şi Poiana Prahovei) se întâlnesc urmele lor. Romanii n'au încercat niciodată să se stabilească aici ». Pe aici s'au scurs cetele năvălitorilor care atacau Dacia Traiană şi cei ce treceau

www.dacoromanica.ro

Dunărea, în Moesia. *Din Moesia, nu din Dacia Traiană, era administrat acest ţinut.* Mai târziu, după părăsirea Daciei şi înainte de întemeierea principatelor muntene, pe aici au stăpânit Goţi, Cumani şi alte seminţii, uneori în strânsă legătură cu Peninsula Balcanică.

Dacă privim harta nr. 28 şi o comparăm cu hărţile 10—12 şi 34, vedem că în regiunea necolonizată din harta lui DAICOVICIU apar — restrânse asupra Munteniei sau răspândite şi în Moldova (mai rar în Oltenia) — formele venite din Sudul Dunării: *chior, năduşeală, bojoc.* Tot aici găsim pe *rinichiu*, ca la Aromâni, în loc de *rărunchiu*, răspândit la ceilalţi Dacoromâni. Această coincidenţă a hărţilor linguistice cu cea istorică ar putea avea aceeaşi cauză de natură geografică (relevată de ALTHEIM): şesul muntean şi o parte din Moldova erau regiuni mai apropiate de Peninsula Balcanică decât de Transilvania.

În procesul pe care îl duc în faţa istoriei, mai bine de o sută de ani, apărătorii continuităţii Românilor în Dacia cu cei ce tăgăduesc această continuitate şi ne cred veniţi din Peninsula Balcanică, aceştia din urmă cer celor dintâi un alibi pentru poporul românesc. Acesta e greu de adus, căci martorii — cronicarii — lipsesc. În lipsa lor, judecătorii vor trebui să examineze cu atenţie orice indicii, căci vremea n'a trecut pe la noi fără să lase nicio urmă. Amprentele ei digitale se cunosc pe hărţile Atlasului Linguistic Român.

V. ELEMENTUL SOCIAL

134. Poporul nostru are o zicală: « Ori vorbeşte cum ţi-e portul, ori te poartă cum ţi-e vorba ». Nu se poate arăta mai plastic, decât prin acest joc de cuvinte, raportul intim ce există între om şi starea lui socială. Păstorul roman nu se deosebea numai prin portul său de Romanul cult care locuia la oraş, ci şi prin vorba sa. THALLÓCZY (*Illyrisch-albanische Forschungen* I, 45) citează după LIVIUS (X, cap. 4) cazul unui funcţionar roman, căruia trebuia să i se traducă pe latineşte spusele unui ţăran din Italia centrală, care vorbea în « sermo agrestis ». M. BRÉAL, unul din cei dintâi învăţaţi care au arătat însemnătatea elementului social în linguistică, spune (*Sémantique* 287 şi 285—286): « Ajunge să cădem pe neaşteptate într'o conversaţie începută, spre a vedea că vorbele sunt prin sine o călăuză puţin sigură şi că au nevoie de ansamblul de împrejurări, care, ca

www.dacoromanica.ro

cheia de muzică, fixează valoarea semnelor... La cuvântul *operaţiune*, dacă e întrebuinţat de un chirurg, ne gândim la un pacient, o rană, instrumente de tăiat; închipuiţi-vă un militar care vorbeşte, şi ne vom gândi la armate în câmp; dacă e un om de finanţe, înţelegem că e vorba despre capitalul care trece dintr'o mână într'alta; la un profesor de matematică va fi vorba de adiţiuni şi substracţiuni ». A. MEILLET, care a insistat mai ales asupra **dialectelor sociale** a arătat că la dramaturgii vechi ai Indiei brahmanii şi regii vorbeau pe scenă sanscrita, iar personagiile aparţinând castelor inferioare se serveau de pracrită.

Cei ce aparţin aceleiaşi clase sociale, care au aceeaşi ocupaţie, frecventează aceleaşi locuri sau sunt numai de aceeaşi vârstă, se înţeleg unii cu alţii, chiar când vorbesc limbi diferite. Doi sportivi aparţinând la două naţiuni deosebite sau un şofer care cere ajutor altui şofer într'o ţară străină, au o sumă de expresii comune care îi fac să se înţeleagă mai uşor decât pricepe ţăranul român ceea ce se cuprinde în citaţia plină de termeni juridici primită dela un for judecătoresc. CEZAR PETRESCU vorbeşte în romanul său *Întunecare* (I, 257) despre un Rus din Siberia ajuns, în timpul războiului, ca soldat, la gospodăria unui ţăran român: « Omul acesta, pe jumătate sălbatec, dela hotarul ţinuturilor polare, se înţelege cu oamenii aceşti pe jumătate sălbateci din satul moldovenesc. Vorbesc două graiuri străine, peste care au găsit totuşi mijlocul să se înţeleagă cu uşurinţă, prin semne şi cuvinte ciuntite, fiindcă subt cuvinte stau gânduri şi simţiri simple, comune amânduror ».

Precum cei mai mulţi dintre noi întrebuinţăm, pe lângă limba literară, şi graiul provinciei căreia aparţinem, tot aşa avem mai multe feluri de vorbă, după societatea în care ne găsim. Altfel vorbesc de pe catedră şi altfel în cercul familiar, unde întrebuinţez cuvinte şi expresii înţelese numai de ai mei şi fac mult uz de brevilocvenţă. În DR. IV 1376 am relatat despre un caz interesant de adaptare la rostirea uzuală a mediului social în care se găseşte vorbitorul. Voind să fac o excursie pe munte, cu un preot din Bran, acesta întrebă pe ţăranul care ne-a adus caii: « Bade Ioane, sânt *potcoviţi* caii ? » şi apoi, întorcându-se către mine, îmi dădu sfatul: « când pleci călare la munte, trebue mai întâi să te uiţi dacă calul e bine *potcovit* ». Deci două forme pentru acelaşi cuvânt, după cum vorbitorul se adresa ţăranului sau orăşeanului.

www.dacoromanica.ro

După cum forme din dialectele geografice se strecoară și se generalizează în limba comună, astfel dialectele sociale au repercusiuni asupra limbii literare. Am spus în altă parte că *țară* și *țăran*, în loc de *țeară* și *țeran*, în Muntenia (și în limba literară), sunt importate din Ardeal. Dacă comparăm, în hărțile Atlasului lui WEIGAND, ariile de răspândire ale cuvintelor *vițel* și *Dumnezeu*, vedem că acolo unde — ca la București — se zice *Dumnezeu*, cu *e* păstrat, se zice totuși *vițăl* și se exclamă *zău!* De ce? Fiindcă *Dumnezeu* e un termen literar, propagat prin biserică, subt forma aceasta veche, pe când *vițăl* și exclamația *zău* sunt cuvinte țărănești, care au pătruns și la oraș cu rostirea lor dela țară.

135. Și **graiul femeilor** se deosebește în unele privințe de al bărbaților, din cauza ocupațiilor diferite ale celor două sexe (mai ales la popoare pe o treaptă culturală mai joasă) și din cauza cercului restrâns — familia, vecinii, satul — în care femeia își petrece viața.

În general graiul femeilor e mai conservativ. Am relevat faptul că la Megleniți bărbații vorbesc toți bulgărește, pe când femeile nu cunosc această limbă. Am povestit și despre niște Sași dintr'un sat ardelean care, ajunși la un stadiu înaintat de românizare, vorbeau între ei românește și întrebuințau limba săsească numai față de nevestele lor. Aromâncile din Grecia sunt adevăratele păstrătoare ale graiului părintesc; ele nu primesc grecismele pe care le aduc bărbații lor din contactul cu Grecii. Cel ce citește notele care întovărășesc hărțile Atlasului Linguistic Român, vede că adesea cuvinte pe cale de dispariție nu se mai aud decât în gura femeilor. Acesta e bunăoară cazul lui *vintre* (ALR. I 101/470, 498, etc.). În aria cuvântului *burtă*, femeile zic, pentru burta lor, *pântece* (ALR. I 100/595). Rotacismul curat și exclusiv nu l-a mai găsit E. PETROVICI în Munții Apuseni decât la o femeie.

O mulțime de expresii vin dela îndeletniciri femeiești și anumite desvoltări semantice ale unor cuvinte nu sunt explicabile decât ținând seama de întrebuințarea lor de către femei. Astfel dacă zicem că *descoasem* pe cineva, când vrem să-l facem să spună ceea ce ascunde, acest sens figurat vine dela femeile care trebue să descoasă căptușeala hainei în care s'au cusut lucruri de valoare. Din graiul țesătoarelor au intrat în limba comună expresii ca *depăn* sau *torc un gând; încurc ițele; urzesc ceva împotriva altuia*, etc., a căror întrebuințare

www.dacoromanica.ro

metaforică e evidentă pentru orişicine. Pe la Bran, femeia, care a terminat un lucru sau căreia i s'a împlinit destinul, zice că *şi-a făcut firogul*, ca torcătoarea care a terminat de tors caierul de pe furcă. Expresia *a avea de furcă cu cineva* reflectează dialogurile între torcătoarele noastre, când vorba degenerează în ceartă şi cearta în duel cu furcile de tors. Obiceiul de a sta de vorbă cu vecinele în timpul îndrugatului a dat verbului *a îndruga* înţelesul pe care-l are. Altă expresie, aceasta venită dela bucătărie e *a toca verzi şi uscate*. Tot în legătură cu gătitul bucatelor, se explică expresia *covăseala dracului*, care se întrebuinţa mai de mult în înţeles de « sămânţă de ură, intrigă ».

Totuşi aportul femeii la limba comună e cu mult mai neînsemnat decât al bărbatului, ceea ce e explicabil dacă ţinem seama de rolul inferior pe care-l are — şi mai ales îl avea — femeia în societate. Lucrul acesta se cunoaşte mai ales din triumful genului masculin asupra celui feminin. Se zice: *un bărbat şi douăzeci de femei erau strânşi în piaţă*. Totuşi se pare că într'un caz s'a generalizat şi genul feminin. Prin unele părţi ale Ardealului se zice *am fost pornită la drum ; să fi mâncată un ou*, indiferent dacă subiectul e un bărbat sau o femeie. Sexul subiectului nu joacă niciun rol nici în expresiile corespunzătoare întrebuinţate în alte părţi ale Ardealului: *am fost pornit la drum ; să fi mâncat un ou*. (Aceasta din urmă e şi forma literară). Evident că la origine participiul *pornit* sau *mâncat*, fiind o determinare a subiectului, trebuia să se acorde cu el. Dovada o avem în faptul că prin judeţele Treiscaune şi Sibiu, când subiectul e la plural, se face şi acordul în număr: *ei au fost mâncaţi*. (Participiul verbelor transitive, ca *mâncat*, trebue înţeles cu sens activ, nu pasiv, ca în expresia: *sunt nemâncat* = n'am mâncat). De sigur, la început bărbaţii au zis: *eu am fost pornit, noi am fost porniţi*, iar femeile: *eu am fost pornită, noi am fost pornite*, redând ideea cuprinsă în nemţescul « ich war ein Weggegangener » sau « eine Weggegangene ». Mai târziu când expresiile acestea au început să înlocuiască mai-mult-ca-perfectul *pornisem*, a urmat gramaticalizarea lor, iar construcţiile diferite după sexul sau numărul subiectelor s'au normalizat, generalizându-se singularul şi — aproape peste tot — genul sexului cu rol social predominant, deci al bărbaţilor: *omul a fost pornit, oamenii au fost pornit, femeia a fost pornit, femeile au fost pornit*. Totuşi în unele regiuni a învins formula din graiul femeiesc şi astăzi spun şi bărbaţii: *eu* sau

www.dacoromanica.ro

noi am fi pornită. Deosebirile dialectale de ordin social s'au schimbat în deosebiri dialectale de ordin geografic.

De relevat e și faptul că femeile, legate de sat și de același mediu ambiant, păstrează mai bine formele dialectale cu caracter rustic, împotriva cărora orașul se arată refractar. DIMITRIE CANTEMIR ne povestește că pe vremea sa rostirea palatalelor în loc de labiale *(ģine, k'atră...* în loc de *bine, piatră...)* era un fenomen caracteristic pentru femeile dela țară. Bărbaților, care aveau această rostire li se zicea în bătaie de joc « ficiori de babe ». Se știe că B. P. HASDEU credea că în această vorbire trebue recunoscută o urmă a substratului dac, conservat numai în graiul femeilor. Anchetatorii Atlasului Linguistic Român au observat și ei că femeile (și copiii, cât stau subt influența lor exclusivă, deci înainte de a merge la școală) întrebuințează în măsură mai mare aceste palatale, care trec de urîte, decât bărbații lor cu știință de carte sau umblați pe la oraș. TH. CAPIDAN a observat că *r* uvular, care deosebește atât de mult pe Fărșeroți de ceilalți Aromâni, se aude mai ales în gura femeilor (DR. VI, 127—132). În Bran am observat că rostirea lui *e* și *o* ca *i̯e* și *u̯o* (*p̯iere* = pere, *su̯omn* = somn) o au mai ales femeile (cf. § 94).

136. Dintre fenomenele de ordin social care au avut o influență hotărîtoare asupra desvoltării limbii române trebue citat în primul rând **rusticizarea limbii latine** în Sud-Estul european.

După evacuarea Daciei Traiane de armată și oficialitate, orașele acestei provincii au fost devastate. Niciunul din numele lor nu se mai păstrează până azi. La Sudul Dunării orașele întărite au rezistat încă un timp oarecare năvălitorilor care treceau Dunărea. Câte n'au pierit prin sabie și foc, n'au putut fi totuși păstrate pentru romanitate; populația lor s'a topit cu timpul în masele slave din jurul lor. Nici în Peninsula Balcanică numele de orașe și de râuri nu s'au păstrat cu fonetism românesc, ci au nume desvoltate din cele latine în consonanță cu legile fonologice ale Slavilor de Miază-zi: *Ratiaria, Castellum, Almus, Naissus, Sirmium, Bononiae* deveniră *Arčar, Kostol, Lom, Niš, Srĕm, Vidin*, iar râurile *Savus, Dravus, Colapis, Oeneus, Timacus...* se numesc azi *Sava, Drava, Kulpa, Una, Timok...* Populația romanică scăpată de slavizare consta, ca și în Nordul Dunării, din păstori și mici agricultori, care formau pentru cuceritori un factor economic important: muncitori agricoli și furnisori de

www.dacoromanica.ro

materii prime, buni platnici de biruri, iar la nevoie, şi viteji apărători ai hotarelor.

Dacă oraşele s'ar fi păstrat cu caracterul lor roman şi dacă, Dacia, Tracia, Moesiile, Dardania, Macedonia, Iliricul, Panonia şi Noricum şi-ar fi menţinut caracterul lor provincial, am avea astăzi, în Europa centrală şi sudestică, probabil, mai multe limbi romanice. Cum însă oraşele au fost slavizate, iar civilizaţia romană în Peninsula Balcanică trebui să cedeze presiunii exercitate de Bizanţul grecesc, tot ce a putut fi salvat pentru latinitate — dacă facem abstracţie de limba veche-dalmată, dispărută şi ea — e limba română.

Deosebirea mare ce există între limba română şi între celelalte limbi romanice îşi are şi ea explicaţia în dispariţia civilizaţiei romane şi distrugerea sau desnaţionalizarea oraşelor, care a avut ca urmare încetarea, pentru limba română, a **adstratului latin.**

În Apus limba latină din şcoli, administraţie şi mai ales din biserică, s'a menţinut în curs de veacuri pe lângă limbile romanice născute din ea. Dacă în locul vechiului francez *fourme*, desvoltat în consonanţă cu legile fonetice din latinescul *forma*, apare, începând cu secolul al XII-lea, *forme*, pentru ca acest *forme* să devină înfăţişarea exclusivă a cuvântului, e fiindcă oamenii cu ştiinţă de carte l-au apropiat de cuvântul latin, iar rostirea lor a fost imitată de alţii. Din cauză că alături de elementul latin păstrat prin moştenire dela strămoşii romani, Neo-latinii apuseni şi-au împrospătat în tot cursul veacurilor — mai ales în evul mediu şi în Epoca Renaşterii — limba cu cuvinte, forme şi întorsături de fraze latine, limbile vorbite de ei par « mai romanice » decât limba română, care şi-a împrospătat tezaurul lexical şi a fost influenţată în biserică, şcoală şi administraţie de alte limbi, cu deosebire de cea paleoslavă. *Tocmai asemenea latinisme, primite ulterior, pe cale cărturărească, care şi prin forma lor trădează imediat originea latină, dau limbilor romanice aparenţa unei latinităţi mai intensive.* Fiind introduse de ştiutorii de latineşte şi întrebuinţate de ei, aceste cuvinte « savante » au păstrat aproape nealterată forma lor latină. Dimpotrivă, cuvintele moştenite din tată în fiu şi modificate de multele generaţii ce le-au întrebuinţat s'au « tocit » atât de mult, încât adesea abia mai sunt de recunoscut. În franţuzescul *aquatique* — neologism împrumutat din latineşte — oricine recunoaşte cu uşurinţă vorba latină *aquaticus*, pe când pe *aqua* cu greu îl recunoşti în franţuzescul *eau* (rostit *o*).

www.dacoromanica.ro

Lipsa acestui contact prelungit cu limba latină a produs o împuţinare a cuvintelor « culturale » de origine latină. Dar eliberarea de stăpânirea limbii literare latine prin şcoli, a făcut ca multe din tendinţele limbii vulgare să se desvolte nestingherite în româneşte. *Astfel s'a putut întâmpla ca, între toate limbile romanice, limba română să fie cea mai latină, nu prin plusul adus de adstratul latin în curs de veacuri, ci prin evoluţia naturală a tendinţelor intrinsece, neîmpiedecate în desvoltarea lor de acest adstrat.*

A. LOMBARD (în *Studia Neophilologica*, XI, p. 186—209), studiind indefinitele în limbile romanice, ajunge la următoarea concluzie de natură metodică: « Notre classe d'indéfinis constitue une modeste preuve, parmis d'autres, de l'utilité du roumain. Non seulement les faits de langue propres à la Gaule, à l'Ibérie et à l'Italie nous sont précieux pour l'étude de la romanité orientale, mais celle-ci nous aide aussi à mieux comprendre le grand domaine continu de l'Ouest ».

În *Zum romanischen Artikel* (1936), E. GAMILLSCHEG are următoarea încheiere: « Însemnătatea mare a limbii române pentru cunoaşterea evoluţiei romanice consistă în aceea că limbile neo-latine apusene formează o familie mare, care s'a desvoltat mai târziu în aceeaşi direcţie, fără să mai putem recunoaşte stadiile vechi, pe când limba română, copilul despărţit timpuriu de familie, a păstrat cu mai mare fidelitate trăsăturile vechi familiare şi în noua ambianţă în care a ajuns ».

Această notă conservativă e atât de pronunţată, încât limba română poate servi uneori filologilor drept criteriu pentru distingerea a ce e vechiu şi moştenit de ceea ce e nou şi împrumutat din latina clasică în celelalte limbi romanice. În italiană, bunăoară adesea e greu de a face distincţie între cuvântul popular şi cuvântul savant. De aceea profesorul M. BARTOLI recomandă proba cu limba română. Dacă cuvântul latinesc e păstrat în româneşte, suntem îndreptăţiţi să deducem că era curent în limba poporului roman. (Cf. *Zeitschrift f. Volkskunde*, 1939, p. 74).

137. Dacă examinăm mai de aproape vocabularul de origine latină al limbii române, vedem confirmate cele expuse mai sus şi câştigăm o imagine destul de lămurită cu privire la **starea socială** şi **felul de vieaţă** şi **îndeletnicirile Românilor** în vremurile pentru care lipsesc documentele istorice.

Despre epoca în care populaţia rurală continua să trăiască în Dacia, lipsită de protecţia armatei, când ea trebuia deci să-şi apere faţă de noii stăpânitori libertatea într'o continuă luptă de guerilă, fac mărturie cuvinte de origine latină ca: *armă*, *arc*, *săgeată*, *scut*, *coif*, *luptă*, *bătaie*, etc. (lat. *arma*, *arcus*, *sagitta*, *scutum*, *cuffea*, *lucta*, *batt(u)alia*).

www.dacoromanica.ro

Vechii Români aveau un mijloc potrivit de a-și învinge dușmanii, precum ne putem convinge din cele mai vechi cronici naționale. Îi atrăgeau, prin fugi simulate, în codrii, unde de mai nainte copacii erau « aținați » sau « înținați », adică tăiați aproape de rădăcină, dar numai atât, ca să mai stea în picioare. Acești copaci erau prăvăliți apoi peste dușmanul intrat în pădure, care, prins între masele de trunchiuri răsturnate, nu mai găsea nicio ieșire și cădea pradă săgetașilor români ascunși în codru. Cuvântul *ațina* vine din latinescul *attenuare*, este deci un vechiu termen militar. N. DRĂGANU (*Românii în veacurile IX-XIV*, p. 85), a arătat că numele multor obiecte casnice, care la nevoie pot servi ca arme primitive, au trecut în limbile popoarelor învecinate, cu sens de arme — astfel: *măciuca*, *securea*, *fuștele* și *furca* (lat. *matteuca*, *securis*, *fustis*, *furca*), — și că tot ca armă era întrebuințată securea numită de Slavi *valaska* sau *balaska*, adică « valahă ». Chiar numele *satului* românesc vine din *fossatum*, care însemna « înconjurat de șanțuri », deci: loc întărit.

Cei mai mulți termeni fundamentali relativi la agricultură sunt în românește de origine latină, astfel *agru*, *câmp*, *falce* (*ager*, *campus*, *falx*) pe care se *ară* (*arare*), sau se *sapă* (*sappare*) cu *sapa* (*sappa*), *se seamănă* (*seminare*), *se culege* (*colligere*) și *se seceră* cu *secerea* (*sicilis*) și apoi se *treieră* (*tribulare*) sau *se bate* (*battuere*) pe *arie* (*area*) și se *vântură* (*ventilare*) *grâul* (*granum*), *meiul* (*milium*), *orzul* (*hordeum*), *părincul* (*panicum*) și *secara* (*secalis*) cu *paiele* (*palea*) *lungi* (*longus*) și cu *spicul* (*spicum*) *plin* (*plenum*). *Grăunțele* (**granucia*), uneori amestecate cu *neghină* (**nigellina*), se *cern* (*cernere*) cu *ciurul* (*cribrum*) și se duc la *moară* (*mola*) să fie *măcinate* (*machinare*), ca să iasă *făina* (*farina*) din care se *coace* (*coquere*) *pânea* (*panis*). *Aiul* (*alium*), *ceapa* (*cepa*), *curcubeta* (*cucurbita*), *cânepa* (**canipa* = cannabis), *curechiul* (*coliclu*), *napul* (*napus*), *pepenele* (*pepo*), *trifoiul* (*trifolium*), care dă un minunat *nutreț* (*nutricium*), sunt de asemenea cultivate, ca și *varza* (*viridia*). Unele din cuvintele limbii actuale, care au un înțeles general, făceau și ele la început parte din terminologia agricolă. Astfel *a scoate* din *executere* — înrudit cu *a scutura* din *excutulare* — este un termen ce se referea la extragerea grăunțelor din spic. (DR. II, 715—716).

Și mai mare e numărul cuvintelor latine, în legătură cu creșterea vitelor și viața pastorească. Ele se refer la cele mai mici amănunte ale acestor ocupații.

www.dacoromanica.ro

Dintre animalele domestice avem înainte de toate *cânele (canis)* și *cățeaua (catella)*, credinciosul păzitor, care cu *lătratul (latratus)* său dă de știre stăpânului când primejdia e aproape. Numele «pisicei» *(cattus)* s'a păstrat subt forma diminutivală *cătușă* la Românii transdanubieni. *Calul (caballus)* cu *șaua (sella)* lui, *armăsarul (armessarius*, din *admissarius)* și *iapa (equa)* au o terminologie bogată în cuvinte de origine latină. În limba veche și dialectal întâlnim și cuvântul *asen (asinus)* și *mulă (mullus, -a)*.

Dintre *vitele (vita* «vieață»; pentru sens, cf. lat. *animal* din *anima) cornute (cornutus)*, numite pe alocuri și *nămaie (animalia)*, pomenim *boul (bos)*, *taurul (taurus)*, *vaca (vacca)*, *juncul* și *junca (juvencus, iuvenca)*, *junincea (junix)* și *vițelul* cu *vițeaua (vitellus, vitella)*. Ei se *mână (minare)* la *pășune (pastio, -onem)* și se *adapă (adaquare)*, iar când nu mai au ce *paște (pascere)*, se țin în *staul (stabulum)*, unde li se dă *fânul (fenum)* strâns cu *furca (furca)* și pe care îl *rumegă (rumigare)* în tihnă. Boii se *înjugă (in-jugare)* și se *dejugă (di(s)jugare)* — boul pus la *jug (jugum)* se numește *jugar (jugarius)* — și se *îndeamnă (inde-minare)* cu *strămurarea (stimularea)*.

Capra (capra), *iedul* și *iada (haedus, haeda)* și *vătuiul (*vituleus)* sunt în *căprăreață (caprarícia)* păzite de *căprar (caprarius)*. Românii transdanubieni numesc *părul (pilum)* lor: *căprină (caprinus, -a, -um)*.

Porcul (porcus) și *scroafa (scrofa)* cu *purceii (porcellus)* și *purcelele (porcella)* lor, care dau *lardul (lardum)*, *cârnații (carnaceum)*, și *porcina (porcina)*, sunt păziți de *porcar* când sunt duși la *ghindă (glanda = glans)* și nu sunt ținuți în *purcăreața (porcaricia)* de lângă casă, sau în *curte (curtis = cohors)* alături de *găinile (gallina)* care fac *ouă (ovum)* și de celelalte *hoare (ovaria)*, de *porumbi (palumbus)* și, mai rar, de *păuni (pavo)*.

Mai strâns e legată de viața *păstorului (pastorius = pastor)* sau *păcurarului (pecorarius)* român, *oaia (ovis)*, cu *berbecii (vervex)*, *arețíi (aries)*, *mieii (agnellus)* și *mioarele (*agneliolla)*. *Turmele (turma)* cu *păcuine (pecorina* sau *pecuina)*, *mătricea (matrix)* cu *noateni (annotinus)* și *târții (*tertianeus)*, se țin vara la *munte (mons)* și *iernează (hibernare)* la *șes (sessum)*.

O bogată terminologie e legată de *lâna (lana)* oilor și de prepararea ei: *a toarce = torquere*, *fir = filum*, *canură = cannula*, etc. După cum lâna se *tunde (tondere)* subt burtă sau în jurul coadei,

www.dacoromanica.ro

acţiunea se numeşte *a suvintra (*subventrare)* sau — la Macedoromâni — *suil'are (*subiliare)*. Cât despre *lapte (lac)* şi derivatele lui, terminologia e de asemenea bogată: *a mulge (mulgere)*, *curastră (colastra = colostrum)*, *caş (caseus)*, *chiag (coagulum)*, *închega (coagulare)*, *unt (unctum)*, *rânced (rancidus)*, etc.

Remarcabil e şi faptul că unele din cele mai uzuale cuvinte din terminologia păstorească, precum *brânză*, *căciulă*, *zer* n'au putut fi explicate din punct de vedere etimologic şi sunt probabil străvechi, rămase din graiul strămoşilor noştri dinainte de romanizare. Ar fi o dovadă mai mult că Traco-Dacii romanizaţi, după decăderea civilizaţiei romane, s'au întors la ocupaţia predilectă a strămoşilor lor, la păstorit.

Numărul mare de cuvinte de origine latină privitoare la agricultură, creşterea vitelor şi păstorit, dovedesc că alături de păstorii care împânzeau cu turmele lor toate ţinuturile româneşti, contribuind prin mişcările lor la nivelarea limbii, erau Românii sedentari care se ocupau cu munca câmpului şi creşterea vitelor cornute. Aceştia formau sâmburele sănătos pentru marele spor demografic realizat de neamul nostru.

Dacă din păstrarea anumitor serii de cuvinte putem conchide asupra stărilor sociale din trecut, nu tot atât de sigure sunt deducţiile ce se pot scoate din pierderea unor cuvinte, căci, precum am arătat pe larg în § 98 ş. u., cuvintele se uzează şi mor şi în cazul când noţiunea exprimată prin ele se păstrează. Dacă cuvântul *fereastră* din lat. *fenestra* s'a conservat până azi, putem şti că, oricât de primitive ar fi fost casele ţărăneşti, ele n'au fost niciodată lipsite de ferestrele prin care intra aerul şi lumina. Dar dacă cuvântul *fereastră* s'ar fi pierdut din limbă, fiind înlocuit printr'un cuvânt împrumutat dintr'o limbă străină, n'am fi îndreptăţiti să deducem că Românii ar fi început să-şi facă ferestre la case abia după ce au ajuns în contact cu poporul care le-a dat acest cuvânt. Într'adevăr, vedem, în zilele noastre, cum mai ales în Ardeal, deodată cu pătrunderea cuvântului *geam* (de origine turcească) din Ţara veche, această vorbă, care are farmecul noului, înlocueşte tot mai mult pe vechiul *fereastră*. *Geam* nu se mai întrebuinţează de generaţia tânără (din Ardeal) numai în sensul de « ochiul de sticlă care se bagă în cercevelele ferestrei » *(s'a spart un geam)*, ci în sensul larg de fereastră *(deschide geamurile)*.

www.dacoromanica.ro

W. DOMASCHKE, care ne-a dat o foarte utilă privire generală asupra vocabularului român de origine latină, împărţit după serii semantice (*Der lateinische Wortschatz des Rumänischen*, în Jb. XXI-XXV), greşea, când din lipsa unei terminologii bogate pentru anumite stări sau îndeletniciri, trăgea concluzii asupra lipsei acelor stări şi îndeletniciri înseşi. Astfel mi se par eronate părerile lui cu privire la lipsa unui simţ de curăţenie la Români din cauză că terminologia în legătură cu ea e săracă. Dar în afară de *a la* (lat. *lavare*), *spăla* (lat. **ex-perlavare*), *leşie* (lat. *lixiva)*, *maiu* (lat. *malleus*), *săpun* (care nu-i împrumutat dela Slavi, cum credea DOMASCHKE, ci e lat. *sapo*), *curat* (lat. *colatus* şi *curatus*), *lăut* (lat. *lautus*), *pieptene* (lat. *pecten*) şi *pieptăna (pectinare)*, avem în româneşte mai ales un termen care exprimă mai mult decât oricare altul simţul — exagerat poate — al Românului pentru curăţenie. E verbul de origine latină *a spurca* cu adjectivul *spurcat*, care nu se poate traduce exact în nicio altă limbă, pentrucă noţiunea însăşi lipseşte altor popoare. Pentru Român, un vas în care se pregăteşte mâncarea sau din care se bea apa nu se poate întrebuinţa în alte scopuri. Dacă cu un astfel de vas ai scos leşie din căldare, *l-ai spurcat*, adică nu mai poţi duce la gură conţinutul lui. Din terminologia de origine latină nu se poate deci deduce lipsa simţului de curăţenie la Români, dar se pot trage concluzii mai interesante, care privesc felul special cum înţelege Românul curăţenia.

Totuşi sunt cazuri când şi lipsa anumitor termeni poate fi un indiciu pentru anumite stări din trecut. Acesta e cazul când concluziile pe care linguistul le trage din această lipsă sunt coroborate de ştiri istorice sau de fapte extralinguistice. Dacă noi n'avem cuvinte de origine latină relative la *mare* (precum *insula*, *portus*, *navis*, ş. a.) — în afară de termenul general de *mare* — aceasta însemnează că strămoşii noştri — ca păstori şi agricultori ce erau — nu aveau contact cu marea. Latinescului *undae maris* nu-i corespunde în româneşte *undele mării*, ci *valurile* sau *talazurile mării*. *Undele* sunt pentru Românul trăit departe de mare numai încreţiturile apei unui lac sau, într'un vas, ridicăturile apei în clocot; *val* ne-a venit dela Slavi, iar *talaz* dela Turci.

Caracteristică e şi lipsa oricăror cuvinte de origine latină în legătură cu transporturile pe apă (plutăritul) şi lipsa numelor de *peşti* (în afară

www.dacoromanica.ro

de *luntre* şi de termenul general *peşte*) — ca şi la Albanezi de altminteri — care nu indică numai depărtarea noastră de mare, ci chiar şi de râurile mari. Am văzut, într'adevăr, că excepţionând *Dunărea* şi *Crişurile*, râurile noastre s'au păstrat cu fonetismul Slavilor, care stăpâneau ţara şi populau văile roditoare. Ceea ce am spus în altă parte despre sensul cuvântului *punte*, care nu mai însemnează, ca în limbile surori, « pod », ci o trecătoare primitivă peste pâraiele de munte (§ 89), se potriveşte şi cu sensul pe care l-a primit în românește cuvântul *a se brodi*. Acest verb, derivat dela substantivul *brod*, de origine slavă, însemnează la noi « a se nemeri undeva tocmai la timpul potrivit », ceea ce se explică prin importanţa podurilor umblătoare *(brodurilor)*, care, în lipsa altor poduri, slujeau ca mijloace de transport dela un mal al râurilor la celălalt mal: când aveai norocul să găseşti brodul gata de plecare, o *brodeai* bine.

Faptul, relevat şi de DOMASCHKE, că în limba noastră s'au păstrat numele latine ale celor mai mulţi pomi, arbori şi tufe cu frunze *(mărul, părul, nucul, prunul, piersecul, cireşul, alunul*, apoi *fagul, arinul, salcia, jugastrul, ulmul, sorbul, arţarul, socul*, ş. a.), dar numai puţine nume de arbori cetinoşi (afară de *pin* şi *jneapăn*), trebue pus, credem, în legătură, cu întoarcerea Dacoromanilor la îndeletnicirea strămoşească a oieritului pe vârfurile munţilor, dincolo de zona fagului, pe unde s'a păstrat cuvântul autohton *brad*, sau *jepii* de origine celtică. Precum a arătat N. JOKL (*Linguistisch-kulturhistorische Untersuchungen*, p. 199 ş.u.) şi *molidul* nostru e înrudit cu albanezul *moljikë* « brad alb ».

Tot DOMASCHKE constată sărăcia în elemente latine în legătură cu *carul*, sărăcie care contrastează în mod atât de izbitor cu bogăţia terminologiei în legătură cu *calul*. Cele ce le-am spus mai nainte despre reducerea sensului cuvântului *cărare* dela « drum de car » la cel de potecă, pe care umbli pe jos sau cu calul, dovedeşte — ceea ce ştim de altfel şi din atestări istorice de mai târziu — că una din îndeletnicirile de căpetenie ale Românilor era să facă transporturi de mărfuri cu caii lor mărunţi pe plaiurile munţilor, pe care ei, autohtonii, le cunoşteau mai bine decât oricare alt neam din regiunile noastre.

Numărul mare de cuvinte în legătură cu vieaţa rustică, e în contrast izbitor cu faptul că nici la Românii din dreapta, nici la cei din

www.dacoromanica.ro

stânga Dunării, nu s'a păstrat nici un cuvânt relativ la vieața orășănească. Într'adevăr, nici *villa*, nici *forum*, nici *platea* sau *strata*, pe care le întâlnim în limbile romanice de Vest, nu se găsesc în românește. Caracteristic e că *ruga*, care există la Românii din Macedonia *(arugă)*, nu e, ca în Franța, « rue », un termen citadin, ci înseamnă « locul pe unde intră oile în stână ca să fie mulse », face deci parte din terminologia păstorească.

De asemenea terminologia creștină are în limba română un caracter rural. Precum am arătat de curând (DR. VIII, 333—336), întemeiat pe unele studii ale lui J. Jud, la noi s'au păstrat termenii primordiali creștini, precum *Dumnezeu (domine deus)*, *biserică (basilica)*, *cruce (crux)*, *boteza (baptizare)*, *înger (angelus)*, *Paști (Paschae)*, *păresimi (quadragessima)*, etc., dar lipsesc mulți termeni creștini de origine latină (sau greco-latină) din cei mai răspândiți la Romanii apuseni, precum: *biblia*, *canonicus*, *coemiterium*, *diaconus*, *elemosyna*, *episcopus*, *eremita*, *monachus*, *parochia*, *plebs*, etc., chiar și cuvinte ca *benedico*, *ecclesia*, *evanghelium*, *saeculum*, *spiritus*, etc., care au pătruns la Albanezi. Lipsa acestor termeni, se explică prin faptul că noi — după ce nu mai vorbeam latinește, ci românește — n'am cunoscut o organizație bisericească la orașe și o vieață monahală mai desvoltată în primele veacuri ale Evului Mediu, ci numai preoți sătești.

Între lipsa unei terminologii citadine și între lipsa terminologiei creștine, care să dovedească un stadiu de organizare bisericească mai desvoltat, este un paralelism perfect. După cum numele orașelor latine din Nordul Peninsulei Balcanice s'au păstrat în formă slavă, tot astfel întâlnim în limba noastră termeni latini în legătură cu organizația bisericească, care ne-au venit prin filieră greco-slavă. Un nou indiciu că pe strămoșii Românilor nu avem să-i căutăm în orașele din Sudul Dunării, ci la țară. Așa ne-au venit numele lunilor *Mart*, *April*, *August*, care au înlocuit pe vechiul *Marț* (din *Martius*), *Prier* (din *Aprilis*) și *Agust* (din *Agustus*, forma populară a clasicului *Augustus*), așa *chilie*, *candelă*, *raclă*, *rasă*, etc., din cuvintele latine *cella*, *candela*, *arcula*, *rasum*, venite însă, toate, și la Slavi, prin limba grecească, care, ca și în armată și în administrația de Stat, a sfârșit prin a deveni dominantă în biserica Imperiului estic, după ce primise mai înainte o mulțime de cuvinte latinești.

www.dacoromanica.ro

138. Veacuri întregi, poporul român a trăit la ţară. Aceasta explică lipsa de organizaţii mai înalte, care se ivesc în mod firesc acolo unde oamenii locuesc în mase compacte şi diferenţiate din punct de vedere social. Dar trăind în mijlocul naturii şi păşind cu talpa goală pe solul din care-şi sugea vlaga, poporul nostru de ţărani a rămas ferit de multele primejdii pe care le aduc sufletului străzile strâmte şi lipsite de aer şi de perspectivă ale oraşelor şi pavajul lor alunecos. Şi precum în satele sărace locuite de strămoşii noştri, s'a ridicat cu timpul o elită de oameni cu stare bună şi cu mari calităţi sufleteşti — fruntaşii — tot astfel limba noastră, sărăcită în urma rustificării, şi-a creat singură mijloace de îmbogăţire şi perfecţionare.

Cele mai variate îndeletniciri au contribuit la această îmbogăţire, încât din desvoltări semantice, din expresii figurate, din împerecheri de cuvinte, din locuţiuni stereotipe, din proverbe şi cimilituri, ca şi din supranumele pe care le găsim în onomastica română, cunoaştem **aportul adus de diferitele pături sociale la graiul comun.** Anumite expresii româneşti, comparate cu corespondentele din alte limbi, arată că anumite îndeletniciri au avut la noi alte rosturi şi altă importanţă decât la alte popoare. Unui om care nu ştie să se poarte în societate, Germanul îi zice *ungehobelt*, adică «nestrujit». La noi aceeaşi figură a dat naştere expresiei *necioplit* sau *din topor*, născută în graiul ţăranului care îşi cioplеşte singur bârnele casei, iar nu al tâmplarului care lucrează cu rindele fine. «Ca toată viaţa intelectuală», zice W. WUNDT (*Deutsche Rundschau* XII, 78, citat de H. SCHUCHARDT), «aşa şi viaţa limbii consistă în neîncetatul schimb ce există între individ şi colectivitate. Cu ocazia acestui raport de schimb, individului îi revine partea de creator, iar colectivităţii partea de receptor».

C u l t u l r e l i g i o s păgân a lăsat câteva urme în limbă şi după încreştinarea noastră. În *arunc vina pe cineva*, verbul *arunc* are încă înţelesul originar de «îndepărtez dela mine un rău (şi-l dau altuia)», pe care-l avea termenul religios latin *averrunco* (Mars pater, te precor ut calamitates averrunces). — *A se întâmpla* e şi el — după cum a arătat N. SULICĂ — un termen în legătură cu cultul păgân: augurul c o n t e m p l a spaţiul *(templum)* pe care şi-l trasa pe cer cu băţul spre a studia sborul păsărilor. Intrarea unei păsări *în* acest *templu* era «evenimentul» aşteptat, *întâmplarea* (cf. şi lat. *extemplare*, tot în legătură cu profeţia augurilor). — *A co-*

www.dacoromanica.ro

mânda, din lat. *commandare (= commendare)* însemna a recomanda zeilor pe mort *(commendare diis)* prin jertfe (ale căror urme sunt ospeţele şi pomenele de azi). Cuvântul slav. *poměna* a înlocuit mai târziu *comândarea*. *Pomana*, subt această formă românească, a fost reîmprumutată de Bulgari şi Ruteni. — Urme păgâne, de pe când strămoşii noştri adorau mai multe zeităţi, care personificau soarele, cerul, pământul, etc., sunt şi expresiile noastre *n'are niciun Dumnezeu* sau *mă jur pe sfântul soare* sau *pe cer*, *pe pământ* — se zice şi *te rog cu cerul şi pământul* — care s'au conservat în limbă alături de creştinescul *mă jur pe Dumnezeu* sau *pe sfânta cruce*. — Şi *feriae* « zilele de odihnă, consacrate de Romani unor anumite acţiuni religioase » au lăsat urme la noi şi anume verbul *a feri*, care în limba veche însemna încă « a serba, a ţinea, a păzi o sărbătoare » *(Acesta om sâmbăta nu fereaşte)*.

Vieaţa militară ne-a dat, în afară de *înţina*, despre care am vorbit mai nainte (§ 137), pe *bătrân* şi *mire*, care vin din lat. *veteranus* « veteran » şi *miles* « ostaş ». — *A împrăştia* e la origine tot un termen ostăşesc, căci *praştia*, înainte de a ajunge o jucărie de copii, era o armă redutabilă, întrebuinţată în războiu cu deosebire de vechii Traci. *A împrăştia* pe duşmani însemna deci la origine « a-i bombarda din praştii » şi numai ca urmare, « a-i risipi ». — Dimpotrivă, *a întâmpina* însemna la început — precum a arătat I. A. Candrea — « a ieşi cuiva înainte cu onoruri militare şi în sunete de tâmpine ».

Albinăritul ne-a dat — după Weigand — pe *bezmetic:* la început se spunea *stup bezmetic*, adică fără matcă (din slav. *bez* « fără » şi *matok* « matcă ») şi prin urmare « fără conducător, fără cap, în neştire ». — *A roi* se întrebuinţează adesea cu sensul figurat de « a ieşi dintr'un loc şi a se răspândi, mulţi deodată, în toate părţile »; tot astfel *trântor* cu sensul de « leneş ».

Vânătoarea ne-a dat pe *a îngâna* « a imita vocea cuiva », la origine « a înşela » (din ital. *ingannare*), « a momi un animal imitându-i glasul ». — Probabil că şi *a afla* e un termen vânătoresc şi tot astfel *a scula* din **excubulare* « a face să iasă din cuib ». *A lua pe cineva împrejur*, cu sensul de « a încolţi » (DR. III, 651), vine probabil tot dela vânători, iar *a lovi*, cu multele şi variatele lui înţelesuri, însemnează în limbile slave *(loviti)* « a vâna ».

www.dacoromanica.ro

P e s c ă r i a ne-a dat pe *a se duce pe copcă* « a dispărea, a muri », propriu: « a intra în gaura făcută în ghiaţă (şi numită c o p c ă) », şi pe *a fi cu toane*, ca peştele care a intrat în *toană*.

Din atelierul f a u r i l o r a intrat în limba comună verbul *a încovăia* (din slavul *kovalj* « faur »), care la început se putea spune numai despre fierul roşu, când îl îndoia fierarul.

Termenul j u r i d i c *reus*, care în latineşte însemna « vinovat » a devenit la noi adjectivul cu sensul opus lui « bun », alungând din limbă pe *malus*. — Ceva analog s'a întâmplat mai târziu cu *isteţ*, care în paleoslavă *(istŭcĭ)* însemna « inculpat ». Întocmai cum *hoţ*, *hoţoman*, *tâlhar*, *ştrengar* (adică cel care ar merita să fie spânzurat cu ştreangul) se întrebuinţează adesea spre a arăta pe cineva care « ştie să se descurce », tot astfel *isteţ* a ajuns să însemneze « deştept şi iscusit ».

B ă r b i e r i a ne-a dat expresii ca *a trage un perdaf*, *a da o săpunească*, *a rade fără briciu*, *a da rasol* (DR. IV, 903).

Legătura cu cuvântul *bou* a verbului nostru *a se îmboi* « a se prăvăli, a se precipita la vale » n'am putea-o înţelege, dacă n'am cunoaşte termenul *d'a-mboul*, prin care se numeşte un j o c d e c o p i i, care se joacă cu nişte beţe aruncate astfel ca să sară din cap în cap (ca boul care împunge cu coarnele în pământ). — Jocul cu zarul a dat pe *cuteza* al nostru (grec. κοττίζω » > *cottizare*), precum la Francezi a dat pe *chance*, din *cadentia* (adecă din felul cum c a d e zarul) şi la Germani pe *Zufall* (dela *fallen* « a cădea »). — Şi sensul de « a provoca, a desfide », pe care-l avea în limba veche verbul *învita*, se explică, ca şi francezul *envie* (de aceeaşi origine: *envier* < *invitare*), tot din terminologia jocurilor.

Dar reflexul cel mai puternic l-a avut în limba română p ă s t o r i t u l. Cel ce deschide Dicţionarul Academiei la cuvântul *lapte*, rămâne uimit de frazeologia bogată a lui. Tot astfel va găsi, la *corn*, o mulţime de locuţiuni formate cu acest cuvânt şi un număr mare de termeni pentru diferitele forme de coarne. — Dacă mugurului viţei de vie i se zice *căpuşă*, avem a face cu o metaforă luată din vieaţa pastorală. — Termenul *a înţerca* « sevrer » se întrebuinţa la început numai pentru mieii care se închideau în *ţarc* « parc », fiind astfel despărţiţi de oi (şi francezul *sevrer* vine din latinescul *separare*). — Despre un om care se ridică din boală se zice că *se întramă* (dialectal

www.dacoromanica.ro

acest verb are încă forma *întărma*). Cuvântul e împrumutat din terminologia pastorală, căci el se întrebuința la început numai pentru vite. — *Arete* (din latinescul *aries*) poate însemna « mascul întrebuințat la reproducere » pentru orice animal: *Cocoșul acesta l-am lăsat de arete ;* Aromânii zic *cal areati* « armăsar ». — Tot așa *strungă* are sensul de « loc gol » între doi dinți ; — *Frupt* se întrebuințează în înțeles de « mâncare de dulce » (din lat. *fructus ovis*) lăptăriile fiind hrana de căpetenie a ciobanilor. — Numai un neam de păstori poate zice, chiar în limba literară: *se închiagă un gând, închiagă o frază* sau *chiagul unei societăți* (Francezul ar zice « le ciment d'une société »). Poporul, vorbind de un om care și-a « consolidat » starea materială zice că *a prins chiag*. — Spre a arăta că doi inși sunt de aceeași vârstă, se zice *suntem de aceeași iarbă*, ca oile scoase deodată la pășune. Se mai zice: *paște iarba pe care o cunoști*, în înțelesul de « nu te amesteca în lucruri pe care nu le știi ». — Numai la un popor la care viața pastorală a jucat un rol de căpetenie se poate zice *mă paște un gând*. La baza acestei expresii e imaginea turmei de oi care tunde iarba dela rădăcină pe unde a trecut păscând. — *Salcia* joacă un rol însemnat în creșterea oilor, ea formând hrana lor de căpetenie în timp de iarnă. Așa se explică — după cum a arătat P. Papahagi — de ce numele acestui copac se întâlnește în adjectivul *sălciu*, care se întrebuințează ca să precizeze — ca neologismul « fad » — gustul apei sau al unei mâncări. — Cuvântul *brânză* are și el o frazeologie bogată: *Frate, nefrate, dar brânza-i pe bani* se zice celor ce ne cer servicii prea costisitoare în temeiul unei prietenii. *Brânză bună în burduf de câne* se întrebuințează spre a caracteriza pe cel înzestrat cu calități spirituale dar lipsit de caracter. Când nu ai încredere în ajutorul pe care ți-l poate da cineva, se zice că *nu faci brânză cu el. Zgârie-brânză* e avarul calic (care nu se îndură să arunce nici burduful pe care au rămas fărămituri de brânză uscată, ci le zgârie cu unghia). Și mai avar e un *brânză 'n sticlă*, adică unul care ține brânza — alimentul principal — în sticlă, ca să se uite la ea (fără să se îndure s'o atingă). — Un număr însemnat de cimilituri fac aluzie la viața pastorală ; între ele e frumoasa metaforă a scrisului și a cărții tipărite: Câmpul alb, oile negre. Cin' le vede, nu le crede ; Cin' le paște le cunoaște. — Dese și cu o răspândire mare sunt și supranume ca *Ciobanu, Păcuraru, Baciu*, apoi *Berbecaru, Brânzău, Brânzaru*, ș. a.

www.dacoromanica.ro

139. În strânsă legătură cu păstoritul stau **migraţiunile Românilor.** Însăşi « stâna » e numită în unele părţi ale Ardealului *mutare*. Împrejurarea că noi, Românii, am trăit, în curs de atâtea secole, fără o vieaţă organizată de stat, menţinându-ne totuşi cu limba noastră romană şi cu structura noastră etnică printre atâtea neamuri străine revărsate peste noi, este cel mai mare fapt din istoria noastră.

În regiunile pe care le locuim, emigrările şi mişcările de populaţie erau la ordinea zilei. Romanii au fost prinşi în angrenajul acesta, devenind înşişi, atunci când împrejurările o cerură, păstori nomadizanţi. Moştenind dela strămoşii Daci însuşirile pe care HERODOT le scoate la iveală: lipsă de coeziune internă şi de spirit de organizaţie, deprinşi să punem pornirile şi apetiturile individuale deasupra intereselor colective, am revenit, după încetarea organizaţiei şi disciplinei romane, la forma de triburi, strecurându-ne astfel mai uşor prin umbra istoriei. Ne-am învârtit deci într'un cerc vitios: am înfruntat urgia vremurilor prin adaptabilitatea noastră la împrejurările speciale dela noi şi mulţumindu-ne cu puţinul ce ni-l lăsau străinii în ţara noastră bogată; pe de altă parte, lipsa atât de îndelungată a unei organizaţii superioare de stat a lăsat frâu liber individualismului nostru înnăscut şi a promovat forţele centrifuge.

Uneori, când jugul era prea greu, strămoşii noştri încercau să-l scuture. Totuşi asemenea reacţiuni violente erau excepţionale: dela răsmiriţele Vlahilor balcanici şi până la revoluţia lui Horia au trecut multe secole. De obiceiu altul era mijlocul lor de a ieşi din împrejurările grele pe care li le pregăteau evenimentele istorice şi asupritorii străini: se mutau, cu turmele şi cu puţinul lor avut, în alte regiuni, unde împrejurările erau mai prielnice. Nume ca *Ardeleanu*, *Bârsanu*, *Ungureanu*, etc., în Vechiul Regat, *Moldovan* şi *Muntean*, de care-i plin Ardealul, vorbesc elocvent de nenumăratele mişcări de populaţie de pe un versant al Carpaţilor pe altul; aceşti emigranţi treceau şi Dunărea; alţii ajungeau până în Crimea îndepărtată. Vrednic de compătimire era în ochii Românului numai cel fixat pe loc de necruţătorul regim al iobăgiei. Acel « lipit pământului » (= glebae adscriptus), care întovărăşeşte şi azi cuvântul « sărac » în limba noastră, nu este la origine o metaforă, ci o complinire explicativă.

TH. CAPIDAN a arătat că neastâmpăratul dor de ducă, care a devenit a doua natură a Aromânilor, îi face pe unii din ei să se mute şi astăzi, când nu se mai ocupă cu oieritul — care nu mai rentează —

www.dacoromanica.ro

dela locuințele lor de vară din munți, la iernaticul dela șes și invers. Sărăcia tradițională a Moților nu se datorește numai lipsei de pământ roditor, ci în mare parte neastâmpărului lor, care îi face să prefere cutreieratul țării în lung și în lat, cu vasele lor de lemn, unei munci statornice legată de pământ.

Această tendință de expansiune era adesea mai mare decât puterea de coeziune națională și a avut ca urmare topirea cetelor prea puțin numeroase de Români în masele altor populații. În marea sa lucrare *Românii în veacurile IX-XIV* (1933), N. DRĂGANU a arătat, pe baza toponimiei, onomasticei și a urmelor lăsate în vocabularul Ungurilor, Slovenilor, Slovacilor, Rutenilor și Polonilor, drumurile îndepărtate ale Românilor migratori. Cuvintele de origine românească în aceste limbi sunt în cea mai mare parte termeni pastorali, pe care-i găsim trecuți și la Slavii de Sud, la Neogreci și la Albanezi. Foarte puține vorbe se referă la o viață sedentară.

Dacă Românii din România actuală ar fi urmașii unor păstori migratori, veniți, cum pretind unii, din Peninsula Balcanică în evul de mijloc, în regiuni locuite de alte popoare, soarta lor ar fi fost de sigur cea a cetelor de Vlahi care s'au pierdut în masele de Unguri și de Slavi în vechea Panonie și în Carpații nordici.

Despre felul cum se reflectă în limba noastră această migrațiune românească, am avut un exemplu în frazeologia bogată pe care a desvoltat-o în românește cuvântul *cale*.

Viața pe drumuri o zugrăvește și expresia *ce tot la deal la vale?* pe care o adresăm celor ce nu vorbesc verde, ci întrebuințează fel de fel de subterfugii. Ca și *a da drumul*, despre care am vorbit în altă parte (§ 89), *a lua pe cineva la vale*, în sens de «a-și bate joc de el» ne duce tot în regiunile de munte pe care le cutreieră păstorii cu turmele lor. Contrastul între «deal» și «vale» al «spațiului mioritic» românesc a făcut ca prin Huneodara aceste cuvinte să servească pentru deosebirea noțiunei «sus» de cea de «jos», încât se zice *geana di la deal* în opoziție cu *geana di la vale* (ALR. I, 44/112). Pentru rolul important pe care-l avea — și-l are încă — în regiunile muntoase calul ca mijloc de locomoțiune și transport, sunt caracteristice locuțiuni ca: *a bate șeaua ca să priceapă iapa*, cu înțelesul de «a face aluzii pe de departe» sau: *dă-ți, popo, pintenii și bate calul cu călcâile*, adresată unuia care în urma dărniciei sale ajunge să nu mai aibă singur ceea ce-i trebue.

www.dacoromanica.ro

140. Între istoria politică şi între istoria limbii există un paralelism perfect. După cum un individualism exagerat ne-a oprit atâta timp să ne închegăm într'un popor cu organizaţii superioare de stat, aceeaşi **rezistenţă individuală** şi a grupărilor mici **împotriva unei organizaţii colective** a oprit o prea pronunţată **gramaticalizare a limbii noastre.**

Despre acest lucru îşi dă seama mai ales cel ce a avut prilejul să înveţe pe un străin româneşte. Limba noastră e atât de puţin fixată încât cel puţin unul din zece cuvinte îţi pune o problemă de ortografie, de ortoepie, sau de gramatică propriu zisă. Când, după ultima reformă ortografică, am încercat, cu T. NAUM, să public un « Îndreptar ortografic » urmat de un vocabular, care să recomande, în cazuri de uz şovăitor, forma cea mai « literară », am dat de greutăţi enorme, căci toţi întrebuinţăm cele mai variate forme. Lucrul acesta se poate vedea mai bine dintr'un articol pe care l-am publicat în « Revista Fundaţiilor Regale » (Nr. 9 din anul 1936) cu rezultatele unei anchete făcute la câţiva din cei mai de seamă scriitori şi mai îngrijiţi stilişti de astăzi. Îşi poate închipui oricine cât de mare trebue să fi fost varietatea aceasta în vremile când nu exista o limbă literară — deci în tot cursul evului de mijloc — şi când ne găseam pe o treaptă de cultură care se putea mulţumi cu expresii aproximative.

Trebuinţa Românului de a avea în limbă un mijloc convenţional cât mai unitar şi neechivoc pentru comunicarea gândurilor este prea puţin desvoltată. Ascultătorul, nedeprins să-şi stăpânească pornirile individuale, lasă vorbitorului cea mai mare libertate în alegerea mijloacelor de expresie, mulţumindu-se să urmărească în mod vag ideile ce i se comunică. Pe când la alte popoare cel ce nu scrie ortografic şi e certat cu gramatica trece drept incult, la noi există literaţi şi academicieni învăţaţi care îşi au fiecare ortografia lor, alta decât cea a Academiei Române, iar năvala nesăbuită a neologismelor în anii din urmă, nu numai în presă, ci şi în literatură, se explică mai ales prin faptul că vorba străină, nefixată încă în tezaurul lexical, permite o exprimare estompată, neprecisă a gândului.

Chiar şi în rostirea sunetelor — care, la aparenţă cel puţin, e în măsură mai mică supusă ingerinţei omului asupra graiului său — putem observa acelaşi lucru. Într'adevăr, fonologia noastră nu se deosebeşte de fonologia altor limbi numai prin rezultatele fonice

www.dacoromanica.ro

ajunse și prin cauzele care le-au produs, ci și prin *felul cum s'a comportat colectivitatea la cristalizarea legilor fonologice.* Am citat cazul celor trei variante *sălbătecie, sălbăticie, sălbătăcie*, pe care le întrebuințează, vorbind limba literară, Românii din diferite regiuni, fără să bage măcar de seamă că între rostirea lor și a altor Români culți există o deosebire. De aceea linguistul nu reușește să stabilească o lege fonologică care să arate cum s'a desvoltat în românește *e* neaccentuat (care apare ca *e*, *i* sau *ă*).

Important pentru fonologia română e faptul că există foarte multe variante de rostire care nu sunt supărătoare și pe care spiritul de organizare și de disciplină al limbii nu caută să le elimine decât într'o măsură redusă. Dacă, căutând să stabilesc etimologia unui cuvânt francez bunăoară, aș fi nevoit să admit o metateză sau o disimilare îndepărtată, aș risca să fiu întâmpinat cu neîncredere; în românește asemenea « greșeli de rostire » sunt atât de curente și atât de t o l e r a t e, încât niciun filolog cu experiență nu va respinge etimologia lui *apuca* din *aucupari* pe motivul că presupune un stadiu anterior **acupa*, când știm că în loc de *risipi* se zice pe alocuri *siripi* sau când alături de *pogorî* întrebuințăm azi în limba literară aproape excluziv pe *coborî*.

Pentru sensul deosebit dat în diferite regiuni aceluiași cuvânt se poate cita cazul lui *litră*, care în Ardeal nu însemnează măsura numită astfel în Țara veche, ci ceea ce acolo se numește *litru*. Tot astfel *casma* însemnează în Moldova « târnăcop » (sau « chirlopan »), adică franc. « pioche », iar în Muntenia un fel de « hârleț », adică franc. « bêche »; *moș* însemnează în Moldova « unchiu », iar în Muntenia și Transilvania « bătrân » sau « bunic ». Moldovenii, Muntenii și Transilvănenii întrebuințează aceste cuvinte — și atunci când scriu — cu sensul cu care sunt deprinși de acasă.

Dacă factorul social joacă un rol de căpetenie în desvoltarea unei limbi, felul cum el acționează este diferit în mai multe limbi. Trebuința de a avea aceleași semne convenționale care să asigure o înțelegere ușoară între membrii aceleiași comunități, fac în general ca limba să se abată dela formele tradiționale numai întrucât inovațiile sunt înțelese și primite de colectivitate. Dar la unele popoare există o comprehensiune mai îngăduitoare decât la altele pentru aceste abateri dela graiul moștenit. Cu cât un popor e mai disciplinat și primește mai supus dictatul normei colective, cu atât limba lui,

www.dacoromanica.ro

mai gramaticalizată, permite o exprimare mai limpede şi mai concisă Aşa erau Latinii şi aşa sunt Francezii. Popoare mai puţin disciplinate şi cu mai puţin respect pentru tradiţie, ca al nostru, suportă anarhia gramaticală, dar au în schimb un graiu care permite cele mai variate şi mai subtile nuanţe stilistice şi o îmbogăţire necontenită a limbii literare cu creaţii individuale.

În limbile gramaticalizate vorbitorul se mişcă ca pe nişte şine. Ca mecanicul de pe locomotivă, vorbitorul — şi mai ales scriitorul — are să dirijeze numai viteza, să frâneze, să ia cotiturile şi să înţeleagă semnele semaforului din gări, unde acarii îi deschid drumul. În cele negramaticalizate, ca a noastră, ne mişcăm — când cu automobilul, când cu carul cu boi — pe şosele şi drumuri, pe care trebue să ni le căutăm uneori singuri, în orice caz cotind mereu ca să nu ne ciocnim cu alţii şi ca să evităm hârtoapele.

Dacă în amănunte limba română e atât de puţin normalizată, în tendinţele ei generale ea e însă pretutindeni aceeaşi. Acest fenomen se explică în mare parte prin omogeneitatea socială a poporului român şi prin conştiinţa aparţinerii la acelaşi neam; e deci şi el de natură socială.

VII. Influenţe Culturale

141. Prin valea largă a Dunării n'au pătruns numai popoarele stepei, venind pe caii lor mărunţi şi iuţi ca să pustiască ţara, ci şi puternice influenţe culturale. Grecii — ei înşişi cu o cultură străbătută de înrâuriri orientale — care au dat Tracilor şi Geto-Dacilor elemente culturale în evul vechiu, au continuat mai târziu să influenţeze tot Sud-Estul european din Bizanţul unde, în evul de mijloc, ardea făclia civilizaţii europene. Dela Miază-zi ne-a venit creştinismul în forma lui ortodoxă, mult mai apropiată de izvoarele lui orientale decât catolicismul imperialist al Apusului. Deosebirile între limba română şi celelalte limbi romanice şi apropierile cu limbile balcanice se explică din această orientare a noastră — cuvântul « orientare » însuşi derivă dela « Orient » — şi izvorăsc în mare parte din faptul că noi, *singurul popor latin de religie ortodoxă*, am rămas în curs de multe veacuri **cu faţa întorşi spre Orient.**

www.dacoromanica.ro

Astfel n'am intrat în marele curent al Renaşterii care a apropiat din nou popoarele romanice de sursa lor latină şi a dat artelor şi literelor un avânt atât de puternic la pragul evului nou. Dacă am fi fost catolici, am fi avut şi noi biserici mari în stil gotic şi picturi făcute după modelul marilor maeştri italieni. Dar n'am fi avut acele comori de artă bizantină, conservată în toată puritatea, în bisericile din Bucovina, sau acele linii de o eleganţă neîntrecută în originalele bisericuţe de lemn din Nordul Ardealului; am avea în pictură şi literatură imitaţii mai mult sau mai puţin izbutite, cum le au Ungurii şi Polonii, dar n'am avea acele neîntrecute zugrăveli al-fresco pe zidurile mânăstirilor, cu surprinzătoare combinaţii de colori, de o atât de desăvârşită armonie, cum n'o mai găsim decât în ţesăturile ţărancilor noastre. N'am avea, în vers popular, acele creaţiuni de o simplicitate profundă şi de o adâncime sufletească fără pereche.

Cât despre limba noastră, ea n'ar avea aspectul pestriţ pe care i l-a dat contactul cu popoarele vecine şi ar conţine multe cuvinte de origine latină pătrunse, ca la Neolatinii apuseni, din latina bisericii, a cancelariilor şi a şcolii. În schimb i-ar lipsi putinţa, neegalată de nicio altă limbă romanică, de a putea alege, între diferite construcţii cu acelaşi rost morfologic şi sintactic şi între cuvinte cu sens asemănător, pe cele mai potrivite spre a exprima cele mai variate nuanţe de gândire.

142. În ceea ce priveşte **expresiile nouă** sau **figurate,** pe care Românul le-a primit din alte limbi, ele nu sunt o dovadă a sărăciei limbii române în mijloace de exprimare a gândului, căci le găsim adesea alături de expresiile vechi. Ele dovedesc mai cu seamă altceva: o lipsă de simţ tradiţionalist şi un mare prestigiu a tot ce e străin, o neobişnuită putere de adaptabilitate la orice forme nouă, o înţelegere fulgerătoare a mecanismului construcţiei străine şi a aluziei cuprinse în expresia metaforică, şi, înainte de toate, o adevărată pasiune de a-şi îmbogăţi limba cu posibilităţi nouă de exprimare plastică şi nebanalizată.

Aceleaşi motive stau şi la baza împrumutului celor mai multe **cuvinte nouă.** Precum am accentuat de repetate ori în cele precedente, împrumuturile lexicale dela vecini nu trebue să însemneze lipsa noţiunii cuprinsă în cuvânt. Dacă alături de *timp*, moştenit dela Latini, am împrumutat pe *vreme*, nu însemnează nici că ne-ar fi lipsit

www.dacoromanica.ro

vreodată noțiunea timpului, nici măcar că am fi simțit nevoia să exprimăm prin două cuvinte deosebite cele două idei cuprinse în latinescul *tempus* (pentru care Germanii au două cuvinte deosebite: « Zeit » și « Wetter ») — căci noi zicem deopotrivă *timpul* sau *vremea trece* și *timpul* sau *vremea e rece* — ci arată numai aplecarea noastră spre lux de expresii. Dacă *vreme* s'a răspândit atât de mult încât a înăbușit pe alocuri pe *timp*, cauza e, probabil, prestigiul pe care i l-a dat acestui cuvânt nou întrebuințarea lui deasă în textele biblice traduse din slavonește și auzite în biserică. (Cu *în vremea aceea*... încep cele mai multe evanghelii).

Firește că alături de aceste **împrumuturi de lux** există și **împrumuturi necesare** (« Luxuslehnwort » și « Bedürfnisslehnwort », după distincția făcută de E. TAPPOLET), venite împreună cu noțiunea pe care o numesc. Acestea din urmă sunt înainte de toate așa numiții **termeni culturali** (« Kulturwörter »), intrați în limbă mai ales prin influența orașului asupra satului, prin negoț, industrie, tehnică, biserică, administrație, școală, științe, ș. a. Asemenea împrumuturi se găsesc în toate limbile și le găsim în număr mare mai ales în epoci în care starea culturală a unui popor a făcut salturi mari, sau când civilizația a pătruns în straturile largi ale populației. Studiul acestor termeni culturali ne permite să facem deducții asupra culturii unui popor în diferite epoci, și asupra influențelor civilizatoare la care a fost supus, iar forma lor permite deducții asupra diferitelor straturi de înrâurire.

Uneori împrumuturile acestea au trecut dela popor la popor, pentru ca să se întoarcă, cu alt înțeles, la poporul dela care porniseră. Astfel germanul *mar(a)hskalk*, care însemna « servitor la cai », a fost împrumutat, pe la începutul evului de mijloc, de Francezi, care l-au prefăcut în *maréchal*; acesta la rândul său a fost reîmprumutat, cu noul său înțeles, de Germani *(Marschall)* din limba franceză.

Acești termeni culturali au intrat la noi din slavonește, grecește și turcește, pe când limba oficială în administrație, biserică și școală era slavă, când negoțul se făcea mai ales cu Orientul și când instituțiile și moda ne veneau dela Constantinopol.

Prin contactul satului cu orașul, unde țăranul își face cumpărăturile și vine în atingere cu oficiile judecătorești și administrative, în urma pătrunderii orașului la sat prin școală și — în timpurile

www.dacoromanica.ro

mai nouă — prin presă, literatură, armată şi mai ales prin biserică (care în toate vremile ne-a dat cuvinte în legătură cu vieaţa sufletească) termenii culturali s'au răspândit în toate păturile sociale. După ce ei şi-au câştigat un drept de cetăţenie şi au ajuns să fie plămădiţi în acelaşi fel ca vorbele vechi, aceşti termeni culturali au ajuns să nu se mai deosebească de împrumuturile făcute — în sens orizontal — dela popor la popor prin contact zilnic (« Lehnwörter »).

Cât timp un asemenea cuvânt e întrebuinţat numai de pătura cultă a societăţii şi originea lui străină e recunoscută de cărturarii bilingui şi trilingui care l-au împrumutat, avem a face cu **neologisme** (« Fremdwörter »). Dacă la cunoaşterea provenienţei străine se adaugă conştiinţa că vorba respectivă e un corp străin în organismul limbii, o numim **barbarism**. În sfârşit, dacă voim chiar prin numirea pe care i-o dăm să arătăm şi provenienţa, barbarismul e « turcism », « slavonism », « germanism », « franţuzism », etc.

143. Neologisme au existat la noi şi înainte de renaşterea noastră ca popor romanic. Slavonisme de felul lui *blagoboreţ*, *blagorod*, *blagocestiv* ş. a., din vechile traduceri de cărţi bisericeşti, n'au ajuns niciodată să se încetăţenească în limbă, iar azi nu le mai întrebuinţează nici cărturarii. Tot astfel s'au pierdut cele mai multe grecisme şi turcisme din epoca fanariotă, cunoscute şi pe atunci numai în clasa boierilor şi a celor ce maimuţăreau moda venită din Fanar. Unele din ele se mai păstrează în limba literară, mai ales la scriitorii orăşeni cu tradiţie grecească în familie, bunăoară la CARAGIALE. Comediile lui ALECSANDRI, în care poetul a introdus intenţionat o mulţime de asemenea neologisme de origine grecească, cu scopul de a caracteriza şi a ridiculiza graiul claselor suprapuse din întâia jumătate a veacului trecut, nu se mai pot citi azi fără comentarii. Poetul însuşi a simţit nevoia de a adăuga la urma volumelor sale de « Teatru » un glosar. Chiar grecismele şi turcismele intrate în cercuri mai largi din Ţara-veche, precum *anost*, *nostim*, *simandicos*, *mă sinchisesc*, *protipendadă*, *catadixesc*, etc., se simt în Ardeal ca vorbe străine şi sunt adesea asimilate neologismelor de origine franceză. Astfel am auzit odată pe o doamnă din Ardeal, care voia să spună fie-sii, pe franţuzeşte — ca să n'o înţeleagă servitoarea — să ia cheia dela dulap, zicând: *prends la clef du dulap* (pronunţat *dülă*). Cuvântul *dulap*,

www.dacoromanica.ro

de origine turcească, pe care l-a cunoscut abia în anii de după unire, făcea parte pentru ea din seria de neologisme franţuzeşti, întrebuinţate în Ţara veche şi necunoscute în Ardeal. — Unele dintre turcisme, fiind în turceşte de origine arabă, ne-au intrat în secolul trecut, şi prin filieră franceză. Acesta e bunăoară cazul lui *chioşc*, cunoscut, ca împrumut din turceşte, şi scriitorilor din secolul al XVIII-lea.

Pe timpul stăpânirilor străine, au pătruns în Bucovina multe neologisme de origine germană, iar în Basarabia neologisme ruseşti.

Neologismul a existat deci la noi de când există literatură românească: cuvântul *chit* era un neologism, introdus prin cărţile bisericeşti, precum e azi neologism *balenă*.

Cei dintâi traducători, nedeprinşi încă să scrie româneşte şi obsedaţi de gândul de a traduce cât mai fidel, ne-au dat acele versiuni în care înţelesul frazei îi preocupă mai puţin decât tendinţa ca fiecare cuvânt străin să fie redat prin cuvântul corespunzător românesc. Astfel din slavul *srebro-sěčĭcĭ* — care la rândul lui este traducerea literală a grecescului ἀργυρο-κόπος — traducătorul (Apostolului dela Voroneţ) a făcut pe *argintu-tăietor*. Tot astfel *blagoslovi* a fost redat prin *binecuvânta*, care a prins însă şi a rămas în limbă. Când asemenea mijloace lipseau, traducătorul introducea cuvântul slavon de-adreptul în limbă: *pocaanie*, *zboriște*, etc. Aceasta se întâmpla cu atât mai des, cu cât traducătorul era mai familiarizat cu limba străină. Precum a arătat N. CARTOJAN (*Cărţile pop.*, p. 202), traducătorul din sârbeşte al «Alghinuşei», introduce în scrierea sa neologisme ca *diială*, *liuboste*, *a se văznesi*, *târpenie* ş. a., deşi corespondentele lor româneşti «faptă», «iubire», «a se mări», «putere» nu-i puteau fi necunoscute.

Mitropolitul VARLAAM, ridicat din popor, are o limbă mai puţin împestriţată de neologisme decât contemporanul său DOSOFTEIU, care, după mărturisirea cronicarului, «nu era prost (simplu) de felul lui..., multe limbi ştia: elenește, latinește, slavonește, şi altele»; ION NECULCE scrie o limbă mai românească decât eruditul său protector, DIMITRIE CANTEMIR.

În general însă, *în literatura veche, problema neologismului nu formează o precoupare colectivă, ci fiecare scriitor o rezolvă după cum îi dictează bunul simţ*. În mare parte concesiile ce se fac neologismului depind de măsura în care el era primit de clasele sociale cărora scriitorul se adresa: DIONISIE ECLESIARHUL, STOLNICUL DUMITRACHE

www.dacoromanica.ro

şi chiar şi IENĂCHIŢĂ VĂCĂRESCU scriu într'o limbă împănată cu neologisme de origine turcească, fiindcă ele erau obişnuite în clasele boiereşti de pe vremea lor.

Neologismul devine, întâia oară la noi, obiectul discuţiei în cercurile literare de vreo sută de ani încoace. Ca la cele mai multe popoare — la Latinii influenţaţi de Greci, la Germanii veacului al XVII-lea, înrâuriţi de cultura franceză, etc. — noul fel de vieaţă şi concepţiile nouă ce deveneau stăpânitoare cereau, şi la noi, mijloace nouă de exprimare. Ce revoluţionare a limbii literare s'a produs prin această **orientare bruscă spre Apus**, la cei crescuţi încă în şcolile greceşti, se vede din cunoscuta mărturisire a boierului călător DINU GOLESCU din faimoasa sa *Însemnare a călătoriei mele*, apărută la Buda în 1826: «Am început să scriu (ziarul de călătorie)... în limba naţională şi nu după multe zile, ci după puţine, am fost silit să scriu în limba grecească; căci foarte des întâmpinam vederi de lucruri ce nu le aveam minte în limba naţională, cum... *statue cascadă* şi altele, pentru care ar fi trebuit să zăbovesc ceasuri, socotindu-mă de unde ar trebui să le întrebuinţez».

Întrebarea care se punea acum o sută de ani nu era dacă trebue sau nu să ne primenim limba cu cuvinte nouă, căci «noi nu împrumutăm» scria elevul lui GHEORGHE LAZĂR, HELIADE RĂDULESCU, în *Gramatica* sa, «ci luăm cu îndrăsneală dela maica noastră moştenire şi dela surorile noastre partea ce ni se cuvine». *Problema era, dacă izvorul neologismelor trebuia să fie limba latină sau limbile romanice.* În Transilvania, o puternică mişcare culturală cerea în mod hotărît o revenire la «maica noastră Roma», iar în Principate un curent tot mai accentuat voia să ne adăpăm dela izvorul fecund al culturii franceze.

Scriitorii munteni şi moldoveni s'au îndreptat dela început spre ţările neolatine. Izvorul de îmbogăţire nu-l căutau în limba m o a r t ă a Latinilor, ci în continuatoarele v i i ale acesteia, în limbile popoarelor romanice, care de veacuri erau reprezentantele culturii occidentale. Oricât de înaltă ar fi fost starea culturală în Imperiul roman de odinioară, limba latină ne mai luând parte la progresul omenirii în curs de aproape două mii de ani, nici elementele ei lexicale nu mai reflectau această evoluţie: *virtutea* de azi nu mai e numai «bărbăţie», ca *virtus* latin (derivat din *vir* «bărbat»), ci cuprinde, ca *vertu* francez şi *virtù* italian, întregul conţinut moral pe care i l-a adăugat creştinismul (E. RICHTER).

www.dacoromanica.ro

Orientarea spre popoarele neolatine — care coincide cu introducerea romantismului în literatură — n'a fost la început, în Principate, o mişcare programatică, ci corespundea unei porniri firești. Dela şcolile din Franța se întorceau tinerii Români, aducând cu ei, ca medici, juriști, profesori, tehnicieni, artiști, etc., nu numai cunoştinţele de specialitate, ce aveau să schimbe atât de mult înfăţişarea ţării, ci şi terminologia specialităţii lor; literatura franceză, atât de gustată de publicul dela noi, influența stilul scriitorilor noştri care — întocmai ca oratorii politici şi juriştii care pledau la bară — căutau să se exprime cu claritatea, eleganța şi avântul frazei franceze.

Prefacerea fu atât de repede, *încât neologismul deveni o problemă linguistică şi literară*, care dădu naştere unor discuţii interesante în presa de dincoace şi de dincolo de Carpaţi. Aproape niciunul din scriitorii mai de seamă ai vremii n'a rămas indiferent faţă de această chestiune, abordată şi reluată de ei în prefeţele cărţilor, în articole polemice şi în corespondența lor privată. Excepţiile sunt rare. Astfel nu ştim ca GR. ALEXANDRESCU să fi fost vreodată atras în discuţia aceasta generală; această lipsă de interes ar explica, într'o anumită măsură, pentru ce limba pe care o scrie, inferioară talentului său poetic, este ceea ce azi ne tulbură mai mult plăcerea de a-l ceti. În schimb ne-a rămas, între altele, dela COSTACHE NEGRUZZI — care pentru limba prozei artistice a fost la noi ceea ce a fost EMINESCU pentru limba poeziei române — acea «Scrisoare către Eliade» (publicată în *Muzeul național* din 1836, p. 141—142) care punea, la 1836, chestiunile aşa cum în parte le punem şi astăzi, şi propunea soluţii pe care de cele mai multe ori uzul le-a consfinţit în suta următoare de ani.

144. Neologismul de origine latină sau neolatină a produs o **romanizare a limbii noastre**, îmbogăţind-o cu un număr de elemente romanice, care umpleau golurile iscate prin uzarea firească şi pierderea cuvintelor strămoşeşti, în locul cărora se introduseseră vorbe străine. Cuvintele culturale şi acel vocabular pe care clasa cultă îl împrumutase în diferite epoci pe cale cărturărească dela popoarele vecine (şi care începuseră să intre şi în graiul popular) fură şi ele înlocuite, de tot sau parţial, prin neologisme romanice: începe să se zică *secol* alături de *veac*, *insulă* în loc de *ostrov*, *spion* în loc de *iscoadă*, din slavoneşte; *amendă* în loc de *geremea*, *bazin* în loc de

www.dacoromanica.ro

avuz, *bijuterie* în loc de *juvaer*, *caseta* înlocuieşte *besacteaua*, *cisterna hasnaua*, *dificil* (la mâncare, în gusturi) pe *belaliu*, *gelos* pe *zuliar*, toate din turceşte. *Nobil* şi *noblețe* apar în loc de *blagorod (blagorodnic)*, din slavoneşte, *evghenist*, din neogreceşte, şi *nemeş* al Ardelenilor, din ungureşte; *pompierul* înlocueşte pe *pojarnic*, *colonelul* pe *polcovnic*, *brigadierul silvic* pe *bereznic*, din ruseşte, etc. HELIADE RĂDULESCU se bucură că Regulamentul Organic a înlocuit pe *buiurdisma* prin *rezoluție* şi recomandă să zicem şi *consiliu administrativ* în loc de *sfat oblăduitor*.

Ca în toate epocile de criză acută, bunul simţ înnăscut al poporului nostru ne-a scăpat de rătăciri primejdioase. Pe când popoarele vecine din nemijlocita noastră apropiere, Grecii purificatori şi Ungurii inovatori, s'au lăsat convinşi de ideile unor teoreticieni, care le impuneau o limbă artificială, noi am ştiut rezista **puriştilor**, care făceau apel la sentimentul nostru de mândrie naţională şi voiau să alunge din limba literară cuvintele de origine neromană, devenite în cursul veacurilor trup din trupul nostru. Cu tot prestigiul mare al unui HELIADE RĂDULESCU şi cu tot fanatismul unor fonetişti ca ARON PUMNUL, sau al unor latinişti ca LAURIAN şi MASSIMU, încercările de a da o înfăţişare artificială limbii noastre literare au rămas infructuoase. BARBU PARIS MUMULEANU, încă în prefaţa *Caracterurilor* sale, preocupat mai mult de armonia limbii decât de originea cuvintelor, cerea numai înlocuirea slavonismelor « câte sunt numai în gura celor învăţaţi » — deci a neologismelor slavone — şi « câte sânt aspre de fărâmă limba şi dinţii noştri » — deci lipsite de eufonie, — dar voia să păstrăm pe cele asimilate « câte sânt dulci în auzul nostru şi câte sânt pre de obşte în popor ».

145. De obiceiu ne închipuim că **cele dintâi neologisme de origine latină** se datoresc şcoalei ardelene dela sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui de al XIX-lea, pe care o facem răspunzătoare pentru tendinţele « latinizante ». De asemenea se crede în deobşte că purismul începe tot cu ei şi că a încetat deodată cu opera care l-a dus la absurd, Dicţionarul lui LAURIAN şi MASSIMU.

Aceste păreri sunt numai în parte adevărate.

Înainte de toate, neologismele de origine latină se găsesc şi la scriitorii noştri vechi. E dela sine înţeles că un DIMITRIE CANTEMIR, care ne-a lăsat opere scrise în latineşte, să fi împrumutat

www.dacoromanica.ro

unii termeni din această limbă, pe care o ştia aşa de bine, sau din greceşte. Astfel găsim la el neologisme latineşti ca *academic* (*Hron.*, 179), *activitate* (*Ist. ier.*, 152), *aderinţă* (*Hron.*, 107), *afectaţie* (*ib.*, 116), *anatomie* (*Ist. ier.*,7), *cfartană* (= quartana, *ib.*,96), *cataractă*, *instrumenturi* (*Hron.*, 86), *limbic* (= alambic, *Ist. ier.*, 1140), *oraţie* (*Hron.*, 258), *organ* (*Ist. ier.*, 219) sau greceşti ca: *gheograf*, *hronologhie*, *etimologhie* etc., pe care le şi explică la începutul «*Istoriei Ieroglifice*». La Mitropolitul DOSOFTEIU, de asemenea un cunoscător al limbii latine şi mai ales al celei greceşti, întâlnim *cauză* explicat prin «vină» (*Vieţile sf.*, I), *diadâmă* (*Acatist*, 13), *filosof* (*ib.*, II), *illustrie* (*Vieţile sf.*, 88), *testament*, *zefir* (*ib.*, 193), apoi *ilectru* (ἤλεκτρον), etc. Dar şi la alţi scriitori găsim asemenea neologisme, mai mult sau mai puţin curente la cărturari, înainte de toate la cronicarii crescuţi în şcoalele umaniste din Polonia, la «Şcoala cea mare» din Constantinopol sau la universităţi apusene (Stolnicul CANTACUZINO). Astfel avem *atlas*, *cardinal*, *castel* şi *castelan*, *catolic*, *cavalerie*, *comisar*, *cometă*, *coronaţie*, *cronicar*, *episcop*, *fantastic*, *filosof*, *gentilom* (glosat prin «celebiu»), *prinţipe*, *republică*, *ţeremonie*, *tiran*, *tractat* ş. a. la Cronicari; *organe* (instrumentul muzical, cunoscut prin Saşii din Braşov) la CORESI; *artic* (= articulus), *rasă* în *Pravila Moldovei*; *tiran* în *Biblia dela Bucureşti* (1688) etc. Unele din ele precum *coroană*, care se găseşte şi la vecinii noştri slavi şi unguri, au devenit populare şi au fost asimilate şi ca formă cuvintelor vechi.

Precum la Ardeleni foarte multe latinisme sunt împrumutate prin mijlocire germană, tot astfel, în vechile principate, mai ales în Moldova, neologismele de origine latină au intrat prin filiaţie slavă. Astfel GR. URECHE şi M. COSTIN au împrumutat dela Poloni pe *infulă*, *podagrie* ş. a. Cuvinte ca *luminaţie* (şi o mare parte din cele terminate în *-aţie*), *inspector*, *ofiţer*, *pantaloni* şi variante ca *gheneral*, *reghiment*, etc. ne-au venit în timpul ocupaţiilor ruseşti, prin mijlocirea vecinilor noştri dela Est, influenţaţi ceva mai curând decât noi de cultura apuseană. Rusesc e şi accentul în cuvinte ca *inspéctor*. Într'un studiu mai vechiu şi necomplet, publicat în al doilea «*Jahresbericht*» al Seminarului din Lipsca C. SANZEWITSCH a dat o listă de asemenea neologisme de origine romană sau germană ce ne-au venit prin Ruşi. Influenţa grecească în transmiterea unor neologisme latine sau romanice, se cunoaşte în forme ca *ambarcarisi*, *insultarisi*, *regularisi*, etc. întrebuinţate de moşii

www.dacoromanica.ro

noştri. Cele mai multe din acestea s'au pierdut. Avem totuşi pe *costisitor* dela *costisi* (pierdut din graiu) deşi verbul este *costa*, împrumutat în forma aceasta din italieneşte.

Şi influenţa italiană a fost destul de puternică, mai ales la Curtea lui Brâncoveanu şi mai târziu, pe la sfârşitul secolului al XVIII-lea. Înainte de invazia neologismului italian prin HELIADE şi prin elevii săi, aveam cuvinte ca *fine*, *politică*, *tragedie*, ş. a. în «*Almanacele*» lui ION ROMÂNUL, scrise după faimoasale «*Foglietti novelli*» italieneşti. Forma *istroment* (în loc de mai noul *instrument*) o găsim la 1707 şi iarăşi la 1794. ŞINCAI introduce pe *cece* şi altele; IENĂCHIŢĂ VĂCĂRESCU adoptă, pentru Gramatica sa, terminologia italienească şi întrebuinţează cuvinte ca *a se împatroni* (it. impadronirsi) ş. a.; *legat*, *copie*, *interes*, etc., care apar într'o traducere din greceşte dela 1780 (cf. «*Grai şi suflet*», III, 150) par a fi fost curente; A. PANN şi mai târziu S. MARCOVICI au forma *şenă* (pentru *scena* de azi); alţii au *novita*, *straordinar*, etc. A. RUSSO scrie *contrat*. Forma *coraj* în loc de *curaj*, care se aude în popor, era cea obişnuită la scriitorii noştri vechi, care au împrumutat-o din italieneşte; tot aşa varianta *curioz* (it. *curioso*), care se întrebuinţa de generaţia trecută, în loc de *curios*.

Cei ce au propagat mai întâiu o apropiere voită şi consecventă, cu tendinţă purificatoare, de limba latină, au fost promotorii şcoalei ardelene. Dar mai mult în teorie decât în practică. SAMUIL CLAIN are în general limba vechilor noştri scriitori bisericeşti, iar ŞINCAI şi PETRU MAIOR au relativ numai puţine latinisme. Acelaşi lucru îl constatăm şi în *Lexiconul de Buda*, care ar fi fost opera indicată pentru purificarea limbii. La aceşti «latinişti» se observă mai degrabă tendinţa de a explica cu tot preţul din latineşte etimologia cuvintelor de obârşie străină, decât înlocuirea lor forţată prin neologisme de origine latină. Şi tot astfel contemporanii lor, acei harnici popularizatori de cunoştinţe folositoare în masele mari, se sfiesc să introducă cuvinte nouă. Când neologismul li se pare totuşi indispensabil, ei adaugă, în parenteză, explicarea pe înţelesul tuturor, precum o mai fac şi azi unele gazete din Ardeal şi din Bucovina scrise pentru popor. Acelaşi lucru se observă şi la cei mai buni scriitori din Principate din întâia jumătate a secolului al XIX-lea. Încă în 1857 ARISTIA crede necesar să alăture traducerii sale după *Vieţile* lui Plutarh un «*Vocabulariu pentru zicerile introduse sau reformate în tomul*

www.dacoromanica.ro

acesta », în care găsim explicate chiar cuvinte ca: *afacere*, *animal*, *fluviu*, etc. Tot astfel dă un glosar Comisul V. POGOR la traducerea *Henriadei* lui Voltaire ş. a.

146. Ceea ce caracterizează pe scriitorii noştri din trecut, mai ales în întâiele decenii, este **spiritul tradiţionalist şi o sfială mare faţă de neologisme.** Înainte de a primi cuvântul nou, ei căutau în tezaurul lexical moştenit vorbele capabile de a reda, prin diferite lărgiri de înţeles sau prin combinaţii nouă, ideea ce trebuia exprimată. Prin această adaptare a limbii vechi la trebuinţele vieţii nouă, prin această plămădire activă şi necontenită a materialului, s'a apucat calea normală, urmată de obiceiu de limbile cu tradiţie îndelungată şi cu o desvoltare treptată.

Spiritul tradiţionalist şi ţinuta rezervată faţă de cuvintele străine au făcut pe scriitorii generaţiei dela 1840 — KOGĂLNICEANU, BĂLCESCU, C. NEGRUZZI, ALECSANDRI ş. a. — să urmeze tradiţia părinţilor lor, care spuneau *slobozenie* şi *mădular* pentru « libertate » şi « membru (al unei corporaţiuni) », să traducă adică prin vorbe sau formaţiuni de cuvinte româneşti noţiunile nouă care se impuneau prin noul fel de vieaţă. În faimosul « *Necrolog a lui Ştefan cel mare* » şi în « *Cuvântul unui ţăran* » — în care de altfel arhaizarea era voită — găsim *curgere de voroavă* în loc de « elocvenţă », *învăţat la voroavă* în loc de « elocvent », *viaţa din parte* în loc de « vieaţa privată », etc. În loc de « seră », C. NEGRUZZI întrebuinţează pe *florărie*, care a rămas în limba claselor culte — căci numai acestea îşi puteau permite luxul de a avea sere — încât îl întâlnim şi în scrierile lui BRĂTESCU-VOINEŞTI.

Asemenea creaţiuni româneşti nu sunt decât continuarea felului în care vechii noştri cronicari şi scriitorii bisericeşti sau logofeţii exprimau prin cuvinte româneşti noţiunile nouă cu care făceau cunoştinţă: pentru *artilerist*, găsim la NIC. COSTIN *povăţuitoriu de tunuri*, pentru *naufragiat*, la MOXA, *furtunat (Au făcut păscarii vad de odihnă furtunaţilor)*, pentru *perceptor* găsim într'un document dela 1629, derivatul *birar*, ş.a.

Totuşi, în secolul al XIX-lea situaţia nu mai era aceeaşi ca în cel de al XVII-lea. Europenizarea noastră a schimbat atât de radical felul nostru de traiu şi concepţiile societăţii româneşti, încât materialul vechiu de limbă nu mai ajungea ca să îmbrace ideile nouă,

www.dacoromanica.ro

care cereau imperios și repede să fie exprimate. *Revoluționarea spiritului public a produs o revoluționare a limbii. Neologismul latin sau neolatin a avut ca urmare o plămădire din nou a limbii române tot atât de importantă ca împrospătarea prin împrumuturi din slavonește. El merită deci a fi studiat cu cea mai mare atenție.*

Încercările scriitorilor de a evita după putință intoxicarea limbii cu prea mulți termeni noi nu puteau prinde la un public grăbit să țină pas cu « progresul » și care citea mai mult franțuzește decât românește. Astfel *experiența* s'a încetățenit în limbă, deși C. NEGRUZZI caută s'o înlocuiască prin *cercare (Râdeți, pentru că nu aveți cercare !)* ; tot astfel *extraordinar* a înlocuit pe greoiul *afară din rând (Despot, înzestrat cu însușirile unui personagiu afară din rând...* ALECSANDRI), *impiegat* nu s'a oprit în fața încercării de a-l înlocui prin *întrebuințat* (*Întrebuințat la telegraf.* ALECSANDRI); *prezență* era mai scurt decât *ființa de față* (*Ființa de față a steagului profetului încuraja pe oșteni.* BĂLCESCU); doamnele dela oraș preferau *toaleta gătelii*, care prea aducea aminte de sătence (*Câți săraci putea face fericiți cu o găteală de bal?* C. NEGRUZZI). Tot astfel sunt *absență — neființă* (*Folosindu-mă de neființa sa, am mers acasă la el.* C. NEGRUZZI), *auxiliar — ajutor* (*Trupe ajutoare.* BĂLCESCU), *avangardă — frunte* (*S'au lovit fruntea amânduror.* ȘINCAI. În acest sens se găsește întrebuințat *frunte* și la MOXA), *bombardare — pușcărire* (*Vârtejurile aprigei pușcăriri.* ODOBESCU; *începură din nou tunuri a bubui și pușcăriră cetatea.* BĂLCESCU), apoi: *amabil — libovnic, conciliant — împăcăcios, contagios — împărțitor* (dar a rămas *molipsitor*), *flexibil — încovoios, intenție — într'adins voință, testament — carte cu limbă de moarte*, ș. a.

Una din cauzele principale care au promovat pătrunderea neologismului e **polisemia**, adică mulțimea prea mare de înțelesuri pe care o primiră cuvintele vechi, cărora li se atribuiau din ce în ce mai multe sensuri nouă. Iată de exemplu — după Dicționarul Academiei (unde se găsesc numeroase exemple) — multele sensuri pe care le-a primit din vechime, dar mai ales în secolul al XIX-lea, cuvântul *așeza* și derivatele sale:

« a aranja »: *ar fi așezat într'o sistemă pricinile judecății. Pravila* (1814);

« a cădea de acord »: *Brâncoveanu au așezat cu vezirul.* GR. URECHE;

www.dacoromanica.ro

« a caza »: *a izbutit să-l permute, ca să-l poată însura şi aşeza.* CARAGIALE;

« a decreta », « a dispune », « a statua »: *a dat mănăstirii patru mori, aşezând, care sate să le dreagă.* ODOBESCU;

« a fixa »: *au aşezat nunta pe cutare zi.* SBIERA;

« a institui »: *pentru plata lefilor se aşezase o dajdie cu numirea de fumărit.* BĂLCESCU;

« a instala »: *au aşezat mai multe sute de maşini.* I. IONESCU;

« a se obliga »: *s'au aşezat să plătească oamenilor ce le luase.* N. COSTIN;

« a ocupa cu garnizoană »: *Bucureştii, Târgovişteа şi alte oraşe aşezase cu Turci.* M. COSTIN.

« a reorganiza »: *nu cercă să aşeze ţara, ce de războaie se găti.* GR. URECHE;

« a se stabili »: *duşmanii s'aşează pe la noi.* EMINESCU;

« dispoziţie »: *să dai de ştire această aducătoare de bucurie aşezare, că...* Document (1774); *să păzească aşezământul şi poruncile lui să facă.* DIONISIE ECLESIARHUL;

« fundaţiune »: *să păzească drepturile acestui spital, fiind o aşezare în folosul obştii.* Pisania dela Spitalul Brâncovenesc din Bucureşti;

« instalaţie »: *vom descrie unele aşezăminte.* ODOBESCU;

« instituţie »: *Aşezământurile pravilistului tertulian.* Pravila (1814);

« institut », stabiliment »: *aşezământuri pentru sărmani.* S. MARCOVICI;

« organizare »: *aşezământul ţării.* NECLUCE;

« poziţie »: *cunoscură părţile locului după aşezământul stelelor.* GORJAN;

« repartiţie »: *aşezământul fiecărui sat să se facă după suma oamenilor ce va avea.* Document (1814);

« reşedinţă »: *două care de lemne să aducă la aşezarea stăpânului.* Document;

« situaţie (a unui teren) »: *pentru grâu o aşezare în care se face mai rodit.* I. IONESCU;

« stabilire »: *aşezământul păcii.* NECULCE;

« statut »: *aşezământul organic.* Document (1849);

« temperatură »: *aşezământul aerului* (= aeris temperies). D. CANTEMIR;

www.dacoromanica.ro

« Testament »: *aşezământul cel nou.* MARDARIE COZIANUL;

« transacţie », « convenţie »: *s'au făcut aşezământ cu zapis.* Document (1781);

« tratat »: *care aşezământ neţinându-l Turcii...* ZILOT ROMÂNUL;

« convenit », « stipulat »: *Craiul... n'a urmat orânduielii aşezate asupra păcii.* A. BELDIMAN;

« colonizat »: *acest pământ a Moldovii n'au fost aşezat de demult de oameni.* NECULCE;

« situat »: *locuinţa lui era aşezată în cel mai sterp loc al ostrovului.* DRĂGHICI;

« solid », « durabil »: *Dabija-vodă... domnind cu pace şi cu domnie aşezată, era om bun.* NECULCE;

« stabil », « constant »: *Bărbatul cu doao cugete nu iaste aşezat între căile sale.* Codicele Voroneţean;

Alt exemplu: *închipuire*, cu următoarele sensuri redate azi prin neologisme:

« efigie »: *Banii... având închipuirea celui ce au împărăţit mai nainte.* Mineiul (1776);

« idee »: *îşi făcea fel de fel de închipuiri.* VLAHUŢĂ;

« imaginaţie »: *ceea ce închipuirea ne arată mai strălucitor.* C. NEGRUZZI;

« imagine »: *Pretutindenea vedea închipuirea războiului.* A. BELDIMAN;

« fantasmagorie »: *O lume întreagă de închipuiri.* EMINESCU;

« fantazie »: *toate amintirile juniei se îngrămădeau în închipuirea mea.* C. NEGRUZZI;

« ficţiune »: *Moş Nichifor nu-i închipuire din poveşti, ci om ca toţi oamenii.* CREANGĂ;

« figură »: *când se vede, în vreme de vară, de tot feliul de închipuiri pre nori, ploaie aveam.* Calendar (1814);

« inventare », « invenţie »: *dela închipuirea banilor au trecut* 3564 *ani.* Calendar (1814);

« manifestare »: *câte săltări şi alte închipuiri de bucurie arăta el!* DRĂGHICI;

« opinie »: *greşeşte însă bunul bătrân în astă închipuire.* C. NEGRUZZI;

« plan »: *Căpitanul... luând harta ce avea de închipuirea mării, au făcut socoteala...* DRĂGHICI;

www.dacoromanica.ro

« pretext »: *fără nicio zăbavă...*, *supt niciun fel de închipuire...* Uricariul;

Închipuire mai poate însemna: « halucinaţie », «iluzie », « imaginaţie », « invenţie », « reprezentaţie », « simulacru », etc., pentru care se pot găsi exemple în Dicţionarul Academiei. Tot acolo se poate urmări cum *cin* corespundea, până pe la mijlocul secolului al XIX-lea, neologismelor: « categorie », « clasă (socială) », « corporaţiune », « funcţiune », « grad », « post », « rang », etc.; *îndreptare* redă ideile exprimate azi prin neologismele: « act justificativ », « conducere », « corectare », « dispoziţie », « echitate », « indicaţie », « justificare », « justiţie », « orientare », « pretext », « rectificare », « reparaţie », « sentinţă », etc.; *înduplecare* şi negativul *neînduplecare* sunt înlocuite azi prin neologismele: « compasiune », « flexiune », « insistenţă », « persuasiune », « rezistenţă », « rigiditate », etc.; *a împuta* corespunde neologismelor: « a blama », « a inculpa », « a reproba », « a reproşa », etc.; *izvod* se întrebuinţa pentru « concept », « schiţă », « plan », « mostră », « probă », « copie », « model », « exemplu », « tip », « inventar », « listă », « tabelă », « registru », « catalog ».

E evident că asemenea cuvinte, tocmai din cauza multelor lor înţelesuri, nu mai puteau să exprime lămurit pe niciunul din acestea şi că neologismul se impunea în locul lor.

Pentru cazul invers, când neologismul a biruit fiindcă erau prea multe cuvintele vechi care încercau să-l înlocuiască e deajuns să dăm un singur exemplu. Niciunul din termenii *a hotărî*, *a înduplеca*, *a încrede* sau *a încredinţa* n'avea sensul precis al neologismului *convinge*, pe care nu l-au putut împiedeca să pătrundă în limbă.

147. Aceasta e epoca în care scriitorii încep să introducă în limbă **traduceri** şi **decalcuri** după cuvinte franţuzeşti. Ele fac impresie de cuvinte neaoşe româneşti, dar sunt imitaţii neologice. Unele din ele sunt întrebuinţate şi de scriitorii moderni; altele s'au învechit şi au un colorit arhaic sau regional.

Pentru ideea exprimată de neologismul « detailat » poporul nostru întrebuinţează locuţiunea *d'a fir a păr*. Ca toate expresiile perifrastice, şi aceasta e ceva cam greoaie şi nu permite formarea unui substantiv corespunzând neologismului « detaliu », atât de necesar. La C. Negruzzi întâlnim întâia oară formaţiunea *amănunţit* — care, în graiul

www.dacoromanica.ro

popular, însemnează numai « făcut mărunt », « mărunţit » — şi substantivul *amănunt*.

Iată alte exemple de felul acesta:

amintire e traducerea francezului « souvenir »; *catifelat* e format după fr. « velouté »; *desnodământ* exprimă cu elemente româneşti pe « dénouement »; *descăpăţâna* — întrebuinţat mai rar — traduce pe « décapiter »; mai des întrebuinţat e *încăpăţânat*, format după « entêté »; a *împăia* traduce pe « empailler »; *a se împăuna* pe « se pavaner »; *îndurerat* pe « endolori »; *înainta* e format după « avancer »; *înfrunta* şi chiar postverbalul *înfrunt* (la C. NEGRUZZI) sunt plăsmuite după fr. « affronter » şi « affront »; *înjosi* redă pe « abaisser »; *înlănţui* pe « enchaîner »; *înlocui* pe « remplacer »; *înnăscut* pe « inné »; *înnisipa* pe « ensabler »; *înstelat* pe « étoilé »; *însorit* pe « ensoleillé »; *însuşi* pe « approprier »; *măriminos* pe « magnanime »; *numeros* pe « nombreux »; *reînnoi* e format după « renouveler »; *remuşcare* după fr. « remords » (it. rimorso), etc. Unele din ele se găsesc alături de neologismul pe care-l traduc, astfel: *fiesc* — deşi-l găsim şi la ISPIRESCU — nu e un cuvânt popular, ci o traducere a neologismului « filial »; *împrejurare* e o românizare timpurie a lui « circumstanţă » (lat. circum = împrejur); *înrâurire* traduce pe « influenţă » (cf., de altminteri, şi germ. « Einfluss »); *insufla* pe « inspirer »; *neatârnare*, *neatârnat* redă pe « independenţă », « independent »; *propăşire* traduce pe « progres » (lat. gressus = păşire); *nemijlocit* e tradus după « imediat ».

Uneori s'a stabilit o legătură etimologică — justă sau nu — între cuvântul importat şi cuvinte existente în limbă, sau s'a decalcat numai elementul derivativ. Astfel după *oisif* formează HELIADE pe *leniv*, după *cotoyer* ALECSANDRI pe *costoi*, din *lateral* se face *lătural*, din *culinar* se face *cuinar*. La scriitorii mai vechi din veacul trecut găsim forma *relege* în loc de « religie », prin apropiere de « lege »; *negriji* şi *negrijinţă* în loc de « neglija » şi « neglijenţă », prin apropiere de « grijă », care-i un cuvânt de origine slavă; tot astfel adjectivul *hidos*, din fr. « hideux », a fost apropiat de « hâd »; ALECSANDRI şi BĂLCESCU au plăsmuit, prin apropiere de « fiară », din franţuzescul « feroce », un *fieros ; aiurit*, în înţelesul de « zănatic », e, precum a arătat I. IORDAN, fr. *ahuri* apropiat de « aiurea ».

În multe cazuri, în loc de a se introduce cuvântul străin, s'au dat corespondentului său românesc, mai ales când era de aceeaşi origine

www.dacoromanica.ro

ca cel neolatin, sensurile acestuia. N. D. POPESCU publică în *Calendarul pentru toţi* pe anul 1878 *noutatea* (= novela) istorică «Ştefan al doilea, Surdul». Când C. NEGRUZZI spune că «timpul era *coperit*» şi vechiul traducător al lui Florian, ALECU BELDIMAN, că «Sabinianii..., *coperiţi* de rane..., se întorc», sau când economistul I. IONESCU vorbeşte de «dealuri *coperite* cu pomi, grădini şi vii», aceşti autori cu cultură franceză au dat cuvântului românesc *coperit* nişte înţelesuri figurate, pe care nu le are în graiul popular, dar care sunt obişnuite în franţuzeşte *(couvert)*. — *A abate*, în înţeles de «a doborî» (*Năprasnica secure abate toţi copacii din falnica pădure.* ALECSANDRI) şi *abătut*, în înţeles de «deprimat, descurajat» (*Dan se simţea abătut.* EMINESCU) exprimă printr'un cuvânt românesc pe fr. *abattre* şi *abattu*, de aceeaşi origine (lat. *abbatuere*) cu verbul românesc care însă în graiul tradiţional al ţăranului nu are aceste sensuri, ci pe cele de «a scoate ceva din direcţia apucată» *(Abat apa)*, «a da, a se opri undeva» *(S'a abătut pe la cârciumă)*, «a-i căşuna, a-i năzări cuiva ceva» (*Le abate şi la pasări de vreo două ori pe an.* EMINESCU). ODOBESCU dă lui *freamăt* înţelesul francezului «frémissement» *(Aceste cuvinte aşa dulce şoptite, deşteaptă în inima voinicului un freamăt necunoscut)* şi lui *aburos* sensul figurat al francezului «vaporeux» *(Tânăra fecioară, cu conciul semănat cu diamanturi, cu aburosul zavon de filaliu...)*. — Vechiul *cerc* se întrebuinţează şi în expresii ca *Regele a făcut cerc; un cerc literar; cerc viţios*, fără să se simtă nevoia introducerii, ca neologism, a francezului «cercle» sau a italienescului «circolo». Vechiul *curte* se întrebuinţează, după franc. «cour», şi în *a face curte*, *Curtea de Casaţie*, etc. — Cuvântul *carte*, deşi deşteaptă în noi altă imagine decât «carte» în mintea Francezului, e totuşi întrebuinţat (uneori cu varianta *cartă*) în expresiile *carte de joc*, *carte de vizită*, *cartă poştală*. — Pe «poudre» (din latineşte *pulvis*, *pulveris*) noi îl redăm prin *pulbere* şi mai ales prin *praf*, când e vorba de medicamente sau de iarbă de puşcă; numai ca articol de toaletă, l-am împrumutat şi cu forma franceză de *pudră*. — În secolul trecut se introduce în româneşte un număr mare de decalcuri de felul lui *bine înţeles* (fr. *bien entendu*, it. *bon inteso*), *în cunoştinţă de cauză*, etc., care redau, cu vorbe româneşti, idei gândite mai întâi de o minte străină, dar asimilate atât de mult de mintea noastră, încât nu mai fac impresia de străine. Un asemenea decalc după franţuzeşte, întrebuinţat mai ales de N.

www.dacoromanica.ro

IORGA, e construcția « Marele poet *care a fost* Alecsandri » sau « În orice împrejurări Miron Costin *a fost cineva*, pe când Niculae Costin datorește totul altora ».

În epoca aceasta cuvinte vechi ca *știință* sau *cunoștință* au primit o vitalitate nouă subt impulsul lui *science* și *connaissance* francez.

148. Alături de scriitori, preocupați în toate timpurile să găsească forma cea mai potrivită și limba cea mai armonioasă și mai clară pentru exteriorizarea gândurilor lor, era mulțimea învățaților și a tehnicienilor, lipsiți în general de preocupări de ordin estetic, în limba cărora termenul tehnic se impunea cu brutalitate. Doctorul MOLNAR PIUARU, în scrierile sale de popularizare, putea să scrie *cumpăt*, iar doctorul PISCUPESCU *post limpede*, în loc de « regim » sau « dietă strictă », profesorii dela nou createle facultăți de medicină aveau însă nevoie să introducă termeni neechivoci: la « picior » trebuia făcută distincția între « gambă » și « piciorul » propriu zis (adică « laba » piciorului).

Dacă examinăm terminologia medicală românească, ne bate imediat la ochi mulțimea supărător de mare a neologismelor. Cauzele sunt de mai multe feluri. Știința fiind internațională, există de mult la oamenii de știință tendința, îndreptățită din punct de vedere teoretic, de a întrebuința o terminologie convențională, care în cea mai mare parte e latino-greacă. Numele latinești sunt ca jetoanele ce le vedem la mesele de cărți: jucătorii le întrebuințează mai ușor decât banii de metal și de hârtie. Dacă, într'adevăr, toți termenii anatomici ar fi latinești, un doctor român și unul rus sau chinez s'ar înțelege fără greutate. În practică însă acest principiu nu se aplică în mod consecvent. Niciun medic nu zice *oculus* și *digitus* și *nasus*, ci Românul zice *ochiu*, *deget*, *nas*, Francezul *oeil*, *doigt*, *nez*, Neamțul *Auge*, *Finger*, *Nase*, etc. Astfel se explică faptul curios că medicii noștri zic *ficat* dar *pulmon ; rinichi*, dar *cord* și *bilă* în loc de « *inimă* » și « *fiere* », și sunt neconsecvenți întrebuințând odată termenul tehnic *vezică*, altădată pe cel popular de *bășică*. Ei zic *creieri*, dar numai câțiva au tradus în românește cuvântul *cerebel* zicându-i *creieruș*.

Foarte puțini din doctorii noștri au avut preocuparea de a vorbi bine românește. Lipsind această grijă la profesori, studenții — deci medicii viitori — i-au imitat, mai ales că, până în timpul din urmă, manualele după care se pregăteau, erau aproape exclusiv franceze, încât cuvântul francez era cel mai ușor de reținut. Abia dela o

www.dacoromanica.ro

vreme încoace, autorii de asemenea manuale întrebuințează *fiere* în loc de *bilă* și *plămâni* în loc de *pulmon ;* acești termeni au să se încetățenească fără greutate la elevii lor.

Interesant e faptul că prin obișnuința cu neologismele străine, medicii noștri au început să stabilească unele nuanțe de înțeles, care la origine nu existau. Astfel un profesor dela Facultatea de medicină afirmă că între *boală* și *maladie* sau între *rană* și *plagă* este o deosebire de sens (« *rană* e o *plagă* infectată »).

La termenii medicali, neologismul mai e ajutat să se propage și prin faptul că medicii întrebuințând termenii tehnici, se pot înțelege, la patul bolnavului, fără să fie înțeleși de el, apoi fiindcă o boală cu un nume străin i se pare bolnavului mai « interesantă » decât cea cu un nume obișnuit (cf. *migrenă* față de *dureri de cap*, *calcul* sau *litează* față de *piatră*, etc.); în sfârșit fiindcă atunci când e vorba de părți ale corpului, termenul tehnic — cel puțin la început, până nu e înțeles de toată lumea — nu este supărător: cuvintele *hernie* sau *intestine* se pot întrebuința în societate, pe când *vătămătură* sau *maţe* trec de vulgare.

Cam același lucru s'a întâmplat cu limba juridică. Deosebirea e numai că pe când bolnavul nu are nevoie să înțeleagă terminologia medicală, cel ce caută dreptate la judecătorie este în cel mai înalt grad interesat la desbaterile la care asistă. Faptul însă că terminologia noastră juridică a fost năpădită dintr'odată de un număr mare de neologisme, care au înlocuit termeni vechi, înțeleși de toți, a avut ca urmare că azi țăranul și chiar omul cult nu înțelege adesea nici citația ce i se înmânează, nici sentința ce i se citește.

Este probabil că termenii *culpabil* și *culpabilitate*, care au pătruns și în graiul comun al claselor culte, se vor menține alături de *vinovat* și de *vinovăție ;* dar formații hibride ca de ex. *culpaș* sau chiar *culpeș*, în care s'au adăugat sufixe populare la un radical savant, ar putea fi sacrificate. În *culpă*, alături de *vină*, avem un caz analog ca la *maladie* alături de *boală :* între neologism și cuvântul popular a început să se stabilească o deosebire de sens.

Ceea ce ne bate la ochi cu deosebire, când deschidem bunăoară *Codul civil* al lui HAMANGIU, este forma învechită a neologismelor înșeși. De o sută de ani, de când neologismele au început să pătrundă în număr mare în limbă, ele au fost clasate pe nesimțite între cuvintele existente ale limbii tradiționale. Orice Român cult zice astăzi:

www.dacoromanica.ro

creditor, *a degrada*, *a distruge*, etc. Codul nostru civil însă are încă *creditore*, « clădirea se va *destrui* » (§ 564), « lăsând să *se degrade* » (§ 558), apoi: « bunurile sânt *imobili* (= imobile § 462) « *lapinii* ținuți pe lângă casă » (§ 458), « *minorele* va avea un *curatore* » (§ 425), etc.

E interesant de constatat că cei ce s'au arătat mai refractari față de neologismul inutil au fost la noi tehnicienii, deși ne-am aștepta ca aceștia să fi introdus cele mai multe neologisme în limbă. De sigur că *locomotiva*, *telegraful*, *automobilul*, *cinematograful*, etc. păstrează numirea internațională a invenției. Cutare « rotiță » dela un mecanism complicat are însă « spițe », ca roata dela strămoșescul car, și « dinți » sau « măsele » care se « îmbucă » (sau se *angrenează*) în scobiturile altei roate.

Dar **căile de penetrație** ale neologismului sunt și altele decât limbajul tehnicienilor.

Ca în toate timpurile și ca la toate popoarele, foarte multe neologisme au intrat prin **comerț**. Aproape toate mărfurile importate, mai ales cele de lux, intră împreună cu numirea străină. Dar multe din aceste cuvinte, cu deosebire când avem a face cu obiecte de **modă**, dispar repede din graiu.

Canalul cel mai încăpător prin care s'au scurs la noi neologismele a fost **presa**. Ea punea masele de cititori în contact cu cultura apuseană și le obișnuia cu cuvântul european, care, pentru noi, era cel francez; presa punea în circulație noutățile și deci și cuvântul nou; gazetarul, trebuind să scrie repede, nu avea răgaz să caute cuvântul cel mai potrivit și mai literar, ci îl alegea pe cel mai apropiat, care era, mai ales când se alimenta din presa străină, cel străin; cu cât jurnalistul era mai puțin cult — ceea ce nu era rar cazul în secolul trecut — cu atât el căuta să « impună » cetitorilor săi prin întrebuințarea unor cuvinte « savante » sau a vorbelor strălucitoare prin noutatea și prin exotismul lor.

Gazetarul a fost secundat la noi în mare măsură de așa zisa **societate bună** (imitată la rândul ei de cei de obârșie mai puțin strălucită), care în admirația nelimitată și sinceră pentru tot ce e francez și familiarizată, prin guvernante, școli sau șederi îndelungate și repetate la Paris, cu limba franceză, primeau în conversație neologismul de origine franceză cu ușurința cu care un om bilinguu își împestrițează graiul cu împrumuturi străine. Cei ce se întorceau dela Vichy și-și continuau cura la Slănic sau la Călimănești, nu mai mergeau

www.dacoromanica.ro

la « izvor », ci la *sursă*. Decalcurile ameninţau să falsifice spiritul limbii (în acelaşi grad ca germanismele din Ardeal): *iau masa; trenul pleacă pentru* (fr. pour) *Bucureşti*, etc.

149. Reacţiunea nu putu întârzia. O vedem la scriitori, la filologi şi la critici.

Scriitorii reacţionează în două feluri, prin satiră şi printr'o apropiere voită de limba poporului.

FACA în *Franţuzitele*, ALECSANDRI în *Coana Chiriţa*, CARAGIALE în comediile şi schiţele sale ridiculizează pe cei ce întrebuinţează în mod exagerat sau în mod greşit neologismul. Exemplul lor e urmat de alţi scriitori. În acelaşi timp CREANGĂ desvălue comoara nesecată a limbii populare, ODOBESCU mlădiază din elemente vechi o limbă nouă — deşi cam artificială, — ISPIRESCU povesteşte ca un unchiaş sfătos, DELAVRANCEA pune în circulaţie o mulţime de cuvinte populare, VLAHUŢĂ — care în romanul *Dan* făcuse un loc larg neologismului — caută să fixeze în limba literară vorba ţărănească. După *Nuvelele din popor* ale lui SLAVICI, urmează *Idilele* şi *Firele de tort* ale lui COŞBUC şi icoanele din *Viaţa meseriaşilor* ale lui NIŢĂ POPOVICI BĂNĂŢEANU: neologismul lipseşte aproape cu desăvârşire la aceşti descriitori ai vieţii de peste munţi.

Dispreţul filologilor pentru cuvântul intrus reiese din faptul că HASDEU exclude cu desăvârşire neologismul modern din al său *Etymologicum Magnum Romaniae* (primind totuşi neologismele slave, greceşti şi turceşti din monumentele vechi de limbă). Această atitudine rezervată şi chiar condamnarea neologismului e consfinţită de REGELE CAROL I, care în şedinţa solemnă a Academiei, din 23 Martie 1884, spunea: « Să ne ferim de o îmbelşugare de cuvinte moderne cari nepunând o stavilă, la timp, va înstrăina poporului limba sa ». Iar la 1 Aprilie 1905 adăuga: « Dece să ne ferim de aceste locuţiuni vechi, cu obârşie aşa de curată ca aceea a leturghiei şi a letopiseţelor ţării, şi care nici măcar arhaisme nu sânt deoarece le întâlnim în limba bisericii şi a poporului? Mult mai de temut sânt aceste neologisme sterpe, cu formă şi înţeles pocit, cari nu aduc nicio idee nouă, ci izgonesc numai cuvinte curat româneşti, spre a le înlocui cu altele străine, cu înţeles absolut identic, ca spre pildă *avansare* în loc de *înaintare*, *voiaj* în loc de *călătorie* ».

www.dacoromanica.ro

Tot astfel WEIGAND, făcând o dare de seamă despre Dicționarul Academiei în forma sa actuală, era de părere că neologismele moderne ar trebui redactate cu mult mai pe scurt, insistarea asupra lor « nefolosind nimănui ».

Expresia cea mai clară a stării de spirit din cele două decenii din urmă ale veacului trecut este însă articolul lui TITU MAIORESCU, *În contra neologismelor*, apărut în numărul din 1 Noemvrie 1881 al « *Convorbirilor literare* ».

Obișnuit cu rolul său de îndrumător, MAIORESCU (*Critice*, ed. 1892, vol. II, 259) formula câteva criterii pentru admisibilitatea sau neadmisibilitatea neologismului, arătând cazurile în care el e necesar, cele în care poate fi primit și cele în care trebue respins. Voiu zice — recomanda el — *a ajunge la ceva*, nu *a parveni ; agerime*, nu *sagacitate ; din adins*, nu *cu intenție ; deșertăciune*, nu *vanitate ; a înapoia*, nu *a restitui ; aprig*, nu *impetuos*, etc.

Am citat aceste exemple, pentrucă neologismele condamnate de MAIORESCU se găsesc întrebuințate tocmai de scriitorii pe care el îi recomanda drept modele vrednice de imitat. C. NEGRUZZI întrebuințează pe *a parveni*, *sagacitate*, *vanitate* și *restitui ;* IACOB NEGRUZZI pe *impetuos ;* ALECSANDRI pe *vanitate* și *a restitui ;* ODOBESCU pe *cu intenție*, *a restitui*, *sagacitate* și *impetuos*.

Ca în atâtea alte cazuri, teoria nu se potrivește cu realitatea. TITU MAIORESCU, luptătorul cel mai bine înarmat împotriva școalei latiniste, îndreptându-se împotriva ușurinței cu care era adoptat neologismul, devenea el însuși purist. Dar purismul — oricare ar fi țelurile lui — s'a adeverit și de astădată neputincios. Același lucru se întâmplase ceva mai nainte în Franța. Academicianul VIENNET citea la 14 August 1855, într'o ședință solemnă a Academiei Franceze, o *Épitre à Boileau*, în care condamna cuvinte ca *tunnel*, *ballast*, *wagon*, — *turf*, *sport*, *groom*, *handicap*, încetățenite, cu toate protestele puriștilor, nu numai în franțuzește, ci în toate limbile europene. (GRÉGOIRE, *Linguistique*, p. 192).

Prin prestigiul de care se bucura MAIORESCU, principiul profesat de el, care condamna neologismul inutil — sau « de prisos » — a fost primit de generația scriitorilor din vremea sa. Aproape singurul scriitor din jurul « *Convorbirilor* », care admitea neologismul alături de sinonimul său vechiu, și chiar în locul lui, era DUILIU ZAMFIRESCU, al cărui discurs de recepțiune la Academie a produs oarecare vâlvă.

www.dacoromanica.ro

La generaţia următoare repudierea cuvântului importat s'a accentuat şi mai mult, prin direcţia poporanistă. Scriitorii aleg tot mai mult subiecte din popor; în dialog şi în discursuri abundă cuvântul ţărănesc.

Dar această tendinţă purificatoare şi unilaterală nu putea decât să producă, la rândul ei, o reacţiune. Scriitorii, mai ales cei mai puţin talentaţi, se întrec să introducă în scrierile lor cuvinte regionale, neînţelese în cele mai multe părţi ale ţării. Cu aceeaşi dărnicie, cu care aveam să dăruim pământ şi drepturi politice unei ţărănimi nepregătite în deajuns spre a le putea utiliza spre folosul ei şi al colectivităţii, am făcut loc în scris vorbei regionale. Astfel limba literară ameninţa să se rustifice tocmai în vremea când România trecea dela o civilizaţie de suprafaţă la o cultură care, adâncindu-se din ce în ce, cerea o limbă mai subţiată. Achiziţiile mari ştiinţifice fiind puse în slujba colectivităţii, o mulţime de termeni, tehnici odinioară, deveneau bun comun. Un cuvânt ca *ofticos* devine un termen al claselor de jos; *atacat*, care-l înlocuieşte în mare parte, face loc lui *ftizic* şi mai ales lui *tuberculos*, care cedează azi terenul lui *bacilar* (schimbarea termenilor corespunzând şi unor convingeri despre esenţa boalei, evoluată cu timpul). Tot astfel în Franţa « poitrinaire » al epocei romantice a fost înlocuit prin « phtisique », iar mai târziu prin « tuberculeux » (cf. A. DAUZAT, *La vie du langage*, p. 232).

Reacţiunea împotriva poporanismului în literatură şi în limbă, sfioasă încă la începutul acestui veac — când un ST. O. IOSIF primeşte neologismele în poeziile capricioase scrise în colaborare cu D. ANGHEL, dar rămâne « patriarhal » în limba versurilor sale tradiţionaliste — s'a accentuat din ce în ce mai mult după războiu, când schimbări esenţiale în spiritul public au creiat la început un teren tot atât de favorabil neologismului ca acum o sută de ani. Interesul din ce în ce mai viu pentru tehnică şi sport, şi mai ales angrenajul internaţional care strânge tot mai mult în aceeaşi grupare toate popoarele lumii, au deschis larg graniţele acelorași obiceiuri, predilecţii şi concepţii, creind pretutindeni, în mod fatal, un fel de vocabular « standardizat », cu cuvinte cosmopolite şi expresii-clişeu. Presa, în goana ei după noutate şi senzaţional, iubeşte cuvântul cel mai nou şi mai impresionant. *Felul gazetăresc de a scrie e adoptat de unii prozatori moderni, care nu-şi revăd manuscrisul, grăbiţi să apară în public şi adversari convinşi ai stilului muncit.* Poeţii nu mai găsesc

www.dacoromanica.ro

niciun farmec în cuvântul patetic al epocii romantice; metaforele sunt luate din sfera științelor reale; sborul șoimilor falnici sau al grațioasei rândunele a devenit anacronic în fața celor 500 de km. pe oră ai aeroplanelor.

Neologismul nu mai e luat numai din franțuzește (rar din italienește), ci e cu atât mai gustat în cercurile gazetărești, cu cât e, și ca înfățișare și ca ortografie, mai străin de limba română. Astfel e adoptat *conchistador*, din spaniolește; *ciornoziom*, din rusește; *concern*, *snob*, *nursă*, *meeting*, *interview*, *dumping* și o mulțime de termeni sportivi, din englezește; *Kaiser*, *Führer*, *Reich*, *lied*, *erzaț*, *hinterland*, *leitmotiv*, din nemțește, etc. Adevărat că cele mai multe din aceste neologisme sunt adoptate și de gazetarii francezi și dela ei le-au luat ai noștri. Cei ce introduc asemenea mărfuri de import împreună cu eticheta lor verbală nu se opresc nici chiar în fața neologismului care produce un supărător omonim. Astfel citim și auzim tot mai des despre cutare regisor de cinematograf care *a turnat* un film nou (fr. *tourner*).

Uneori cei ce încetățenesc asemenea neologisme sunt la noi Evreii care au legături cu limba germană. Prin ei ne-a venit *lozul* loteriei de stat sau *șlagărele* unor filme.

Spre a ilustra stilul unor gazetari și scriitori actuali, gustați de publicul nostru, citez dintr'un foileton de ROMULUS DIANU (*Curentul* din 17 August 1930): «Filmele *muzicate* — e un cuvânt nou pentru uzul *cinefililor*...» «fără niciun *parti-pris*...», «progresul rapid al civilizării Americei până la gradul *epatant* cu *dispensă de stagiu*, dela Natură...», «nicăiri nu se dau *lovituri* mai serioase ca peste Ocean...», «acest *procesus* de cucerire...», etc. Cât de străine sunt simțite aceste neologisme se cunoaște din faptul că autorul însuși le pune între ghilemele. Dintr'un articol al lui ION DUMITRESCU, din același jurnal (17 Sept. 1930): «desmierdarea *toridă* a soarelui... în fața *peluzelor*... pâlcurile *conquistadorilor*... *oriflamele* tricolore... cu *sinuoasele* lor *volute*... *extenuanta* beție... avioanele delirează pe *toboganele* înălțimii, flămânde... de *torsiuni*... ca în jurul unui invizibil *caduceu*... O priveliște de armonie *vine* însă să le restitue liniștea... Iată-le *ambalându-se*... și *savurându-și* semeț eliberarea... *Agrafați* de scoicile lor... *etalându-și* trufașe profilurile... Cu *contorsiuni* de orhidee, *charlestonând* convulsiv..., scafandrii *brelanului*... par cuprinși de divina *ebrietate* a spațiului...», etc.

N'am subliniat în aceste citații neologismele care sunt termeni tehnici sau cuvinte intrate în limba Românilor culți, având astfel acte de cetățenie în regulă. Totuși și acestea, când sunt în număr prea mare, fac ca limba noastră să nu mai fie înțeleasă de cei ce nu știu îndeajuns franțuzește. Iată de exemplu două alineate dintr'un articol critic publicat de P. CONSTANTINESCU în *Viața Literară* din 27 Noemvrie 1926. Am subliniat toate neologismele, mai

www.dacoromanica.ro

numeroase decât cuvintele vechi cărora li s'a rezervat aproape numai rolul de adverbe, pronume, prepoziţii, conjuncţii, copulă...

« *Agresiv, colorat* şi *eminent personal*, d. Zarifopol e un « *jouisseur* » al *ideilor*; se *amuză* cu ele, după cum alţii cu *şahul*; le iubeşte sau le *detestă* cu *pasiunea* reîmprospătată a unui *încercat* cuceritor. *Spirit exclusiv interpretativ*, cu bogate *asociaţii* şi *suprinzătoare disocieri*, cu pline *rezerve* de *cultură* întinsă şi *variată*, în *atitudine* şi *exprimare*, d. Zarifopol *procedează* prin mijloace de scriitor, în *domeniul ideologiei*. *Ideile* îmbracă astfel *aspecte pitoreşti* sau se *contorsionează* în *schime caricaturale*. *Estet intransigent* în *considerarea aspectelor sociale, artistice* sau *etice*, d. Zarifopol e un *iritabil ironist*, în care *grimaza inteligenţii fine*, vioaie şi *mobile* — câştigă *prioritatea* în *valorificarea artistică*.

Peste *solidaritatea* de *clasă*, de neam şi de *interese diferite*, dar *gregare*, d-sa *instaurează* o *superstructură* de *mandarinat universal*, fără graniţi *materiale*, a *solidarităţii inteligenţelor*, *proteguite* de *patriarhul abstract*, *ideal vivificat* în *Raţiunea bonomă* şi *ironică*, *comprehensivă* şi *indiferentă*, din care-şi *reduplică existenţa*, *estetul ideilor* — *Intelectualul* ».

Iată în sfârşit trei liste de neologisme culese n u m a i d i n c â t e v a n u m e r e din ziarele cele mai citite.

Mai întâi întâlnim foarte multe cuvinte în legătură cu sportul, moda, invenţiile şi concepţiile nouă, necunoscute în veacul trecut: *aerodrom, ambuscat, ameriza, ataş, banjo, bobsleigh, bolşevic, boxa, caroserie, cinematografia, claxon, cock-tail, cross, cubist, cumulard, decolare, dumping, echipier, escadrilă, escală, eugenic, fiscalism, fotogenic, geopolitică, hockey, hol, lanstorpilă, leader, laburist, lacrimogen, limuzină, match, megafon, motocultură, motociclist, osmoză, paneuropean, paraşută, pasteurizat, pilotare, pistă, plafonare, pulover, radiodifuziune, raid, remizat, rugby, saxofonist, ski, şomeur, stadist, standardizat, starter, steamer, stenodactilograf, tanc, taylorism, tranşă, tranşeu, vira, watman*, etc.

Avem apoi franţuzisme, pe care generaţia mai veche se sfieşte să le întrebuinţeze chiar în graiul neîngrijit de toate zilele: *anvergură, bric-à-brac, bravadă, cancanier, contra-vizită, deboşerie, deconfitură, degringoladă, deturnat, devergondaj, epata, eşantion, exhiba, exonerat, exulta, festin, francamente, franşiză, fulgurant, inebranlabil, infatuat, insurmontabil, intenabil, inuzabil, jet-d'eaux-urile, macerat, marşandaj, mignon, mumifiat, nonşalant, obsequios, onctuos, pancart, poseur, pretabil, prezumabil, prob, puiza, reambalat, recul, rebifare, refontă, şaretă, şicanator, şnapan, şoc, tandru, terrian, triat, trolibus, vidat*, etc. Trăim, hotărît, într'o epocă de, « neo-beţie de cuvinte ».

Ca în nicio altă epocă anterioară, neologismul apare astăzi productiv, dând naştere la derivate şi compuse, care de multe ori nu există, ele însăşi, în limba franceză, izvorul aproape exclusiv al neologismului român. Iată câteva exemple: *aistoric, alarmism, anecdotat, autoabsolvire, autoamăgire, autoiluzionare, autopsier, autoturism, caricat, clandestinism, coinculpat, coloristică, dactiloscris, desbirocratizare, dinamita, escamotativ, esseistică, extraeconomic, filozofastru, frontalier, hamletizare, huliganic, imagist, imobilism, înmiasma, inofensivitate, intervenţionalism, întreciocnire, întrepătrunde, jandarmeresc, mamelucism, motorizare, nasofagie, neantizant, neaudienţă, nebacciliferat, necropsie, palatist, pepinierist, politicianizare,*

www.dacoromanica.ro

prefaţia, psihologism, reaudiere, semiprivat, sportivism, sportivitate, ştiinţifism, structurat, suprastoc, verbalistic, vitriola, etc. Uneori asemenea formaţiuni, în care se întâlnesc cuvinte vechi cu elemente derivate nouă, sau invers, dau naştere unor formaţiuni hibride ca: *scriere citibilă* (= citeaţă), *teatru jucabil, neînfrânabil* (neînfrânat), *neînlăturabil* (= neînlăturat), *nemistuibil* (după « nedigerabil »), *pipăibil* (după « palpabil »), *rizibil* (= de râs) sau abstracte ca *luminozitate, vâscozitate*... Câteva neologisme apar întrebuinţate la noi în funcţiuni sintactice sau cu semantism necunoscut modelelor din limbi străine, astfel funcţiunea transitivă în: « Oltenii îşi *ambalează* marfa pe uliţele Bucureştilor »; înţelesul lui *erou*, care la noi a ajuns să însemne « soldat mort în războiu », sau a lui *şef*, care într'o vreme era cuvântul familiar cu care se adresau tinerii unul altuia.

I. DUMITRESCU scrie în *Curentul* (din 1 Ianuarie 1931): « Sânt mode literare sau snobisme verbale, care picură pe nesimţite în vocabularul unei epoci, generalizând întrebuinţarea anumitor cuvinte cu virulenţa unei adevărate epidemii », şi citează « mania contimporanilor noştri de a găsi totul *formidabil* sau *fantastic* ». De fapt cuvintele « la modă » sunt de cele mai multe ori neologisme. Cei ce nu locuesc în capitală, ci vin la Bucureşti numai din când în când, observă mai bine acest lucru. Înainte de războiu era *horipilarea* şi *mentalitatea* care se repetau mereu; după războiu totul apărea *în funcţie de*..., era *pus la punct*, iar azi cutare e un *as* şi oricine *preconizează*.

150. Împotriva întrebuinţării excesive şi neîngrădite de niciun scrupul tradiţionalist a neologismului în zilele noastre, când conştiinţa naţională s'a întărit din ce în ce mai mult, s'au ridicat iarăşi glasuri mai mult sau mai puţin competente, care au pornit o **campanie antineologistă** în presă şi prin broşuri. Ca acum o sută de ani, asistăm la discuţii în jurul neologismului. Discuţia e binevenită, întrucât deşteaptă în cercuri largi un interes nescăzut pentru limbă; ea e în acelaşi timp inutilă, căci neologismul care n'are drept de cetăţenie se elimină dela sine. Ce e val, ca valul trece... Dimpotrivă, cuvântul norocos, fie el format din elemente vechi sau un intrus antipatic la început, se impune, oricât de înverşunată ar fi lupta dată împotriva lui de puriști în numele unor principii mai mult sau mai puţin discutabile.

Măsura în care voiu întrebuinţa neologismul nu mi-o poate da decât bunul simţ şi tactul. Neologismul e cerut de ambianţa în care-l întrebuinţez şi e justificat de pregătirea auditoriului meu de a-l înţelege şi de a-l gusta. Spre a găsi măsura justă, nu trebuie să uităm că limba e o operă de colaborare, în care ascultătorul intră ca parte egală (BRÉAL, *Sémantique*, 266). E frumos un costum naţional şi e frumos

www.dacoromanica.ro

şi un frac bine croit; fiecare însă acolo unde se potriveşte. A veni la hora satului sau la o recepţie de gală în opinci, ţări şi cu frac este înainte de toate o dovadă de lipsă de bun simţ. Cam în această îmbrăcăminte se prezintă un energic apărător al neologismului, când scrie de cutare conferenţiar ambulant, că *hojma conferenţiază*, împărechind un cuvânt «arhiregional» cu un neologism de formaţie «recentisimă».

Bunul simţ şi tactul sunt însuşiri pe care cu greu le achiziţionezi; ele fac parte din acel complex de calităţi pe care le numim «talent». O *Ars poetica* nu poate suplini lipsa de talent la un poet, dar poate ageri simţul pentru înţelegerea operei de artă; tot astfel fără a putea stabili reguli care să delimiteze întrebuinţarea neologismului, se pot face totuşi câteva constatări utile asupra rostului lui în limbă.

Punctul de vedere al lui MAIORESCU, când recomanda neologismul numai în cazul în care nu aveam un cuvânt vechiu (de origine latină) spre a exprima aceeaşi idee, era prea de tot utilitarist şi nu ţinea seama de faptul că limba unor gânditori are nevoie de sinonime, precum omul cu o cultură mai rafinată are nevoie, în interiorul său, de un covor pe jos, de tablouri pe pereţi şi de un stil în liniile mobilierului. *Dacă omului de ştiinţă şi filosofului îi trebue elemente lexicale cât mai precise şi neechivoce, poetului şi oratorului îi trebue cuvinte neuzate şi impresionante prin eufonia lor.* Adesea simţim nevoia, spre a fi înţeleşi, să repetăm cu alte cuvinte cele spuse (de ex. *veac* şi *secol*, *duh* şi *spirit*, *Vest* şi *Apus*, etc.), să stabilim o gradaţie şi să facem apel, prin expresii metaforice, la fantazia celor care ascultă.

Cuvântul generaţiilor trecute are de obiceiu patina respectabilă a vechimei, care îl face mai valoros; dar în acelaşi timp îi lipseşte vigoarea tinerească. *A învăţa*, tocmai fiindcă e vechiu de două mii de ani, are atâtea înţelesuri, încât nu mai are precizia noului *a studia*; fiindcă e un cuvânt popular, el e legat de popor: *înveţi croitoria*, dar *studiezi la universitate*; despre un actor se poate spune că şi-*a învăţat* rolul, dar nu *l-a studiat* deajuns. *A făgădui*, *a tăgădui*, *a îngădui*, *a nădăjdui* încep să sune cam manierat când le întrebuinţăm în locul neologismelor *a promite*, *a nega*, *a permite*, *a spera*. Valoarea aceasta stilistică de multe ori rămâne ascunsă pentru străini, oricât de bine ne-ar fi deprins limba. Când R. ORTIZ, voind să dea preferinţă cuvântului vechiu şi popular, într'un discurs academic despre

www.dacoromanica.ro

Dante, a întrebuinţat cuvântul *nurliu*, în loc de *graţios*, a dovedit cât de greu e pentru un străin să aibă simţul pentru puterea de circulaţie a cuvintelor.

Nici traducerile neologismului prin vorbe româneşti nu sunt întotdeauna recomandabile. Când zicem consecvent *firește* în loc de « natural », *răzvădit* în loc de « evident », forţăm nota. Să nu uităm că neologismele, vechi de peste un veac, au prins rădăcini în limbă. A traduce pe *fraternitate* prin « frăţie », pe *contrarietate* prin « împotrivire » (« Am putea învinge toate *împotrivirile* ca să ajungem la tine ». ALECSANDRI, *Teatru*, 205) sau pe *şef* prin « cap », însemnează să ne sărăcim limba prin mărirea polisemiei unor cuvinte vechi, care — precum e cazul lui *cap* — au şi altfel supărător de multe înţelesuri. De multe ori uzul s'a pronunţat: vorbim de *capul bisericii*, dar de *şeful gării*, asociind cuvântul vechiu cu instituţia veche şi neologismul cu cea de importaţie recentă. Putem zice viteza *maximă*, condiţiile *optime*, dar vom întrebuinţa numai superlativele româneşti în combinaţie cu cuvinte vechi: *cea mai mare* ţară, *cea mai bună* mâncare. Un *conac* poate să aibă două *caturi* — cuvânt învăţat dela Turci — dar un *bloc* are 10 *etaje*.

În casa ce ţi-o clădeşti în centrul oraşului, vei introduce electricitatea şi apa; în căsuţa dela ţară, în care te retragi vara, să te odihneşti de sgomotul capitalei, preferi lumina caldă a lămpii cu petrol şi mai ales apa rece şi cristalină a vechii fântâni din fundul curţii. Cei grăbiţi să treacă repede înainte, iubesc străzile largi şi aliniate ale oraşelor americane; cei ce găsesc încă un farmec în coloritul local şi în vestigiile trecutului, se simt mai bine prin străzile întortochiate, dar pline de stil, din centrele oraşelor europene de veche cultură.

Nu ajunge, de sigur, ca un obiect să fie antic, pentru ca să fie preţios, dar nici nu e deajuns să fie confortabil, pentru ca să fie frumos. Totul e în funcţie de ambianţa în care te găseşti şi de mediul în care ai crescut, ai învăţat să iubeşti anumite lucruri şi să ai anumite preferinţe. Pentru CEZAR PETRESCU, care e fixat cu toate rădăcinile sale de scriitor în sbuciumul vieţii moderne şi în gazetărie, nu există neologism care să nu poată fi întrebuinţat în roman; BRĂTESCU-VOINEŞTI şi SADOVEANU, crescuţi în cercul scriitorilor dela *Convorbiri literare* şi *Semănătorul*, simt o adevărată bucurie estetică de câteori izbutesc să facă să vibreze o vorbă bătrânească sau de câteori descoper în cutare colţ de ţară o locuţiune plină de

www.dacoromanica.ro

noutate. EMINESCU e creatorul limbii poetice române, fiindcă a cunoscut bogăţia graiului strămoşesc şi i-a dat o strălucire nouă prin neologismul pe care l-a ştiut încadra cu atâta măiestrie în versul său.

151. T. MAIORESCU — marele dascăl al generaţiei dela 1866 — arăta cuvintele vechi care ar trebui să înlocuiască pe cele nouă. Tot astfel fac unii din antineologiştii moderni, dând exemple ca următoarele: *abil—îndemânatic*, *abilitate—îndemânare*, *abundenţă—belşug*, *acomodat—potrivit*, *ameliora—îmbunătăţi*, *bază—temelie*, *calamitate—pacoste*, *clar—limpede*, *contagios—molipsitor*, *delecta—desfăta*, *epidemie—molimă*, *eronat—greşit*, *flexibil—mlădios*, *gelos—temător*, *imagina—închipui*, *inconvenient—neajuns*, *încuraja—îmbărbăta*, *incurie—neîngrijire*, *indecenţă—necuviinţă*, *indefinit—nehotărît*, *indigen—băştinaş*, *indulgent—îngăduitor*, *infinit—nemărginit*, *realiza—înfăptui*, *repara—drege*, *sens—înţeles*, etc. Asemenea puneri în evidenţă a expresiilor vechi pot zăgăzui în oarecare măsură mersul triumfal al cuvintelor nouă, dar nu le pot desfiinţa. Economiştii au observat că banii răi sunt cei ce circulă mai mult, căci fiecare vrea să se scape de ei şi-i dă altora. Puriştii, care consideră neologismele ca pe nişte monede care nu au valoarea integrală a cuvintelor vechi, sunt de multe ori cei ce le pun înşişi în circulaţie. *Problema pe care o pune azi neologismul e de* natură stilistică. Liste ca cea dată mai sus nu sunt decât liste de sinonime. Cel ce vorbeşte — şi mai ales cel ce scrie — are să aleagă între doi sau mai mulţi termeni ce-i stau la dispoziţie pe cel mai potrivit cu situaţia în care se găseşte vorbitorul.

Într'o scriere cu caracter popular sau într'o bucată literară cu un subiect luat dela ţară putem spune *mănunchiu* sau *chită* în loc de *buchet*, *horbotă* în loc de *dantelă*, *becisnic* în loc de *mizerabil*, *capete* în loc de *dobândă*, *bobotire* în loc de *inflamaţie*, *prânzişor* în loc de *dejun* şi se potrivesc bine expresii perifrastice ca: *luare aminte* pentru *atenţiune*, *fiinţă de faţă* pentru *prezenţă*, *cu trecere* pentru *influent*, *pe apucate* în loc de *incidental*, *vorbă aiurea* în loc de *divagaţie*, *a da drumul* în loc de *a expedia*, *afară din cale* în loc de *extraordinar*, *fuga cailor* în loc de *galop*, *fără şir* în loc de *incoerent*, *ascuţit la minte* în loc de *ingenios*, *fără voie* în loc de *involuntar*, *de căpetenie* în loc de *principal*, *părere de rău* în loc de *regret*, *peste drum* în loc de *vis-à-vis*, *de bună voie* în loc de *voluntar*. Dar a voi să introduci asemenea ex-

www.dacoromanica.ro

presii și în scrieri cu caracter științific sau atunci când descrii viața păturii sociale suprapuse dela oraș însemnează să renunți de bună voie la claritate sau să falsifici atmosfera bucății literare.

Asemenea cuvinte populare au de obiceiu mai multe sensuri, între care omul cult simte nevoia să facă o distincție precisă. Neologismul îi dă această posibilitate. Astfel *pe apucate* nu e numai *incidental*, ci și *superficial ; bărbătesc* e *masculin* și *viril ; bisericos* e *devot și bigot ; frântură* e *fractură*, *fragment și fracțiune ; fugar* e *fugitiv*, *dezertor și transfug ; înainta* e *avansa* și *progresa*, etc. Între vechiul *nasture* (sau *bumb*) și noul *buton* există o deosebire de sens, care permite o mai bună precizare a noțiunii.

Uneori și neologismul exprimă mai multe lucruri, ca și vorba populară : *incredul*, ca și *necredincios* însemnează și « care nu crede ușor » dar și care « nu are credință religioasă », *oficiu* poate fi redat prin *slujbă* și când e vorba de oficiul bisericesc și când se înțelege oficiul la care se duce funcționarul. De obiceiu însă cuvântul popular se potrivește numai într'unul din sensurile neologismului ; astfel se zice *chivernisesc* (= administrez) *o avere*, dar *administrez cuiva o bătaie ;* se pune *pieptenele* (= surdina) *la vioară*, dar se vorbește *în surdină ;* ești *istovit* sau *sleit* (= epuizat) de puteri, dar se *epuizează ediția unei cărți*. Invers, *pueril* poate să însemne și *copilăresc* și *copilăros ; a satisface* și *a mulțumi* și *a împăca*.

De multe ori cuvintele populare care corespund neologismelor au un caracter vulgar. Astfel *capriciu* poate fi înlocuit cu *toane*, dar corespondentele *bâzdâc*, *hachiță*, *pârțag* sau *zâmbâc* nu se potrivesc în gura unui om bine crescut. *A ținea isonul* (termen bisericesc), în loc de *a secunda*, merge ocazional, dar *a ținea bâzoiul* (ca la cimpoiu) e prea țărănesc. Se poate zice, în sens figurat, despre un om că *e subțire* (= fin), dar *bărbier subțire* miroase a mahala.

Unele cuvinte sunt prea dialectale spre a putea înlocui în limba literară neologismul. Astfel bănățeanul *bedă*, cu sensul de *suspiciune*, sau *a băşcăli* (derivat dela *başca*) pentru *a divorța* nu-i înțeles auirea. Tot așa moldoveanul *a îndupări* (dela *îndopare*) pentru *a supralicita ; puşcău* (dela *puşca* « exploda ») pentru *dinamită* și *bisor* (din slavul *bisrŭ* « mărgăritar ») pentru *calcopirită* prin Munții Apuseni ; *a băzări* (dela *băzăr* « membrană groasă și creață care învălue intestinul, mezenter ») pentru *a plisa*. Altele sunt învechite—de exemplu *zurba* în loc de *larmă* — sau prea neprecise, de exemplu

www.dacoromanica.ro

foc care exprimă prea multe lucruri, încât nu redă întocmai pe *incendiu*; tot aşa *casă* şi *familie*. Numai un ţăran poate spune că şi-a trimis fiul la *şcoli înalte* (= Universitate). Nici ardelenescul *oblu*, nici bănăţeanul *culcat* nu pot înlocui termenul tehnic *orizontal*. În graiul de toate zilele se poate spune că *zăpada se topeşte de căldură* şi că *zahărul se topeşte în apă*; exact e însă, în cazul al doilea, să spunem că el *se dizolvă*. Când I. ADAM, în tendinţa lui de a româniza limba, a creat pentru « chaise-longue » termenul de *sfătoasă*, n'a fost imitat de alţii, pentru că derivatul acesta e prea artificial. HELIADE RĂDULESCU îşi bătea joc acum o sută de ani de cei ce opuneau neologismului cu tot preţul cuvintele vechi sau derivate dela ele: dacă în loc de *persoană* am zice *obraz*, atunci pronumele *personal* ar fi pronume *obraznic* şi personalitatea ar deveni *obrăznicie*, zicea el.

Măsura în care neologismul poate fi primit în limbă fiind o chestiune de stilistică, e interesant să cunoaştem părerea unuia din literaţii cei mai reprezentativi ai generaţiei actuale. Citâm deci un fragment dintr'un foileton intitulat *Neologisme şi arhaisme*, publicat de CEZAR PETRESCU în *Curentul* dela 26 Noemvrie 1928: « A face procesul neologismului... înseamnă... a-ţi râde de un paiu, prezent în ochii tuturor, dar prezent, fără să-l observi, mai cu seamă în ochiul tău... Puritatea şi valoarea scrisului, nu se măsoară după doza de neologisme. Nu este oare un autor mai dificil de citit astăzi, mai retor şi mai artificios, DELAVRANCEA, care a desmormântat din cronici şi din limbajul popular cuvintele cele mai rare pentru a da un pitoresc şi o coloare stilului, atât de repede înceţoşat de brumele vremii?

Un SADOVEANU scrie firesc, cea mai pură şi mai fluidă limbă românească, fiindcă simte şi cugetă imuabil într'o asemenea limbă — dar şi fiindcă decorul, personajele, atmosfera, mediul operei sale, în mod fatal apar şi se formulează expresivităţii în vocabular autohton, cruţat de invazia neologismului fiindcă e cruţat şi de noţiunile respective. Fără voie, prin simpla dictare a instinctului artistic şi prin tainicul mecanism al creaţiei, scriitorul în faţa peisajului şi mediului rural, se exteriorizează într'un vocabular cât mai pur românesc, căci pentru toate noţiunile de peisaj, de acţiune, de comparaţie şi de sugestie, află cuvântul de-a-gata, existând în decor, în mediu şi în subiect, respirat odată cu aerul încorporat peisajului, oamenilor şi subiectului. Aci, neologismul e strigător şi deplasat; neartistic şi inutil.

Dar în vieaţa curentă urbană, unde toate elementele fizice, sociale şi psihologice au fost importate cu eticheta lor verbală de origine franceză cu deosebire, întrebuinţarea neologismului apare automat şi imperios, fiindcă am luat adesea contact cu aceste noţiuni noi, numai prin nuanţa vocabularului de recent import. Căutata plivire a scrisului, de aceste neologisme, poate impresiona unii jurişti şi esteţi pretenţioşi, care vânează cuvântul — dar în realitate această silnică

www.dacoromanica.ro

torturare a scrisului, îngroaşă sângele viu circulând în vieaţa operei, îi dă un aer stângaciu şi rigid, un arhaism artificial, o scleroză vecină cu moartea.

Un roman istoric pretinde, vrând nevrând, chiar prin instinctiva adaptare a scriitorului la atmosfera subiectului, un asemenea vocabular cernut de neologisme şi populat de arhaisme, fiindcă pentru trei sferturi din neologismele care circulă curent în limba română de astăzi, acum o sută ori două, ori trei de ani, nu existau noţiunile respective. Puritatea limbii devine nu numai o condiţie de atmosferă, dar şi o condiţie primă de veracitate şi autenticitate istorică.

Ştefan cel Mare nu putea fi *ambetat*, fiindcă nu avea noţiunea acestei stări, nici *plictisit*, nici *afabil*, nici *cordial*, ca « Amicul X » al lui CARAGIALE. Dar nici Amicul X, în sacoul lui dela Bertheil şi cu umbrela şi galoşii lui, nu mai poate fi *trufaş*, cum vor fi fost cutare boieri ai cronicilor: e ori fudul ori *arogant*, *impertinent* şi aşa cum neologismele îi furnizează o sută de etichete, potrivite cu chipul şi asemănarea lui, cu psihologia şi îmbrăcămintea lui, bine situată în contemporaneitate ».

152. Primejdia pe care o cuprinde în sine neologismul primit prea uşor e alta decât cea arătată de puriști.

Neologismul e adesea introdus în limbă din comoditate. Cărturarilor, care sunt de obiceiu bilingui, cuvântul din altă limbă le vine uneori mai iute în minte decât cel autohton. Fără să caute echivalentul în tezaurul lexical al limbii materne, ei iau pe cel străin. *Cei ce întrebuinţează neologismul din comoditate sau din snobism fac să se* **atrofieze puterea creatoare a limbii.** Neologismul e ca împrumutul extern, absolut necesar în epoci de mari prefaceri; dar pentru ca împrumutul să fie folositor, el trebue să fie întrebuinţat spre punerea în valoare a bogăţiei naţionale. Cel deprins să trăiască numai din împrumuturi îşi pierde cu timpul puterea şi dorinţa de a-şi câştiga traiul prin muncă.

E adevărat că vorba nouă e mai impresionantă, dar ea e adesea ca marfa ieftină cumpărată dela bâlciu: mărgele sclipitoare de sticlă, false şi netrainice. Dimpotrivă, cuvântul vechiu poate impresiona şi el, dacă cel ce-l întrebuinţează ştie să-l aşeze în lumina potrivită. *Îmbogăţirea normală a limbii se face prin valorizarea elementelor vechi, printr'o necurmată împrospătare a celulelor din organismul viu al limbii.*

Pentru coloarea roşie, cu care femeile îşi vopsesc buzele şi obrazul, împrumutaserăm odinioară din turceşte cuvântul *suliman*. Azi acest termen, surghiunit la sat, a cedat locul lui *ruj*, venit din franţuzeşte, deodată cu marfa. Limba română are însă mijloace de a-şi crea

www.dacoromanica.ro

singură un echivalent. Citesc într'adevăr, într'un anunţ publicat prin gazete, că la cutare drogherie se pot cumpăra « *bujorii* Simbol ». Iată o expresie figurată, înţeleasă imediat de orice Român, care poate fi întrebuinţată cu acelaşi sens ca şi *rujul* droghiştilor cu marfă importată. Următoarea anecdotă arată şi altă posibilitate de înlocuire a acestui neologism. O doamnă ceru servitoarei, venită de curând dela ţară, să-i aducă *rujul*. Pronunţând acest cuvânt, doamna schiţă pe dinaintea buzelor gestul care avea să-i facă ordinul mai uşor de înţeles. Servitoarea, care înţelesese de fapt de ce era vorba, dar nu reţinu cuvântul străin, neştiind unde să caute obiectul, întrebă pe bucătăreasă, mai veche în casă: unde-şi ţine coniţa *buzelnicul?* Acest cvuânt format în mod spontan, din elemente vechi *(buză* şi sufixul instrumental *-elnic)* denotă că puterea de a îmbogăţi limba cu expresii nouă era în plină vigoare la fata de ţăran, deprinsă să se descurce singură, fără să împrumute cuvinte. Tot astfel, deodată cu introducerea *biberonului* la ţară, Bucovinenii au format cuvântul *şipşor* (diminutiv dela *şip* « sticlă »), iar Bihorenii cuvântul *ţâţar* (dela *ţâţa* pe care o înlocueşte). De sigur că nici *buzelnicul*, nici *ţâţarul* sau *şipşorul* nu se vor încetăţeni, dar din sute de astfel de încercări, născute în tot momentul, unele au sorţi de a fi apreciate şi imitate, devenind elemente de îmbogăţire ale limbii comune. Astfel, când — acum câţiva ani — a fost inventat *fermoir*-ul, o nepoată de-a mea l-a numit cu o onomatopee foarte expresivă: *hârş*. Cuvântul a fost întrebuinţat — la început în glumă, apoi şi în serios — la noi în familie, apoi de cei cu care ne întâlneam mai des, iar într'una din zilele trecute am auzit-o pe o croitoreasă vorbind de *aplicarea unui hârş* la haină.

Când avem posibilitatea de a forma cu ajutorul sufixului *-iu* nume pentru cele mai variate nuanţe de colori (cf. § 89) e păcat să nu facem uz de această foarte potrivită posibilitate de îmbogăţire a limbii şi, în loc să zicem *cenuşiu*, să adoptăm, din limba croitoreselor, pe *gri* franţuzesc. pe care nici măcar nu prea ştim cum să-l scriem (cu *s* sau fără *s* la sfârşit).

Ceea ce poate pune stavilă neologismului, nu sunt ditirambele puriştilor, ci o mai temeinică cunoaştere a bogăţiilor limbii tradiţionale. Dacă ne-am deprinde, înainte de a primi cuvântul străin, să căutăm în scrisul poeţilor noştri de seamă şi în graiul viu termenul potrivit, am vedea că avem corespondente de o mare putere de evocare şi că

www.dacoromanica.ro

poporul nostru are expresii de o rară plasticitate, chiar pentru cele mai abstracte noțiuni. El are mai ales mijloace potrivite de a crea cuvinte nouă. Asemenea expresii, nefiind obișnuite la oraș, au farmecul noului în măsură tot atât de mare ca neologismul. *Ele mai au însă și meritul că, născute pe sol românesc, corespund mentalității specifice românești și redau deci felul de a vedea lucrurile în concordanță cu ambianța specifică a țării noastre și cu felul în care au trăit înaintașii noștri.* Aceste cuvinte se pot asemăna cu familiile vechi, cu aristocrații, amenințați de năvala parveniților și intrușilor lipsiți de scrupul.

Nu este, firește, aici locul să relevăm bogăția latentă a lexicului românesc. Vom scoate, din bogatul material notat în contact cu poporul sau în cursul a treizeci de ani de redactare a Dicționarului Academiei — pe care scriitorii și profesorii secundari ar face bine să-l răsfoiască mai des — câteva corespondente populare pentru neologisme ce ne par celor mai mulți orășeni fără echivalente în românește:

abilitate: N'ai a p u c ă t u r ă ! Dă-mi mie ciocanul, să-ți arăt eu cum se bat cuiele. (Brașov);

aglomerație = î m b u l z e a l ă. Imaginea care stă la baza acestei figuri trădează marele aport pe care l-a adus limbii viața pastorală;

a se aproviziona: la Bran o femeie mă îndemna: De acu c ă p u i ț i - v ă cu ouă, că au început găinile să se fulgue;

în bandulieră: a r c i ș sau a r c e ș t e. Acest adverb, auzit în Bucovina, e de sigur un termen vechiu militar sau vânătoresc, de pe când arcul era o armă obișnuită;

banal: r ă s u f l a t;

chintesență se redă, în graiul popular, care iubește imaginile concrete, prin f l o a r e, f r u n t e și mai ales prin cuvântul cu atât de poetice rezonanțe: l a m u r ă;

compromis: d e o c h i a t;

credul: b i z u i t o r;

impozant: a r ă t o s, a r ă t ă t o s;

laș: b e c i s n i c, care la origine însemna «fără cinste», deci «lipsit de simțul demnității»;

obseda are, la poporul nostru de păstori, un corespondent foarte plastic: m ă p a ș t e un gând;

ocupa: în Brașov am auzit: Pune zama în ulcică, ca să nu c u p r i n d e m oala cea mare;

www.dacoromanica.ro

promite se exprimă pretutindeni prin f ă g ă d u i; prin Banat însă se zice şi a î m b u n a, sens întrebuinţat de sigur, la origine, faţă de copiii care plângeau şi-i îmbunai făgăduindu-le ceva: Tata mi-a *îmbunat* 200 coroane parte şi până acum nu mi-a plătit-o (din Oraviţa).

Poporul are adesea corespondente şi pentru cuvinte neasimilabile. Astfel pentru *fausse-maigre*, EMINESCU întrebuinţează: Nu e mică, nu e mare, nici subţire, ci *'mplinită*. Franţuzescului *gourmé* îi corespunde, la Braşov, *alegător* (la mâncare). Pentru germanul *naschen* avem pe *frunzări*, tot termen pastoral la origine: caprele «frunzăresc» când rup ici şi colo câteo frunză din copaci. Chiar şi pentru germanul *ungemütlich*, care trece de intraductibil, se întrebuinţează la Braşov o expresie foarte frumoasă: *nu mi-e áret*.

Unii dintre învăţaţii noştri, cu trăgere de inimă pentru limba părintească, au introdus expresii populare şi în terminologia tehnică. Astfel e *podişul* geografilor, pentru *platou*, şi *grohotişul* geologilor, pentru *morenă*; la ele s'ar putea adăuga *agestul* (din lat. *aggestum*), care prin Transilvania şi Moldova însemnează *aluviune*. *Apa-morţilor* e, prin Bărăgan, termenul pentru *fata morgana*. În loc de *defrişa* avem cuvântul *lăzui*. *Serpentinele* se numesc în Muntenia *coturi*, iar la *zig-zag* i se zice *cotiş*.

Evitate ar trebui mai ales neologismele care evocă imagini străine de mentalitatea noastră, fiind plăsmuite cu elemente derivative neobişnuite sau care falsifică felul Românului de a-şi construi fraza. Astfel, după franţuzescul *touffu*, unii zic *tufos* («stil tufos»), deşi Românul zice *stufos*, căci nu se gândeşte la *tufă*, ci la *stuf*. Pe *entr'ouvrir* l-am tradus prin *întredeschide*, deşi Românul *mijeşte* ochii şi *crapă* uşa. Noi *schimbăm cămaşa* şi *ne e foame*, nu *schimbăm de cămaşă* şi *avem foame* ca Francezul.

153. Dar neologismul, care a schimbat în măsură atât de mare înfăţişarea limbii claselor culte şi a celei literare de o sută de ani încoace, nu trebue să preocupe numai pe puriştii şi pe stiliştii, ci merită să fie studiat mai de aproape şi de linguişti. Dacă această latură a fost până acum aproape cu totul neglijată, lucrul se explică prin istorismul care preocupa în mod aproape exclusiv pe cercetătorii limbii: fiind de dată recentă, neologismul nu merita o atenţie deosebită.

www.dacoromanica.ro

În ceea ce privește **forma** neologismului, iată câteva observațiuni interesante:

O mare greutate o întâmpină cuvintele cu sunete străine atunci când caută să se încadreze în sistemul nostru fonetic. Pe *ö* îl redăm prin *e* și *o* mai rar prin *io: frizer*, dar *actor*, *motor*, prin apropiere de cuvintele românești terminate în *-or*. Alături de *portofoliu* și *fotoliu* după italienește, există și rostirea mai familiară *portofel* și *fotel*. Nu prea știm cum trebue să românizăm cuvinte ca *chauffeur*, pe care unii le rostesc cu *ö*, ca în franțuzește, alții zic *șofer*, alții scriu *șofeur*; pentru *liqueur* nici *licher*, nici *lichior*, nici românizarea *licoare* nu s'au putut încă încetățeni. Pe *ü* îl redăm prin *i*, *iu*, *ui* și *io: chiuvetă* și *chivetă*, *chiloți*, *birou* și *biurou*, *cuirasă*, *pioneză*. Pentru *n* și *l* muiat avem scrierea și rostirea *ni* și *li* în *acompania*, *detaliu*, *fotoliu*; în *castaniete* și *castagnete* (chiar *castañete*) grafia variază, iar rostirea obișnuită e cu *ń*. Pentru francezul *oi* avem rostirea *oa* și *ua: toaletă*, vulgar: *tualetă*. C. NEGRUZZI scria: «Ai să mergi la *Soirée* (pentru că în provincie e încă moda de *suarele*)». Dacă în *convoiu* rostim *oi*, precum scriem, e pentru că acest cuvânt (pe care-l simțim ca un derivat cu sufixul *-oiu*) vine din italienește *(convoglio)*.

În clasele influențate de limba franceză este obiceiul să se rostească și vocalele nazale: *amãnt*, *jãndarm*, *dãntelă*, etc. Această rostire nerom*â*nească se aude chiar și la unii actori ai Teatrului Național, unde, odată, am auzit la o actriță pronunțarea *lãnț*, absurdă, fiindcă acest cuvânt nu vine din franțuzește.

Cuvintele străine cu terminație neobișnuită în românește, neputând fi clasate în categoriile existente, produc o nedumerire explicabilă la cel ce vrea să le întrebuințeze în diferite forme gramaticale. Astfel sunt adjective de felul lui *continuu* (lat. *continuus*), alături de *individ* (lat. *individuus*), apoi neologisme din italienește ca *adagio*, *agio*, *fiasco*, *tempo* sau din latinește ca *tedeum* (din «te, Deum, laudamus»), care pot fi întrebuințate, unele, articulat: *agiul*, *fiascul*, *tedeumul* dela Patriarhie, *cecumul*, *albumul*, dar cu greu se poate forma un plural dela ele *(adagii* și *adagiuri*, *tempi*, *tedeumuri)*. În cele mai vechi texte religioase pluralul dela *antipat* nu era *antipați* — precum am spune astăzi — ci *antipati*. Îmi aduc aminte că în școala primară cuvântul *gumi* îl articulam *gúmilu*. Neologismele de origine franceză terminate cu o vocală accentuată apar sau ca masculine, adăugându-li-se un *u* (cu pluralul în *-e*), sau ca feminine, adăugându-li-se

www.dacoromanica.ro

un *a* (cu pluralul în *-le*), sau se termină în *-t*, precum se scriu. Astfel avem: *antreu*, în Moldova (întrebuinţat de C. NEGRUZZI şi ALECSANDRI) *antret* şi vulgar: *antrea*. Alte exemple: *bezea* cu pluralul *bezele*, din franc. *baiser*, *bibelou* şi *bibelot* din franc. *bibelot*, *birou* din franc. *bureau*, *caşet* din franc. *cachet*, *croşet* din franc. *crochet*, *ghişeu* şi *ghişet* din franc. *guichet*, *ghelemele* şi *ghilemete* din franc. *guillemet*, *tranşeu*, etc. Alături de *manta* (cu pluralul *mantale* şi *mănţăi*) se aude în timpul din urmă mai ales *mantou* (cu pluralul *mantouri*). Numele floarei « pensez-à-moi » e *pansea* cu pluralul *pansele*. Dacă franţuzescului *sigisbé* îi corespunde la noi *cicisbeu* e pentru că şi în italieneşte avem *cicisbeo*. Forma scurtată *cinema* se întrebuinţează curent. Totuşi în cazurile flexionare preferim forma întreagă: A ars *cinematograful*. *Cinematografele* din Bulevard. Formele: *cinemaua*, *cinemale* sunt rare şi vulgare. Un caz interesant de românizare greşită e cuvântul *alineat*. La origine el însemnează « dela linie (nouă) » şi vine din lat. *a linea*. Din franc. *alinéa* noi am făcut *alineat* (după modele ca *sublimat*, *concordat*, etc. din franc. *sublimat*, *concordat*, rostite fără *t* final), ca şi când ar fi un derivat din verbul *a alinia*

Astfel de formaţiuni greşite mai avem în româneşte. Înainte de toate acel *complect* în loc de *complet*, care tinde să se încetăţenească din ce în ce mai mult (mai ales în Moldova), fiindcă avem prea puţini ştiutori de latineşte, care să recunoască absurditatea acestei forme. Într'adevăr, în latineşte numai *completus* (dela verbul *compleo*) însemnează « întreg, împlinit ». Dar precum italienescului *intelletto* îi corespunde în româneşte *intelect*, tot astfel *completo* — deşi se scrie şi se rosteşte cu un singur *t* — a fost românizat în *complect*. După *ilaritate* s'a format pe teren românesc adjectivul *ilariant*, deşi forma corespunzătoare francezului *hilarant* şi latinescului *hilarans* ar trebui să fie *ilarant*.

Inconsecvenţă întâlnim în redarea terminaţiunilor *-ent* şi *-ant* şi *-ence* şi *-ance*, rostite în franţuzeşte la fel *(-ã* şi *ãs)*. Pentru franc. *cédant* noi avem *cedent*, ca în nemţeşte *(Cedent)*; pentru *concomitent* (cu *-ent* şi în franţuzeşte), MAIORESCU întrebuinţa *concomitant*; avem *-ant*, ca în franţuzeşte, în termenul ştiinţific *comburant*, deşi în acest cuvânt terminaţia corespunde latinescului *-ens* şi italienescului *-ente*. Cu toate că în latineşte avem *abundans* şi în franţuzeşte *abondant*, noi zicem mai des *abundent* (şi *abundenţă*) decât

www.dacoromanica.ro

abundant (și *abundanță*). Scriitorii mai vechi (de ex. STAMATI) întrebuințau forma *importență*.

Interesante sunt cazurile de «hiperlatinizare». Din franc. *illisible* noi am făcut *iligibil*, apropiind cuvântul francez de etimonul lui latin *(legere)*. Uneori cuvântul pe care îl latinizăm nici nu e de origine latină. Astfel neogrecescul *igrasie* devine *egrasie* (așa bunăoară la SANDU-ALDEA), pentrucă rostirei neogrecești *i* a lui η îi corespunde în latinește *e* (de ex. *iconom* din neogrecește; *econom* din latinește, etc.). Un caz asemănător e al cuvântului *cartofor*, născut dintr'o formă veche *hartofor* (din neogrec. χαρτοφόρος) apropiat de *carte* (de joc).

Neologismele ce năvălesc în limbă se pot asemăna cu trenurile încărcate cu străini, care intră în gările orașelor mari. Unii din călători coboară pentru ca peste puțin timp să se urce iarăși în tren și să plece mai departe: sunt neologismele cu o vieață efemeră, care nu izbutesc să se încetățenească în limbă. Sunt însă călători care intră în oraș și rămân acolo. Unii sunt singuri și numai încetul cu încetul se obișnuesc în noua lor patrie, păstrând caracterul străin toată vieața lor. Alții însă sunt așteptați în gară de rude și prieteni, care-i îmbrățișează la sosire și în societatea cărora rămân mereu. Acestea sunt neologismele care dela intrarea lor în limbă au fost asimilate elementului băștinaș și au intrat în familia cuvintelor înrudite etimologicește. Franțuzescul *soutenir* sau *séance*, *président*, *résidence*, fiind recunoscute ca rude ale verbelor românești *ține(a)* și *ședea*, au devenit *a susține(a)*, *ședință*, *președinte*, *reședință*. Totuși în privința îmbrăcării neologismului în haină românească nu există o regulă. Mai demult românizarea aceasta se făcea în măsură mai mare decât azi: *reședința* a început să fie înlocuită prin *rezidență* și cei ce ocupă funcția nouă de conducători de ținuturi se numesc *rezidenți*. În graiul magistraților și avocaților care au făcut dreptul la Paris se aude și forma *seansă*, deși această formă o simțim ca franțuzism, pe care un scriitor îngrijit se va sfii să o întrebuințeze; *prezidentul* tribunalului e însă termenul curent. La Academia Română, unde limba e mai conservatoare, se zice că *președintele prezidează* — nu *preșade!* — *ședințele*. Zicem *a conchide* dar *concluzie*, *concludent* și *a exclude*. Dela generațiile trecute am moștenit termeni ca *locțiitor*, care traduce pe franc. *lieutenant* sau ital. *locotenente*, și este de o formație în definitiv tot atât de neobișnuită ca *argintu-tăietor* al primilor traducători de cărți sfinte.

www.dacoromanica.ro

Caracterul străin al neologismului se păstra mai ales acum o sută de ani, când influenţa franceză era proaspătă de tot. Astfel în ordinul nr. 6114 al Ministerului de Interne din anul 1836 se scria, la Bucureşti, *otorizaţie*, prefăcut numai mai târziu în *autorizaţie* (după latineşte). Tot astfel *lecsii* (= lecţii), *enteres* (= interes), *pansioneri* (= pensionari), *ordineră* (= ordinară), *secsia sivilă* (= secţia civilă), apoi *metr de tud* (franc. maître d'études), *mentor la pansion* alături de *mendoră la pansion de fete*, ca pronunţare neogreacă *(nt > nd)*. În multe cazuri se poate urmări chiar în zilele noastre cum neologismele se asimilează din ce în ce mai mult cuvintelor vechi. Pluralul *dalii* (dela numele floarei *dhalia*) începe să fie înlocuit prin *dălii*, precum *făbrici*, *craveţi* a înlocuit, în graiul familiar, pluralul *fabrici*, *cravate*. Dacă pluralul dela *general* e *generali*, iar dela *colonel* e *colonei*, cu prefacerea lui *l* în *i*, ca în cuvintele vechi, aceasta se explică prin faptul că generalul e dincolo de sfera soldatului de rând, pe când colonelul, comandant de regiment, vine în atingere cu ostaşul-ţăran, care îi asimilează numele cuvintelor în *-el* din vocabularul său (*cercel—cercei*, *viţel—viţei*, *băieţel—băieţei*, etc.). Economistul I. Ionescu vorbea încă de *aluvion;* azi se zice *aluviune*, precum zicem *rezoluţiune*, deşi păstrăm încă terminaţia franceză în *revelion*. Interesant în privinţa aceasta e latinescul *divisio*, *-onem*, care se întrebuinţează în trei forme: vorbim de *general de divizie*, de un *divizion de cavalerie*, dar de *diviziunea muncii*. În cazul întâiu cuvântul are forma termenilor militari veniţi la noi prin mijlocire rusească; în cazul al doilea — ca şi în *batalion* — are forma termenilor militari mai noi, luaţi de-a-dreptul din franţuzeşte; în cazul din urmă avem a face cu românizarea latinescului *-onem* în *-une*. Alături de *combinaţie* şi *combinaţiune*, moda dela Paris a adus *combinezonul*. *Sentiment* — întrebuinţat în forma aceasta în psihologie — a fost românizat în *simţimânt*, iar *departament* a devenit *despărţimânt*, care, în Ardeal, apare subt forma *despărţământ*.

Alături de forme asimilate derivatelor vechi, precum *seducător*, *constătător*, etc., avem formele mai aproape de cele latine: *conservator*, *controlor*, *transformator*, chiar şi *obligatoriu*, cu acel *-iu* la sfârşit, care în timpul din urmă îşi face tot mai mult loc la neologisme (*contrariu*, etc.), fără să mai poată atinge cuvintele intrate mai de mult în limbă (ca *minister*, *mister*, *seminar*, etc.). Francezului *conducteur* îi corespund două cuvinte cu forme dar şi cu înţelesuri diferite:

www.dacoromanica.ro

conducător și *conductor*. Alături de *evocă*, *arabescă* (subst.) avem neologismele asimilate legilor fonologice ale limbii române: *convoacă*, cântare *arăbească* (adj.).

În cazuri ca *prezice*, *prevedea*, *preveni*, *presimți*, *prescrie*, numai prefixul mai trădează originea nouă a cuvintelor; în *întrepătrunde*, *întreprinde*, *întrerupe*, *întretăia*, *întreține* (după franc. *entrepénétrer*, *entreprendre*, *interrompre*, *entrecouper*, *entretenir*), întreaga construcție e decalcată după franțuzește. Unele din aceste prefixe neologice se leagă de verbe vechi, uneori de origine nelatină, astfel *con-* în *consfătuire*, *contopire*, *convorbi*, *convietui*, etc. Tot astfel sufixul *-ist* în *Tachist*, *c(h)eferist*, *Junimist*. Tot după model străin sunt formate compoziții de felul lui *sin-amăgire*, *sin-ucidere*, *prunc-ucidere*, etc. Uneori câte un sufix românesc cu formă și funcțiune asemănătoare, înlocuește pe cel străin: *imprimé* devine *imprimat*, franc. *industrieux* devine *industrios*, franc. *actrice* devine *actriță* (la C. NEGRUZZI încă: *actoriță*), franc. *précipice* devine *prețipiș*. Prefixul *in-* (cu amândouă sensurile) are și el trei forme. Mai rar îl găsim cu forma apropiată de rostirea franceză: *ambarcader*, *angrenaj*, *angrosist*, *andosare*; mai des cu forma latină *in-*: *impresie*, *imposibilitate*, *inaccesibil*, etc.; de multe ori el apare asimilat formelor românești: *încadra*, *îndosare*, *înmagazina*, *înregimenta*, *înregistra*, *înrola*, *însămânța*, *însufla*, *întrona*, etc. Unii preferă pe *întroduce* lui *introduce*; A. RUSSO scria *impresie* și *împresie*. Invers, uneori cuvinte vechi, care fac impresie de neologisme, înlocuesc pe *în-* prin *in-* de ex. *imputa*, *invita*, *impila* (cf. *Revista filologică*, II, 67).

Câteva exemple ne vor arăta cât de variate pot fi felurile de românizare a neologismelor. *Conduct(ă)* e o reducere la forma latină a franc. *conduit*; *clină*, o latinizare a ital. *china*. *Frână* e franțuzescul *frein*, apropiat de pluralul românesc *frâne*; *patrat*, o modelare a lui *quadratus* după românescul *patru*. În *zețar*, din germ. *Setzer*, sufixul românesc înlocuește pe cel străin. B. P. HASDEU voia să introducă forma *poporan* în loc de *popular*. Din *războiu* și lat. *bellum* s'a plăsmuit cuvântul hibrid, dispărut azi din graiul claselor culte, *rezbel*. Neologisme, cărora nu le corespund nici în latinește, nici în franțuzește formațiuni analoage sunt: *combativ*, refăcut din *combativitate* după modele ca *activ — activitate*; *desfasona*, opusul lui *fasona* după *desechilibra — echilibra*, etc.; *încorseta* derivat dela *corset*, ș. a.

www.dacoromanica.ro

Cazuri de contaminări avem în *imbold* din *bold* + *impuls* sau în *colet*, care e franc. *colis*, cu sufixul dela *pachet*. Etimologii populare întâlnim mai ales atunci când neologismul a pătruns și în graiul popular. *Prizonier* devine *prinsonier*; *vizitei* i se zice prin Ardeal *văzută*, iar *recipisei* i se zice pe alocuri *repeziș*, fiindcă țăranul crede că dacă dă scrisoarea recomandantă, ea sosește mai repede la destinație. Între *bubon*, neologism, și *buboiu*, augmentativ din *bubă*, mulți intelectuali fac o apropiere etimologică; tot astfel între *perucă* și *păr*; unora li se pare că *a face ravagii* și *a răvăși* sunt înrudite. Un autor a tradus piesa franceză *Le Vertige* prin *Vârtejul*.

Nu trebue uitat că unele neologisme intră în limbă prin scrieri — mai ales prin presă — nu prin graiu. În acest caz ele își păstrează forma scrisă. Astfel alături de forma *acont*, care corespunde rostirei franțuzescului *à compte*, găsim și forma *acompt*, care corespunde formei scrise a aceluiași cuvânt. Deși în latinește avem *pretium* și în românește *preț*, nu s'a încetățenit în limbă neologismul *a aprețui*, ci *a aprecia*, al cărui *ĉ* se datorește grafiei franceze *apprécier*. Interesant e cuvântul *notes* (tot așa și în italienește), cu această formă după cuvântul franțuzesc tipărit pe scoarțele cărticelelor cu acest nume și care e pluralul cuvântului *note*. Deoarece cei ce au întrebuințat mai întâi cuvântul aveau conștiința că au de a face cu un termen de origine franceză, ei au accentuat *notés*. Și neologismul *dicton* redă rostirea franceză a latinescului *dictum*, în opoziție cu *album* (la origine neutrul substantivat al adjectivului *albus*), care păstrează rostirea latină, dar se pronunță cu accentul pe silaba din urmă, după model francez. Cuvântul *amploiat*, din franc. *employé*, începe cu *a*, care redă rostirea franceză, continuă cu *oi*, care corespunde scrierii franceze, și sfârșește cu *-at*, care e o românizare a terminației franceze *-é*.

În toate timpurile vedem cum neologismele șovăe între forma franceză, cea etimologică latină și cea adaptată românească. Astfel alături de *fantazie* (lat.) se întrebuințează *fantezie* (franc.) și, dimpotrivă, alături de *condemnare* (lat. *condemnare*) — la C. Negruzzi — avem mai des *condamnare* (franc. *condamner*). Alături de *coloare*, *novelă* etc., care redau vocalismul latinesc *(color, -orem, novella)*, se întrebuințează formele cu vocalism francez: *culoare*, *nuvelă (couleur, nouvelle)*. Verbul e numai *colora*. Tot așa *chestiune* (formă adaptată terminațiunii românești *-une*), dar *chestiona*. Invers, avem

www.dacoromanica.ro

vocalismul latinesc în *circumscriere*, *circumcizie*, dar pe cel francez în *circonstanță*, *circonflex*, etc. O mare șovăire există mai ales în privința terminațiunilor *-ent*, *-ență*, *-ențare* și *-inte*, *-ință*, *-ințare*, acestea din urmă modelate după cuvintele moștenite (precum: *părinte*, *fierbinte*, *cuviință*, *încuviința*, etc.). Uneori una din cele două forme s'a generalizat: se zice *incoerență* dar *știință*. Mai rar s'a stabilit o deosebire de sens între cele două forme, precum între *dirigentul unui cor* și *dirigintele unui oficiu de poștă*, între *conferență* (= catedră universitară) și *conferință (conferință de pace, o conferință despre antialcoolism)*. Mai adesea cele două forme se întrebuințează fără nicio deosebire, uneori de același individ. Astfel în « Discursurile » lui MAIORESCU aflăm *ingerință* (vol. II, 39) alături de *ingerență* (vol. III, 177); tot așa se aude *diferență* și *diferință* (dar numai *diferențiez*, *diferențial*), *influință* și *influență* (numai așa când e vorba de boala cu acest nume; tot astfel numai cu *e* se rostește adjectivul *influent*), *prezinte* și, mai ales, *prezent* (numai această formă în înțelesul de « dar »), *sentință* și *sentență* (numai *sentențios*), *tendință* și *tendență* (numai *tendențios*). La verbe se aude uneori *e* în poziție neaccentuată și *i* subt accent, deci: *el reprezintă*, dar *reprezentare*. În general formele cu *i* sunt cele ale generației vechi, care învățase dela fonetiști să dea neologismelor o formă mai românească, pe când astăzi tendința este mai de grabă de a păstra cât mai puțin alterată forma lor. Astfel astăzi se zice aproape exclusiv *impertinent*, *indiferență*, pe când mai de mult se întrebuința *impertinint(e)* (bunăoară în Dicționarul lui PONTBRIANT) și *indiferință* (de exemplu la C. NEGRUZZI); tot astfel *contemporan* e preferat astăzi lui *contimporan* (care a fost apropiat de « timp »).

După cum cuvântul e luat din franțuzește, nemțește sau din latinește (unde el e adesea de origine grecească) vedem că șovăe uzul cu privire la gen sau la accent: *sistem—sistemă*, *program—programă*, *grup—grupă*. Cum cunoștințele de latinește sunt la noi destul de restrânse, întâlnim și accentuări nemotivate, ca *díplomă*, *ínvers*, alături de *diplómă*, *invérs* și totdeauna *síncer* (deși Latinii accentuau *sincérus*).

Verbele compuse, când se pot rezema de verbe moștenite de conj. II și III, își păstrează conjugarea latină: *prevedea*, *întrerupe*, etc. Când legătura etimologică nu se poate face sau nu e evidentă, atunci ele trec, ca în franțuzește, la conjugarea I: *imbĭbere* > *îmbĭba*

www.dacoromanica.ro

(franc. *imbiber*), *ingerere* > *ingera* (franc. *ingérer*), etc. Rareori ele ne vin prin mijlocirea limbii italiene, păstrând conjugarea latină: *distruge* (it. *distruggere*); în Ardeal şi *corege* faţă de *corija*, primit în Ţara veche din franţuzeşte. Avem însă şi cazuri ca *decerne* (mai des întrebuinţat decât *decerna*), dar la participiu *decernat* (nu *decernut*).

Izvoarele din care ne-au venit neologismele de origine latină fiind diferite, e explicabilă şi varietatea formală şi neconsecvenţa în redarea sunetelor. Astfel alături de *serviciu* avem *comerţ* dar *comercial*; alături de formele cu rostirea italiană: *omagiu*, *limbagiu* avem pe cele cu rostire franceză: *avantaj (avantajos)*, *curaj (curajos)*, *voiaj (voiaja)*, etc.; faţă de formele cu rostire grecească: *hartă*, etc., avem pe cele cu rostire romanică: *caracter*, *camelion*, *cor*, *cronică*, *clorură*, etc. (mai de mult, ca în neogreceşte, *haractir*, *hamelion*, *hor*, *hronică*); alături de rostirea *consecvent*, *elocvent*, *frecventa*, *consecvenţă*, *cvarţ*, *cvintet*, avem, mai rar, cea italiană: *cuintet*, *linguistic*, etc., mai des pe cea după model francez *antichitate*, *chestiune*, *carantină*, etc. Uneori avem şi forme duble: *recvizită* dar *rechiziţiona*. Din italieneşte e împrumutat *chiromanţie (chiromanzia)*, *cedilă*, *chitară (chitarra)*, *sforţare*, *impiegat (impiegato)*, în Ardeal şi *condolénţă* (it. *condolenza*, lat.-med. *condolentia*); din franţuzeşte *sedilă* (mai des întrebuinţat), *ghitară (guitare)*, *efort*, *condoleanţă (condoléance)*, *amploiat (employé)*, etc.

Exemplele de neologisme pătrunse pe mai multe căi în româneşte sunt numeroase. Alături de *cifră* cu rostire italiană *(cifra)*, avem *ţifră*, cu rostire germană *(Ziffer)* sau rusească *(cyfra)* şi — cel puţin în limbajul ministerului de externe — *şifru*, după rostirea franceză *(chiffre)*. Din italieneşte *(cioccolata)* avem *ciocolată*, din franţuzeşte *(chocolat)* *şocolată*, din nemţeşte *(Chokolade)* *şocoladă*, iar dintr'o încrucişare a lui *ciocolată* şi *şocoladă*, forma *ciocoladă*. Alături de forma împrumutată dela Neogreci: *chiparos*, avem dubletul *cipres*, din franţuzeşte. Alături de *cuirasă* (din franc. *cuirasse*) pe *chirasă* (din rusește *kirasŭ*, iar acesta din germanul *Kürass*, care, la rândul lui, e şi el împrumutat din franţuzeşte). Mai ales astfel de termeni militari ne-au venit în diferite epoci dela Ruşi, Nemţi şi Francezi. *Oficer* se aude numai prin Ardeal, printr'un fel de exagerare a rostirei *ce* în loc de *ţe* (căci ardelenelor *speţial*, *perţent*, etc. le corespund în Ţara veche, *special*, *procent*, etc.), pe când în Ţara veche s'a încetăţenit forma *ofiţer*, cu rostire ruso-germană. Foarte variate sunt for-

www.dacoromanica.ro

mele verbului *încartiera*. Subt forma aceasta, verbul e un derivat (după modelul germanului *einquartieren*) dela *cartier*, care e franc. *cartier;* rostirea germană o avem în *cvartir* şi *încvartira;* hiperlatinism e *încartira*; din rusește e *încvartirui* (cf. *kvartirovati*); în sfârşit din ungurește *(kortély)* e *cortel* şi *încortela* întrebuințat prin Banat şi Transilvania. Pe când în Ţara veche se zice *cuvertură* (din franc. *couverture*), în Ardeal se aude *cuvertă* (franţuzism pătruns prin mijlocire germană) sau *copertă* (din italienește), ca sinonim al lui *cuvertă*.

Diferitele forme ale neologismelor se explică mai ales când nu numai limbile din care le-am primit sunt diferite, ci şi epoca în care au intrat în românește sau provincia în care se întrebuințează. Astfel avem *cadră* (din franc. *cadre*) şi *cadru* (din ital. *quadro*); în loc de *cler* (din lat. *clerus*, germ. *Klerus*) se zicea mai de mult *cliros* (din paleoslavul *klirosŭ*) sau *clir* (din neogrec. κλῆρος); în loc de *codice* (din lat. *codex*, *-icem*) şi *codex* (din franc. *codex*) se spune şi *cod* (din franc.) şi se spunea mai de mult *codică* (din n.-grec. κώδικας); lui *contoar* de azi (din franc.) i se spunea pe vremea Regulamentului Organic *cantor* (din rus. *kontóra*, rostit *kantora*); din franţuzește ne-a venit *importaţi(un)e*, din germană *importul* (germ. *Import*, din engl. *import*), etc.

Prin intrarea neologismelor în limbă s'a mărit numărul o m o n i m e l o r. Astfel alături de *casă* din lat. *casa*, avem *casă* (ortografiat de unii *cassă*) din ital. *cassa*, franc. *caisse* (din lat. *capsa*); alături de *post* din slavonește (contrariul dela « dulce »), avem neologismul *post;* alături de *cocon* (căruia îi corespunde femininul *cocoană*) a intrat, din franţuzește, *coconul* viermilor de mătasă, etc. Limba face uneori în asemenea cazuri o falsă legătură etimologică. Şoferii vorbesc de *penele* automobilului, pe când stăpânii lor simt că *pana* maşinei lor (franc. *panne*) e altceva decât *pana* unei păsări şi disting deci *panele* automobilului de *penele* păsării. Am auzit pe un şofer spunând că roata-i pe *geantă* (franc. *jante*). Dar şi în clasa cultă se fac unele confuzii. Acesta e cazul neologismului *or*, confundat cu vechiul *ori*. Urmarea a fost că unii scriu şi neologismul cu *i* final, iar uneori se întrebuinţează, în locul neologismului *or*, conjuncţia *sau*, sinonimă cu *ori*. Iată un exemplu din jurnalul « Înfrăţirea » din Cluj: Partidul « naţional a cerut desfiinţarea organizaţiilor ţărăniste din Ardeal. *Sau* partidul ţărănist n'a primit aceasta ».

www.dacoromanica.ro

154. Adesea limba noastră păstrează — cu forma şi sensul evoluat în curs de multe veacuri — cuvântul latinesc vechiu, pe care în ultima sută de ani l-am mai împrumutat odată, ca neologism, din latineşte (greceşte) ori din limbile surori. Astfel se nasc acele **dublete** şi **triplete** care arată mai bine decât oricare alte cuvinte urmele adânci pe care trecerea a aproape două mii de ani le-a lăsat în evoluţia semantică a vocabularului nostru.

Alături de *cerc* (din lat. *circus*) avem *circul;* alături de *des* avem pe *dens;* alături de *subţire* pe *subtil;* într'un discurs oratorul vorbea de o *intensă* şi *întinsă* propagandă. Din latineşte am moştenit *cetera*, care în regiunile nordvestice ale Ardealului însemnează azi « vioară », din italieneşte *chitara*, din franţuzeşte *ghitara*, iar din nemţeşte *ţitera*. Uneori neologismul ne-a venit din latineşte şi din (neo)greceşte: *rege* şi *rigă* (azi numai regele în jocul de cărţi); alteori din latineşte şi dintr'o limbă romanică, precum arată sensurile diferite ale cuvântului *reţine:* să ne reţinem un moment la această chestiune (= lat. *retinere* = germ. *aufhalten*) şi: să ne reţinem râsul, reţin o idee (= franc. *retenir*). Din latinescul *camera* avem neologismul *cameră;* acelaşi cuvânt ne-a venit prin mijlocire slavă: *cămară* (în care se ţin bucate); dar cuvântul latin mai pătrunsese odată, în timpuri mai vechi, în slavoneşte şi dela Slavi la noi subt forma *comoară* (la origine, odaia în care se ţineau banii şi obiectele preţioase); de aceeaşi origine este în sfârşit şi *chimirul* (= brâul în care se ţin banii), pătruns la noi prin mijlocire turcească. Tot astfel, pe lângă *scară*, care e urmaşul popular al lui *scala* latin, avem, împrumutat dela Turci, *schelă* (la origine tot *scala* latin) şi, ca neologism dela Italieni, *scala* (sau *scara*) muzicală. Francezul *casserole* ne-a venit, ca neologism în forma *caserolă;* îi mai zicem însă şi *castron* sau *castroală*, care sunt formele în care cuvântul francez a fost împrumutat de vecinii noştri (săseşte *Kastrol*, polon. *kastrol*, sârb. *kastrola*, bulg. *kastrolŭ*). Alături de *francez* — care ne-a venit din italieneşte *(francese)* — avem, dela Ruşi, pe *franţuz*. Ruşii înşişi îl au dela Germani *(Franzos(e))*, care l-au împrumutat dela Francezi, dintr'un dialect estic şi pe vremea când avea forma *franço(i)s* (rostit cu *ţ*, *o(i)* şi *s* final).

155. Timpul relativ scurt de când au început să pătrundă neologismele în limba română şi distanţa socială care există între ţăranul analfabet şi clasa conducătoare, sunt cauzele principale care au îm-

www.dacoromanica.ro

piedecat **pătrunderea neologismului la țară.** Abia în timpul din urmă el își face loc în graiul țăranului nostru, mai ales prin contactul din ce în ce mai des cu orașul. Adesea mahalaua face puntea de trecere dintre oraș și sat: tinerii când sunt *amurezați*, prind *corajie*. Întocmai cum biserica ne-a dat pe vremuri atâtea neologisme slavone, pe care limba le-a îmbrăcat într'o formă potrivită cu graiul tradițional, tot așa se întâmplă azi cu cele mai multe neologisme din latină sau din limbile romanice. După cum *poobrajenia* a devenit *pobrajeni*, tot astfel *chemisette* a devenit *simizet*, *a se pudra* a devenit *împudra*, *caporalul* a devenit *căprar*, etc. Asimilări ca *s*—*ș* devenit *ș*—*ș* se întâlnesc în graiul dela țară și la *șușea* = *șosea* (franc. chaussée), nu numai, ca în graiul cărturarilor, la *șoșoni* (din franc. chaussons).

Anumite cuvinte, cum e *a termina*, sunt primite pretutindeni la țară, înlocuind din ce în ce mai mult pe *a sfârși*, *a isprăvi* și *a mântui* (Moldova). *Doctorului* nu-i mai zice nimeni de mult timp *vraciu*, dar și *doctoriile* (sau *doftoriile*) înlocuesc din ce în ce mai mult *leacurile*, care încep să fie prescrise numai de babele dela sat. *Corvoada* e cunoscută și la sate.

Măsura în care neologismul, cu prestigiul pe care i-l dă orașul, a pătruns în popor, regiunile atinse mai mult de el și felul cum a fost asimilat se vor cunoaște abia când va apărea Atlasul Linguistic Român.

156. O deosebită atenție merită urmărirea **neologismului în Ardeal.** Precum în Principate, înainte de a-și fi făcut cultura apuseană intrarea triumfală în forma ei neolatină, transmițătorii ei fuseseră odinioară, Polonii în Moldova și, mai târziu, Neogrecii și Rușii în amândouă principatele — tot astfel în Ardeal, neologismul latin ne-a venit prin Germani și, în măsură mai mică, prin Maghiari. Înainte chiar de a fi început, prin trecerea unei părți a Românilor la Unire, legături mai strânse cu Roma, conviețuirea Românilor ardeleni cu Germanii și cu Ungurii, prin ale căror școli trecea un număr din ce în ce mai mare de tineri români, ne-a pus în contact nemijlocit și durabil cu cultura umanistă. A fi descendent al nobilei rase romane era un titlu de glorie, pe care la 1674, îl revendică pentru sine un MIHAIL HALICI. Deși pe jumătate maghiarizat, acesta adaugă la iscălitura sa «nobilis romanus civis de Caransebes».

www.dacoromanica.ro

Nu trebue să uităm că « unaţia » s'a făcut în urma unei combinaţii politice a casei domnitoare austriace. Catolicismul acesteia era îmbrăcat într'o haină latinească confecţionată într'un atelier austro-german. Tinerii bursieri ai Blajului, înainte de a ajunge la Roma sau de a se întoarce în patrie, poposeau prin Viena, unde apărură şi « Elementele » lui CLAIN şi ŞINCAI, vestitoarele epocei latiniste. Tipografia răspânditoare de cărţi scrise în spiritul nou se afla la Buda, care pe vremea aceea nu era o anexă a Pestei ungureşti, ci o colonie germană în jurul unui palat al Habsburgilor.

Acest aspect german al culturii latine din Ardeal a fost una din cauzele care au pus o barieră între cărturarii transilvăneni şi cei de dincolo de Carpaţi, unde spiritul public se orienta aproape exclusiv spre cultura neolatină din Franţa. Dacă înainte de războiu auzeam atât de des, la Bucureşti şi Iaşi, vorbindu-se de « ardelenismele » Românilor transilvăneni, acestea nu priveau graiul popular. Cele câteva ungurisme şi săsisme din Transilvania sau sârbismele şi şvăbismele din Banat nu împiedecau înţelegerea cu Românii din alte părţi mai mult decât rutenismele din Bucovina şi Moldova, rusismele din Basarabia, turcismele din Dobrogea şi bulgărismele din judeţele mărginaşe cu Dunărea. Deosebirile cele mai mari între graiul claselor culte din Ardeal şi din vechiul Regat le dădeau neologismele latine primite prin mijlociri diferite.

Marea influenţă germană asupra Românilor culţi din Ardeal se recunoaşte înainte de toate în d e c a l c u r i. În opoziţie cu Ţara veche, unde *ceasul* se *întoarce*, în Transilvania el *se trage*, fiindcă în nemţeşte se zice « die Uhr aufziehen », expresie uşor de înţeles dacă ne gândim la pendulele cu lanţuri, de care atârnau greutăţile, şi care trebuiau « trase » spre a li se porni mecanismul. Tot astfel, din punct de vedere nemţesc, expresia « auf der Bahn » este logică, fiindcă cuvântul « Bahn », înainte de a însemna « tren », a însemnat « drumul de fier » *pe* care înainta trenul. În româneşte însă « a merge pe tren » este un barbarism.

Asemenea germanisme (uneori trecute prin filieră maghiară) auzim şi azi în Ardeal. Chiar expresii care Ardelenilor li se par neaoş româneşti, ca *a cerceta şcoala* (în loc de « a umbla la şcoală »), *a fi înţeles cu ceva* (în Bucovina se zice chiar *a fi conţeles*), *a încredinţa* (în loc de « a însărcina ») *pe cineva cu ceva* sau *a scurta pe cineva* (cu o parte de moştenire) exprimă, cu cuvinte româneşti, construcţiile

www.dacoromanica.ro

germane « die Schule besuchen », « mit etwas einverstanden sein », « betrauen » și « kürzen ».

Tot decalcate după limba germană sunt expresii ca *scurt de vedere* (în loc de « miop »), după germanul « kurzsichtig »; *aprindere de plămâni* (în loc de « pneumonie ») după germanul « Lungenentzündung »; *drum de țară* = șosea, după germ. « Landstrasse »; *ghete tăiate* = pantofi, *bluză tăiată* = decoltată, după germ. « ausgeschnitten »; apoi cuvinte compuse, mai ales cu prefixe, ca *agrăi* (în Bucovina *avorbi*) după « anreden »; *abzice* după « absagen »; *amăsurat* după « gemäss »; *anteluptător* (în loc de « protagonist ») după germ. « Vorkämpfer »; *a retăcea* după « verschweigen », *reoglindi* după « widerspiegeln »; *coaduna, concrescut, conțeles, conglăsui* după « zusammenbringen », « zusammengewachsen », « einverstanden », « übereinstimmen »; *întrelăsa* după « unterlassen »; *beneventa* după « bewillkommnen »; *îndegetare* după germ. « Fingerzeig », ș. a. Chiar substantivul postverbal *acuză* (în loc de « acuzare ») nu s'ar fi format din verbul « a acuza » dacă n'ar fi existat modelul german « Klage » și « klagen », nici *aprinjoare* fără germ. « Zünder » și probabil nici *învățăcel* (discipol) fără germ. « Lehrling ». Dacă prin Ardeal studenții se înscriau la *drepturi* (și nu la « drept »), era fiindcă în nemțește se zice « die Rechte studieren », o expresie de origine latină medievală, precum latin medieval e și *plenipotență* (germ. « Vollmacht ») cu sensul de « procură » sau *concubinat* (germ. « das Konkubinat ») în loc de « concubinaj ».

Mediațiunea germană a unui neologism din Ardeal se cunoaște după accent în: *senátor, muzícă, fabrícă, infanterie, artilerie, geniu*, etc., sau după gen: *flaută* (germ. « die Flöte »), *flașnet* (germ. « das Flaschenett »), în sfârșit după sufixe: *iluzoric* (germ. « illusorisch ») în loc de « iluzoriu », *casar* (germ. « Kassierer ») în loc de « casier » (după franc. « caissier »). Tot astfel se zicea *advocatură* după germ. « Advokatur », apoi *reparatură, baronesă*, după germ. « Reparatur », « Baronesse » și nu *reparație, baroană*, după franc. « réparation », « baronne », ca în Țara veche. Lui *sardele* — neogrecesc — în vechiul Regat, îi corespundea în Ardeal *sardine*, din germ. « Sardinen ».

O seamă întreagă de cuvinte de origine romanică au fost și ele împrumutate dela Nemți, încât în Ardeal se găsesc franțuzisme pe care Francezii înșiși — și deci și Românii din vechiul Regat — nu le cunosc sau le întrebuințează în alt sens. Astfel din latinescul

www.dacoromanica.ro

blasphemare avem cuvântul vechiu *blăstema*, iar Francezii îl au pe *blâmer*. Acest cuvânt franțuzesc a trecut în românește ca verb transitiv: *a blama pe cineva*, care însemnează « a exprima în public o judecată de reprobare a unei fapte » (cf. « vot de blam »). Cuvântul francez a trecut însă și la Germani, care i-au dat un înțeles special, și în acest sens de « a se face de râsul lumii » sau « a se păcăli » a fost împrumutat ardelenescul *a se blama* (germ. « sich blamieren »). Tot astfel franc. *livrer* a dat în nemțește pe *liefern*, dela care s'a format un derivat cu sufix romanic: *Lieferant*, pe care l-au împrumutat Ardelenii subt forma *liferant*, spre deosebire de frații lor de peste munți, care zic « furnisor », ca Francezii (fournisseur). Ca în nemțește, Ardelenii zic *filială* și *a asenta* (cuvânt cunoscut și în Oltenia, de pe vremea ocupației austriace); ca în franțuzește Românii din vechiul Regat: *sucursală* și *a recruta*.

Adjunct este un termen al biurocrației austriece, împrumutat din franțuzescul « adjoint », pentru care în Țara veche se întrebuințează corespondentul său românesc *ajutor*. După germ. « Aktie » e *acție* (societate pe *acții*), după franc. « action » e *acțiune* (societate pe *acțiuni*). Tot așa — ca în nemțește — se socotesc în Ardeal *activele* și *pasivele*, pe când în Țara veche se vorbește de « activul » și « pasivul » unui bilanț. Cuvinte ca *acurat* (= exact), *cláuzulă* (= clauză), *grasează* (= bântuie boala), *rentabil* (= lucrativ) și *sista* (= înceta), deși au forme romanice, nu există în franțuzește, ci sunt luate din germ. « akkurat », « klausel », « grassieren », « rentabel » și « sistieren ».

Din limbajul juridic, după germ. « einprotokolieren » și « prozessieren » sunt împrumutate *a împrotocola* și *a împrocesua*; după germ. « Ingredienz » au Transilvănenii pe *ingredientă*, corespunzând lui « ingredient » din vechiul Regat (după franc. « ingrédient »); după germanul austriac « Kredenz » (împrumutat din italienescul « credenza ») pe *credenț* în sensul de « bufet » (din franc. « buffet »). Chiar și *op* (în loc de « operă ») e după « opus » latin întrebuințat de Germani în limba lor, iar *praxă* în loc de « practică » este « Praxis » germano-latin. Tot nemțește sunt construite expresii ca *la tot cazul* (germ. « *auf* jedem Fall »), *subt* sau *între asemenea împrejurări* «germ. « *unter* solchen Umständen ») în loc de « *în* tot cazul » (franc. « en tous cas»), « *în* asemenea împrejurări » (franc. « dans ces circonstances »).

www.dacoromanica.ro

Ca acel *blama*, pe care l-am citat mai sus, există în Ardeal şi alte cuvinte cu un sens mai larg sau mai strâmt, sau chiar diferit de cum îl au aceleaşi cuvinte întrebuinţate în vechiul Regat, unde au fost împrumutate din alte limbi. Astfel în Bucureşti poate fi cineva *promovat* la examen, nu însă « promovat » (= înaintat), ca în nemţeşte (« promovieren »), dintr'o slujbă inferioară într'una superioară. *Ceruză* (din franc. « céruse ») însemnează în Ţara veche un subcarbonat de plumb, pe când în Ardeal *ceruză*, împrumutat dela Unguri (« ceruza ») — care îl au ei înşişi dela Italieni (« cerussa ») — însemnează « creion ». *A aviza pe cineva* însemnează, în Ardeal, ca germ. « avisieren », « a-l înştiinţa », spre deosebire de *a aviza despre ceva* = « a atrage atenţia » din Ţara veche, după franc. « aviser ». După germ. « Komma », « Null », « Probe » se zice, în Ardeal, *comă*, *nulă*, *probă*, corespunzând lui *virgulă*, *zero*, *repetiţie*, din Ţara veche, din franc. « virgule », « zéro », « répétition ». *Singuratic* se întrebuinţa în Transilvania, după germ. « einzeln », şi în înţelesul de « izolat »; *a conveni cu cineva*, după germ. « übereinkommen », şi cu sensul de « a se întâlni »; *inteligenţă*, după germ. « Intelligenz », şi cu înţelesul de « intelectuali ». *Pedant* are în Ardeal înţelesul germanului « Pedant » adică « minuţios », pe când în Ţara veche acelaşi cuvânt însemnează, ca franc. « pédant », un om arogant sau care vrea să pară învăţat. Mai supărătoare sunt cazurile ca *a se însinua* (la cuvânt) cu un înţeles cu totul deosebit de cel pe care-l are această vorbă în limba literară. *Şcoala normală* însemna în Ardeal, ca germanul « Normalschule », « şcoală primară », pe când azi însemnează, ca în Regatul vechiu, ceea ce în Transilvania se numea odinioară « pedagogie ». Tot astfel *damă*, care în Ardeal (după modelul germ. « Dame ») se poate spune unei doamne, când vrei să-i arăţi un respect mai mare, are în Bucureştii de azi un înţeles depreciativ.

Uneori cei ce au dat neologismele Ardelenilor au fost Italienii. Dela aceştia au intrat în limbă cuvinte ca *a fidanţa* (= a logodi) sau *conştiu* (= conştient). Lui *distrag* şi *pastetă*, din italieneşte, le corespund, în Ţara veche, *distrez* şi *pateu*, din franţuzeşte. Avem însă şi cazul invers: forma italiană e întrebuinţată în Regatul vechiu şi cea franceză în Transilvania. Astfel e *gelos* şi *gelozie*, iar în Ardeal *jaluz* şi *jaluzie*. Tot aşa e rostirea *florén*, care se aude prin Ardealul central şi nordic, după franc. « florin » în loc de « fiorin » (după ital.). Ase-

www.dacoromanica.ro

menea franţuzisme prea puţin întrebuinţate sau necunoscute în vechiul Regat mai sunt: *eclatant*, *a suleva*, *rezon* (în loc de « raţiune »), ş.a.

Nu trebue, firește, să ne închipuim că asemenea decalcuri sau cuvinte latinești intrate prin filiaţie germană n'ar exista de loc în Ţara veche, unde n'au lipsit niciodată influenţele culturale germane. Astfel *a convorbi* şi *a contopi* sunt mai degrabă decalcate după germ. « unterreden » şi « zusammenschmelzen » decât după franc. « converser » şi « confondre ». *Claviatură* şi *coloratură*, deşi au aspect romanic, nu există nici în franţuzeşte nici în italieneşte şi sunt împrumutate din germ. *Klaviatur* şi *Koloratur ;* tot aşa *şahist* e luat din germ. « Schachist » şi *corectură* (franc. « épreuve ») din germ. « Korrektur ». Dacă zicem în românește « *o* ţigară » e fiindcă Germanii zic « *eine* Zigarre », în opoziţie cu franc. « *un* cigarre ». După « Jahreszeit » e decalcat *anotimp ;* după « Gefrorenes » al cofetarilor austrieci, *înghețata* (atestată mai întâi de Dinu Golescu în « Însemnările » sale); după germ. « Zerstreuung » a format C. Negruzzi abstractul *împrăștiere* în loc de « distracţie ». Un număr mare de neologisme pe care le credem împrumutate din franţuzește nu se întrebuinţează — sau nu se mai întrebuinţează — în Franţa, dar se aud curent în Germania (sau se auzeau înainte de tendinţa puristă de astăzi), astfel *anticar* (germ. « Antiquar ») = franc. « bouquiniste », *cupeu* (germ. « Koupee » = franc. « compartiment »), *peron* (germ. « Perron », azi « Bahnsteig ») = franc. « quai », etc. Până şi *marş* (germ. *marsch*) cu care alungăm câinii, e la origine franc. *marche !* = pleacă. (Câinii se alungă astăzi în Franţa prin « va-t-en »).

O parte din aceste neologisme au fost duse în vechiul Regat de Transilvăneni, mai ales de profesorii ardeleni. Adevărat că rostiri ca *şpeţial*, *reşpective*, *conziliu*, *univerzitate*, după felul de pronunţare german sau unguresc al limbii latine, nu se mai prea aud nici prin Ardeal, dar *ţifră* alături de *cifră* se întâlneşte şi în Ţara veche, iar *cenzură*, *recenzie*, *senzual* (în loc de *censură*, *recensie*, *sensual*) sunt întrebuinţate chiar de scriitori buni. *Morb* şi *conturb* trec de ardelenisme ridicule, dar *anză* şi *conzult*, de care generaţia tânără de Ardeleni s'a desbărat, încep să se audă şi la Bucureşti, iar *a sista* (germ. « sistieren »), *a prelua* (germ. « übernehmen ») sau *pertractare* s'au încetăţenit de-a-binelea.

După cum am dat mai înainte o probă de intoxicare a limbii cu neologisme, dintr'un scriitor din generaţia mai nouă, reproducem aici începutul « Regulamentului » celui dintâi sinod eparhial din Cluj — tipărit în 1920 — neîn-

www.dacoromanica.ro

ţeles pentru un Român din vechiul Regat din cauza termenilor latino-germani întrebuinţaţi odinioară în actele emanate din cancelariile ardelene:

« Sinodul se începe cu serviciul dumnezeesc *pe lângă* invocarea Duhului Sfânt..., la ora *determinată* în *convocator*. După serviciul dumnezeesc se adună toţi membrii sinodului în *localitatea* (= localul) *destinată*... După enunţarea deschiderii sinodului *prezidiul provoacă* pe deputaţii prezenţi să-şi dea *credenţionalele* la birou... *Din oficiu* se pot *dificulta* numai acele alegeri unde din acte se observă astfel de *scăderi esenţiale* care fac imposibilă constatarea rezultatului alegerii, sau unde se vede a se fi comis astfel de *vătămări de lege*, care *delăturate* ar da alt rezultat de alegere... *La caz* de casare a alegerii... *se dispune* alegerea nouă, care să se *efectuiască* cel puţin în 15 zile înainte de eventuala sesiune sinodală... Preşedintele... *duce prezidiul*..., pune întrebările de *votizare*..., are dreptul, la caz de *conturbare*..., a depărta pe *conturbători* din *auditor*, iar în cazul extrem a *eschide auditorul* întreg... *Notarii* au *datorinţa* a face *protocoalele* sinodului şi a *concipia* toate *expediţiunile de lipsă* pe baza *concluzelor* sinodale, de cumva acelea nu se *concred* unor anumite comisiuni... ».

Într'o vreme a existat primejdia ca neologismul de aspect romanic din Ţara veche deosebindu-se de latinismul din Ardeal — transmis adesea prin mijlocire germană — să sfarme unitatea atât de admirabilă a graiului românesc de pretutindeni. Dar faptul că neologismul nu apucase să pătrundă încă în popor, bunul simţ care s'a opus tendinţelor puriştilor exageraţi şi mai ales unirea politică a tuturor Românilor a refăcut unitatea noastră linguistică.

Am dat neologismului o atât de mare atenţie în cartea aceasta, fiindcă el a schimbat, mai mult decât se admite de obiceiu, aspectul limbii române, încadrând-o din nou în spiritualitatea romanică şi îndepărtând-o de comunitatea « balcanică » în care o înglobase mai ales cultura ce ne venea din Bizanţ. Azi, în epoca rapidelor şi a aeroplanelor, se poate spune că între «vecinii» noştri putem să numărăm şi pe Neolatinii apuseni.

www.dacoromanica.ro

CONCLUZII

Cine călătorește cu ochi înțelegători prin Sud-Estul european și se oprește prin muzeele provinciale, descopere lucruri minunate. Așa bunăoară, la Ariujdi, lângă cotul Oltului, s'au păstrat deosebit de bine vetrele câtorva case din epoca de piatră. Lângă o tindă deschisă, cu vetre libere, așezate în subsol, era camera mai ridicată, cu cuptor, închisă de toate părțile, în care locuiau și dormeau oamenii iarna. «Acesta este cel mai primitiv tip... de casă românească». (S. OPREANU, *Ținutul Săcuilor*, 1928, p. 171).

Când treci prin satele răsfirate din regiunile muntoase, pe unde se mai întâlnesc pe alocuri asemenea case vechi, și urci în munți, dai de stânile primitive, în care totul: pereți, acoperiș, mobile, unelte, vase și până și cuiele și încuietoarea ușii sunt de lemn. Sarea se fărămițește încă pe o lespede de piatră. În jurul vetrei deschise stau ciobanii îmbrăcați și încălțați ca strămoșii lor de acum două sau trei mii de ani. Totul e străvechiu la ei: casă, îmbrăcăminte, obiceiuri, hrană, superstiții și până și numirea de *stână*.

Aceeași impresie, că poporul nostru se găsește în parte și azi pe o treaptă culturală în care lemnul — cioplit adesea cu multă măestrie — apoi lâna — țesută cu deosebit simț artistic — și pielea îi dau adăpost și îmbrăcăminte și chiar și sculele cele mai întrebuințate, o ai și când treci prin muzeele noastre etnografice.

Chiar și jos, în câmpie, unde casele-s de piatră și unde drumul de fier a alungat cântecele bătrânești, dacă răcâi puțin pământul, dai de urme evidente ale continuității noastre pe aceste locuri. C. DAICOVICIU a demonstrat (în *La Transylvanie*, p. 150—151) că din ruinele păstrate la Sarmisegetuza se poate deduce că acolo a continuat să trăiască o populație autohtonă. În cimitire, ca cel dela Lechința,

www.dacoromanica.ro

s'a găsit ceramică gotică, romano-provincială și autohtonă (« dakische Stempelkeramik »). Cazul se repetă în cimitirul dela Târgu-Mureș (cu asemenea urme din secolele III—IV), care a fost întrebuințat mai târziu de Gepizi; apoi la cel din Gâmbaș și din Bandul de Câmpie, unde, după Gepizi (care întrebuințau încă ceramica autohtonă), își îngropau mai târziu Avarii morții lor. « Rien ne peut mieux dissiper la legende des massacres réciproques, que cette vie commune dans les tombes », încheie învățatul român. După V. DUMITRESCU (citat de G. I. BRĂTIANU în *Les origines du peuple roumain:* Les données archéologiques, 1939, p. 47), Romanii n'au făcut decât să întrerupă în Dacia lui Traian, în curs de două secole, preistoria, continuată cel puțin în începuturile evului mediu, care poate fi numit « o nouă epocă preistorică ».

Noi stăm înfipți cu toate rădăcinile noastre, de mii de ani, în neîntreruptă continuitate, în solul în care oasele strămoșilor noștri albesc alături de ale neamurilor care au râvnit la bogățiile țării noastre.

La Muzeul Limbii Române din Cluj avem hărți care dovedesc că în Vestul și în Nordul teritoriului dacoromân se vorbește și azi o limbă cu particularități străvechi, care nu pot fi decât ale populației romane rămase pe loc din vremea romană. Textele bisericești făcute sau copiate în Nordul țării se deosebesc atât de mult de cele transmise nouă în secolul al XVI-lea de CORESI și de colaboratorii săi, încât, înainte de cunoașterea realităților revelate nouă de geografia linguistică, învățații au crezut că originalele textelor din Nordul țării ar fi fost traduse în secolul al XV-lea, subt influența mișcării husite, căci numai distanța de cel puțin o sută de ani ar explica arhaismele redacțiilor maramureșene sau bucovinene față de cele brașovene.

Aceleași hărți linguistice mai arată două lucruri de mare importanță.

Ele ilustrează cu multe exemple faptul că în cadrele aceleiași limbi inovații convergente se ivesc adesea în puncte foarte depărtate, acoperind cu timpul arii întinse. Mai ales la un popor ca al nostru, la care transhumanța și migrațiunile metanastazice erau fenomene obișnuite, o populație rară, răspândită printre neamuri străine, a putut desvolta o limbă relativ unitară.

A doua observație pe care o putem face este că obstacolele geografice și hotarele politice n'au împiedecat desvoltarea limbii în aceleași direcții. Incinta Carpaților, pe culmile cărora au trecut în

www.dacoromanica.ro

curs de secole hotare despărțitoare de țări, n'au putut opri ca la Miază-noapte și la Miază-zi de Bucegi și de Munții Făgărașului să se grăiască la fel, iar în Transilvania de Est să auzim aceleași particularități de graiu ca în Moldova. Tot astfel Dunărea n'a oprit anumite rostiri, cuvinte sau construcții, să treacă, în cursul veacurilor, de pe un mal pe altul, cu deosebire dela Sud spre Nord.

Din punct de vedere geografic, Carpații și Balcanii formează un singur șir de munți. Ca și când ai tăia un clin dintr'un colac mare, așa-i străbate Dunărea la Porțile-de-fier (De Martonne). Acest arc de munți a format în toate vremurile șira spinării neamului nostru. Din Moravia și până 'n Tracia se întindea odinioară neamul Daco-Geto-Tracilor; din Carpații nordici și până în Pind vârfurile munților poartă nume românești ca *Muncel*, *Măgura*, *Dormitor*, *Zâna*, etc. Pe versantele line ale Carpaților transilvăneni ca și ale munților macedoneni, stau răsfirate, uneori la înălțimi de 1000 m, sate românești; pe podișurile și coastele lor, unde nu mai crește nici bradul, la altitudini de peste 2000 m, pasc turmele de oi păzite de păstori români. Când văile fertile și câmpiile erau ocupate de alte neamuri, strămoșii noștri găseau în munți adăpost și mijloace de traiu sigur. Adevărul că cei ce ocupă înălțimile stăpânesc virtual și văile, s'a adeverit încă odată: capitala României de azi se găsește pe șesul întins cutreierat odinioară de popoarele stepelor.

Dunărea a format adesea în cursul veacurilor o linie strategică și un hotar despărțitor pentru diferitele formațiuni politice. Din punct de vedere etnografic, ea alcătuia însă axa Sud-Estului european. Pe amândouă malurile ei se întindea imperiul lui Boerebista; la dreapta și la stânga ei se găsesc azi — și se găseau mai ales în vechime — Români.

Sânge daco-geto-trac curge în mare parte și în vinele altor popoare dela cursul inferior al Dunării. Deși ele vorbesc alte limbi decât a noastră, aceiași munți care le-a dat adăpost și hrană, aceeași religie și aceleași influențe culturale, au produs la vecinii noștri stări sociale, o structură sufletească și o f o r m a m e n t i s asemănătoare cu ale noastre. În vitrinele magazinelor de modă vezi uneori expuse niște țesături cu colori diferite, dar cu același « desen ». Pe un fond cenușiu alternează linii mai groase verzi cu linii subțiri portocalii. Alături, liniile mai groase portocalii alternează pe un fond verde cu liniile mai subțiri cenușii, pentruca, ceva mai departe, să găsești,

www.dacoromanica.ro

pe un fond portocaliu, aceeași repartizare de linii groase, cenușii de astă dată, și linii subțiri, verzi. Tot astfel întâlnim la Bulgari, Albanezi, uneori și la Sârbi și Neogreci, aceleași construcții sintactice ca la Români, aceleași expresii figurate sau locuțiuni gândite la fel cu noi, dar exprimate în fiecare din aceste limbi cu cuvintele proprii.

Dacă din punct de vedere etnic, geografic, social și al influențelor culturale popoarele sudesteuropene formează o comunitate care se vădește parțial și în așa numitele lor « balcanisme », limba română se deosebește totuși fundamental de limbile vorbite în Peninsula Balcanică. Acest lucru reiese în mod lămurit din partea dintâi a volumului de față. Nu numai rostirea fiecărei limbi e alta, ci mai ales sistemul fonetic și valoarea funcțională a fonemelor, precum și legile fonologice respective. « Ceea ce noi, cercetătorii, numim l e g i, nu e altceva decât ceea ce o comunitate socială, în preocuparea continuă de a-și organiza cel mai ingenios mijloc de comunicație, limba, a adm:s ca normal » (DR. IX, 423), iar normele admise de Români și organizarea materialului linguistic după anumite principii economice sunt la noi mult deosebite de cele din limbile vecinilor noștri.

Dar chiar și din punct de vedere istoric, desvoltarea fiecăruia din popoarele Sud-Estului european arată — pe lângă unele asemănări — și câteva deosebiri esențiale.

Din punct de vedere al repercursiunilor asupra limbii noastre, cel dintâi eveniment hotărîtor pe care-l putem descoperi în urmărirea retrospectivă a trecutului nostru, este c u c e r i r e a r o m a n ă. Prin extensiunea imperiului roman la gurile Dunării, neamul cel mai important din aceste regiuni a intrat în orbita unei culturi nouă. Peste o veche cultură, orientată spre Răsărit și influențată de cultura grecească, s'a suprapus civilizația apuseană, care, la rândul ei, a impus în Sud-Estul european limba Romei. « Pătrunderea latină în Balcani și în valea Dunării, din secolul al III-lea înainte de Hristos, până în secolul al III-lea al erei noastre, însemnează mai curând progresul unei limbi și al unei civilizații, decât o modificare etnică esențială a regiunilor trace și ilirice » (G. I. Brătianu). Nu e însă mai puțin adevărat că *spiritul Romei și limba prin care el se manifesta a continuat să cucerească Dacia și după evacuarea ei oficială.*

Se vorbește mereu, ca de o minune, despre conservarea poporului nostru în regiunile cele mai puternic și mai îndelung lovite de năvala popoarelor barbare. De sigur că puterea noastră de rezistență, do-

www.dacoromanica.ro

bândită printr'un spor sănătos, printr'o adaptabilitate mare la împrejurările schimbătoare și printr'o folosire înțeleaptă a avantajelor oferite de conformația topografică a țării, a fost puțin obișnuită. *Ceea ce merită însă cu deosebire admirația noastră, nu este păstrarea noastră ca popor romanic între atâtea neamuri aloglote, ci faptul că am cucerit necontenit și alte neamuri pentru romanitate.* Nu cu armele războinicilor, ci prin prestigiul civilizației latine la început, iar mai târziu, prin bunătatea și omenia noastră, prin frumusețea fizică și morală, prin dărnicie și omenie, prin aplecările noastre artistice, prin firea deschisă, prin limba armonioasă, prin inteligența noastră sclipitoare și prin atâtea alte calități. Dacă am izbutit să săvârșim una din cele mai mari fapte istorice, să cucerim definitiv pe cuceritorii noștri vremelnici, aceasta se explică prin faptul că legăturile străvechi cu acest pământ, care ne era prieten nouă, pentrucă noi îi cunoșteam toate tainele, ne-a făcut să biruim tot ce era străin, venetic, intrus. Din toate popoarele care s'au scurs și s'au așezat pela noi, n'a rămas nicio urmă. Nici Goți, nici Gepizi, nici Avari. Cumanii și Pecenegii, îndată ce părăseau pustia Bărăganului și intrau în munți, nu se mai simțeau acasă la ei și s'au făcut cu timpul, ca și Tătarii, una cu Românii. Am înghițit și semințiile slave care n'au apucat să treacă Dunărea și am romanizat mai târziu pe nesimțite sate săsești și coloniile de Unguri așezate printre noi ca să ne maghiarizeze.

Această cuprindere a celor de alt neam în masele românești e al doilea eveniment istoric hotărîtor.

Năvălirile barbare n'au fost decât niște epizoade fără urmări prea grave în istoria poporului nostru, precum un epizod de suprafață, fără urmări în adâncime, a fost și evacuarea oficială a Daciei decretată de Aurelian. Dacă din acest fapt epizodic s'a putut clădi totuși teoria discontinuității noastre, aceasta se explică printr'o greșală de metodă.

Rădăcinile acestei teorii — prin nimic documentată, dar foarte binevenită pentru cei ce aveau să tragă deducții de natură politică, contestând Românilor « drepturi istorice » asupra locurilor pe care le stăpânesc astăzi — trebue căutate la umaniștii din vremea Renașterii. Admirația fără margini a acestora pentru cultura antică i-a făcut să dea cuvântului « barbar » — care la cei vechi însemna « străin » — sensul nou de « om crud și lipsit de cultură » pe care-l are astăzi și să emită așa zisa « teorie catastrofală » a migrațiunilor.

www.dacoromanica.ro

Dar după cum a arătat în mod atât de strălucit A. DOPSCH în *Wirtschaftliche und soziale Grundlagen der europäischen Kulturentwicklung* (1923), între cultura antică și cea medievală nu e un hiat, ci o continuitate, iar faimoasele migrationes gentium nu distrug civilizația romană, așezând în locul ei alta, ci aduc o verigă nouă, care se încheie în mod organic în lanțul unei culturi străvechi și unitare, păstrată la toate popoarele.

Dacă noi ne numim *Români*, este fiindcă, în opoziție cu « străinul » venit din alte părți, noi eram locuitorii autohtoni, *Romani*, și pentrucă în întreg Sud-Estul european, cutropit de barbarii de alt neam, păstram conștiința că aparținem aceluiași neam cu prestigiu mondial.

Importanța exagerată care s'a dat știrii, transmisă de VOPISCUS și EUTROPIUS, despre evacuarea completă a Daciei Traiane corespunde concepției pozitiviste care a dăinuit atâta timp în istorie, ca și în alte ramuri ale științei. În vremea când documentul prin existența lui însăși era incomparabil mai prețios decât orice interpretare, când istoricul intra în document, ca melcul în căsulia lui, retrăgând antenele cu care ar fi putut pipăi realitatea, era firesc ca din lipsa știrilor istorice să se tragă concluzii din cele mai importante. Faptul că Românii nu sunt pomeniți în România actuală decât târziu, însemna pentru el că în prima jumătate a evului mediu nu erau Români aici — deși Albanezii, care de sigur au locuit din vremuri străbune în Albania, apar și mai târziu în documente. Dispariția monetelor începând cu jumătatea secolului al III-lea ar dovedi și ea evacuarea completă a Daciei Traiane, — deși în același timp dispar monetele și în Germania și în Noricum, pentruca să apară din nou abia în epoca lui Constantin cel Mare. Lipsa de numiri de orașe în consonanță cu legile fonologice ale limbii române ar fi și ea o dovadă de discontinuitate, — deși cu încetarea vieții orășenești nimic nu era mai firesc decât dispariția numirilor de orașe.

Din lipsa de știri istorice nu pot fi trase deducții de discontinuitate la noi, unde nu existau, în evul mediu, mânăstiri cu monahi grijulii de a însemna evenimentele zilei. Dacă documentele lipsesc, lacunele trebue completate prin cunoașterea realităților. Dacă și azi peste 80% din Români trăesc la sate, nu trebue să căutăm în limba lor cuvinte romane în legătură cu vieața orășenească; dacă și azi — când monetele cu efigii frumos sculptate nu se mai bat din metal prețios, ci se tipăresc atât de ușor — nu găsești la țăranul

www.dacoromanica.ro

român o sută de lei cu care să-şi plătească medicul, în zadar vom căuta comori îngroapte în pământ într'o provincie în care, după evacuarea oficială, n'au mai rămas decât săracii.

De altminteri, cei mai de seamă metodologi ai istoriografiei cred astăzi că intuiţia câştigată prin cunoaşterea realităţilor şi prin experienţă poate completa documentul, a cărui valoare începe atunci când e integrat în complexul întreg al unei probleme.

Prezentând acest volum cetitorului, am insistat asupra metodei şi am arătat foloasele unei concepţii ştiinţifice s t r u c t u r a l e. Acum îl încheiem tot cu o constatare de natură metodică. Din câteva cioburi nu poţi reface o oglindă, ori cu câtă dibăcie ai aşeza fragment lângă fragment şi oricât de bun ar fi chitul cu care încerci să lipeşti aceste fragmente unul de altul. Dar nici nu e trebuinţă de toată oglinda ca să vezi în ea ceea ce cauţi, căci ciobul însuşi, ţinut la o anumită distanţă, aplecat într'o anumită poziţie şi aşezat într'o lumină bună, poate reflecta tot atât de multe ca oglinda întreagă.

www.dacoromanica.ro

ABREVIAŢIUNI

AIS = *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz*, von KARL JABERG und JACOB JUD; die Mundartenaufnahmen wurden durchgeführt von P. SCHEUERMEIER, G. ROHLFS und M. L. WAGNER. Zofigen, 1928 ff.

alb. = albanez.

ALF = *Atlas linguistique de la France* publié par J. GILLIÉRON et E. EDMONT. Paris, 1903—1910.

ALR = *Atlasul Linguistic Român*, subt conducerea lui SEXTIL PUŞCARIU. Partea I, vol. I de SEVER POP. Cluj, 1938.

ALRM = *Micul Atlas Linguistic Român*, subt conducerea lui SEXTIL PUŞCARIU. Partea I, vol. I, de SEVER POP. Cluj, 1938.

AR = TH. CAPIDAN, *Aromânii. Dialectul aromân*... Bucureşti, 1932.

arom. = aromân(eşte).

BA = *Balkan-Archiv*, I-IV, hgg. von G. WEIGAND. Leipzig, 1925—1928.

ban. = în Banat.

bas. = în Basarabia.

BL = *Bulletin linguistique*, I—VI, p. p. A. ROSSETTI. Bucureşti—Paris, 1933—1938.

bucov. = în Bucovina.

bulg. = bulgăreşte.

ceh. = ceheşte.

CGL = *Corpus glossariorum latinorum*, 7 vol. Leipzig, 1888 ş. u.

CIL = *Corpus inscriptionum latinarum*. Berlin, 1862 ş. u.

cr. = croat.

DA = *Dicţionarul limbii române*, publ. de Academia Română, Tom. I, partea I (A—B), 1913; Tom. I, partea II (C), 1939; Tom. II, partea I (F—I), 1934; Tom. II, partea II, Fasc. I (J—Lacustru), 1936. Bucureşti.

dacor. = dacoromân.

DE = *Dicţionarul etimologic al limbii române*. Elementele latine (A-PUTEA), de I. A. CANDREA şi OV. DENSUSIANU. Bucureşti, 1907—1910.

DECR = *Dicţionar enciclopedic ilustrat «Cartea Românească»*, de I. A. CANDREA şi GH. ADAMESCU. Bucureşti, 1931.

DEL = *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, par E. ERNOUT et A. MEILLET. Paris, 1932.

www.dacoromanica.ro

dial. = dialect(al).
DMR = *Dicționar macedo-român*, de I. DALAMETRA. București, 1906.
DR = *Dacoromania*, I—IX, buletinul «Muzeului Limbii Române», condus de SEXTIL PUȘCARIU. Cluj, 1921—1939.
DRF = *Nouveau dictionnaire roumain-français*, I—IV, par FRÉDÉRIC DAMÉ. Bucarest, 1893—1895.
DRG = *Dicționar român-german*, de H. TIKTIN. București, 1903-1925.
DU = *Dicționarul universal al limbii române*, ed. IV, de LAZĂR ȘĂINEANU. București, 1922.
ELR = SEXTIL PUȘCARIU, *Études de linguistique roumaine*. Cluj—București, 1935.
emil. = emilian.
EMR = *Etymologicum magnum romaniae. Dicționarul limbii istorice și populare a Românilor*, I—IV, de B. PETRICEICU-HASDEU. București, 1886—1898.
engad. = engadin.
EW = *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, I. Lateinisches Element, von SEXTIL PUȘCARIU. Heidelberg, 1905.
EWSL = *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, von F. MIKLOSICH. Wien, 1886.
fr. și franc. = francez.
germ. = german.
got. = gotic.
GS = *Grai și suflet*, I—VII, revista «Institutului de filologie și folklor», condusă de O. DENSUSIANU. București, 1924—1937.
HLR = O. DENSUSIANU, *Histoire de la langue roumaine*, I, Paris, 1901; II, Paris, 1914—1938.
ILR = A. ROSETTI, *Istoria limbii române*, I, Limba latină; II, Limbile balcanice. București 1938.
Jb. = *Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache*, I—XXIX, hgg. v. Dr. GUSTAV WEIGAND. Leipzig, 1894—1921.
istr. = istroromân.
it. și ital = italian.
LAD = *Linguistischer Atlas des Dacorumänischen Sprachgebietes*, v. G. WEIGAND. Leipzig, 1909.
lat. = latin.
lat. med. = latin medieval.
lat. pop. = latin popular.
lat. vulg. = latin vulgar.
LB = *Lesicon românesc-latinesc-unguresc-nemțesc*. Buda, 1825.
LBalk. = KR. SANDFELD, *Linguistique balkanique*. Paris, 1930.
LEW = *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, v. ALOIS WALDE. Dritte neu bearbeitete Auflage v. J. B. HOFMANN. Heidelberg, 1930 ff.
LG = STOLZ-SCHMALZ, *Lateinische Grammatik*... Neubearbeitet v. MANU LEUMANN u. J. B. HOFMANN. München, 1928.
lomb. = lombard.
m.-bulg. = medio-bulgar.
megl. = meglenit (meglenoromân).
mgs. = medio-german superior.
Mitt. = *Mitteilungen des Rumänischen Instituts an der Universität Wien*, Bd. I, hgg. v. W. MEYER-LÜBKE. Heidelberg, 1914.

www.dacoromanica.ro

mold. = în Moldova.
MR = TH. CAPIDAN, *Megleno-Românii*, I—III. Bucureşti, 1925—1936.
munt. = în Muntenia.
neap. = neapolitan.
n.-grec. = neo-grec.
paleosl. = paleoslav.
piem. = piemontez.
pol. = polon.
port. şi portg. = portughez.
prov. = provansal.
retor. = retoroman.
RF = *Revista filologică*, I—II, organ al Cercului de studii filologice din Cernăuţi, director A. PROCOPOVICI. Cernăuţi, 1927—1929.
Rječnik = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. (Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti). Zagreb, 1880 ş. u.
rom. = român(esc).
rus. = rusesc.
rut. = rutenesc.
sârb. = sârbesc.
săs. = săsesc.
SEW = *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, v. Dr. ERICH BERNEKER. Wien, 1908 ş. u.
SI = SEXTIL PUŞCARIU, *Studii istroromâne*, I—III, în colaborare cu M. BARTOLI, A. BELULOVICI şi A. BYHAN. Bucureşti, 1906—1929.
sic. = sicilian.
slav. bis. = slav bisericesc.
slov. = sloven.
span. = spaniol.
TCLP = *Travaux du Cercle linguistique de Prague*. Praga, 1929 ş. u.
ven. = veneţian.
TLR = *Thesaurus Linguae Latinae*. 1900 ş. u.
turc. = turcesc.
ung. = unguresc.
v.- = vechiu- (de ex. v.-fr. = vechiu francez).
vegl. = vegliot.
vgs. = vechiu-german superior.
ZRPh. = *Zeitschrift für romanische Philologie*. Halle, 1877 ş. u.

www.dacoromanica.ro

INDICE *)

a) *de materii*

ablativ 137, 237
abreviere 48
absolut 153
accent 188, 233, 292, 299, 317; (în frază) 104
accentuare 62
accident (fatal) 24
acomodare 66, 71
acord 51, 136
acuzativ 137, 140, 141, 144, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 223, 226, 229, 237, 238; (cu infinitiv) 141; (dublu) 144; (sintactic) 145
adjectiv 26, 130, 147, 237; (absolut) 231; (neutru) 231; (substantivat) 26
adnominal (caz) 139, 143
adstrat (albanez) 270; (latin) 348
adverb 26; (demonstrativ) 117
adverbal (caz) 139, 143
afix 107
afonizare 69; (a vocalelor finale) 181
Agatirşi 257
agent (*agens*) 140, 141, 142, 143, 155
aglutinare 105
agricol (termen) 350
Alani 257
Albanez 207—208, 240, 263—272, 322, 354
albanezisme 256
allegro 81, 102

*) La compunerea acestui Indice, ca şi la transcrierea manuscrisului şi la corecturi, am fost ajutat de I. CONSTANTINESCU, I. PERVAIN şi V. BĂJENICĂ, cărora le mulţumesc pe această cale.

www.dacoromanica.ro

alfabet (chirilic) 96
aliteraţiune 82
alternanţă 4, 76, 88
aluzie 125
alveolar 63
ambigen 135, 237
amestecul limbilor 21
amuţire (a lui *s* final) 234; cf. dispariţie
anacolut 158
anaforă 118, 148
analiză 103; (greşită) 105
analogie 32, 78, 153, 245
anticipare (a vorbirii) 71, 181
antineologist 389, 392
antipatie 203
aorist 250
apel 113; (la fantazie) 119; (la sentiment) 123, 124; (la umor) 121
apertură 62
argot 308
armonie vocalică 66
Aromâni 219—224, 255, 318, 345, 360; (influenţa slavă la ei) 287
articol 38, 116, 137, 138, 168, 223, 243, 269
asimilare 66, 260, 281, 299, 409
asincronism 69
asonanţă 82
aspect (gramatical) 25, 135; (verbal) 53, 205, 231
atitudine (a vorbitorului) 43
atlas linguistic 32
atomism 8
atribut 130
autohton (element) 175 §. u.
automatizare 118
auxiliar 142, 150, 151; (sintactic) 41
Avari 257, 258
balcanic (balcanism) 169, 170, 171, 172, 173, 174, 258, 263, 310, 322, 340, 364, 415, 419
barbarism 189, 367,
Bastarni 257
bătrâneţe (a cuvintelor) 200
bază de articulaţie 32, 166
bilinguism 204—207, 225, 278, 283, 313
βλαχορηχῖνοι 334
brevilocvenţă 116, 126, 127, 128, 146, 152, 344
buchisire 66
Bulgari 309—310; (turanici) 316; cf. Protobulgari
bulgărism 293

www.dacoromanica.ro

cacofonie 21
calitate (a vocalelor) 234
cantitate (a vocalelor) 234
casus generalis 144
categorie (cantitativă) 134, 148; (cauzală) 133, 140, 148; (finală) 149; (gramaticală) 135; (instrumentală) 134, 148; (linguistică) 132, 135, 137; (locală) 146; (modală) 149; (morfologică) 139, 141; (a numărului) 134; (a proprietății) 133, 147; (semantică) 142; (spațială) 133; (temporală) 147
caz 137, 140, 141, 237, 238; (general) 56; (nobil) 150
Cazari 315
celnic 220
Celți 257, 333
cerere 32; (și ofertă) 208
Cimerieni 257, 333
circulație (a cuvintelor) 191, 192, 391
Ciribiri 229
coarde vocale 61
coarticulație 65, 102
coincidențe (albano-române) 253, 267, 269, 270
colectiv 75
colonizare 210
colori 88
colorit (onomatopeic) 99; (stilistic) 99
comparațiune (scurtată) 53
compensație 64—65, 69
complement 156, 160; (intern) 153
completiv 22; cf. s u p l e t i v
compoziție 53, 403
comunicație 214 ș. u.
comunitate (geografică) 244
condițional 229; (al viitorului) 231
configurație 6, 101
conjucții 243
conjunctiv 218, 239, 281
consonantă 62; (nazală) 89
conștiință lingvistică 29
constrictiv 62
contact (geografic) 322; cf. c o m u n i c a ț i e
contagiune 109; (semantică) 24, 25
contaminare 21, 102, 206, 265, 290, 291, 404
context 125
continuitate 417; (a Românilor în Dacia) 332—337
contrapunct 94
contrast 4, 5, 14, 23, 42, 76, 88; (de apertură) 44; (de presiune) 46; (de rezonanță) 46; (fonologic) 44
convergență 173

www.dacoromanica.ro

convieţuire (cu Slavii) 277, (cu barbarii) 333—337; cf. s i m b i o z ă
Copaciari 221
copulă 131
corelaţie 14; (semantică) 23
Coritari 210, 211
creştinism 355
criză (structurală) 5
cugetare linguistică 102
culme (sonoră) 67, 104
cult (religios) 356
Cumani 305, 315, 335, 343
Cuţovlahi 222; v. A r o m â n i
cuvânt 103; (bolnav) 198, 202; (de relaţiune) 26; (ecou) 100; (gol) 39; (imitativ) 100; (nou) 365; (savant) 213, 348, 349; (semnal) 116; (slab) 199
Dacoromâni 217—219, 256; (inflenţa slavă la ei) 290 ş. u.
dativ 137, 140, 141, 142, 143, 150, 151, 154, 156, 170, 227, 230, 238
decalc 173, 174, 180, 206, 231, 266, 277, 282, 284, 286, 287, 290, 291, 297, 313, 314, 318, 378,—379 380, 470
declinare (articulată) 238
deglutinare 105
deixis 117
demonstraţie 117, 118
dental 63
derivaţiune 240, 269; (directă) 240; (la Aromâni) 222; (la Istroromâni) 231
deriziune 341
desarticulare (a unui grup de sunete) 69; (în silabe) 68
desiotacizare 249
desnaţionalizare 205
despicare (a vocalei) 45
dezinenţă 38, 107, 137
diacriticon 27, 51, 72, 73
diacronic 4
dialect 253; (social) 344
dialog 101
diateză (verbală) 142
dicţionar 15
diferenţiere 66, 118
diftong 181, 182
diminutiv 99
dinamică (a fenomenelor) 5
discontinuitate 421
disimilare 66, 249, 260, 363
dispariţie (a lui *n*) 256: (a cuvintelor) 202, 204
dreptul tinereţii 202
dual 148
dublet 24, 294, 408

www.dacoromanica.ro

Dunăre 323, 418
echivoc 51, 143, 198, 201
economia limbii 199
efort (articulator) 181
electro-acustică (metodă) 79
elipsă (eliptic) 127, 128, 155, 203
enclizǎ (a articolului) 168
epexegetic 148
estetic 32
etimologie populară 17, 404; (latentă) 18
eufonie 86, 195, 390
evacuarea Daciei 329—332
evoluţie 6
exagerare 122
excepţie 29, 77, 244
expresie (caricaturală) 122; (desen) 128; (nominală) 154; (schiţă) 128
extralexical 142, 143
factitiv 50, 151,
fălcări 220
familie (de cuvinte) 17
faringal 63
farmec (eufonic) 83
Fărşeroţi 220, 221, 347
feminin 152; cf. g e n
figură etimologică 153
fiinţă 152
filiaţiune 173
filtru 81
fiziologia sunetelor 58
flexiune internă 42
fonem 74
fonetică 58, 72, 73, 74; (experimentală) 59; (sintactică) 104
fonie 62
fonologie (fonologic) 5, 72, 73, 74, 233—237, 267, 362, 363; (aromână) 222; (istroromână) 229, 230; (a limbii poetice) 83; (meglenoromână) 226
forma mentis 10, 170, 322, 418; cf. m e n t a l i t a t e
formă-tip 106
franţuzism 400, 414
frază 132, 145; (fără subiect) 159
fricativă 62
funcţional (rol) 5
funcţiune 73; (verbală) 144
gândire lingvistică 142
gen 52, 135, 136, 138, 229, 346; (neutru) 136, 231; (schimbat) 179, 238
generalizare (a unei inovaţii) 28,75
genitiv 133, 137, 140, 141, 142, 143, 170, 190, 227, 230, 238, 243

www.dacoromanica.ro

Gepizi 272
Germani 272—276
germanism 218, 410—413
gerundiu 27, 149, 223, 227, 230
gest 57
glumă, 196, 203, 280, 317, 341; (şi joacă) 121
gol 144, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 157, 160, 161
Goţi 272, 333, 343
gradaţie 243
grafie 96
graiu (al copiilor) 99; (al femeilor) 345; cf. limbă
gramatică 3, 15; (colectivă) 30; (individuală) 30; (nescrisă) 15, 141
gramaticalizare 346, 362, 364
Grămusteni 219
Greci 258—263, 371
grecism 297, 367, 345
grup semnatic 20, 24, 25
gutural 63
Heruli 272
hibrid 389
hiperbolă 122
hiperlatinism 401
hiperurbanism 188, 190, 301
hipocoristic 48, 300, 301
Huni 333
Iasigi 259, 315
Iliro-Vlahi 222
imaginaţie (linguistică) 135, 142, 172, 264
îmbogăţire (a limbii) 395
îmbolnăvire (a cuvintelor) 206
imitaţie 72
imperativ 114, 153, 231, 239
împerecheri gemene 100
imperfect 250
împrumuturi 277, 322; (de lux) 366; (din slavoneşte) 206; (necesare) 366; (la Slavi din româneşte) 307—310, cf. românism
închegare structurală 80
incoativ 42
individualism 81
infinitiv 171, 218, 224, 229, 243, 250; (lung) 160; (substantivat) 231
influenţa (sunetelor precedente) 235; (următoare) 235
inovaţiuni 246, 253; (aromâne) 223; (convergente) 417; (istroromâne) 230—231; (meglenoromâne) 226; (străromâne) 417
înrudire (spirituală) 172
instrument 135; (gramatical) 38, 131, 142; (semantic) 151; (sintactic) 52; (stilistic) 116
instrumental 137

www.dacoromanica.ro

intensitate 20
interjecții (cu care ne adresăm copiilor) 100; (cu care chemăm sau alungăm animalele) 100; (demonstrative) 154; (primare) 99; (reprezentative) 113
interogativ 149
interpretare 77, 109, 114, 118, 170
intonație 57, 62, 80
intransitiv 50, 151, 153, 154, 155
inversiune 277
invocativ 115
ipocoristic 99
irelevant 73
istorism 3, 398
Istroromâni 228—232, 256, 318; (influența slavă la ei) 288—290
izofonă 76, 217
izoglosă 217
izomorfă 217
jura 297
labial 63, 218
laringal 63
laringe 61
lateral 63
latină 184; (balcanică) 341; (clasică) 184, 185; (vulgară) 183, 184, 185, 190
latinism 348, 373
latinitate 348
leagăn (al Românilor) 252, 254, 255, 271, 322
legătură (« liaison ») 104
lege fonetică 72, 75
lege fonologică 18, 19, 28, 32, 75, 419; (în acțiune) 76
lento 81
lexicologie 240—243
limbă (comună) 98, 183; (hoțească) 18; (poetică) 88; (scrisă) 57, 98; (vorbită) 184; cf. graiu
linguistică (balcanică) 169; (spațială) 4, 213—214; (sudesteuropeană) 169
literă 58
localiști 140
locativ 137, 140, 143, 147
logică 128, 129, 142
Longobarzi 272
Macedoromâni 222; cf. Aromâni
mai-mult-ca-perfect 218, 223, 227, 230, 346
mănunchiu de limbi 170
Marcomani 272
masare (a energiei de rostire la începutul cuvintelor) 70
masculin 152
matronimice 302
Meglenoromâni 225-227, 255, 256, 318, 345; (influența slavă la ei) 287—288

www.dacoromanica.ro

mentalitate 397; (asemănătoare) 173, 208, 317; (comună) 164, 264; (linguistică) 142; (sudesteuropeană) 171; cf. forma mentis
metafonie 235
metaforă 119
metaplasmă 237, 238
metatează 66, 190, 249, 285, 363
metonimie 110
migraţiuni 321; (ale Românilor) 360—361; (metanastazice) 417
mimică 57
mişcare 55
mod 123
modă 211, 389
modal 57
monogenează 32
monosilab 234, 237
monosilabism 27
morfem 37, 138, 142, 150
morfologie 237—240, 268; (arom.) 222, 223; (megl.) 226, 227; (istr.) 229, 230
morfonem 42, 54, 108
Moţi 361
Muzechiari 220, 221
muzicalitate 94
nazal 62
nazalizare 69, 100
negativ (dublu) 276
Nemţi 274
neologism 316, 320, 362, 367—415
Neogreci 208
neolatin 195
neutru 152; cf. gen
Nogai 316
nominativ 137, 140, 141, 142, 144, 150, 151, 152, 155, 156, 157, 237, 238; (nominativ-acuzativ) 143; (dublu) 144; (morfologic) 145
non-tempus 144
normă 30, 203
normalizare 19, 346
număr 135, 148, 237
nume 27
numeral 238; (ordinal) 238
obiect 128, 140
obişnuinţă 72
ocluzivă 63
ofertă 32
omologie 32, 245
omomorfie 55, 239
omonimie 125, 200—202, 207, 213, 242, 246, 266, 279, 407

www.dacoromanica.ro

onomastică 309; (de origine slavă) 299—302
onomatopee 94, 99, 202
oral 62
orientare (formală) 21; (în teren) 51—52
orizontal (sens) 182
ortografie 98
oxiton 237
păgâni 248
palatal 63
palatalizarea labialelor 223, 226, 229, 249, 268, 347
paradigmă (de declinare) 141
participiu 346; (trecut) 222, 224, 239
particulară (auxiliară) 40; (interogativă) 133, 134, 135, 137, 145, 156
pasiv 151, 277
păstorit 350—352, 354, 358—359; (la Aromâni) 220
patiens 143
patrie (primitivă a Românilor) 251—255, 270
Pecenegi 305, 315, 335
perfect (compus) 171, 227, 240
persoană 150, 152, 153
plasticitate (a versului) 94
pleonasm 119
plural 22, 138, 148, 223, 237, 238, 342
plurisemie 198
poetic 86
poligenează 32
poliloghie 126
polisemie 135, 290, 375
polnoglasie 294
Poloni 295, 307, 308
porecle 276, 300
posesiune 142
postverbal 50, 379
poziție (dură) 218; (finală) 234; (inițială) 234; (intervocalică) 234, 236; (moale) 218; (nazală) 235
predicat 128, 130, 156
prefix 37, 53, 227; (des-) 240; (în-) 240; (ne-) 240, 285; (res-) 231, 240; (neologic) 403
prepoziţional 54, 170
prestigiu 32
prezent (indicativ în -am) 250
profil muzical 91, 92, 93, 94
pronume 37, 343; (absolut) 231, 239; (conjunct) 239; (demonstrativ) 117; (personal) 152, 154, 239; (posesiv) 239; (reflexiv) 41
proporţionalitate 19
propoziție 128, 132

www.dacoromanica.ro

protezǎ 224, 234
Protobulgari 258
psihofonie 80
purism (puriști), 371, 385, 389, 392, 395, 396, 415
rădăcină 107
raporturi (româno-slave) 283, 297—299
reciproc (sens) 151
reducere (a energiei în silabele mijlocii și finale) 70; (formală a cuvintelor) 200
reduplicare 100
reflexiv 151, 152, 243, 277
refren 83
regim 156
reîmprumut 276, 292, 313, 357, 366
relief sonor 44
repetiție 49, 88, 90
reromanizare 370
restrictiv (mod) 231
rezervă (lexicală) 198
rezonanță 62, 84
rimă 23, 82, 83
Români (Apuseni) 205, 229, 247, 256; (Răsăriteni) 247, 255
romanic 195
românism (în limba maghiară) 206; (în limba Sașilor) 275
romanizare (a Daciei) 326—328
românizare 345, 403
Romano-Vlahi 222
rotacism 100, 246, 256, 257, 265, 268, 269, 307, 309, 345
Ruși 295, 371
rusticitate 182, 184
rusticizare (a limbii latine) 347
Ruteni 308
rutenisme 294
Sărăcăciani 221
Sârbi 308, 318; cf. s e r b o-c r o a ț i
sârbism 293, 294
sărituri 23, 127
Sarmați 257, 333
Sași 274, 345
Sciți 257, 333
școală (fonologică) 43; (latinistă) 385; (neogramatică) 78
semantism 389, 408
semiotică 21
semn 72, 73, 74
semnal 116; (individual) 79
sensibilitate (linguistică) 16
Serbocroați 309; cf. S â r b i

www.dacoromanica.ro

serie (derivativă) 19; (morfologică) 19
sex 136, 137
silabă 66
simbioză 204, 248, 256, 266, 278, 307; cf. c o n v i e ţ u i r e
simetrie (morfologică) 19
simţ (analitic) 78, 105; (de orientare) 119; (etimologic) 17, 78; (gramatical) 27, 78
sincopă 66, 187, 223, 261
sincronic 4
singular 148, 231
singularizare 39
sinharmonie 66
sinonime 20, 21, 390, 392
sintagmă 142
sintaxă 243, 268; (arom.) 222, 223—224; (istr.) 229, 231; (megl.) 226
sistem (de declinare) 141; (fonetic) 69, 169, 181; (fonologic) 78; (sintactic) 169
situaţie 125, 146, 152, 155
Slavi 277 §. u., 335, 347; (influenţă slavă) 191; (românizaţi) 205
slavonism 295—297, 367
Slovaci 295, 309
Sloveni 295, 309
solecism 189
sonoritate 67, 69, 83, 84, 92
specific (românesc) 10, 52
spirantă 62
spirit (lin) 104
stare 55
static 5
sterilitate (a cuvintelor) 200
stil (stilistică) 3, 292—394
Străromâni, 244—255, 322
structură 6; (internă) 10, 102, 129, 164, 172
structuralişti 6
structurat 80
structuraţiune 80
subcategorie (dimensională) 133
subiect 128, 130, 156, 159, 160
substantiv 26, 130, 237
substrat 32, 182, 347
sufix 37, 52, 382; (adjectival) 54; (adverbial) 54; (augmentativ) 124; (diminutiv) 124, 191; -ab(a) 315, -ălui 313, -ame (arom.) 222, -an (slav) 240, -anie 296, -ăreţ 25, -atic (arom.) 222, -čoc (megl.) 227, -el (serbocr.) 309, -enie 296, -eş 313, -esco (lat.) 239, -eşti 339, -ež (slav) 291, -giu 316, -iculus (lat.) 341, -(i)šor (serbocr.) 309, -issa (lat.) 240, -ist 403, -iţă 191, 240, -iu (arom.) 223, -izmă (arom.) 223, -izo (lat.) 240, -lâc 316, -lif (megl.) 227, -liu 316, -oaie 269, -onea (lat.) 240, -şag, -şug 313, -tură 25, -ui 240, 298, 313, -ului 313, -uiu 315, -ul, -ula, -ule, -ulić, -ulović (serbocr.) 309, -ză 265, 269, -zui 313

www.dacoromanica.ro

sunet 58; (reflex) 49
superlativ 391
superstrat 180—181, 182, 284, 288
supletiv 21, 22; cf. completiv
supranume 300
Șvabi 274
synkinezĕ 65
Tătari 316, 335
tempo 81
temporal 133, 140, 143
terapeutică 206
termen (culinar) 196; (cultural) 366; (tehnic) 3, 381
Țințari 222
tonalitate 81
topică 47, 51, 138, 143, 169; (afectiv-stilistică) 157; (logic-gramaticală) 157
toponimie 302 ș. u., 309, 323; (românească în Peninsula Balcanică) 247
totalitară (metodă) 6
Traco-Daci 352
traducere 206, 305, 311, 314, 378—379, 391
transcriere (fonetică) 60
transhumanță 417
tranzitiv 151, 153, 154, 155, 381
trial 148
triplete 408
tub fonator 61
tulpină 17, 107
Turci 316—318
turcism 367, 368
Unguri 310—314
ungurism 205, 206, 209, 218
unificare (a limbii) 203
unitate (a limbii române) 322; (linguistică) 415
urbanitate 184
uvular 63
uz 30
uzare (a cuvintelor) 198 ș. u.; 206, 279
Uzi 315
valoare 86 (expresivă) 88
Vandali 272, 273
vatră (a Românismului) 252, 254, 255
velar 63, 256
verb 27, 130, 145, 146, 239; (ajutător) 54; (impersonal) 154; (iotacizat) 218, 223, 227, 230, 249; (personal) 150; (unipersonal) 154
vertical (sens) 182
vibrantă 63
viitor, 171, 240, 277

www.dacoromanica.ro

Vlah 254
vocabular (arom.) 222, 224; (istr.) 231; (megl.) 226
vocal 62
vocală (centrală) 69, 96; (nazală) 84
vocativ 39, 113, 114, 137, 139, 140, 141, 175, 231; (în -e) 218, 223; (în -o) 285, 340; (în -ule) 227
voce 62
vulgarizare (a limbii latine) 184
zăbavă 71

b) *de nume*

Adam, I., 394
Agârbiceanu, I. 36,46,49,85
Alecsandri, V. 185, 189, 374, 384
Alexandrescu, Gr. 370
Altheim, F. 331, 337, 342, 343
Anghel, D. 386
Ansbertus, 334
Arghezi, T. 85
Aristia 373
Ascoli, G. 279
Bălăcescu, N. 374
Barić, H. 271
Bartoli, M. 4, 213, 214, 272, 349
Bekker, 32
Beldiceanu, N. N. 49
Beldiman, A. 316
Belulovici, A. 232
Berneker, E. 282
Biasutti, R. 213
Blaga, L. 85, 87, 88
Bloch, O. 192
Baer, C. de 145
Bogdan, I. 303
Bogrea, V. 114
Borcia, I. 274
Brătescu-Voinești, I. 85, 374, 391
Brătianu, G. I. 417, 419
Bréal, M. 15, 21, 23, 129, 343, 389
Brenndörfer, I. 275
Broendal, V. 129
Bruch, I. 272
Brugmann, K. 118
Brüske, H. 295
Bugge, S. 271
Bühler, K. 9, 73, 79, 118, 119, 125, 149
Byhan, A. 286
Candrea, I. A. 66, 174, 226, 308, 357
Cantemir, D. 176, 368, 371
Capidan, Th. 163, 169, 177, 195, 220, 221, 224, 225, 226, 253, 254, 255, 258, 261, 262, 263, 266, 269, 282, 284, 286, 287, 288, 309, 310, 325, 347, 360
Caracostea, D. 88, 201
Caragiale, I. L. 185, 189, 367, 384, 395
Carol I Regele 384
Cartojan, N. 368
Cicero, 185, 189
Cichorius, 736
Cihac, A. 191, 192
Cipariu, T. 281
Clain, S. M. 97, 373, 410
Conev, B. 282
Constantinescu, P. 387
Coresi, 26, 86, 417
Coșbuc, G. 192, 384
Courtenay, T. Baudouin de 74
Creangă, I. 85, 115, 129, 192, 250, 384
Croce, Ireneo della 229
Daicoviciu, C. 329, 336, 337, 339, 342, 343, 416, 417
Dauzat, A. 216, 386

www.dacoromanica.ro

Delavrancea, B. 384, 394
Demartonne E. 418
Densusianu, Ov. 66, 174, 176, 257, 272, 277
Dianu, R. 387
Diculescu, C. 272, 273, 274
Diez, Fr. 190
Dima, G. 86
Dio, 336
Dioscorides Petanius, 175, 178
Domaschke, W. 353, 354
Dopsch, A. 421
Dosofteiu 368
Drăganu, N. 40, 105, 176, 250, 295, 298, 299, 305, 306, 309, 314, 316, 350, 361
Duden, 193
Dumitrescu, I. 387, 389
Dumitrescu, V. 417
Ebert, 271
Eminescu, M. 83, 85, 86, 88, 91, 92, 93, 94, 104, 195, 370, 392
Ettmayer, K. v. 109
Eutropius, 330, 336, 421
Faca, C. 384
Fouché, P. 69, 86
France, A. 15, 192
Friedwagner, M. 254, 270, 306, 330
Gabej, Eqrem 170
Gabelentz, G. von der 17, 123
Gáldi, L. 262, 263
Gamillscheg, E. 60, 70, 201, 272, 333, 349
Geagea, C. 262
Gellius 189
Gemelli, A. 101
Gilliéron, J. 18, 125, 198, 200, 204, 206, 213
Giuglea, G. 272
Giurescu, C. C. 297, 298, 299, 303, 328, 331, 335
Goetz, G. 190
Goga, O. 26
Golescu, D. 369
Grammont, M. 60, 67
Graur, A. 86
Grégoire, 86, 385
Hahn, L. 225, 326, 327
Halici, M. 409
Hasdeu, B. P. 23, 176, 191, 195, 263, 347, 384
Hatzfeld, H. 120
Heliade, v. Rădulescu
Herodot 360
Herzog, E. 171
Hieronymus, 333
Hirt, H. 271
Hjelmslev, L. 139, 140, 145
Hodoş, E. 85
Holthausen, 204
Humboldt, W. von. 79
Hunfalvy, 304
Iordan, I. 302, 379
Iorga, N. 315, 381
Iosif, St. O. 94, 185, 386
Isidor de Sevilla, 189
Ispirescu, P. 48, 85, 192, 384
Jaberg, K. 18, 121, 204, 211
Jacobson, R. 32
Jarník-Bârseanu, 85
Jespersen, O. 60, 69
Jireček, C. 225, 254, 310
Jokl, N. 177, 257, 267, 271, 273, 354
Jud, J. 184, 354
Kalepky, Th. 25
Kaluzniacki, E. 307
Kant, E. 133
Karcevski, S. 43, 101, 132, 140, 146, 155
Kedrenos, 321
Kekaumenos, 255
Kisch, G. 267, 274, 299, 302, 304, 305
Kogălniceanu, M. 374
Kopitar, B. 172, 263
Kretschmer, P. 271
Kúun, G. 315
Lacea, C. 306
Laurian, 372
Lazăr, G. 369
Livius, 343
Loewe, R. 272
Lohmann, J. 99

www.dacoromanica.ro

Lombard, A. 60, 349
Lydus, 331
Macrea, D. 34, 84, 85, 86, 192
Maior, P. 373
Maiorescu, I. 222, 228
Maiorescu, T. 385, 390, 392
Mandicevschi, E. 86
Manoilescu, Lia 50
Marcovici, S. 373
Maretić, T. 300
Massimu, 372
Mazilu, D. 195
Mehedinți, S. 339
Meillet, A. 23, 32, 61, 106, 145, 173, 184, 326, 327, 344
Melich, J. 298, 316
Menzerath, P. 64, 65
Mera, I. T. 115
Meyer, G. 263, 271
Meyer, K. H. 170
Meyer, R. 21
Meyer-Lübke, W. 166, 171, 173, 189, 190, 207, 213, 263, 341
Miklosich, Fr. 177, 263, 300, 307
Mladenov, St. 268
Mommsen, 189
Morariu, L. 250
Mumuleanu, B. P. 371
Munkácsi, 304
Murnu, G. 262
Mutafčief, P. 324
Nandriș, Gr. 285
Naum, T. 362
Neculce, I. 86
Negruzzi, C. 370, 374
Nicolaides, K. 225
Noreen, 123
Odobescu, A. 384
Opreanu, S. 416
Ortiz, R. 340
Panaitescu, P. P. 298
Panconcelli-Calzia, 69
Pann, A. 373
Papahagi, P. 162, 170, 174, 197, 225, 232, 248, 263, 359
Pârvan, V. 248, 254, 328, 336
Paşca, Şt. 300
Patsch, C. 326, 329, 336, 337, 338
Paul, H. 16
Petersen, H. 271
Petrescu, Cezar, 31, 45, 60, 344, 391, 394
Petrovici, E. 60, 206, 210, 278, 292, 296, 308, 339, 345
Philippide, A. 263, 301
Pisani, V. 10
Pitiș, 18
Pogor, V. 374
Pop-Reteganul, I. 115
Pop, S. 203, 206
Popovici-Bănățeanu, 384
Popovici, D. 93
Popovici, G. 208
Pott, A. F. 107
Priscus, 333, 334
Procopovici, Al. 11, 44, 60, 69, 128, 164, 166, 250
Ptolomeu, 271
Pumnul, A. 371
Puşcariu, S. 170, 263, 331
Rădulescu, Heliade 369, 371, 373, 394
Quintilian, 137, 189
Ries, T. 132
Roger Martin du Gard 127
Rohlfs, G. 331
Românul, I. 373
Rosetti, A. 60, 86, 166, 170, 177, 263, 272
Rostand, E. 58
Rousel, L. 86
Sadoveanu, M. 45, 49, 85, 115, 116, 391, 394
Şăineanu, L. 316, 317
Salvianus, 333
Sandfeld, K. 169, 170, 174, 175, 177, 258, 263, 270, 279
Sanzewitsch, C. 371
Saussure, F. de 4,18
Săveanu, T. 305
Scheludko, D. 295
Schmidt, L. 331
Schuchardt, H. 38, 99, 263, 354

www.dacoromanica.ro

Sechehaye, H. 127
Seneca, 326
Şiadbei, I. 177
Sievers, E. 59, 60, 68
Şincai, G. 373, 410
Skok, P. 204, 257, 263, 266, 272, 276, 283, 292, 296
Slavici, I. 88, 384
Southey, R. 94
Spitzer, L. 122, 204, 263
Sulică, N. 356
Svedelius, C. 132
Tallgreen, O. T. 173
Tappolet, E. 366
Teodoreanu, I. 122, 302
Thallóczy, 343
Tiktin, H. 286
Tobler, A. 148
Tomaschek, P. 254, 256
Treimer, K. 177, 258, 263
Treml-Tamás 312
Trubeţcoi, N. 5, 42, 73
Tuulio, O. J. 173, 331
Ucuta, 222
Văcărescu, Ien. 316, 369, 373
Varlaam, 86, 368
Valkhoff, M. 270
Varro, 319
Vendryes, J. 83, 123, 127, 131
Viennet, 385
Vlahuţă, A. 384
Vopiscus, 421
Vossler, K. 78
Vuia, R. 337
Wartburg, W. 180, 182, 327, 331, 332, 336
Wedkiewicz, S. 307
Weigand, G. 60, 92, 128, 166, 170, 172, 177, 216, 220, 225, 254, 263, 270, 271, 277, 300, 305, 310, 315, 345, 357, 385
Weisgerber, L. 164
Wellmann, H. 121
Wirth, K. 324
Wundt, W. 103, 138, 354
Wüllner, 140
Yung, J. 330, 333
Zamfirescu, D. 385
Zauner, A. 272
Zeiller, 330
Zonaras, 330
Zosim, 330

c) *de cuvinte*

româneşti

a 39
abundent 400
abure 177
acasă 118
aceră 200
acoperiş 214
actoraş 124
acum 36
adăpost 254
ademeni 311
adică 113
administraţie 295
afină 311, 245
afla 278, 357
afumat 121
agâmba 257
ager 213
agest 200, 298
aghezmuit 121
aghiasmă 260
aghiotant 295
Agust 354
aiu 339
aiurit 379
ajunge 192
ajutor 213
al 41, 52
albastru 202
Alba-Iulia 305
albină 264
album 404
aleg (arom) 297
alegător 398
alerga 242
alineat 400
Alt 307
altar 281
altminteri 54
aluniţă 17
amăgi 258, 259
amâna 264
aminte 118
amnărit 121
amoiu 118
amploiat 404
amurg 118
andăli 199, 319
anină 212
ănjurbă (istr.) 231

www.dacoromanica.ro

ăntrebă (istr.) 290
ăntru (istr.) 231
apa-morţilor 398
apiră (megl.) 226
April 354
aprinde 24
aprins 165
apuca 42, 154, 319, 363
apucătură 397
apuţi 198
arat 279
arăta 214
arătătos 397
arătos 397
arceşte 397
arciş 397
arde 126
aret 398
arete 359
argat 261
argea 257
arhanghel 260
arină 212
armie 295
arnicl'u (arom.) 341
ărpę (istr.) 231
a(r)şău 299
arugă (arom.) 354
arunca 356
arzuliu 17
as 389
aşeza 50, 375—377
asin 278
âsir (istr.) 231
asudoare 197
atagan 318
aţina 350
aţine 18
atu 20
August 354
aur 248
aură (megl.) 226
aurar 18
auş (arom.) 200
austru 200
auz 50
auzi 198
avea 192
avere 163
avră (arom.) 222
avut 163, 264
ayiu (arom). 297
azimă 258, 259

ba 113
babă 207, 240
băga 176
băia 246
Băiasa (arom.) 253
băiat 37, 246
băiată 37
bâja 100
băjbâi 100
băl 207
bălan 272
Bălgrad 304, 305
baligă 177
baltă 179, 253
bântui 298
bănui 192, 298
bardă 273
bârnă 284
barză 178
bârzăun 100
Bârzava 306
baş 318; (arom.) 222
bască 178
bată (arom.) 266
bate 149, 192
bătrân 328, 357
baubau 100
bea 153
beat 201
becisnic 296, 397
beciu 315
besnă 54
beţârc 203
beteag 310
bezmetic 357
bibă (megl.) 265
bibi 100
biet 201
bili 278, 294
birar 374
biruinţă 21
Bistriţa 305
bizuitor 397
blândeţe 213
blem 115, 281
bob 40
bobric 278, 293
bocnă 40
bogat 163
bojoc 197
bojog 197
borjoc 197
bortă 278, 294
bot-gros 53
bou 109
bour 248
brad 178, 179
brâncă 121, 342
brânduşă 176
brânză 86, 176, 359
brâu 178, 179, 207
bre 39, 114
breaz 207
briciu 278
broatec 259
brodi 354
Bucur 179
bucura 179
Bude 48
Budu 48
buiestru 105
bujor 396
bumb 299
bun(ă) 202
bunget 179
bunic(ă) 202
burduhan 280
buric 105
burtă 193, 196, 280
buză 120, 176, 179
buzelnic 396

ca 21
că 148

www.dacoromanica.ro

caca 100
căciulă 179
cadă 259
cădea 134, 155, 174, 202
câibę (istr.) 231
cal 178, 199
calapăr 293
călători 319
călbează 265
căldaru (megl.) 226
cale 242, 319, 361
călit 121
căloari (megl.) 226
calomfir 293
călușei 17
camănă 297
cămașă 257
camătă 260
Camena 305
Cândea 301
Câne 49
cânt 49
cânta 23
cântec 213
cantor 407
cap 174, 391
capete (plur.) 33
căpiță 284
căpui 397
căpușă 358
car 257
cara 20
căra 149
cărămidă 260
cărare 176, 319, 354
cârcă 86
care 118
cârlig 266
căroare (arom.) 222
cârpit 121
cârti 294, 295
cârtiță 294
cartofor 400
casma 363
căstâńu (arom.) 248
căstoṇu (megl.) 226
cătană 299, 313
cătun 258
cătușă 280
cazon 295
ceafă 176, 179, 193, 265
ceaiu 295
ceas 278
ceașcă 295
ceașmă 318
ceasornic 22
celu 114
cep 281
Cerna 306
cere 111
certa 242
chefe 21
chel 20
chellos 20
cheltui 299
chiag 163, 359
chică 20
chilic 354
chindisi 261
chior 197, 323, 339, 343
chioșc 368
chivernisi 261
cin 292, 378
cince 40
cioban 314, 339
cioc 265
cioc-boc 100
cioclej 291
ciorciol 313
ciosvârtă 291
cireașă 188
cirtă 296
citi 297
ciucă 179
ciucur 245
ciul 260
ciumă 260, 283
ciumurlui 312
ciun 292
ciupi 265
Ciurcu 302
ciut 313
ciutură 260, 311
clăti 294
clin 240, 284
clopot 240
Cluj 305
coacăză 265
coace 20
coajă 284
coardă 245
coarjă 22
coasă 207, 240
cobilă 206
cobiliță 206
coborî 319, 363
cocli 291
cocoana chifteriţa 122
cocobarză 22
cocoșat 20
cocostârc 22
codru 86, 174
colac 174, 175, 241
colet 404
colibă 260
colilie 40
colindă 207
coloti 294
comânda 356-57
combativ 403
comitat 203
complect 400
complet 400
convinge 378
convoiu 399
copaciu 178
copcă 358
copil 179
copil de suflet 174, 261
copilă 37
copt 174
coptură 18
cor 280
corb 278
cori 281
cornută 266
coropișniță 122
corp 197

www.dacoromanica.ro

cort 261
coş 207, 241
cosiţă 207, 241
costę (istr.) 290
Costea 48
costisitor 373
costoi 379
cot 398
cotiş 398
cotoiu 280
cotropi 273
covârşi 273
covăseală 346
Cozia 305
Crăciun 284
crâmpeiu 291
crâmpiţă 291
crâmpot 291
crăpa 20, 122, 174, 203, 214, 398
creşte 50
crevat 261
Criş 253, 323, 354
croncan 278
crucea nopţii 23
crucea zilei 23
crup 121
cruţa 264
cuă (arom.) 265
cucie (arom.) 310
cucută 266
cuib 86, 214
cuiu 240
culca 50
cum 133
cumând 296
cumpli 24
cumplit 24
cună (arom.) 222
cunoştinţă 381
cununa 261
cu-nusul 112
cuprinde 24, 397
cuprins 163
cuptor 18, 198
cură 50
curarisi 24
curăţi 149
curechiu 186, 341
curge 155
ĉurlă (arom.) 262
curmeziş 265
curpen 179
cursă 178
curte 278
curvă 207
cuscru 264
cu stare 163
cusurin (arom.) 36, 222
cută 281
cute 340, 341
cuteza 258, 259, 358
cuţit 198
cu toate acestea 174
cutropi 273
cuţu 100, 114
cuvânt 21, 242
Cuzdrioara 315

da 113, 280, 319
da drumul 162
ðală (arom.) 265
Dâlgopol 305
daltă 285, 292
dânsul 111, 112
da palme 149
d'a-mboul 358
dare de mână 163
dârdâi 202
dărtoari (megl.) 226
dărui 241
daş (megl.) 265
dată 22
dată (arom.) 265
de 129, 224, 231
deală 297
defrişa 398
deochiat 397
depăna 345
deprinde 213
deschis 165
descoase 345
desface 149
desfasona 403
deşidera 200
despărţământ 402
dete 27
di (megl.) 227
Dima 48
din topor 354
Dinu 48
divăni 318
divizie 402
divizion 402
diviziune 402
doctoraş 129
doi 109
domisli (istr.) 53
dor 86, 264
dormi 153
Dorna-Vatra 306
dracu 116
drag 279, 285, 295
draniţă 295
dreacu 48
drum 260, 319
duard (megl.) 53
dulap 367
Duma 48
Dumnezeu 345
Dunăre 176, 253, 257, 354
dură (istr.) 231
durea 154
duşman 315
duzină 279

egrasie 400
erou 389
eu 136
executa 126

fa 39
fă 113
face 42, 144, 160, 193, 319
făgădui 390
fală 278

www.dacoromanica.ro

falcă 240
falce 240
fântână 278
fao (arom.) 222
fară 273
fără 199
fărâma 20
fărâmă 178
farmec 260
făt 37
fată 37
făta 20
faţă 278
fâţa-mâţa 100
fel 311
ferăstău 31
ferăstrău 31
fereastră 352
feri 213, 357
feşteli 31
feşti 31
ficat 197, 286
fierbe 20, 25, 214
fierbinte 20
fieros 37c
fiert 22
fiindcă 148
filă 21
fir 40
fireşte 391
firisău 31
firog 345
flecuit 121
floare 277, 397
flori 266
fluier 179
foaie 21
foale 196
foarte 40, 243
foc 116, 214
fochiu 313
folos 261
fost 254
frâjar (istr.) 274
frânge 20
frate 48
fraţi de cruce 261
frău 178
frică 20, 242, 260
frig 20
frige 20
frizier 22
frumos 214
frunte 397
frunză 20
frunzări 398
funcţie 389
fura 53, 149
furcă 346
furtunat 374

gâbu (istr.) 231
gâdila 207
găgălaş 100
gălbează 265
galiţă 294
găluşcă 294
gând 299
gânsac 294
gâra-mâra 100
gârbov 207
gard 178, 179, 180
gâscă 294
găsi 192, 278
gat 294
gât 193, 196, 340
gata 49, 136
gaură 278
geaba 317
geam 352
geantă 407
general 295
ger 20
ghebos 20
gheneral 295
Gheorghiţă 48
ghiaţă 122
ghindură 266
ghiol 199
ghionoaie 264
ghiuj 179
glesnă 193, 197, 340
gloabă 207
gloată 294
godac 31
godănac 31
gogă 265
gol 207, 240
golub 293, 294
goni 249
gorun 207
gost 202
Gotea 274
Goteşti 274
grăbi 282
grăi 176, 292
grajd 292
graniţă 294
grapă 178, 179
grăpţăna 178
grâu 178
greabăn 294
greş 282
greşeală 282, 296
greşi 284
gresie 265
grindă 292
grijă 292
groază 20
grohotiş 398
gros 23
grozav 122
grumaz 176, 179, 193, 196, 339
gubav 293
gură 120, 341
gură-rea 264
guri 291
guriţă 120
gui 319
guşă 179, 196, 308, 339
gust 49
guvăsesc (arom.) 297

hai 22, 113
haide 45
hain 22
haină 278, 293

www.dacoromanica.ro

Haliţă 294
hâlm 294
hălușcă 294
hat 294
hăţiș 319
hatman 295
hâtru 295
heleșteu 176
hi! 114
hiaba 316
h'ic (arom.) 248
hidos 379
holm 294
holo(a)tă 294
homoc 212
horă 280
hori 281
horipila 389
hotar 299
hrană 278
hrăni 296
hraniţă 294
hreabăn 294
hulub 278, 293, 294

i 200
iau 113
iapă 199, 206
iarbă 359
ic (megl.) 226
icoană 297
ię 280
ied 224
ieftin 260
iepilă 206
iezăr 199
iî (istr.) 231
ilariant 400
iligibil 400
im 200
îmbătrâni 50
îmboi 358
imbold 404
îmbuiestru 105, 187
îmbulzeală 399
îmbuna 398
împărat 264
împleti 284
împlinit 398
import 407
împrăștia 357
împuta 378
înainte 20
înălbi 278, 294
încărca 174
încet 199
înceta 214
încheietură 197, 339
închipuire 377—378
închis 165
încovăia 358
încurca 50, 345
în deșert 214
îndreptare 378
îndruga 346
înduplecare 378
în faţă 20
înfrânge 18
înfrunt 379
îngădui 390
îngrozitor 122
inimă 110, 242
înneca 174
îns 188
însura 20
întâmpina 357
întâmpla 356
înţerca 358
înţina 350, 357
întoarce 280
întrărma 359
întrema 358
întunerec 23
învăli 284
învârti 241, 280, 284
învăţa 50, 174
învingere 21
invita 358
Ion 114
Ionică 48
irhă 310
Irinel 48
irmă 110
ismă 105
ispită 296
isteţ 358
iubi 279
iușor 105
izbăvi 296
izbi 20
izbrăni 297
izdun (megl.) 53
izmene 284
izlaz 282
izvod 378
izvor 278

jalbă 294
jalobă 294
jepi 257
jghiab 286
jilav 20
jimb 178
jitie 296
jneapăn 189
joacă 50
joc 49
jos 187
juca 242, 277
judeţ 203
jumătate 174, 177
jumbu (arom.) 178
jupân 257, 286
jur 260

kaloper 293
kl'ept (istr.) 249

la 133, 200
lac 199
lăcrămaţie 17
lamură 397
lan 291
lânged 213
lard 200, 278
Lăsun (arom.) 253
lătural 379

www.dacoromanica.ro

laudă 278
lăzui 398
lege 174
*lege (= citi) 297
leică 48
leniv 379
leoarcă 54
liba-liba 114
lin 136
lingură 213
lins 49
linte 200
*linţiche 200
lipsi 261
listă 21
litră 363
livadă 260
lopată 241, 279
lovi 20, 149, 284, 357
lua 174, 264, 319
lua împrejur 357
lucra 243
luciu 214
lume 284, 285
lumina 154
lumină, 23, 110
lumpęi (istr.) 274
lungoare 17
luptă 50
Luţu 301

mă 113
măcar 124
macaroane (pl.) 77
măcina 199
maciră (istr.) 53
măgar 278
măgură 179
mai 41, 214
măi 39
măicuţule 48
maimund (istr.) 22
maiu 196, 197
mal 177, 179
mamă 100, 281
mămăligă 109, 266
mânar (arom.) 266
mânca 203
mângâia 258
mântui 299
mănuşă 264
mânz 179, 253
mare 23, 178
marea cu sarea 253
marfă 311
mărgea 258
mări 39
mărita 20
Marţ 354
Martie 354
martur 259
masă 110
mâţă 211
mătrăgună 265
matur 281
mătura 149
mătură 177, 286
măturoiu 48
mazăre, 177, 178, 179
măzăriche 200
mentalitate 389
merge 163, 264
mes (arom. megl.) 222, 226
mesteca 246
mesură (istr.) 231
mic 23
miercuri 34
miji 398
mijloc 66
milă 241
mioară 266
mira 277
mire 357
mirodenii 17
mirosi 193, 198, 260
mişca 214
misli (istr.) 53
mislivęi (istr.) 53
mistreţ 267
moară 199
moare 340, 341
moaşă 179
molid 354
mormăi 100
mort 122
moş 363
movilă 177
mugur 177
mulţam 261
mumos 100
muncă (istr.) 53
muncă 254, 282, 285
munci 282
muntur (megl.) 226
mură 224
Mureş 306
muri 20
musafir 21, 202
Muşat 179
muşat (arom.) 179
muşăt (istr.) 231
muscă 278, 294
muşcoiu 179
muşiţă 278
mutare 360
mutră 259

nădăjdui 390
năduşeală 197, 340, 343
Nae 48
(a)naforă 260
naiba 116
nămaie 224
Nămăeşti 224
naş 48
naşte 20
nasture 22, 273
năved (megl.) 53
nea 200, 215, 339
neaoş 224
nevastă 241, 280, 284
necioplit 356
nemeri 176
nemisli (istr.) 53
nene 48
neted 199

www.dacoromanica.ro

Nicoară 258, 302
ninge 154, 155
nip (arom.) 261
nisip 262
Nistru 257
nod 197
nodea 197
nodeu 339
nodiță 197
noian 265
noroiu 200
nuc 136
nucă 136
nuiele (pl.) 36

oară 278
oare 113
oaspe 21, 201
obială 241
obor 207
obosi 282
obraz 207, 278
ochiu orb 287
oftică 17
ogradă 278
Olt 257, 306, 307
oltar 281
omăt 200, 215, 293
omorî 50
omușor 264
operațiune 344
orb 197, 340
ori 266
ospăț 213, 264
oțel 281
oțet 281
oul piciorului 197

păcatele 116
păcură 248
păcurar 201, 339
pădure 176, 190, 264
păgubi 199
paisprezece 82
pâlc 294
pană 407
pântece 190, 280, 340, 345
pânzeturi 22
papa 100
papă 281
papură 259
păr 20
pare (se) 154
părângă 259
părăsi 261
părâu 179
pasă-mi-te 319
paște 359, 397
păstrăv 207
patrulă 17
pavăză 295
pe 38, 56, 144, 218
pedestru 339
pelin 207
perdaf 358
pereche 279
peria 149
perie 21
perucă 17
Petre 114
pica 202
picătură 40, 214
picior 34, 199
pidurițâ (megl.) 226
piept 34
pier 50
pierd 50
piersecă 187
piezi 199
pieziș 199
pilit 121
piri-piri 100
pisică 211
pită 260
plăcintă 213
plaiu 86, 319
plămâni 197, 286
plânge 199
plăsa 281
plăti 241, 284
plaz 285, 292
pleca 199
pleșuv 20
plouă 154, 155
plug 278
poamă 200
poč (megl.) 265
podiș 398
pogorî 319
pojdi (istr.) 53
pojarnic 295
polc 294
polcovnic 295
pomană 296, 357
pomisli (istr.) 53
porni 199, 284, 319
port 296
porumb 201, 278, 293
porumbel 201
potecă 319
potlogar 276
praf 278
prăji 20
pravilă 297
praznic 296
preconiza 389
predomisli (istr.) 53
picur (megl.) 226
Prier 354
prieten 207
Pril'u (megl.) 226
primăvară 53
prisos 261
privi 176
proaspăt 260
Proca 48
prudorm (megl.) 53
Prut 257
pudardic (megl.) 53
puică 266
pul' (istr.) 231
pulbere 278
pumn 174
punct 389
pungă 272
punte 162, 354
pupăză 265

www.dacoromanica.ro

purintă (arom.) 163
purligar 276
puşcă 174

răbda 122
rac 241
răcoare 20
raclă 354
rană 241
rânză 179
rapăn 273
rapură 273
rărunchiu 200, 341
rasă 354
râsete 22
rasol 358
răspândi 292
răsuflat 397
rău 40, 199, 358
războiu 207, 278
răzvădit 391
rece 24, 214
recent 24
reghiment 295
regiment 295
Repedele 305
rezbel 403
rinichiu 200, 278, 341
roi 357
Român 254, 421
roşie 203
rost 341
ruga 199
ruj 395—396
rumân 299
rumbagiu 317
rupe 20
ruşina (a se) 122
ruşine 36, 243

să 39
Sad 305
şaisprezece 82
sălămâzdră 260
sălciu 359
samă 299
sâmbure 177, 178
sâmţ 280, 339
sân 201, 280, 297
sănătoasă 125
sănătos 201
şăprătcă (megl.) 265
săptămâna brânzii 261
săptămâna mare 261
săpunească 358
Sărună (arom.) 253, 323
săruta 110
sas 187
sat 350
sau 407
Săvădisla 299
săvârşi 296
scală 77
scălda 242
scaldă 50
scând (istr.) 290
scăpăra 265
scară 76
scaun la cap 121
schemă 259
şchiau 261
schimă 259
schimba 257
scoarţă 264
scoate 350
scovardă 285, 292
scrum 257
scula 357
scump 254, 284, 285
scutar 266
scutec 281
scuti 281
scutura (a) 153
sdrobi (a) 20
şea 278
sec 296
secure 279
şef 389, 391
şerb 278
şes 163, 264
şetăes (megl.) 310
şeţei (istr.) 310
sfânt 280, 297
sfârşi 296
sfinţi 296
sfinţit 121
Sibiu 305
sigur 281
sileacu 48
simţi 198
şipşor 396
sireacu 48
siripi 362
sîrmă (arom.) 178
sită 207, 242, 278
slab 242
slănină 278
slugă 278
smântână 286
smil'i (istr.) 53
smirdar 176
smocurele 22
snagă (megl.) 197
sobă 311
şoltuz 295
şopârlă 179
sorbi 267
sosi 261
spaimă 20
spăla (a) 149, 200, 264
spân 258, 259
sparge (a) 20
spre 133
şpriţ 86
spurcat 353
stafidă 261
stână 176, 286, 416
stâncă 286
stăpân 286
stat 264
stative 278
staul 178
staur 187
şteamăt(ă) 259
stejar 176, 207
şterge 149
sterp 259
şterpeli 149

www.dacoromanica.ro

ştiinţă 381
stolnic 297
straie 293
strănut 273
strașnic 122
strengar 358
strepede 178, 179
strepij (megl.) 179
strica 199
striga (a) 23
strugure 200
strungă 178, 179, 359
studia 390
stufos 398
stup 264
stur 259, (arom.) 258
subţire 23
suci 280
sudoare 197, 340
suflet 242
sugară 17
sugruma 196
suguşa 179, 196
sui 319
suliman 395
Sumedrea 302
sunătoare 17
sută 279, 284

tăcea (a) 23
tăgădui 390
talaz 353
talpă 299
tămâiat 121
Tâmpa 176
tâmpină 281
tânăr 243
ţânţar 100
ţap 180, 253
ţâptir (istr.) 249
ţară 209, 345
târâie-brâu 53
ţăran 209, 345
ţarc 178, 179
tare 40, 264
ţere (istr.) 231
ţărm 248
Târnava 304
târnăcop 86
tarniţă 278
târtan 105
tata 100
tată 281
ţâţă 281
ţâţar 396
tău 199
teamă 20
ţeapă 178, 179
teară 266
ţeaţire (arom.) 222
teme 277
ţiba! 114
Ţibin 306
Ţica 48
timp 365, 366
tină 200
Tisa 306
ţiue (imi ~) 154
ţoale 293
toană 358
toarce 198, 280, 345
toca 346
tocma 286
toiu 315
topi 242
topor 279
trăi 207
trântor 357
trăsnit 121
tráze (istr.) 231
trebue 160
trece 50
tremura 202
tren-fulger 53
trist, -ă 136
trufie 260
trup 193, 197, 242
tu 136
ţudę (istr.) 22
tufă 273
tuli 163, 319
tulnic 163
tuna 163, 319
tună 155
Tur 176
turba 243, 263
Turda 176, 336
turna 387
turtă 189
turtit 121
tuşă 48
tuzănt (istr.) 275

uă 200
ud 20
uhă 206
ui 115
uib 231
uiezd 203
umbla 187
umed 20
unchiu 48
undă 353
unde 133
undelemn 53
ụos (istr.) 290
ura 264
urca 319
urdin (megl.) 226
ureche 185, 206
urgie 258
urî 264
urla 163, 319
ursoaică 18
urzi 345
uşę (istr.) 290
uşor 105, 200
usturoiu 282

val 353
vale 122
valma 294
valoma 294
vamă 299
vână 277
vânăt 213
vânătă 203

www.dacoromanica.ro

văr 36, 48, 202
vârcolac 207
varoş (arom.) 310
varză 340, 341
văşcl'e (arom.) 261
vatră 179
văxui 149
veacă 48
veni 42, 154
verde 136
veşmânt 278
Veta 48
veveriţă 207
victorie 21
vie 207
viespe 199
viezure 177, 178, 179
vindeg 202
vintre 345
vipt 278
visa 199
viţel 345
Vlah 299
voie 296
vorbă 21
vorbi 23
vornic 297
vreme 365, 366
yinyiţ, yingiţ (arom.) 222, 285

zăbală 291
zăjfę (istr.) 275
zăling (megl.) 53
zâmbi 292
zăpadă 155, 180, 200, 215, 282, 291
zapis 297
zară 177, 178, 179, 265
zău 345
zăuitat 53
zeamă 258
zer 176
Zinca 301
zmisli (istr.) 53
zurbavă 22
zvercă (arom.) 265

albaneze

avull 177

bagëljë 177
bajgë 177
baljtë 180
bardh 178
bashkë 178
bat 266
breth 178
brez 178, 179
bukurë 179
bukuri 179
bukuronj 179
bunk 179
buzë 177

dëborë 180
dhallë 177, 178
dhâmb 178
dhâmbo 178
dhëmb 178
dhumboll 178

fljojere 179
frikë 260
füell 179

garth 178, 180
gerësë 340
gjëndërë 266
gjymësë 177
gjymët 177
gjymtoj 177
gjysh 179
gojë 265
grep 178, 179
grepth 178
grur 266
grusht 286
gurmas 177
gushë 179, 308

kal 178
kamës 163
katund 258
kërrigë 266
kërrutë 266
ken 178
kësuljë 179
kjafë 177
kopaç 179
kopilj 179
krushk 264
kukutë 266
kuljpër 179
kurcye 264
kurpulj 179
kurthë 178

ljulje 266

maguljë 177
malj 177
mamalingë 266
manar 266
math 178
mbrenj 178
mbret 264
meljorë 266
mënoj 264
mërgonj 264
mistrec 267
modhullë 177
moljikë 354
moshë 179
mugull 177
mushk 179

netullë 177, 286

orë 266

pasurë 163
përrua 179
pülj 264
puljkë 266

ragalj 257
rëmër 299

www.dacoromanica.ro

rëndës 179
resh 180

shapi 179
shesh 264
shkorsa 264
shkrump 258
shpëlanj 264
shtëpi 264
shtrep 178, 179
shtat 264
shtrungë 178
skutér 266
stulpa 286
surbonj 267

tërbonj 264
tere 266
thark 178
thep 178, 179
thërrime 178
thjap 180
thumbull 177, 178
ts(j)ap 180
tsukë 179
tufë 273

ujanë 265
urrenj 264

vatrë 179
vjedhullë 177, 178
votrë 179

alte limbi

jupikellos (galic) 257

kukel (cuman) 304

lâdjeward (pers.) 213

Menzana (mesapic) 179
μόζουλα (dac) 178

*stana (dac) 286

*Tur(i)dava (dac) 336

germane

blao 213
brinsekäs (săseşte) 276
Goschen (dial.) 308
dass 148
Hab und Gut 163
hochrot 165
Kokel (săsesc) 305
nastilô (got.) 273
Palatschinken (austriac) 313
prănts (săsesc) 275

rapfe (mgs.) 274
rappôns (got.) 274

Schmetten (dial.) 307
sternô (v.-germ.) 273

thorp (v.-germ.) 273
thufôs (v.-germ.) 273
tsurpen (săs.) 306

ungehobelt 356

Zufall 358

greceşti

ἀδεβερίντζα(n.-grec.)263

βάλτα (n.-grec.) 180
βαμμα (n.-grec.) 263
βάτρα (n.-grec.) 263
βεκίλος (n.-grec.) 263
βόρνικος (n.-grec.) 263

γκοῦδα (n.-grec.) 308
γκαρδινάρος (n.-grec.) 263

δομνίτζα (n.-grec.) 263

ζέμα (gr.) 340

ἵππος (gr.) 261

κατσοῦλα (n.-grec.) 179
κοκωνίτζα (n.-grec.) 262
κοκῶνα (n.-grec.) 262
κοπέλι (n.-grec.) 179
κοῦρκα (n.-grec.) 262
κουρκάνος (n.-grec.) 262
κριπιτοῦρα (n.-grec.)262

μανάρι (n.-grec.) 266
μουσία (n.-grec.) 263
μυλίορα (n.-grec.) 266
μυρωδιὰ (n.-grec.) 17

ογϊαρίτον (n.-grec.) 263

σάλμα (n.-grec.) 285
σκλάβος (grec.-biz.) 261
σπίτι (n.-grec.) 264

τσ(ι)άπος (n.-grec.) 180

φλογέρα (n.-grec.) 179

latine

ad illam horam 214
adjutorium 213
ad-mane 264
agilis 213
ala 201
*allargo 242
amare 201
*ambulester 105, 187
anima 242
apis 200
arena 212
*attenere 18
attenuare 350
audere 201
averruncare 356
avicellus 201

blanditia 213
*bajare 246
*baljare 245
*bajulare 245
barbatus 202
bellus 214
bubalus 248, 283
bullire 214

www.dacoromanica.ro

butyrum 259

caballus 199
callis 242, 319
callum 201
cantatorius 136
canticum 213
caprittus 214
caput 203
carraria 319
carus 201
cassanus 207
cattus 281
causa 214
cavea 231
ceresia 188
certare 242
cessare 214
chorus 280
cimex 40
cippus 281
*circanus 188
cithera 188
coclea 203
*coctorium 198
coda 190
colaphus 259
colic(u)lus 186
commater 188
compater 188
concha 203
cochlear(ium) 213
consobrinus 202
consocer 188, 264
conventum 242
conventus 242
*cotitus 198
cottizare 258
cultellus 198
cumulus 120
curro 242
curtiare 264

*dao 27
deprehendere 213
ducere se 200, 319

edere 202, 203
equa 199
equus 199
excaldare 242
*ex-perlavare 200, 264
extemplare 356
extricare 199

familia 202
femina 202
*ferire 213
fervere 214
ficatum 197
filare 198
findere 214
fluores 266
focus 214
follis 196
foras 199
forma 354
formosus 214
fornax 198
fortis 243
fossatum 350
frigidus 214
fructuosus 120

galbus 231
giniperu ,189
grassus 23
grevis 23
gula 341
gutta 214
guttur 196

habere 234
haedus 214
hic 133
horae 266
horrere 264
hospitium 213, 264

*infrangere 18
ignis 214
imperator 264

invitiare 174
in vanum 214
ire 200, 318
isse 188

jecur 197
*jocare 242

*keptinem 249

laborare 243
labrum 202
languidus 213
lavare 200
lenticula 200
lentus 199
luna 248
lingula 213
lucrare 243

machinari 199
magis 214
maluensis 177
malus 199
mamma 202, 266
mammella 266
manducare 203
*mantana 286
manus 342
margella 258
mater 100, 202
*mene 239
mergere 319
*mie 239
minus 199
mola 199
molere 199
monstrare 214
movere 214

nidus 214
nitidus 199
nobis 239
noctu 23
nocturnus 23
noella 188
noembris 188

www.dacoromanica.ro

*obviare 231
olere 198
opulentus 163
orare 264
orbus 197
osculum 120

padule 190
palus 264
pantex 196
pappare 202
*passare 318
pater 100, 202
perambulare 319
persica 187
pes 199
pessicum 188
picula 248
placenta 213
planus 199
plangere 199
platea 354
plausare 281
plicare 199, 319
plorare 199
plus 214
precare 199, 214
pulmo 197

*quene 239
quercus 207
quietus 199
quindecim 82
quod 244

*rabidare 122
recens 24
reniculus 341
*renu(n)culus 341
reus 199
rogare 199, 214
romanus 299
*rosina 243
*rosio 243
ruga 354

sabulum 212
Salona 253
sanatoria 17
scortea 264
scribere 174
Scutarius 266
secare 202
*sene 239
sentire 198
si 244
*sĭ 239
*sĭ(b)e 239
sine 199
somniare 199
*stao 23, 27
status 264
*stepanus 286
strata 354
sudor 197

talis 243
tata 202
tectum 214
*tene 239
tener 243
termen 248
testa 121, 203
*tĭ 239
*tĭ(b)e 279
torquere 198
troppus 273
tufa 273
tunc 214
turbare 243, 264
turta 189
tympanum 281

vadere 318
*vao 23, 27
venetus 213
*vespis 200
via 319
viginti 285
villa 354
vir 202
*visare 199
vivere 207
vir(i)dia 341
*vobĭs 239
ubi 133
*unculus 48

romanice

agile (fr.) 213
apprendre (fr.) 25
aver (prov., v.-span.) 163
avoir (fr.) 163
azur (fr.) 213
azzuro (it.) 213

baligola (it. dial.) 177
bleu (fr.) 213

cantique (fr.) 213
chance (fr.) 358
colechio (it.) 186
comprendre (fr.) 25
cuiller (fr.) 213

demi (fr.) 174
dzappu (it. dial.) 180

envie (fr.) 358
estrigar (span.) 199

foncé (fr.) 165
forme (fr.) 348

goitre (fr.) 196

hospice (fr.) 213

manzo (it.) 179

palta (lomb.) 180
pălta (emilian) 180
pauta (piemontez) 180
patte (fr.)
plier (fr.) 199
poussinière (fr.) 174
pugno (it.) 174

ricco (it.) 163
riche (fr.) 163

www.dacoromanica.ro

sapial (vegliot) 180
sentir (fr.) 198
sevrer (fr.) 358
zap (triest) 180
zappo (it. dial.) 180

slave

bakieska (pol.) 313
balaga (sârb.) 177
balega (sârb.) 177
balaska 350
balta (rut.) 180
baltina (m.-bulg.) 180
blato 180
brnka (sârb.) 308
byvolŭ 283

cap (sârb., slov., rut., pol., ceh) 180
cĭsarĭ 283
čep (bulg.) 281
česnovŭ 282
*čestvrŭtŭ 291
činiti (sârb.) 308
*čoklež 291
črěša 283
čun (sârb.) 292

dlato 285

flojara (rut.) 179
frula (sârb.) 179
fujara (polon.) 179

gănska (medio-bulg.) 294
gąska 294
găska (bulg.) 294
*godak(ŭ) 31
godinak (bulg.) 31
*goriti 291
grabiti 282
gradŭ 178, 180
grajati 292
griža (bulg.) 292
gubav (sârb.) 293
guša (cr., bulg.) 308

haljna (sârb.) 293
chlŭmŭ 294
holmŭ (rus.) 294
horo (bulg.) 280
chraniti (paleosl.) 297
hranja (bulg.) 296
huska (rut.) 294

igrati 242
imane (bulg.) 163
izlaz (bulg.) 282

kačula (bulg.) 179
kalofer (bulg.) 293
katusz (pol.) 308
kărtja (bulg.) 294
kerd (rut.) 308
kermač (rut.) 308
kjelatori (sârb.) 321
kobyla 206
kolak (bulg.) 175
kolęda 283
koliba (ceh. slov., pol.) 260
kolyba (rut.) 260
komkam (bulg.) 283
kópele (bulg.) 179
kopelŭ (rus.) 179
kópil (sârb.) 179
kópio (sârb.) 179
kornuta (rut., slov.) 266
kortĕti (rut.) 295
*kotĭliti 291
krąpŭ 291
krtiti (sârb.) 295
kukuta (sârb.) 266
kurnota (ceh.) 266
kuta (bulg.) 281
kyrd (rut.) 308
kyrža (rut.) 308

lan (rut.) 291
lanac (sârb.) 291
*lanĭcĭ 291
lapa (rus.) 121
lunica (bulg.) 17

maj (bulg.) 310
mamaliga (bulg.) 266
mamaljuga (sârb.) 266
metla 177
mogyla 177

ocĭtŭ 283

patiti (sârb.) 283
patjă (bulg.) 283
plŭkŭ 294
polkŭ (rus.) 294
pomana (rut.) 308
pujka (sârb., rut.) 266

Rusalje 283

săvăršen (bulg.) 296
šetati (slov.) 310
skovrada 285
skut (bulg.) 281
slama (paleosl.) 285
smetana 307
svăršam (bulg.) 296

tąpanŭ (paleosl.) 281
tulŭ 163

vakeša (slov.) 313
valaska (slov.) 350
vatra (slov., ceh) 179
vatră (bulg.) 179
watra (pol.) 179

zapad 180
žup(an) 257

turcești

arzulu 17
boyar 318
dalavere 318
kalaraș 318
kolak 175
mamaliga 318
mukan 318

www.dacoromanica.ro

ungureşti

cáp 180
fattyú 313
*festelni 31
*fürész̋ 31
furulja 179
galuska 294
gusa 308
haluska 294
kacsula 179
kalák 175
kereszt 298
keresztyén 298
kol(y)iba 260
kópé 179
kort(uj) 261
Kükülő 305
lánc 291
mamaliga 266
mùnka 282
pujka 266
sétálni 310
szombat 298
üres 314
vakisa 313
város 311

www.dacoromanica.ro

MONITORUL OFICIAL ŞI
IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAŢIONALĂ
BUCUREŞTI — 1940

www.dacoromanica.ro

C. 59.587

www.dacoromanica.ro